

મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી વિરચિત

સામાચારી પ્રકરણ (ભાગ-૨)

ચન્દ્રશેખરીયા નામની

સંસ્કૃત ટીકા + ગુજરાતી વિવેચન સહિત

સંયમરથ

દ્વ્યવિધ ચક્રવાલ સામાચારી

સરળભાષામાં સ્વતંત્ર સંસ્કૃતગ્રંથ

સંયમ રંગ લાખ્યો

ગુજરાતી ભાષામાં ૬૧ સામાચારીઓનું વિસ્તૃતવર્ણન

૧૬

૧૬

નમોઽસ્તુ નં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ

મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી વિરચિત

સામાચારી પ્રકરણ ભાગ-૨

ચન્દ્રશેખરીયા ટીકા + ગુજરાતી વિવેચન સહિત

સામાચારી પ્રકરણ ગ્રંથને અનુસારે રચાયેલો
મધ્યમક્ષયોપશમવાળાઓને ઉપયોગી સ્વતંત્ર ગ્રંથ

દશવિધ ચક્રવાલસામાચારી

નૂતન દીક્ષિતો, મુમુક્ષુઓને ઉપયોગી, દશેય સામાચારીનું
સરળ ભાષામાં વર્ણન કરતો વિભાગ

સંયમ રંગ ભાગ્યો

: પ્રેરક :

પં. ચન્દ્રશેખરવિજયજી

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

૧૬

૧૬

પ્રકાશક :

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

જીવતલાલ પ્રતાપશી સંસ્કૃતિ ભવન

૨૭૭૭, નિશા પોળ, ઝવેરીવાડ,

રીલિફ રોડ, અમદાવાદ-૧

ફોન : ૨૫૩૫૫૮૨૩, ૨૫૩૫૬૦૩૩

પ્રેરક-પરિચય :

સિદ્ધાન્તમહોદધિ, સચ્ચારિત્રચૂડામણિ,

સ્વ. પૂજ્યપાદ આ. ભગવંત શ્રીમદ્વિજય

પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના વિનેય

પૂ. પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

આવૃત્તિ :

પ્રથમ સંસ્કરણ નકલ : ૧૦૦૦

તા. ૬-૧૦-૨૦૦૪, વિ. સં. ૨૦૬૦

મૂલ્ય : રૂા. ૭૫-૦૦

ટાઈપસેટિંગ :

અરિહંત ગ્રાફિક્સ

ખાડિયા ચાર રસ્તા, અમદાવાદ.

મુદ્રક :

નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

ધીકાંટા, અમદાવાદ-૧.

સૌજન્ય

શ્રી આદિનાથ
શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક
જૈન સંઘ

કાનજી વાડી,
નવસારી - ૩૮૬૪૪૫

શાસનદીપક શ્રી નીતિસૂરીશ્વરજી સમુદાયના સાધ્વીજી

શ્રી અમિતપ્રજ્ઞાશ્રીજીના શિષ્યા

શ્રી આગમરસાશ્રીજીના શિષ્યા

શ્રી આજ્ઞારુચિશ્રીજીની પ્રેરણાથી

અરવિંદભાઈ પી. છત્રાણી

(ધાનેરાવાળા)

૭૦૧-બી, જનતા એપાર્ટમેન્ટ,

નવસારી-૩૮૬૪૪૫

ફોન : ૨૫૬૬૮૪

યોગી અને ભોગી સૌને ખૂબ ઉપયોગી
પૂ. પાદ પં. પ્રવરશ્રી ચન્દ્રશેખર વિજયજી

મ. સાહેબના પુસ્તકો
ઘરઘરમાં વસાવો શુભ પ્રસંગે ભેટ આપો

- આપશ્રી પ્રખર વક્તા બનવા માંગો છો ?
- આપશ્રી યશસ્વી વ્યાખ્યાનકાર બનવા માંગો છો ?
- આપશ્રી સફળ શિબિરકાર બનવા માંગો છો ?
- આપના ઘરમાં સાસુ-વહુના ઝઘડા ચાલે છે ?
- આપના દીકરા આપનું કહ્યું માને છે ખરા ?
- આપનાં ઘરમાં સ્વર્ગ ઉતારવું છે ખરું ?
- આપ તત્ત્વજ્ઞાનનાં રસિક છો ખરા ?
- આપશ્રી રાજકારણની આંટીઘુંટી જાણવા માંગો છો ખરા ?
- ભારતનું ભાવિ આપ જાણવા માંગો છો ?
- સંસારની અસારતા આપે જાણવી છે ?
- સંસાર છોડવાની આપને ઈચ્છા છે ?
- આપને સાચા સાધુ બનવું છે ?

તો, જરૂરથી આજે જ પૂજ્યશ્રીના પુસ્તકો આપનાં ઘરમાં વસાવી લો.

ન્યાયવિશારદ-ન્યાયાચાર્ય-શ્રીમદુપાધ્યાય-યશોવિજયકૃતં

સામાચારીપ્રકરણમ્

ૐ નમઃ

યશો. - ઇયાણિ આપૃચ્છણા ભન્નઈ-

ઇદાનીમવસરપ્રાપ્તતયાઽપૃચ્છા નિરુપ્યતે; તત્રાદાવાઽપૃચ્છનાયા લક્ષણમાહ-

ચન્દ્ર. - ઇદાની મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે આપૃચ્છાસામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ ક્રિયેતે ।

નિસીહિ સામાચારીના નિરૂપણ બાદ હવે આપૃચ્છાસામાચારીનું નિરૂપણ કરવાનો અવસર આવ્યો છે. એટલે હવે એનું નિરૂપણ કરશું. એમાં ય સૌથી પહેલા તો “આપૃચ્છાનું લક્ષણ શું છે ?” એ જણાવશું.

યશો. - ણિયહિયકજ્જપઇણ્ણાણિવેઅણં પઇ ગુરું વિણયપુવ્વં ।

આપૃચ્છણ ત્તિ ણેયા સેયં તપ્પુવ્વયં કમ્મં ॥૪૬॥

ચન્દ્ર. - → ગુરું પ્રતિ વિનયપૂર્વકં નિજહિતકાર્યપ્રતિજ્ઞાનિવેદનં “આપૃચ્છા” ઇતિ જ્ઞેયા । કર્મ તત્પૂર્વકં શ્રેયઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : ગુરુ પ્રત્યે વિનયપૂર્વક પોતાને હિતકારી એવા કાર્યોની પ્રતિજ્ઞાનું નિવેદન તે “આપૃચ્છા” જાણવી. કોઈપણ કામ આપૃચ્છાપૂર્વક કરીએ તો કલ્યાણકારી બને.

યશો. - ણિય ત્તિ । ગુરું=ધર્માચાર્ય પ્રતિ વિનયપૂર્વ=ગુરુ ભક્ત્યભિમુખમનઃપરિણામપૂર્વ નિજહિતકાર્ય-પ્રતિજ્ઞાનિવેદનમાપૃચ્છેતિ ભણિતા, ઇતિઃ લક્ષણકથનપરિસમાપ્તૌ । તેન ગુરુભિન્નં પ્રતિ, તં પ્રત્યપિ વિનયં વિના વા સ્વહિતકાર્યપ્રતિજ્ઞાનિવેદને, ગુરું પ્રતિ વિનયપૂર્વ પરહિતસ્ય સ્વાહિતસ્ય વા પ્રતિજ્ઞાનિવેદને, સ્વહિતકૃતત્વાદિનિવેદને વા, ઉક્તનિવેદનવિરહિતક્રિયામાત્રે વા નાઽપૃચ્છાવ્યવહારઃ ।

ચન્દ્ર. - તેન=ગુરું પ્રતિ ઇતિ, વિનયપૂર્વકં ઇતિ, નિજહિતકાર્યપ્રતિજ્ઞાનિવેદનમિતિ ચ પદાનાં ગ્રહણેન ગુરુભિન્નં પ્રતીત્યાદિ । વાક્યયોજના ત્વિયં-ગુરુભિન્નં પ્રતિ સ્વહિતકાર્યપ્રતિજ્ઞાનિવેદને નાતિવ્યાપ્તિઃ । તં=ગુરું પ્રત્યપિ વિનયં વિના સ્વહિતકાર્યપ્રતિજ્ઞાનિવેદને નાતિવ્યાપ્તિઃ । ગુરું પ્રતિ વિનયપૂર્વકં પરહિતસ્ય પ્રતિજ્ઞાનિવેદને નાતિવ્યાપ્તિઃ । ગુરું પ્રતિ વિનયપૂર્વકં સ્વાહિતસ્ય વા પ્રતિજ્ઞાનિવેદને નાતિવ્યાપ્તિઃ । ગુરું પ્રતિ વિનયપૂર્વકં

સ્વહિતકૃતત્વાદિનિવેદને વા નાતિવ્યાપ્તિઃ । ગુરું પ્રતિ વિનયપૂર્વકં સ્વહિતપ્રતિજ્ઞાનિવેદનવિરહિતે ક્રિયામાત્રે નાતિવ્યાપ્તિરિતિ ।

અત્ર ગુરુ-વિનય-નિજ-હિતકાર્ય-પ્રતિજ્ઞા-નિવેદનાનાં ષટ્પદાનાં કૃત્યં નિરૂપણીયમ્ । તત્ર પ્રથમં ગુરુપદસ્ય પ્રયોજનમિત્યં-કશ્ચિદ્ મુનિઃ કશ્ચિદ્ રત્નાધિકં વિનયપૂર્વકં પૃચ્છતિ યથા “અહં વસ્ત્ર ધાવનં કરોમિ ?” ઇતિ । અત્ર તેન ગુરું પ્રતિ આપૃચ્છા ન કૃતા, તતશ્ચ સા આપૃચ્છાસામાચારી ન ગણ્યતે ।

‘વિનય’પદપ્રયોજનં ત્વિદં → કશ્ચિદ્ સાધુઃ ગુરું પ્રતિ બહુમાનરહિતોઽપિ ભયાદ્, લજ્જયા, અન્યપ્રેરણયા, સ્વવિનીતત્વદર્શનકપટેન વા ગુરું પ્રતિ નિજહિતકાર્યસ્ય પ્રતિજ્ઞાં કરોતિ, તદા તેન વિનયપૂર્વકમાપૃચ્છા ન કૃતા, તસ્માત્ સા આપૃચ્છા ન ગણ્યતે । અત્ર વિનયો નામ ગુરુબહુમાનપરિણામાદિઃ ।

‘નિજ’પદપ્રયોજનં ત્વિદં → કશ્ચિદ્ મુનિઃ ગુરું પ્રતિ વિનયપૂર્વકં કથયતિ યથા “એકઃ અમુકઃ સાધુઃ ગ્લાનવૈયાવૃત્યં કર્તુમિચ્છતિ” ઇત્યાદિ । તત્ર અનેન સાધુના સ્વહિતપ્રતિજ્ઞાનિવેદનં ન કૃતમિતિ સા આપૃચ્છા ન ગણ્યતે ।

‘હિતકાર્ય’પદપ્રયોજનં ત્વિદં → કશ્ચિદ્ બાલમુનિઃ ગુરું પ્રતિ વિનયપૂર્વકં પૃચ્છતિ યથા “મન્મીલનાયાગતાઃ સ્વજનાઃ મિષ્ટાન્નાદિકં દાતુમિચ્છન્તિ । અહં તત્ ગૃહ્ણામિ” ઇત્યાદિ । અત્ર બાલમુનિના સ્વહિતકાર્યસ્ય પ્રતિજ્ઞા ન કૃતેતિ સા આપૃચ્છા ન ગણ્યતે ।

‘પ્રતિજ્ઞા’ પદપ્રયોજનં ત્વિદં → પ્રતિજ્ઞા નામ અકૃતસ્ય કાર્યસ્ય કરણાય નિરૂપણમ્ ન તુ કૃતસ્ય કાર્યસ્ય નિરૂપણં । યથેદમ્ કાર્યમહં કરોમિ, કરિષ્યામીત્યાદિ । તતશ્ચ કશ્ચિદ્ સાધુઃ ગુરું વિનયપૂર્વકં કથયતિ યત્ “મયા અદ્ય આચામામ્લં કૃતમ્” ઇતિ । એતચ્ચ વાક્યં ન પ્રતિજ્ઞા । તતશ્ચ નેયમાપૃચ્છા ।

‘નિવેદન’ પદપ્રયોજનં ત્વિદં → કશ્ચિદ્ મુનિઃ “અહં કિञ્ચિત્શુભકાર્યં કરોમિ” ઇતિ વિનયપૂર્વકં કથયતિ । કિન્તુ “અહં અમુકં વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિકં કરિષ્યામિ” ઇતિ સ્પષ્ટાં પ્રતિજ્ઞાં ન નિવેદયતિ । તતશ્ચ ન સાઽપૃચ્છા । યદ્વા ગુરુમકથયિત્વૈવ સ્વાધ્યાયાદિ નિજહિતકાર્યં કરોતિ, તતશ્ચ નિવેદનાકરણાત્ ન સાઽપૃચ્છા ।

ટીકાર્થઃ : પોતાના આત્માને હિતકારી બને એવા સ્વાધ્યાય વગેરે યોગોને સાધવાની પ્રતિજ્ઞાનું ગુરુની આગળ, ગુરુભક્તિને અભિમુખ એવા માનસિકપરિણામપૂર્વક જે નિવેદન કરવામાં આવે તે આપૃચ્છા કહેવાય. ગાથામાં જે “**ઇતિ**” શબ્દ છે એ “આપૃચ્છાલક્ષણ પુરું થયું” એ જણાવવા માટે છે.

“ગુરુ આગળ નિવેદન જ આપૃચ્છા કહેવાય.” એમ કહ્યું એટલે હવે ગુરુ સિવાયના બાકીના મિત્ર સાધુ વગેરેની આગળ એ નિવેદન કરવામાં આવે તો પણ એ આપૃચ્છા ન ગણાય. અર્થાત્ “એ નિવેદન આપૃચ્છા છે” એવો વ્યવહાર ન થાય.

“વિનયપૂર્વક નિવેદન આપૃચ્છા બને” એમ કહ્યું એટલે હવે ગુરુ આગળ પણ વિનય વિના (ઉદ્વતાઈ-જીદ-તોછડાઈ-અહંકારાદિ પૂર્વક) નિવેદન કરે તો એમાં પણ “આ નિવેદન આપૃચ્છા છે” એવો વ્યવહાર ન થાય.

“પોતાને હિત કરે, એવા કાર્યની પ્રતિજ્ઞાનું નિવેદન આપૃચ્છા બને” એમ કહ્યું છે. એટલે હવે કોઈ સાધુ ગુરુને કહે કે “પેલા વૃદ્ધ સાધુ આજે બધું પાણી લાવવાની ભક્તિ કરવા માંગે છે. તો એ કરે ?” આવી વૃદ્ધ સાધુને હિત કરનારા કાર્યની પ્રતિજ્ઞાનું નિવેદન એ આ સાધુ માટે આપૃચ્છા ન બને, કેમકે આ નિવેદન પોતાને હિત કરનાર કાર્યનું નથી.

“પોતાને હિત કરે, એવા કાર્યની પ્રતિજ્ઞાનું નિવેદન આપૃચ્છા બને” એમ કહ્યું છે. એટલે હવે કોઈક બાલ સાધુ કે નૂતનસાધુ ગુરુને એમ કહે કે, “હું બોલ-બેટ રમું ? સ્વજનોએ લાવેલી ગોચરી વહોરું ?” તો આ નિવેદન તે સાધુ માટે આપૃચ્છા ન બને, કેમકે આમાં પોતાને અહિત કરે એવા કાર્યની પ્રતિજ્ઞાનું નિવેદન છે.

“પોતાને હિત કરનારા એવા કાર્યની જે કરવાનું બાકી છે એની પ્રતિજ્ઞાનું નિવેદન આપૃચ્છા બને” એમ કહ્યું. એટલે હવે કોઈ સાધુ ગુરુને કહે કે, “આજે મેં વીસ નવી ગાથા ગોખી છે...” તો આ નિવેદન આપૃચ્છા ન બને, કેમકે આ તો પોતાને હિતકારી એવા કરેલા=કૃત કામનું નિવેદન છે. કર્તવ્ય=કરવાયોગ્ય કામનું નિવેદન નથી. એટલે “એ નિવેદન આપૃચ્છા છે” એવો વ્યવહાર ન થાય.

એમ “હિતકાર્યનું નિવેદન એ આપૃચ્છા છે” એમ કહ્યું છે. એટલે કોઈ સાધુ નિવેદન કર્યા વિના જ સ્વાધ્યાય, તપાદિ કરે તો ત્યાં નિવેદન જ ન હોવાથી આપૃચ્છા સામાચારીનો વ્યવહાર ન થાય.

આમ, (૧) ગુરુ (૨) વિનય, (૩) નિજ (૪) હિત (૫) કાર્ય (૬) નિવેદન કુલ છ પદોનું પદકૃત્ય અહીં જોયું. છમાંથી એકનો પણ અભાવ હોય તો આપૃચ્છા ન ગણાય.

અહીં પ્રતિજ્ઞા=‘આ સ્વાધ્યાયાદિ કામ હું કરું’ એવું વાક્ય અને નિવેદન એટલે એ વાક્ય ગુરુ આગળ ઉચ્ચારવું તે.

યશો. - તત્પૂર્વકં=ઉક્તલક્ષણલક્ષિતાઽઽપ્રચ્છનાપૂર્વકં કર્મ કાર્ય શ્રેયઃ=વક્ષ્યમાણરીત્યા યતિહિતકરમ્ । સર્વં વાક્યં સાવધારણમિતિ ન્યાયાદાપ્રચ્છનાપૂર્વમેવ કર્મ શ્રેયો નાન્યથા, આજ્ઞાવિરાધનાદિતિભાવઃ ॥૪૬॥

ચન્દ્ર. - નનુ યદિ શોભનમેવ કાર્ય કરણીયમ્, તર્હિ ગુરું પ્રતિ આપૃચ્છા કિમર્થ કરણીયા ? પ્રત્યુત આપૃચ્છાં વિનૈવ શોભનકાર્યકરણે ગુરોઃ આશ્ચર્ય, આનન્દઃ કૃપા ચ ભવેદિત્યત આહ ઉક્તલક્ષણેત્યાદિ । ગુરુવિનયાદિભિઃ કથિતલક્ષણૈર્યુક્તા યા આપૃચ્છા, તત્પૂર્વકમિત્યર્થઃ । નનુ આપૃચ્છાપૂર્વકં કાર્ય શ્રેયઃ ઇતિ તુ કો ન મન્યતે ? વયં તુ એતાવદેવ પ્રતિપાદયામઃ યદુત આપૃચ્છાં વિના ક્રિયમાણં શોભનં કાર્યમપિ હિતકારિ ભવતીત્યત આહ સર્વં વાક્યં સાવધારણમ્=એવકારાર્થયુક્તમ્ ઇતિ ન્યાયાદ્=એવંભૂતાત્ નિયમાત્ । આપ્રચ્છનાપૂર્વમેવ=તથા ચ આપૃચ્છારહિતં શોભનમપિ કાર્યં ન શ્રેયઃ ઇતિ એવકારાર્થઃ । કથં ન શ્રેયઃ ? ઇતિ આહ આજ્ઞાવિરાધનાત્=જિનાજ્ઞાભજ્ઞાત્ । સર્વાણિ કાર્યાણિ આપૃચ્છાપૂર્વકમેવ કરણીયાનીતિ હિ જિનાજ્ઞા । તતશ્ચ તાં વિના શોભનકાર્યકરણેઽપિ જિનાજ્ઞાભજ્ઞાદિદોષો દુર્વાર્ય ઇતિ ॥૪૬॥

(શિષ્ય : આપૃચ્છા કરવી જરૂરી છે ? એ ન કરે તો ન ચાલે ?)

ગુરુ : ઉપર કહેલા લક્ષણવાળી આપૃચ્છાપૂર્વક જ કોઈપણ કામ કરવું એ જ આગળની ગાથામાં કહેવાનારી રીતિ દ્વારા સાધુઓને હિતકારી બને છે.

‘તમામ વાક્યો અવધારણાપૂર્વકના હોય’ એવો નિયમ છે. એટલે પ્રસ્તુતમાં પણ ગાથામાં જે વાક્ય લખ્યું છે કે “આપૃચ્છાપૂર્વક કાર્ય હિતકારી બને” એમાં **એવ=“જ”** કાર ભલે લખેલો નથી. છતાં પણ એ આ ન્યાયથી સમજી લેવાનો છે. અને માટે જ અમે ‘જ’ કારપૂર્વક અર્થ કરેલો છે. એટલે આપૃચ્છા વિના કાર્ય કરીએ તો એ સાધુઓને હિતકારી ન બને કેમકે એમાં પરમાત્માની આજ્ઞાની વિરાધના થાય છે. ॥૪૬॥

યશો. - અથ યયા પરિપાદ્યાઽઽપ્રચ્છનાપૂર્વકકર્મણિ હિતમુત્પદ્યતે તામેવ પરિપાટીં દર્શયતિ -

જેણ ગુરુ વિહિણાયા દાણ્ઠ વિહિં યુ તસ્સ આણાણે ।
તત્તો વિહિપડિવત્તી સુહભાવા તત્થ વિગ્ધવ્વઓ ॥૪૭॥

ચન્દ્ર. - યયા પરિપાદ્યા=યેન ક્રમેણ ।

→ યેન ગુરુઃ વિધિજ્ઞાતા તસ્ય આજ્ઞાયાં વિધિં દદાતિ, તતો વિધિપ્રતિપત્તિઃ, તત્ર શુભભાવાત્ વિગ્ધવ્વઃ

← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

આપૃચ્છાપૂર્વક કામ કરવામાં જે કમથી હિત ઉત્પન્ન થાય છે એ જ કમને હવેની ગાથામાં બતાવે છે.

ગાથાર્થઃ : જે કારણથી ગુરુ વિધિના જ્ઞાતા હોય છે. તે કારણથી ગુરુ તે શિષ્યને આજ્ઞા કરવામાં વિધિને દેખાડે છે. તેનાથી શિષ્યને વિધિનો બોધ થાય છે. વિધિ બોધ થયે છતાં શુભભાવથી વિગ્ધવ્વો ક્ષય થાય છે.

યશો. - જેણ ત્તિ । તત્તો ત્તિ । યેન કારણેન ગુરુ :=ધર્માચાર્યઃ વિધિજ્ઞાતા=શાસ્ત્રોક્તવિધિજ્ઞઃ ‘યુ’ ઇતિ નિશ્ચયે તસ્ય=વસ્ત્રધાવનાદ્યાપ્રચ્છકસ્ય આજ્ઞાયાં=‘વિધિના વસ્ત્રધાવનાદિકં કુરુ’ ઇત્યુપદેશે વિધિ=“અચ્છોડપિટ્ટણાસુઢણધુવે ધોણે પયાવણં ન કરે” ઇત્યાદ્યાગમોક્તં દર્શયતિ ।

ચન્દ્ર. - ધર્માચાર્યઃ=ગીતાર્થસંવિગ્નઃ, વસ્ત્રધાવનાદ્યાપ્રચ્છકસ્ય=“અહં વસ્ત્રધાવનાદિકં કરોમિ” ઇતિ આપૃચ્છતઃ ઇત્યુપદેશે=પ્રથમં ગુરુઃ “વિધિના વસ્ત્રધાવનં કુરુ” ઇત્યુપદેશં દદાતિ, તત્તત્તોપદેશે દત્તે સતિ વિધિ=ઓઘનિર્યુક્ત્યાદિગ્રન્થપ્રસિદ્ધં વસ્ત્રપ્રક્ષાલનવિધિં ।

ટીકાર્થઃ : ધર્માચાર્ય શાસ્ત્રમાં કહેલી તમામ પ્રકારના કામોની વિધિના જ્ઞાતા હોય છે અને એટલે જ્યારે કોઈપણ શિષ્ય પૂછે કે “હું કાપ કાઢું?” ત્યારે ગુરુ તરત કહેશે કે “વિધિપૂર્વક વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ કર” અને ઉપદેશ આપ્યા બાદ સ્વયં વસ્ત્ર ધોવાની આગમમાં બતાવેલી વિધિ પણ બતાવશે કે, “આચ્છોટન=વસ્ત્રને પત્થર વગેરે ઉપર પછાડવું + વસ્ત્રને ધોકા વગેરે વડે પીડવું, વસ્ત્રને તડકામાં સુકવવું, અગ્નિની ઉપર રાખી સુકવવું આ બધું ન કરવું.”

યશો. - અયં ભાવઃ-શિષ્યપ્રતિજ્ઞયા હિ ગુર્સ્વસ્ત્રધાવનાદૌ શિષ્યસાધ્યત્વં જ્ઞાત્વા સૂત્રેઽવિધિના તદ્ધોવનેઽપિ શિષ્યેષ્ટસાધનતાજ્ઞાનેન તત્ર શિષ્ટપ્રવૃત્તેઃ સ્વાઽનિષ્ઠાનુબન્ધિત્વ-જ્ઞાનાત્, તદ્વિધાતાય વિધિના વસ્ત્રધાવનાદૌ તત્પ્રવૃત્તેઃ સ્વેષ્ટસાધનત્વં પ્રતિસન્ધાય તાદૃશતત્પ્રવૃત્ત્યનુકૂલવિધિજ્ઞાપનાય ચ વિધિવાક્યં પ્રયુક્ત ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - શિષ્યપ્રતિજ્ઞયા હિ ઇત્યાદિ । અયમત્ર સ્પષ્ટોઽર્થ :-પ્રથમં શિષ્યઃ ગુરું આપૂચ્છં કરોતિ યથા → અહં વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં કરોમિ । ભવાન્ અનુજાનીહિ ← ઇતિ । તત્ શ્રુત્વા ગુરુશ્ચિન્તયતિ → વસ્ત્રપ્રક્ષાલનમેવ શિષ્યસ્ય સાધ્યં, યદિ ચ સ શિષ્યઃ અવિધિના વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં કુર્યાત્, તર્હિ અપિ તસ્ય સાધ્યં સિદ્ધ્યેત્ । શાસ્ત્રવિધિસ્તુ તસ્ય સાધ્યભૂતો નાસ્ત્યેવ । યથા યસ્ય ધનમેવ સાધ્યમ્, સ ન્યાયેનાન્યાયેન વા કેનાપિ પ્રકારેણ ધનં સાધયતિ । ન તુ તત્ર ન્યાયાપેક્ષાં કરોતિ । એવમત્રાપિ અપરિણતો હિ શિષ્યઃ વિધિં નૈવાપેક્ષતે ઇતિ સંભવતિ ← ઇતિ । એવં ચ ‘અવિધિનાપિ વસ્ત્રધોવનં શિષ્યસ્ય વસ્ત્રશુદ્ધ્યાત્મકસ્યેષ્ટસ્ય સાધનં અસ્તિ’ ઇતિ ગુરોઃ જ્ઞાનં ભવતિ । યદિ ચ શિષ્યઃ અવિધિનાઽપિ વસ્ત્રધોવને પ્રવૃત્તિં વિદધ્યાત્, તર્હિ સા શિષ્યસ્ય પ્રવૃત્તિઃ ગુરોરનિષ્ઠાનિ અવિધ્યનુમતિજન્યપાપકર્મબન્ધાદીનિ જનયતિ । યતઃ શિષ્યે અન્યસ્મિન્ વા પ્રજ્ઞાપનીયે સત્યપિ તત્ર અનિષિદ્ધમનુમતમિતિ ન્યાયઃ । ગુરુણા ચ પ્રજ્ઞાપનીયેઽપિ શિષ્યે અવિધેઃ નિષેધો ન કૃતઃ ઇતિ ગુરોરવિધ્યનુમતિદોષઃ આપતેત્ । એતચ્ચ જ્ઞાત્વા ગુરુઃ સ્વાનિષ્ઠવિનાશાય તદૈવ શિષ્યં પ્રતિ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનસ્ય વિધિં પ્રતિપાદયતિ । કિંચ્ચ શિષ્યસ્ય વિધિપૂર્વિકા વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિપ્રવૃત્તિઃ ગુરોઃ ઇષ્ઠાનિ કર્મક્ષયાદિલક્ષણાનિ સાધયતિ । એતદપિ ગુરુર્જાનાત્યેવ । તતશ્ચ “સ્વેષ્ટસાધકવિધિપ્રવૃત્તિઃ શિષ્યસ્ય ભવેત્” ઇત્યેતદર્થમપિ ગુરુઃ તત્ર વિધિં પ્રખ્યાપયતીતિ । એષ્ઠ ભાવાર્થઃ પ્રતિપાદિતઃ । એતદનુસારેણ ટીકાક્ષરાર્થો વિભાવનીયઃ । તથાપિ કિંચ્ચિદુચ્યતે ।

સૂત્રેઽવિધિના=આગમે વસ્ત્રપ્રક્ષાલનસંબંધી યોઽવિધિઃ પ્રતિપાદિતઃ, તેન તદ્ધોવનેઽપિ=વસ્ત્રધોવનેઽપિ શિષ્યેષ્ટસાધનતાજ્ઞાનેન=“અવિધિનાઽપિ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં મલાપનયનાદિરૂપસ્ય મદિષ્ટસ્ય સાધનમ્” ઇતિ યત્ શિષ્યમનસિ વર્તમાનં ઇષ્ટસાધનતાજ્ઞાનં, તેન તત્ર=વસ્ત્રપ્રક્ષાલને યા પ્રવૃત્તિઃ ભવતિ । તસ્યાઃ **શિષ્યપ્રવૃત્તેઃ સ્વાનિષ્ઠાનુબન્ધિત્વજ્ઞાનાત્=**“ઇદં મદનિષ્ઠાનુબન્ધિ” ઇતિ ગુરુમનસિ સંભવત્ યદ્ જ્ઞાનં, તસ્માત્ તદ્વિઘાતાય=સ્વાનિષ્ઠવિઘાતાય, શિષ્યપ્રવૃત્તૌ વા સ્વાનિષ્ઠાનુબન્ધિત્વવિઘાતાય, અવિધિવિઘાતાયેતિ યાવત્ । ન કેવલં તદ્વિઘાતાયૈવ અપિ તુ **વિધિના, વસ્ત્રધાવનાદૌ તત્પ્રવૃત્તેઃ સ્વેષ્ટસાધનત્વં પ્રતિસન્ધાય તાદૃશતત્પ્રવૃત્યનુકૂલવિધિજ્ઞાપનાય ચ=**તત્પ્રવૃત્તેઃ=શિષ્યપ્રવૃત્તેઃ, સ્વેષ્ટસાધનત્વં=સ્વપદમત્ર ગુરુવાચકમ્ । પ્રતિસન્ધાય=વિનિશ્ચિત્ય, તાદૃશી=સ્વેષ્ટસાધનીભૂતા યા શિષ્યસ્ય વિધિના વસ્ત્રપ્રક્ષાલનરૂપા પ્રવૃત્તિઃ, તસ્યાઃ અનુકૂલો યો વિધિઃ, શિષ્યમનસિ તજ્ઞાનકરણાયેતિ ।

અહીં નિષ્કર્ષ આ પ્રમાણે છે કે, “હું આજે વસ્ત્રોનો કાપ કાઢું ?” એવી શિષ્યની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને ગુરુને એ વાતનો ખ્યાલ આવશે કે “વસ્ત્રપ્રક્ષાલન એ શિષ્યને ઈષ્ટ છે=શિષ્યનું સાધ્ય છે.” સાથે ગુરુને એ પણ વિચાર આવશે કે “શાસ્ત્રમાં જે વસ્ત્રપ્રક્ષાલન સંબંધી અવિધિઓ બતાવી છે. એ અવિધિપૂર્વક વસ્ત્રનું પ્રક્ષાલન એ પણ શિષ્યને તો ઈષ્ટનું સાધન જ લાગશે, કેમકે શિષ્યને તો વસ્ત્રોનો મેલ દૂર કરવો છે. પછી એ વિધિથી થાય કે અવિધિથી થાય એમાં અજ્ઞાની શિષ્યને કંઈ ફેર પડતો નથી. એટલે શિષ્યના મનમાં તો એવું જ જ્ઞાન છે કે → વિધિ કે અવિધિ કોઈપણ રીતે વસ્ત્રપ્રક્ષાલન મારા ઈષ્ટનું સાધન છે ← હવે આ જ્ઞાન વડે શિષ્ય એમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનો. અને મારો શિષ્ય અવિધિમાં પ્રવૃત્તિ કરે. એ તો મને કર્મબંધ કરાવે. અર્થાત્ મારા અનિષ્ટોની પરંપરાને ઉત્પન્ન કરનારી એ શિષ્યપ્રવૃત્તિ બને.”

આ બધું જ્ઞાન ગુરુને થશે. અને એટલે પોતાના થનારા અનિષ્ટોનો વિનાશ કરવા માટે (અથવા તો શિષ્યની પ્રવૃત્તિમાં જે અનિષ્ટાનુબંધિત્વ છે, એનો વિનાશ કરવાને માટે અથવા શિષ્યની અવિધિમાં થનારી પ્રવૃત્તિનો

વિનાશ કરવાને માટે) વિધિનું નિરૂપણ કરે.

આ ઉપરાંત બીજી વાત એ કે “વિધિપૂર્વક જો શિષ્ય વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરે તો એની એ પ્રવૃત્તિ ગુરુના ઈષ્ટનું=કર્મક્ષયનું સાધન છે.” આ વાત ગુરુ પણ સમજે છે. એટલે શિષ્યની એ પ્રવૃત્તિમાં પોતાના ઈષ્ટની સાધનતાનો બોધ કરીને ગુરુ તેવા જ પ્રકારની શિષ્યની પ્રવૃત્તિ થાય એ માટે એવી પ્રવૃત્તિને અનુકૂળ એવો વિધિબોધ કરાવવાને માટે પણ ત્યાં વિધિનું નિરૂપણ કરે.

આમ ગુરુ પોતાનું અનિષ્ટ અટકાવવા અને ઈષ્ટને ઉત્પન્ન કરવા માટે ત્યાં વિધિનું નિરૂપણ કરે.

યશો.-તતશ્ચ વિધિપ્રદર્શનાદ્વિધેઃ=આચારસ્ય પ્રતિપત્તિઃ=શાબ્દો બોધસ્તસ્યેત્યનુષજ્યતે । તત્રાપિ=વિધિબોધેઽપિ સતિ ‘અહો ! સકલસત્त्वानુપધાતકં ભગવતાં વચનમિતિ વિધિનિર્દેષ્ટરિ તીવ્રશ્રદ્ધાલક્ષણાત્ શુભાત્=પ્રશસ્તદ્રવ્યલેશ્યોપરજ્ઞિતચિત્તપ્રસૂતાદ્ ભવાદ્=અધ્યવસાયાત્ વિઘ્નસ્ય=ચિકીર્ષિતકાર્યપ્રતિબન્ધકદુરિતસ્ય ક્ષયો=નાશો ભવતીતિ શેષઃ ।

ચન્દ્ર. - તસ્યેતિ અનુષજ્યતે=વિધિજ્ઞાતા ગુરુઃ તસ્ય વિધિ પ્રયચ્છતીત્યત્ર યત્ “તસ્ય” ઇતિ શિષ્યવાચકં પદં, તત્ “વિધેઃ શાબ્દબોધો ભવતિ”ઇત્યત્રાપિ યોજનીયમ્ । શિષ્યસ્ય શાબ્દબોધો ભવતીતિ ભાવઃ । વિધિનિર્દેષ્ટરિ= જિનેશ્વરે, ઉપલક્ષણાદ્ ગુરૌ ચ । પ્રશસ્તદ્રવ્યલેશ્યેત્યાદિ । પ્રશસ્તા યા દ્રવ્યલેશ્યા, તયા ઉપરજ્ઞિતં યત્ ચિત્તં, તેન પ્રસૂતાત્ । ચિકીર્ષિતેત્યાદિ । કર્તુમિષ્ટસ્ય વસ્ત્રધાવનાદિકાર્યસ્ય પ્રતિબન્ધકં=આરંભસ્યાપિ નિષેધકં યત્ દૂરિતં=પાપં, તસ્ય ।

ગુરુએ કરેલા વિધિપ્રદર્શન દ્વારા શિષ્યને વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ સંબંધી વિધિનો શાબ્દબોધ થાય. અહીં “કોને શાબ્દ બોધ=વિધિપ્રતિપત્તિ થાય ?” એ લખેલ નથી. પણ “**खु तस्स आणाए**” માં જે “તસ્ય” પદ છે. તે આ ત્રીજા પાદમાં જોડવાનું છે. એટલે “શિષ્યને શાબ્દબોધ થાય” એવો અર્થ નીકળે.

વિધિબોધ થાય એટલે શિષ્યના મનમાં આવો શુભ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થાય કે “અહો ! પરમાત્માનું વચન તમામ જીવોનું અનુપધાતક છે. પ્રભુવચન કોઈપણ જીવનું વિનાશક ન બને એવું છે.” આ પ્રમાણે શિષ્યને વિધિના બતાવનારા તીર્થંકરો ઉપર તીવ્ર શ્રદ્ધા પ્રગટ થાય. એ શ્રદ્ધા એ જ શુભભાવ કહેવાય. ભાવ એટલે અધ્યવસાય. અને જે અધ્યવસાય તેજો-પદ્મ-શુક્લ આ ત્રણ સારી દ્રવ્યલેશ્યાઓથી રંગાયેલા ચિત્તમાંથી ઉત્પન્ન થાય એ શુભ કહેવાય. આ ભાવ પણ એવો જ છે. એટલે એવા શુભ અધ્યવસાય દ્વારા કરવાને માટે ઈચ્છાયેલા વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિકાર્યોને અટકાવનાર એવા પાપ કર્મો રૂપી વિઘ્નોનો વિનાશ થાય. (ગાથામાં ‘ભવતિ’ શબ્દ નથી. પણ એ ક્રિયાપદ અહીં સમજી લેવાનું.)

યશો. - આન્તરાલિકવિઘ્નાનુત્પાદસ્યાપીદમુપલક્ષણં, ન હિ શુભભાવે પ્રાવૃષેણ્ય-ઘનાઘનસલિલવર્ષસમાને સમુલ્લસતિ કારીષાગ્નિનિચયસોદરોઽપિ વિઘ્નસન્તાનઃ સ્થાતુમુત્પત્તં વા સમુત્સહતે ॥૪૭॥

ચન્દ્ર. - નનુ શુભાધ્યવસાયાત્ કાર્યપ્રારંભપ્રતિબંધકસ્ય કર્મણઃક્ષયો ભવતિ । તતશ્ચ કાર્યપ્રારંભો ભવતિ।

કિન્તુ કાર્યપ્રારંભાદારમ્ભ્ય કાર્યસમાપ્તિં યાવદ્ બહૂનિ વિધ્નાનિ યદિ સમુત્પદ્યન્તે, તર્હિ કાર્યસમાપ્તિર્ન સ્યાત્ । તતશ્ચ કાર્યપ્રારમ્ભો નિરર્થક એવ સ્યાદિત્યત આહ આન્તરાલિકવિધ્નાનુત્પાદસ્ય અન્તરાલે=કાર્યપ્રારમ્ભાદારમ્ભ્ય કાર્યસમાપ્તિં યાવત્ યઃ કાલઃ, તસ્મિન્કાલે યાનિ ભવન્તિ, તાનિ આન્તરાલિકાનિ વિધ્નાનિ કથ્યન્તે, તેષામનુત્પાદસ્યાપિ ઇદં=વિધ્નક્ષયપ્રતિપાદનં **ઉપલક્ષણં**=વિધ્નક્ષયવત્ આન્તરાલિકવિધ્નાનુત્પાદસ્યાપિ જ્ઞાપકં । શુભાધ્યવસાયાત્ ઇષ્ટકાર્યપ્રારંભપ્રતિબન્ધકીભૂતાનિ કર્માણિ ક્ષયમાપ્નુવન્તિ । તતશ્ચ કાર્યપ્રારમ્ભો ભવતિ । તદનન્તરં યદિ અશુભકર્મોદયો ભવેત્, તર્હિ કાર્યં ન સમાપ્તિમાપ્નુયાત્ । કિન્તુ શુભાધ્યવસાયાત્ અશુભકર્મોદયોઽપિ ન ભવતિ, યેન કાર્યપ્રતિબન્ધો ભવેદિતિ । ઇત્યજ્ઞ પ્રારબ્ધં કાર્યં શીઘ્રં શોભનાં સમાપ્તિં પ્રાપ્નોતીતિ ।

શુભભાવાત્ કાર્યપ્રતિબન્ધકર્મક્ષયઃ આન્તરાલિકવિધ્નાનુત્પાદશ્ચ ભવતીતિ યદુક્તં, તત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ-ન હિ **પ્રાવૃષેણ્યેત્યાદિ** પ્રાવૃષિ=વર્ષાઋતૌ યે ભવન્તિ, તે પ્રાવૃષેણ્યાઃ કથ્યન્તે । તતશ્ચ પ્રાવૃષેણ્યાશ્ચામી ઘનાઘનાશ્ચ=મેઘાશ્ચ । તેષાં સલિલસ્ય યઃ વર્ષઃ, તત્સમાને ઇત્યર્થઃ । **કારીષાગ્નિનિચયસોદરોઽપિ**=શકૃદગ્નિસમૂહસમાનોઽપિ । સ્વલ્પોઽપીતિ ભાવઃ । યથા હિ તાદૃશે વર્ષે ઉત્પન્નો વહિનઃ ક્ષયમુપગच्छति, નૂતનશ્ચ સ્વલ્પોઽપિ વહ્નિઃ નોત્પદ્યતે । તથૈવ શુભભાવાત્ ઉદીતમશુભકર્મ ક્ષયં યાતિ । અનુદીતં ચ કર્મ નોદયમાગच्छति । તતશ્ચ નિર્વિધ્ના ભવતિ કાર્યસમાપ્તિરિતિ ॥૪૭॥

(શિષ્ય : ઉત્પન્ન થઈ ચૂકેલા વિધ્નોનો નાશ તો આ અધ્યવસાયથી થઈ જાય. પરંતુ જે વિધ્નો કાર્ય શરૂ કર્યા બાદ કાર્ય દરમ્યાન જ ઉત્પન્ન થવાના હોય એનું શું ? એ વિધ્નો તો કાર્યને નહિ જ થવા દે. દા.ત. વજ્રપ્રક્ષાલન શરૂ કરતી વખતે જ વિદ્યમાન અશાતા, માથાનો દુઃખાવો વગેરે વિધ્નોનો નાશ એ શુભભાવથી થાય. પણ કાપ શરૂ કર્યા બાદ અડધો કલાક પછી થનારા શ્રમાદિ વિધ્નોનો નાશ તો નહિ જ થાય ને ?)

ગુરુ : “ઉત્પન્ન થયેલા વિધ્નોનો નાશ આ શુભભાવથી થાય” એ વાત જે કરી છે તે એ પણ જણાવી જ દે છે કે કાર્ય કરતી વખતે ઉત્પન્ન થનારા વિધ્નો=આંતરાલિક વિધ્નોનો ઉત્પાદ પણ આ શુભભાવથી અટકી જાય છે” એટલે તમારી શંકા અસ્થાને છે.

વર્ષાઋતુના વાદળોનું પાણી વર્ષે તો છાણના અગ્નિ જેટલો નાનકડો અગ્નિ પણ ન ટકી શકે. બધું ઓલવાઈ જાય. નવો નાનો પણ અગ્નિ ઉત્પન્ન ન થાય. એમ આ શુભભાવ એ એવા વરસાદ સમાન જ છે. એટલે એ જ્યારે ઉલ્લાસ પામતો હોય ત્યારે છાણની અગ્નિના જેવી નાનકડી પણ વિધ્નપરંપરા ટકવાને માટે કે ઉત્પન્ન થવાને માટે સમર્થ બનતી નથી. ઉત્પન્ન થયેલા વિધ્નો નાશ પામે, ઉત્પન્ન થવાના બાકી વિધ્નો કદિ ઉત્પન્ન ન થાય. ॥૪૭॥

યશો. - તત્તો ઇદ્વસમત્તી તયણુબંધો અ પુણ્ણપાવચ્ચયા ।

સુગઇગુરુ સંગલાભા પરમપયસ્સવિ હવે લલ્હી ॥૪૮॥

ચન્દ્ર. - → તતઃ ઇષ્ટસમાપ્તિઃ, પુણ્યપાપક્ષયાત્ તદનુબન્ધશ્ચ । સુગતિગુરુસંગલાભાત્ પરમપદસ્યાપિ લલ્ભિઃ ભવેત્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થ : તેના દ્વારા ઈષ્ટકાર્યની સિદ્ધિ થાય. તથા પુણ્ય અને પાપક્ષય આ બે દ્વારા ઈષ્ટકાર્યનો અનુબંધ

ચાલે. સદ્ગતિ, ગુરુસંગના લાભ દ્વારા પરમપદની પણ સિદ્ધિ થાય.

યશો. - તતઃ શુભભાવેન વિઘ્નક્ષયાદિષ્ટસ્યેચ્છાવિષયસ્ય કાર્યસ્ય નિષ્પ્રત્યૂહતયા સમાપ્તિઃ=સામસ્ત્યેન પ્રાપ્તિઃ । તતઃ તદનુબન્ધઃ=ઇષ્ટસન્તાનાઽવિચ્છેદશ્ચ ભવતિ । કુતઃ ?

ઇત્યાહ-પુણ્યં ચ શુભપ્રકૃતિરુપં, ઇહ પુણ્યપદં પુણ્યબન્ધે લાક્ષણિકં દ્રષ્ટવ્યમ્, પાપક્ષયશ્ચ=અશુભપ્રકૃતિહાનિશ્ચ તતઃ । પુણ્યેન સહિતઃ પાપક્ષયસ્તસ્માદિતિ વા ।

ચન્દ્ર. - નિષ્પ્રત્યૂહતયા=નિર્વિઘ્નતયા સામસ્ત્યેન પ્રાપ્તિઃ=ન તુ અર્ધં કાર્યં સમાપ્તં, અર્ધં તુ અસમાપ્તં। અથવા યાદૃશી કાર્યસમાપ્તિઃ અભીષ્ટા, તાદૃશ્યાઃ સકાશાત્ હીના નેતિ । તતઃ કાર્યસમાપ્ત્યાઃ સકાશાત્ ઇષ્ટસન્તાનાવિચ્છેદશ્ચ=સુગતિપ્રાપ્ત્યાદિરૂપસ્યેષ્ટસ્ય યા પરંપરા, તસ્યા અવિચ્છેદશ્ચ । એતદ્વાનન્તરમેવ પ્રકટીકરિષ્યતિ । પુણ્યબન્ધે લાક્ષણિકં દ્રષ્ટવ્યમ્=પુણ્યબન્ધસ્ય જ્ઞાપકં પુણ્યપદમિતિ ભાવઃ । નનુ “પુણ્યં ચ પાપક્ષયશ્ચેતિ પુણ્યપાપક્ષયૌ” ઇતિ દ્વન્દ્વસમાસો યદિ અસ્તિ । તર્હિ પ્રાકૃતે દ્વિવચનાભાવાત્ બહુવચનપ્રયોગઃ યુક્તઃ। તતશ્ચ ‘પુણ્ણપાવખ્યેર્હિ’ ઇતિ વક્તું યુક્તં । ન તુ ‘પુણ્ણપાવખ્યા’ ઇત્યેકવચનપ્રયોગો યુક્ત ઇત્યત આહ પુણ્યેન સહિતઃ પાપક્ષયઃ ઇતિ । તથા ચ મધ્યમપદલોપયુક્તસમાસવિધાનાદ્ ન દોષઃ ।

આમ શુભભાવ વડે બધા વિઘ્નોનો ક્ષય થઈ ગયો એટલે જે વસ્તુપ્રકાલનરૂપી કાર્ય કરવાની ઈચ્છા હતી. એ ઈચ્છાના વિષયભૂત એવા તે કાર્યની કોઈપણ જાતના વિઘ્ન વિના સમાપ્તિ થાય છે. આમ વિધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ દ્વારા ઈષ્ટપરંપરાનો અવિચ્છેદ થાય છે.

તે આ પ્રમાણે-વિધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ જ્યાં થાય ત્યાં પુણ્યકર્મનો બંધ અને પાપકર્મનો ક્ષય થાય. અહીં જે કે ગાથામાં તો માત્ર ‘પુણ્ય’ શબ્દ જ લખેલ છે. ‘પુણ્યબંધ’ શબ્દ લખેલ નથી. પરંતુ અહીં પુણ્યપદ એ પુણ્યબંધમાં લક્ષણાવાળું છે. અર્થાત્ પુણ્યબંધને જણાવનાર જણવું.

આમ પુણ્યબંધ અને પાપક્ષય આ બેના લીધે ત્યાં કર્મક્ષય વગેરે સ્વરૂપ ઈષ્ટકાર્યની પરંપરાનો અવિચ્છેદ થાય.

(શિષ્ય : ગાથામાં તો “પુણ્ણપાવખ્યા=પુણ્યપાપક્ષયાત્” એમ લખેલ છે. ખરેખર તો પુણ્ય અને પાપક્ષય એમ બે વસ્તુ હોવાથી બહુવચન થવું જોઈએ. પ્રાકૃતમાં દ્વિવચન નથી. પરંતુ અહીં તો એકવચન જ કરેલ છે. એ શી રીતે ચાલે ?)

(ગુરુ : અહીં સમાહારદ્વન્દ્વ સમાસ સમજવો.)

(શિષ્ય : સમાહારદ્વન્દ્વ તો પ્રાણીઓના અંગો... વગેરે ચોક્કસ સ્થાને જ થઈ શકે. ગમે ત્યાં ન થાય.)

ગુરુ : અથવા તો પુણ્યથી યુક્ત એવો જે પાપક્ષય તે પુણ્યપાપક્ષય કહેવાય. આ રીતે મધ્યમપદ લોપી સમાસ કરવો.

યશો. - અયં ભાવઃ-વિધિવત્પ્રવૃત્તિપ્રસૂતા હિ પુણ્યપ્રકૃતિરબાધાકાલપરિપાકાત્ સ્વસ્થિત્યનુસારેણ પાપક્ષયાદસુખાઽસંવલિતં સુખસન્તાનં સન્ધત્ત ઇતિ કુતો ન

તતસ્તદનુબન્ધઃ ?

ચન્દ્ર. - તાત્પર્યમાહ-અયં ભાવઃ ઇત્યાદિ । વિધિવત્પ્રવૃત્તિપ્રસૂતા હિ=ગુરું પ્રતિ બહુમાનપૂર્વકં આપ્રચ્છનાકરણાદિરૂપવિધિયુક્તા યા વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિપ્રવૃત્તિઃ, તયા ઉત્પન્ના । અબાધાકાલપરિપાકાત્=અબાધાકાલાનન્તરં સ્વસ્થિયનુસારેણ=પુણ્યપ્રકૃતેઃ યાવતી સ્થિતિરસ્તિ, તાવત્યાઃ સ્થિતેરનુસારેણ સુખસન્તાનં સન્ધતે ઇત્યત્રાન્વયઃ । ઉપલક્ષણમિદં, અપવર્તનાદિના તુ અબાધાકાલપરિપાકાદર્વાગપિ ઉદયમાગત્ય સુખસન્તાનં સન્ધતે । તત્ત્વ સુખસંતાનં અસુખાસંવલિતં સન્ધતે, દુઃખેનામિશ્રિતં સન્ધતે ઇતિ ભાવઃ । તત્ર કારણમાહ પાપક્ષયાદ્=પાપકર્મણઃ ક્ષયાત્ । અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ-આપૃચ્છાસામાચારીપાલકો મુનિઃ તજ્જન્યપુણ્યપ્રકૃત્યુદયકાલે જિનશાસન-સમૃદ્ધ્યાદિસમન્વિતં કુલં પ્રાપ્નોતિ । કિન્તુ યદિ તત્ર અશાતાન્તરાયાયશોદૌર્ભાગ્યાદિપાપકર્મણામુદયો ભવેત્, તર્હિ સ તત્ર દુઃખમિશ્રિતમેવ સુખં પ્રાપ્નુયાત્ । પરંતુ વિધિવત્પ્રવૃત્તિઃ યથા પુણ્યકર્મ ઉત્પાદયતિ, તથૈવ પાપકર્મણાં વિનાશમપિ જનયતિ । પાપકર્મવિનાશે ચ પાપકર્મોદયઃ તજ્જન્યં દુઃખં ચ ન સંભવતિ । દુઃખાભાવે ચ પુણ્યકર્મજન્યં સુખં દુઃખાસંવલિતં સમ્પદ્યતે ઇતિ કુતો ન તતઃ=વિધિવત્પ્રવૃત્ત્યા તદનુબન્ધઃ=ઇષ્ટપરંપરા । આપૃચ્છાદિજન્યસ્ય પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યસ્યોદયકાલે સ જીવઃ પુનરપિ શુભકાર્યકરણાદિના પુનઃ પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યં ઉપાર્જયતિ । તદુદયકાલે પુનઃ વિશિષ્ટસુખાદિસમ્પ્રાપ્ત્યા પુનરપિ વિશિષ્ટામારાધનાં કરોતીત્યેવંક્રમેણ પરમપદં પ્રાપ્નોતીતિ ।

અહીં સાર એ છે કે વિધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલી પુણ્યપ્રકૃતિ પોતાનો અબાધાકાળ પુરો થઈ ગયા બાદ પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે પાપકર્મ ન હોવાથી અસુખ=દુઃખથી અમિશ્રિત એવી સુખપરંપરાને આપનારું બને. વિધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ કરવાથી જે પુણ્યકર્મ બંધાયું. એનો અબાધાકાળ પુરો થતા જ એનો વિપાકોદય શરૂ થાય. અને એટલે એ પુણ્યકર્મની જેટલી સ્થિતિ હોય એ સ્થિતિ પ્રમાણે સુખની પ્રાપ્તિ થાય. વળી આ વિધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ દ્વારા પાપકર્મોનો ક્ષય થયેલો હોવાથી દુઃખની ઉત્પત્તિ પણ ન થાય. એટલે દુઃખોથી અમિશ્રિત એવા સુખની પ્રાપ્તિ એ પુણ્યોદય દ્વારા થાય. આમ એ વિધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ દ્વારા ઈષ્ટનો અનુબંધ થવાની જે વાત કરી છે તે એકદમ યોગ્ય જ છે.

યશો. - एवं च लघुकर्मताशालिनोऽस्य सुगतिर्मानुष्यकरुणा गुरुसङ्गश्च धर्माचार्यचरणारविन्दभ्रमरायितं, तयोर्लाभात्=प्राप्तेः, उपलक्षणमेतद् आमुत्रिकश्रवण-ज्ञानविज्ञानादिक्रमस्य, परमपदस्यापि= सकलप्रयोजनोपनिषद्भूतस्य मोक्षस्यापि भवेत् लब्धिः=प्राप्तिः ।

ચન્દ્ર. - एतदेवाह- एवं च=यतः एवं विधिवत्प्रवृत्तिप्रसूता पुण्यप्रकृतिः इष्टसंतानाविच्छेदं जनयतीति सिद्धं, ततः । धर्माचार्यचरणारविन्दभ्रमरायितं=गीतार्थसंविग्नस्य चरणे एव अरविन्दे । तयोः भ्रमरस्येव आचरणं । उपलक्षणं=स्वज्ञापकं स्वेतरज्ञापकञ्च एतद्=सुगतिगुरुसङ्गात्मकस्य कार्यद्वयस्य प्रतिपादनं । कस्येतरस्य ज्ञापकमेतत् ? इत्याह आमुत्रिकेत्यादि । आमुत्रिकं=परलोकसंबन्धि ।

આ પ્રમાણે પાપક્ષયાદિ થવાને લીધે લઘુકર્મી બનેલા આ સાધુને મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ વગેરે રૂપ સદ્ગતિ

અને ત્યાં સદ્ગુરુના ચરણકમળોને વિશે ભ્રમરની જેમ રહેવાનું મળે. ગાથામાં તો આ બે જ વાત લખી છે. પરંતુ એ ઉપરાંત પરલોકસંબંધી પદાર્થોનું શ્રવણ કરવા મળે. એનાથી જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, પ્રવૃત્તિ વગેરે પણ ક્રમશઃ પ્રાપ્ત થાય... આ બધું પણ અહીં સમજી લેવું.

છેલ્લે તમામે તમામ પ્રયોજનોના રહસ્યભૂત એવા મોક્ષની પણ પ્રાપ્તિ થાય.

યશો. - તદિદમાહ- (પંચાં ૧૨/૨૭-૨૮)

સો વિહિનાયા તસ્સાહ્ણમ્મિ તજ્જાણણા સુણાયં તિ ।

સન્નાણા પઢિવત્તી સુહભાવો મઙ્ગલં તત્થ ॥

ઇટ્ઠપસિદ્ધણુબંધો ધણ્ણો પાવચ્ચપુત્તબંધાઓ ।

સુહગઇગુરુ લાભાઓ એવં ચિય સવ્વસિદ્ધ ત્તિ ॥૪૮॥

ચન્દ્ર. - પંચાશકગાથાર્થસ્ત્વયમ્ → સ=ગુરુ: વિધિજ્ઞાતા અસ્તિ । તતશ્ચ વિધિસાધન=વિધિકથનં કરોતિ। તસ્મિન્ સતિ સુજ્ઞાત=વિધિસંબંધિ શોભનં જ્ઞાનં ભવતિ । તાદૃશસજ્ઞાનાત્ પ્રતિપત્તિ:=દેવગુર્વો: ઉપરિ બહુમાનભાવો ભવતિ। તાદૃશશ્ચ શુભભાવ: તત્ર મઙ્ગલં । તતશ્ચ પાપક્ષયપુણ્યબંધાત્ ધન્ય:=શોભન: ઇષ્ટાનાં પ્રસિદ્ધ:=સુગતિ-સદ્ગુરુપ્રાપ્ત્યાદિરૂપ: અનુબંધો ભવતિ । શુભગતિગુરુલાભાચ્ચ એવંક્રમેણ સિદ્ધિ: ભવતિ । વિશેષાર્થસ્તુ તટ્ટીકાતો જ્ઞેય: ॥૪૮॥

આ આખી વાત પંચાશકમાં કરી છે.

એ બે ગાથાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

(૧) તે ગુરુ વિધિના જાણકાર છે. એટલે જ્યારે શિષ્ય એમને “હું કાપ કાઢું ?” ઈત્યાદિ કહેશે ત્યારે એ ગુરુ તેને રજા આપવા ઉપરાંત વિધિનું કથન કરશે. આમ વિધિનું સાધન=કથન થશે એટલે શિષ્યને એ વિધિનું જ્ઞાન થશે. એટલે શિષ્યના મનમાં એવો ભાવ ઉત્પન્ન થશે કે “અહો ! મારા ગુરુદેવ અને મારા તીર્થકરો પાસે કેટલું બધું સુંદર જ્ઞાન છે ! કોઈપણ જીવને પીડા ન થાય એવા પ્રકારનું સુંદર જ્ઞાન તેઓ પાસે છે.”

આવા પ્રકારનું શિષ્યના મનમાં જે સમ્યગ્ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એના દ્વારા તે શિષ્ય દેવ-ગુરુની આપ્ત તરીકે પ્રતિપત્તિ કરે છે. અર્થાત્ “આ દેવ અને ગુરુ આપ્ત છે. એમનું વચન માનવું જ જોઈએ” એ પ્રમાણેનો સ્વીકાર થાય છે. આ શુભ ભાવ છે. (ટીકામાં આ ગાથાનો જુદી રીતે પણ અર્થ બતાવ્યો છે. પણ અમે અહીં એક અર્થ લખીએ છીએ. બીજા અર્થ પ્રમાણે ટુંકમાં જોઈએ તો વિધિજ્ઞાતા ગુરુ શિષ્યનું સાધન=કથન=“હું કાપ કાઢું” એવું વિધાન થયે છે તે તે શિષ્યને વિધિનું જ્ઞાપન કરે છે. અર્થાત્ વિધિ કહે છે. એ ગુરુએ કરેલા વિધિકથન દ્વારા શિષ્યને એ કાર્યનું સુંદર જ્ઞાન થાય છે. એ જ્ઞાન દ્વારા એ કાર્યમાં પ્રતિપત્તિ=પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ પ્રવૃત્તિ એ શુભભાવ છે.)

આ પ્રતિપત્તિ કાપમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા શિષ્ય માટે મંગલરૂપ બની રહે છે. અર્થાત્ એ પ્રતિપત્તિ તે કાર્યના પ્રતિબંધક એવા વિઘ્નોનો નાશ કરનારી બને છે.

(૨) આ વિધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ દ્વારા પાપનો ક્ષય અને પુણ્યનો બંધ થતો હોવાથી એના દ્વારા ઈષ્ટ=કર્મક્ષય,

સુખાદિની પ્રસિદ્ધિ=સિદ્ધિનો અનુબંધ=પરંપરા ચાલે છે. આ આત્મા ધન્ય બને છે. એને શુભગતિ અને ગુરુના લાભ દ્વારા આ પ્રમાણે જ સર્વસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ॥૪૮॥

યશો. - નનુ સિદ્ધિલક્ષણકાર્યં પ્રતિ વિહિતકર્મૈવ પ્રવૃત્તિપુણ્યાર્જનાદિક્રમેણોપ-
યુજ્યતામ્, આપૃચ્છા તુ ન સર્વત્રોપયુજ્યતે, વિધિપ્રદર્શનસ્ય તત્ફલસ્ય વિધિજ્ઞમાપ્રચ્છકં
પ્રત્યફલત્વાત્, નિમેષોન્મેષાદૌ બહુવેલકાર્યે આજ્ઞાં દદતા ગુરુણા સ્વભ્યસ્તતયા
વિધેરનુપદેશાચ્ચ इत्यत આહ -

एवंभूअणएणं मंगलमापुच्छणा हवे एवं ।

बहुवेलाइकमेणं सव्वत्थ वि सा तओ उचिया ॥४९॥

चन्द्र. - शङ्कते ननु इत्यादि । विहितकर्मैव=शास्त्रे कर्तव्यतयोपदिष्टं विधिपूर्वकवस्त्रप्रक्षालनादि-
रूपमनुष्ठानं न तु आपृच्छा इति एवकारार्थः प्रवृत्तिपुण्यार्जनादिक्रमेण=स्व(विहितकर्म)विषयकप्रवृत्तिः,
तज्जन्यं यत्पुण्यार्जनं, तदादिक्रमेण । ननु किं सर्वत्रैव आपृच्छा निष्फला पूर्वपक्षेण भवता प्रसाध्यते ? इत्यत
आह न सर्वत्रोपयुज्यते=किन्तु क्वचिदेव । ननु कथं न सर्वत्र अनुपयोगिनी सा ? इत्यत आह
विधिप्रदर्शनस्य तत्फलस्य=आप्रच्छनायाः फलं यत् विधिप्रदर्शनं, तस्य ।

अयं पूर्वपक्षस्याभिप्रायः- हे गुरो ! आपृच्छा किमर्थं करणीया ? इत्यत्र भवता उत्तरं दत्तं यदुत
“आप्रच्छनाकरणात् विधिज्ञाता गुरुः विधिप्रदर्शनं करोति, ततश्च विधिज्ञान-देवादिबहुमानादिक्रमेण
इष्टसन्तानाविच्छेदो भवति” इति । एवं च आपृच्छया प्रथमं फलं तु गुरुणा क्रियमाणं विधिप्रदर्शनमेव । ततश्च
यः दीर्घसंयमपर्यायवान् विधिज्ञाता शिष्यः, स यदा वस्त्रप्रक्षालनादिकार्यस्यापृच्छां कुर्यात्, तदा गुरुः तं
विधिप्रदर्शनं न कुर्यात् । यतः स शिष्यः सर्वप्रकारेण विधेः ज्ञाताऽस्ति । विधिप्रदर्शनाभावे च अन्यान्यपि
इष्टसन्तानाविच्छेदपर्यन्तानि फलानि निरवकाशान्येव । ततश्च तत्रापृच्छा न उपयोगिनी ।

एवं एकस्मिन्स्थाने विधिप्रदर्शनाभावं दर्शयित्वाऽधुना द्वितीयस्मिन्स्थानेऽपि विधिप्रदर्शनात्मकस्य
फलस्याभावं प्रदर्शयति निમેषोन्મેषादौ=नेत्रनिमीलनोद्घाटनादौ बहुवेलकार्ये=यत्कार्यं प्रायोऽनवरतमेव
भवति, तत्बहुवेलकार्यं उच्यते, तस्मिन् आज्ञां ददता “बहुवेल संदिसाहु” इति शिष्येणोक्ते “संदिसावेह”
इत्यादिरूपेणाज्ञां ददता स्वभ्यस्ततया=निમેषादीनि कार्याणि सर्वेषामेव स्वभावसिद्धानि इति कृत्वा विधेः=
“अमुकेन प्रकारेण निમેषादीनि कर्तव्यानि” इत्यादिरूपस्य विधेः । तथा च प्रकृतेऽपि विधिप्रदर्शनाभावात्
इष्टसन्तानाविच्छेदपर्यन्तफलाभाव एवेति तत्रापि आपृच्छा निष्फलैव ।

समाधानमाह → एवं एवंभूतनयेन मंगलमाપ્રચ્છના भवेत् । ततः बहुवेलादिक्रमेण सर्वत्रापि सा उचिता
← इति गाथार्थः ।

शिष્ય : તમારા કહેવા પ્રમાણે એ તો સમજાયું કે આપૃચ્છા કરીએ એટલે ઉપર બતાવેલા ક્રમ પ્રમાણે
સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય. પણ મારું માનવું એમ છે કે શાસ્ત્રમાં કર્તવ્ય તરીકે બતાવાયેલ કાપ વગેરે કાર્યો જ પ્રવૃત્તિ,
પુણ્યની પ્રાપ્તિ વગેરે ક્રમ દ્વારા સિદ્ધિરૂપી કાર્ય પ્રત્યે ઉપયોગી છે. એટલે કે શાસ્ત્રમાં આ વાત કહેલી છે કે

“અમુકવિધિ દ્વારા કાપ કાઢવો.” એ વાત જાણ્યા પછી શાસ્ત્રીય વિધિથી યુક્ત એ કાપ કાઢવામાં સંયમી પ્રવૃત્તિ કરે. અને વિધિવાળી પ્રવૃત્તિથી એને પુણ્યબંધ-પાપક્ષ્યાદિ થાય અને એના દ્વારા એને સિદ્ધિ=સફળતા મળે. આમ વિહિતકાર્ય પોતે જ પોતાનામાં પ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ દ્વારા પુણ્યબંધાદિ ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા સિદ્ધિ પ્રત્યે કારણ બને. એના માટે આપૃચ્છાની જરૂર નથી.

(મધ્યસ્થ : તમારી વાત સાચી. પણ એ વિહિતકર્મની જાણકારી શી રીતે થાય ? એ માટે તો ગુરુને આપૃચ્છા કરવી જ પડે ને ? ગુરુ જ એની જાણકારી આપી શકે.)

શિષ્ય : આપૃચ્છા સંપૂર્ણ નકામી છે એવું મારે નથી કહેવું. પણ “એ બધે જ ઉપયોગી છે. તમામ કાર્યોમાં દર વખતે આપૃચ્છા કરવી જરૂરી છે” એ વાત સાથે મારો વિરોધ છે. એનું કારણ એ છે કે આપૃચ્છાનું ફળ શું ? તમારા કહેવા પ્રમાણે તો એ જ ને ? કે “વિધિજ્ઞાતા ગુરુ શિષ્યની આપૃચ્છા સાંભળીને એને વિધિનું નિરૂપણ કરે.” હવે જો આ જ ફળ હોય તો દશ-વીસ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળો, વિદ્વાન્, શાસ્ત્રવિધિનો જાણકાર સાધુ જ્યારે કાપ કાઢવા માટે આપૃચ્છા કરે ત્યારે ગુરુ એને વિધિપ્રદર્શન કરતા જ નથી. આમ આપૃચ્છાનું ફળ એવું વિધિપ્રદર્શન અહીં ફળરૂપે બનતું જ નથી. ગુરુ વિધિપ્રદર્શન જ નથી કરતા. (અથવા તો ગુરુ જો વિધિપ્રદર્શન કરે તો પણ આ શિષ્ય વિધિનો જાણકાર જ હોવાથી વિધિપ્રદર્શન સફળ=ફળ વિનાનું બની જશે. અફળમાં એકવાર નમ્ર તત્પુરુષ અને એકવાર બહુગ્રીહિ સમાસ કરીને અર્થ કરી શકાય.)

આમ આવા સ્થાનોમાં આપૃચ્છા ઉપયોગી બનતી નથી. જાણકાર શિષ્ય એના વિના પણ પ્રવૃત્તિ કરીને સિદ્ધિ પામી શકે છે.

બીજી વાત એ કે આંખો બંધ થવી-ખોલવી આ વગેરે જે વારંવાર થનારા કાર્યો છે એમાં ગુરુ “બહુવેલ સંદિસાહુ” ના આદેશ વખતે રજા તો આપે જ છે કે “તમે આ બધું કરજો” પણ આ બધા કાર્યો તો પ્રત્યેક વ્યક્તિને એકદમ આત્મસાત્ થઈ ગયા હોવાથી ગુરુ ત્યાં “આંખો કેવી રીતે ખોલવી ?” ઈત્યાદિ વિધિનો ઉપદેશ આપતા જ નથી. એટલે ત્યાં આપૃચ્છાનું વિધિપ્રદર્શન રૂપ ફળ ઉત્પન્ન થતું નથી. એના વિના તો તમે બતાવેલી ફળની પરંપરા પણ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય ? એટલે આવા બધા સ્થાનોમાં આપૃચ્છા ઉપયોગી નથી. એ ન કરીએ તો પણ ચાલે.

ગુરુ : ગાથાર્થ : આ પ્રમાણે એવંભૂતનય વડે આપૃચ્છા મંગલ બને છે. તેથી જ તમામ કાર્યોમાં બહુવેલાદિ ક્રમ દ્વારા આપૃચ્છા ઉચિત છે.

યશો. - एवंभूअ त्ति । एवं=शुभभावनिबन्धनतयाऽऽप्रच्छना एवंभूतनयेन=व्युत्पत्त्यर्थमात्रग्राहिणा नयविशेषेण मङ्गलं भवेत् । मङ्गं=कल्याणं लातीति मङ्गलम्, मां गालयति पापादिति वा मङ्गल-मिति ।

चन्द्र. - समादधाति ग्रन्थकृत् एवं इत्यादि । विधिप्रदर्शनादिकं भवतु मा वा, किन्तु प्रकारान्तरेणापि आप्रच्छनायां महान्लाभो भवत्येव । यतः आप्रच्छना शुभभावस्य निबन्धनमस्ति, ततश्च शुभभावनिबन्धनतया इति । व्युत्पत्त्यर्थमात्रग्राहिणा=शब्दार्थमात्रग्राहिणा, न तु रूढिमात्रेण, व्यवहारमात्रेण वा । व्यवहारनयो हि मीनयुगलादिकमपि मङ्गलं वदति, तत्र मङ्गलकार्यं भवतु मा वा । न हि अत्र आप्रच्छना तादृशव्यवहारमात्रेण

મઙ્ગલં, કિન્તુ યત્ર મઙ્ગલશબ્દાર્થો ઘટતે, તદેવ મઙ્ગલં મન્યમાનસ્યૈવંભૂતનયસ્યાભિપ્રાયેણ તન્મઙ્ગલં । મઙ્ગલશબ્દાર્થમેવાહ મઙ્ગલં=કલ્યાણં લાતિ=પ્રાપયતીતિ । તથા ચ આપ્રચ્છના વિધિપ્રદર્શનાદિકં વિનાપિ કલ્યાણં પ્રાપયતિ, પાપં ક્ષપયતીતિ સર્વત્રૈવ સા યુક્તા ।

ટીકાર્થ : ગુરુ : આપૃચ્છા એ શુભભાવનું કારણ છે માટે જે વ્યુત્પત્તિ અર્થ માત્રને જ ગ્રહણ કરનાર નય છે. એ એવંભૂતનય વડે આપૃચ્છા મંગલ બને છે. આ નય એવો છે કે જ્યાં શબ્દનો અર્થ ઘટે ત્યાં એ વસ્તુને એ શબ્દથી ઓળખે. દેશનો રાજા જો મનુષ્યોનું રક્ષણ ન કરતો હોય તો આ નય એને “નૃપ” નહિ કહે. પણ એ રાજા સભામાં સિંહાસન ઉપર શોભે છે તો એ નય એને “રાજા” (રાજતે ઇતિ રાજા) કહેશે. અને મનુષ્યોનું રક્ષણ કરનારા સેનાપતિને આ નય “નૃપ” કહેશે. ભલે જગતમાં એ નૃપ તરીકે પ્રસિદ્ધ ન હોય.

પ્રસ્તુતમાં આપૃચ્છા જગતમાં મંગલ તરીકે પ્રસિદ્ધ ન હોવાથી આમ તો એ મંગલ ન કહેવાય. પરંતુ “મઙ્ગલ=કલ્યાણને જે લાવી આપે તે મંગલ અને જે મને પાપથી ગાળે=મને પાપથી મુક્ત કરે તે મંગલ” આમ મંગલ શબ્દના બે વ્યુત્પત્તિ અર્થ છે. હવે આપૃચ્છા કલ્યાણને લાવી આપનાર અને આપૃચ્છા કરનારને પાપથી ગાળનાર હોવાથી એવંભૂતનય પ્રમાણે તો એ મંગલ બને જ છે.

યશો. - યુક્તો હ્યયમર્થ આપૃચ્છાયાં, વિધિજ્ઞાપનદ્વારાઽન્યથાઽપિ વા તસ્યા: શુભભાવનિબન્ધનત્વાત્, ન હિ “ગુરુપદિષ્ટમિદં કાર્યં તતોઽવશ્યમાયતિહિતનિબન્ધનં તત: સુદ્ધમત્ર પ્રયતિતવ્યમ્” ઇતિ સામાન્યાપૃચ્છ્યાપિ ન હિતકાર્યે પરમોત્સાહ: સમુલ્લસતિ, શ્રદ્ધાવતો હિ વિનેયસ્ય ગુરુપદેશમાત્રમેવ શુભભાવનિદાનમિતિ ન કિચ્છિદનુપપન્નમ્ ।

ચન્દ્ર. - અયમર્થ:=કલ્યાણં લાતીતિ મઙ્ગલં, માં ગાલયતિ પાપાદિતિમઙ્ગલમિતિ ચ મઙ્ગલસ્યાર્થ: । અન્યથાઽપિ વા=વિધિજ્ઞાપનરહિતસ્થાને । તસ્યા:=આપૃચ્છાયા: । નનુ “વિધિજ્ઞાપનાભાવસ્થલેઽપિ સા આપૃચ્છા શુભભાવનિબન્ધનમ્”ઇત્યેતત્ કથં શ્રદ્ધેયમ્ ?” ઇત્યતો યુક્તિમાહ ન હિ ઇત્યાદિ । આયતિહિતનિબન્ધનં=ભવિષ્યત્કાલે હિતસ્ય કારણં । યદ્ યદ્ ગુરુપદિષ્ટં તત્તદાયતિહિતનિબન્ધનમિતિ કૃત્વા । સામાન્યાપૃચ્છ્યાપિ=યત્ર ગુરુણા વિધિપ્રદર્શનં નૈવ ક્રિયતે, તાદૃશસ્ય સામાન્યકાર્યસ્યાપૃચ્છ્યાપિ । નનુ વિધિપ્રદર્શનાભાવસ્થલે આપૃચ્છ્યા પરમોત્સાહો નાનુભૂયતે, તત: ભવદુક્તં કથં સ્વીકર્તવ્યમ્ ? ઇત્યત આહ શ્રદ્ધાવતો હિ=“ગુરુણા અનુજ્ઞાતં કાર્યમવશ્યં ભવિષ્યત્કાલે હિતકારકમ્”ઇતિ શ્રદ્ધાં દધત: વિનેયસ્ય=વિનયયુક્તસ્ય, અહિતકારિપ્રવૃત્તે: સકાશાદ્ વારયિતું હિતકારિપ્રવૃત્તૌ ચ પ્રવર્તયિતું ય: શક્યતે, તસ્ય ગુરુપદેશમાત્રમેવ “ત્વમિદં કાર્યં કુરુ, મમાનુજ્ઞા અસ્તિ ઇતિ ગુર્વનુમતિમાત્રમેવ, ન તુ વિધિપ્રદર્શનમપીતિ એવકારાર્થ: । ન કિચ્છિદનુપપન્નં=વિધિપ્રદર્શનાભાવસ્થલે કથં શુભભાવોત્પત્તિ: ? કથં વા કલ્યાણપરંપરા ? ઇત્યાદ્યાશઙ્કાયા અવકાશ એવ નાસ્તીતિ ભાવ: ।

(શિષ્ય : એ બે ય અર્થો આપૃચ્છામાં ઘટે છે” એ તમે કયા આધારે કહી શકો ?)

ગુરુ : આપૃચ્છામાં આ અર્થ ઘટે જ છે, કેમકે ગુરુને આપૃચ્છા કર્યા બાદ ગુરુ વિધિનું જ્ઞાપન=કથન કરે કે ન કરે તો પણ આપૃચ્છા ત્યાં આપૃચ્છક શિષ્યને શુભભાવનું કારણ બને જ છે.

(શિષ્ય : ગુરુ જ્યાં વિધિકથન ન કરે ત્યાં આપૃચ્છામાત્રથી શુભભાવ ઉત્પન્ન થાય એ શી રીતે બને ?)

ગુરુ : આપૃચ્છા બાદ ગુરુ એ કામની રજા આપે એટલે શિષ્યને મનમાં થાય જ કે “આ કાર્ય હવે ગુરુ વડે અનુમતિ અપાયેલું છે. અને એટલે જ આ કામ અવશ્ય મને ભવિષ્યમાં હિતનું કારણ બનશે જ. અને માટે જ મારે આમાં દૃઢ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.” આવો શિષ્યનો વિચાર એ પરમ ઉલ્લાસ કહેવાય. આમ સામાન્યકાર્યની આપૃચ્છા કરવામાં આવે ત્યાં પણ શિષ્યને ઉપર પ્રમાણેનો હિતકાર્યમાં પરમ ઉલ્લાસ થાય જ. એ ન થાય એવું ન બને.

(શિષ્ય : અમને તો આવી રીતે કોઈ પરમ ઉલ્લાસ થતો નથી.)

ગુરુ : તારું તું જાણે. બાકી જે શિષ્યો શ્રદ્ધાવાળા હોય તેઓને તો માત્ર ગુરુનો ઉપદેશ=રજા=અનુમતિ જ શુભભાવનું કારણ બની જાય છે. ત્યાં ગુરુ વિધિકથન ન કરે તો પણ એમને શુભભાવ પ્રગટે જ છે. એટલે આપૃચ્છા તમામે તમામ સ્થળે ઉપયોગી બને છે. એટલે અમે જે વાત કરેલી કે “આપૃચ્છા સર્વત્ર ઉપયોગી છે” એ વાત એકદમ બરાબર છે. એમાં કોઈ આપત્તિ નથી.

યશો. - તતઃ=તસ્માત્ કારણાત્ સર્વત્રાપિ કાર્યે બહુવેલાદિક્રમેણ, યત્કાર્યં પ્રતિવેલં પ્રપ્તું ન શક્યતે તદ્બહુવેલેત્યભિધીયતે, તદાદિર્યઃ ક્રમઃ=વ્યવસ્થા તયા સા=આપૃચ્છા જ્ઞેયા=જ્ઞાતવ્યા । યત્કાર્યં સાક્ષાદાપ્રપ્તું શક્યતે વિશેષપ્રયોજનં ચ તત્ર સાક્ષાદાપૃચ્છા, યત્તુ મુહુર્મુહુઃ સંભવિતયા પ્રપ્તમશક્યં તત્રાપિ બહુવેલસંદેશનેનાપૃચ્છાવશ્યકીતિ ।

ચન્દ્ર. - યતઃ એવં વિધિપ્રદર્શનસ્થાને તદભાવસ્થાને ચોભયત્રાપિ શુભભાવોત્પત્ત્યાદિક્રમેણ આપૃચ્છા હિતકારિણી ભવતિ, તતઃ=તસ્માત્કારણાત્ ।

યત્કાર્યં સાક્ષાદાપ્રપ્તું શક્યતે=કાર્યિકીગમન-સ્થળિલગમન-સૂત્રપાઠાર્થપાઠાદિરૂપં યત્કાર્યં ગુરુ પૃષ્ઠ્વા કર્તું શક્યતે, વિશેષપ્રયોજનં ચ=ઇચ્છાપૂર્વકં યત્કાર્યં ક્રિયતે તાદૃશં ઇતિ ભાવઃ । તત્રાપિ=ન કેવલં સાક્ષાત્પ્રપ્તું શક્યે વિશેષપ્રયોજને કાર્યે, કિન્તુ બહુવેલકાર્યેષ્વપીતિ । બહુવેલસંદેશનેન=“બહુવેલ સંદિસાહુ” ઇત્યાદ્યાદેશયાચનેન ।

માટે જ જે કાર્ય દરેક વખતે પુછવું શક્ય ન હોય તેવા બહુવેલાદિ રૂપ કાર્યોથી માંડીને તમામે તમામ કાર્યોમાં આપૃચ્છા કર્તવ્ય બને છે.

આશય એ છે કે સ્થંડિલગમનાદિ જે કાર્યો સાક્ષાત ગુરુને પુછી શકાતા હોય અને સ્થંડિલગમન વગેરે વિશેષ પ્રયોજનવાળા હોય એ કાર્યોમાં તો સાક્ષાત ગુરુને આપૃચ્છા કરવી જ જોઈએ. પરંતુ જે કાર્યો વારંવાર થયા કરતા હોવાથી વારંવાર પુછી-પુછીને કરવા શક્ય ન હોય ત્યાં પણ “બહુવેલ સંદિસાહુ”એ આદેશ દ્વારા બધા ય કાર્યોની એકસાથે પૃચ્છા કરવી જરૂરી છે. એ વિના ન ચાલે.

યશો. - તદિદમુક્તમ્-(પંચા૦ ૧૨/૨૧)

इहरा विवज्जओ खलु इमस्स सव्वस्स होइ जं तेणं । बहुवेलाइकमेणं सव्वत्थापुच्छणा

ભળિયા ॥૪૯॥

ચન્દ્ર. - પંચાશકગાથાભાવાર્થસ્ત્વયમ્ **इतरथा**=યદિ ગુરુમનાપૃચ્છયૈવ શોભનાન્યપિ કાર્યાણિ ક્રિયન્તે, તર્હિ **एतस्य सर्वस्य**=શુભભાવોત્પત્યાદિરૂપસ્ય સર્વસ્ય લાભસ્ય **विपर्ययः**=અભાવ એવ સ્યાત્ । યસ્માદેવં, તસ્માત્ બહુવેલાદિસ્વરૂપસ્ય સર્વસામાન્યકાર્યસ્ય આપૃચ્છાયાઃ આરભ્ય સર્વેભ્યોઽપિ મહતઃ કાર્યસ્ય આપૃચ્છાં યાવદેષા આપૃચ્છા ભળિતા તીર્થકરૈઃ ॥૪૯॥

પંચાશકમાં કહ્યું છે કે **इतरथा**=ગુરુને જો આપૃચ્છા કરવામાં ન આવે તો **विपर्यय**=આપૃચ્છા દ્વારા થનારા તમામ ફળોનો અભાવ થાય. માટે જ “બહુવેલ” નામના નાનામાં નાના કામથી માંડીને મોટામાં મોટા કામ સુધી બધે જ આપૃચ્છા કર્તવ્ય તરીકે કહેવાયેલી છે ॥૪૯॥

યશો. - તદેવં શુભભાવનિબન્ધનત્વેન સામાન્યાપૃચ્છા સમર્થિતા, **इदानीं मर्यादामूलत्वेन** તાં સમર્થયતિ -

विहिए कज्जे कज्जो अहवा णिस्संकियं परमजत्तो ।

इय बहुवेलापुच्छा दिट्ठा सामण्णकज्जे वि ॥५०॥

॥ આપૃચ્છાના સમ્મત્તા ॥

ચન્દ્ર. - સામાન્યાપૃચ્છા=સર્વાઽપિ આપૃચ્છા, ન તુ વિશેષકાર્યસંબન્ધિન્યેવાપૃચ્છેતિ **मर्यादामूलत्वेन**=“સાધુના કિન્ચિદપિ કાર્યં ગુરુમાપૃચ્છયૈવ કરણીયં”ઇતિ યા તીર્થકરગણધરાદીનાં મર્યાદા, તસ્યાઃ મૂલં ત્વિયમાપૃચ્છૈવ । તતશ્ચ મર્યાદામૂલત્વેન તાં=આપૃચ્છાં ।

→ અથવા વિહિતે કાર્યે નિઃશક્લિતં પરમયત્નઃ કાર્યઃ । ઇતિ સામાન્યકાર્યેઽપિ બહુવેલાપૃચ્છા દૃષ્ટા ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

આ પ્રમાણે અમે એ વાતને સાબિત કરી કે કોઈપણ કાર્યમાં કરાતી આપૃચ્છા=સામાન્ય આપૃચ્છા શુભભાવનું કારણ બનતી હોવાથી સર્વત્ર એ કરવી જ જોઈએ. (અહીં જો એવું સાબિત કર્યું હોત કે “ભલે બધા કાર્યોમાં આપૃચ્છા ન કરીએ પણ વિશેષ કાર્યોમાં તો આપૃચ્છા કરવી જ જોઈએ.” તો એ વિશેષ-આપૃચ્છાનું સમર્થન કરેલું ગણાત. પણ અહીં એવું નથી કર્યું. અહીં બધા જ કાર્યોમાં આપૃચ્છાનું સમર્થન કરેલું હોવાથી આ સામાન્ય-આપૃચ્છાનું સમર્થન કરેલું ગણાય.)

હવેની ગાથામાં એ વાતનું સમર્થન કરે છે કે “આપૃચ્છા મર્યાદાનું મૂલ હોવાથી તે અવશ્ય કરવી જોઈએ. ગાથાર્થઃ : અથવા વિહિત કાર્યમાં=પરમાત્માએ બતાવેલા અનુષ્ઠાનમાં કોઈપણ જાતની શંકા વિના પરમ યત્ન કરવો જોઈએ. અને માટે જ સામાન્ય કાર્યમાં પણ બહુવેલા-આપૃચ્છા દેખાયેલી છે.

યશો. - વિહિએ ત્તિ । અથવા ઇતિ પ્રકારાન્તરદ્યોતને, વિહિતે=ભગવદુપદિષ્ટે કાર્યે=કર્મણિ નિઃશક્લિતં=શઙ્કારહિતં યથાસ્યાત્તથેતિ ક્રિયાવિશેષણં પરમયત્નઃ=

અતિશયિતોદ્યમો વિધેયઃ । અત્યેડપિ હિ વિધિવિષયે કર્મણિ નાલસ્યં વિધેયં, તત્રાપિ નિત્યાડકરણે પ્રત્યવાયપ્રસંગાત્ ।

ચન્દ્ર. - પ્રકારાન્તરદ્યોતને=શુભભાવજનનાદિરૂપઃ યઃ પ્રકારઃ, તસ્માદન્યસ્ય પ્રકારસ્ય પ્રદર્શને 'અથવા' પદમસ્તિ। તત્રાપિ=વિધેઃ=જિનાજ્ઞાયાઃ વિષયઃ દ્વિવિધો ભવતિ, નિત્યકર્મ, અનિત્યકર્મ ચ । તત્ર ષડાવશ્યકાનિ, એકાસનકં, અષ્ટમ્યાદિષુ ઉપવાસઃ इत्येतानि જિનાજ્ઞાવિષયીભૂતાનિ કર્માણિ નિત્યાનિ સન્તિ । માસક્ષપણકરણં, સક્ષમસાધૂનામપિ ભક્તિકરણમિત્યાદીનિ ત્વનિત્યાનિ કર્માણિ સન્તિ । એવં ચ યદ્ વિધિવિષયં દ્વિવિધં કર્મ, તત્રાપિ નિત્યાકરણે=નિત્યકર્માકરણે પ્રત્યવાયપ્રસંગાત્=અશુભકર્મબન્ધાદિસંભવાત્ તત્ર તુ નિઃશઙ્કં પરમયત્નો વિધેય એવેતિ ભાવઃ । આપૃચ્છાડપિ નિત્યકર્માસ્તીતિ કૃત્વા તદકરણે પ્રત્યવાયો ભવેત્, તસ્માત્સાડવશ્યં કરણીયા ।

ટીકાર્થઃ આગળની ગાથામાં “શુભભાવનું કારણ બનતી હોવાથી સામાન્યાપૃચ્છા પણ કર્તવ્ય છે.” એ વાત કરી. હવે અહીં બીજા પ્રકારે સામાન્યાપૃચ્છાને કર્તવ્ય સિદ્ધ કરવી છે. એટલે બીજા પ્રકારને દર્શાવવા માટે ગાથામાં અથવા શબ્દ છે.

પરમાત્માએ ઉપદેશેલા કામમાં શંકા ન રહે એ રીતે જોરદાર ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ગાથામાં રહેલ નિઃશંકપદ એ ક્રિયાવિશેષણ છે.

આશય એ છે કે નાનકડા પણ વિધિવિષયભૂત=પરમાત્માએ ઉપદેશેલા કાર્યમાં આળસ કરવી ન જોઈએ. એમાં ય જે કાર્યો નિત્યકાર્ય=અવશ્ય કર્તવ્ય તરીકે બતાવેલા છે એ ન કરીએ તો તો પ્રત્યવાય=નુકસાન થવાની શક્યતા છે. આપૃચ્છા નિત્યકર્મ છે એટલે પરમાત્માએ ઉપદેશેલ આપૃચ્છારૂપ નિત્યકર્મમાં બિલકુલ આળસ ન કરવી જોઈએ.

યશો. - ન ચ નિર્જરાકામનામાત્રેણાડસ્ય નિત્યત્વહાનિઃ, કામનાં વિના કાર્યમાત્ર એવ પ્રવૃત્યનુપપત્યા કર્મમાત્રસ્ય કામ્યત્વપ્રસંગાત્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ નિત્યકર્મણઃ વ્યાખ્યા કાડસ્તિ ? इति उच्यताम् । अस्माकन्त्विदं मतं यदुत सन्ध्योपासनादिरूपस्य यत्કर्मणः प्रत्यक्षेण दृश्यमानं शास्त्रे वा निगदितं किञ्चित्फलं नास्ति, किन्तु तत्कर्मणोऽकरणे प्रत्यवायस्तु भवत्येव । तत्कर्म नित्यकर्मोच्यते । यत्कर्म पुत्रप्राप्ति-स्वर्गप्राप्ति-वृष्टि-शत्रुवधादीच्छया क्रियते, तत्काम्यकर्मोच्यते । ततश्च यत्कर्म किञ्चित्फलस्यापेक्षया क्रियते, तत्तु नિત્યं ન ભવત્યેવ । કિञ્ચિત્ફલકામનયા ક્રિયમાણં કર્મ કામ્યકર્મેવોચ્યતે, ન તુ નિત્યકર્મ । આપૃચ્છાડપિ ચ નિર્જરાકામનયૈવ ક્રિયતે इति આપૃચ્છાત્મકસ્ય કર્મણઃ નિત્યત્વં ન ભવતિ । તથા ચ તદકરણે ન કોડપિ પ્રત્યવાયઃ । તત્કરણે તુ મહાન્લાભો ન વા ? इति તુ અધુના ન વિચાર્યત इति અત આહ ન ચ નિર્જરાકામનામાત્રેણ અસ્ય=આપૃચ્છાકર્મણઃ નિત્યત્વહાનિઃ નિત્યકર્મત્વાભાવાપત્તિઃ । નનુ કથં ન નિત્યત્વહાનિરિત્યાશઙ્કાયાં સમાધાનમાહ કામનાં વિના=કિજ્જિત્ફલાપેક્ષાં વિના કાર્યમાત્રે એવ=કેસ્મિંશ્ચિદપિ કાર્યે પ્રવૃત્યનુપપત્યા=પ્રવૃત્યભવનાત્ કર્મમાત્રસ્ય=નિત્યકર્મણોડપીતિ ભાવઃ । કામ્યત્વપ્રસંગાત્=

નિત્યત્વહાનિપ્રસંગાત્ । યદિ હિ કામનામાત્રેણૈવ નિત્યત્વહાનિઃ સ્યાત્ । તર્હિ ભવન્મતે કિઞ્ચિદપિ કાર્યં નિત્યં નૈવ સ્યાત્ । યતઃ કિઞ્ચિદપિ કાર્યં કિઞ્ચિત્ફલાપેક્ષયૈવ ક્રિયતે । તતશ્ચ ન ભવદુક્તં યુક્તમ્ ।

નનુ સન્ધ્યોપાસનાદિનિત્યકર્મણિ ન કસ્યાપિ ફલસ્યાપેક્ષા વિદ્યતે । તતશ્ચ તત્કર્મ નિત્યં સ્યાદેવૈતિ ચેત્ કિં પીતમદ્યોઽસિ, યદેતદપિ ન જાનાસિ યદુત સન્ધ્યોપાસનાદિકર્મણિ અન્યસ્ય કસ્યચિદપિ ફલસ્ય કામના ભવતુ મા વા, કિન્તુ “યદિ અહં એતન્નિત્યકર્મ ન કરિષ્યામિ, તર્હિ અહં પ્રત્યવાયં પ્રાપ્સ્યામિ, તસ્માત્પ્રત્યવાયાનુત્પાદાર્થં મયાઽવશ્યં સન્ધ્યોપાસના કરણીયા” ઇતિ પ્રત્યવાયાભાવસ્ય તુ કામનાઽસ્ત્યેવૈતિ ।

(શિષ્ય : હું એમ માનું છું કે બે પ્રકારના કર્મ હોય છે. (૧) જે કોઈ કર્મ ચોક્કસ ફળની ઈચ્છાથી કરાય એ કામ્યકર્મ. દા.ત. વરસાદ વગેરેની ઈચ્છાથી કારીરી વગેરે યજ્ઞો કરવામાં આવે છે. (૨) જે કોઈ કર્મનું ચોક્કસ દેખાતું કોઈ ફળ ન હોય પરંતુ એ કામ ન કરીએ તો નુકસાન થતું હોય તો એવા કર્મો નિત્યકર્મ કહેવાય.

પ્રસ્તુતમાં આપૃચ્છા તો “કર્મની નિર્જરા થાઓ” એવી ઈચ્છાથી કરવામાં આવે છે. એટલે નિર્જરારૂપી ફળની ઈચ્છાથી આપૃચ્છા કરાતી હોવાથી એ કામ્યકર્મ છે. નિત્યકર્મ નથી. એટલે એ ન કરીએ તો ય કંઈ નુકસાન ન થાય. કામ્યકર્મ ન કરવામાં નુકસાન થવાની વાત કરેલી નથી.)

ગુરુ : “આપૃચ્છા કરવામાં નિર્જરાની કામના છે એટલા માત્રથી એ આપૃચ્છા નિત્યકર્મ તરીકે મટી ન જાય. કેમકે ફળની કામના માત્રથી કરાતું કર્મ નિત્યકર્મ મટી જતું હોય, તો તમે માનેલા કામ્યકર્મો કે નિત્યકર્મો પ્રત્યેક કાર્યોમાં કોઈપણ પુરુષ કામના વિના તો પ્રવૃત્તિ કરતો જ નથી. નિત્યકર્મમાં પણ “આ જો નહિ કરું તો મને નુકસાન થશે. માટે નુકસાન ન થવા દેવા માટે નિત્યકર્મ કરું” એવી કામના પડેલી જ છે. એટલે કામના વિના તો કોઈપણ કામમાં પ્રવૃત્તિ ઘટતી જ ન હોવાથી તમે માનેલા નિત્યકાર્યો પણ કામ્ય બની જવાની આપત્તિ તમને આવશે.

યશો.-તસ્માદભિષ્વઙ્ગલક્ષણકામનયૈવ કામ્યત્વં કર્મણો, નેચ્છામાત્રેણેતિ બોધ્યમ્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ યદિ સર્વત્રૈવ કામનાઽસ્તિ, તર્હિ નિત્યકર્મણઃ કામ્યકર્મણશ્ચ ભેદો ન સ્યાત્ । યતઃ દ્વે અપિ કર્મણી કામનયૈવ ક્રિયમાણે કામ્યે એવ સ્યાતામ્ । ન ત્વેકમપિ નિત્યમિત્યત ભેદમાહ તસ્માદ્=યતઃ સર્વમપિ કાર્યં કિઞ્ચિત્ફલાપેક્ષયૈવ ક્રિયતે, તતઃ કામ્યકર્મનિત્યકર્મણોઃ ભેદાર્થં ઇદમભ્યુપગન્તવ્યં, યદુત અભિષ્વઙ્ગલક્ષણ-કામનયૈવ=વિષયાસક્તિસ્વરૂપયા અશુભયા કામનયૈવ । કામ્યત્વં કર્મણઃ=કર્મ કામ્યં ભવતિ ઇતિ ભાવઃ । નેચ્છામાત્રેણ=ન નિર્જરાદિકામનારૂપશુભેચ્છામાત્રેણેતિ ।

(શિષ્ય : તો પછી કામ્યકર્મની વ્યાખ્યા શું ?)

ગુરુ : “જ્યાં કોઈપણ કામના હોય તે કામ્યકર્મ” એમ માનવામાં આપત્તિ આવે છે માટે એમ માનવું જોઈએ કે અભિષ્વંગ=આસક્તિ=વિષયસુખોની લાલસા રૂપી કામના વડે જે કાર્ય કરાય એ જ કાર્ય કામ્ય કહેવાય. ઈચ્છામાત્રથી કોઈ કાર્ય કામ્ય ન બને. એટલે આપૃચ્છામાં તો અભિષ્વઙ્ગ ન હોવાથી, નિર્જરાની કામના હોવાથી એ કામ્યકર્મ ન બને. પરંતુ એ નિત્યકર્મ જ બને. અને એટલે એ ન કરીએ તો અવશ્ય નુકસાનો થાય.

યશો. - અથ નિત્યાઽકરણસ્ય પ્રત્યવાયહેતુત્વે તત્કરણાત્ પૂર્વમકરણસ્ય નિયતત્વાત

પ્રત્યવાયાપત્તિરિતિ ચેત્ ? ન, નિત્યકરણકાલસ્યૈવાકરણસહાયસ્ય તદ્ધેતુત્વાદિતિ દિગ્ ।

ચન્દ્ર. - પૂર્વપક્ષઃ શઙ્કતે અથ નિત્યાકરણસ્યેત્યાદિ । તત્કરણાત્ પૂર્વ=નિત્યકર્મકરણાત્પ્રાકાલે અકરણસ્ય= નિત્યકર્મણોઽકરણસ્ય નિયતત્વાત્=અવશ્યંભાવિત્વાત્ । યત્કર્મ યસ્મિન્કાલે પ્રારંભ્યતે, તત્પ્રાકાલે તદભાવો અસ્ત્યેવ । તતશ્ચ યસ્મિન્કાલે આપૃચ્છાદિરૂપં નિત્યકર્મ પ્રારંભ્યતે, તત્પ્રાકાલે તુ આપૃચ્છાદિનિત્યકર્મણોઽભાવ એવ । નિત્યકર્માભાવશ્ચ પ્રત્યવાયકારણમિતિ પ્રાકાલે સુસાધૂનામપિ અશુભકર્મબન્ધાદિરૂપપ્રત્યવાયાપત્તિરિતિ ભાવઃ ।

સમાધાનં દદાતિ ગ્રન્થકારઃ નિત્યકરણકાલસ્યૈવ=ન તુ નિત્યકર્માકરણમાત્રસ્યેતિ એવકારાર્થઃ । અકરણસહાયસ્ય=નિત્યકર્માકરણવિશિષ્ટસ્ય તદ્ધેતુત્વાત્=પ્રત્યવાયહેતુત્વાત્ । યસ્મિન્કાલે નિત્યકર્મ કર્તવ્યતયા જિનૈરુપદિષ્ટં । તસ્મિન્નેવ કાલે યદિ તત્કર્મ ન ક્રિયતે । તદા સ નિત્યકર્મકરણકાલો નિત્યકર્માકરણવિશિષ્ટો ભવતિ । સ એવ કાલઃ પ્રત્યવાયહેતુઃ ભવતિ । એવં ચ નિત્યકર્માકરણવિશિષ્ટો નિત્યકર્મકરણાર્થ ઉપદિષ્ટઃ કાલઃ પ્રત્યવાયસ્ય હેતુરિતિકૃત્વા યોગ્યકાલે ક્રિયમાણસ્ય નિત્યકર્મણઃ પ્રાકાલઃ યદ્યપિ નિત્યકર્માકરણવિશિષ્ટોઽસ્તિ, તથાપિ સ કાલઃ નિત્યકર્મકરણાર્થ ભગવદુપદિષ્ટો નાસ્તિ । તતશ્ચ ન પ્રત્યવાયાપત્તિઃ । એવં ભગવદુપદિષ્ટે કાલે યદિ નિત્યકર્મ ક્રિયતે । તદા સ કાલઃ નિત્યકર્માકરણવિશિષ્ટો ન ભવતીતિ ન તત્રાપિ પ્રત્યવાયાપત્તિઃ । નિત્યકર્મકરણાર્થમુપદિષ્ટે કાલે યદિ નિત્યકર્મ ન ક્રિયેત, તર્હિ પ્રત્યવાયાપત્તિઃ ભવેત્ અન્યથા તુ નેતિ નિષ્કર્ષઃ ।

શિષ્ય : નિત્યકાર્યનું અકરણ જો નુકસાનનું કારણ બનતું હોય તો જે કાળે નિત્યકાર્યનો પ્રારંભ કરાય છે એની પહેલાના કાળમાં નિત્યકાર્યનું અકરણ જ છે. સાત વાગે પ્રતિક્રમણ કરીએ તો પોણાસાત વાગે પ્રતિક્રમણનું અકરણ જ છે. એટલે ત્યારે નિત્યકાર્યનું અકરણ હાજર હોવાથી નુકસાન થવાની આપત્તિ આવશે.

અહીં નિત્યકાર્યકરણની પૂર્વના કાળમાં નિત્યકાર્ય-અકરણ નિયત=અવશ્ય હોય જ. એટલે આ આપત્તિ આવવાની જ.

ગુરુ : અમે અકરણની સહાયવાળા=અકરણવિશિષ્ટ એવા નિત્યકરણકાળને જ નુકસાનનું કારણ માનેલ છે. દા.ત. સાત વાગ્યાનો સમય પ્રતિક્રમણ કરવાનો કાળ હોય. તો એ સમય નિત્યકરણકાળ કહેવાય. એ વખતે પ્રતિક્રમણ ન કરે તો એ કાળ અકરણવિશિષ્ટ બને અને તો ત્યાં નુકસાન થાય. પણ પોણાસાત વાગ્યાનો સમય નિત્યકરણકાળ નથી તો ત્યાં અકરણ હોવા છતાં અકરણવિશિષ્ટ એવો નિત્યકરણકાળ હાજર નથી. માટે નુકસાન ઉત્પન્ન ન થાય.

યશો. - એવં ચાજ્ઞાયા લેશતોઽપિ ભઙ્ગસ્ય મહાઽનર્થહેતુત્વાત્તદ્ભઙ્ગભીષ્ણા સર્વત્રાઽપિ પ્રયત્નવતા ભાવ્યમ્ । અત એવ તનીયસોઽપિ ભઙ્ગસ્ય વારણાર્થ પ્રત્યાખ્યાનેઽપિ વિચિત્રાકારપ્રકારા ભગવદાગમે વ્યવસ્થિતાઃ ।

ચન્દ્ર. - એવં ચ=યતઃ ભગવદુપદિષ્ટે કાલે નિત્યકર્માકરણં પ્રત્યવાયકારણં ભવતિ, તતઃ એતત્ સિદ્ધ્યતિ યદુત આજ્ઞાયા લેશતોઽપિ ભઙ્ગસ્ય=“મદુક્તકાલે નિત્યકર્મ કર્તવ્યમ્”ઇત્યાદિરૂપાયાઃ જિનાજ્ઞાયાઃ

લેશતોઽપિ અપાલનસ્ય, વિપરીતપાલનસ્ય વા મહાઽનર્થહેતુત્વાત્=દુર્ગત્યાદિરૂપમહાઽપાયજનકત્વાત્
તદ્ભ્રમ્ભીરુણા=મહાનર્થભયજન્યં આજ્ઞાભ્રમ્ભયં વિભ્રતા સર્વત્રાપિ=આપૃચ્છાદિરૂપાયાં સર્વસ્યામપિ જિનાજ્ઞાયાં।
પ્રયત્નવતા=પ્રકર્ષેણ યત્નવતા ભાવ્યમ્ ।

અત એવ=યતો જિનાજ્ઞાભ્રમ્ભો મહાનર્થકારી, તત એવ તનીયસોઽપિ=સ્વલ્પસ્યાપિ ભ્રમ્ભસ્ય=જિનાજ્ઞાભ્રમ્ભસ્ય
વારણાર્થ=દૂરીકરણાર્થ પ્રત્યાખ્યાનેઽપિ=ન કેવલં ગ્લાનતા-વિશાલવિહારાદિષુ મહત્કાર્યેષુ, કિન્તુ પ્રતિદિનં
ક્રિયમાણેષુ સ્વાભાવિકેષુ નમસ્કારસહિતાદિપ્રત્યાખ્યાનેષુ અપિ । વિચિત્રાકારપ્રકારાઃ=વિચિત્રાઃ=વિવિધાઃ યે
આકારાણાં=અપવાદસ્થાનાનાં પ્રકારાઃ=ભેદાઃ વ્યવસ્થિતાઃ=વિશેષતઃ અવસ્થિતાઃ, સવિશેષં નિરૂપિતા इति
યાવત્ ।

અયં ભાવઃ નમસ્કારસહિતાદિષ્વપિ પ્રત્યાખ્યાનેષુ અનાભોગસહસાત્કારાદયઃ આકારાઃ પ્રતિપાદિતાઃ ।
તત્રેદમેવ તાત્પર્યં, યદુત યદિ અનાભોગતઃ ગગનાદિભ્યઃ મુખે જલબિન્દ્વાદીનાં પાતો ભવેત્ । સહસા વા
કિશ્ચિત્સ્વયમેવ મુખે પ્રક્ષિપેત્ તર્હિ ગૃહીતસ્ય પ્રત્યાખ્યાનસ્ય ભ્રમ્ભો ભવેત્ । સ ચ મહાનર્થકારી । યદ્યપિ નામ
તત્ર જલબિન્દુરેક એવ નિપતેત્, ધાન્યસ્યૈકઃ એવ કણો મુખે નિપતેત્, તથાપિ સ પ્રત્યાખ્યાનભ્રમ્ભઃ
જિનાજ્ઞાભ્રમ્ભરૂપઃ મહાનર્થકારી ભવતીતિ પ્રથમતઃ એવ પ્રત્યાખ્યાને અનાભોગાદયઃ આકારાઃ ગૃહીતાઃ । યેન ‘તેષાં
સદ્ભાવે પ્રત્યાખ્યાનભ્રમ્ભો ન ભવેત્ । એવં ચ “જિનાજ્ઞાભ્રમ્ભજન્યમહાનર્થનિરોધાર્થં સ્વલ્પેઽપિ પ્રત્યાખ્યાને આકારાઃ
પ્રદર્શિતાઃ” इति જ્ઞાત્વા યથા સ્વલ્પોઽપિ જિનાજ્ઞાભ્રમ્ભો ન ભવેત્, તથૈવ પ્રયતિતવ્યમ્ ।

મુળ વાત ઉપર આવીએ.

આપૃચ્છા પરમાત્માની નિત્યકાર્ય રૂપી આજ્ઞા છે. અને આજ્ઞાનો લેશથી પણ ભંગ એ મોટા અનર્થોનું કારણ
છે. માટે જ આજ્ઞાભંગથી ગભરાતા આત્માએ તમામ આજ્ઞાઓમાં પ્રયત્નવાળા બનવું જોઈએ.

“આજ્ઞાભંગમાં મોટા નુકશાનો છે” માટે જ તો નાનકડો પણ આજ્ઞાભંગ ન થાય એ માટે નવકારશી વગેરે
સાવ નાનકડા પચ્ચક્રખાણોમાં પણ જાત-જાતના આગારો=છૂટોના પ્રકારો પરમાત્માના આગમમાં બતાવાયેલા
છે. જો એ આગારો ન હોય તો મોઢામાં પાણીનું ટીપું આકાશમાંથી પડવા વગેરેથી પચ્ચક્રખાણનો ભંગ થાય.
ભયંકર નુકસાન થાય. પણ સહસાત્કાર વગેરે આગારોમાં આ બધી છૂટ હોવાથી એ ભંગ ન થાય. આમ
આગારો બતાવેલા છે એ જ એમ સૂચવે છે કે “અલ્પ પણ જિનાજ્ઞાભંગ મોટા નુકસાનોનું કારણ છે. જો એમ
ન હોત તો પ્રભુ આવા સામાન્ય ભંગોને ગણતરીમાં જ ન લેત અને એના આગારો ન બનાવત.”

યશો. - તદિદમભિપ્રેત્યાઽઽહ-इति=સામાન્યાનાપૃચ્છાયામપ્યાજ્ઞાભ્રમ્ભાદ્વેતોઃ
સામાન્યકાર્યેઽપિ નિમેષોન્મેષાદૌ બહુવેલાઽઽપૃચ્છા=બહુવેલસન્દેશનરૂપાઽઽપૃચ્છા દૃષ્ટા
સમયવેદિભિરિતિ શેષઃ ।

ચન્દ્ર. - સામાન્યાનાપૃચ્છાયામપિ=સામાન્યકાર્યસંબંધિન્યામનાપૃચ્છાયામપિ ।

આ અભિપ્રાયથી જ ગ્રન્થકાર કહે છે કે સામાન્યકાર્યની અનાપૃચ્છામાં પણ આજ્ઞા ભંગ રૂપી મોટું પાપ
લાગી જતું હોવાના કારણે જ આંખો બંધ-ખોલ કરવા વગેરે રૂપ સામાન્યકાર્યોમાં પણ “બહુવેલ સંદિસાહુ”

રૂપ આપૃચ્છા શાસ્ત્રકારો વડે દેખાયેલી છે. (અહીં ગાથામાં “બહુવેલ સંદિસાહુ” શબ્દ લખ્યો નથી. પણ એ બહારથી સમજી લેવાનો છે.)

યશો. - “આપૃચ્છાઓ કજ્જે” (આવ૦ નિ૦ ૬૧૭) इति निर्युक्तिवचनेन, “जया किंचि साहू काउमणो हवइ तदा आपुच्छ त्ति” इति चूर्ण्युक्त्या च कार्यमात्र एवापृच्छाविधिः । क्वाचित्कसंभवाश्च गुणविशेषा उत्साहोत्कर्षाय प्रतिपाद्यमाना न विविच्य स्वाऽदर्शनेऽपि क्वचित्प्रवृत्तिं प्रतिबध्नन्तीति रहस्यम् ॥५०॥

॥ इति न्यायविशारदविरचिते सामाचारीप्रकरणे आपृच्छा समाप्ताऽर्थतः ॥६॥

चन्द्र. - आपृच्छासामाचारीसर्वस्वमाह आपृच्छाઓ કજ્જે... इत्यादि । कार्यमात्रे एव आपृच्छाविधिः=न तु यत्र विधिप्रदर्शनादिरूपा परिपाटी भवति, तत्रैवेति एवकारार्थः । क्वाचित्कसंभवाश्च=विशेषकार्यादिषु केषुचिदेव स्थानेषु संभवन्तः गुणविशेषाः=विधिप्रदर्शनादयः उत्साहोत्कर्षाय=आपृच्छासामाचार्याः प्रभूतान् गुणविशेषान् श्रुत्वा शिष्या आपृच्छासामाचारीपालने उत्साहवन्तो भवन्तु इत्येतदर्थं प्रतिपाद्यमानाः कथ्यमानाः न विविच्य=न सामान्यकार्यसम्बन्ध्यापृच्छादिरूपेषु प्रत्येकस्थानेषु स्वादर्शनेऽपि=स्वपदं विशेषगुणानां वाचकं क्वचित्=यत्र तादृशा गुणा न भवन्ति, तादृशेषु स्थानेषु प्रवृत्तिं=शिष्यादिभिः क्रियमाणां प्रवृत्तिं प्रतिबध्नन्ति=निरुन्धन्तीति रहस्यम्=तात्पर्यम् ।

अयं भावः “जिनैः गणधरादिभिश्च सर्वेषु कार्येषु गुरुं प्रति आपृच्छा कर्तव्यत्वेन प्रतिपादिता” इति ज्ञात्वा सुविहितशिष्याः आपृच्छां मर्यादामूलं निश्चित्य, जिनाज्ञात्वेन निर्जराजनयित्रीं च निश्चित्यावश्यं तत्र प्रवृत्तिं कुर्वन्त्येव । तत्रान्येषां विधिप्रदर्शनादिगुणविशेषानां उत्पत्तिः भवतु मा वा, न सुविहितानां गुणविशेषाभावमात्रेण आपृच्छात्यागः संभवति । ये तु गुणविशेषाः प्रतिपादिताः, ते तु केवलं “आपृच्छायाः माहात्म्यं ज्ञात्वा शिष्या तत्करणेऽधिकोत्साहं बिभ्रतु” इत्येतदर्थमेव । न हि तादृग्गुणविशेषाणां अभावे सा आपृच्छा न कर्तव्येति विपरीतो बोधः सुविहितानां संभवतीति ।

यथा हि गुरुः स्वाध्यायप्रमादिनः शिष्यान् उपदिशति यदुत “हे शिष्याः । त्वं स्वाध्यायं कुरु । स्वाध्यायो हि जिनाज्ञा । तद्भङ्गे महानर्थो भविष्यति भवतां । किञ्च स्वाध्यायं कृत्वा यूयं विद्वांसः लोकपूज्याश्च भविष्यथा भवतां बहवः शिष्या भविष्यन्ति । यूयं व्याख्यातारो भविष्यथ, ग्रन्थरचनां कर्तुं समर्था भविष्यथ” इत्यादि । अत्र हि जिनाज्ञापालनं प्रधानो गुणः अवश्यंभावी च । अन्ये तु गुणाः पुण्यपरतन्त्रा न भवन्त्यपि । किन्तु सुविहिताः प्रधानं गुणं मनसिकृत्य स्वाध्याये प्रयता भवन्त्येव । अन्ये गुणा यद्यपि न भवेयुः, तथापि ते तत्र प्रवृत्तिं कुर्वन्त्येव । एवमत्रापि दृष्टव्यम् ॥५०॥

महોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે આપૃચ્છાસામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ સમાપ્તે ।

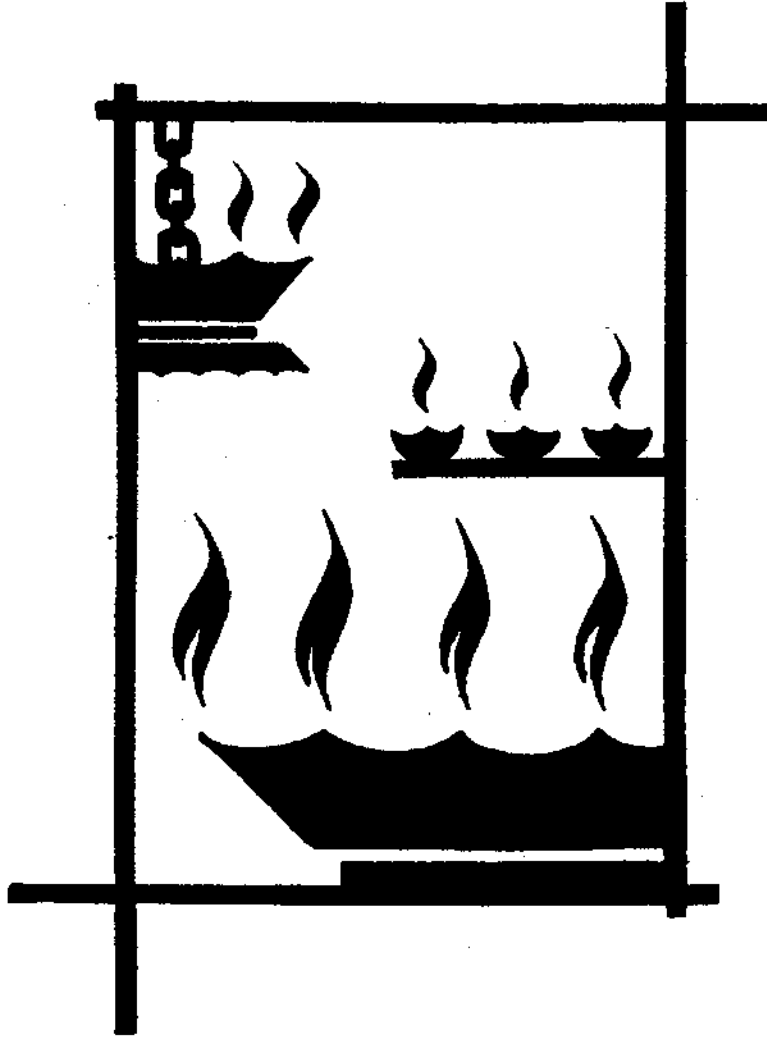
આ બધાનો સાર એ છે કે,

“કાર્યને વિશે આપૃચ્છા કરવી” એવા આવશ્યકનિર્યુક્તિના વચનો દ્વારા તથા “સાધુ જ્યારે કંઈ પણ કામ કરવાની ઈચ્છાવાળો બને ત્યારે આપૃચ્છા કરે” એવા ચૂર્ણિના વચનો દ્વારા તમામે તમામ કાર્યોમાં આપૃચ્છા કરવાની વિધિ નક્કી થાય છે.

અમે જે આપૃચ્છાના લાભો બતાવેલા કે “ગુરુ વિધિનું કથન કરે, શિષ્યને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય...વગેરે” એ લાભો બધે જ નથી થતા. અમુક જ ઠેકાણે થાય છે. અને અમુક ઠેકાણે થનારા એ લાભોનું નિરૂપણ અમે જે કરીએ છીએ એ તો શિષ્યોને એ લાભો સાંભળીને આપૃચ્છા કરવામાં ઉત્સાહ વધે એ માટે છે. એટલે હવે **વિવિચ્ચ**=દરેક કાર્યની આપૃચ્છામાં એ પ્રત્યેક ગુણો=લાભો ન દેખાય એટલા માત્રથી તે તે કાર્યોમાં નહિ દેખાતા એ લાભો તે કાર્યમાં આપૃચ્છાની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે પ્રતિબંધક બનતા નથી. અર્થાત્ તે તે કાર્યોમાં એ પ્રત્યેક લાભો ન દેખાતા હોય તો પણ સાધુઓ જિનાજ્ઞા પાલનાદિ મુખ્ય લાભોને નજર સામે રાખીને ત્યાં અવશ્ય આપૃચ્છા કરે જ છે.

આ જ અહીં રહસ્ય છે. ॥૫૦॥

આપૃચ્છા સામાચારીનું ગુજરાતી વિવેચન સંપૂર્ણ

યશો. - ઇયાણિં પડિપુચ્છણા ભન્નં -

ઇદાનીમવસરપ્રાપ્તતયા પ્રતિપૂચ્છા પ્રદર્શ્યતે, તત્રાદૌ તલ્લક્ષણમાહ -

ચન્દ્ર. - અધુના મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે પ્રતિપૂચ્છાસામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનઞ્ચ પ્રારમ્ભ્યેતે ।

હવે પ્રતિપૂચ્છા સામાચારીનું નિરૂપણ કરવાનો અવસર આવેલો હોવાથી એનું નિરૂપણ કરશું. એમાં સૌ પ્રથમ એનું લક્ષણ કહે છે :

યશો. - પુચ્છા કિર પડિપુચ્છા ગુરુપુવ્વણિવેદ્યસ્સ અટ્ટસ્સ ।

કજ્જંતરાઙ્ગાણાણહેઽં ધીરાણ કિઙ્ગસમણ ॥૫૧॥

ચન્દ્ર. - → ગુરુપૂર્વનિવેદિતસ્ય અર્થસ્ય કૃતિસમયે કાર્યાન્તરાદિજ્ઞાનહેતોઃ ધીરાણાં પૂચ્છા કિલ પ્રતિપૂચ્છા ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : ગુરુ વડે પહેલા કહેવાયેલા અર્થ=કાર્યની પૂચ્છા એ પ્રતિપૂચ્છા કહેવાય. આ પ્રતિપૂચ્છા પહેલા કહેવાયેલા અર્થને કરવાનો સમય આવે ત્યારે “બીજા કાર્ય” વગેરેને જાણવાને માટે ધીરપુરુષોની છે.

યશો. - પુચ્છા ત્તિ । કિલ ઇતિ સત્યે, ગુરુણા પૂર્વનિવેદિતસ્યાર્થસ્ય પૂચ્છા પ્રતિપૂચ્છા ‘ભણ્યતે’ ઇતિ શેષઃ પૂચ્છા ચોક્તલક્ષણૈવ । નિવેદનં ચ વિધિનિષેધાન્યતર ઉપદેશઃ ।

ચન્દ્ર. - ઉક્તલક્ષણૈવ=આપૂચ્છાસામાચાર્યા પ્રતિપાદિતા યા આપૂચ્છા તદરૂપૈવ । વિધિનિષેધાન્યતરઃ ઉપદેશઃ=“ત્વયા મધ્યાહે ગોચર્યાનયનાર્થં નિર્ગન્તવ્યમ્” ઇતિ વિધિરૂપ ઉપદેશઃ “ત્વયા વિકૃતિઃ ન ભક્ષણીયા, સર્વથૈવ ત્યાજ્યા” ઇતિ ચ નિષેધરૂપ ઉપદેશઃ, ગુરુણા ક્રિયમાણ એષ વિધિરૂપો નિષેધરૂપો વોપદેશો નિવેદનં ઉચ્યતે ।

ટીકાર્થઃ : ગાથામાં રહેલો કિર=કિલ શબ્દ “સત્ય” અર્થમાં છે. ગુરુ વડે પહેલા નિવેદન કરાયેલા અર્થની=કાર્યની પૂચ્છા એ પ્રતિપૂચ્છા કહેવાય છે. ગાથામાં “ભણ્યતે” શબ્દ નથી. એ અધ્યાહારથી લઈ લેવો.

(શિષ્ય : પૂચ્છા એટલે શું ? અને ગુરુ વડે કરાયેલ નિવેદન એટલે શું ?)

ગુરુ : પૂચ્છા તો આપૂચ્છાસામાચારીના વર્ણનમાં જે આપૂચ્છા બતાવી છે તે જ પ્રમાણે સમજી લેવી. જ્યારે “માંડલીમાં પ્રતિક્રમણ કરવું” એવું વિધાન કે “પાંચતિથિ મીષાન્ન ન વાપરવું” એવો નિષેધ આ બેમાંથી ગમે તેનો ગુરુ વડે કરાતો ઉપદેશ એ નિવેદન કહેવાય.

અહીં “પહેલા નિવેદન કરાયેલ અર્થની પૂચ્છા એ પ્રતિપૂચ્છા” એમ કહ્યું છે. એટલે હવે ગુરુએ જે વાત પહેલા નિવેદન ન કરી હોય એવા તદ્દન નવા અર્થની ગુરુ પ્રત્યે પૂચ્છા કરવામાં આવે તો એમાં આ પ્રતિપૂચ્છાના લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ નહિ થાય.

યશો. - તેન ન ગુરુના પૂર્વમનિવેદિતસ્યાર્થસ્ય પૃચ્છાયાં પૂર્વનિવેદિતસ્યાપિ પૃચ્છાગુણવિરહિતકથનમાત્રે વાઽતિવ્યાપ્તિઃ, અપવાદતો નિષિદ્ધપ્રતિપૃચ્છાયામવ્યાપ્તિર્વેત્યાદિ ભાવ્યમ્ ।

ચન્દ્ર. - તેન 'ગુરુના પૂર્વ નિવેદિતસ્ય' ઇતિ 'પૃચ્છા' ઇતિ ચ ગ્રહણેન । "ગુરુના પૂર્વમ્" ઇત્યાદિવાક્યસ્ય યોજના ત્વિયં → યતઃ "ગુરુના પૂર્વ નિવેદિતસ્ય" ઇતિ ગૃહીતં, તતઃ ગુરુના પૂર્વમનિવેદિતસ્યાર્થસ્ય પૃચ્છાયાં નાતિ-વ્યાપ્તિઃ । યતઃ 'પૃચ્છા' ઇતિ ગૃહીતં, તતઃ પૂર્વનિવેદિતસ્યાપિ પૃચ્છાગુણવિરહિતકથનમાત્રે નાતિવ્યાપ્તિઃ । તથા નિવેદનમત્ર વિધિનિષેધાન્યતરરૂપં ગૃહીતં । તતશ્ચ યત્પ્રાક્ ગુરુના વિકૃતિભક્ષણાદિકં નિષિદ્ધં ભવેત્, ગ્લાનત્વાદ્યપવાદવશતઃ તસ્યૈવ નિષિદ્ધસ્ય કરણાર્થં યા પ્રતિપૃચ્છા ક્રિયતે । તસ્યામવ્યાપ્તિર્ન ભવતીતિ ।

ગુરુના પ્રાક્ ઇદં કથિતં ન ભવેત્, યદુત "ત્વયા કલ્યે વસ્ત્રપ્રક્ષાલનં કર્તવ્યમ્" ઇતિ । કિન્તુ શિષ્યઃ સ્વયમેવ પૃચ્છેત્ યથા "અહં વસ્ત્રાપ્રક્ષાલનં કરોમિ" ઇતિ । તદા સા પૃચ્છા પ્રતિપૃચ્છા ન ગણ્યતે । તથા ગુરુના પૂર્વ યત્ નિવેદિતં, તસ્ય પુનઃ પૃચ્છાઽપિ ગુરુબહુમાનપૂર્વકં કરણીયા, યદિ તુ તદ્ વિનૈવ પૃચ્છામાત્રં કરોતિ । તર્હિ સા આપૃચ્છા ન ભવેત્ । એવં ગુરુના પ્રાક્ ઇદં નિવેદિતં ભવેત્ યદુત "સાધુભિઃ વિકૃતિભક્ષણં અષ્ટમ્યાદિદિનેષુ ન કર્તવ્યમ્" ઇતિ । યદિ ચ અષ્ટમ્યાદિદિને શિરોવેદનાદિના કસ્યચિત્સાધોઃ વિકૃતિભક્ષણમનિવાર્યમ્ ભવેત્ । તતશ્ચ સ મુનિઃ બહુમાનપૂર્વકં પૃચ્છતિ યથા "હે ગુરો ! શિરોવેદનાદિના મમ વિકૃતિભક્ષણમદ્યાવશ્યકમ્ । યદ્યપિ ભવતાં તન્નિષિદ્ધં, તથાપિ યદિ ભવાનનુજાનાતિ, તર્હિ અહં ભક્ષેયમ્" ઇતિ । તતઃ સાઽપિ પૃચ્છા પ્રતિપૃચ્છા ભણ્યતો

ઇયં ચ પ્રતિપૃચ્છા તદૈવ ભવતિ, યદા ગુરુનિવેદિતં કાર્યં તત્કાલે કરણીયં ન ભવેત્, કિન્તુ ભવિષ્યત્કાલે કરણીયં ભવેત્ । ગુરુનિવેદિતં કાર્યં યદિ તદૈવ કરણીયં, તદા તુ તત્રેચ્છાકારાવસરો ભવતિ, ન તુ પ્રતિપૃચ્છાયાઃ ઇત્યાદિ સ્વયં વિભાવનીયમ્ ।

ગુરુએ પહેલા જે કામ કરવાનું કહેલ હોય, તે કામની પૃચ્છા પ્રતિપૃચ્છા કહેવાય. પરંતુ ગુરુએ જે વાત પૂર્વે ન કહેલી હોય, શિષ્ય જ સામેથી કાપાદિની પૃચ્છા કરતો હોય. તો એ પૃચ્છા જ ગણાય. પ્રતિપૃચ્છા ન ગણાય. એટલે પૂર્વે નિવેદન કરાયેલા અર્થની પૃચ્છાને જ પ્રતિપૃચ્છા ગણી હોવાથી આમાં અતિવ્યાપ્તિ નહિ આવે.

"પહેલા નિવેદન કરાયેલા અર્થની આપૃચ્છા એ જ પ્રતિપૃચ્છા" એમ કહ્યું છે. એટલે હવે ગુરુએ પહેલા નિવેદન કરેલા એવા પણ અર્થની આપૃચ્છાના ગુણો=લક્ષણો વિનાની પૃચ્છા એ આપૃચ્છા ન હોવાથી એ પ્રતિપૃચ્છા ન બને. અર્થાત્ એમાં આ લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ ન થાય.

તથા "નિવેદન એટલે વિધિ કે નિષેધ બેમાંથી ગમે તે ગણાય." એમ કહ્યું છે એટલે હવે ગુરુએ પહેલા નિષેધ કરેલ વસ્તુની અનુજ્ઞા મેળવવા માટે પ્રતિપૃચ્છા કરીએ તો એ પણ પ્રતિપૃચ્છા ગણી શકાશે. એમાં અવ્યાપ્તિ નહિ આવે. જો માત્ર વિધિની પૃચ્છા જ પ્રતિપૃચ્છા ગણાતી હોય તો આ નિષિદ્ધની પ્રતિપૃચ્છામાં લક્ષણ ન ઘટતા અવ્યાપ્તિ આવે.

આમ (૧) પૂર્વનિવેદિત (૨) આપૃચ્છાલક્ષણયુક્ત આપૃચ્છા (૩) વિધિ-નિષેધમાંથી ગમે તે હોય તે નિવેદન

ગણાય” આ ત્રણ વસ્તુનું પદકૃત્ય બતાવ્યું.

ગુરુએ નિષિદ્ધ કરેલી વસ્તુ આચરવાની જ ન હોવાથી આમ તો એ માટે પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાની જ ન હોય. પણ માંદગી વગેરેમાં અપવાદમાર્ગે ગુરુએ નિષિદ્ધ કરેલ વસ્તુની પણ પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાનો વખત આવે.

યશો. - અથ કેષાં કદા કિંનિમિત્તં વૈષા ભવતિ ? इत्याह-धीराणां=गुर्वाज्ञापालनबद्धकक्षाणां साधूनामिति शेषः, कृतिसमये=कार्यविधानकाले कार्यान्तरं विवक्षितकार्यादन्यत्कार्यं तदादिर्येषां तन्निषेधादीनां तेषां जाणण इति ज्ञानं सैव हेतुस्तस्माद्, द्वितीयायाः पञ्चम्यर्थत्वात् ।

चन्द्र. - एषा=प्रतिपृच्छा । कार्यविधानकाले=यत्कार्यं पूर्वकाले गुरुणा निवेदितं भवेत्, तत्कार्य-करणकाले विहारादिकरणकाले इति यावत् विवक्षितकार्यात्=विहारादिरूपात् अन्यत्कार्यं=वैयावृत्यकरणादिरूपं । तन्निषेधादीनां=विहारात्मककार्यस्यैव निषेधः, आदिशब्दात् गृह्यमाणानि कारणानि अनन्तरमेव प्रदर्शयिष्यन्ते । ननु मूलगाथायां “ज्ञानहेतुं” इति द्वितीया विभक्तिः प्रतिपादिता, भवता तु “ज्ञानहेतोः” इति पञ्चम्या अर्थः आद्रीयते । तत्कथं युक्तम् ? इत्यत आह द्वितीयायाः पञ्चम्यर्थत्वात् ।

શિષ્ય : આ સામાચારી કયા સાધુઓને હોય ? ક્યારે હોય ? શા માટે = કયો લાભ મેળવવા માટે આ સામાચારી પાળવાની હોય છે ?

ગુરુ : (૧) ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરવાની ટેકવાળા સાધુઓ જ આ સામાચારી પાળી શકે. (ગાથામાં “સાધૂનામ્” શબ્દ નથી. એ બહારથી લાવવો). (૨) જ્યારે ગુરુએ પહેલા કહી રાખેલું કામ કરવાનો અવસર આવે ત્યારે આ સામાચારી પાળવાની હોય છે. (૩) જે કામ કરવાનું છે એ સિવાયના બાકીના કામ વગેરેને જાણવાને માટે આ સામાચારી પળાય છે.

(શિષ્ય : ગાથામાં તો કાર્યાન્તરાદિનું જ્ઞાનરૂપી જે કારણ, તે કારણને એમ બીજી વિભક્તિ કરેલી દેખાય છે. જ્યારે તમે તો કાર્યાન્તરાદિના જ્ઞાનરૂપ કારણસર (કારણથી) એમ પાંચમી વિભક્તિનો અર્થ લો છો. તો આ શી રીતે ઘટે ?)

ગુરુ : ગાથામાં જે “કજ્જંતરજાણણહેઝં” એમ બીજી વિભક્તિ કરી છે એ પાંચમી વિભક્તિના અર્થને જણાવનારી છે. એટલે અમે “સૈવ હેતુઃ, તસ્માદ્” એમ પંચમીમાં એનો અર્થ લીધો છે.

યશો. - कार्यान्तरादीनि चामूनि -

कज्जन्तरं, ण कज्जं तेणं, कालांतरेण कज्जंति अण्णो वा तं काहिति, कयं च एमाइआ हेऊ॥ (पंचा० १२-३१) इति गाथाप्रतिपादितान्यवसेयानि । अस्याश्चायमर्थः-प्रतिपृष्टो हि गुरुः कदाचित् (१) प्रागादिष्टकार्यादन्यत्कार्यमादिशेत्, (२) तेन प्रागादिष्टेन कार्येण न कार्यं=न प्रयोजनमिति वा ब्रूयात्, (३) कालान्तरेण=अवसरान्तरेण वा कार्यमिति वाऽनुजानीयात्, (४) अन्यो वाऽधिकृतभिन्नः शिष्टस्तत्करिष्यतीत्यभिदध्यात्,

(૫) કૃતં વેદં કેનચિદિતિ પ્રતિપાદયેત્, (૬) આદિશબ્દાત્તસ્યૈવ વા કાર્યસ્ય વિશેષં
બ્રૂયાત્ । તદેતત્કાર્યજિજ્ઞાસયા પ્રતિપૃષ્ઠૈચિત્યમિતિ ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - પંચાશકગાથાપ્રતિપાદિતાનિ કાર્યાન્તરાદીનિ ગ્રન્થકૃતા સ્વયમેવોક્તાનિ, સ્પષ્ટાનિ ચ ઇતિ ન
વિતન્યતે । તત્=યતઃ એતાનિ કાર્યાન્તરાદીનિ સંભવન્તિ, તસ્માત્ એતત્કાર્યજિજ્ઞાસયા=એતેષાં
કાર્યાન્તરાદિરૂપાણાં કાર્યાણાં જ્ઞાનસ્યેચ્છયા પ્રતિપૃષ્ઠૈચિત્યમ્=પ્રતિપૃષ્ઠા ઉચિતા । યતઃ પ્રતિપૃષ્ઠયૈવ એતેષાં
કાર્યાન્તરાદીનાં જ્ઞાનં સંભવતીતિ ।

(શિષ્ય : “કાર્યાન્તરાદિ જાણવાને માટે પ્રતિપૃષ્ઠ કરવાની છે” એમ તમે કહ્યું. એ કાર્યાન્તરાદિ કોણ છે ?
શું છે ?)

ગુરુ : કાર્યાન્તર વગેરે પાંચ વસ્તુઓ આ પ્રમાણે છે :

(૧) કાર્યાન્તર (૨) વિવક્ષિતકાર્યનું જ કોઈ કામ નથી, (૩) અમુક કાળ બાદ વિવક્ષિતકાર્ય કરવાનું છે.
(૪) બીજો કોઈ વ્યક્તિ વિવક્ષિત કાર્ય કરશે. (૫) વિવક્ષિતકાર્ય બીજા કોઈ વડે કરાઈ ગયું છે. આ પાંચ
હેતુઓ=કારણો =પ્રતિપૃષ્ઠા કરવા પાછળના નિમિત્તો છે.

પંચાશકની ગાથામાં આ કારણો બતાવેલા છે. એ ગાથાનો આ પ્રમાણે અર્થ છે. થોડાક સમય પહેલા ગુરુએ
કોઈ કામ થોડાક સમય બાદ કરવાનું સોંપ્યું હોય અને શિષ્ય એ કાર્ય કરવાનો સમય થાય ત્યારે ગુરુને પુછવા જાય
તો શિષ્ય વડે પુછાયેલા=પ્રતિપૃષ્ઠા કરાયેલા ગુરુ ક્યારેક (૧) પૂર્વે આદેશ કરેલા કામ કરતા બીજા જ કોઈ કામનો
આદેશ કરે. અથવા (૨) “તે પહેલા આદેશ કરાયેલા કામ વડે (કામનું) કોઈ પ્રયોજન નથી. એટલે કે એ કામ
હવે કરવાનું નથી” એમ બોલે, અથવા (૩) આ કાર્ય અત્યારે નહિ, પરંતુ બીજા કોઈ અવસરે કરવાનું છે” એમ
અનુજા આપે. અથવા (૪) પહેલા જેને કામ કરવાનું સોંપેલું એ સિવાયનો “બીજો કોઈ શિષ્ય એ કામ કરી લેશે”
એમ કહે અથવા (૫) “આ કામ અમુક વડે કરાઈ ગયું છે” એમ કહે. પંચાશકની ગાથામાં જે એવમાઇઆ=આદિ
શબ્દ છે. એનાથી છઠ્ઠું કારણ એ નીકળે કે (૬) પૂર્વે સોંપેલા કાર્યમાં જ કંઈક વિશેષ બતાવે.

આ છ કામોને જાણવાની ઈચ્છાને લીધે પ્રતિપૃષ્ઠા કરવી એ ઉચિત છે.

યશો. - ન ચૈતાદૃશજિજ્ઞાસાં વિનૈવ પૂર્વગુરૂપદેશપાલનાદેવેષ્ટસિદ્ધેઃ કિં પ્રતિપૃષ્ઠયા ?
ઇતિ વાચ્યમ્, ગુરૂપદેશાત્કિચ્ચિરવિલમ્બે પ્રતિપૃષ્ઠયા અવસરપ્રાપ્તતયા તદકરણે
પ્રત્યવાયપ્રસન્નાદિતિ દિગ્ ॥૫૧॥

ચન્દ્ર. - શઙ્કતે ન ચૈતાદૃશજિજ્ઞાસાં વિનૈવ=“ગુરુઃ કાર્યાન્તરાદીનિ કદાચિદાચક્ષીત, તતઃ પ્રતિપૃષ્ઠાં
કુર્યામ્” ઇતિ જિજ્ઞાસાં વિનૈવ પૂર્વગુરૂપદેશપાલનાદેવ=“વિહારગમનં કર્તવ્યં” ઇત્યાદિરૂપઃ યઃ પૂર્વકાલીનઃ
ગુરૂપદેશઃ, તત્કરણાદેવ ઇષ્ટસિદ્ધેઃ=ગુર્વાજ્ઞાપાલનજન્યનિર્જરાદિફલસંભવાત્ કિં પ્રતિપૃષ્ઠયા=ન
કિञ્ચિત્પ્રયોજનં પ્રતિપૃષ્ઠયા, તાં વિનૈવેષ્ટાર્થસિદ્ધિસંભવાદિતિ ।

સમાધાનમાહ ગુરૂપદેશાત્=“વિહારઃ કર્તવ્યઃ” ઇતિ ય ઉપદેશો ગુરુણા પ્રતિપાદિતઃ, તત્કાલાત્
કિચ્ચિરવિલમ્બે=મુહૂર્તપ્રહરાદિકાલગમને પ્રતિપૃષ્ઠયા અવસરપ્રાપ્તતયા= “ગુરૂપદેશાત્કાર્યકરણે

કાલવિલમ્બે સતિ પ્રતિપૃષ્ઠા કર્તવ્યા”ઈતિ જિનાજ્ઞાનુસારેણ તસ્મિન્કાલે પ્રતિપૃષ્ઠા અવશ્યં કરણીયા ભવતીતિ હેતોઃ તદકરણે=જિનાજ્ઞારૂપાયાઃ પ્રતિપૃષ્ઠાયા અકરણે પ્રત્યવાયપ્રસંગાત્=જિનાજ્ઞામજ્ઞ જન્યાનાં કાર્યાન્તરાદ્યકરણજન્યાનાં વા પ્રત્યવાયાનાં સંભવાત્ । યદિ હિ પ્રતિપૃષ્ઠાવસરે તાં ન કુર્યાત્, તદા ગુરુણા યત્કાર્યાન્તરં ઇષ્ટં, તત્રૈવ ભવેત્ । યદ્વા વિવક્ષિતમપિ કાર્યં ગુરુણા નિષેદ્ધું યદિ ઇષ્ટં, તદા ગુરુણા મનસા નિષિદ્ધસ્ય, વાચા નિષેદ્ધુમિષ્ટસ્ય કાર્યસ્ય કરણં ભવેત્ । તત્ત્વાયુક્તમ્ । એવમન્યદપિ ચિન્તનીયમ્ ॥૫૧॥

શિષ્ય : આ બધું જાણવાની ઈચ્છા જ શા માટે શિષ્યે રાખવી ? શિષ્ય તો કોઈપણ ઈચ્છા રાખ્યા વિના એટલું જ વિચારે કે “પહેલા ગુરુએ મને જે કામ સોંપેલ છે. એ મારે કરવાનું છે” આમ વિચારી ગુરુએ પહેલા જે કામ કરવાનો ઉપદેશ આપેલો હોય એ કામ શિષ્ય કરી લે એટલે એના દ્વારા જ શિષ્યને તો ગુર્વાજ્ઞાપાલન+પુણ્યકર્મબંધ+પાપ કર્મભય વગેરે ઈષ્ટપદાર્થોની સિદ્ધિ થઈ જ જાય. એટલે પ્રતિપૃષ્ઠા ન કરીએ તો ય શિષ્યને તો પોતાની ઈષ્ટની સિદ્ધિ થઈ જ જતી હોવાથી પ્રતિપૃષ્ઠા શા માટે કરવી જોઈએ ? તમે જે છ કારણો બતાવ્યા એ કંઈ દર વખતે હોતા નથી. ક્યારેક જ હોય છે. અને જ્યારે હોય ત્યારે પણ શિષ્ય પ્રતિપૃષ્ઠા વિના પૂર્વે કીધેલ કામ કરી લે એટલે એને તો ઈષ્ટની સિદ્ધિ થઈ જ જવાની છે. કાર્યાન્તરાદિ જાણવાની જવાબદારી શિષ્યની નથી. એ તો ગુરુને ગરજ હશે તો સામે ચાલીને શિષ્યને કાર્યાન્તરાદિ જણાવશે.

ગુરુ : ગુરુએ કામ સોંપ્યા બાદ કેટલાક લાંબા કાળનો વિલંબ પડે એટલે ત્યાં પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાનો અવસર આવી જ જાય છે. અર્થાત્ એ કાળે પ્રતિપૃષ્ઠા કરવી એ જિનેશ્વરની આજ્ઞા=અવશ્ય કર્તવ્ય બને છે. અને એટલે જ ત્યારે જો શિષ્ય પ્રતિપૃષ્ઠા ન કરે તો આજ્ઞાભંગાદિ થવાથી શિષ્યને નુકસાન થવાની શક્યતા રહે છે.

આ વિષયમાં અમે માત્ર દિક્સૂચન કરીએ છીએ. બાકી આમાં ઘણી લાંબી ચર્ચા-વિચારણા થઈ શકે છે. ॥૫૧॥

યશો. - પ્રતિપૃષ્ઠાયામેવ પ્રકારાન્તરં પ્રદર્શનાર્થમાહ -

ખલનાઇ પવિત્તીએ તિલ્લુત્તો અહવ વિહિપઓગેવિ ।

પુવ્વણિસિદ્ધે અણ્ણો પહિપુચ્છમુવહિણે બિંતિ ॥૫૨॥

ચન્દ્ર. - પ્રકારાન્તરં=પ્રાક્ ગુરુનિવેદિતસ્ય કાર્યસ્ય કાલાન્તરે કરણે પ્રતિપૃષ્ઠા કરણીયા ઇતિ યઃ એકઃ પ્રકારઃ, તસ્માદન્યો યઃ પ્રકારઃ, તત્પ્રકારાન્તરં ।

→ અથવા પ્રવૃત્તૌ વિધિપ્રયોગેऽપિ ત્રિકૃત્વઃ સ્વલનાયાં (પ્રતિપૃષ્ઠાં બ્રુવતે) અન્યે પૂર્વનિષિદ્ધે કાર્યે ઉપસ્થિતે સતિ પ્રતિપૃષ્ઠાં બ્રુવતે ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

આમ ગુરુએ પહેલા સોંપેલા કામની પણ યોગ્યકાળે પુનઃપૃષ્ઠા કરવી એ વાત કરી. પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાનો આ એક પ્રકાર બતાવ્યા બાદ હવે બીજો પ્રકાર હવેની ગાથામાં બતાવે છે.

ગાથાર્થઃ : અથવા વિધિપ્રયોગ કરવા છતાં પણ પ્રવૃત્તિમાં ત્રણવાર સ્વલના થાય તો પછી પ્રતિપૃષ્ઠા કરવી જોઈએ. કેટલાંકો એમ કહે છે કે “પહેલા ગુરુ વડે નિષેધ કરાયેલ કામ સામે આવી પડે ત્યારે પ્રતિપૃષ્ઠા કરવી.”

યશો. - ખલનાઇત્તિ । અથવા ઇતિ પ્રકારાન્તરદ્યોતને, પ્રવૃત્તૌ=ચિકીર્ષિતકાર્યવ્યાપારે ત્રિકૃત્વઃ=ત્રીન્ વારાન્ સ્વલનાયાં=દુર્નિમિત્તાદ્યુપપાતે સતિ વિધિપ્રયોગેऽપિ=

દુર્નિમિત્તાદિપ્રતિબન્ધકવિહિતકાર્યારાધનેઽપિ, તદ્વિધાનં ચૈવમ્-પ્રથમસ્ખલનાયા-મષ્ટોચ્છ્વાસમાનઃ કાયોત્સર્ગો દ્વિતીયાયાં તદ્વિગુણઃ તૃતીયાયાં સઙ્કાટકજ્યેષ્ઠસ્ય પશ્ચાત્કરણમિત્યાદિ વિધિપ્રયોગે પુનઃ પુનઃ સ્ખલનૈવ (પ્રાયઃ) ન ભવતીત્યપિશબ્દાર્થઃ । તથા સતિ પ્રતિપૂચ્છા કાર્યેત્યુત્તરગાથાતોઽનુષઙ્ગઃ ।

ચન્દ્ર. - ચિકીર્ષિતકાર્યવ્યાપારે=કર્તું ઇષ્ટં યદ્ વિહારાદિરૂપં કાર્યં, તત્પ્રારંભે દુર્નિમિત્તાદ્યુપપાતે સતિ=વમચક્ષુઃસ્ફુરણાદિરૂપે દુર્નિમિત્તાદિપ્રતિબન્ધકેત્યાદિ=ઉત્પન્નાનાં દુર્નિમિત્તાનાં નિષ્ફલતાયાઃ પ્રયોજકં યત્ નમસ્કાર-મહામન્ત્રસ્મરણાદિરૂપં વિહિતં કાર્યં, તત્કરણેઽપિ । યદ્વા અનુત્પન્નાનાં દુર્નિમિત્તાનાં ઉત્પાદસ્યૈવ પ્રતિબન્ધકં યત્ જિનોક્તં કાર્યં, તત્કરણેઽપિ । અસ્ય “દુર્નિમિત્તાદ્યુપનિપાતે” ઇતિ અત્રાન્વયઃ કરણીયઃ ।

તદ્વિધાનં ચૈવમિત્યાદિ - ઇદમત્ર હૃદયં । વિહારકાલે પ્રથમં જ્યેષ્ઠઃ નિર્ગચ્છતિ, તદનુ લઘવઃ સાધવઃ નિર્ગચ્છન્તિ ઇતિ સામાન્યતો નિયમઃ । તતશ્ચ ઉપાશ્રયાદ્ નિર્ગતાનાં યદિ કિञ્ચિત્ દુર્નિમિત્તં ઉદ્ભવેત્ । તર્હિ તે ઉપાશ્રયે આગત્ય એકનમસ્કારમહામન્ત્રપ્રમાણં કાયોત્સર્ગં કૃત્વા પુનઃ નિર્ગચ્છન્તિ । યદિ દ્વિતીયવારમપિ દુર્નિમિત્તં ભવેત્, તર્હિ પુનઃ ઉપાશ્રયે આગત્ય નમસ્કારમહામન્ત્રદ્વયપ્રમાણં કાયોત્સર્ગં કૃત્વા તૃતીયવારં નિર્ગચ્છતિ । યદિ તદપિ દુર્નિમિત્તં ઉદ્ભવેત્, તર્હિ પુનઃ ઉપાશ્રયે આગત્ય નિર્ગમનકાલે પ્રથમં ક્ષુલ્લકઃ સાધુઃ નિર્ગચ્છતિ, તદનન્તરં જ્યેષ્ઠો નિર્ગચ્છતિ । યતઃ જ્યેષ્ઠસ્યૈવ વિચિત્રકર્મપ્રભાવાત્ દુર્નિમિત્તં કદાચિદ્ ભવતિ, તત્ત્વ દુર્નિમિત્તં ક્ષુલ્લકસાધુશુભકર્માદિપ્રભાવાદપગચ્છેદિતિ ।

એતાદૃગ્વિધિપ્રયોગે સતિ પ્રાયઃ સ્ખલનૈવ ન ભવતિ ઇતિ જ્ઞાપનાર્થ “વિધિપ્રયોગેઽપિ” ઇત્યત્ર “અપિ” પદમુપાત્તમ્ ।

ઉત્તરગાથાતોઽનુષઙ્ગઃ=અશુદ્ધોઽયં પાઠઃ ઇતિ પ્રતિભાતિ । યતઃ ત્રિપજ્ઞાશત્તમગાથાયાં ઉત્તરગાથાયાં “પ્રતિપૂચ્છા કાર્યા” ઇતિ પદમેવ નાસ્તિ । તતશ્ચ “પૂર્વગાથાતોઽનુષઙ્ગઃ” ઇતિ ડચિતઃ પાઠઃ સંભવતિ । તતશ્ચ પૂર્વગાથાતઃ “પ્રતિપૂચ્છા” ઇતિ પદસ્યાત્ર ગાથાયાં સમ્બન્ધઃ કર્તવ્યઃ ।

ટીકાર્થઃ : ગાથામાં જે અથવા શબ્દ છે. એ ૫૧મી ગાથામાં બતાવેલા પ્રતિપૂચ્છાના પ્રકાર કરતા બીજા પ્રકારને સૂચવવા માટે છે. કરવાને માટે ઈચ્છાયેલ વિહારાદિ રૂપ કાર્યને વિશે અપશુકનાદિને અટકાવનાર એવા (શાસ્ત્રમાં બતાવેલા) અનુજ્ઞાનોની આરાધના કરવા છતાં પણ જો ત્રણવાર અપશુકનાદિ આવી પડે તો પછી શિષ્યોએ પાછા ગુરુ પાસે જઈ એ “વિહારાદિ કાર્ય કરવા કે નહિ?” એની પ્રતિપૂચ્છા કરવી.

(શિષ્ય : અપશુકનાદિને અટકાવનાર, શાસ્ત્રમાં બતાવેલા અનુજ્ઞાનો કયા છે ? કેવી રીતે તે કરવાના હોય છે ?)

ગુરુ : એ અનુજ્ઞાનોની વિધિ આ પ્રમાણે છે. પહેલી વાર અપશુકન થાય ત્યારે આઠ શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રમાણ કાયોત્સર્ગ કરવો. બીજીવાર અપશુકન થાય તો તેના કરતા બમણો=સોળ શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રમાણ કાયોત્સર્ગ કરવો. ત્રીજીવાર અપશુકન થાય તો “અત્યાર સુધી વિહારમાં આગળ રહેનાર વડીલ સાધુ નાના સાધુને આગળ કરી પાછળ ચાલે” એમ કરવું.

(શિષ્ય : “વિધિપ્રયોગેઽપિ સતિ”=વિધિપ્રયોગ કરવા છતાં પણ” એમ “અપિ” શબ્દ જે લખ્યો છે એનો

શું અર્થ થાય ?)

ગુરુ : “વિધિપ્રયોગ કરીએ તો વારંવાર સ્ખલના પ્રાયઃ ન જ થાય” એમ જણાવનાર “અપિ” શબ્દ છે. (દા.ત. તીર્થકરે ઉપદેશ આપ્યો તો પણ તે બોધ ન પામ્યો. અહીં પણ નો અર્થ એ જ છે કે તીર્થકર ઉપદેશ આપે અને બોધ ન પામે એવું પ્રાયઃ ન જ બને.)

આમ આ રીતે વિધિપ્રયોગ કરવા છતાં પણ ત્રણવાર સ્ખલના થાય ત્યારે પ્રતિપૂચ્છા કરવી. અહીં ‘પ્રતિપૂચ્છા’ શબ્દ ગાથામાં લખ્યો નથી. પણ ૫૧મી ગાથામાં રહેલો પ્રતિપૂચ્છા શબ્દ અહીં જોડવો.

યશો. - અથ કથં વિધિપ્રયોગેऽપિ સ્ખલના ? કિં વા તસ્યાં સત્યાં પ્રતિપૂચ્છયા ?
इति चेत् ?,

ચન્દ્ર. - નનુ યદિ પુનઃ પુનઃ સ્ખલના ભવેત્, તર્હિ કિઞ્ચિદશુભં ભવિષ્યતીતિ જ્ઞાયતે । તતશ્ચ તત્કાર્યં ન કરણીયમેવા તત્ર ચ પ્રતિપૂચ્છયા કિં પ્રયોજનં ? યતઃ તત્કાર્યં નૈવ કર્તવ્યમિત્યાહ **કિં વા તસ્યાં સત્યાં** इत्यादि।

શિષ્ય : વિધિપ્રયોગ કરવા છતાં પણ સ્ખલના થાય એવું શી રીતે બને ? અને એવું થાય તો ય ત્યાં પ્રતિપૂચ્છા કરવાથી શું ફાયદો ?

યશો. - तथाविधविघ्नक्षयं प्रति विधिप्रयोगहेतुत्वस्याऽल्पीयसस्तस्य बहुतरविघ्न-परिक्षयाऽशक्तत्वेऽप्यनपायात्, न खलु जलकणिकामात्रस्य ज्वलनज्वालाविध्या-पनाऽक्षमत्वेऽपि धाराधरविमुक्तनीरधारायास्तत्र तथात्वम्, इति विधिप्रयोगेऽपि स्खलनायां विघ्नबाहुल्यकल्पनात् ।

ચન્દ્ર. - “વિધિપ્રયોગેऽપિ સ્ખલના કથં ભવેત્ ?” इति प्रथमप्रश्नस्य समाधानमाह → **तथाविध-विघ्नेत्यादि ।** वाक्यस्यान्वयस्त्वेवम्-अल्पीयसः तस्य=विधिप्रयोगस्य बहुतरविघ्नपरिक्षयाशक्तत्वेऽपि तथाविधविघ्नक्षयं प्रति विधिप्रयोगहेतुत्वस्यानपायात् । बहुतरो विधिप्रयोगः अल्पतरविघ्नानां क्षयं प्रति कारणं, समानो वा विधिप्रयोगः समानविघ्नानां क्षयं प्रति कारणं । यत्र च विधिप्रयोगः अल्पः, विघ्नानि तु बहूनि । तत्र विधिप्रयोगात् विघ्नक्षयो न स्यादेवेति न तावन्मात्रेण विधिप्रयोगविघ्नक्षययोः कार्यकारणभावविधातो भवेत्।

અક્ષરાર્થસ્ત્વયમ્ - **तथाविधविघ्नक्षयं प्रति=समानविघ्नानां अल्पतरविघ्नानां च क्षयं प्रति विधिप्रयोगहेतुत्वस्य=विधिप्रयोगस्य कारणतायाः, विधिप्रयोगनिष्ठायाः कारणतायाः इति यावत् अल्पीयसस्तस्य=विघ्नेभ्यः सकाशात् अल्पतरस्य विधिप्रयोगस्य बहुतरविघ्नपरिक्षयाऽशक्तत्वेऽपि=स्वसकाशादधिकविघ्नानां परिक्षयेऽसामर्थ्येऽपि अनपायात्=अक्षतत्वात् ।** अस्य ‘विधिप्रयोगहेतुत्वस्य’ इति अनेन सह अन्वयः कर्तव्यः ।

અત્રૈવાર્થે દૃષ્ટાન્તમાહ ન **खलु** इत्यादि । तत्र=ज्वलनज्वालाविध्यापने **तथात्वं=अक्षमत्वं । विघ्नबाहुल्यकल्पनात्=“विहारकार्यं बहुविघ्नयुक्तं विधिप्रयोगेऽपि स्खलनोत्पादात्”** इत्यनुमानेन तत्र विघ्नबाहुल्यं चिन्त्यते ।

ગુરુ : તારા આ બે પ્રશ્નના ઉત્તરો ક્રમશઃ આપીશ. તારા મનમાં એમ છે કે વિધિપ્રયોગ તો બધા દુર્નિમિત્તોને ભગાડી જ દે પછી એ દુર્નિમિત્ત=સ્ખલના શી રીતે થાય ? પણ એનું સમાધાન એ છે કે વિધિપ્રયોગ એ (દુર્નિમિત્તથી સૂચિત થનારા) તેવા પ્રકારના વિઘ્નો=પાપકર્મો=આફતોના ક્ષયનું કારણ છે જ. છતાં જ્યાં વિધિપ્રયોગ અલ્પ હોય / ઓછી શક્તિવાળો હોય અને વિઘ્નો ઘણા હોય / પ્રચંડશક્તિવાળા હોય તો ત્યાં તો એ વિધિપ્રયોગ એ વિઘ્નોને ખતમ કરવામાં સમર્થ ન જ બને. પણ ભલે ને એ અલ્પવિધિપ્રયોગ બહુવિઘ્નક્ષય કરી ન શકે. એટલા માત્રથી “વિશિષ્ટ વિધિપ્રયોગ બહુવિઘ્નક્ષય પ્રત્યે પણ કારણ નથી” એમ તો ન કહેવાય. અર્થાત્ અલ્પ વિધિપ્રયોગ બહુવિઘ્નક્ષય કરવા સમર્થ ન હોવા છતાં વિશિષ્ટવિધિ પ્રયોગ તો બહુવિઘ્નક્ષયનું કારણ માની જ શકાય છે.

દા.ત. પાણીનો નાનકડો કણ અગ્નિની જ્વાળાઓને ઓલવવા માટે સમર્થ નથી. પણ તેમ હોવા છતાં પણ “વાદળો વડે વરસાવાયેલી પાણીની ધારા પણ અગ્નિની જ્વાળાઓને ઓલવવા સમર્થ નથી” એમ તો ન જ કહેવાય.

પ્રસ્તુતમાં વિધિપ્રયોગ કરવા છતાં પણ સ્ખલના થાય છે એટલે માનવું પડે કે અહીં વિઘ્નો ઘણા છે, કેમકે જો વિઘ્નો=પાપકર્મો ઓછા હોત તો વિધિપ્રયોગથી તે નાશ પામી જાત અને તો પછી વિઘ્નો જ ન હોવાથી તેને સૂચવનારા દુર્નિમિત્ત=સ્ખલના પણ ન જ થાત.

**યશો. - દુર્નિમિત્તોપનિપાતસ્તુ તજ્ઞાપકોઽદૃષ્ટવશાદેવોપતિષ્ઠતે, પુણ્યવતે
એવાઽનિષ્ટજ્ઞાનેનાનિષ્ટપ્રવૃત્તિપ્રતિરોધસંભવાત્ ।**

ચન્દ્ર.-નનુ ભવતુ નામ તત્ર વિઘ્નબાહુલ્યં । કિન્તુ વિઘ્નબાહુલ્યસ્ય જ્ઞાપકં દુર્નિમિત્તં તુ કઃ તત્રાવિર્ભાવયતિ? इत्यत आह दुर्निमित्तोपनिपातस्तु तज्ज्ञापको=विघ्नबाहुल्यज्ञापकः अदृष्टवशादेव=विवक्षितकार्यकर्तुः पुण्यकर्मोदयादेव ।

નનુ પુણ્યકર્મોદયાત્ દુર્નિમિત્તોપનિપાતરૂપં અશુભં ફલં ન ઘટે । પુણ્યકર્મણઃ શુભફલજનકત્વાદિત્યત આહ પુણ્યવત એવ=ન તુ નિષ્પુણ્યકાનામિતિ એવકારાર્થઃ । અનિષ્ટજ્ઞાનેન=અનિષ્ટજ્ઞાપકદુર્નિમિત્તદ્વારા ભાવિનામનિષ્ટાનાં જ્ઞાનેન અનિષ્ટપ્રવૃત્તિપ્રતિરોધસંભવાત્=અનિષ્ટાનાં જનયિત્રી યા અનિષ્ટા પ્રવૃત્તિઃ, તસ્યાઃ નિરોધાત્ ।

इदमत्र तात्पर्यम् । यदि हि पुण्यवतां पुण्यकर्म पापकर्मणः सकाशात्तीव्रं भवेत्, तर्हि तत्पुण्यकर्म पापकर्मण एव प्रतिबन्धं कृत्वा तज्जन्यानि अशुभफलान्यपि निरुणद्धि । तन्निरोधे च तत्सूचकं दुर्निमित्तं नैव भवति । यहि हि भविष्यत्काले अशुभफलानि भवेयुः, तर्हि एव तत्सूचकं दुर्निमित्तं उपनिपतेत् । यदि च पुण्यवतामपि पुण्यकर्म पापकर्मणः सकाशान्मन्दं भवेत्, येन तत्पुण्यकर्म पापकर्मणः विघटनं कर्तुं न शक्नुयात् । तदा तत्पुण्यकर्मैव दुर्निमित्तं उत्पादयति । तेन च पुण्यवतः ज्ञापयति तत्पुण्यकर्म, यदुत ‘मा एतां प्रवृत्तिं कुरुथ यूयं, भविष्यन्ति भवतामेतत्प्रवृत्तिकरणे महान्तोऽपाया’ इति । यथा हि गृहसमीपवर्तिगर्तायां कश्चित्सर्पो भवेत्, तर्हि यदि माता तं सर्पं दूरीकर्तुं समर्था, तदा स्वयमेव तं दूरीकृत्य निजबालं सुरक्षितं करोति । यदि च न समर्था, तर्हि तं बालं ज्ञापयति यदुत “हे बाल ! मा त्वं तस्यां गर्तायां गच्छ । तत्र सर्पो विद्यते, स मारयिष्यति त्वाम्”

ઇતિ । એવમત્રાપિ બોધ્યમ્ ।

યે તુ નિષ્પુણ્યકાઃ, તેષાં પાપકર્મણો વિઘટનં તુ દૂરે, કિન્તુ પાપકર્મોદયજન્યાનાં ઉપાયનાં જ્ઞાપકં દુર્નિમિત્તમપિ નોપનિપતેદિતિ ।

(શિષ્ય : ત્યાં વિઘ્નો ઘણા હોય એ તો હજી સમજી શકાય. પણ આ દુર્નિર્મિત્તો ક્યાંથી ટપકી પડે છે ? શું એ પાપકર્મો જ દુર્નિર્મિત્તોને ઉભા કરે છે ?)

ગુરુ : દુર્નિર્મિત્તો જે આવે છે એ વિઘ્નોના ઉત્પાદક નથી. માત્ર ઉત્પન્ન થનારા વિઘ્નોના જ્ઞાપક=બોધક છે. અને એ દુર્નિર્મિત્તો આત્માના પુણ્યકર્મના પ્રભાવથી જ ઉભા થતા હોય છે.

(શિષ્ય : દુર્નિર્મિત્તો પુણ્યોદયથી આવે ? શું વાત કરો છો, તમે ?)

ગુરુ : પુણ્યશાળીઓને જ અનિષ્ટના જ્ઞાન વડે અનિષ્ટ=અહિતકારી પ્રવૃત્તિનો પ્રતિબંધ સંભવે છે. આશય એ છે કે જો દુર્નિર્મિત્ત ન આવે તો એ પુરુષ વિહારાદિ પ્રવૃત્તિ કરે અને અકસ્માત વગેરે વિઘ્નોનો ભોગ બને. પરંતુ જો દુર્નિર્મિત્ત આવે, તો એને ભાવિમાં થનારા અનિષ્ટનું જ્ઞાન થાય. અને તેથી તે અનિષ્ટને લાવનારી વિહારાદિ અનિષ્ટપ્રવૃત્તિઓ કરતો અટકે અને અનિષ્ટથી બચે. આમ દુર્નિર્મિત્ત આવવું એ પુણ્યોદયથી જ ગણાય.

યશો. - યચ્ચ દુર્નિમિત્તસ્યાપિ વિઘ્નકારકત્વેન કારણોચ્છેદદ્વારા વિધિપ્રયોગસ્ય વિઘ્નક્ષયહેતુત્વમિતિ

ચન્દ્ર. - કેષાઞ્ચિન્મતં પ્રતિપાદયતિ યચ્ચ इत्यादिना । દુર્નિમિત્તસ્યાપિ=ન કેવલં પાપકર્મોદયસ્ય શત્રોર્વા, કિન્તુ દુર્નિમિત્તસ્યાપિ વિઘ્નકારકત્વેન=વિઘ્નોત્પાદકત્વેન કારણોચ્છેદદ્વારા=દુર્નિમિત્તાત્મકસ્ય વિઘ્નકારણસ્ય ઉચ્છેદદ્વારા વિધિપ્રયોગસ્ય=નમસ્કારમહામન્ત્રસ્મરણાદિસ્વરૂપસ્ય ।

દુર્નિમિત્તં વિઘ્નકારણ-સમૂહાન્તર્ગતમસ્તિ । વિધિપ્રયોગશ્ચ દુર્નિમિત્તં ખણ્ડયતિ । તતશ્ચ કારણસમૂહાભાવાત વિઘ્નં નોત્પદ્યતે इति । અસ્માભિર્હિ દુર્નિમિત્તસ્ય વિઘ્નજ્ઞાપકત્વં પ્રતિપાદિતં । એતૈસ્તુ દુર્નિમિત્તસ્ય વિઘ્નજનકત્વં પ્રતિપાદિતમિતિ મહાન્ ભેદઃ ।

શિષ્ય : કેટલાંકો તો એમ માને છે કે “દુર્નિર્મિત્ત એ વિઘ્નને ઉત્પન્ન કરનાર છે. વિઘ્નનું કારણ છે. વિધિપ્રયોગ એ દુર્નિર્મિત્તને જ ખતમ કરી નાંખે છે અને એટલે વિઘ્નની ઉત્પત્તિના કારણભૂત દુર્નિર્મિત્તનો વિચ્છેદ થવાથી વિઘ્નનો પણ વિચ્છેદ થઈ જાય. આમ વિધિપ્રયોગ એ દુર્નિર્મિત્તરૂપ કારણના ઉચ્છેદ દ્વારા વિઘ્નક્ષયનું કારણ બને છે.”

યશો. - તન્ન, તસ્ય નિષિદ્ધકર્મત્વાભાવેન પાપાઽહેતુત્વાત્ ।

ચન્દ્ર. - તન્મતં ખણ્ડયતિ → તસ્ય=દુર્નિમિત્તસ્ય નિષિદ્ધકર્મત્વાભાવેન=“હિંસા ન કરણીયા” इत्यादिरूपेण શાસ્ત્રે યથા હિંસા નિષિદ્ધા । તથા ‘દુર્નિમિત્તં ન કરણીયમ્’ इत्यादिरूपेण દુર્નિમિત્તં શાસ્ત્રે ન નિષિદ્ધં । યચ્ચ શાસ્ત્રનિષિદ્ધં કર્મ, તદેવ પાપહેતુર્ભવતિ । દુર્નિમિત્તં ચ શાસ્ત્રેઽનિષિદ્ધત્વાત્ પાપકર્મહેતુર્ન ભવતિ । યદિ ચ તત્ પાપકર્મહેતુર્ન ભવેત્ તર્હિ પાપકર્મણોઽભાવાત્ વિઘ્નમપિ નૈવ ભવેત્ । એવં ચ દુર્નિમિત્તં વિઘ્નજનકં નૈવ

સંભવતિ । તતશ્ચ દુર્નિમિત્તં વિઘ્નાનાં જ્ઞાપકમેવ વક્તું યુક્તં । ન તુ કારકમિતિ ભાવઃ ।

ગુરુ : આ વાત બરાબર નથી. વિઘ્ન એટલે પાપકર્મ અને પાપકર્મનું હેતુ તે જ અને કે જે શાસ્ત્રમાં નિષિધ્ધ હોય. રાત્રિભોજનાદિ કર્મો શાસ્ત્રમાં નિષિધ્ધ હોવાથી તે પાપહેતુ બને પરંતુ દુર્નિમિત્ત શાસ્ત્રમાં નિષિધ્ધ કર્મ ન હોવાથી પાપનું=વિઘ્નનું કારણ બની શકતું જ નથી. એટલે ઉપરની માન્યતા ખોટી છે. (પાપકર્મ પણ વિઘ્ન ગણાય અને પાપકર્મોદયથી થનારા અકસ્માત વગેરે પણ વિઘ્ન ગણી શકાય.)

યશો. - પ્રતિપૃષ્ઠાયાં તુ ગુરુસ્તરવિઘ્નાભાવજ્ઞાનેન પ્રતિપ્રચ્છકં તત્ર પ્રવર્તયેત્, “પુનઃ શકુનાદિશુદ્ધૌ વા તત્ર પ્રવર્તેથાઃ” ઇત્યુપદિશેત્, તથા ચ શકુનાદિશુદ્ધૌ પુનરપિ તત્ર પ્રવૃત્તિસંચિતા ।

ચન્દ્ર. - એવં તાવત્ “કથં વિધિપ્રયોગેઽપિ સ્વલના” ઇતિ પ્રશ્નસ્ય સમાધાનં દત્તં । અધુના “કિં વા તસ્યાં સત્યાં પ્રતિપૃષ્ઠા ?” ઇતિ અસ્ય પ્રશ્નસ્ય સમાધાનમાહ પ્રતિપૃષ્ઠાયાં તુ=ચતુર્થવારં સ્વલનાયાં સત્યાં યદિ તે શિષ્યાઃ ગુરું પ્રતિપૃષ્ઠન્તિ, યથા → “ભવદભિઃ અમુકં કાર્યં ઉપદિષ્ટં, કિન્તુ પુનઃ પુનઃ અપશકુનં ભવતિ । વિધિપ્રયોગેઽપિ કૃતઃ । તથાપિ દુર્નિમિત્તં ઉપતિષ્ઠતિ । તસ્માત્ ભવાનેવ કથય, કિં ક્રિયતે ? ← ઇતિ । એવં ચ પ્રતિપૃષ્ઠાયાં સત્યાં ગુરુઃ=અવધિજ્ઞાનાદિવિશિષ્ટજ્ઞાનસમન્વિતઃ ઉત્તરવિઘ્નાભાવજ્ઞાનેન=અવધિજ્ઞાનાદિના “ઉત્તરકાલે વિઘ્નાનિ ન ભવિષ્યન્તિ” ઇતિ જ્ઞાત્વા પ્રતિપ્રચ્છકં=પ્રતિપૃષ્ઠાં કુર્વન્તં શિષ્યં તત્ર=યત્ર કાર્યં બહુવારં દુર્નિમિત્તં સંજ્ઞાતં, તત્રૈવ કાર્યં પ્રવર્તયેત્=પ્રેરયેત્ । યદિ ચ તથાવિધં વિશિષ્ટજ્ઞાનં નાસ્તિ, યેન ઉત્તરવિઘ્નાભાવજ્ઞાનં ભવેત્ । કાર્યં ચ અત્યાવશ્યકં । તર્હિ ચતુર્વારં દુર્નિમિત્તોપનિષાતેઽપિ સ ગુરુઃ કથયતિ યદુત “પુનઃ શકુનશુદ્ધૌ સત્યાં તત્ર પ્રવર્તેથાઃ” ઇતિ । એતદેવાહ પુનઃ શકુનશુદ્ધૌ ઇત્યાદિ ।

આમ “વિધિપ્રયોગ કરવા છતાં પણ સ્વલના કેમ થાય ?” એ પ્રશ્નનો જવાબ આપી દીધો. હવે “ત્યાં ગુરુને પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાથી શું લાભ થાય ?” એનો ઉત્તર આપું.

ત્યાં પ્રતિપૃષ્ઠા કરીએ એટલે ગુરુ જો અવધિજ્ઞાનાદિ વિશિષ્ટજ્ઞાનવાળા હોય તો એ જ્ઞાનથી જાણી લે “કે આ શિષ્યોને ઉત્તરકાળમાં વિઘ્નો થશે કે નહિ થાય ?” જો “વિઘ્નો નથી થવાના” એમ જાણે તો પછી ગુરુ વિઘ્નાભાવનું જ્ઞાન થવાથી પ્રતિપૃષ્ઠા કરનારાને કહે કે “સ્વલના થઈ હોવા છતાં પણ તું વિહાર કર. કોઈ વાંધો નહિ આવે.” અને એ રીતે એ શિષ્યને વિહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે.

(શિષ્ય : પણ ગુરુ આવું કોઈ વિશિષ્ટજ્ઞાન ન ધરાવતા હોય તો ? એવા ગુરુ જો અપશકુનો થવા છતાં ય શિષ્યને મોકલે તો તો શિષ્યના મૃત્યુ વગેરેમાં કારણ બની જાય.)

ગુરુ : જો ગુરુ પાસે વિશિષ્ટજ્ઞાન ન હોય અને વિહાર કરવો આવશ્યક જ હોય તો પછી ગુરુ શિષ્યને કહે કે “તું ફરીથી શકુન જોઈને નીકળ. અને શકુન વગેરેની શુદ્ધિ હોય તો વિહારાદિ કરજે.” આમ ગુરુ શિષ્યને શકુન થયા બાદ જ મોકલે, એમને એમ ન મોકલે. એટલે અહિત થવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી.

આમ નિષ્કર્ષ એ આવ્યો કે વિધિપ્રયોગ બાદ ત્રણવાર સ્વલના થવા છતાં પણ પ્રતિપૃષ્ઠા કર્યા બાદ ગુરુના કહ્યા પ્રમાણે જો ત્યાં શકુનાદિની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તો ત્યાં પ્રવૃત્તિ કરવી ઉચિત છે.

યશો. - એતેન ત્રિવારસ્ખલનાયાં ન તત્પ્રવૃત્તિરિત્યપોદિતં ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - એતેન=“બહુવારં દુર્નિમિત્તોપનિપાતે સતિ ગુરું પ્રતિપૃષ્ઠાં કૃત્વા તત્કથનતઃ પુનરપિ શકુનશુદ્ધિં ગૃહીત્વા તત્ર પ્રવૃત્તિં કુર્યાત્”ઇતિ પ્રતિપાદનેન । ન તત્પ્રવૃત્તિઃ=ન તાદૃશકાર્યે પ્રવૃત્તિઃ કાર્યા ઇતિ ઉત્સર્ગનિરૂપણં અપોદિતં=અપવાદયુક્તં કૃતં ભવતિ । ચતુર્વારસ્ખલનાયાં તસ્મિન્કાર્યે પ્રવૃત્તિઃ ન કરણીયેતિ ઉત્સર્ગઃ । પ્રતિપૃષ્ઠાકરણાનન્તરં ગુરુણૈવ શકુનશુદ્ધિગ્રહણપૂર્વકં પ્રવૃત્તિકરણાદેશે દત્તે તુ તથૈવ પ્રવૃત્તિઃ કરણીયેતિ અપવાદ ઇતિ ।

“ક્રમશઃ ત્રણવાર અપશુકન થાય તો પછી એ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી” એ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે. પણ અમે ઉપર જે વાત કરી કે “પ્રતિપૃષ્ઠા બાદ શકુનશુદ્ધિ થયે છતેં વિહાર કરી શકાય” એના દ્વારા અમે પેલા ઉત્સર્ગનો અપવાદ બતાવી દીધો.

યશો. - તદિદમાહ-(પંચાં ૧૨/૩૨)

અહવાવિ પયદ્વસ તિવારસ્ખલનાઙ વિહિપઓગે વિ । પડિપુચ્છણત્તિ ણેયા તર્હિ ગમણં સઝણસુન્દીએ ॥ ઇતિ ॥

ચન્દ્ર. - પચ્ચાશકગાથાર્થસ્તુ અયં → વિહારાદ્યર્થં પ્રવૃત્તસ્ય વિધિપ્રયોગેઽપિ ત્રિવારસ્ખલનાયાં સત્યાં ગુરું પ્રતિ પ્રતિપૃષ્ઠા કરણીયા ભવતિ । તદનન્તરં ગુરુઃ યદિ પુનરપિ શકુનશુદ્ધિં ગ્રાહયેત્, તર્હિ શકુનશુદ્ધિઃ યદિ ભવેત્, તર્હિ ગમનં કર્તવ્યમ્ ← ઇતિ ।

નનુ પ્રતિપાદિતપ્રકારાનુસારેણ તુ ચતસ્રઃ સ્ખલનાઃ ભવન્તિ । કથમત્ર ગાથાયાં “ત્રિવારસ્ખલનાયાં” ઇત્યુક્તમિતિ ચેત્ પ્રથમા સ્ખલના વિધિપ્રયોગં વિનૈવ ભવતિ । પ્રથમસ્ખલનાનન્તરમેવ વિધિપ્રયોગઃ ક્રિયતે । એવં ચ વિધિપ્રયોગાત્પશ્ચાત્ તિસ્રઃ એવ સ્ખલનાઃ । અતઃ “વિધિપ્રયોગેઽપિ ત્રિવારસ્ખલનાયાં” ઇતિ યુક્તમેવ નિગદિતમ્ ।

આ જ વાત દર્શાવનાર પંચાશકની ગાથા આ પ્રમાણે છે કે “અથવા તો (પૂર્વે કહેલા કામને પછીથી કરતી વખતે ગુરુને પ્રતિપૃષ્ઠા કરવી એ એક પ્રકાર બતાવ્યા બાદ બીજો પ્રકાર બતાવવા માટે આ અથવા શબ્દ છે) વિહારાદિ માટે પ્રવૃત્ત થયેલાને વિધિપ્રયોગ કરવા છતાં પણ ત્રણવાર સ્ખલના=અપશુકન થાય તો એણે ત્યાં ગુરુને પ્રતિપૃષ્ઠા કરવી. ત્યાં (ગુરુ કહે તો પછી) શકુનની શુદ્ધિ થયે છતેં ગમન=વિહાર કરી શકાય.

(ખરેખર તો ચાર વાર સ્ખલના થઈ છે. પરંતુ પહેલી સ્ખલના તો એમને એમ જ થઈ ગઈ. એ પછી વિધિપ્રયોગ શરૂ થયા. એટલે વિધિપ્રયોગ કર્યા બાદ તો ત્રણ જ સ્ખલનાઓ થઈ છે. એટલે ઉપરનો પાઠ બરાબર છે.)

યશો. - અન્યે આચાર્યાઃ પૂર્વનિષિદ્ધે=પૂર્વ ગુરુણા નિવારિતે કાર્ય ઇતિ શેષઃ, ઉપસ્થિતેઽવ્યવહિતસામગ્રીકે સતિ પ્રતિપૃષ્ઠાં બ્રુવતૈ । પૂર્વનિષેધવાક્યેન જનિતમનિષ્ટસા-

ધનતાજ્ઞાનમપોદ્યોત્તરવિધિવાક્યજન્યેષ્ટસાધનતાજ્ઞાનદ્વારા તથૈવ તત્રેચ્છાપ્રવૃત્ત્યાદિક્રમેણ પ્રતિપ્રચ્છકસ્ય કાર્યજનનસંભવાદિતિ ।

ચન્દ્ર. - પ્રતિપૃષ્ઠાકરણે પ્રકારાન્તરં મન્યમાનાનાં કેષાશ્ચિદાચાર્યાણાં મતં પ્રતિપાદયતિ । ઉપસ્થિતે=અવ્યવહિતસામગ્રીકે=વિકૃતિભક્ષણાદિરૂપસ્ય નિવારિતકાર્યસ્યોત્પાદિકા યા ગ્લાનત્વબૃહત્તપઃકરણાદિરૂપા સામગ્રી, તસ્યામુપસ્થિતાયાં ઇતિ ભાવઃ ।

નનુ ગુરુણા પ્રાક્ વિકૃતિભક્ષણં નિષિદ્ધં । તતશ્ચ 'વિકૃતિભક્ષણં મદનિષ્ટસાધનં' ઇતિ શિષ્યસ્ય જ્ઞાનં ભવતિ । એવં ચ પશ્ચાદપિ તત્ર પ્રવૃત્તિઃ કથં ભવેત્ ? યતઃ યદ્ અનિષ્ટસાધનં, તત્ર ન કોઽપિ પ્રવૃત્તિં વિદધાતીત્યત આહ પૂર્વનિષેધવાક્યેન="સાધૂભિઃ દુઘ્ધાદિવિકૃતયઃ ન ભક્ષણીયાઃ" ઇતિ પ્રાક્કથિતેન નિષેધવાક્યેન જનિતં અનિષ્ટસાધનતાજ્ઞાનં=ઉત્પન્નં "ઇદં વિકૃતિભક્ષણં દુર્ગત્યાદિસ્વરૂપાનિષ્ટસાધનમ્" ઇતિ જ્ઞાનં અપોદ્ય=દૂરીકૃત્ય ઉત્તરવિધિવાક્યજન્યેષ્ટસાધનતાજ્ઞાનદ્વારા=ગ્લાનત્વાદિકારણે સતિ પ્રતિપૃષ્ઠાયાં કૃતાયાં સત્યાં તદુત્તરકાલે 'હે સાધો ! ત્વયાઽદ્ય વિકૃતિભક્ષણં કરણીયમ્' ઇતિ ગુરુણા કથિતં યદ્ વિધિવાક્યં । તજ્જન્યં યદ્ "ઇદં અદ્ય કાલીનં વિકૃતિભક્ષણં સંયમપોષણાદિસ્વરૂપસ્ય મદિષ્ટસ્ય સાધનં" ઇતિ જ્ઞાનં, તદ્દ્વારા । તથૈવ=પ્રતિપૃષ્ઠાયૈવ તત્ર=વિકૃતિભક્ષણે ઇચ્છાપ્રવૃત્ત્યાદિક્રમેણ=પ્રથમં વિકૃતિભક્ષણસ્યેચ્છા ભવતિ, તદનન્તરં પ્રવૃત્તિઃ ઇત્યેવંક્રમેણ પ્રતિપ્રચ્છકસ્ય=શિષ્યસ્ય કાર્યજનનસંભવાત્=વિકૃતિભક્ષણાત્મકસ્ય કાર્યસ્યોત્પાદનાત્ । એષઃ અક્ષરાર્થઃ । વાક્યાન્વયસ્ત્વેવમ્ । તથૈવ=પ્રતિપૃષ્ઠાયૈવ પૂર્વનિષેધવાક્યેન જનિતમનિષ્ટસાધનતાજ્ઞાનમપોદ્ય ઉત્તરવિધિવાક્ય-જન્યેષ્ટસાધનતાજ્ઞાનદ્વારા તત્રેચ્છાપ્રવૃત્ત્યાદિક્રમેણ પ્રતિપ્રચ્છકસ્ય કાર્યજનનસંભવાદિતિ ।

ભાવાર્થસ્ત્વયમ્-શિષ્યેણ યદા પ્રતિપૃષ્ઠા ક્રિયતે । તદા ગુરુઃ પૂર્વં નિષિદ્ધમપિ કાર્યં યોગ્યં જ્ઞાત્વાઽનુમન્યતે । તતશ્ચ શિષ્યસ્ય "તત્કાર્યં અનિષ્ટસાધનં" ઇતિ પ્રાચીનં જ્ઞાનં અપગચ્છતિ ।" તત્કાર્યં મદિષ્ટસાધનં" ઇતિ નૂતનં જ્ઞાનં સમુત્પદ્યતે । તેન ચ તસ્ય તસ્મિન્ કાર્યે ઇચ્છા પ્રવૃત્તિશ્ચ ભવતીતિ ।

બીજા આચાર્યો વળી આ પ્રમાણે કહે છે કે "પહેલા ગુરુએ જે કામ કરવાની સ્પષ્ટ ના પાડી હોય, તે જ કામ કરવું પડે એવી પરિસ્થિતિ રચાય એટલે કે તે કામને ઉત્પન્ન કરનારી કારણસામગ્રી નજીકમાં આવી પહોંચે ત્યારે પ્રતિપૃષ્ઠા કરવી પડે. (દા.ત. આધાકર્મીનો સખત નિષેધ ગુરુએ કર્યો અને કમળો-મેલેરિયા જેવા રોગો આધાકર્મી વપરાવવા માટે મજબૂર કરનારા ઉત્પન્ન થયા. ત્યારે ગુરુને પ્રતિપૃષ્ઠા કરવી પડે.)

(શિષ્ય : ગુરુએ પૂર્વે એ વાતની ના પાડી છે. એટલે શિષ્યને તો એમ જ મનમાં છે કે "આ કામ મારા માટે અનિષ્ટનું સાધન છે". તો આ વાત જાણ્યા બાદ શી રીતે શિષ્ય અનિષ્ટસાધનભૂત કામમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે?)

ગુરુ : શિષ્ય જ્યારે પૂર્વે નિષેધ કરાયેલા આધાકર્મીદિ માટે યોગ્ય અવસરે પ્રતિપૃષ્ઠા કરે ત્યારે ગુરુ એને રજા આપે કે "આવી પરિસ્થિતિમાં તારે આધાકર્મી વાપરવું." એટલે પહેલા ગુરુએ જે નિષેધવાક્ય ઉચ્ચારેલું કે "આધાકર્મી ન વાપરવું" એ વાક્ય દ્વારા શિષ્યને એવું જ્ઞાન થયેલું ખરું કે "આધાકર્મી એ અનિષ્ટનું સાધન છે" પરંતુ અત્યારે ગુરુએ જે વિધિવાક્ય=અનુમતિવાક્ય ઉચ્ચાર્યું. એના કારણે એ અનિષ્ટ સાધનતાનું જ્ઞાન દૂર થઈ જાય અને "અત્યારે આધાકર્મી મારા ઈષ્ટનું સાધન છે" એવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય. આ બધું પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાથી થાય છે. એટલે એમ કહેવાય કે પ્રતિપૃષ્ઠા પૂર્વવાક્ય વડે ઉત્પન્ન થયેલા અનિષ્ટસાધનતાના જ્ઞાનને

દૂર કરીને ઉત્તરવાક્ય વડે ઈષ્ટ સાધનતાનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવે છે અને આ જ પ્રતિપૃષ્ઠા એ ઉત્તરવાક્ય વડે ઉત્પન્ન થયેલા ઈષ્ટસાધનતાના જ્ઞાન દ્વારા એ આંધાકર્માદિમાં ઈચ્છા=“હું આધાકર્મી વાપરું” એવી ભાવના, આધાકર્મી વાપરવાની પ્રવૃત્તિ વગેરેને ઉત્પન્ન કરી આપે છે. અને એ ઈચ્છા-પ્રવૃત્તિ વગેરે ક્રમ દ્વારા પ્રતિપૃષ્ઠા કરનારાને આધાકર્મી-ભક્ષણ રૂપી કાર્યની ઉત્પત્તિ સંભવે છે. આ કાર્યોત્પત્તિ એ છેવટે તો પ્રતિપૃષ્ઠા દ્વારા જ થઈ કહેવાય. આ આપણે ભાવાર્થ જોયો.

વાક્યનો અર્થ આ પ્રમાણે છે કે, “પૂર્વના નિષેધવાક્ય વડે ઉત્પન્ન થયેલા અનિષ્ટ સાધનતાના જ્ઞાનને દૂર કરીને ઉત્તરકાળના વિધિવાક્ય વડે ઉત્પન્ન થયેલા ઈષ્ટસાધનતાના જ્ઞાન દ્વારા એ પ્રતિપૃષ્ઠા વડે જ તે આધાકર્માદિમાં ઈચ્છા-પ્રવૃત્તિ વગેરે ક્રમ દ્વારા પ્રતિપૃષ્ઠા કરનારાને આધાકર્મીભક્ષણ રૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ સંભવી શકે છે અને આમ થઈ શકતું હોવાથી આવા વખતે પ્રતિપૃષ્ઠા કરવી જોઈએ” એમ આચાર્યો કહે છે.

આખો ક્રમ આ પ્રમાણે થશે કે (૧) નિષેધવાક્ય (૨) યોગ્ય અવસરે પ્રતિપૃષ્ઠા (૩) વિધિવાક્ય (૪) અનિષ્ટ સાધનતાજ્ઞાનનો નાશ અને ઈષ્ટ સાધનતા જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ (૫) આધાકર્માદિમાં ઈચ્છા-પ્રવૃત્તિ વગેરે... (૬) આધાકર્મનું ભક્ષણ.

યશો. - અથાનુચિતત્વજ્ઞાનેન તદેવ કાર્યં નિષેદ્ધા ગુરુ : કથં પુનસ્તદેવાનુજાનીયાદ્ ? વિરોધાદિતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર. - કશ્ચિદ્ અજ્ઞાની શઙ્કતે અથાનુચિતત્વજ્ઞાનેન=“વિકૃતિભક્ષણં અનુચિતં” ઇતિ જ્ઞાનેન તદેવ કાર્યં=વિકૃતિભક્ષણાદિકં । વિરોધાત્=એકસ્યૈવ કાર્યસ્ય પ્રાક્ નિષેધઃ, પશ્ચાચ્ચાનુમતિરિતિ સ્ફુટ એવ વિરોધ ઇતિ ભાવઃ ।

શિષ્ય : “આ આધાકર્મી અનુચિત છે.” એવું ગુરુને પહેલા જ્ઞાન હતું. અને માટે જ ગુરુએ એ કામનો પહેલા નિષેધ કરેલો. તો અનુચિતપણાના જ્ઞાનથી એ જ આધાકર્માદિનો નિષેધ કરનારા ગુરુ વળી પાછા એ જ કાર્યની અનુજા આપે એ શી રીતે સંભવે ? શું પેલું અનુચિતપણું જતું રહ્યું ? આ તો સ્પષ્ટ વિરોધ છે.

યશો. - ન, એકત્રૈવ કાર્યં ઉત્સર્ગાપવાદાભ્યાં વિધિનિષેધસંભવાત્ । તદેવમાહ - પુલ્વણિસિદ્ધે અણ્ણે પડિપુચ્છ કિર ઉવઢિ઼એ કજ્જે । એવં પિ ણત્થિ દોસો ઉસ્સગ્ગાઈહિં ધમ્મઠિઈ ॥ (પંચા૦ ૧૨/૩૩) ઇતિ । નિર્યુક્તિકૃતાઽપ્યુક્તમ્-“પુલ્વણિસિદ્ધેણ હો઼ પડિપુચ્છ” (આવ૦નિ૦૬૧૭) ઇતિ ॥૫૨॥

ચન્દ્ર. - સમાધત્તે એકત્રૈવ કાર્યં=વિકૃતિભક્ષણાદિકે ઉત્સર્ગાપવાદાભ્યાં વિધિનિષેધસંભવાત્ । ઉત્સર્ગતઃ નિષેધઃ યત્ર, તત્રાપવાદતો વિધિઃ, યત્ર ચોત્સર્ગતઃ વિધિઃ, તત્રાપવાદતો નિષેધઃ ઇતિ સંભવાત્ । ઉત્સર્ગતઃ નિષિદ્ધસ્ય વિકૃતિભક્ષણસ્ય ગ્લાનત્વાદિકારણે સતિ અપવાદતઃ વિધિર્ભવતિ । ઉત્સર્ગતઃ વિહિતસ્ય ભિક્ષાટનાદેઃ અગીતાર્થતાદિકારણે સતિ અપવાદતઃ નિષેધો ભવતીતિ ।

પંચાશકગાથાર્થસ્ત્વેવમ્ । → અન્યે આચાર્યાઃ કથયન્તિ યદુત પૂર્વનિષિદ્ધે કાર્યે કારણવશતઃ

ઉપસ્થિતે સતિ પ્રતિપૃચ્છા કર્તવ્યા । एवं क्रियमाणेऽपि नास्ति कश्चिद्दोषः । यतः उत्सर्गापवादाभ्यां धर्मस्य व्यवस्थाऽस्ति ← इति ॥५२॥

ગુરુ : તમારી વાત બરાબર નથી. એક જ કાર્યમાં ઉત્સર્ગમાર્ગે વિધાન અને અપવાદમાર્ગે નિષેધ સંભવી શકે છે અને એક જ કાર્યમાં ઉત્સર્ગમાર્ગે નિષેધ અને અપવાદમાર્ગે વિધાન પણ સંભવી શકે છે. એટલે ગુરુએ આધાકર્માદિમાં ઉત્સર્ગથી નિષેધ અને અપવાદથી અનુમતિ આપેલી હોવાથી વિરોધ ન ગણાય. હા, જો એક જ અપેક્ષાએ વિધિ અને નિષેધ કર્યા હોત તો વિરોધ ગણાત. પણ અહીં એવું નથી.

માટે જ પંચાશકમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે “કેટલાંક આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે કે પહેલા નિષેધ કરાયેલ કાર્ય કર્તવ્ય તરીકે ઉપસ્થિત થયે છતે પ્રતિપૃચ્છા કરવી જોઈએ. ત્યાં ગુરુ રજા આપે તો ય એમાં કોઈ દોષ નથી. કેમકે ધર્મની સ્થિતિ=વ્યવસ્થા ઉત્સર્ગ-અપવાદ વગેરે દ્વારા છે.”

નિર્ધુક્તિકારે પણ આ વાત કરી છે કે “પહેલા નિષેધ કરાયેલા કાર્ય વડે પ્રતિપૃચ્છા થાય. અર્થાત્ પૂર્વનિષિદ્ધ કાર્ય કર્તવ્ય તરીકે ઉપસ્થિત થાય તો એ માટે પણ પ્રતિપૃચ્છા કરવી પડે.” ॥૫૨॥

यशो. - अथ कथमप्यापृच्छोपदिष्टकार्याऽकरणे प्रतिपृच्छाऽवसरे तां विनैव तत्करणे प्रतिपृच्छा-जन्यफलाऽभावेऽप्यापृच्छाजन्यं फलं कथं न भवति ? इत्यनुशासितुमाह -

इहयं आपृच्छा खलु पडिपृच्छाए करेइ उवयारं ।

फलमिदं साहेउं णेव सतंतत्तणं वहइ ॥५३॥

चन्द्र. - अत्र कश्चित्साङ्गते - एकेन शिष्येन गुरुं प्रति आपृच्छा कृता “यथाऽहं अद्य वस्त्रप्रक्षालनं करोमि” इति। गुरुणा चानुज्ञा दत्ता । किन्तु कथमपि आपृच्छोपदिष्टकार्याकरणे=श्रमादिकारणतः तद्दिने वस्त्रप्रक्षालनस्याकरणे द्वितीयदिने प्रतिपृच्छाऽवसरे=“मया ह्यस्तनदिने श्रमादिना वस्त्रप्रक्षालनं न कृतं, अद्य करोमि” इति प्रतिपृच्छया अवसरे तां विनैव=तादृशीं प्रतिपृच्छां अकृत्वैव तत्करणे=वस्त्रप्रक्षालनकरणे प्रतिपृच्छाजन्यफलाभावेऽपि=प्रतिपृच्छयाः अकरणात्, तज्जन्यं फलं यद्यपि न भवति, तथापि आपृच्छाजन्यं फलं=ह्यस्तनदिने कृतायाः आपृच्छयाः फलं कथं न स्याद् ? इति ।

समादधाति → इह खलु आपृच्छा प्रतिपृच्छयाः उपकारं करोति । (ततः सा आपृच्छा) इष्टं फलं साधयितुं नैव स्वतन्त्रत्वं वहति ← इति गाथार्थः ।

શિષ્ય : “હું કાપ કાઢું” આ પ્રમાણે શિષ્યે ગુરુને આપૃચ્છા કરી. અને ગુરુએ આપૃચ્છા પ્રમાણે ઉપદેશ=રજા=અનુમતિ આપી કે, “હા, કાપ કાઢ” પરંતુ પછી ગમે તે કારણસર તે વખતે શિષ્ય કાપ કાઢવા રૂપી કામ કરી ન શક્યો. અને પાંચ-છ કલાક પસાર થઈ ગયા. હવે જો કાપ કાઢવો હોય તો ફરી પાછું પૂછવું જ પડે. એટલે હવે પ્રતિપૃચ્છાનો અવસર છે. પરંતુ એ વખતે શિષ્ય પ્રતિપૃચ્છા કર્યા વિના જ સવારે કરેલી આ-પૃચ્છાને મુખ્ય બનાવી કાપ કાઢવાનું કામ કરે તો એણે પ્રતિપૃચ્છા ન કરેલી હોવાથી પ્રતિપૃચ્છાથી ઉત્પન્ન થનાર ફલ એને ભલે ન મળે. તોય પહેલા એણે જે આપૃચ્છા કરેલી એ આપૃચ્છાજન્ય ફળ તો મળે જ ને ? એ શા માટે ન મળે ?

ગુરુ : “એ ફળ શા માટે ન મળે ?” એ જ હવે આગળની ગાથામાં બતાવે છે.

ગાથાર્થ : અહીં આપૂચ્છા પ્રતિપૂચ્છાને ઉપકાર કરે છે એટલે આપૂચ્છા ઈષ્ટફળને સાધવાને માટે સ્વતંત્રતાને વહન કરતી નથી.

યશો. - ઇહયં ત્તિ । ઇહ=પ્રતિપૂચ્છાસ્થલે આપૂચ્છા પ્રતિપૂચ્છાયાઃ પૂર્વોપકારં કુરુતે, તાં વિના તદનુદયાત્ । ઇષ્ટં=અભિલષિતં ફલં=કાર્યં સાધયિતું=કર્તું નૈવ સ્વતન્ત્રત્વં=સ્વપ્રધાનતાં વહતિ=વિભર્તિ ।

ચન્દ્ર. - તદાનીં આપૂચ્છાજન્યં ફલં નૈવ ભવતીતિ દર્શયતિ ઇહ ઇત્યાદિ । તાં વિના=આપૂચ્છાં વિના તદનુદયાત્=પ્રતિપૂચ્છાયા અનુદયાત્ । પ્રતિપૂચ્છા સૈવ ભળ્યતે, યા આપૂચ્છાં કૃત્વા તત્પશ્ચાત્ક્રિયત ઇતિ । યત એવં તસ્માત્ સા આપૂચ્છા પ્રતિપૂચ્છાં વિના ઇષ્ટં=અભિલષિતં । સ્વપ્રધાનતાં=સ્વસ્ય મુખ્યતાં ।

ઇદમત્ર હૃદયમ્ । પ્રાક્કાલીના આપૂચ્છા પશ્ચાત્કાલીના ચાપૂચ્છા, એતદુભયં મીલિત્વા પ્રતિપૂચ્છા ભવતિ । યત્ર ચ પ્રતિપૂચ્છા એવાવસરપ્રાપ્તા । તત્ર યદિ કેવલં પ્રાક્કાલીના આપૂચ્છા કૃતાઽઽસીત્, તર્હિ સા આપૂચ્છા ફલજનનેઽસમર્થૈવ ભવતિ । યત્ર ચ કેવલં આપૂચ્છૈવાવસરપ્રાપ્તા, ન તુ પ્રતિપૂચ્છા । તત્રાપૂચ્છામાત્રમપિ ફલજનકં ભવતિ ।

ટીકાર્થ : જ્યારે પ્રતિપૂચ્છા કરવાના સ્થળની વિચારણા કરીએ ત્યારે સમજી જ લેવું કે પ્રતિપૂચ્છાસ્થલે આપૂચ્છા એ પ્રતિપૂચ્છાને પૂર્વકાલીન ઉપકાર કરે છે, કેમકે પહેલા=પૂર્વે આપૂચ્છા કરી હોય તો જ પછી પ્રતિપૂચ્છા આવે. આપૂચ્છા વિના પ્રતિપૂચ્છા આવી જ ન શકે. (આપૂચ્છા કાયમ માટે પહેલા હોય પ્રતિપૂચ્છાની સાથે ન હોય એટલે એ દૃષ્ટિએ આપૂચ્છા પૂર્વોપકાર કરનારી કહી છે. દંડાદિ એ કુંભારની સાથે રહીને ઘટ બનાવવામાં ઉપકારી છે. એવું અહીં નથી.)

માટે આ આપૂચ્છા ઈષ્ટ કાર્યને કરવાને માટે પોતાની પ્રધાનતાને ધારણ કરી શકતી નથી. એટલે કે કર્મક્ષયાદિ રૂપ કાર્યને ઉત્પન્ન કરવામાં પોતે ત્યાં પ્રધાન નથી બની શકતી. એ ગૌણ જ રહે છે. ત્યાં પ્રતિપૂચ્છા જ ઈષ્ટોત્પત્તિમાં પ્રધાન બને છે.

યશો. - નં હ્યારબ્ધબહુક્રિયાત્મકપ્રધાનસ્યૈકક્રિયામાત્રકરણેઽપિ ફલસિદ્ધિઃ, અન્યથા પ્રારબ્ધપ્રતિક્રમણસ્ય ચૈત્યવન્દનૈકકાયોત્સર્ગમાત્રકરણેઽપિ ફલસિદ્ધિપ્રસજ્ઞાત્ ।

ચન્દ્ર. - એતદેવાહ ન હ્યારબ્ધબહુક્રિયાત્મકપ્રધાનસ્ય=આરબ્ધં યત્ પ્રાક્કાલીનાપૂચ્છાપશ્ચાત્કાલીના પૂચ્છાદિરૂપબહુક્રિયાત્મકં યત્ પ્રતિપૂચ્છાસ્વરૂપં પ્રધાનકાર્યં, તસ્ય એકક્રિયામાત્રકરણેઽપિ=પ્રાક્કાલીનાપૂચ્છામાત્રકરણાદપિ ફલસિદ્ધિઃ । અન્યથા=યદિ હિ બહુક્રિયાત્મકપ્રધાનકાર્યસ્યૈકક્રિયા કરણમાત્રાદપિ ફલસિદ્ધિઃ મન્યેત, તર્હિ પ્રારબ્ધપ્રતિક્રમણસ્યેત્યાદિ સુગમમ્ । ફલસિદ્ધિપ્રસજ્ઞાત્=ચૈત્યવન્દનૈકકાયોત્સર્ગમાત્રકરણજન્યા ફલસિદ્ધિરપિ ભવેત્ ઇતિ ભાવઃ । પ્રતિક્રમણજન્યં તુ ફલં તાવન્નાસ્ત્યેવા પ્રતિક્રમણસ્યાકૃતત્વાત્ ।

અયમત્ર પરમાર્થઃ । યત્ર હિ જિનચૈત્યાદૌ ચૈત્યવન્દનમાત્રમેવ કર્તવ્યમ્ । તત્ર તન્માત્રકરણે તજ્જન્યં ફલં ભવેત્ । કિન્તુ યત્ર પ્રતિક્રમણં કર્તવ્યમ્ । તત્ર તુ પ્રતિક્રમણઘટકીભૂતસ્ય ચૈત્યવન્દનમાત્રસ્ય કરણે તુ પ્રતિક્રમણજન્યં ફલં તાવત્ર ભવત્યેવ, કિન્તુ ચૈત્યવન્દનજન્યમપિ ફલં ન ભવતિ । યથા હિ કેનચિત્સ્વામિના સેવકાય યત્કાર્યં દત્તં, તત્શતતમભાગરૂપં કાર્યં તેન કૃતં, નવનવતિભાગાત્મકં કાર્યં ન કૃતં । સ્વામી ચ તજ્ઞાત્વા તં સેવકં દણ્ડયત્યેવ । ન તુ શતતમભાગાત્મકકાર્યકરણસ્ય કિञ્ચિત્ફલં દદાતિ । કિન્તુ યસ્મૈ સેવકાય શતતમભાગાત્મકં એવ કાર્યં દત્તં, તેન ચ તાવત્કૃતં । તત્ર સ્વામી તં સેવકં પ્રશંસતિ, ફલં ચ દદાતીત્યેવમત્રાપિ બોધ્યમ્ । અત એવ દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકાયાં પૂજ્યૈઃ વક્ષ્યમાણં પ્રતિપાદિતં । તત્ત્વેદં - શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિઃ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયગ્રન્થારમ્ભે “નત્વેચ્છયોગતોઽયોગં” ઇતિ નિગદિતમ્ । તત્ર હરિભદ્રસૂરિભિઃ ઇચ્છયોગતઃ નમસ્કારઃ કૃતઃ । પ્રશ્નકારસ્તુ પ્રાહ “શ્રીહરિભદ્રસૂરિઃ ક્ષણં યાવત્ સંપૂર્ણં નમસ્કારં કર્તું સમર્થ એવ । સંપૂર્ણો ધર્મયોગશ્ચ શાસ્ત્રયોગો ભવતિ । ન તુ ઇચ્છયોગઃ । યતઃ વિકલો ધર્મયોગ એવ ઇચ્છયોગઃ સંભવતિ । તતશ્ચ શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિઃ “શાસ્ત્રયોગતો નત્વા” ઇતિ કથં નોક્તમ્ ?” ઇતિ । મહોપાધ્યાયાસ્તુ સમાદધતિ યદુત “કર્તુમારબ્ધસ્ય મહત્કાર્યસ્ય ઘટકીભૂતં યત્ કાર્યં, તત્કાર્યં સંપૂર્ણં કૃત્વાઽપિ શાસ્ત્રયોગો ન ભવતિ । કિન્તુ પ્રારબ્ધં મહત્કાર્યં યદિ સર્વથા શાસ્ત્રાનુસારિ ક્રિયતે, તદૈવ તત્કાર્યં શાસ્ત્રયોગો ભવતિ” ઇતિ । એતચ્ચ સર્વં તદ્ગ્રન્થે પ્રોક્તં । અત્ર તુ વિસ્તરંભિયા નોચ્યતે ।

પ્રકૃતેઽપિ યદાઽઽપૃષ્ઠૈવ કર્તવ્યતયોપસ્થિતા, તદા તત્કરણે તજ્જન્યં ફલં ભવતિ । યદા તુ પ્રતિપૃષ્ઠાયા અવસરઃ, તદા આપૃષ્ઠાકરણમાત્રાત્ આપૃષ્ઠાયા અપિ ફલં ન ભવતીતિ । યત્કાર્યં યત્કાલે પ્રધાનં, તત્કાર્યં તત્કાલે ક્રિયમાણં ફલજનકં ભવતિ । યત્કાર્યં યત્કાલે ગૌણં, તત્કાર્યં તત્કાલે ક્રિયમાણં ફલજનકં ન ભવતીતિ સામાન્યતઃ વ્યાપ્તિઃ । યથા સંપૂર્ણપ્રતિક્રમણકરણકાલે ચૈત્યવન્દનમાત્રકરણં ગૌણં, અતઃ તદા ચૈત્યવન્દનમાત્રકરણં ચૈત્યવન્દનજન્યફલમપિ ન પ્રયચ્છતિ, પ્રત્યુત હીનક્રિયાકરણાત્તત્ર દોષો ગણ્યતે । એવં પ્રતિપૃષ્ઠાઽવસરે આપૃષ્ઠામાત્રકરણં આપૃષ્ઠાજન્યમપિ ફલં ન પ્રયચ્છતિ ઇતિ । જિનગૃહે તુ ચૈત્યવન્દનમાત્રકરણં પ્રધાનં, અતઃ તદા તત્કરણં સફલં ભવતિ । એવમાપૃષ્ઠાઽવસરે આપૃષ્ઠામાત્રકરણં સફલમેવ ।

(શિષ્ય : હું એ તો માનું જ છું કે ત્યાં પ્રતિપૃષ્ઠાજન્ય ફળ ન જ મળે. પણ આપૃષ્ઠા તો કરી જ છે ને? એનું ફળ તો મળવું જ જોઈએ ને ?)

ગુરુ : ઘણી બધી ક્રિયાઓ સ્વરૂપ જે મુખ્ય કાર્ય શરુ કરેલું હોય એમાંથી એકાદ ક્રિયા કરીએ તો પણ ફળની સિદ્ધિ ન જ થાય. અત્યારે આપૃષ્ઠા અને પ્રતિપૃષ્ઠા એમ બે ક્રિયાના સમૂહ સ્વરૂપ એક મુખ્ય કાર્ય શરુ કરેલ છે. એટલે ત્યાં માત્ર આપૃષ્ઠા કરેલી હોય તો પણ એ આપૃષ્ઠાનું ફળ ન જ મળે.

બાકી જો આ રીતે ઘણા મોટા કાર્યનો એક નાનકડો અંશ કરી લેવા માત્રથી એ અંશના ફળની પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોય તો તો કોઈ શ્રાવક પ્રતિક્રમણ શરુ કરે અને એમાં ચૈત્યવંદન-એકાદ કાર્યોત્સર્ગ જ માત્ર કરે. બાકીની કોઈ વિધિ ન કરે તો એને પણ એ ચૈત્યવંદનાદિ જન્ય ફળની પ્રાપ્તિ માનવી પડે. હકીકત એ છે કે આ રીતે અધુરી ક્રિયા કરનારને આશાતના કરનારો મનાયો છે. (સામાયિક લીધા બાદ કોઈ શ્રાવક ૧૦ મિનિટ માળા ગણી સામાયિક તોડી ઘરે જતો રહે તો એમ ન કહેવાય કે “એને ૧૦ મિનિટની આરાધનાનું ફળ તો

મળે જ. ભલે ૪૮ મિનિટનું ફળ ન મળે.” ઉલ્ટું આમાં તો એને ભયંકર પાપકર્મનો બંધ જ મનાય છે. એમ દરેક બાબતમાં સમજી લેવું.)

હા, જ્યારે દેરાસરમાં માત્ર ચૈત્યવંદન જ કરવાનું છે ત્યારે તો એ ચૈત્યવંદનકાર્ય જ ત્યાં પ્રધાન છે. અને એટલે ત્યાં એ કાર્ય કરનાર આત્મા અવશ્ય ચૈત્યવંદનનું ફળ પામે છે. (“મારે ૧૦ મિનિટ માળા ગણવી છે” એવા સંકલ્પ સાથે સામાયિક લીધા વિના કોઈ શ્રાવક માળા ગણે. તો એના માટે ત્યાં ૧૦ મિનિટનો જપ એ જ પ્રધાન કાર્ય છે. એટલે એને ત્યાં ૧૦ મિનિટના જપનું ફળ અવશ્ય મળે.)

**યશો. - ન ચાડપૃષ્ઠા તત્ર પ્રધાનં, ગૌણભાવાદ્, ઉપદેશાવિલમ્બિતકાલસઘીચીનાયા
એવ તસ્યા ફલહેતુત્વાદિતિ દિગ્ ॥૫૩॥**

ચન્દ્ર. - નનુ તત્કાલે આપૃષ્ઠા કથં ન પ્રધાનં ? इत्यत आह गौणभावात्=गौणत्वात् । ननु कथं तदा आपृच्छा गौणीभूता ? इत्यत आह उपदेशाविलम्बितेत्यादि । आपृच्छाकरणानन्तरमेव “त्वया वस्त्रप्रक्षालनं कर्तव्यम्” इत्यादि गुरुपदेशो भवति । तदनन्तरमेव यदि वस्त्रप्रक्षालनं क्रियते । तत्र कालविलम्बो यदि न भवेत् । तत्रैव आपृच्छा निजफलजननीति भावः । ततश्च उपदेशाविलम्बितकाले एव कार्यकरणयुक्तायाः **तस्याः=आपृच्छया फलहेतुत्वाद्=आपृच्छासामाचारीजन्यफलहेतुत्वात्** इति तु अक्षरार्थः ॥५३॥

પરંતુ પ્રસ્તુતમાં આપૃષ્ઠા પ્રધાન નથી, કેમકે અહીં પ્રતિપૃષ્ઠાનો અવસર ઉપસ્થિત થઈ ચૂકેલો હોવાથી આપૃષ્ઠા ગૌણ બની જાય છે.

(શિષ્ય : તો પછી આપૃષ્ઠા ક્યારે પ્રધાન બને ? ક્યારે માત્ર આપૃષ્ઠાસામાચારીનું ફળ મળી શકે ?)

ગુરુ : ગુરુને એકવાર પુછ્યા બાદ ગુરુ ઉપદેશ=અનુમતિ આપે અને પછી વિલંબ વિના તરત જ કાપ કાઢવાદિ કાર્ય કરવામાં આવે. તો આ આપૃષ્ઠા ગુરુના ઉપદેશ બાદ વિલંબ વિના થયેલા કાર્યના=કાર્યકાળના સહકારવાળી બની. આવી આપૃષ્ઠા જ ફળનું કારણ બને. અર્થાત્ આ સ્થળે પ્રતિપૃષ્ઠાનો અવસર જ નથી. એટલે આપૃષ્ઠા જ પ્રધાન છે. અને માટે ત્યાં આપૃષ્ઠાજન્ય કર્મક્ષયાદિ ફળોની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય. (ટીકામાં **કાલ** શબ્દ છે. ત્યાં ખરેખર **કાર્ય** શબ્દ વધારે યોગ્ય છે. અથવા તો પછી **કાલ** એટલે **કાર્યકાલ** એમ જ અર્થ લેવો. આ વિષયમાં લાંબી ચર્ચાને અવકાશ છે. પણ એ અત્યારે કરતો નથી.)

આ અમે માત્ર દિશાસૂચન કરેલ છે. ॥૫૩॥

**યશો. - અથ નિજહિતકાર્યનિવેદનાત્મકાપૃષ્ઠાલક્ષણાક્રાન્તત્વાત્ પ્રતિપૃષ્ઠાયા
આપૃષ્ઠાતો ન ભેદઃ,**

ચન્દ્ર. - આપૃષ્ઠાપ્રતિપૃષ્ઠેયોરભેદં મન્વાનઃ કશ્ચિત્શઙ્કતે નિજહિતકાર્યેત્યાદિ । ગુરું પ્રતિ નિજહિતકાર્યસ્ય બહુમાનપૂર્વકં નિવેદનં આપૃષ્ઠાલક્ષણમ્ । પ્રતિપૃષ્ઠાપિ તાદૃશ્યેવ । તત્ત્વે પ્રતિપૃષ્ઠા આપૃષ્ઠાલક્ષણાક્રાન્તેતિ કૃત્વા તયોરભેદ એવ ।

શિષ્ય : આપૃષ્ઠાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે કે “પોતાને હિતકારી બને એવા કાર્યનું ગુરુને નિવેદન કરવું એ આપૃષ્ઠા” હવે પ્રતિપૃષ્ઠામાં પણ શિષ્ય પોતાને હિતકારી બને એવા જ કાર્યનું ગુરુને નિવેદન કરે છે એટલે

પ્રતિપૃષ્ઠામાં આપૃષ્ઠાનું લક્ષણ જાય છે. અને તો પછી પ્રતિપૃષ્ઠા એ આપૃષ્ઠા જ માનવી પડે. જેમાં જેનું લક્ષણ ઘટે, તે તે વસ્તુ તરીકે ઓળખાય. આમ પ્રતિપૃષ્ઠા આપૃષ્ઠાના લક્ષણથી યુક્ત હોવાથી એનો આપૃષ્ઠાથી ભેદ નહિ રહે.

યશો. - વિષયભેદમાત્રેણ ભેદસ્વીકારે ત્વાપૃચ્છાનામપ્યનન્તકાર્યવિષયિणीનામાનન્ત્ય-
પ્રસજ્ઞાદિતિ પરસ્ય વિભ્રમમપાસિતુમાહ-

ण य एसा पुच्छ च्चिय उवाहिभेया य कज्जभेयवसा ।

अण्णह कहं ण पविसे इच्छाकारस्स कुच्छिसि ॥५४॥

॥ પડિપુચ્છ સમ્પત્તા ॥

ચન્દ્ર. - નનુ આપૃચ્છ પ્રથમત એવ શિષ્યેણ ક્રિયતે । પ્રતિપૃચ્છા તુ ગુરુણા પ્રાક્ વિહિતકાર્યસ્ય કાલાન્તરે કરણે શિષ્યેણ ક્રિયતે ઇતિ તયોઃ વિષયઃ ભિન્નઃ । તતશ્ચ તયોરપિ વિષયભેદાદ્ ભેદો મન્તવ્ય ઇત્યત આહ વિષયભેદમાત્રેણ ભેદસ્વીકારે=આપૃચ્છાપ્રતિપૃચ્છયોઃ ભેદસ્ય સ્વીકારે । અનન્તકાર્યવિષયિणीનામ= વસ્ત્રપ્રક્ષાલન-ભિક્ષાટન-સ્થણ્ડિલગમન-વિહારાદ્યનન્તકાર્યાત્મકવિષયિणीનાં આનન્ત્યપ્રસજ્ઞાત્ । યદિ હિ વિષયભેદમાત્રેણ આપૃચ્છાપ્રતિપૃચ્છે ભિન્ને સામાચાર્યૌ ભવતઃ । તર્હિ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનવિષયિકાઽપૃચ્છા, ભિક્ષાટનવિષયિકાઽપૃચ્છા, વિહારાદિવિષયિકા આપૃચ્છા ચ ભિન્નવિષયિણ્યઃ ભિન્ના સામાચાર્યઃ એવ મન્તવ્યાઃ ભવેયુરિતિ । તતશ્ચ ‘દશ સામાચારી’ ઇતિ શાસ્ત્રં અલીકં ભવેદિતિ અત્ર આશઙ્કા સમાપ્તા ।

સમાદધાતિ → એષા પ્રતિપૃચ્છા ઉપાધિભેદાત્ કાર્યભેદવશાત્ ચ આપૃચ્છૈવ ન । અન્યથા ઇચ્છાકારસ્ય કુક્ષૌ કથં ન પ્રવિશેત્ ? ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

(મધ્યસ્થ : ભલે પ્રતિપૃષ્ઠામાં આપૃષ્ઠાનું લક્ષણ જતું રહે. છતાં આપૃષ્ઠા અને પ્રતિપૃષ્ઠાનો વિષય તદ્દન જુદો છે. આપૃષ્ઠા તો તદ્દન નવા કામ કરવાને માટે કરાય છે. જ્યારે પ્રતિપૃષ્ઠા તો પૂર્વે ગુરુએ રજા આપેલા કામ અમુક કાળ બાદ કરવાના આવે ત્યારે કાર્યાન્તરાદિ જ્ઞાન કરવા માટે કરાય છે અથવા તો પૂર્વનિષિધ્ય કાર્યોની પ્રતિપૃષ્ઠા કરાય છે.

ટૂંકમાં આપૃષ્ઠાનો વિષય તદ્દન નવા કામો છે. જ્યારે પ્રતિપૃષ્ઠાનો વિષય પૂર્વવિહિત કે પૂર્વનિષિધ્ય કાર્યો છે. આમ બે ય માં વિષયભેદ સ્પષ્ટ હોવાથી બે યનો ભેદ જ ગણાય. અભેદ ન ગણાય.)

શિષ્ય : જો આ રીતે વિષયના ભેદ માત્રથી આપૃષ્ઠા અને પ્રતિપૃષ્ઠા સામાચારીનો ભેદ માનવાનો હોય. તો તો પછી અનંત આપૃષ્ઠા સામાચારીઓ માનવાની આપત્તિ આવશે. કેમકે કાપ, વિહાર, ગોચરી, સ્વાધ્યાય વગેરે અનંત કાર્યો માટે આપૃષ્ઠા કરાય છે. અને દરેક આપૃષ્ઠાનો વિષય જુદો જ છે. કાપની આપૃષ્ઠાનો વિષય કાપ છે. વિહારની આપૃષ્ઠાનો વિષય વિહાર છે. આમ આ અનંતી આપૃષ્ઠાઓના વિષયો જુદા છે. અને તમે તો વિષયભેદમાત્રથી પણ સામાચારી જુદી જુદી માનવા માંગો છો. તો પછી કાપ-આપૃષ્ઠા, વિહાર-આપૃષ્ઠા એમ અનંતી સામાચારી માનવાનો પ્રસંગ આવશે.

પણ જેમ અહીં તમે એમ જ કહેશો કે, “આ વિષયભેદવાળી અનંતી આપૃષ્ઠાઓમાં આપૃષ્ઠાનું એક લક્ષણ

ઘટે છે. માટે એ બધી આપૃચ્છા એક જ આપૃચ્છાસામાચારીમાં ગણાય.” તો એ જ રીતે વિષયભેદવાળી એવી પ્રતિપૃષ્ઠા પણ આપૃચ્છાના લક્ષણવાળી છે, એટલે એને આપૃચ્છાસામાચારી જ માનવી પડે. એને પ્રતિપૃષ્ઠા નામની જુદી સામાચારી ન મનાય.

ગુરુ : આ તમારો ભ્રમ છે. એનું ખંડન અમે કરશું.

ગાથાર્થ : ઉપાધિનો=લક્ષણનો ભેદ હોવાથી અને કાર્યના ભેદના વશથી પ્રતિપૃષ્ઠા આપૃચ્છા નથી.” અન્યથા આ પ્રતિપૃષ્ઠા ઈચ્છાકારની કુક્ષિમાં શા માટે ન પ્રવેશે ?

યશો. - ણ ચ ત્તિ । ન ચ=ન પુનઃ એષા=પ્રતિપૃષ્ઠાઽપૃષ્ઠૈવ કુતઃ ? ઉપાધિભેદાત્=લક્ષણભેદાત્ ।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ લક્ષણભેદાત્=ગુરુણા પ્રાગનિવેદિતસ્ય કાર્યસ્ય ગુરું પ્રતિ બહુમાનપૂર્વકં નિવેદનં આપૃષ્ઠા । ગુરુણા પ્રાગનિવેદિતસ્ય કાર્યસ્ય કાલાન્તરે ગુરું પ્રતિ બહુમાનપૂર્વકં નિવેદનં પ્રતિપૃષ્ઠૈત્યેવંક્રમેણ લક્ષણયોઃ ભેદાત્ ।

ટીકાર્થ : “આ પ્રતિપૃષ્ઠા આપૃચ્છા જ છે” એ વાત તમારી ખોટી છે.

શિષ્ય : શા માટે ખોટી છે ? અમે આગળ જ કહી ગયા કે એ પ્રતિપૃષ્ઠામાં આપૃચ્છાનું લક્ષણ જતું હોવાથી એ આપૃચ્છા જ ગણાય.

ગુરુ : પ્રતિપૃષ્ઠામાં આપૃચ્છાનું લક્ષણ ભલે જાય. આપૃચ્છાનું લક્ષણ અને પ્રતિપૃષ્ઠાનું લક્ષણ એ બે ય લક્ષણો જુદા હોવાથી પ્રતિપૃષ્ઠા આપૃચ્છાથી જુદી જ ગણાય.

આશય એ છે કે નિજહિતકાર્યનું ગુરુ પ્રત્યે નિવેદન એ આપૃચ્છાનું લક્ષણ છે. જ્યારે પૂર્વવિહિત કે નિષિધ્ધકાર્યનું યોગ્ય અવસરે ગુરુ પ્રત્યે નિવેદન એ પ્રતિપૃષ્ઠાનું લક્ષણ છે. હવે આમાં લક્ષણનો ભેદ તો સ્પષ્ટ જ છે. તમારા કદ્દા પ્રમાણે પ્રતિપૃષ્ઠામાં આપૃચ્છાનું લક્ષણ પણ ઘટે છે એ વાત સાચી. પરંતુ એ સાથે આ વાત પણ એટલી જ સાચી છે કે બે ય ના લક્ષણો જુદા જુદા છે. એટલે લક્ષણો જુદા જુદા હોવાથી પ્રતિપૃષ્ઠા આપૃચ્છાથી જુદી જ ગણાય.

(દા.ત. ગાયમાં ‘ચારપગવાળાપણું’રૂપી પશુનું લક્ષણ છે, એ વાત સાચી. પણ એ સાથે ગાયમાં ‘સાસ્નાવત્વ’રૂપી ગાયનું લક્ષણ પણ છે જ. બે ય લક્ષણો જુદા જ છે. અને એ એક જ વસ્તુમાં ઘટે છે.)

યશો. - व्यवह्रीयते च स्वस्माभेदेऽपि प्रमाणप्रमेययोरिव लक्षणभेदाद् भेदः ।

ચન્દ્ર. - નનુ एवं यद्यपि लक्षणभेदो दृश्यते । तथापि आपृच्छाप्रतिपृच्छयोः दृश्यमानं स्वरूपं तु एकमेवा उभयत्र गुरुं प्रति बहुमानपूर्वकं निवेदनं क्रियत इति समानमेव तयोः स्वरूपमिति कथं तयोर्भेदः इत्यत आह व्यवह्रीयते च स्वरूपाभेदेऽपि प्रमाणप्रमेययोरिव लक्षणभेदाद् भेदः । प्रमाकरणत्वं प्रमाणं, प्रमाविषयत्वं प्रमेयमिति हि लक्षणभेदोऽस्ति । अथ च इन्द्रियाणि प्रमाकरणमिति कृत्वा प्रमाणमप्यस्ति, प्रमाविषयमिति च कृत्वा प्रमेयमपि भवति । एवमनुमानादीनि प्रमाणान्यपि प्रमाकरणानि प्रमाविषयाणि चेति प्रमाणं प्रमेयं च

भवन्ति । एवं च प्रमाणप्रमेये स्वरूपतः इन्द्रियस्वरूपेऽपि लक्षणतः भिन्नेऽपि भवतः । एवमत्रापि आपृच्छाप्रतिपृच्छे स्वरूपतः अभिन्नेऽपि लक्षणतः भिन्नेऽपि भवतः ।

(શિષ્ય : એક જ પ્રતિપૂચ્છામાં આપૂચ્છાનું લક્ષણ પણ જાય છે અને પ્રતિપૂચ્છાનું લક્ષણ પણ જાય છે. એટલે ખરેખર તો એ એક જ પ્રતિપૂચ્છા આપૂચ્છા-પ્રતિપૂચ્છા ઉભયસ્વરૂપ બને છે. અર્થાત્ એ બે ય એક જ બને છે. અને છતાં તમે લક્ષણભેદ માત્રને આગળ કરીને બે ય નો ભેદ માનવાની વાત કરો છો એ અમને હજી સમજાતી નથી.)

ગુરુ : આ વાત તને દૃષ્ટાન્તથી સમજાવું. “પ્રમાકરણત્વં પ્રમાણત્વં” આ પ્રમાણે પ્રમાણની વ્યાખ્યા છે. અને “પ્રમાવિષયત્વં પ્રમેયત્વં” આ પ્રમાણે પ્રમેયની વ્યાખ્યા છે. હવે ન્યાયના મતે વિચારીએ તો પાંચેય ઈન્દ્રિયો પ્રમાકરણ હોવાથી પ્રમાણ છે. અને એ ઈન્દ્રિયો ઈશ્વરાદિના પ્રમાણાનનો વિષય પણ બને છે માટે તે પ્રમેય પણ છે. અહીં ઈન્દ્રિયોમાં પ્રમાકરણત્વ અને પ્રમાવિષયત્વ બે ય છે. આ રીતે કોઈ પણ પ્રમાણમાં (=વ્યાપ્તિ-જ્ઞાન-પદજ્ઞાન વગેરેમાં) પ્રમાણ અને પ્રમેય એ બે ય ના લક્ષણો ઘટે છે. એક પણ પ્રમાણ એવું નથી જે પ્રમેય ન હોય. તો શું પ્રમાણ નામનું તત્ત્વ જ ન માનવું? એને પ્રમેયથી અભિન્ન જ માની લેવું?

જેમ પ્રમાણાત્મક પદાર્થો પ્રમાણ અને પ્રમેય બે ય સ્વરૂપ છે. એમનું સ્વરૂપ જૂદું નથી. તેમ છતાં માત્ર પ્રમાણના અને પ્રમેયના લક્ષણનો ભેદ હોવાથી જ પ્રમાણને પ્રમેયથી જૂદું માનવામાં આવે છે.

એ જ પ્રમાણે પ્રતિપૂચ્છા એ આપૂચ્છા અને પ્રતિપૂચ્છા એ બે ય ના લક્ષણોથી યુક્ત હોવા છતાં પણ, આપૂચ્છાના સ્વરૂપથી તદ્દન જુદી ન હોવા છતાં પણ “બે ય ના લક્ષણો જુદા છે” એ વાત સ્પષ્ટ હોવાથી એ બે ય નો ભેદ માનવો.

(અહીં એ ખ્યાલ રાખવો કે જે જે પ્રમાણ છે તે તે પ્રમેય છે જ. એમ જે જે પ્રતિપૂચ્છા છે તે તે આપૂચ્છા છે જ. પરંતુ જે જે પ્રમેય છે તે તે પ્રમાણ હોય જ એવું નથી. ઘટાદિ પદાર્થો પ્રમેય હોવા છતાં પ્રમાણ નથી. એમ જે જે આપૂચ્છા છે તે પ્રતિપૂચ્છા હોય જ એવો નિયમ નથી. અને આમ છતાં પ્રમાણ અને પ્રમેય જેમ જુદા માન્યા છે તેમ પ્રતિપૂચ્છા અને આપૂચ્છા પણ જુદા જ માનવા.)

यशो. - न चानयोर्विषयसाङ्कर्याल्लक्षणत्वमपसिद्धान्ताय-“जीवे भंते ! णेरइए णो णेरइए जीवे? गोयमा ! जीवे सिया णेरइए सिया णो णेरइए, णेरइए पुण णियमा जीवे” इतिवदेकपद व्यभिचारिलक्षणत्वात् ।

चन्द्र. - पुनः शङ्कते न चानयोः=आपृच्छाप्रतिपृच्छयोः विषयसाङ्कर्यात्=कुत्रचित् उभयस्यापि विषयत्वात् लक्षणत्वं अपसिद्धान्ताय=सिद्धान्तविरुद्धं भवत्येतद् । उत्तरमाह जीवे भंते । इत्यादि । अयं भावः । यो यः नैरयिकः स स नियमाज्जीवो भवति । किन्तु यो यो जीवः स कदाचिन्नैरयिको भवति । कदाचिच्चानैरयिकोऽपि भवति । यथा शास्त्रे एतद् अभ्युपगतम् । तथैव या या प्रतिपृच्छा सा सा नियमादापृच्छा भवत्येव । किन्तु या या आपृच्छा सा कदाचित्प्रतिपृच्छा भवति, कदाचिच्च पूर्वकालीना पृच्छारूपा तु सा प्रतिपृच्छा न भवतीति एकपदव्यभिचारिलक्षणं शास्त्रविरुद्धं न भवतीति ।

શિષ્ય : જે બે લક્ષણોના વિષયોનું સાંકર્ય થાય એ બે લક્ષણો હકીકતમાં લક્ષણ બની જ ન શકે.

દા.ત. ખુંધવાળાપણું એ ઉંટનું લક્ષણ બનાવીએ અને સાસ્નાવત્વ એ ગાયનું લક્ષણ બનાવીએ. તો સાસ્નાવત્વ તો માત્ર ગાયમાં જ છે. પરંતુ ખુંધવાળાપણું એ ઉંટમાં છે, તેમ ગાયમાં પણ છે જ. એટલે ગાયના લક્ષણનો વિષય જે ગોપદાર્થ છે. એ જ ગોપદાર્થ ઉંટના લક્ષણનો વિષય પણ બને છે. એટલે આ બે લક્ષણોના વિષયનું સાંકર્ય થયું કહેવાય. કોઈપણ બે લક્ષણો એક જ વસ્તુમાં જાય. તો એ વિષયનું સાંકર્ય થયું કહેવાય. અને જ્યાં આવું થાય ત્યાં એ લક્ષણ સાચું ન કહેવાય. પ્રસ્તુતમાં ખુંધવાળાપણું એ ઉંટનું લક્ષણ સાચું ન કહેવાય. એ અપસિદ્ધાન્તને માટે થાય. અર્થાત્ એ લક્ષણ સિદ્ધાન્તવિરોધી બને.

ગુરુ : જ્યાં વિષયનું સાંકર્ય થાય, ત્યાં એ લક્ષણ સિદ્ધાન્તવિરોધી જ બને એ તમારી વાત તદ્દન ખોટી છે. પહેલા તો તને લૌકિક દૃષ્ટાન્ત આપું કે જેમાં વિષયનું સાંકર્ય હોવા છતાં એ બે ય લક્ષણો લોકમાં લક્ષણ તરીકે માન્ય જ છે. દા.ત. સામાન્યથી એમ કહેવાય છે કે “જે ચાર પગવાળો હોય તે પશુ.” અર્થાત્ ચારપગવાળાપણું એ પશુનું લક્ષણ છે. હવે આ લક્ષણ તો ગાયમાં જાય જ છે. અને એમાં ગાયનું સાસ્નાવત્વ લક્ષણ પણ ઘટે છે. આ રીતે આ બે લક્ષણોનું વિષયસાંકર્ય થયું કહેવાય. પણ આમ થવા છતાં પણ આ બે ય લક્ષણો લોકમાં માન્ય જ છે.

હવે જૈનસિદ્ધાન્તની વાત કરીએ તો શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે પાઠ છે કે ‘હે પ્રભો ! જીવ એ નારકી જ હોય? કે નારકી ન હોય? હે ગૌતમ ! જે જીવ હોય તે ક્યારેક નારકી હોય, ક્યારેક નારકી ન હોય. જ્યારે જે નારકી હોય તે અવશ્ય જીવ હોય જ.”

આનો અર્થ એ છે કે જે જે નારકી હોય તે તે જીવ હોય પણ જે જે જીવ હોય તે તે નારકી હોય જ એવો નિયમ નથી. આને એકપદવ્યભિચાર કહેવાય. પહેલી વાતમાં વ્યભિચાર નથી. બીજી વાતમાં વ્યભિચાર છે. “જે જીવ તે નારકી” એવું બોલી શકાતું નથી.

જેમ આ વાત સિદ્ધાન્તને માન્ય છે એ જ પ્રમાણે “જે જે પ્રતિપૃષ્ઠા હોય તે તે આપૃષ્ઠા હોય પણ જે જે આપૃષ્ઠા હોય તે તે પ્રતિપૃષ્ઠા હોય જ એવો નિયમ નથી” આમ અહીં એક પદ વ્યભિચારીલક્ષણ છે. અને એ ઉપર મુજબ માન્ય જ છે.

સાર એ છે કે જ્યાં ઉભયપદ વ્યભિચાર હોય ત્યાં વિષયનું સાંકર્ય એ લક્ષણઘાતક બને. દા.ત. “જે જે ઊંટ હોય તે તે ગાય હોય” એ પણ ખોટું છે અને “જે જે ગાય હોય તે તે ઉંટ હોય” તે પણ ખોટું છે. આવા સ્થાને ઉંટનું ખુંધવાળાપણું લક્ષણ વિષયસાંકર્યને લીધે ખોટું પડે.

પણ જ્યાં એકપદવ્યભિચાર હોય ત્યાં વિષયસાંકર્ય હોય તો પણ બે ય લક્ષણો સાચા પડી શકે છે.

યશો. - ‘અનયોરપ્યેવં સામાન્યવિશેષભાવ એવ પ્રાપ્તઃ, તથા ચાનયોર્ભેદપ્રતિપાદનં કિંપ્રયોજનમ્ ?’ इत्यत आह-कार्यभेदवशात्=विधिशिक्षादिकार्यान्तरज्ञानादिप्रयोजनभेदेन खल्वनयोर्भेदेनोपन्यास इति न किञ्चिदनुपपन्नम् ।

चन्द्र. - ननु यद्येवं तर्हि यथा नैरयिकजीवयोः भेदो न गण्यते । किन्तु नैरयिकः विशेषपदार्थः, जीवस्तु सामान्यपदार्थः । एवमत्रापि आपृच्छा सामान्यरूपा, प्रतिपृच्छा तु विशेषरूपा इत्येव वक्तुं युक्तम् । न तु अनयोः भेद इत्याह अनयोरप्येवं=यथा जीवनैरयिकयोः, तथैव आपृच्छाप्रतिपृच्छयोः । किंप्रयोजनम्=किमस्ति

કિञ્ચિત્પ્રયોજનં ? येनानयोः भेदः प्रतिपाद्यते ? इति ।

પ્રયોજનમેવાહ વિધિશિક્ષાદીત્યાદિ । વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિકાર્યાણાં શાસ્ત્રીયવિધેઃ શિક્ષણં આપૃચ્છાયાઃ પ્રયોજનમ્ । આપૃચ્છા હિ વિધિશિક્ષણાર્થં ક્રિયતે । પ્રતિપૃચ્છા તુ કાર્યાન્તર-વિવક્ષિતકાર્યનિષેધ-કાલાન્તરકરણાદિજ્ઞાનાર્થં ક્રિયતે । તતશ્ચ પ્રયોજનભેદેન અનયોઃ ભેદેનોપન્યાસઃ કૃતઃ । ન કિञ્ચિદનુપત્તમ્= ન અનયોર્ભેદોપન્યાસઃ નિરર્થક ઇતિ ।

શિષ્ય : તમે જીવ-નારકી અને પશુ-ગાયના દૃષ્ટાન્તને લઈને જો આપૃચ્છા-પ્રતિપૃચ્છાનો ભેદ સિદ્ધ કરતા હો તો જીવ અને નારકી તો સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપ જ છે. નારકી એ એક વિશેષ પ્રકારનો જીવ છે. અને જીવ તરીકે તમામ જીવો લેવાય. એ જ પ્રમાણે અહીં પણ આપૃચ્છા એ સામાન્ય તરીકે બનશે, કેમકે આપૃચ્છા તરીકે બધી આપૃચ્છા અને બધી પ્રતિપૃચ્છાઓ લેવાશે. જ્યારે પ્રતિપૃચ્છા એ એક વિશેષ પ્રકારની આપૃચ્છા રૂપ બનશે.

હવે સામાન્ય અને વિશેષ રૂપે રહેલી વસ્તુમાં જ્યારે ભેદનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે ત્યારે એ કોઈક ચોક્કસ કારણસર જ કરવામાં આવે. પ્રસ્તુતમાં આપૃચ્છા અને પ્રતિપૃચ્છા વચ્ચે તમે ભેદનું પ્રતિપાદન કરો છો. એ શા માટે ? કયા કારણસર આ સામાન્ય અને વિશેષભૂત બે સામાચારીઓ વચ્ચે ભેદનું પ્રતિપાદન કરો છો ?

ગુરુ : આપૃચ્છા ગુરુ પાસેથી કાપાદિ કાર્યોની વિધિની શિક્ષા=બોધ=જ્ઞાન મેળવવા માટે છે. જ્યારે પ્રતિપૃચ્છા ગુરુએ સોંપેલા કામ સિવાયનું બીજું કામ,... વગેરે છ વસ્તુઓ જાણવા માટે છે. આમ આ બેના પ્રયોજનોનો ભેદ હોવાથી અમે આ બેનો જુદો જુદો ઉપન્યાસ કર્યો છે. એટલે એમાં કોઈ વાંધો નથી.

યશો. - अन्यथा=उक्तगतिमन्तरेणोच्छाकारस्य कुक्षौ=स्वरूपे कथं न प्रविशेत् ?=कुतो नान्तर्भवेदेषेत्यनुषङ्गः ।

ચન્દ્ર. - उक्तगतिमन्तरेण="स्वरूपतः अभिन्नयोरपि प्रयोजनभेदेन भेदोपन्यासः संभवति", इत्येवंरूपा या गतिः=पद्धतिः, सा यदि अवगण्यते, तर्हि । एषेत्यनुषङ्गः=आपृच्छा प्रतिपृच्छा वा कथं इच्छाकारसामाचार्या अन्तर्गता न भवेदिति भावः ।

(શિષ્ય : અમે કબુલ કરીએ છીએ કે આ બે સામાચારી પરસ્પર સામાન્ય-વિશેષસ્વરૂપે છે. અને એમના પ્રયોજનોનો="શા માટે આ સામાચારીઓ પાળવામાં આવે છે ?" એ કારણોનો ભેદ છે પણ છતાં એમને એક જ ગણો ને ? આપૃચ્છાનું લક્ષણ પ્રતિપૃચ્છામાં જાય જ છે તો પછી એને આપૃચ્છા જ ગણી લો ને ?)

ગુરુ : જો લક્ષણ જવા માત્રથી આપૃચ્છારૂપ જ પ્રતિપૃચ્છા માનવાની હોય. અને અમે ઉપર જે પદ્ધતિ માની છે એ માનવાની ન હોય તો તો પછી પ્રતિપૃચ્છા માત્ર આપૃચ્છામાં જ શું કામ પ્રવેશે ? એનો તો ઈચ્છાકારના સ્વરૂપમાં જ પ્રવેશ થઈ જાય. અર્થાત્ પ્રતિપૃચ્છામાં ઈચ્છાકારનું લક્ષણ જતું હોવાથી એને ઈચ્છાકાર જ માની લેવી પડે.

यशो. - 'इदं भदन्तोपदिष्टं कार्यमहमिच्छया करोमि, परं शकुनादिखलना प्रतिषेधतीति हि प्रतिपृच्छा, सा चेच्छाकारलक्षणाक्रान्तैवेत्युपधेयसाङ्ख्यैऽप्युपाध्योरसाङ्ख्यै-

मेवात्र समाधानम्, तच्चान्यत्रापि समानमिति भावः ॥५४॥

॥ इति न्यायविशारदविरचिते सामाचारीप्रकरणे प्रतिपृच्छा समाप्ताऽर्थतः ॥७॥

चन्द्र. - ननु कथं प्रतिपृच्छायाः इच्छाकारसमाचारीत्वापत्तिरित्यत आह इदं भदन्तोपदिष्टं इत्यादि । उपधेयसाङ्कर्येऽपि=आपृच्छेच्छाकारयोः साङ्कर्येऽपि उपाध्योरसाङ्कर्य एव=आपृच्छेच्छाकारलक्षणयोरसाङ्कर्य एव अत्र=इच्छाकारापृच्छासामाचार्योरभेदापत्तौ समाधानम्=प्रत्युत्तरम् । तच्च=इदं समाधानं च अन्यत्रापि=आपृच्छा-प्रतिपृच्छयोर्भेदविवक्षायामपि समानम् ।

इदमत्र तात्पर्यम् - एकस्य स्फटिकस्य एकस्मिन्पार्श्वे श्यामपटः, अपरस्मिंश्च पार्श्वे रक्तपटः अस्ति । ततश्च स्फटिकः श्यामः रक्तश्च दृश्यते । अत्र च स्फटिकः उपधेयः, श्यामरक्तपटौ च उपाधी । उपाधिद्वयधर्मयोः एकस्मिन्नेव उपधेये वस्तुनि दर्शनमत्र उपधेयसाङ्कर्यमुच्यते । एतच्च प्रकृतेऽस्ति । किन्तु श्यामरक्तपटौ तु परस्परं भिन्नौ एवेति उपाध्योः साङ्कर्यं नास्ति । एवं "गुरो ! अहं इच्छाकारेण गच्छामि, किन्तु अपशुकनं मां निवारयति" इति एतत्वाक्यमत्र उपधेयं । तत्र इच्छाकारलक्षणं आपृच्छालक्षणं च उपाधिरूपं प्रकृते वाक्ये घटते इति उपधेयसाङ्कर्यं अस्ति । तथापि ते द्वे तु भिन्ने एवेति उपाधिसाङ्कर्यं नास्ति । तस्मात् इच्छाकारापृच्छासामाचार्यौ भिन्ने । एवमेव आपृच्छाप्रतिपृच्छे अपि भिन्ने । एतत्सर्वं टीकानुसारतः संक्षेपेण निगदितम् । मन्दमतीनां स्पष्टबोधार्थमधुना सविस्तरं निरूप्यते ।

पूर्वपक्षः : प्राह → प्रतिपृच्छायां आपृच्छायाः लक्षणं घटते एवेति प्रतिपृच्छा आपृच्छायाः सकाशात् भिन्ना न मन्तव्या ← इति । **मध्यस्थः** : प्राह → प्राक्निषिद्धं प्राक्निवेदितं वा कार्यं प्रतिपृच्छायाः विषयः, नूतनकार्यं तु आपृच्छायाः विषयः इति विषयभेदात् तयोः भेदः ← इति । **पूर्वपक्षः** : प्राह → एवं तर्हि विहारापृच्छायाः, वस्त्रप्रक्षालनापृच्छायाः, स्वाध्यायाद्यापृच्छायाश्च विषयाः भिन्नाः इति कृत्वा ताः प्रत्येकमापृच्छाः विभिन्नाः सामाचार्यः भवेयुः । ततश्चानन्ताः सामाचार्यः मन्तव्याः भवेयुः ← इति ।

अधुना उत्तरपक्षः प्राह → यथा सास्त्रावत्त्वं गोः लक्षणं चतुष्पादवत्त्वं च पशोः लक्षणमस्ति । तत्र च गोपिण्डः पशुलक्षणेनाक्रान्त एव, तथापि स गोभावं न परित्यजति । यतः गोः लक्षणं पशोश्च लक्षणं भिन्नमेव । एवं प्रतिपृच्छा आपृच्छालक्षणेन आक्रान्तैव । तथापि सा प्रतिपृच्छा प्रतिपृच्छासामाचारीत्वं न परित्यजति । यतः प्रतिपृच्छायाः लक्षणं आपृच्छायाः लक्षणं च भिन्नमेवेति ।

तथा च यानि प्रमाकरणस्वरूपाणि इन्द्रियादीनि प्रमाणानि, तानि सर्वाणि प्रमाविषयस्वरूपाणि प्रमेयानि सन्त्येव । यानि च घटेन्द्रियादीनि प्रमेयानि । तानि सर्वाणि प्रमाणस्वरूपाणि न भवन्ति, किन्तु कानिचिदेव । अथ च प्रमाणानि प्रमेयस्वरूपाण्यपि प्रमाणस्वरूपाणि स्वीक्रियन्ते एव ।

एवमेव याः याः प्रतिपृच्छाः ताः ताः आपृच्छाः भवन्ति । किन्तु याः याः आपृच्छाः, ताः ताः प्रतिपृच्छाः न भवन्ति । अथ च प्रतिपृच्छाः आपृच्छास्वरूपाः अपि प्रतिपृच्छास्वरूपाः स्वीक्रियन्ते एव ।

પૂર્વપક્ષ : પ્રાહ → યયોઃ દ્વયોઃ લક્ષણયોઃ એકસ્મિન્વિષયે સમાગમો ભવતિ, તયોઃ દ્વયોઃ લક્ષણયોઃ મધ્યાત્ એકં તુ લક્ષણં અસત્ ભવત્યેવ । યથા ઉચ્ચસ્કન્ધવત્ત્વં ઉષ્ટ્રસ્ય લક્ષણં સાસ્ત્રાવત્ત્વં ચ ગોલક્ષણં ગોપિણ્ડે સમાગમં પ્રાપ્નુતઃ । તત્ર ઉચ્ચસ્કન્ધવત્ત્વં ઉષ્ટ્રલક્ષણં અસત્ ભવતિ । એવમત્રાપિ એકસ્યામેવ પ્રતિપૂચ્છાયાં આપૂચ્છાપ્રતિપૂચ્છાલક્ષણદ્વયસમાવેશાત્ દ્વયોઃ મધ્યાદેકં લક્ષણં તાવદ્ અસદસ્ત્યેવ ←ઈતિ ।

ઉત્તરપક્ષ : પ્રાહ → મૂઢ ! કિં પ્રતિપાદિતમપિ ન સમ્યગ્ જાનાસિ ? ગોપિણ્ડે ગોલક્ષણં પશુલક્ષણં ચ સમાગમં પ્રાપ્નુતઃ । તથાપિ લક્ષણદ્વયં સમ્યગેવ । ઇન્દ્રિયાદૌ પ્રમાણપ્રમેયલક્ષણદ્વયં સઙ્ગચ્છતે, તથાપિ લક્ષણદ્વયં નિર્દોષમેવ । એવમત્રાપિ બોધ્યમ્ ।

પૂર્વપક્ષ : પ્રાહ → નન્વેવં યથા “યો યો ગૌપિણ્ડઃ સ સ પશુઃ । કિન્તુ “યો યઃ પશુઃ સ સ ગૌપિણ્ડઃ” ઇતિ ન । એવં ચ પશુઃ સામાન્યરૂપઃ, ગોપિણ્ડશ્ચ વિશેષઃ । એવં આપૂચ્છા સામાન્યરૂપા પ્રતિપૂચ્છાશ્ચ વિશેષરૂપા ઇત્યેવ સિદ્ધમ્ । સામાન્યવિશેષરૂપયોઃ તયોઃ મધ્યે કિમર્થં ભેદો નિરૂપ્યતે ?

ઉત્તરપક્ષ : પ્રાહ → આપૂચ્છા વિધિજ્ઞાનાર્થં પ્રતિપૂચ્છા ચ કાર્યાન્તરાદિજ્ઞાનાર્થં ક્રિયતે । એવચ્ચ તયોઃ પ્રયોજનસ્ય ભેદોઽસ્તીતિ કૃત્વા તયોઃ ભેદેનોપન્યાસઃ કૃતઃ ઇતિ । યદિ હિ અસ્મિન્નિરૂપિતં ન સ્વીક્રિયેત, તર્હિ પ્રતિપૂચ્છા ઇચ્છાકારલક્ષણેનાપિ યુક્તા ભવતીતિ સા ઇચ્છાકારરૂપૈવ મન્તવ્યા સ્યાત્ । કિન્તુ યથા તત્રેદમેવોચ્યતે યદુત “તત્ર પ્રતિપૂચ્છારૂપે ઉપધેયે ઇચ્છાકારપ્રતિપૂચ્છાલક્ષણદ્વયં યદ્યપિ સઙ્ગચ્છતે, તતશ્ચ ઉપધેયસાઙ્કર્યમસ્તિ । તથાપિ દ્વે અપિ લક્ષણે પરસ્પરં ભિન્ને ઇતિ ઉપાધિસાઙ્કર્યં નાસ્તિ । તસ્માત્ પ્રતિપૂચ્છા ન ઇચ્છાકારરૂપા” ઇતિ ।

एतदेव समाधानमत्रापि दृष्टव्यम् ॥५४॥

મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે પ્રતિપૂચ્છાસામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ સંપૂર્ણે ।

તે આ પ્રમાણે → “હે ગુરુ ! આપે ઉપદેશેલ=કહેલ વિહારાદિ રૂપ કાર્ય હું ઈચ્છાથી કરું છું. પરંતુ શકુનાદિની સ્ખલના=અપશકુન મને વિહારાદિ કરતા અટકાવે છે.” ← આ જ પ્રતિપૂચ્છાનો આકાર સંભવી શકે છે. અને એમાં ઈચ્છાકારનું લક્ષણ ઘટે જ છે. એટલે હવે આ પ્રતિપૂચ્છાને ઈચ્છાકાર જ માનવી પડશે.

આ આપત્તિ નિવારવા માટે એ જ સમાધાન આપવું પડે કે “આ પ્રતિપૂચ્છારૂપી એક જ વસ્તુમાં પ્રતિપૂચ્છાનું લક્ષણ અને ઈચ્છાકારનું લક્ષણ ઘટે જ છે. પરંતુ જેમ એક જ સ્ફટિકની બે ય બાજુ લાલ અને સફેદ વસ્ત્ર મુકેલ હોય. તો એ બે વસ્ત્રોરૂપી ઉપાધિઓનો લાલ અને સફેદ રંગ સ્ફટિકમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. એટલે કે, સ્ફટિક રૂપી એક જ ઉપધેયમાં બે જુદી જુદી ઉપાધિઓના ધર્મ દેખાય છે. અને માટે આ ઉપધેયસાંકર્ય કહેવાય. પરંતુ લાલ અને સફેદ કપડું રૂપી બે વસ્ત્રો તો જુદા જ છે. એમ પ્રસ્તુતમાં પ્રતિપૂચ્છારૂપી ઉપાધિમાં ઈચ્છાકારનું અને પ્રતિપૂચ્છાનું લક્ષણ તો ઘટે જ છે. છતાં પણ ઈચ્છાકારનું લક્ષણ અને પ્રતિપૂચ્છાનું લક્ષણ બે ય પરસ્પર તો જુદા જ છે. એટલે ભલે એ બે ય પ્રતિપૂચ્છામાં ઘટતા હોય છતાં પરસ્પર જુદા છે. અને માટે આ ઉપાધિઓનું અસાંકર્ય=ઉપાધિઓનો ભેદ હોવાથી જ અમે ઈચ્છાકાર અને પ્રતિપૂચ્છામાં ભેદ માનીએ છીએ.”

તો એ જે જવાબ ઈચ્છાકાર અને પ્રતિપૃચ્છાનો ભેદ સિદ્ધ કરવા તમે આપશો એ જ જવાબ પ્રતિપૃચ્છા અને આપૃચ્છાનો ભેદ સિદ્ધ કરવામાં અમે પણ આપી શકીશું. એટલે એના દ્વારા એ બે નો ભેદ સિદ્ધ થઈ જશે.

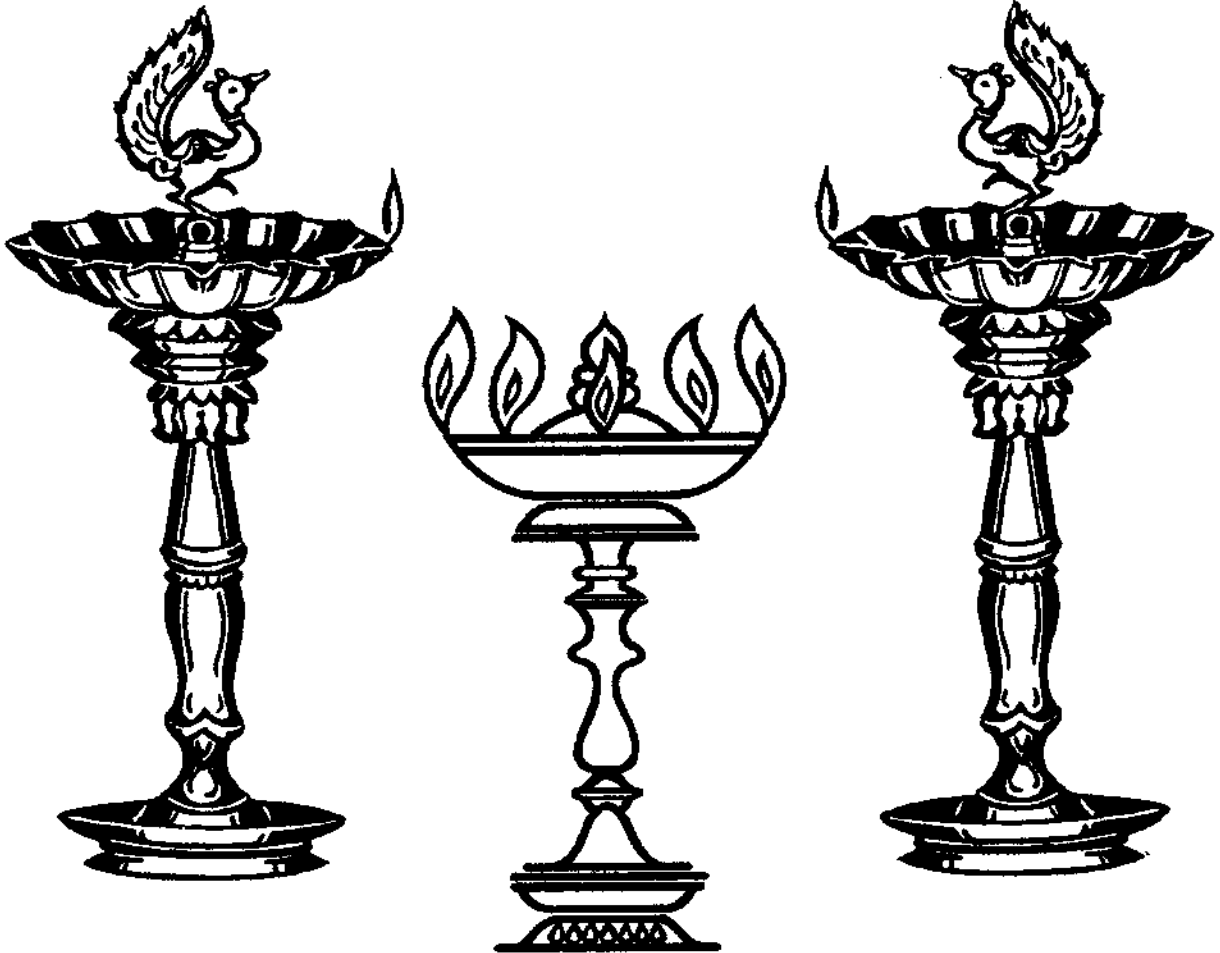
૫૪મી ગાથામાં “અન્નહ કહં ણ પવિસે ઇચ્છાકારસ્સ કુર્ચ્છિસિ” એમ લખેલ છે. એનો અનુષંગ=સંબંધ=અન્વય આ પ્રમાણે કરવો કે “અન્યથા ઈચ્છાકારની કુક્ષિમાં કેમ ન પ્રવેશે?”

આ ગાથાનો પદાર્થ થોડોક કઠિન છે. એટલે સંક્ષેપમાં એનો સાર ફરી બતાવું છું.

દરેક પ્રતિપૃચ્છામાં આપૃચ્છાનું લક્ષણ ઘટે જ છે. તો પછી એને આપૃચ્છા જ માનો ને? એ પ્રશ્નની સામે ઉત્તર એ આપ્યો કે દરેક પ્રમાણમાં પ્રમેયનું લક્ષણ, દરેક ગાયમાં પશુનું લક્ષણ અને દરેક નારકીમાં જીવનું લક્ષણ ઘટે જ છે. છતાં પ્રમાણાદિને પ્રમેયાદિ કરતા જુદા જ માનેલા છે. એમ અહીં પણ પ્રતિપૃચ્છાને આપૃચ્છા કરતા જુદી માનવી.

આ સિવાય બાકીના પદાર્થો વિસ્તારથી સમજાવી જ દીધા છે. ॥૫૪॥

પ્રતિપૃચ્છા સામાચારીનું વિવેચન સંપૂર્ણ

યશો. - ઇયાર્ણિ છંદના ભન્નઙ -

ઇદાનીમવસરપ્રાપ્તતયા છંદના નિરૂપ્યતે, તત્રાદૌ તલ્લક્ષણમાહ -

ચન્દ્ર. - ઇદાનીં મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે છંદનાસામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ ક્રિયેતે ।

પ્રતિપૃચ્છાના નિરૂપણ બાદ હવે છંદનાનું નિરૂપણ કરવાનો અવસર છે એટલે એનું નિરૂપણ કરશું. એમાં સૌ પ્રથમ એનું લક્ષણ કહે છે.

યશો. - ગુરુ આણાઙ જહરિહં દાણં સાધૂણ પુવ્વગહિઅસ્સ ।

છંદણસામાચારી વિસેસવિસયા મુણેયવ્વા ॥૫૫॥

ચન્દ્ર. - → ગુર્વાજ્ઞયા પૂર્વગૃહીતસ્ય સાધૂનાં યથાર્હં દાનં છંદનાસામાચારી । સા વિશેષવિષયા જ્ઞાતવ્યા ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : ગુરુની આજ્ઞા લઈને પહેલા ગ્રહણ કરેલા અશનાદિનું યથાયોગ્ય રીતે સાધુઓને દાન કરવું એ છંદના સામાચારી છે. તે વિશેષ વિષયવાળી જાણવી.

યશો. - ગુરુઆણાઙ ત્તિ । પૂર્વગૃહીતસ્ય=પૂર્વાનીતસ્યાઽશનાદેઃ ગુર્વાજ્ઞયા=સ્તાધિકાદેશેન યથાર્હં=બાલગ્લાનાદિયોગ્યતાનતિક્રમેણ સાધૂનાં=યતીનાં દાનં દીયતેઽનેનેતિ વ્યુત્પત્ત્યા ગ્રહણનિમન્ત્રણં છંદના સામાચારી ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - પૂર્વાનીતસ્ય=છંદનાકરણાત્પૂર્વકાલે ઉપાશ્રયે આનીતસ્ય બાલગ્લાનાદિયોગ્યતાનતિક્રમેણ=શાસ્ત્રે યેન ક્રમેણ છંદના પ્રતિપાદિતા યથા “પ્રથમં ગુરું પ્રતિ છંદના કર્તવ્યા, તદનુ બાલં પ્રતિ”ઇત્યાદિરૂપા, તેન ક્રમેણ । દાનં=યદ્યપિ અત્ર પૂર્વાનીતસ્ય સાધૂનાં દાનં ન છંદના । કિન્તુ ‘હે મુને ! મદાનીતં અશનાદિકં ગૃહીત્વા મમોપરિ ઉપકારં કુરુ’ ઇત્યાદિરૂપા પ્રાર્થનૈવ છંદના । તતશ્ચ દાનપદસ્ય યોગ્યમર્થમાહ દીયતેઽનેનેતિ વ્યુત્પત્ત્યા ગ્રહણનિમન્ત્રણં । તથા ચ સાધૂન્ પ્રતિ પૂર્વાનીતસ્યાશનાદેઃ ગ્રહણાર્થં યત્રિમન્ત્રણં ક્રિયતે, તેન સાધૂનાં દાનં દીયતે ઇતિ કૃત્વા ગ્રહણનિમન્ત્રણં દાનપદસ્યાર્થો ભવતીતિ ભાવઃ ।

ટીકાર્થઃ : પૂર્વે વહોરીને લાવેલા અશનાદિનું ગચ્છના વડીલની રજા લઈને બાલ, ગ્લાન વગેરે શાસ્ત્રીયક્રમને ઓળંગ્યા વિના સાધુઓને ગ્રહણ કરવાનું નિમંત્રણ કરવું એ છંદના સામાચારી કહેવાય.

(શિષ્યઃ : ગાથામાં તો પૂર્વાનીતના દાનને જ છંદના કહી છે. તમે ટીકામાં પૂર્વાનીતનું ગ્રહણ કરવા માટેના નિમંત્રણને છંદના કહી. આ અર્થ તમે ક્યાંથી લાવ્યા ?)

ગુરુઃ : “દીયતે અનેન ઇતિ દાનં” આ પ્રમાણે સમાસ ખોલીએ તો જેના દ્વારા સાધુઓને અશનાદિ અપાય તે દાન કહેવાય. સાધુઓને ગ્રહણ કરવાની નિમંત્રણ કરવા દ્વારા જ દાન અપાય છે એટલે દાનનો અર્થ

ગ્રહણનિમંત્રણા થઈ શકતો હોવાથી કોઈ દોષ નથી.

સાર એ કે જે વસ્તુઓ વહોરીને લાવેલી હોય તે બીજા સાધુઓને આપવી હોય તો પહેલા વડીલની રજા લેવી અને પછી બાળ, ગ્લાન વગેરેને ક્રમશઃ જે નિમંત્રણ કરવી કે “તમે આ મારું વાપરો” એ છંદના કહેવાય.

યશો. - તેનાગૃહીતસ્ય ગૃહીતસ્યાપિ ગુર્વાજ્ઞાં વિના વા વ્યત્યયેન નિમન્ત્રણાયાં દાનમાત્રે વા નાતિવ્યાપ્તિઃ ।

ચન્દ્ર. - તેન=‘પૂર્વાનીતસ્ય’ इति, ‘ગુર્વાજ્ઞાયા’ इति, ‘યથાહં’ इति, ‘ગ્રહણનિમન્ત્રણં’ इति च पदानां ग्रहणेन अगृहीतस्य निमन्त्रणायां नातिव्याप्तिः, गृहीतस्यापि गुर्वाज्ञां विना निमन्त्रणायां नातिव्याप्तिः, गृहीतस्य गुर्वाज्ञापूर्वकमपि व्यत्ययेन=क्रमोल्लङ्घनेन निमन्त्रणायां नातिव्याप्तिः । दानमात्रे वा नातिव्याप्तिरिति वाक्ययोजना ।

“અહં ત્વદર્થં અશનાદિકં આનયામિ ?” इति या निमन्त्रणा क्रियते, सा छन्दना न भवेत् । यतः पूर्वानीतस्यैव निमन्त्रणा छन्दना भवति । अत्र तु पूर्वानीतं नास्ति ।

રત્નાધિકમકથયિત્વા સ્વયમેવ કશ્ચિત્સાધુઃ યોગ્યક્રમેણ નિમન્ત્રણાં કુર્યાત્, તથાપિ સા નિમન્ત્રણા ન સ્યાત્ । યતઃ રત્નાધિકાદેશેનૈવ નિમન્ત્રણા છન્દના ભવતિ ।

રત્નાધિકં કથયિત્વા તદાદેશેન પૂર્વાનીતસ્ય ક્રમોલ્લઙ્ઘનેન યદિ નિરૂપણાં કુર્યાત્, તથાપિ સા નિમન્ત્રણા ન સ્યાત્ । યતઃ યોગ્યક્રમેણૈવ નિમન્ત્રણા છન્દના ભવતિ ।

રત્નાધિકં કથયિત્વા તદાદેશેન ક્રમાનુસારેણ પૂર્વાનીતં અશનાદિકં દદાતિ । કિન્તુ ગ્રહણનિમન્ત્રણાં “સાધો! મદાનીતં ઇદં ગૃહાણ ! કુરુ મદુપરિ ઉપકારં” इत्यादि रूपां न करोति, तदा तद्दानं छन्दना न भवति । यतः ग्रहणस्य निमन्त्रणैव छन्दना भवति ।

આમાં પૂર્વે ગ્રહણ કરેલી=લાવી દીધેલી વસ્તુની જ નિમંત્રણા છંદના કહી છે. એટલે હવે પૂર્વે નહિ લાવેલી, લાવવાની બાકી વસ્તુ માટેની નિમંત્રણામાં અતિવ્યાપ્તિ નહિ આવે.

ગુર્વાજ્ઞાપૂર્વક જ નિમંત્રણા છંદના કહી છે એટલે ગુર્વાજ્ઞા વિનાની નિમંત્રણામાં અતિવ્યાપ્તિ ન આવે.

બાલ, ગ્લાનાદિને ક્રમશઃ નિમંત્રણા જ છંદના કહી છે એટલે વ્યત્યય=ક્રમનું ઉલ્લંઘન કરીને જે નિમંત્રણા કરાય એમાં અતિવ્યાપ્તિ ન આવે.

ગ્રહણ કરવાની નિમંત્રણા=પ્રાર્થનાને છંદના કહી છે. એટલે હવે એવી કોઈ નિમંત્રણા વિના એમને એમ પૂર્વાનીત અશનાદિ બાલાદિને આપે તો એમાં પણ છંદનાલક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ ન આવે.

આમ (૧) પૂર્વાનીત (૨) ગુર્વાજ્ઞા (૩) બાલાદિ ક્રમ (૫) નિમંત્રણા એમ ચાર પદોનું ૫૬ કૃત્ય બતાવ્યું.

યશો. - इयं च वक्ष्यमाणरीत्या विशेषविषया मुणितव्या, न साधुसामान्यविषया ॥५५॥

ચન્દ્ર. - ननु किमियं सामाचारी सर्वेषां साधूनां सामान्या ? यद्वा केचिदेव मुनयः एतस्याः सामाचार्याः

અધિકારિણઃ ભવન્તિ ? इत्यत आह इयं च=छन्दना विशेषविषया=वक्ष्यमाणस्वरूपः साधुरेव अधिकारी यस्याः, तादृशी । न साधुसामान्याविषया=न सर्वेऽपि साधवः अधिकारिणः यस्याः, तादृशी ॥५५॥

આ છંદના કરવાનો અધિકાર બધાને નથી. આગળ કહેવાશે એ પદ્ધતિ પ્રમાણે આ સામાચારી વિશેષ વિષયક જાણવી, અર્થાત્ આ છંદના કરવાનો અધિકાર અમુક જ સાધુઓને છે. બધા સાધુઓને આ અધિકાર નથી ॥૫૫॥

यशो. - विशेषविषयत्वमेव स्पष्टयति -

एसा जमत्तलब्धियविसिद्धतवकारगाइजइजुग्गा ।
अहियगहणं च तेसिं अणुग्गहडुं अणुण्णायं ॥५६॥

चन्द्र. - विशेषविषयत्वमेव=अस्याः सामाचार्याः अधिकारिणमेव । → यस्मात् एष । आत्मलब्धिकविशिष्टतपःकारकादियतियोग्या । तेषां च अनुग्रहार्थं अधिकग्रहणं अनुज्ञातं ← इति गाथार्थः ।

“આ સામાચારી વિશેષવિષયવાળી છે” એ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે.

ગાથાર્થ : જે કારણથી આ છંદના આત્મલબ્ધિક અને વિશિષ્ટતપકારક વગેરે સાધુઓને યોગ્ય છે. કેમકે તેઓને ઉપકાર કરવાને માટે વધારાનું ગ્રહણ અનુમતિ અપાયેલ છે.

यशो. : एसा त्ति । एषा=छन्दना यत्=यस्मात् कारणात् आत्मनैव= स्वार्जित-लाभान्तरायकर्मक्षयोपशमेनैव, न तु परसाहाय्यादिना लब्धिः=भक्तादिलाभो यस्यासावात्मलब्धिकः, आत्ता=स्वीकृता लब्धिर्भक्तादिप्राप्त्यनुकूला शक्तिर्येन स आत्तलब्धिको वा, आप्ता=प्राप्ता लब्धिर्येन स आप्तलब्धिको वा, तथा विशिष्टमष्टमादितपः करोतीति विशिष्टतपःकारकस्तौ आदिर्येषां, ते च ते यतयश्च, तेषां योग्या=उचिता ।

चन्द्र. - स्वार्जितेत्यादि=स्वेन अर्जितः=प्राप्तः यो लाभान्तरायकर्मक्षयोपशमः, तेनैव । न तु परसाहाय्यादिना=परसहायेन, कपटेन, विद्यामन्त्रादिना वा । भक्तादिलाभः=अशनादिलाभः । एवं ‘आत्मलब्धिकः’ इति पदमाश्रित्य व्याख्यां कृत्वाऽधुना ‘आत्तलब्धिकः’ इति पदमाश्रित्य व्याख्या क्रियते आत्ता=स्वीकृता इत्यादि । एवं ‘आप्तलब्धिकः’ इतिपदमाश्रित्य व्याख्या क्रियते आप्ता=प्राप्ता इत्यादि ।

ટીકાર્થ : આત્મલબ્ધિ એટલે પોતાના વડે ભેગા કરાયેલા લાભાંતરાયકર્મના ક્ષયોપશમ દ્વારા ભોજનાદિનો લાભ જેને થતો હોય તે. બીજાની સહાય વગેરેથી જેને ભોજનલાભ થાય એ આત્મલબ્ધિક ન કહેવાય. અથવા આત્મલબ્ધિ શબ્દ લઈએ તો આત્મ એટલે પ્રાપ્ત કરાયેલી છે ભોજનાદિને મેળવવા માટે અનુકૂળ એવી શક્તિ જેના વડે તેવો સાધુ આત્મલબ્ધિક કહેવાય. અથવા આપ્તલબ્ધિક શબ્દ લઈએ તો આપ્ત એટલે મેળવાયેલી છે લબ્ધિ જેના વડે તે સાધુ આપ્તલબ્ધિક કહેવાય.

તથા અક્રમ વગેરે વિશિષ્ટ તપને જે કરે તે વિશિષ્ટતપકારક કહેવાય. આ બે વગેરે સાધુઓને આ

છંદનાસામાચારી કરવાની સત્તા છે. અર્થાત્ આ સાધુઓ છંદના કરે તે યોગ્ય છે.

યશો. - અયં ભાવ:- ય આત્મલબ્ધિસંપન્નો વિશિષ્ટતપસ્વી વા પારણે મળડલ્યા બહિર્ભોજનકારી તસ્યૈતદૌચિત્યમ્ ।

ચન્દ્ર. - તાત્પર્યમાહ અયં ભાવઃ ઇત્યાદિ । યઃ આત્મલબ્ધિસંપન્નો ભવતિ । સ બાલવૃદ્ધગ્લાનાદ્યર્થ પ્રભૂતં પ્રાયોગ્યં ચાશનાદિકં આનેતું સમર્થો ભવતીતિ કૃત્વા ગ્લાનાદિષૂપકારાય સ્વકર્મક્ષયાર્થં સ એવ ગ્લાનાદિયોગ્યમધિકં અશનાદિકં આનીય ગ્લાનાદિન્ પ્રતિ ગુર્વાદિશેન છન્દનાં કૃત્વા અશનાદિકં દદાતિ । એવં યો વિશિષ્ટતપસ્વી ભવતિ । સ પારણે ન મળડલ્યાં ભુનક્તિ । યતઃ પારણે દ્વિઃ ત્રિઃ વા ભોજનં તસ્યાનુજ્ઞાતં । તત્ત્વ પ્રાતરપિ ભવતિ મળડલી ચ પ્રાયઃ મધ્યાહ્નકાલ એવોપવિશતીતિ સ મળડલ્યાઃ બહિરેવ ભુક્તે । એવં ચ પ્રાતઃકાલે આનીતં તસ્ય કદાચિદધિકં સંભવેત્ । યતઃ પ્રાયઃ વિશિષ્ટતપસઃ પારણકે ભોજનપ્રમાણં નિશ્ચિતં ન સંભવતિ । એવં ચ પરિશેષીભૂતસ્યાશનાદેઃ છન્દનાં કર્તું સ અધિકારી ભવતીતિ ।

આશય એ છે કે જે આત્મલબ્ધિસંપન્ન હોય અથવા જે વિશિષ્ટતપસ્વી હોય કે જે તપસ્વી પારણાના દિવસે માંડલીની બહાર ભોજન કરનારો હોય. એ સાધુને આ છંદનાનું ઔચિત્ય છે.

યશો. - ઇતરેષાં તુ યતીનાં મળડલીભોગ એકભક્તં ચ નિયમેનૈવેતિ પૂર્વગૃહીતભક્તા-દ્યભાવાન્નિર્વિષયા છન્દના । તદિદમુક્તમ્—જો અત્તલલ્લિગો ખલુ વિસિદ્ધિવગો વ પારણાઈત્તો । ઇહરા મંડલિભોગો જઈણ તહ એગભક્તં ચ ॥૧॥ (પંચા૦ ૧૨/૩૫) ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - ઇતરેષાં તુ=આત્મલબ્ધિસંપન્ન-વિશિષ્ટતપસ્વિભિન્નાનાં મળડલીભોગઃ=મળડલ્યાં ભોજનં એકભક્તં ચ=એકાશનકં ચ નિયમેનૈવ=અવશ્યંભાવિ । પૂર્વગૃહીતભક્તાદ્યભાવાત્=યાવત્પ્રમાણં સ્વોપયોગિ, તાવત્પ્રમાણમેવાશનાદિ તે આનયન્તિ । તદેવ ચ ભુજ્જન્તે । તતશ્ચ ન તેષાં પૂર્વાનીતમશનાદિકં પરિશિષ્ટં ભવતીતિ નિર્વિષયા છન્દના=પૂર્વાનીતભક્તાત્મકવિષયવિહીના સા સામાચારીતિ ભાવઃ ।

પજ્ઞાશકગાથાયા અર્થસ્તુ સુગમ ઇતિ ન કથ્યતે ।

બાકીના સાધુઓને તો માંડલીમાં વાપરવું અને એકાસણું નિયમથી=અવશ્ય કરવાના હોય છે એટલે તેઓની પાસે પહેલા વહોરી લાવેલા અશનાદિનો જ અભાવ હોવાથી પૂર્વાનીતભોજનસંબંધી છંદના એમને હોઈ શકતી નથી. (તે વખતે બધા સાધુ એકાસણું અને માંડલીભોગ કરતા અને બધા ગોચરી જતા. એટલે દરેક જણ પોતાના પુરતું લાવતા. એટલે એમની પાસે વધારાની કોઈપણ વસ્તુ ન હોય કે જેની તેઓ નિમંત્રણ કરે.)

પંચાશકમાં કહ્યું છે કે જે આત્મલબ્ધિક હોય અથવા જે વિશિષ્ટતપસ્વી પારણું કરનાર હોય તેઓએ છંદના આચરવાની છે. બાકી તો બીજા સાધુઓને માંડલીભોગ અને એકાસણું હોય છે. એટલે તેઓએ છંદના કરવાની નથી.

યશો. - નન્વાત્મલબ્ધિકાદેરપ્યાત્મોદરપૂર્તિમાત્રોપયોગ્યેવ ભક્તાદિકં ગૃહ્ણતોઽધિક-

ભક્તાદ્યભાવાત્કથં છન્દનાસંભવઃ ? इत्यत आह-तेषां=आत्मलब्धिकविशिष्टतपः कारकादीनां अधिकग्रहणं=स्वप्रमाणातिरिक्तभक्ताद्यानयनं चः पुनरर्थे अनुग्रहार्थं= बालग्लानादीनां प्रदानेन निर्जरार्थं अनुज्ञातं= अनुमतं तीर्थकरणार्थैरिति शेषः । तदुक्तम्- नाणादुवग्गहे सइ अहिगे गहणं इम्मस्सऽणुण्णायं । (पंचा० १२/३६) इति ॥५६॥

चन्द्र. - कश्चित्शङ्कते ननु इत्यादि । आत्मलब्धिकादेः=आदिशब्दात् विशिष्टतपस्विनश्च । तौ द्वावपि स्वोपयोगि एव अशनादिकं गृहणीतः । ततश्च तयोरधिकभक्तादिसंभवो नेति तयोरपि छन्दना निर्विषयैवेति ।

समाधानमाह तेषां आत्मलब्धिकेत्यादि । शेषं सर्वं सुगमम् । केवलं पंचाशकगाथार्थस्त्वयम् → ज्ञानाद्युपग्रहे=ग्लानादीनां अशनादिदानेन तेषां ज्ञानदर्शनचारित्राणां वृद्धिर्भवति । स एव ज्ञानाद्युपग्रह उच्यते । तथा च तस्मिन् सति सदा=सर्वस्मिन्काले अस्य=आत्मलब्धिकादेः अधिकग्रहणमनुज्ञातमिति ॥५६॥

शिष्य : आत्मલब्ધિક, તપસ્વી વગેરેએ પણ પોતાનું પેટ ભરાય એ માટે જરૂરી એટલું જ અશનાદિ વહોરવાનું છે. એટલે એમની પાસે પણ વધારે અશનાદિ તો નથી જ હોવાના. તો એના વિના તેઓને પણ શી રીતે છંદના સંભવી શકે ?

ગુરુ : આત્મલબ્ધિક, વિશિષ્ટ તપસ્વી વગેરેને પોતાના પ્રમાણ કરતા વધારે અશનાદિ લાવવાની છૂટ આપવામાં આવી છે.

શિષ્ય : એમને શા માટે છૂટ આપી છે ?

ગુરુ : આ આત્મલબ્ધિકાદિ સાધુઓ વધારે લાવી, ગચ્છમાં રહેલા બાલ, ગ્લાન વગેરેને આપી અને પુષ્કળ નિર્જરા પ્રાપ્ત કરી શકે એ માટે તીર્થકરો અને ગણધરો વડે તેઓને વધારે લાવવાની રજા આપી છે. ગાથામાં 'તીર્થકર-ગણધર' શબ્દ નથી લખ્યો. એ બહારથી લાવવો.

પંચાશકમાં કહ્યું છે કે “બાલ-ગ્લાન વગેરેના જ્ઞાનાદિને વધારવા-પુષ્ટ કરવાને વિશે (માટે) આ આત્મલબ્ધિકાદિને કાયમ માટે વધારે લાવવાની છૂટ આપવામાં આવી છે. ॥૫૬॥

यशो. - ननु छन्दकेनाधिकभक्तपानाद्यानयने छन्देन च केनापि काम्येन तदग्रहणे फलाभावादन्तर्गदुश्छन्दना इत्यत आह-

आणासुद्धो भावो देइ बहुं णिज्जरं ण गहणं (विं १) काम्यः
असणाग्रहणे वि तओ फलसिद्धी छंदगस्स हवे (अ० १)

चन्द्र. - कश्चित् शङ्कते छन्दकेन=येनात्मलब्धिकादिना छन्दना क्रियते, तेन छन्देन य ग्लानादिकं प्रति ग्रहणनिमन्त्रणं क्रियते, तेन केनापि कारणेन=छन्दकानीतस्य वस्तुनः अप्रायोग्यतया, स्वस्यैव अनिच्छया, तृप्ततया, अन्येन वा केनापि कारणेन तदग्रहणे=पूर्वानीतस्याग्रहणे फलाभावात्=छन्दनाया इदमेव फलं, यदुत ग्लानादयः पूर्वानीतं गृह्णन्ति, ततश्च तेषां उपरि उपकारो भवति । यदि छन्दः अशनादिकं न गृहणीयात् तर्हि तत्रैतादृशं फलं न भवतीति अन्तर्गदुश्छन्दना=निष्फलैव सा छन्दना भवेदिति ।

સમાદધાતિ → આજ્ઞાશુદ્ધઃ ભાવઃ બહ્વીં નિર્જરાં દદાતિ, ન તુ ગ્રહણમપિ । તતઃ અશનાગ્રહણેઽપિ છન્દકસ્ય ફલસિદ્ધિઃ ભવેત્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : છંદક વધારે ભક્ત-પાનાદિ લાવે અને બીજી બાજુ છન્દ કોઈપણ કારણસર એ વધારે લાવેલા ભક્તાદિનું ગ્રહણ ન કરે તો પછી તે વખતે છંદકને તો ત્યાં વૈયાવચ્ચ-ભક્તિ કરવા રૂપી ફળ જ ન મળવાથી ત્યાં છંદક વડે કરાતી છંદના નિષ્ફળ જ બનશે. છંદનાનું ફળ એ જ છે કે એના દ્વારા બાલ, ગ્લાનાદિ સાધુઓ વસ્તુ લે અને એટલે છંદકને ભક્તિરૂપી ફળ મળે. પણ જ્યાં તેઓ કંઈ ન લે ત્યાં એ છંદના ફળ વિનાની જ બનશે ને ?

ગુરુ : ના, તારી વાત ખોટી છે.

ગાથાર્થ : આજ્ઞાશુદ્ધ ભાવ પુષ્કળ નિર્જરાને આપે છે. “ગ્રહણ પણ નિર્જરા માટે જરૂરી છે” એવું નથી. તેથી બાલાદિ વડે અશનાદિનું ગ્રહણ ન કરવામાં આવે તો પણ છંદકને ફળની સિદ્ધિ થાય.

યશો. - આણાસુદ્ધો ત્તિ । આજ્ઞાશુદ્ધો=યથાવદ્ભગવદુપદેશપાલનપ્રભવતયા પ્રશસ્તતામાસાદયન્ ભાવઃ=અધ્યવસાયઃ, ઇતરસ્ય નિષેત્સ્યમાનત્વાત્ સ એવ બહ્વીં સ્વાતિશયાનુવિહિતાતિશયાં નિર્જરાં=કર્મહાર્નિ દદાતિ=પ્રયચ્છતિ, ન ગ્રહણમપિ ।

ચન્દ્ર. - સમાદધાતિ → યથાવદ્ભગવદુપદેશેત્યાદિ=“આત્મલબ્ધિકાદિના ગ્લાનાદિન્ પ્રતિ છન્દના કર્તવ્યા” ઇતિ યઃ ભગવદુપદેશઃ, છન્દનાકર્તા સાધુઃ તસ્ય પાલનં કરોતિ । તતશ્ચ તાદૃશોપદેશપાલનાત્ યઃ ભાવો ભવતિ । સ પ્રશસ્તો ભવતિ । યતઃ યો યઃ ભાવઃ યથાવદ્ભગવદુપદેશપાલનપ્રભવઃ સ સ પ્રશસ્તઃ ઇતિ હિ વ્યાપ્તિઃ । તતશ્ચ પ્રકૃતછન્દનાજન્યો પરિણામોઽપિ પ્રશસ્તો ભવતિ । ઇતરસ્ય=ગ્લાનાદિના ક્રિયમાણસ્ય ગ્રહણસ્ય નિષેત્સ્યમાનત્વાત્=નિર્જરાજનકત્વાભાવસ્યાગ્રે દર્શયિષ્યમાણત્વાત્ સ એવ=આજ્ઞાશુદ્ધઃ ભાવઃ એવ સ્વાતિશયાનુવિહિતાતિશયાં=સ્વસ્ય=આજ્ઞાશુદ્ધભાવસ્ય યોઽતિશયઃ, તેન અનુવિહિતઃ=અનુકૃતઃ અતિશયઃ યસ્યાઃ સા, તાં । યાદૃશો હિ આજ્ઞાશુદ્ધભાવસ્યોત્કર્ષઃ, તાદૃશ એવ નિર્જરાયા અપિ ઉત્કર્ષ ઇતિ ભાવઃ । તતશ્ચ આજ્ઞાશુદ્ધભાવોત્કર્ષાનુસાર્યુત્કર્ષવર્તી નિર્જરાં દદાતિ । ન ગ્રહણમપિ=ન ગ્લાનાદિના ક્રિયમાણં પૂર્વાનીતાશનાદિગ્રહણમપિ તાં નિર્જરાં દદાતીતિ ।

ટીકાર્થ : છંદક સાધુ બરાબર પરમાત્માની આજ્ઞાનું પાલન કરવા પૂર્વક છંદનાદિ કરે તો બરાબર આજ્ઞાપાલન કરવાના લીધે એને જે ભાવ પ્રગટે એ પ્રશસ્ત જ હોય અને એવો પ્રશસ્તતાને પામેલો ભાવ જ પુષ્કળ નિર્જરાને આપે.

શિષ્ય : ગાથામાં જ કાર લખેલો નથી. તો તમે એનો ઉપયોગ કેમ કર્યો ?

ગુરુ : હમણાં જ ગ્રન્થકાર શુભભાવ સિવાયની ગ્રહણાદિ ક્રિયાઓનો નિષેધ કરવાના છે કે એ બધા ફળજનક નથી. એટલે એનો અર્થ એ નીકળે છે કે “આ આજ્ઞાશુદ્ધ ભાવ જ પુષ્કળ નિર્જરા આપે.” અને માટે અમે જ કારનો ઉપયોગ કર્યો છે.

શિષ્ય : ભાવ પુષ્કળ નિર્જરા આપે એટલે શું ?

ગુરુ : ભાવ જેટલો વિશિષ્ટ હોય એ અનુસારે એટલી જોરદાર નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય. અર્થાત્ ભાવના અતિશય વડે નિર્જરામાં અતિશય ઉત્પન્ન કરાય છે.

(શિષ્ય : “ભાવ નિર્જરા આપે” એની ક્યાં ના છે. પરંતુ એથી સાથે બાલાદિ વડે કરાતું ભક્તાદિગ્રહણ પણ છંદકને નિર્જરા માટે ઉપયોગી તો ખરું જ ને ? એ વિના નિર્જરા ન જ થાય ને ?)

ગુરુ : ના, “ગ્રહણ પણ બહુનિર્જરાને આપે છે” એ તમારી વાત બરાબર નથી.

યશો. - છન્દનાજન્યનિર્જરાયાં ભાવવિશેષ એવ હેતુઃ, ન તુ તત્ર ચ્છન્દ્યગ્રહણમપિ સહકારી, તદન્તરાડપિ ફલભાવાત્ ।

ચન્દ્ર. - એતદેવ સ્પષ્ટયતિ છન્દનાજન્યેત્યાદિ । નનુ કથં છન્દ્યેન ક્રિયમાણં અશનાદિગ્રહણં છન્દનાજન્યનિર્જરાયાં ન સહકારિકારણમિત્યત આહ તદન્તરાપિ=છન્દ્યગ્રહણં વિનાપિ ફલભાવાત્=નિર્જરોત્પાદાત્ ।

આશય એ છે કે છંદનાસામાચારીથી ઉત્પન્ન થનાર નિર્જરામાં ભાવવિશેષ જ કારણ છે. ત્યાં છન્દ્ય=બાલાદિ વડે કરાતું ગ્રહણ પણ સહકારિકારણ માનવાની તમારી વાત બરાબર નથી, કેમકે છન્દ્યગ્રહણ વિના પણ નિર્જરારૂપી ફળની પ્રાપ્તિ થાય જ છે. જેના વિના જેની પ્રાપ્તિ થાય તે તેમાં કારણ ન જ બને.

યશો. - ન ચ તત્ર ભાવપૂર્વકદાનમેવ વિધિબોધિતકારણતાકમિત્યગ્રહણે તદભાવાત્ કથં ફલોદયઃ ? ઇતિ વાચ્યમ્,

ચન્દ્ર. - પુનઃ શઙ્કતે ન ચેત્યાદિ । ભાવપૂર્વકદાનમેવ=ન તુ ભાવમાત્રં, કિન્તુ ભાવપૂર્વકં છન્દ્યાય છન્દકેન ક્રિયમાણં દાનમેવ વિધિબોધિતકારણતાકમ્=“છન્દનાસામાચારીપાલનાર્થં ગ્લાનાદિન્ પ્રતિ નિમન્ત્રણાપૂર્વકં દાનં આત્મલબ્ધિકાદિભિઃ કર્તવ્યમ્” ઇતિ વિધિઃ । તેન ચ ભાવપૂર્વકે દાને એવ કારણતાયાઃ બોધો ભવતિ । તતશ્ચ વિધિના બોધિતા કારણતા યસ્મિન્, તાદૃશં ભાવપૂર્વકદાનમેવેતિ । અગ્રહણે=છન્દ્યેન ગ્રહણાભાવે તદભાવાત્=ભાવસત્ત્વેડપિ ભાવપૂર્વકસ્ય દાનસ્યાભાવાત્ કથં ફલોદયઃ=કથં નિર્જરાપ્રાપ્તિરિતિ ।

શિષ્ય : શાસ્ત્રીય વિધાન તો એ જ છે કે “છંદનાના પાલન માટે પૂર્વગ્રહીત અશનાદિનું વિધિપૂર્વક દાન કરવું” આ વિધિ=વિધાન દ્વારા તો ભાવપૂર્વકના અશનાદિદાનમાં જ નિર્જરાની કારણતાનો બોધ થાય છે. એટલે કે આ વાક્યથી તો એમ જ ફલિત થાય છે કે વિધિપૂર્વક બાલાદિને અપાતું દાન એ જ છંદનાજન્યનિર્જરામાં કારણ છે. એટલે હવે જ્યાં બાલાદિ વડે અશનાદિનું ગ્રહણ નહિ કરાય ત્યાં બાલાદિને અશનાદિનું દાન ન થયું હોવાથી ભાવપૂર્વકના દાન રૂપ કારણની ગેરહાજરીને લીધે ત્યાં શી રીતે ફળની પ્રાપ્તિ થાય ? ન જ થાય. એટલે “દાન વિના પણ ફળપ્રાપ્તિ થાય” એ તમારી વાત બરાબર નથી.

યશો. - વિશિષ્ટવિધેર્વિશેષ્યે બાધકાવતારે વિશેષણમાત્ર એવ પર્યવસાનમિતિ નિશ્ચયનયતાત્પર્યાદ્વિશેષણહેતુત્વાવશ્યકત્વેનૈવોપપત્તૌ વિશિષ્ટહેતુત્વકલ્પનાડનૌચિત્યાત્ ।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ વિશિષ્ટવિધેઃ="ભાવવિશિષ્ટં દાનં નિર્જરાકારણમ્"ઈતિ વિશિષ્ટે યો વિધિઃ=વિધાનં, તસ્ય વિશિષ્ટે=દાનાત્મકે વિશેષ્યે બાધકાવતારે="ભાવરહિતં કેવલં દાનં તુ નિર્જરાકારણં ન ભવત્યેવ"ઈતિ નિર્જરાબોધકવિધેઃ વિશેષ્યેઽઘટમાનત્વે તુ વિશેષણમાત્રે એવ=શુભભાવરૂપો યઃ વિશેષઃ, તન્માત્રે એવ પર્યવસાનમ્=તાત્પર્યમ્ । તથા ચ ભાવવિશિષ્ટં દાનં નિર્જરાકારણમિતિ વિધેસ્તાત્પર્યં ઇદમેવ યદુત ભાવ એવ નિર્જરાકારણમિતિ । યથા મુમૂર્ષુણાં વિષવિશિષ્ટં અન્નં મરણકારણં ઇતિ વિધાનં અન્નાત્મકે વિશેષ્યમાત્રે ન ઘટે । યતઃ અન્નં ન મરણકારણં, કિન્તુ જીવનકારણમ્ । તતશ્ચ તાદૃશવિધાનસ્યેદમેવ તાત્પર્યં યદુત વિષં મરણકારણ-મિતિ । એવમત્રાપિ બોધ્યમ્ ।

નનુ વ્યવહારે તુ વિષવિશિષ્ટં અન્નમેવ મરણકારણમુચ્યતે । એવમત્રાપિ ભાવપૂર્વકં દાનં એવ નિર્જરાકારણમિત્યત આહ નિશ્ચયનયતાત્પર્યાદ્=વ્યવહારસ્તુ યો ભવતા પ્રતિપાદિતઃ, સ એવ । કિન્તુ અત્ર નિશ્ચયનયસ્ય તાત્પર્યં ગૃહીતાં તતશ્ચ તદનુસારેણ વિશેષણહેતુત્વાવશ્યકત્વેન=ભાવમાત્રસ્ય નિર્જરાહેતુત્વમેવાવશ્યકં ભવતીતિ તત્સ્વીકારેણેવ ઉપપત્તૌ=નિર્જરોત્પત્ત્યાદિસંભવેન વિશિષ્ટહેતુત્વકલ્પનાનૌચિત્યાત્=ભાવપૂર્વકસ્ય દાનસ્ય નિર્જરાહેતુત્વ કલ્પનમનુચિતમિતિ ભાવ એવ કારણમિતિ ।

ગુરુ : વિશિષ્ટને વિશે કરાયેલું વિધાન વિશેષ્યમાં બાધકનો અવતાર થયે છે તે વિશેષણ માત્રને વિશે અન્તર્ભાવ પામે છે. અહીં "ભાવપૂર્વકનું દાન નિર્જરાજનક છે" એમ ભાવવિશિષ્ટ દાન રૂપી વિશિષ્ટને વિશે નિર્જરાકારણતાનું વિધાન છે. હવે આમાં એકલું દાન નિર્જરાકારક ન જ બની શકે. એટલે વિશેષ્ય એવા દાનમાં નિર્જરાજનકતાનો બાધ જ છે. એટલે હવે નિર્જરાકારણતાનું વિધાન એ વિશેષણમાં=શુભભાવમાં અન્તર્ભાવ પામે છે. એટલે કે "શુભભાવ નિર્જરાકારણ છે" એ જ એ વિધાનનો નિષ્કર્ષ નીકળે છે.

આ ઉપર બતાવેલો નિયમ એ નિશ્ચયનયનું તાત્પર્ય છે. હવે એ અનુસારે તો અહીં વિશેષણ=શુભભાવને તો નિર્જરાનું કારણ માનવું જરૂરી જ છે અને એ માનવાથી જ બધું ઘટી જાય છે. કોઈ આપત્તિ રહેતી નથી. એટલે શુભભાવવિશિષ્ટ દાનને=વિશિષ્ટને કારણ તરીકે કલ્પવું એ અનુચિત છે.

યશો.- વિશિષ્ટસ્ય ફલદેશનિષ્ઠસંબંધાઽભાવાચ્ચ ।

ચન્દ્ર. - એવં ભાવસ્ય કારણત્વસ્વીકારે એકાં યુક્તિં પ્રતિપાદ્યાધુના દ્વિતીયામપિ આહ વિશિષ્ટસ્ય=ભાવપૂર્વકદાનસ્ય ફલદેશનિષ્ઠસંબંધાભાવાચ્ચ । નિર્જરાત્મકસ્ય ફલસ્ય યઃ છન્દકાત્મસ્વરૂપઃ દેશઃ, તન્નિષ્ઠસંબંધસ્યાભાવાચ્ચેતિ । અયં ભાવઃ યત્ર કારણં ભવતિ, તત્રૈવ કાર્યં ઉત્પદ્યતે ઇતિ સામાન્યતો નિયમઃ । યથા પર્વતે વહ્નિરૂપકારણસત્ત્વે પર્વતે ધૂમરૂપં કાર્યં ભવતિ । યદિ ચ કારણં અન્યત્ર, કાર્યં ચામુકત્ર ભવતીત્યપિ સ્વીક્રિયેત, તર્હિ પર્વતે વહ્નિઃ, ચૈત્યગૃહે ચ ધૂમોત્પત્તિઃ સ્યાત્ । મૃદ્ ચક્રે, ઘટશ્ચ ચત્વરે ઉત્પદ્યેતેતિ । એવં ચ કાર્યકારણે એકસ્મિન્નેવાધિકરણે ભવત ઇતિ નિયમઃ । પ્રકૃતે તુ નિર્જરાત્મકં કાર્યં છન્દકસ્યાત્મનિ વર્તતે । દાનરૂપા ક્રિયા તુ શરીરે, છન્દ્યે વા વર્તત ઇતિ કાર્યકારણયોરધિકરણે ભિન્ને સ્તઃ । તતશ્ચ દાનાત્મકસ્ય ભવત્કારણસ્ય કાર્યાધિકરણાવૃત્તિત્વાત્ ન તત્કારણં ભવિતુમર્હતીતિ ।

બીજી વાત એ કે જ્યાં કારણ હોય ત્યાં જ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય. એટલે જે દેશમાં કાર્ય ઉત્પન્ન થાય એ દેશમાં કારણનો સંબંધ હોવો જ જોઈએ. કોઈક સંબંધથી કારણ એ દેશમાં રહેલું હોવું જોઈએ. પરંતુ અહીં

તો કર્મનિર્જરા રૂપી ફળ છંદકના આત્મામાં છે અને તમે માનેલ દાનરૂપી કારણ તો છન્દના હાથમાં કે છંદકના શરીરમાં છે. છંદકના આત્મામાં નથી. એટલે શુભભાવવિશિષ્ટ દાનનો ફલદેશમાં રહેલો કોઈ સંબંધ ન હોવાથી એને નિર્જરાદિક્ષણ પ્રત્યે કારણ ન મનાય.

યશો. - ન ચાડસંબદ્ધસ્ય કાર્યજનકત્વં નામ, અતિપ્રસજ્ઞાત્, તત્ત્વમત્રત્યમસ્મત્કૃતા-
ધ્યાત્મમતપરીક્ષાદ્રવ્યાલોકાદાવવસેયમ્ । તતઃ=આજ્ઞાશુદ્ધભાવસ્યૈવ વિપુલનિર્જરાહેતુત્વાત
અશનસ્ય=મક્તસ્યોપલક્ષણાત્ પાનાદેરગ્રહણેડપિ=અસ્વીકારેડપિ છન્દ્યેનેતિ શેષઃ,
છન્દકસ્ય=પૂર્વગૃહીતાશનાદિનિમન્ત્રણાકૃતઃ ફલસિદ્ધિઃ=નિર્જરાવિશેષસંપત્તિર્ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - નનુ કાર્યાધિકરણેડસંબદ્ધં કારણં કથં ન કાર્યં ઉત્પાદયતીત્યત આહ અતિપ્રસજ્ઞાત્=
પવર્તીયવહનેઃ સકાશાદ્ ઉપાશ્રયાદૌ ધૂમોત્પત્તિપ્રસજ્ઞાત્ । અત્ર બહુ વક્તવ્યમ્ । તતશ્ચ તત્ત્વમ્=રહસ્યં અત્રત્યં=
પ્રકૃતપદાર્થસંબંધિ ।

શિષ્ય : ફલદેશમાં જે કારણ અસંબદ્ધ હોય એ કાર્યજનક ન જ બની શકે ? એવું શા માટે ?

ગુરુ : ફલદેશમાં સંબંધ વિનાનું કારણ ફલોત્પાદક ન જ બની શકે, કેમકે એને પણ જો ફલોત્પાદક માનીએ તો હિમાલયમાં ધૂમની ઉત્પત્તિ રસોડામાં રહેલા અગ્નિથી થવાની આપત્તિ આવે. ડામરના રસ્તા ઉપર અનાજનું ઉત્પાદન ખેતરમાં વાવેલા ધાન્યથી થવાની આપત્તિ આવે. પરંતુ ઉપરનો નિયમ માનીએ એટલે કોઈ મુશ્કેલી ન નડે. અગ્નિનો હિમાલયમાં સંબંધ નથી માટે ત્યાં ધૂમ ન થાય. વાવેલા ધાન્યનો ડામરના રસ્તા સાથે સંબંધ નથી માટે ત્યાં અનાજ ન ઉગે.

આ અંગેનું તત્ત્વ=રહસ્ય અમારા વડે બનાવાયેલા અધ્યાત્મમત્તપરીક્ષા, દ્રવ્યાલોક વગેરે ગ્રન્થમાં છે. એ ત્યાંથી જાણી લેવું.

મુળ વાત પર આવીએ.

આજ્ઞાશુદ્ધ એવો ભાવ જ પુષ્કળનિર્જરાનું કારણ છે માટે છન્દ એવા બાલાદિ અશન અને (ઉપલક્ષણથી) પાન વગેરેનું ગ્રહણ ન કરે તો પણ પૂર્વગૃહીત અશનાદિનું નિમન્ત્રણ કરનારા છંદકને તો નિર્જરા વિશેષની પ્રાપ્તિ થાય જ છે.

યશો. - અત એવ 'ગ્રહણાગ્રહણે નિર્જરાં બન્ધં પ્રતિ ચ હેતૂ ભવત' इत्यनियम एव,
भावविशेषस्यैव नियामकत्वात् । तदिदमाह- (पंचा० १२/३७)

गहणे वि णिज्जरा खलु अग्रहणे वि य दुहावि बंधो अ ।

भावो एत्थ णिमित्तं आणासुद्धो असुद्धो अ ॥ इति ॥५७॥

ચન્દ્ર. - અત એવ=યતઃ પ્રકૃતે ભાવ એવ નિર્જરાકારણં સિદ્ધઃ, તત એવ ગ્રહણાગ્રહણે इत्यादि ग्रहणं
निर्जरां प्रति, अग्रहणं च बन्धं प्रति हेतुः इति अनियम एव । कथमनियम इत्यत आह भावविशेषस्यैव=

શુભાશુભભાવવિશેષસ્યૈવ નિયામકત્વાત્=નિર્જરાબન્ધકારણત્વાત્ ।

પંચાશકગાથાર્થસ્ત્વયમ્ → છન્દ્યેન અશનાદિનાં ગ્રહણે ક્રિયમાણેઽપિ છન્દકસ્ય નિર્જરા, અક્રિયમાણેઽપિ છન્દકસ્ય નિર્જરા । તથા દ્વિધાપિ=ગ્રહણેઽગ્રહણે ચ બંધોઽપિ ભવતિ । અત્ર=નિર્જરાબન્ધયોઃ ભાવઃ નિમિત્તં । આજ્ઞાશુદ્ધો ભાવો નિર્જરાયાઃ કારણં । આજ્ઞાઽશુદ્ધશ્ચ ભાવો બન્ધસ્ય હેતુરિતિ ॥૫૭॥

આ જ કારણ-સર “ગ્રહણ અને અગ્રહણ નિર્જરા અને બંધ પ્રત્યે કારણ બને” એ વિષયમાં અનિયમ=અનેકાન્ત જ છે. છન્દ્ય વડે ગ્રહણ થાય ત્યારે છંદકના જો શુભ ભાવ હોય તો નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય અને છંદકના શુભભાવ ન હોય તો ગ્રહણ હોવા છતાં નિર્જરા ન થાય. એ જ પ્રમાણે છન્દ્ય ગ્રહણ ન કરે તો પણ શુભ ભાવની હાજરીમાં છંદકને નિર્જરા મળે, અન્યથા ન મળે, કેમકે ભાવવિશેષ જ ફળની પ્રાપ્તિમાં નિયામક છે. ભાવ હોય તો ફળ મળે, ભાવ ન હોય તો ફળ ન મળે.

આ જ વાતને પંચાશકકાર કહે છે કે, “છન્દ્ય વડે ગ્રહણ થાય એમાં પણ છંદકને નિર્જરા થાય અને અગ્રહણમાં પણ નિર્જરા થાય. અને બે ય રીતે=ગ્રહણ-અગ્રહણ બે ય માં બંધ પણ થાય છે. આ નિર્જરા અને બંધમાં તો ક્રમશઃ આજ્ઞાશુદ્ધભાવ અને આજ્ઞા-અશુદ્ધભાવ નિમિત્ત છે.” ॥૫૭॥

યશો. - નન્વશનાદિદાનસ્ય ન ફલાઽહેતુત્વં, સ્વજન્યભાવવિશેષસંબન્ધેન ફલસામાનાધિકરણ્યેન તસ્ય હેતુત્વસંભવ ઇતિ વ્યવહારનયસૂક્ષ્મેક્ષિકાકરણાત્ । તથા ચ સ્વગૃહીતાશનસ્ય છન્દ્યેનાઽગ્રહણે તસ્ય ગ્રહણજન્યફલાભાવઃ, છન્દકસ્ય ચ દાનજન્યફલાભાવ ઇત્યાશઙ્કામપાકર્તુમાહ-

જઇ વિ હુ ણ દાણગહણપ્પભવં સુકડાણુમોઅણં તત્થ ।

તહ વિ તયં વિહિપાલણસમુભ્ભવં હોઇ ણિયમેણં ॥૫૮॥

ચન્દ્ર. - વ્યવહારનયસ્ય સૂક્ષ્મદૃષ્ટિં સમાશ્રિત્ય કશ્ચિત્શઙ્કતે નનુ ઇત્યાદિ । ન ફલાહેતુત્વં=કિન્તુ ફલહેતુત્વમેવ । નનુ અધુનૈવોક્તમસ્માભિઃ યદુત નિર્જરાત્મકં ફલં આત્મનિ વિદ્યતે, અશનાદિદાનં ચ શરીરાદૌ, તતઃ કથં તત્ નિર્જરાકારણં ભવેત્ ? ઇત્યત આહ સ્વજન્યભાવવિશેષસંબન્ધેનેતિ । સ્વં=અશનાદિદાનં, તજ્જન્યો યો શુભભાવ વિશેષઃ, તાદૃક્સમ્બન્ધેન પરંપરાત્મકેન અશનાદિદાનં નિર્જરાયાઃ અધિકરણે વર્તતે । એવં ચ અશનાદિદાનસ્ય નિર્જરાયાશ્ચાધિકરણં સમાનં । એવં ચ અશનાદિદાનસ્ય તાદૃશસંબંધેન ફલસામાનિધ-કરણ્યેન=નિર્જરાયા અધિકરણે આત્મનિ વૃત્તિત્વેન તસ્ય=અશનાદિદાનસ્ય હેતુત્વસંભવ=નિર્જરાકારણત્વસંભવ ઇતિ વ્યવહારનય સૂક્ષ્મેક્ષિકાકરણાત્=વ્યવહારનયસ્ય સૂક્ષ્મદૃષ્ટેરાશ્રયણાત્ અશનાદિદાનસ્ય ફલહેતુત્વમિતિ અન્વયઃ ।

ઇદમત્ર તાત્પર્યં । યદ્યપિ શુભભાવ એવ આત્મનિ ઉત્પદ્યમાનઃ સન્ આત્મનિ ઉત્પદ્યમાનાયાઃ નિર્જરાયાઃ કારણં ભવતિ । તથાપિ યદા છન્દ્યસ્ય દાનં દીયતે, તદા તેન દાનેનૈવ સ શુભો ભાવઃ ઉત્પદ્યતે । ઉત્પન્નો વા વર્ધતે । યદા તુ છન્દનાકરણેઽપિ છન્દ્યો ન ગૃહણાત્યશનાદિકં । તદા ભાવોત્પત્તિઃ ઉત્પન્નભાવવૃદ્ધિર્વા ન ભવતીત્યપિ અનુભવસિદ્ધમ્ । અત એવ જીર્ણશ્રેષ્ઠી શ્રીવીરેણ નવીનશ્રેષ્ઠિગૃહે પારણકે કૃતે સતિ ભાવહાનિ પ્રાપ્ત ઇતિ પ્રસિદ્ધમ્ ।

તસ્માત્ વ્યવહારનયસૂક્ષ્મદૃષ્ટ્યનસારેણ અશનાદિદાનમપિ ભાવોત્પત્ત્યાદિદ્વારા નિર્જરાકારણમસ્ત્યેવેતિ । તથા ચ
ઇત્યાદિ । તસ્ય=છન્દસ્ય ગ્રહણજન્યફલાભાવઃ=ગ્રહણજન્યં યત્ફલં પરસ્ય વૈયાવૃત્ત્યાદિસુકૃતાનુમોદનરૂપં,
અન્યદ્વા, તસ્યાભાવો ભવતિ । ગ્રહણજન્યફલં ચાગ્રે દર્શયિષ્યતે ।

સમાદધાતિ → યદ્યપિ તત્ર દાનગ્રહણપ્રભાવં સુકૃતાનુમોદનં ન, તથાઽપિ વિધિપાલનસમુદ્ભવં તત
નિયમેન ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : વ્યવહારનયની સૂક્ષ્મદૃષ્ટિને જો આગળ કરીએ તો “અશનાદિદાન નિર્જરાદિક્ષણનું હેતુ નથી” એ
વાત ખોટી ઠરે છે. અર્થાત્ અશનાદિ દાન નિર્જરાદિક્ષણનું કારણ છે જ. તમે જે વાત કરેલી કે “નિર્જરા અને
દાન સમાનાધિકરણ ન હોવાથી દાન નિર્જરાકારણ ન બની શકે.” એ વાત ખોટી છે, કેમકે વ્યવહારનયની
સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ પ્રમાણે તો અશનાદિ દાન સ્વજન્યભાવવિશેષસંબંધથી આત્મામાં રહી જઈને નિર્જરા રૂપી ફળને
સમાનાધિકરણ બની જ જાય છે. અને એ રીતે દાન નિર્જરાનું કારણ બની જ જાય છે.

આશય એ છે કે દાન જ આત્મામાં શુભભાવને ઉત્પન્ન કરે છે. અને શુભભાવ રૂપી સંબંધ દ્વારા આત્મામાં
રહીને નિર્જરાને ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે જ્યાં દાન નથી ત્યાં ફળની પ્રાપ્તિ પણ નહિ જ થાય. અર્થાત્ છંદકે
વહોરીને લાવેલા અશનાદિનું જો છન્દ વડે ગ્રહણ ન થાય તો છન્દને ગ્રહણ કરવાથી થનારા ફળનો અભાવ
થાય અને છંદકને દાનથી મળનારા ફળનો અભાવ થાય.

ગુરુ : તારી આ શંકાને પાટમી ગાથામાં દૂર કરે છે.

ગાથાર્થ : જો કે ત્યાં દાન અને ગ્રહણથી ઉત્પન્ન થનાર સુકૃતાનુમોદન નથી થતું. તો પણ ત્યાં
વિધિપાલનથી ઉત્પન્ન થયેલ સુકૃતાનુમોદન તો અવશ્ય થાય છે.

યશો. - જહ વિ હુ ત્તિ । યદ્યપિ હુઃ વાક્યાલઙ્કારે, તત્ર=અગ્રહણસ્થલે દાનગ્રહણપ્રભવં
સુકૃતાનુમોદનં ન ભવતિ । “સુષ્ઠુ મયા દત્તમસ્મૈ મહાત્મને, ઇદમેવ ચાસારસ્ય શરીરસ્ય સંસારે
શક્તિફલં યદેતાદ્દશાનાં મહાત્મનાં પ્રત્યુપકારાનીહયા વૈયાવૃત્ત્યકરણમ્” ઇતિ દાતુર્દાનાદેવ
સુકૃતાનુમોદનાધ્યવસાયઃ સમુલ્લસતિ, અન્યથા તુ ‘અહો ! કષ્ટમાત્રં મયા કૃતં ન તુ
ફલવજ્જાતમ્’ ઇતિ દીનતયા તત્કુળ્લઠનમેવ સ્યાદિતિ ।

એવં ગ્રહીતુરપિ ગ્રહણ એવ “સુષ્ઠુ મહાત્માઽસાવદીનમના નિર્જરાર્થી પરાર્થં પ્રયતતે, સુષ્ઠુ ચ
મમાપ્યેતદ્દત્તાશનાદિગ્રહણમ્, ઇયતાઽપ્યસ્ય ચેતોભાવવૃદ્ધ્યા પ્રત્યુપકારાન્મમાપિ સ્વાધ્યા-
યાદ્યુપપ્લ્ઘ્નસંભવાચ્ચ” ઇતિ સુકૃતાનુમોદનમુજ્જૃમ્ભતે, અન્યથા તુ ન કિન્ચિદેતદિતિ ।

ચન્દ્ર. - ગ્રન્થકારઃ સમાદધાતિ યદ્યપિ ઇત્યાદિ પ્રત્યુપકારાનીહયા=અશનાદિદાનરૂપો યો ઉપકારઃ,
તમાશ્રિત્ય છન્દેન ભવિષ્યત્કાલે ક્રિયમાણઃ યઃ વૈયાવૃત્ત્યકરણાદિરૂપ ઉપકારઃ, સ પ્રત્યુપકારો ભવતિ । તદપેક્ષાં
વિના । તત્કુળ્લઠનમેવ=સુકૃતાનુમોદનાધ્યવસાયસ્ય નિરોધ એવ ।

ઇયતાઽપિ=અશનાદિગ્રહણમાત્રેણાપિ અસ્ય=અશનાદિદાતુઃ ।

ટીકાર્થ : “હુ” શબ્દ વાક્યની શોભા માટે છે. જ્યાં છન્દ વડે અશનાદિનું ગ્રહણ નથી થતું ત્યાં

દાન+ગ્રહણથી ઉત્પન્ન થનાર સુકૃતાનુમોદન થતું નથી. એનું કારણ એ છે કે દાતાને તો અશનાદિના દાન દ્વારા જ આવા પ્રકારનો સુકૃતાનુમોદનનો અધ્યવસાય (ક્રીડે) છે કે “મેં આ મહાત્માને અશનાદિ આપ્યા એ ખૂબ સારું થયું. અને વળી અસાર શરીરની શક્તિનું ફળ સંસારમાં આ જ છે કે કોઈપણ પ્રકારની પ્રત્યુપકાર મેળવવાની ઈચ્છા વિના જ આવા પ્રકારના મહાત્માઓની વૈયાવચ્ચ કરવામાં આવે.”

પણ જ્યાં છન્દને દાન આપવાનું શક્ય ન બને ત્યાં તો એ દાતાને આવો જ વિચાર આવે કે “અરે રે ! મેં તો માત્ર કષ્ટ જ કર્યું. એનું કોઈ ફળ મને ન મળ્યું.” આમ દીનતા દ્વારા સુકૃતાનુમોદનનું કુંઠન=ઘાત જ થાય.

એમ અશનાદિ ગ્રહણ કરનાર છન્દને પણ “ગ્રહણ કરે” તો જ આવા પ્રકારના સુકૃતાનુમોદનના ભાવો (ક્રીડે) કે “આ મહાત્મા બિલકુલ દીનમનવાળા બન્યા વિના નિર્જરાને માટે સારી રીતે બીજાને માટે યત્ન કરે છે. મેં પણ જે એના અશનાદિનું ગ્રહણ કર્યું એ ખૂબ સારું જ થયું. મારા આ ગ્રહણમાત્રથી પણ એ દાતાના ચિત્તના ભાવની વૃદ્ધિ થશે અને એના દ્વારા એણે મારા ઉપર કરેલા ઉપકારનો અંશતઃ બદલો વાળવા મળશે. અને વળી આ અશનાદિ લેવાથી મારે પણ સ્વાધ્યાયાદિ યોગોને મોટો ટેકો-આધાર થશે.”

પણ જો છન્દ કંઈ જ ન લે તો છન્દને ઉપર પ્રમાણે કંઈપણ સુકૃતાનુમોદન ન પ્રગટે.

એટલે અગ્રહણમાં છન્દ-છન્દક બે ય ને ગ્રહણ-દાનજન્ય સુકૃતાનુમોદન રૂપી શુભભાવ ન થાય એ શક્ય છે.

**યશો. - તથાઽપિ તયં ઇતિ સુકૃતાનુમોદનં વિધિપાલનસમુદ્ભવં= ભગવદુપદેશ-
રાધનપ્રસૂતં નિયમેન=નિશ્ચયેન ભવતિ, દાતુર્દાનમાત્રાઽનનુમોદનેઽપિ સ્વકૃતવૈયાવૃત્ત્યાદેર-
દીનતયાઽનુમોદનસંભવાત્ ।**

ચન્દ્ર. - એવં તાવત્ ગ્રહણદાનજન્યં સુકૃતાનુમોદનાધ્યવસાયં ગ્રહણદાનાભાવસ્થલે નિષિધ્ય તત્રૈવાન્યાદૃશં સુકૃતાનુમોદનાધ્યવસાયં સમર્થયતિ તથાપિ ઇત્યાદિ । સ્વકૃતવૈયાવૃત્ત્યાદેરદીનતયાઽનુમોદનસંભવાત્ । “યદ્યપિ ગ્લાનેન મયા દત્તં અશનાદિકં ન ગૃહીતં, તથાપિ કિં ? મયા તુ સાધુસમાધ્યર્થં મહદ્વૈયાવૃત્ત્યં કૃતં । તદર્થમેવ ભિક્ષાટનં દીર્ઘં કૃતં । મમાધ્યવસાયસ્તુ અતીવ નિર્મલઃ સજ્ઞાતઃ” ઇત્યાદિરૂપેણ સ્વવૈયાવૃત્ત્યસ્ય દૈન્યં વિનૈવાનુમોદનસ્ય સંભવાત્ ।

તો પણ એટલા માત્રથી ત્યાં છંદકે કરેલી છંદના નિષ્ફળ ન જાય, કેમકે ત્યાં પરમાત્માના ઉપદેશની આસપાસથી ઉત્પન્ન થયેલ સુકૃતાનુમોદન તો અવશ્ય સંભવે જ છે, કેમકે ત્યાં દાતા દાન ન થયેલું હોવાથી દાનમાત્રની અનુમોદના ન કરી શકે તો ય પોતે કરેલ છંદના વગેરે રૂપ વૈયાવચ્ચ વગેરેની તો દીનતા વિના અનુમોદના કરી જ શકે છે.

યશો. - દીનતા પુનરવિવેકવિજૃમ્ભિતમેવેતિ ન વિવેકિનાં તયા બાધા,

ચન્દ્ર. - નનુ કેષાઞ્ચિદેવ સાધૂનામેતાદૃશો ભાવઃ સમુલ્લસતિ । ન તુ સર્વેષામ્ । પ્રાયસ્તુ ગ્લાનાદિના ભક્તાદિગ્રહણેઽક્રિયમાણે વૈયાવૃત્ત્યકરસ્ય ભાવો હાનિમેવાધિગચ્છન્નભૂયતે ઇત્યત આહ દીનતા પુનરવિવેકવિજૃમ્ભિતમેવેતિ તથા ચ યેઽવિવેકિનઃ પરમાર્થજ્ઞાનવિરહિતાઃ, બાહ્યક્રિયામાત્રલીનાઃ,

નિશ્ચયનયતાત્પર્યજ્ઞાનવિકલાઃ, તે એવ તત્ર દીનતામાપ્નુવન્તિ ।

ન વિવેકિનાં તથા બાધા=અવિવેકિષુ સંભવન્ત્યા દીનતાયા વિવેકિનાં ન કાપિ બાધા સંભવતીતિ ।

હા ! કેટલાંકોને ત્યાં દાન-ગ્રહણના અભાવમાં દીનતા થાય છે ખરી. તેઓ પોતે કરેલી છંદના વગેરેની અનુમોદના નથી કરતા. પણ અમે શું કરીએ ? એ દીનતા તો અવિવેકનું કાર્ય છે. જે વિવેકી આત્માઓ છે એમને તો અવિવેક ન હોવાથી અવિવેકથી થનાર દીનતા પણ હોતી નથી. એટલે દીનતા દ્વારા એમને કોઈપણ જાતની બાધા મુશ્કેલી થાય એ શક્ય નથી.

યશો. - છન્દસ્યાપ્યેતદનુમોદનં પ્રાયઃ સંભવત્યેવેતિ ન કિञ્ચિદનુપપન્નમ્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ વૈયાવૃત્યકરસ્ય તુ તત્ર ગ્રહણદાનાદ્યભાવેઽપિ શુભભાવઃ સંભવેત્ । યતઃ તેન દાનમેવ ન કૃતં, વૈયાવૃત્યં દીર્ઘભિક્ષાટનાદિરૂપં તુ કૃતમેવેતિ । યસ્તુ ગ્લાનાદિશ્છન્દઃ । તેન તુ ગ્રહણં ન કૃતમિતિ ગ્રહણજન્યં સુકૃતાનુમોદનાદિ તાવન્નાસ્ત્યેવ । અન્યદપિ ચ ન કિञ્ચિત્તેન કૃતમિતિ તસ્ય તુ તત્ર કિમપિ ફલં નૈવ ભવતીત્યતઃ આહ છન્દસ્યાપ્યેતદનુમોદનં=છન્દકેન ક્રિયામાણસ્ય વૈયાવૃત્યસ્યાનુમોદનં પ્રાયઃ સંભવત્યેવેતિ=“યદ્યપિ અનેનાનીતસ્યાશનાદેઃ મમ કિञ્ચિત્પ્રયોજનં નાસ્તિ । તથાપિ ધન્યોઽયં યદ્ ગ્લાનાદ્યર્થં ઇતાદૃશં વૈયાવૃત્યં કરોતિ”ઇત્યાદિ । પ્રાયોગ્રહણં અવિવેકિનાં સુકૃતાનુમોદનં તત્ર ન ભવત્યેવેતિ જ્ઞાપનાર્થં ।

જ્યાં કંઈ ન થાય ત્યાં પણ છન્દ પણ છંદકની છંદના, ભક્તિભાવ વગેરેની અનુમોદના પ્રાયઃ કરે જ છે. એટલે એમાં કંઈપણ વાંધો દેખાતો નથી. અર્થાત્ એ સ્થાને પણ છંદના સફળ જ છે. નિર્જરા આપે જ છે.

યશો. - સ્વજન્યભાવવિશેષસંબન્ધેન દાનસ્ય તુ ન હેતુત્વમ્, ભાવવિશેષસ્યૈવાવશ્યહેતુતયા દાનસ્યાઽન્યથાસિદ્ધત્વાત્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ પૂર્વપક્ષેનાભિહિતં યદુત “દાનં સ્વજન્યભાવવિશેષસંબન્ધેન નિર્જરાસમાનાધિકરણં સત નિર્જરાકારણં ભવિષ્યતિ”ઇતિ । તદનુસારેણ તુ દાનં કારણં મન્તવ્યમેવેત્યત આહ સ્વજન્યભાવેત્યાદિ । **ભાવવિશેષસ્યૈવાવશ્યહેતુતયા=**ભાવસત્ત્વે નિર્જરાસત્ત્વં, ભાવાસત્ત્વે નિર્જરાઽભાવ ઇતિ અન્વયવ્યતિરેકસહચારાત્ ભાવસ્તાવત્ અવશ્યં નિર્જરાયાઃ કારણં મન્તવ્યમેવ । તસ્ય ચ કારણત્વે સતિ દાનસ્ય કારણત્વસ્વીકારો નાવશ્યકઃ ઇતિ દાનસ્યાન્યથાસિદ્ધત્વાત્=દાનસ્ય નિર્જરાં પ્રતિ અકારણત્વાદિતિ ।

(શિષ્ય : પણ અમે કહ્યું જ છે કે દાન સ્વજન્યભાવસંબંધથી છંદનાસામાચારીજન્ય નિર્જરા પ્રત્યે કારણ છે. તો જે જગ્યાએ દાન નથી ત્યાં કોઈપણ રીતે નિર્જરાદિ ફળો શક્ય જ નથી.)

ગુરુ : દાન સ્વજન્યભાવ વિશેષસંબંધથી છંદનાજન્યફળ પ્રત્યે કારણ બની શકતું જ નથી, કેમકે શુભભાવ વિના છંદનાજન્યફળ ન જ મળે એ નિશ્ચિત હોવાથી શુભભાવને તો અવશ્ય કારણ માનવું જ પડે છે. દાનને અવશ્ય કારણ માનવાની કોઈ જરૂર જ નથી. એટલે ભાવવિશેષ જ અવશ્યકારણ હોવાથી દાન તો છંદનાજન્ય ફળ પ્રત્યે અન્યથાસિદ્ધ જ બની જાય છે.

યશો. - “દાસેણ મેં યશો કીઓ” ઇત્યાદિન્યાયેન તદ્દેતુત્વે ચ ઘટાદૌ દણ્ડાવયવસ્યાપિ હેતુત્વવ્યવહારપ્રસંગાદિતિ નિશ્ચયનયનિષ્કર્ષઃ ।

ચન્દ્ર. - નનુ “દાસેણ મેં યશો કીઓ” ઇતિ ન્યાયાનુસારેણ યથા યત્ર દાસેન ગર્દભઃ ક્રીતો ભવતિ । તદા દાસો યત્સ્વામિનઃ ભવતિ । તત્સ્વામિન એવ સ ગર્દભો ભવતિ । એવં શુભભાવેન નિર્જરા ઉત્પાદિતા । તતઃ સ શુભભાવઃ યસ્યાધીનઃ ભવતિ । તસ્યૈવ સા નિર્જરા ગણ્યતે । શુભભાવશ્ચ દાનાધીન ઇતિ કૃત્વા નિર્જરાપિ દાનસ્યૈવ ગણ્યતે, ન તુ ભાવસ્યેતિ અત આહ દાસેણ મેં ઇત્યાદિ । તદ્દેતુત્વે ચ=દાનસ્ય નિર્જરાકારણત્વે ચ ઘટાદૌ દણ્ડાવયવસ્યાપિ ઇત્યાદિ । દણ્ડેન ઘટે જન્યતે, દણ્ડશ્ચ દણ્ડાવયવેન જન્યતે ઇતિ કૃત્વા ઘટેઽપિ દણ્ડાવયવેન જન્યો વક્તવ્યઃ સ્યાત્ । એવં ચ દણ્ડાવયવો ઘટકારણં ભવેદિતિ ન ભવદુક્તં યુક્તમિતિ નિશ્ચયનયનિષ્કર્ષઃ= નિશ્ચયનયતાત્પર્યમ્ ।

(શિષ્ય : “ભાવવિશેષ નિર્જરાને લાવે છે” એ બરાબર. પરંતુ એ ભાવવિશેષને લાવનાર તો દાન જ છે ને ? તો “મારા દાસે ગધેડો ખરીદ્યો. એટલે દાસ પણ મારો અને ગધેડો પણ મારો જ” એ ન્યાય મુજબ દાન પણ એમ કહી શકે છે કે “મેં ઉત્પન્ન કરેલા શુભભાવ વડે નિર્જરા ઉત્પન્ન કરાઈ છે. એટલે શુભભાવ પણ મારું કાર્ય છે અને શુભભાવથી જન્ય નિર્જરા પણ મારું જ કાર્ય છે.”)

(આ રીતે દાન નિર્જરાદિક્ષણ પ્રત્યે કારણ બને જ.)

ગુરુ : જો દાસેણ મેં....ન્યાય વડે દાનને નિર્જરાદિક પ્રત્યે કારણ માનશો તો તો પછી મોટી આપત્તિ ઉભી થશે. હવે દંડના અવયવો એમ કહેશે કે “અમારા વડે દંડ ઉત્પન્ન થયો અને દંડ વડે ઘટ બન્યો. તો દંડ પણ અમારું કાર્ય છે અને ઘટ પણ અમારું કાર્ય છે” આમ દંડાવયવોને પણ ઘટકારણ માનવાની આપત્તિ આવે. માટે એ વાત યોગ્ય નથી.

આ માત્ર ભાવને જ નિર્જરાદિક્ષણ પ્રત્યે કારણ માનનાર નિશ્ચયનયનો નિષ્કર્ષ તમને બતાવ્યો.

યશો. - વ્યવહારતોઽપિ તદ્દેતુત્વં ફલવિશેષ એવેતિ ન તદ્વિનાપિ છન્દનાજન્યફલ-સામાન્યાનુપપત્તિરિતિ બોધ્યમ્ ॥૫૮॥

ચન્દ્ર. - નનુ નિશ્ચયનયેન ભાવ એવ નિર્જરાહેતુઃ યદ્યપિ ભવતુ । કિન્તુ વ્યવહારતસ્તુ દાનમપિ નિર્જરાહેતુઃ ગણનીયમેવેત્યતઃ વ્યવહારનયાભિપ્રાયમાહ વ્યવહારતોઽપિ=નિશ્ચયનયતસ્તુ દાનસ્ય નિર્જરાં પ્રતિ હેતુત્વમેવ નાસ્તિ । કિન્તુ વ્યવહારન્યાનુસારેણાપિ તદ્દેતુત્વં=દાનસ્ય નિર્જરાહેતુત્વં ફલવિશેષે એવ=નિર્જરાવિશેષે એવ । યત્ર દાનજન્યશુભભાવેન નિર્જરા ભવેત્, તત્રૈવ દાનસ્ય હેતુત્વં । યત્ર ચ દાનં વિનાપિ નિર્જરા ભવેત્, તત્ર ન દાનં કારણમિતિ વ્યવહારનયાભિપ્રાયઃ । તતશ્ચ ન તદ્વિનાપિ=ન દાનં વિનાપિ છન્દનાજન્યફલસામાન્યાનુપપત્તિઃ=છન્દનાસામાચારીજન્યં યત્ ભાવવિશેષાધીનં નિર્જરાત્મકં ફલં, તદુત્પત્ત્યભાવાપત્તિઃ । યદિ હિ દાનં છન્દનાજન્યં ભાવવિશેષાધીનં ફલસામાન્યં પ્રતિ કારણં સ્યાત્, તર્હિ યત્ર દાનં ન ભવેત્, ભાવવિશેષશ્ચ ભવેત્ । તત્ર દાનાત્મકકારણાભાવાત્ નિર્જરાત્મકં ફલસામાન્યં ન સ્યાત્ । ન ચૈતદિષ્ટં । યતસ્તત્ર ભાવવિશેષાધીનં તુ ફલં

भवत्येव । किन्तु “छन्दनाजन्यं फलं दानविशिष्टछन्दनाजन्यं फलं च” इति द्विविधं फलं व्यवहारः स्वीकरोति । तत्र दानविशिष्टछन्दनाजन्यं फलविशेषं प्रति तु दानमपि कारणं । ततस्तत्र दानाभावे विशेषफलप्राप्तिः न स्यात् । किन्तु छन्दनाजन्यं तु सामान्यफलं स्यादेवेति । एवं च दानाभावात् निर्जरामात्राभावापत्तिस्तु नैवेति भावः ।

अथवा यथा हि कश्चित्स्वामी निजसेवकं कथयति—यदि त्वं प्रतिदिनं प्रहरद्वयं कार्यं कुर्याः, तर्हि मासान्ते सहस्रद्वयं दद्याम् । यदि च तत्रापि प्रतिसप्ताहं एकदिनं अधिकं मुहूर्तं कार्यं कुर्याः, तर्हि मासान्ते सार्धसहस्रद्वयं दद्याम् । अत्र हि प्रहरद्वयकार्यकरणं सहस्रद्वयकारणम् । प्रतिसप्ताहं एकदिनं अधिकमुहूर्तविशिष्ट-प्रहरद्वयकार्यकरणं तु सार्धसहस्रद्वयस्य कारणम् । अथ यत्र मासि स सेवकः अधिकं मुहूर्तं कार्यं कुर्यात् । तत्र सार्धसहस्रद्वयात्मकं फलविशेषं प्राप्नुयात् । यदि च न कुर्यात्, किन्तु प्रहरद्वयमेव प्रतिदिनं कार्यं कुर्यात्, तर्हि सहस्रद्वयात्मकं फलसामान्यन्तु स्यादेव, न तदभावापत्तिरित्येवमत्रापि व्यवहारो ब्रूते यदुत → दानविशिष्टा छन्दना अधिकं फलं जनयति, दानरहिता तु छन्दना यद्यपि अधिकं फलं न जनयति । तथा पि सामान्यफलं तु जनयत्येव—इति ।

निश्चयनयस्तु भावोत्कर्षે સતિ દાનાભાવેઽપિ અધિકં ફલં મન્યતે, ભાવાપર્કે ચ દાનસદ્ભાવેઽપિ અત્પં ફલં મન્યતે ઇતિ દાનં ફલવિશેષં પ્રતિ કારણં નાસ્ત્યેવેતિ ।

અતિગહનોડયં નયમાર્ગઃ સૂક્ષ્મબુદ્ધ્યા વિભાવ્યતામ્ ॥૫૮॥

(શિષ્ય : નિશ્ચયનય પ્રમાણે તમારી વાત સાચી છે. પણ વ્યવહારનય પ્રમાણે તો દાન નિર્જરાનું કારણ માનેલ જ છે ને ? એટલે વ્યવહારનય પ્રમાણે તો દાનના અભાવમાં નિર્જરાદિ નહિ જ થાય ને ?)

ગુરુ : વ્યવહારનયની માન્યતા પણ એ તો નથી જ કે દાન છંદનાજન્ય તમામ ફળ પ્રત્યે કારણ છે. પરંતુ ફળવિશેષ પ્રત્યે જ દાનની કારણતા વ્યવહાર માને છે. આશય એ છે કે દા.ત. છંદના દ્વારા કુલ ૧૦૦ સ્થળે નિર્જરા થાય છે. તો શુભભાવ તો એ ૧૦૦ ય સ્થળોમાં છંદનાજન્ય નિર્જરાનું કારણ ગણાય છે. પણ એ ૧૦૦માંથી ૮૦ સ્થાન એવા છે કે જેમાં દાન છે અને નિર્જરા થાય છે અને ૧૦ સ્થાન એવા છે કે જેમાં દાન ન હોવા છતાં નિર્જરા થાય છે. તો ૮૦ સ્થાને જે નિર્જરા થાય એના પ્રત્યે=ફળવિશેષ પ્રત્યે=દાનસ્થલીય નિર્જરા પ્રત્યે દાન કારણ ગણાય. પરંતુ ૧૦ સ્થાનોની નિર્જરા પ્રત્યે એને કારણ જ ન માનેલું હોવાથી ત્યાં એના વિના પણ શુભભાવમાત્રથી નિર્જરા થાય. જેમ કુંભાર તો ૧૦૦ ય ઘટ પ્રત્યે કારણ ગણાય. જ્યારે વ્યવહારમાં ગર્દભ તો જેટલા સ્થાને ગર્દભ માટી લાવ્યો હોય તેટલા સ્થાને જ = ઘટવિશેષ પ્રત્યે જ કારણ ગણાય. (અથવા આ પ્રમાણે અર્થ કરાય કે એક નોકર રોજ બે પ્રહર કામ કરે તો મહીનાના ૨૦૦૦ રૂ. ના પગારથી રાખ્યો. અહીં રોજ બેપ્રહર કામ માસિક ૨૦૦૦ રૂ. ની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે કારણ છે. શેઠે કહ્યું છે કે “જે મહીનામાં તુ કોઈપણ ૮ દિવસ બેને બદલે ત્રણ પ્રહર કામ કરીશ તો “૨૫૦૦” પગાર આપીશ.” તો હવે એ ત્રણ પ્રહરનું કામ ૨૫૦૦ની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે કારણ છે. આ વધારાનું કામ એ ૨૫૦૦ રૂ.ના પગારરૂપી વિશેષફળ પ્રત્યે કારણ છે. પણ એ ન હોય તો ય બે પ્રહરનું કામ કરેલું હોવાથી માસિક ૨૦૦૦ રૂ. તો મળે જ. એ ન અટકે.

પ્રસ્તુતમાં શુભભાવ એ છંદના જન્ય નિર્જરા ઉત્પન્ન કરે જ. હવે જ્યારે ત્યાં દાન અને દાનજન્ય સુકૃતાનુમોદનાદિ પણ હોય તો ત્યાં વધારે નિર્જરા=નિર્જરાવિશેષની ઉત્પત્તિ થાય. જ્યારે દાન ન હોય તો સુકૃતાનુમોદનાદિ ન હોવાથી ભલે એ વિશેષફળ ન મળે. પણ છંદનાસંબંધી શુભભાવ=વિધિપાલનસંબંધી

શુભભાવ હોવાથી છંદનાજન્ય સામાન્ય નિર્જરાફળ તો મળવાનું જ છે.) એટલે દાન વિના પણ છંદનાજન્ય ફલસામાન્ય તો મળશે જ. એમાં કોઈ પ્રતિબંધક બની શકે એમ નથી ॥૫૮॥

યશો.-અથ કથં પ્રવર્તમાનસ્ય છન્દકસ્ય લાભો ભવતિ ? કથં વા ન ? इत्यनुशास्ति-

નાણાદુવગ્ગહસ્સાસંસાણ છંદગો કુણઝ કિચ્ચં ।

ण य पत्थितो ततो पच्चुवचारं च किंति च ॥૫૯॥

ચન્દ્ર. - કથં=કેન પ્રકારેણ પ્રવર્તમાનસ્ય=વૈયાવૃત્યછન્દનાદૌ પ્રવૃત્તિં કુર્વાણસ્ય । કથં વા=કેન વા વિપરીતપ્રકારેણ ।

→ છન્દકઃ જ્ઞાનાદુપગ્રહસ્સાસંસયા કૃત્યં કરોતુ । ન ચ તતઃ પ્રત્યુપકારં કીર્તિં ચ પ્રાર્થયમાનઃ કરોતુ

← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : કેવી રીતે છંદનાસામાચારીમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા છંદકને લાભ થાય અને કેવી રીતે વર્તનારાને લાભ ન થાય ?

ગુરુ : એ જ વાત આ ગાથામાં કરે છે.

ગાથાર્થ : છંદક બાલાદિના અને પોતાના જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિની આશંસાથી વૈયાવૃત્યાદિ કાર્યને કરો. તથા ગ્લાનાદિ પાસેથી પરોપકારને કે કીર્તિને ઈચ્છતો છતો વૈયાવચ્ચાદિ ન કરો.

યશો. - નાણાદુવગ્ગહત્તિ । જ્ઞાનમાદિર્યેષાં તપઃસંયમોત્કર્ષાદીનાં તે જ્ઞાનાદયઃ તેષામુપગ્રહો=વૃદ્ધિઃ તદાશંસયા=તદિચ્છયા છન્દકઃ=છન્દનાકારી કૃત્યં=ભક્તાદ્યાનયનં કરોતુ । તથાઽભિલાષેણૈવ તસ્ય વૈયાવૃત્યકરણં બલવદનિષ્ટાઽનનુબન્ધીષ્ટસાધનમિતિ ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - તેષામુપગ્રહો વૃદ્ધિઃ=મયા દીયમાનેનાશનાદિના ગ્લાનાદીનાં જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણાં વૃદ્ધિર્ભવતુ, મમાપિ ચ વૈયાવૃત્યાદિપ્રભાવાત્ જ્ઞાનાદીનાં વૃદ્ધિર્ભવતુ ઇતિ ઇચ્છયેતિ ભાવઃ । તથાભિલાષેણૈવ=જ્ઞાનાદિવૃદ્ધ્ય-ભિલાષેણૈવ તસ્ય=છન્દકસ્ય બલવદનિષ્ટાનનુબન્ધીત્યાદિ । બલવન્તિ યાનિ અનિષ્ટાનિ દુર્ગતિગમનાદીનિ, તેષાં અનનુબન્ધિ=પરંપરાયાઃ અજનકં યદ્ ઇષ્ટં=પ્રશંસાદિ, તસ્ય સાધનં=કારણં ભવતિ । યથા હિ વિષમિશ્રિતસ્ય મિષ્ટાન્નસ્ય ભક્ષણં યદ્યપિ મધુરાસ્વાદરૂપસ્ય ઇષ્ટસ્ય સાધનં ભવતિ । તથાપિ તદિષ્ટં શિરોવેદનામરણાદિરૂપાણાં મધુરાસ્વાદાપેક્ષયા અધિકાનાં અનિષ્ટાનાં અનુબન્ધિ ભવતિ । કિન્તુ વિષાદિરહિતં મિષ્ટાન્નં તાદૃશસ્ય મધુરાસ્વાદાદિરૂપસ્યેષ્ટસ્ય સાધનં ભવતિ, યાદૃશમિષ્ટં બલવતામનિષ્ટાનાં અનુબન્ધિ ન ભવતિ, પ્રત્યુત શરીરારોગ્યપ્રસન્નતાદિરૂપાણાં ઇષ્ટાનામેવાનુબન્ધિ ભવતિ । એવમત્રાપિ શુભભાવેન વૈયાવૃત્યકરણં તાદૃશસ્ય પ્રશંસાદિરૂપસ્યેષ્ટસ્ય સાધનં ભવતિ, યાદૃશમિષ્ટં ન દુર્ગતિગમનાદિરૂપાણાં બલવદનિષ્ટાનામનુબન્ધિ ભવેદિતિ ।

ટીકાર્થ : જ્ઞાન, તપ, સંયમોત્કર્ષ વગેરેની વૃદ્ધિની ઈચ્છાથી જ છંદકે અજ્ઞાનાદિ લાવવાની ક્રિયા કરવી જોઈએ, કેમકે તેવા પ્રકારની અભિલાષાથી જ તેની વૈયાવચ્ચની ક્રિયા બળવાન અનિષ્ટોને ન લાવનાર એવા ઈષ્ટનું સાધન બને છે.

યશો. - ચ પુનઃ તતઃ=છન્દ્યાત્ પ્રત્યુપકારં ચ=કાલાન્તરે ભક્તાદ્યાનયનવસ્ત્રદાનાદિરૂપં
ચ કીર્તિં ચ=સ્વગતશ્લાઘાં ચ પર્તિથિતો ઇતિ પ્રાર્થયમાનો ન કુર્યાત્ । પ્રત્યુપકાર-
કીર્ત્યાદીચ્છયા તત્કરણં તસ્યાનિષ્ટસાધનમિતિ ભાવઃ ॥૫૯॥

ચન્દ્ર. - એવં કેન પ્રકારેણ પ્રવર્તમાનસ્ય છન્દકસ્ય લાભો ભવતીતિ કથયિત્વાઽધુના કેન પ્રકારેણ
પ્રવર્તમાનસ્ય છન્દકસ્ય લાભો ન ભવતીતિ ગૂઢભાષયા કથયન્નાહ છન્દ્યાત્ પ્રત્યુપકારં ચેત્યાદિ ।
તત્કરણં=વૈયાવૃત્યકરણં તસ્ય=છન્દકસ્ય અનિષ્ટસાધનમ્=બલવતાં અનિષ્ટાનાં અનુબન્ધિ યદિષ્ટં ભવતિ, તસ્ય
સાધનમિતિ ભાવઃ । તદ્ વૈયાવૃત્યકરણં સાક્ષાત્ તુ અનિષ્ટસ્ય સાધનં પ્રાયો ન ભવત્યેવ । કિન્તુ વૈયાવૃત્યકાલે
તસ્ય પ્રશંસાદિરૂપમિષ્ટમેવ ભવતિ, કિન્તુ તસ્યાનિષ્ટાનામનુબન્ધો ભવતીતિ ॥૫૯॥

તથા તે છન્દ પાસેથી “ભવિષ્યકાળમાં એ પણ મને ભક્તાદિ લાવી આપશે” એવા પ્રકારના પ્રત્યુપકારની
ઈચ્છા કરતો અને પોતાની કીર્તિ=પોતાના સંબંધી પ્રશંસાને ઈચ્છતો છતો વૈયાવચ્ચને ન કરે.

પ્રત્યુપકાર-કીર્તિ વગેરેની ઈચ્છા વડે વૈયાવચ્ચ કરવું એ તેને અનિષ્ટનું (અનિષ્ટાનુબંધી એવા ઈષ્ટનું) સાધન
બની રહે છે-૥૫૯॥

યશો. - અથ કથં છન્દકેન વૈયાવૃત્યકારણે છન્દસ્ય લાભઃ ? કથં વા ન ? ઇતિ
વિવેચયિતુમાહ -

કારેડ અ ઇઅરો વિ હુ એત્તો એયસ્સ હોડ લાભો ત્તિ ।

નો પુણ અલસ્સત્તણઓ પચ્ચુવચારં ચ દાઈંતો ॥૬૦॥

ચન્દ્ર. - એવં છન્દકસ્ય કેન પ્રકારેણ લાભોઽલાભો વા ભવેદિતિ કથયિત્વાઽધુના કથં=કેન શોભનેન
પ્રકારેણ છન્દકેન વૈયાવૃત્યકારણે=છન્દકં પ્રતિ છન્દ્યવૈયાવૃત્યકરણે પ્રેરણાયાં છન્દસ્ય=ગ્લાનાદિરૂપસ્ય કથં
વા=કેન વાઽશોભનેન પ્રકારેણ ।

→ ઇતરોઽપિ ચ “અતઃ એતસ્ય લાભ ભવતુ” ઇતિ (ચિન્તયિત્વા) કારયતુ । ન પુનઃ અલસત્વાત
પ્રત્યુપકારં ચ દર્શયન્ કારયતુ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : છન્દક વડે કેવી રીતે પોતાની વૈયાવચ્ચ કરાવવામાં છન્દને લાભ થાય ? અને કેવી રીતે કરાવવામાં
છન્દને લાભ ન થાય ?

ગુરુ : આનું જ વિવેચન ૬૦મી ગાથામાં કરશે.

ગાથાર્થ : ઈત્તર=છન્દ પણ “આ વૈયાવચ્ચ દ્વારા છન્દકને લાભ થાઓ” એ પ્રમાણે વિચારીને વૈયાવચ્ચ
કરાવે. પણ કામ કરવાની આળસને લીધે કે “તમે મારી વૈયાવચ્ચ કરો, હું તમારી વૈયાવચ્ચ ભવિષ્યમાં કરીશ”
એ પ્રમાણે પ્રત્યુપકારને દેખાડતો છતો વૈયાવચ્ચ ન કરાવે.

યશો. - કારેડ ત્તિ । ઇતરોઽપિ=છન્દકાપેક્ષ્યાઽન્યશ્છન્દોઽપિ હુઃ પ્રાગ્વત્ કારયતુ ચ કૃત્યમિતિ પ્રાક્તનગાથાતોઽનુષઙ્ગઃ । કથમ્ ? ઇત્યાહ-ઇતઃ=મમ વૈયાવૃત્ત્યકારણાત્ એતસ્ય=છન્દકસ્ય ભવતુ લાભઃ=નિર્જરાવિશેષ ઇતિ હેતોઃ । એવં ચ તન્નિર્જરાર્થિતયૈવ તસ્ય સ્વવૈયાવૃત્ત્યકરણાનુજ્ઞા ઇષ્ટસાધનમિત્યુક્તં ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - પ્રાક્તનગાથાતો ઇત્યાદિ । એકોનષ્ઠિતમગાથાયાઃ પૂર્વાર્થે યત્ ચરમં “કિચ્ચં” ઇતિ પદં । તસ્યાત્ર સમ્બન્ધઃ કરણીય ઇતિ ।

તન્નિર્જરાર્થિતયૈવ=“છન્દકસ્ય નિર્જરા ભવતુ” ઇતિ ઇચ્છયૈવ, ન તુ પ્રમાદાલસ્યાદિદોષપરતન્વતયા તસ્ય=છન્દસ્ય ઇષ્ટસાધનમ્=બલવદનિષ્ઠાનનુબન્ધીષ્ટસાધનમ્ । એતચ્ચ પ્રાયઃ ગુરુણાં ગીતાર્થરત્નાધિકાનામેવ સંભવતીતિ બોધ્યમ્ । સામાન્યસાધૂનાં તુ અન્યસાધોઃ નિર્જરાકરણાર્થં સ્વકાર્યસમર્પણં તત્કાલે શુભભાવસત્ત્વેઽપિ પશ્ચમકાલાદિવૈષમ્યાત્ ભવિષ્યત્કાલે પ્રમાદાદિદોષજનકમિતિ સૂક્ષ્મં ઈક્ષણીયમ્ ।

ટીકાર્થઃ : ગાથામાં ઈતર=ભિન્ન શબ્દ લખેલ છે. પરંતુ “કોનાથી ભિન્ન ?” એ નથી લખેલ. આગળની ગાથામાં છંદકની વાત આવી ગઈ હોવાથી એની અપેક્ષાએ ભિન્ન તરીકે અહીં છન્દ લેવાય. એ છન્દ પણ ભલે કામને કરાવે પણ “આ મારી વૈયાવચ્ચ કરવા દ્વારા છંદકને નિર્જરાવિશેષ થાઓ” એ આશયથી જ વૈયાવચ્ચ કરાવે. (અહીં ગાથામાં ‘હુ’ શબ્દ પહેલાની જેમ જ વાક્યને શોભાવવા માટે જાણવો. અને ગાથામાં “કૃત્યં” શબ્દ નથી એ પદ્મી ગાથામાંથી અહીં જોડી દેવો.)

આનો સાર એ જ કે “છંદકને નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાઓ” એવી ઈચ્છામાત્રથી જ છન્દને પોતાની વૈયાવચ્ચ કરવાની છંદકને અનુજ્ઞા આપવી એ ઈષ્ટનું સાધન બને. અર્થાત્ છન્દ જો છંદકને નિર્જરા કરાવી આપવા માટે જ વૈયાવચ્ચ કરવાની અનુજ્ઞા આપે તો જ છન્દને કર્મક્ષયાદિરૂપ ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય.

યશો. - ઇદમુપલક્ષણં સ્વગતસ્વાધ્યાયાદિગુણોપષ્ટમ્માર્થિતયાઽપિ તદનુજ્ઞા તથા, ન પુનઃ અલસત્વાત્=સ્વગતશક્તિનિગૂહનાત્, પ્રત્યુપકારં ચ દર્શયન્, “યદિ ત્વં મમૈતત્કૃત્યં કરિષ્યસિ તદાઽહમપિ તવ વિશિષ્ટં કાર્યાન્તરં કરિષ્યામિ” ઇતિ પ્રલોભયન્ કારયેત્ કૃત્યમ્ । તથા ચ સ્વશક્તિનિગૂહનાદિના તસ્ય તદનુજ્ઞાઽનિષ્ટસાધનમિત્યુક્તમ્ ।

ચન્દ્ર. - ઇદં=પરસ્ય નિર્જરાર્થં સ્વકાર્યસમર્પણસ્ય ઇષ્ટસાધનતાકથનં ઉપલક્ષણં=સ્વગતસ્વાધ્યાયાદિદોષ-નેચ્છ્યા સ્વકાર્યસમર્પણસ્યાપિ ઇષ્ટસાધનતાજ્ઞાપકં । એતદેવાહ સ્વગતેત્યાદિ=સ્વપદં છન્દસ્ય બોધકં । તદનુજ્ઞા=સ્વવૈયાવૃત્ત્યકરણસ્યાનુજ્ઞા । તથા=બલવદનિષ્ઠાનનુબન્ધીષ્ટસાધનં ।

એવં “કેન પ્રકારેણ છન્દસ્ય લાભ ?” ઇતિ દર્શયિત્વાઽધુના કેન પ્રકારેણ છન્દસ્ય અલાભ ? ઇતિ ગૂઢભાષયા દર્શયન્નાહ ન પુનઃ અલસત્વાત્ ઇત્યાદિ ।

તસ્ય=છન્દસ્ય તદનુજ્ઞા છન્દકં પ્રતિ સ્વકાર્યકરણાનુજ્ઞા । અનિષ્ટસાધનં=બલવદનિષ્ઠાનનુબન્ધીષ્ટસાધન

મિતિ । સાક્ષાદનિષ્ઠસાધનં તુ ન સંભવતિ, યતઃ તત્કાલે તુ તસ્ય સ્વયં સ્વકાર્યાકરણાદિના સુખશીલતાપ્રાપ્તિદ્વારા
ઇષ્ટમેવ સ્યાત્ । કિન્તુ ભવિષ્યત્કાલે તસ્યાનિષ્ઠં ભવતીતિ ।

(શિષ્ય : શું આ ઈચ્છા વિના બીજી કોઈપણ ઈચ્છાથી છન્દ વૈયાવચ્ચ ન કરાવી શકે ?)

ગુરુ : ગાથામાં જો કે “છંદકને નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાઓ” એવી ઈચ્છાથી જ વૈયાવચ્ચ કરાવવાની છન્દને
રજા હોવાની વાત કરે છે. પરંતુ આ ઉપલક્ષણ છે. (કહેલી વસ્તુ નહિ કહેલી બીજી વસ્તુને પણ જણાવે ત્યારે
તે ઉપલક્ષણ કહેવાય.) એટલે છન્દ “પોતાનામાં રહેલા સ્વાધ્યાય વગેરે ગુણોને પોષણ મળો” એવી ઈચ્છાથી
સ્વવૈયાવચ્ચ કરવાની છંદકને અનુજ્ઞા આપે તો એ અનુજ્ઞા પણ છન્દને ઈષ્ટસાધનરૂપ જ બને.

પરંતુ પોતાના કાર્યો કરવાની શક્તિ હોવા છતાં પોતાની શક્તિને છુપાવીને એ છંદકની પાસે પોતાની
વૈયાવચ્ચ ન કરાવી શકે. એમ “જો તું મારું આ કામ કરીશ, તો હું પણ તારું વિશિષ્ટ બીજું કામ કરી આપીશ”
એમ કહીને છંદકને પ્રલોભન આપવા પૂર્વક પણ પોતાનું કામ ન કરાવી શકે.

આનો સાર એ કે પોતાની શક્તિનું નિગૂહન, પ્રલોભન વગેરે દ્વારા છન્દ પોતાના કાર્યો કરવાની છંદકને
જો અનુજ્ઞા આપે તો એ અનુજ્ઞા છન્દ માટે અનિષ્ટનું સાધન બને.

**યશો.-અત્રેદં તત્ત્વમ્-મોક્ષેચ્છાજન્યપ્રવૃત્તૌ તદુપાયતયા જ્ઞાનાદ્યુપષ્ઠમ્ભે એવેચ્છોપયુજ્યતે,
કીર્ત્યાદૌ તદુપાયત્વં પ્રતિસન્ધાય તદિચ્છયા ત્વજ્ઞાનનિમિત્તકઃ કર્મબન્ધઃ ।**

ચન્દ્ર. - છન્દનાસામાચાર્યાઃ રહસ્યમાહ અત્રેદં તત્ત્વમ્ इत्यादि । તદુપાયતયા=મોક્ષોપાયતયા, યતઃ
જ્ઞાનાદ્યુપષ્ઠમ્ભઃ મોક્ષોપાયઃ, તતઃ જ્ઞાનાદ્યુપષ્ઠમ્ભે એવ=જ્ઞાનાદિવૃદ્ધૌ એવ ઉપયુજ્યતે=ઉપયોગિની, મોક્ષાનુકૂલેતિ
યાવત્ । કીર્ત્યાદૌ તદુપાયત્વં=છન્દનાયાઃ ઉપાયત્વં પ્રતિસન્ધાય=મનસિ નિશ્ચિત્ય તદિચ્છયા=કીર્ત્યાદીચ્છયા
તુ અજ્ઞાનનિમિત્તકઃ=મોક્ષોપાયભૂતાયામપિ છન્દનાયાં કીર્ત્યાદ્યુપાયત્વજ્ઞાનાત્મકં અજ્ઞાનં એવ નિમિત્તં યસ્ય,
તાદૃશઃ કર્મબન્ધઃ । યદિ હિ “इयं छन्दना मोक्षस्योपायः” इत्यभिप्रायेण छन्दनावैयावृत्यादौ प्रवृत्तिः क्रियते,
तर्हि तत्र ज्ञानादिवृद्धीच्छयैव छन्दना करणीया । यतः ज्ञानादीन्येव मोक्षोपायभूतानि । छन्दनादिकन्तु
ज्ञानादिवृद्धिकरणद्वारैव तत्रोपयोगि । अथ कश्चिन्मूढः मोक्षोपायभूतमपि छन्दनादिकं “इदं कीर्त्यादिजनकं” इति
मत्वा कीर्त्यादीच्छया छन्दनादिकं करोति । तदा तु तस्याज्ञाननिमित्तकः कर्मबन्धो भवत्येव ।

અહીં રહસ્ય=તત્ત્વ આ છે.

મોક્ષની ઈચ્છાથી જે કોઈપણ પ્રવૃત્તિ થાય એ પ્રવૃત્તિને વિશે “મારા અને બીજાના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિ
ગુણો વૃદ્ધિ પામો” એ પ્રમાણેની જ્ઞાનાદિવૃદ્ધિને વિશે ઈચ્છા એ જ ઉપયોગી છે, કેમકે જ્ઞાનાદિ જ મોક્ષનો ઉપાય
છે. એટલે મોક્ષ જોઈતો હોય તો એના ઉપાયભૂત જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિની ઈચ્છાથી જ વૈયાવચ્ચ કરવી-કરાવવી
જોઈએ.

પણ વૈયાવચ્ચ કરનારો જો એમ માની બેસે કે “છંદના કીર્તિ વગેરેનું કારણ છે.” અને એટલે એ વૈયાવચ્ચી
કીર્તિ મેળવવા માટે જો છંદનાની ઈચ્છા રાખે, તો એ ઈચ્છા વડે તો એને અજ્ઞાનનિમિત્તક કર્મબંધ જ થાય.
‘છંદના કીર્તિજનક છે’ એ તેનું અજ્ઞાન છે અને કર્મબંધ થાય વગેરે મોક્ષના કારણભૂત નથી. એને એ મોક્ષના
કારણ માને છે. એટલે અજ્ઞાન તો એને છે જ. એટલે આવા વૈયાવચ્ચીને અજ્ઞાનનિમિત્તક કર્મબંધ થાય.

યશો. - નિરુપાધિકેચ્છા તુ તત્ર ન સંભવતિ, સુખદુઃખહાન્યન્યતરત્વાભાવાત્, એહિકસુખહેતુતયા તત્રેચ્છાયાં તુ મોહનિમિત્તકર્મબન્ધ ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - નનુ છન્દનાયાં પ્રવૃત્તિઃ છન્દનાયા એવ ઇચ્છયા ક્રિયતે । ન તુ મોક્ષસ્ય કીર્ત્યાદિર્વા ઇચ્છયા છન્દનાયાં પ્રવૃત્તિરિત્યત આહ નિરુપાધિકેચ્છા તુ=યદ્વિષયિકા ઇચ્છા વિષયાન્તરેચ્છાજન્યા, તદ્વિષયિકા ઇચ્છા સોપાધિકેચ્છા ભળ્યતે । યથા વ્યાપારકરણવિષયિકા ઇચ્છા ધનાર્જનવિષયકેચ્છાજન્યા ઇતિ સા સોપાધિકેચ્છા ગણ્યતે । એવં ધનાર્જનવિષયિકા ઇચ્છા ભોજનવસ્ત્રગૃહાદીચ્છાજન્યેતિ સાપિ સોપાધિકેચ્છા ગણ્યતે । કિન્તુ યદ્વિષયિકા ઇચ્છા વિષયાન્તરેચ્છાજન્યા ન ભવતિ, સા નિરુપાધિકેચ્છા ભળ્યતે । યથા સુખેચ્છા ન કસ્યચિદ્ વિષયાન્તરસ્યેચ્છયા જન્યા અસ્તિ । એવં દુઃખનાશેચ્છાપિ ન કસ્યચિદ્ વિષયાન્તરસ્યેચ્છયાજન્યા અસ્તિ ઇતિ સુખેચ્છા દુઃખહાનીચ્છા ચ નિરુપાધિકેચ્છા ભળ્યતે । પ્રકૃતે તુ છન્દનાયાં નિરુપાધિકેચ્છા ન સંભવતિ । કથં ન સંભવતીત્યત્ર કારણમાહ સુખદુઃખહાન્યન્યતરત્વાભાવાત્=સુખે દુઃખહાનૌ વા અન્યતરસ્મિન્નેવ વસ્તુનિ નિરુપાધિકેચ્છા સંભવતિ । છન્દના તુ ન સુખં, નાપિ દુઃખહાનિઃ ઇતિ તદિચ્છા નિરુપાધિકેચ્છા ન સંભવતિ । કિન્તુ વિષયાન્તરેચ્છાજન્યૈવ છન્દનેચ્છા સંભવતિ । એવં જ્ઞાનાદીચ્છાજન્યા છન્દનેચ્છા ઉપયોગિની । કીર્ત્યાદીચ્છાજન્યા છન્દનેચ્છા અજ્ઞાનનિમિત્તકર્મબન્ધજનની । એહિકસુખહેતુતયા=“યદિ અહં અસ્ય ગ્લાનાદેઃ વૈયાવૃત્યાદિકં કરિષ્યામિ, તર્હિ એષઃ માં મિષ્ટાન્નાદિકં દાસ્યતિ, મયા સહ દેશાન્તરે આગમિષ્યતિ । મમોપધિપ્રતિલેખનાદિકં કરિષ્યતિ” ઇત્યાદિ ચિન્તનેન એહિકસુખસ્ય કારણતાં છન્દનાદૌ નિશ્ચિત્ય તત્ર=છન્દનાદૌ ઇચ્છાયાં તુ મોહનિમિત્તકર્મબન્ધઃ=એહિકસુખલામ્પટ્યનિમિત્તકઃ કર્મબન્ધો ભવતીતિ ।

નનુ કીર્ત્યાદીનામિચ્છાપિ મોહરૂપૈવ, યતઃ કીર્તિરપિ એહિકસુખમેવાસ્તિ । તતઃ તત્રાપિ મોહનિમિત્તકઃ કર્મબન્ધ એવ ભવતિ । ભવતા તુ અજ્ઞાનનિમિત્તકઃ પ્રતિપાદ્યતે । તત્ર યુક્તમેતદિતિ ચેત્ અત્ર પદ્ધેન્દિયસુખાન્યેવૈહિકસુખતયા અભિપ્રેતાનિ । કીર્તિસ્તુ ન તાદૃશીતિ એકં સમાધાનં । વયં તુ સંભાવયામઃ યદુત “કીર્ત્યાદિકં મોક્ષોપાયઃ, યતઃ સાધૂનાં કીર્ત્યા જિનશાસનપ્રભાવના ભવતિ । બહવઃ પ્રતિબુદ્ધ્યન્તે । તતશ્ચ “કીર્તિમાન્ સાધુઃ જિનશાસનપ્રભાવનાદિનિમિત્તં ભવતીતિ સ શીઘ્રં મોક્ષં પ્રાપ્નોતિ” ઇતિ મત્વા યઃ મોક્ષોપાયત્વં કીર્ત્યાદૌ અભિસન્ધાય કીર્ત્યાદ્યર્થં વૈયાવૃત્યાદિકં કરોતિ, તસ્યાજ્ઞાનનિમિત્તકઃ કર્મબન્ધો ભવતિ । સ હિ યદ્યપિ મોક્ષકામનાવાનસ્તિ । તથાપિ મોક્ષાનુપાયે કીર્ત્યાદૌ તસ્ય મોક્ષોપાયત્વસ્ય ભ્રમોઽસ્તીતિ તસ્ય મોહનિમિત્તકઃ કર્મબન્ધો ન ગણ્યતે, કિન્તુ અજ્ઞાનનિમિત્તક એવ કર્મબન્ધો ગણ્યતે । તત્ત્વં પુનઃ ગીતાર્થા જાનન્તિ ।

(શિષ્ય : છંદક મોક્ષાદિની કોઈપણ ઈચ્છા વિના માત્ર વૈયાવચ્ચ-છંદના કરવાની જ ઈચ્છાથી વૈયાવચ્ચ-છંદના ન કરી શકે ?)

ગુરુ : ના. જે ઈચ્છા બીજી કોઈ વસ્તુની ઈચ્છાથી ઉત્પન્ન થયેલી હોય તે સોપાધિક-ઈચ્છા કહેવાય. દા.ત. તૃપ્તિ મેળવવાની ઈચ્છાથી ભોજન કરવાની ઈચ્છા થાય. ભોજનની ઈચ્છાથી રસોઈ બનાવવાની ઈચ્છા થાય.

પણ બીજી કોઈપણ વસ્તુની ઈચ્છા વિના સીધી જ જે ઈચ્છા થાય એ નિરુપાધિક ઈચ્છા કહેવાય. આ ઈચ્છા માત્ર “સુખ અને દુઃખનાશ” એમ બે જ વસ્તુમાં સંભવી શકે છે. સુખની ઈચ્છા કે દુઃખનાશની ઈચ્છા બીજી

કોઈ વસ્તુની ઈચ્છાથી ઉત્પન્ન થનારી નથી. એ ઈચ્છા સ્વતંત્ર છે.

પ્રસ્તુતમાં છંદના-વૈયાવૃત્ય એ સુખ નથી કે દુઃખનાશ પણ નથી. એટલે એમાં નિરુપાધિક ઈચ્છા ન સંભવે. પરંતુ કોઈક બીજી વસ્તુની ઈચ્છાપૂર્વકની જ ઈચ્છા એમાં સંભવી શકે.

“આ છંદના-વૈયાવૃત્ય મને સુખશીલતા વગેરે આપનાર બનશે.” એ પ્રમાણે છંદનાને ઐહિક સુખના ઉપાય તરીકે માનીને છંદના-વૈયાવૃત્યને વિશે ઈચ્છા કરે તો ત્યાં એને સ્પષ્ટ રીતે મોહ હોવાથી મોહનિમિત્તક કર્મબંધ થાય.

એટલે મોક્ષ અને એ માટે જ્ઞાનાદિની ઈચ્છાથી છંદનાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરવી યોગ્ય છે.

યશો. - ન ચ મોક્ષેચ્છાયા અપિ રાગરૂપતયા કર્મબન્ધહેતુત્વમેવેતિ વાચ્યમ્, અનભિષ્વઙ્ગરૂપતયા તસ્યાસ્તથાત્વાભાવાત્, વહ્નેર્દાહ્યં વિનાશ્યાનુવિનાશવત્તસ્યા અપિ કર્મવિનાશ્યાનુવિનાશાત્ इत्यन्यत्र વિસ્તર इति ॥૬૦॥

ચન્દ્ર. - શઙ્કતે ન ચ મોક્ષેચ્છાયા અપિ ઇત્યાદિ । રાગસ્વરૂપતયા=ઇચ્છામાત્રસ્યૈવ રાગરૂપત્વં ઇતિ હેતોઃ । સમાધાનમાહ અનભિષ્વઙ્ગસ્વરૂપતયા=યતઃ મોક્ષેચ્છા આસક્તિસ્વરૂપા નાસ્તિ, કિન્તુ શુભભાવસ્વરૂપાઽસ્તિ, અતઃ તસ્યા:=મોક્ષેચ્છાયાઃ તથાત્વાભાવાત્=કર્મબન્ધહેતુત્વાભાવાત્ । પ્રત્યુત કર્મવિનાશકારિણ્યેવ સા ।

નનુ તથાપિ સા રાગરૂપા ઇતિ તુ ભવતામમપ્યભિમતમ્ । રાગશ્ચ મોક્ષં પ્રતિ પ્રતિબન્ધક એવ । અત એવ કરૂણાભાવનાત્મકશુભભાવસ્વરૂપેણ રાગેણ યુક્તાઃ તીર્થકરાઃ ન પ્રાચીનતૃતીયભવે મોક્ષં પ્રાપ્નુવન્તીતિ કથં સા યુક્તેત્યત આહ વહ્નેર્દાહ્યં વિનાશ્યાનુવિનાશવત્ યથા વહ્નિઃ પ્રથમં કાષ્ઠાદિકં દાહ્યં દહતિ । તદનન્તરં સ્વયમપિ વિનશ્યતિ । એવમેવ તસ્યા અપિ=ન કેવલં વહ્નેઃ, કિન્તુ મોક્ષેચ્છાયા અપિ કર્મ વિનાશ્ય=કર્મ ક્ષપયિત્વા અનુવિનાશાત્=પશ્ચાત્ સ્વયમેવ નાશાત્ ન સા કર્મબન્ધહેતુરિતિ । યદ્યપિ સા શુભકર્મહેતુરસ્ત્યેવ । તથાપિ શુભકર્માપિ અશુભકર્મણો નાશં કૃત્વા સ્વયં વિનશ્યતીત્યેતદપિ અત્ર યોજ્યમ્ । અન્યત્ર વિસ્તરઃ=ગ્રન્થાન્તરે એતત્પદાર્થઃ વિસ્તરતો નિરૂપિતોઽસ્તિ । તતઃ તત્સ્થાનાદેવ સ અવગન્તવ્ય ઇતિ ॥૬૦॥

શિષ્ય : છેવટે તો મોક્ષેચ્છા પણ રાગરૂપ જ છે ને ? તો એ પણ જીવને કર્મબંધ કરાવનારી જ બનશે ને ?

ગુરુ : ના, ઈચ્છાઓ બે પ્રકારની હોય. અભિષ્વઙ્ગ=આસક્તિ સ્વરૂપ અને અનાસક્તિસ્વરૂપ. મોક્ષેચ્છા અનાસક્તિસ્વરૂપ છે અને કર્મબંધનું કારણ તો આસક્તિસ્વરૂપ ઈચ્છા જ બને. અનાસક્તિ સ્વરૂપ મોક્ષેચ્છા કર્મબંધનું કારણ ન બને.

(શિષ્ય : ગમે તે હોય. મોક્ષમાં ગયા પછી એક પણ ઈચ્છા હોતી નથી. એટલે છેવટે તો મોક્ષની ઈચ્છા પણ ખરાબ જ કહેવાય. તમે એને શા માટે સારી-ઉપાદેય ગણો છો ?)

ગુરુ : જેમ અગ્નિ દાહ્ય=ઈંધનને ખતમ કરી દીધા બાદ સ્વયં પોતાની મેળે જ નાશ પામી જાય છે એને ખતમ કરવાની કોઈ મહેનત ન પડે. એમ આ મોક્ષેચ્છા પણ કર્મોને ખતમ કરી દીધા બાદ એની મેળે જ નાશ પામી જાય છે. એટલે કર્મોને ખતમ કરવા માટે એ જરૂરી છે. અને એ તો સ્વયં ખતમ થનારી હોવાથી નુકસાનકારક નથી. આ પદાર્થનો અમે અન્ય ગ્રંથોમાં વિસ્તાર કરેલો છે ॥૬૦॥

યશો. - અથૈવંવિધગુણયોગેન છન્દકચ્છન્દ્યયોઃ સામાચારીપાલનક્ષમત્વ-
મિત્યુદ્ધોષયતિ-

एवं एयगुणाणं कहिया गंभीरधीरया दोण्हं ।

छंदणसामाचारी एएहिं परिजिआ होइ ॥६१॥

॥ छंदणा सम्पत्ता ॥

चन्द्र. - एवंविधगुणयोगेन=अनन्तरमेव प्रतिपादिताः ये कीर्तिच्छाऽभावादयो गुणाः, तेषां सम्बन्धेन
सामाचारीपालनक्षमत्वं= सामाचारीपालनयोग्यता । अत्र यद्यपि छन्दनासामाचारिं छन्दक एव करोति, तथापि
उपचारात् छन्दोऽपि सामाचारीपालको गण्यते इति बोध्यम् ।

→ एवं एतद्गुणयोः द्वयोः अपि गंभीरधीरता कथिता । एताभ्यां छन्दना सामाचारी परिणिता भवति
← इति गाथार्थः ।

આમ આવા પ્રકારના ગુણોનો યોગ હોય તો જ છંદક અને છન્દ સામાચારીના પાલનમાં સમર્થ બની શકે”
એ વાતને જાહેર કરે છે.

ગાથાર્થ : આ પ્રમાણે આવા પ્રકારના ગુણોવાળા છંદક અને છંદને ગંભીરતા અને ધીરતા કહેવાયેલી છે.
આ બે વડે છંદનાસામાચારી સ્વાધીન કરાય છે.

यशो. - एवं ति । एवं=उक्तरीया एतद्गुणयोः=उक्तगुणयुक्तयोः द्वयोः=
छन्दकच्छन्द्ययोः गम्भीरधीरता=गम्भीरौ अलक्षितचित्ताभिप्रायौ धीरौ च कार्यनान्तरीयक-
स्वगतपरिभवसहिष्णू तयोर्भावस्तथाता कथिता=प्ररूपिता-“दोण्ह वि इट्ठफलं तं
अतिगम्भीराण धीराणं” (पंचा० १२/३६) इत्यादिना प्रबन्धेन पूर्वाचार्यैरिति गम्यम् ।
एताभ्यां=गम्भीरधीराभ्यां छन्दकछन्द्याभ्यां छन्दनासामाचारी परिजिता भवति=
स्वायत्तीकृता भवति ॥६१॥

॥ इति न्यायविशारदविरचिते सामाचारीप्रकरणे छन्दना विवृत्ता ॥८॥

चन्द्र. - उक्तगुणयुक्तयोः=कीर्तिप्रत्युपकारप्राप्त्यादिवाञ्छारहितत्वादिगुणयुक्तस्य छन्दकस्य
प्रमादालस्यादि रहितत्वादिगुणयुक्तस्य छन्दस्य च अलक्षितचित्ताभिप्रायौ=परैरज्ञातो चित्तस्याभिप्रायः ययोः
तौ अलक्षितचित्ताभिप्रायौ । सर्वेऽपि छन्दमस्थाः दोषैः समन्विता एव भवन्ति । यस्तु वैयावृत्यकरः
ग्लानबालगुर्वादीनां दोषान् मनसिकृत्य, तिरस्कारभावेन उपेक्षया वा तेषां वैयावृत्यं करोति, तं प्रति
ग्लानादयोऽपि खिन्नाः भवन्ति । तेऽपि तस्य वैयावृत्यं नेच्छन्ति । ततश्च वैयावृत्यपरित्यागो भवेत् । किन्तु गंभीरो
वैयावृत्यकरः ग्लानादीनां दोषादीन् जानानोऽपि न बहिः अनुचितं व्यवहारं करोति । तथा वर्तते, यथा न कोऽपि
तस्य मनोगतं भावं जानाति । स एव छन्दनादिसामाचारीयोग्यः इति । कार्यनान्तरीयकस्वगत-

પરિભવસહિષ્ણુ=છંદના-વૈયાવૃત્યાદિકાર્યે: સહ નાન્તરીયક:=અવિનાભાવી, ય: સ્વસ્ય પરિભવ:, તસ્ય સહિષ્ણુ । વૈયાવૃત્યાદિષુ પ્રાય: સ્વલના: સંભવન્ત્યેવ । યથા ગ્લાનસ્ય યત્પ્રયોગ્યં, તન્નાનીતં કિન્તુ અપ્રાયોગ્યમાનીતં । યદ્વા પ્રાયોગ્યમપિ અધિકમાનીતં । યદ્વા ગ્લાનપ્રાયોગ્યગવેષણાયાં પ્રભૂતા વેલા સજ્ઞાતા, તતશ્ચ ગ્લાનસ્યાસમાધિર્ભવતિ । યદ્વા ગ્લાનસંબંધિ કિન્ચિત્કાર્યં વિસ્મૃતં । યદ્વા સ્વલનાઽભાવેઽપિ ગ્લાનાદિના કેનચિત્ એવમેવ વૈયાવૃત્યકરસ્ય પરિભવ: કૃત: યથા “ન ત્વં સુષ્ટુ વૈયાવૃત્યં કરોષિ” ઇત્યાદિ । તતશ્ચ એતાદૃક્સ્વલનાનાયાં ય: ગ્લાનાદિના પરાભવ: ક્રિયતે, સ યેન સોદું શક્ય: સ એવ છંદનાસામાચારીપાલને સમર્થો ભવતિ । અન્યસ્તુ “એકં તાવદહં નિ:સ્પૃહતયા વૈયાવૃત્યં કરોમિ । અપરં એતે સાધવ: મમ પ્રશંસાં તુ દૂરે, કિન્તુ નિન્દાં કુર્વન્તિ । અધુના ન કરિષ્યામ્યહં વૈયાવૃત્યમ્” ઇત્યાદિ ચિન્તયિત્વા વૈયાવૃત્યાદિકમેવ પરિત્યજેત્ ।

અત્ર યથા છંદકસ્ય એતૌ દ્વૌ ગુણૌ યુક્તૌ, તથૈવ છંદ્યસ્યાપ્યેતૌ દ્વૌ ગુણૌ અપેક્ષણીયૌ । વૈયાવૃત્યકરસ્ય સ્વલનાનાયાં સત્યાં ય: છંદ્ય: મુખ્યે ખેદભાવં આવિર્ભાવયતિ । છંદકેનાનીતસ્ય વસ્તુનોઽલ્પત્વે સતિ “કથં બહુ નાનીતં, તવ હૃદયં સંકુચિતમસ્તિ” ઇત્યાદિ બ્રૂતે તદા વૈયાવૃત્યકરણાં શુભભાવોઽપિ અપગચ્છેત્ । તસ્માત્ છંદ્યોઽપિ ગંભીરો અપેક્ષણીય: । છંદકસ્ય સ્વલનાનાયાં સત્યામપિ ય: છંદ્ય: સ્વમનોગતભાવં બહિર્ન પ્રકટયતિ, યતિતકાલે ચ છંદકં તત્કૃતાં સ્વલનાં મધુરભાષયા દર્શયતિ, સ ગંભીર: છંદ્ય: પ્રકૃતસામાચારીયોગ્યો ભવતીતિ ।

એવં છંદકોઽપિ કદાચિત્ તં ગ્લાનાદિકસ્ય છંદ્યસ્ય પરાભવં કરોતિ યથા “કિં શીઘ્રં પ્રગુણો ન ભવસિ? તવ તુ ગ્લાનત્વમેવ પ્રિયં, યત: તત્ર વૈયાવૃત્યં પ્રાયોગ્યદ્રવ્યાણિ ચ પ્રાપ્યન્તે । ન ચૈતદ્યુક્તં । અસ્માકમપિ ચિન્તા ભવતા કરણીયા” ઇત્યાદિ । યદ્વા વૈયાવૃત્યમેવ તે સમ્યગ્ ન કુર્વન્તિ । તત્ર પ્રમાદં ભજન્તે । અયમપિ તૈ: કૃત: ગ્લાનસ્ય પરાભવ એવ । એતાદૃશ્યાં અવસ્થાયાં તેન છંદ્યેન સ પરાભવ: સોદૃશ્ય એવ ।

તથાતા=ગમ્ભીરધીરતા । પંચાશકાવયવસ્યાર્થસ્ત્વયમ્ દ્વયોરપિ=છંદકછંદ્યયો: અતિગંભીરયો: ધીરયો: તદિષ્ટફલં ભવતિ । **પ્રબન્ધેન**=વિસ્તરેણ **પૂર્વાચાર્યૈ:**=શ્રીહરિભદ્રસૂરિપ્રભૃતિભિ: । **સ્વાયતીકૃતા**=આત્મસાત્કૃતા, સમ્યક્પાલિતા ભવતીતિ યાવત્ ॥૬૧॥

મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે છંદનાસામાચારીટીકાયા: વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ સંપૂર્ણે ।

ટીકાર્થ : ૫૯મી ગાથામાં છંદકના અને ૬૦મી ગાથામાં છંદ્યના ગુણો અને એના દ્વારા થતો લાભ બતાવ્યો. એટલે એ બતાવેલી પદ્ધતિપ્રમાણે કહેલા ગુણોવાળા છંદક અને છંદ્યને ગંભીરતા અને ધીરતા ધારણ કરવાનું કહેવાયેલું છે. જેના મનનો અભિપ્રાય બીજા વડે જાણી ન શકાય એ ગંભીર કહેવાય. અને કાર્ય કરવામાં અવશ્ય થનાર (નાન્તરીયક) એવા પોતાના સંબંધી પરાભવ-અપમાન-નિંદાદિને સહન કરવાની શક્તિવાળો હોય તે ધીર કહેવાય. આ ગંભીર અને ધીરમાં જે ગંભીરતા અને ધીરતારૂપી ભાવ છે, તે આ બે છંદ્ય-છંદકમાં હોવો જોઈએ. “અતિગંભીર અને ધીર એવા આ બેયને તે છંદના=વૈયાવચ્ચ ઈષ્ટફળ આપનારી છે” આ વાત ઘણા શાસ્ત્રપાઠો દ્વારા પૂર્વાચાર્યોએ કરી છે. ગાથામાં પૂર્વાચાર્યશબ્દ લખેલો નથી. પણ એ સમજી લેવાનો છે.

આવા ગંભીર અને ધીર એવા છંદક અને છંદ્ય વડે આ છંદનાસામાચારી સ્વાધીન=આત્મસાત્=સિદ્ધ કરાયેલી થાય છે. આ બે ગુણો ન હોય તો ઉપર બતાવેલા એવા પણ છંદક-છંદ્ય છંદનાને સિદ્ધ ન કરી શકે ॥૬૧॥

છંદના સામાચારીનું વિવેચન સંપૂર્ણ

યશો. - ઇચાણિ ણિમંતણા ભન્નઇ-
અથ નિમન્ત્રણા વિવ્રિયતે, તત્રાદૌ તલ્લક્ષણમાહ-

ચન્દ્ર. - ઇદાનીં મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે નિમન્ત્રણાસામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા
રહસ્યપ્રકટનં ચ ક્રિયેતે ।

છંદના બાદ હવે નિમન્ત્રણાનું વર્ણન કરવાનું છે. તેમાં સૌ પ્રથમ તેનું લક્ષણ કહે છે.

યશો. - ગુરુપૃચ્છાઙ મુનીણં અગ્ગહિયસંપત્થણા ણિમંતણયા ।
સજ્ઞાયાઙરયસ્સ વિ કજ્જુજ્જુત્તસ્સ સા હોઙ ॥૬૨॥

ચન્દ્ર. - → ગુરુપૃચ્છયા મુનીનાં અગૃહીતસંપ્રાર્થના નિમન્ત્રણા ભવતિ । સા સ્વાધ્યાયાદિસ્તસ્યાપિ
કાર્યોદ્યુક્તસ્ય ભવતિ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થ : ગુરુની રજા લીધા બાદ સાધુઓને અગૃહીત=વહોરીને લાવવાની બાકી વસ્તુઓની સંપ્રાર્થના
કરવી એ નિમંત્રણ કહેવાય. સ્વાધ્યાયાદિમાં લીન એવા પણ કાર્યમાં ઉદ્યોગવાળા સાધુને તે હોય છે.

યશો. - ગુરુ ત્તિ । યતીનાં=સાધૂનાં ગુરુપૃચ્છયા=ધર્માચાર્યાઙ્ગયા અગૃહીતસ્ય=
અનાનીતસ્યાશનાદેરિતિ ગમ્યતે, સંપ્રાર્થના=ભાવવિશુદ્ધિપૂર્વિકા પ્રાર્થના 'નિમંત્રણયા' ઇતિ
સ્વાર્થિક 'ક'-પ્રત્યયાન્તતયા નિમન્ત્રણકા=નિમન્ત્રણા સામાચારી ભવતિ । અત્રાઙગૃહીતેતિ
પદં છન્દનાવારણાય । શેષમુક્તપ્રયોજનમ્ ।

ચન્દ્ર. - સાધૂનાં=સાધૂન્ પ્રતિ । ભાવવિશુદ્ધિપૂર્વિકા="એતેષાં સાધૂનાં વૈયાવૃત્યકરણેન મમ મહાન
નિર્જસલાભો ભવિષ્યતિ" ઇતિ યા ભાવસ્ય વિશુદ્ધિઃ, તત્પૂર્વિકા । 'સમ્' ઇતિ ઉપસર્ગસ્યાયમર્થો ગૃહીતઃ
ટીકાકારેણ । પ્રાર્થના="હે સાધો ! અહં ભવદર્થં કિમાનયામિ ? મમોપરિ કૃપાં કૃત્વા ભવત્પ્રાયોગ્યસ્યાનય-
નમનુજાનીહિ" ઇત્યાદિરૂપા । નિમન્ત્રણકા=અત્ર "ક" પ્રત્યયઃ સ્વાર્થિકોઽસ્તિ । તતશ્ચ ન તેન અર્થભેદો
ભવતિ । અતઃ એવાહ નિમન્ત્રણા ઇતિ ।

છન્દનાવારણાય=છન્દનાનિમન્ત્રણયોરિયાનેવ વિશેષઃ યદુત છન્દના પૂર્વાનીતવસ્તુનઃ પ્રાર્થનારૂપા, નિમન્ત્રણા
તુ પૂર્વમનાનીતવસ્તુનઃ આનયનાર્થ પ્રાર્થનારૂપેતિ । તતશ્ચ યદિ અગૃહીતપદં ન ગૃહ્યતેઽત્ર, તર્હિ ઇદં નિમન્ત્રણાલક્ષણં
છન્દનાયાં અતિવ્યાપ્તં ભવેત્ । તતશ્ચ છન્દનાયામતિવ્યાપ્તિવારણાય 'અગૃહીત' પદમિતિ । ઉક્તપ્રયોજનં=
છન્દનાયાં શેષપદાનાં પ્રયોજનં પ્રતિપાદિતમેવેતિ ।

ટીકાર્થ : સાધુઓ પ્રત્યે, ધર્માચાર્યની આજ્ઞા=રજા=અનુમતિ લીધા બાદ, નહિ લાવેલા (લાવવાના બાકી)
એવા અશનાદિની ભાવવિશુદ્ધિપૂર્વકની પ્રાર્થના નિમંત્રણકા કહેવાય છે. અહીં 'ક' પ્રત્યય સ્વાર્થમાં લાગેલો
છે. એટલે એનો બીજો કોઈ અર્થ નહિ થાય.

“પહેલા નહિ લાવેલ” એવા અશનાદિની... અહીં જે ‘અગૃહીત’ પદ છે તે છંદનામાં અતિવ્યાપ્તિ ન થાય તે માટે છે. છંદનામાં પૂર્વે લાવેલા અશનાદિની પ્રાર્થના છે. નિમન્ત્રણમાં પૂર્વે નહિ લાવેલાની પ્રાર્થના છે. આટલો જ એ બે વચ્ચે ભેદ છે. એટલે અગૃહીતપદ ન લખે તો અતિવ્યાપ્તિ આવે.

બાકીના ગુરુપૃથ્થા વગેરે પદોનું પ્રયોજન તો છંદનામાં જ કહી ગયા છીએ.

યશો. - સ્વાધ્યાયાદૌ-સ્વાધ્યાયો વાચનાદિસ્મઃ આદિશબ્દાદ વસ્ત્રધાવનાદિરૂપં ગુસ્કૃત્યં ચ, તત્ર રતસ્યાપિ=ઉદ્યતસ્યાપિ સ્વાધ્યાયાદિકરણપરિશ્રાન્તસ્યાપિ इत्यर्थः । कार्योद्भूतस्य=कार्ये वैयावृत्यलक्षणे उद्युक्तस्य=बद्धाभिलाषस्य सा=निमन्त्रणा भवति कर्तव्येति शेषः । तदिदमुक्तम्-(पंचा० १२/३८)

सज्ज्ञायादुव्वाओ गुस्किच्चे सेसगे असंतंमि । तं पुच्छिऊण कज्जे सेसाण णिमंतणं कुज्जा ॥ इति ॥६२॥

ચન્દ્ર. - इयं च निमन्त्रणा केन कर्तव्या ? इति आह स्वाध्यायादौ इत्यादि । पञ्चाशकगाथाभावार्थस्त्वयम् → स्वाध्यायध्यानादिना परिश्रान्तोऽपि साधुः वस्त्रधावनादिके रत्नाधिककार्ये शेषे असति गुरुं पृष्ट्वा शेषाणां निमन्त्रणं कुर्याद् ← इति । तथा च स्वाध्यायध्यानादिकरणेन परिश्रान्तोऽपि साधुः वस्त्रधावनादिरूपे रत्नाधिककार्ये शेषे असति ग्लानादीनां वैयावृत्यकरणे उद्यतः सन् निमन्त्रणां कर्तुं योग्यः, तर्हि अन्येषां तु का वार्ता ? इति ‘अपि’ शब्दार्थः ।

पंचाशकगाथावार्थस्त्वयम् → स्वाध्यायात्परिश्रान्तः शेषે ગુરુકૃત્યે અસતિ ગુરું પૃષ્ઠ્વા શેષાન્ પ્રતિ નિમન્ત્રણાં કુર્યાત્ ← इति ॥६२॥

સ્વાધ્યાય વગેરે અને વસ્ત્રધાવનાદિ ગુરુકાર્યો વગેરેમાં ઉદ્યમવાળા એટલે કે સ્વાધ્યાય, ગુરુકાર્યાદિ કરવા દ્વારા થાકેલા એવા સાધુએ પણ વૈયાવચ્ચરૂપી કાર્યમાં અભિલાષા બાંધીને આ નિમંત્રણ કરવા યોગ્ય છે. અર્થાત્ ભલે એ થાકેલો હોય તો પણ એને વૈયાવચ્ચાદિમાં અભિલાષા થવી જ જોઈએ. અને એ વૈયાવચ્ચ કરવા માટે એણે સાધુઓ પ્રત્યે નિમંત્રણ પણ કરવી જોઈએ.

પંચાશકમાં કહ્યું છે કે → સ્વાધ્યાયાદિથી થાકેલો સાધુ “બીજા ગુરુના કામો ન હોય તો” ગુરુને પુછી=ગુરુની રજા લઈને ગુરુ સિવાયના બાકીના સાધુઓને ભોજનાદિ લાવવા રૂપ કાર્યને વિશે નિમંત્રણ કરે. ←॥६२॥

યશો. - अथ स्वाध्यायादिखिन्नस्य कथं वैयावृत्यादावुद्योगः ? इत्यत्राह -

इच्छाऽविच्छेदेणं कज्जुज्जोगो अ हंदि पइसमयं ।

परिणयजिणवयणाणं एसो अ महाणुभावाणं ॥६३॥

ચન્દ્ર. - शङ्कते अथ स्वाध्यायादि इत्यादि । सर्वेऽपि जिनोक्ता योगाः परमपदसाधकाः सन्ति । ततश्च यं कञ्चिद् योगं साधयित्वा तेनैव मोक्षः प्राप्तव्यः । एवं च स्वाध्यायादिरतस्य वैयावृत्यादौ उद्यमः कथं

ભવેદિતિ । યદ્વા યઃ સ્વાધ્યાયાદાવેવ ચિત્તઃ, તસ્ય વૈયાવૃત્યે અભિલાષ એવ કથં ભવેત્ ? તદભાવે તુ ઉદ્યમસ્તુ દૂરે એવેત્યત આહ

→ પ્રતિસમયં ઇચ્છાઽવિચ્છેદેન કાર્યોદ્યોગઃ ભવતિ । એષ ચ ઇચ્છાઽવિચ્છેદઃ પરિણતજિનવચનાનાં મહાત્માનાં ભવતિ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : સ્વાધ્યાયાદિથી થાકેલાને વૈયાવચ્ચમાં ઉદ્યોગ=ઉદ્યમ શી રીતે સંભવે ? એને તો વૈયાવચ્ચમાં ઈચ્છા જ શી રીતે થાય ?

ગુરુ : આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પ્રસ્તુત ગાથામાં આપે છે.

ગાથાર્થ : ઈચ્છાના અવિચ્છેદ વડે પ્રત્યેક સમયે કાર્યમાં ઉદ્યોગ હોય. અને આ ઈચ્છા-અવિચ્છેદ 'પરિણમેલા છે જિનવચનો જેને એવા' મહાનુભાવોને હોય છે.

યશો. - ઇચ્છ તિ । પ્રતિસમયં=સમયં સમયં પ્રતિ, કાર્યોદ્યોગશ્ચ=કૃત્યોદ્યમશ્ચેચ્છયા=મોક્ષકાઙ્ક્ષાયા અવિચ્છેદેન=નૈરન્તર્યેણ ભવતીતિ શેષઃ । હંદિ ઇત્યુપદર્શને, એષ ચ=ઇચ્છા-ઽવિચ્છેદશ્ચ પરિણતજિન-વચનાનાં=સમ્યક્ શ્રદ્ધાગોચરીકૃતપ્રવચનતત્ત્વાનાં મહાનુભાવાનાં=મહાપ્રભાવાનાં ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - કૃત્યોદ્યમઃ=વૈયાવૃત્યાદિષુ કાર્યેષુ પ્રયત્નઃ । નનુ મોક્ષેચ્છા નિરન્તરં કથં સંભવતીત્યત આહ ઇચ્છાઽવિચ્છેદશ્ચ=મોક્ષેચ્છાઽવિચ્છેદશ્ચ । સમ્યક્=યુક્તિપૂર્વકં પ્રવચનતત્ત્વં જ્ઞાત્વા દૃઢમનોભાવેન ચ । ન તુ સ્થૂલબુદ્ધ્યા, વાઙ્માત્રેણ વા શ્રદ્ધાગોચરીકૃતપ્રવચનતત્ત્વાનાં=શ્રદ્ધાગોચરીકૃતં="ઇદમેવ સમ્યક્, યદેતજ્જિનૈરુક્તમ્" ઇત્યાદિના સ્વીકૃતં પ્રવચનતત્ત્વં ચૈઃ, તાદૃશાનાં ।

ટીકાર્થ : પ્રત્યેક સમયે વૈયાવચ્ચાદિ કાર્યોમાં ઉદ્યમ એ મોક્ષની ઈચ્છા નિરન્તર રહેવાને લીધે થાય છે. "ભવતિ" પદ ગાથામાં નથી. તે બહારથી લેવાનું.

આ ઈચ્છાનો અવિચ્છેદ સમ્યક્ રીતે પ્રવચનના તત્ત્વો ઉપર શ્રદ્ધાને ધારણ કરનારા મહાપ્રભાવશાળી આત્માઓને હોય છે.

યશો. - મોક્ષોપાયેચ્છાઽવિચ્છેદેન હિ પ્રવૃત્ત્યવિચ્છેદઃ, તદવિચ્છેદશ્ચ મોક્ષેચ્છાઽવિચ્છેદાત્, તદવિચ્છેદશ્ચ પ્રતિકૂલેચ્છયાઽપ્રતિબન્ધાદપ્રમાદાચ્ચ, પ્રતિકૂલેચ્છાપ્રમાદપરિહારશ્ચ વિવેકાત્, વિવેકશ્ચ નૈરન્તર્યેણ ભગવદ્વચનપરિભાવનં,

ચન્દ્ર. - તાત્પર્યમાહ । મોક્ષોપાયેચ્છાઽવિચ્છેદાત્=મોક્ષસ્ય ઉપાયઃ વૈયાવૃત્યાદયઃ, તેષાં ઇચ્છયાઃ અવિચ્છેદાત્=નિરન્તરં સંભવાત્ પ્રવૃત્ત્યવિચ્છેદઃ=વૈયાવૃત્યાદિષુ નિરન્તરં પ્રવૃત્તિસંભવઃ । મોક્ષોપાયેચ્છાઽવિચ્છેદ એવ કથં ભવેત્ ? ઇત્યાહ તદવિચ્છેદશ્ચ=મોક્ષોપાયનાં વૈયાવૃત્યાદીનામિચ્છયા અવિચ્છેદશ્ચ મોક્ષેચ્છાઽવિચ્છેદાત્=નિરન્તરં મોક્ષેચ્છાસંભવાત્ । તદવિચ્છેદશ્ચ=મોક્ષેચ્છાઽવિચ્છેદશ્ચ પ્રતિકૂલેચ્છયાઽપ્રતિબન્ધાત્=

સંસારેચ્છારૂપા યા પ્રતિકૂલેચ્છા, તસ્યા: અભાવાદેવ તયા મોક્ષેચ્છાપ્રતિબન્ધસ્યાસંભવાત્ । યદિ હિ વિષયસુખેચ્છા સ્યાત્, તર્હિ મોક્ષેચ્છાપ્રતિબન્ધ: સ્યાત્ । કિન્તુ સૈવ નાસ્તીતિ । અપ્રમાદાચ્ચ=વિકથાદિપ્રમાદે સતિ સંભવતિ મોક્ષેચ્છા વિચ્છેદ: । પ્રકૃતે તુ અનવરતમપ્રમતાનાં પ્રમાદાભાવાદેવ નાસ્તિ મોક્ષેચ્છાવિચ્છેદ: । નનુ પ્રતિકૂલેચ્છાયા: પ્રમાદસ્ય ચ ત્યાગ: કથં ભવેત્ ? इत्यत आह प्रतिकूलेच्छाप्रमादपरिहारश्च विवेकात्=“કિં શોભનં કિં વાઽશોભનમ્” इत्यादि सम्यग्ज्ञानात् । તાદૃશસમ્યગ્જ્ઞાનાત્ વિષયસુખં પ્રમાદં ચ અતિકટુવિપાકં જ્ઞાત્વૈવ તત્પરિહારં કુર્વન્તિ તે મહાત્માન इति । નનુ વિવેક એવ કથં ભવેત્ ? इत्यत आह विवेकश्च नैरन्तर्येण=અનવરતં, સતતં ભગવદ્વચન-પરિભાવનં=જિનવચનસંચિન્તનમેવ । અત્ર જિનવચનપરિભાવનાત્ વિવેકો ભવતીતિ અનુક્ત્વા જિનવચનપરિભાવનમેવ વિવેક इति यत्कथितं । તત્ કારણે કાર્યોપચારાદ્ દૃષ્ટવ્યમ્ । યદ્વા અયમેવ મહાન્ વિવેક: યદ્ જિનવચનપરિભાવનં ક્રિયત इति ।

આશય એ છે કે વૈયાવચ્ચાદિમાં પ્રવૃત્તિનો અવિચ્છેદ મોક્ષના ઉપાયોની ઈચ્છાના અવિચ્છેદથી પ્રગટે છે. મોક્ષોપાયેચ્છાનો અવિચ્છેદ મોક્ષેચ્છાના અવિચ્છેદથી સંભવે છે. મોક્ષેચ્છાનો અવિચ્છેદ વિષયસુખોની ઈચ્છા વગેરે રૂપ પ્રતિકૂળ ઈચ્છા વડે મોક્ષેચ્છાનો પ્રતિબંધ ન થવાને લીધે અને અપ્રમાદને લીધે સંભવે છે. પ્રતિકૂલેચ્છા અને પ્રમાદ આ બેનો ત્યાગ વિવેકથી થાય છે. વિવેક એટલે સતત પરમાત્માના વચનોનું ચિંતન કરવું તે.

યશો. - તચ્ચ ક્ષયોપશમવિશેષપ્રગુણીકૃતશક્તેર્મહાશયસ્યૈવ કસ્યચિદ્ ગોષ્પદીકૃતઃ ભવજલધેરેવ જન્તો: સંભવતીતિ બોધ્યમ્ ॥૬૩॥

ચન્દ્ર.-નનુ નિરન્તરં જિનવચનપરિભાવનમેવં કથં ભવેત્ ? इत्यत आह तच्च=અનવરતં જિનવચનપરિભાવનં ચ ક્ષયોપશમવિશેષપ્રગુણીકૃતશક્તે: =જ્ઞાનાવરણીયસ્ય મોહનીયસ્ય ચ ય: ક્ષયોપશમવિશેષ:, તેન પ્રગુણીકૃતા=પુષ્ટિ પ્રાપિતા શક્તિ: =જિનવચનપરિભાવનશક્તિ:, ઊહાપોહકરણશક્તિરિતિ યાવત્ યસ્ય, તાદૃશસ્ય મહાશયસ્યૈવ=મહાન્ આશય: =મોક્ષેચ્છાપરોપકારકરણસંસારવિચ્છેદકરણાદિરૂપ: યસ્ય, તાદૃશસ્યૈવ કસ્યચિત્=ન તુ સર્વસ્ય, અપિ તુ કસ્યચિદેવ ગોષ્પદીકૃતભવજલધે: =ગો: પદં इति गोष्पदं । તત્પ્રમાણી કૃતઃ સંસારસમુદ્ર: યેન સ । યસ્ય સંસારસમુદ્ર: ગોષ્પદમાત્રોઽસ્તિ, તસ્ય । આસન્નસિદ્ધિકાનામેવાનવરતં જિન વચનપરિભાવનં સંભવતીતિ । આસન્નસિદ્ધિકત્વં ચ કાલાનુભાવાદેવેતિ સૂક્ષ્મમીક્ષણીયમ્ ॥૬૩॥

એ જિનવચન પરિભાવન બધાને ન થાય. પરંતુ ક્ષયોપશમવિશેષથી પ્રગુણ કરાયેલી=તગડી બનેલી શક્તિવાળા, વિશાળ આશયવાળા કોઈક “સંસાર સમુદ્ર જેનો ગાયના પગ જેટલો બની ગયો છે એવા” જીવને જ સંભવે છે. એ જાણવું ॥૬૩॥

યશો. - इच्छाविच्छेदानुकूलमेवोपदेशमाह-

माणुस्सं संસारे मरु म्मि कप्पद्दुमो व्व अइदुलहं ।

एयं लद्धूण सया अप्पमत्तेणेव होयव्वं ॥६४॥

ચન્દ્ર. - → મરૌ કલ્પદ્રુમ ઇવ સંસારે માનુષ્યં અતિદુર્લભમ્ । એતદ્ લબ્ધ્વા સદા અપ્રમત્તેનૈવ

ભવિતવ્યમ્ ←-ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

મોક્ષની ઈચ્છાનો વિચ્છેદ ન થાય એ માટે અનુકૂળ ઉપદેશ આપે છે.

ગાથાર્થઃ : મારવાડની ભૂમિમાં કલ્પવૃક્ષની જેમ સંસારમાં મનુષ્યપણું અતિદુર્લભ છે. એને પામીને સદા માટે અપ્રમત્ત બનવું જોઈએ.

યશો. - માણુસ્સં તિ । સંસારે=ગતિચતુષ્ટયે માનુષ્યમતિદુર્લભં=અતિદુઃખેન લભ્યતે, બાદરત્વત્રસત્વપદ્ધેન્દ્રિયત્વમાનુષ્યાદિપ્રાપ્તેસ્તરોત્તરપ્રકર્ષશાલિપુણ્યપ્રાગ્ભારત્વભિધાનાત્ । કુત્ર કિમિવ ? મરૌ કલ્પતર્સિવ । તત્ર હિ દેશે નીરસતયા વૃક્ષાન્તરમપિ ન લભ્યતે કુતસ્તરાં તત્ર નન્દનવનપ્રદેશોત્પત્તિ કલ્પતર્સસંભાવનાઽપિ । યથા ચ તત્રાપિ કદાચિત્પ્રથમાર-કાદિસંભવી યુગલિકજનમહિમ્ના કલ્પતરોરપિ સંભવસ્તથા સંસારેઽપિ કદાચિત્પુણ્યાતિશ-યાન્મનુષ્યભવલાભસંભવોઽપિ । એવમતિદુષ્કરં એતત્=માનુષ્યં લઙ્ઘ્વા=પ્રાપ્ય સદા=સર્વદા અપ્રમત્તેનૈવ=પ્રમાદરહિતેનૈવ ભવિતવ્યમ્ । એવં ચાસ્યોપદેશપરિકર્મિતમતેર્મતિભ્રંશાલસ્યાદ્ય-ભાવાદ્ મોક્ષાકાઙ્ક્ષા ન કદાચિદપિ વ્યવચ્છિદ્યતે ઇતિ બોધ્યમ્ ॥૬૪॥

ચન્દ્ર. - અધુના સાધૂનાં મોક્ષેચ્છાયા અવિચ્છેદો યથા ભવેત્, તથા ઉપદેશં દદાતિ સંસારે ઇત્યાદિ । કથં દુર્લભં માનુષ્યમ્ ? ઇત્યત્ર કારણમાહ બાદરત્વેત્યાદિ । શેષં સુગમમ્ । નવરં પ્રાગ્ભારઃ=સમૂહઃ । તત્ર હિ દેશે=મરુદેશે નીરસતયા=જલાભાવેન પૃથ્વી શુષ્કા, તતઃ કુતસ્તરાં=કેન પ્રકારેણ, ન કેનાપિ પ્રકારેણેતિ ભાવઃ । નન્દનવનેત્યાદિ । નન્દનવનપ્રદેશે ઉત્પત્તિઃ યસ્ય, તાદૃશસ્ય કલ્પતરોઃ સંભાવનાઽપિ ઇતિ ।

અસ્ય=આસન્નસિદ્ધિકસ્ય ઉપદેશપરિકર્મિતમતેઃ=પ્રતિપાદિતોપદેશેન વિવેકયુક્તા મતિઃ યસ્ય, તાદૃશસ્ય મતિભ્રંશાલસ્યાદ્યભાવાત્=મતિભ્રંશો વિષયસુખેચ્છાદિરૂપઃ આલસ્યં ચ નિદ્રાવિકથાદિસ્વરૂપં ॥૬૪॥

ટીકાર્થઃ : ચાર ગતિ રૂપ સંસારમાં માનવભવ તો ઘણા દુઃખે મળી શકે છે, કેમકે બાદરપણું, ત્રસપણું, પંચેન્દ્રિયપણું, મનુષ્ય ભવ વગેરેની પ્રાપ્તિ કમશઃ વધુને વધુ જોરદાર એવા પુણ્યના સમૂહથી જ મેળવી શકાય છે. જેમ મારવાડમાં કલ્પવૃક્ષ.

મારવાડ દેશ નીરસ=પાણી વિનાનો હોવાથી ત્યાં બીજા વૃક્ષો પણ ન મળે તો ત્યાં ઈન્દ્રના નંદનવનના પ્રદેશમાં ઉત્પન્ન થનારા કલ્પવૃક્ષની તો સંભાવના પણ ક્યાંથી હોય ?

જેમ તે પ્રદેશમાં પણ ક્યારેક પહેલા આરા વગેરેમાં થનારા યુગલિક લોકોના મહિમાથી કલ્પવૃક્ષનો પણ સંભવ છે. તેમ સંસારમાં પણ ક્યારેક પુણ્યના અતિશયથી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિનો સંભવ પણ થાય.

આમ અત્યંત દુષ્કર માનવભવને પામીને કાયમ માટે પ્રમાદરહિત જ થવા યોગ્ય છે.

આ પ્રમાણે આવા ઉપદેશથી ઘડાઈ ગયેલી બુદ્ધિવાળા આ સાધુને મતિભ્રંશ, આળસ વગેરે ન થવાથી મોક્ષની ઈચ્છા ક્યારેય પણ વિચ્છેદ ન પામે. એમ જણાવું ॥૬૪॥

યશો. - અથાઽવિચ્છિન્નમોક્ષેચ્છસ્ય તદુપાયેચ્છાઽવિચ્છેદે દૃષ્ટાન્તમાહ—
છુહિઅસ્મ જહા ય્વણમવિ વિચ્છિજ્જઇ ણેવ ભોઅણે ઇચ્છા ।
એવં મોક્ષવટ્ટીણં છિજ્જઇ ઇચ્છા ણ કજ્જંમિ ॥૬૫॥

ચન્દ્ર. - અવિચ્છિન્નમોક્ષેચ્છસ્ય=યસ્ય સતતં મોક્ષેચ્છા ભવતિ, તસ્ય તદુપાયેચ્છાઽવિચ્છેદે=સતતં મોક્ષોપાયનાં વૈયાવૃત્ત્યાદીનાં ઇચ્છા ભવત્યેવેત્યત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ ।

→ યથા ક્ષુધિતસ્ય ક્ષણમપિ ભોજને ઇચ્છા નૈવ વિચ્છિદ્યતે । એવં મોક્ષાર્થિનાં કાર્યે ઇચ્છા ન છિદ્યતે
← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

“જેની મોક્ષની ઈચ્છા વિચ્છેદ ન પામેલી હોય એને મોક્ષના ઉપાયોની ઈચ્છાનો પણ વિચ્છેદ ન થાય.”
આ વાત સિદ્ધ કરવા માટે દૃષ્ટાન્ત આપે છે.

ગાથાર્થઃ : ભુખ્યા થયેલાને જેમ ક્ષણવાર પણ ભોજનને વિશે ઈચ્છા વિચ્છેદ ન પામે. એમ મોક્ષાર્થીને વૈયાવૃત્ત્યાદિ કાર્યોમાં ઈચ્છા વિચ્છેદ ન પામે.

યશો. - છુહિઅસ્મતિ । ક્ષુધિતસ્ય=ઉદિતક્ષુદ્વેદનીયસ્ય યથા ક્ષણમપિ ભોજને ઇચ્છા ન વિચ્છિદ્યતે તથા મોક્ષાર્થિનાં=પરમપદાભિલાષુકાણાં કાર્યે=તદુપાયે ઇચ્છા ન વિચ્છિદ્યતે, ફલસ્યાઽસિદ્ધત્વાદિતિ ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - ફલસ્યાસિદ્ધત્વાત્=મોક્ષસ્યાદ્યાપિ અપ્રાપ્તત્વાત્ મોક્ષેચ્છોઃ મોક્ષોપાયે ઇચ્છા ભવેદેવેતિ ।

ટીકાર્થઃ : જેને ક્ષુધાવેદનીયનો ઉદય થયો છે એને જેમ ક્ષણવાર પણ ભોજનને વિશે ઈચ્છા નાશ પામતી નથી. તેમ પરમપદની અભિલાષાવાળાઓને મોક્ષના ઉપાયોને વિશે ઈચ્છા વિચ્છેદ પામતી નથી, કેમકે મોક્ષરૂપી ફળની સિદ્ધિ થઈ નથી.

યશો. - અથ યથા ઘટેચ્છા યત્કિન્નિદ્ધટસિદ્ધત્વેનૈવ વિધૂયતે, એવં મોક્ષોપાયેચ્છાઽપિ યત્કિન્નિદ્ધટુપાયસિદ્ધતયૈવ નિરસ્યતામિતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર. - કશ્ચિત્શઙ્કતે અથ યથા ઘટેચ્છા ઇત્યાદિ । યત્કિન્નિદ્ધટસિદ્ધત્વેનૈવ=ન તુ સર્વેષામપિ ઘટનાં સિદ્ધૌ ઇતિ એવશબ્દાર્થઃ વિધૂયતે=દૂરીભવતિ । યત્કિન્નિદ્ધટુપાયસિદ્ધતયૈવ=સ્વાધ્યાયાદિરૂપસ્ય એકસ્યાપિ ઉપાયસ્ય સિદ્ધૌ સત્યામેવ, ન તુ વૈયાવૃત્ત્યાદીનામપિ તત્ર સિદ્ધિરાવશ્યકીતિ ભાવઃ । તથા ચ સ્વાધ્યાયી સાધુઃ વૈયાવૃત્ત્યાદૌ અભિલાષી નૈવ ભવેત્ । મોક્ષોપાયસ્ય સ્વાધ્યાયાત્મકસ્યૈકસ્યોપાયસ્ય સિદ્ધત્વાત્ ।

શિષ્યઃ : કોઈકને ઘટની ઈચ્છા હોય તો ગમે તે એક ઘટની સિદ્ધિ-પ્રાપ્તિ થાય એટલે ઘટેચ્છા દૂર થઈ જાય છે. એમ મોક્ષોપાયેચ્છા=વૈયાવૃત્ત્યાદિની ઈચ્છા ગમે તે એકાદ વૈયાવૃત્ત્યાદિ ઉપાયની સિદ્ધિ થતાની સાથે જ ખતમ થઈ જવી જોઈએ. સ્વાધ્યાયીને તો મોક્ષોપાયભૂત સ્વાધ્યાયની સિદ્ધિ થઈ ગઈ હોવાથી એ શા માટે

વૈયાવચ્ચાદિની ઈચ્છાવાળો બને ?

યશો. - ન, યત્કિંચિદ્ઘટમાત્રલાભેઽપિ જલાહરણાદ્યુદ્દેશ્યસિદ્ધ્યા તત્ર ફલેચ્છાં વિના તદુપાયેચ્છાવિચ્છેદાત્ । મોક્ષોપાયસ્ય તુ યસ્ય કસ્યચિલ્લાભેઽપ્યુદ્દેશ્યમોક્ષાઽસિદ્ધ્યા તદિચ્છાઽવિચ્છેદેન તદુપાયેચ્છાઽવિચ્છેદાત્ ॥૬૫॥

ચન્દ્ર. - સમાદધતિ । યત્કિંચિદ્ઘટમાત્રલાભેઽપિ=એકસ્યાપિ ઘટસ્ય લાભેઽપિ જલાહરણાદ્યુદ્દેશ્ય-સિદ્ધ્યા=ઘટઃ યદર્થં ઇષ્યતે, તજ્જલાનયનાદિ રૂપં યત્ કાર્યં, તદેવોદ્દેશ્યં ભણ્યતે । તસ્ય એકેનાપિ ઘટેન સંભવાત્ તત્ર=ઘટદૃષ્ટાન્તે ફલેચ્છાં વિના=જલાનયનાત્મકફલેચ્છાં વિના તદુપાયેચ્છાવિચ્છેદાત્=જલાનયનોપાયસ્ય ઘટસ્ય ઇચ્છાયા વિચ્છેદાત્ । પ્રકૃતે તુ નૈવમ્ । યતઃ મોક્ષોપાયસ્ય તુ ઇત્યાદિ । ફલસિદ્ધિઃ ઉપાયેચ્છાં વિનાશયતીતિ નિયમઃ । ફલસિદ્ધ્યભાવે તુ ઉપાયેચ્છા ન વિનશ્યતીતિ યાવન્મોક્ષપ્રાપ્તિઃ ન ભવેત્, તાવત્ મહામુનીનાં વૈયાવૃત્યાદિષુ ઇચ્છા ભવેદેવેતિ ॥૬૫॥

ગુરુ : જો ભાઈ ! ઘટની ઈચ્છા પાણી લાવવા રૂપી કાર્ય કરવા માટે હતી. હવે ગમે તે ઘટની પ્રાપ્તિ થાય તો પણ એના દ્વારા પાણી લાવવાદિરૂપ ઉદ્દેશ્યની=કાર્યની સિદ્ધિ થઈ જાય છે. એટલે ત્યાં પાણી લાવવાદિ રૂપ ફળની ઈચ્છા નષ્ટ થાય છે અને એ નાશ પામે છે માટે જ ત્યાં પાણી લાવવાદિ રૂપ કાર્યના ઉપાયભૂત ઘટની ઈચ્છાનો પણ વિચ્છેદ થાય છે.

જ્યારે અહીં ભલે સ્વાધ્યાયાદિ કોઈક મોક્ષોપાયનો લાભ થયો હોય તો પણ ઉદ્દેશ્ય=ફળ=મોક્ષની સિદ્ધિ તો નથી જ થઈ. એટલે ફળની=મોક્ષની ઈચ્છા ઉભી છે. અને એટલે મોક્ષની ઈચ્છાના અવિચ્છેદને લીધે સ્વાધ્યાયાદિ ઉપાયોની ઈચ્છાનો અવિચ્છેદ પણ રહેવાનો જ ॥૬૫॥

યશો. - નનુ તથાઽપિ કૃતવૈયાવૃત્યસ્ય સાધોઃ કથં સમયાન્તરે તત્રૈવેચ્છા ? તસ્ય સિદ્ધત્વજ્ઞાનેન તત્રૈચ્છાપ્રતિબન્ધાત્-ઇત્યાશઙ્કામપનિનીષુરાહ -

સિદ્ધે મુળીણ કજ્જે તમ્મિ વિ ઇચ્છેચિયા અસિદ્ધમ્મિ ।

ઉવિક્કટ્ટે તેણેવ ય સમત્થિયં કિર ણમુત્થુ ત્તિ ॥૬૬॥

ચન્દ્ર. - પુનઃ શઙ્કતે નનુ તથાપિ=યદ્યપિ મોક્ષેચ્છાઽવિચ્છેદાત્ ઉપાયેચ્છાવિચ્છેદો ન ભવેત્ તથાપિ કૃતવૈયાવૃત્યસ્ય=યેન પ્રાતઃ, હ્યસ્તનદિને વા વૈયાવૃત્યં કૃતં, તસ્ય સાધોઃ કથં સમયાન્તરે=મધ્યાહનાદૌ તત્રૈવેચ્છા=વૈયાવૃત્યે એવ ઇચ્છા સંભવેત્ ? કિં ન સંભવેત્ ? ઇત્યત્ર પૂર્વપક્ષઃ કારણમાહ તસ્ય સિદ્ધત્વજ્ઞાનેન વૈયાવૃત્યં મયા કૃતમેવ"ઇતિ વૈયાવૃત્યે યત્સિદ્ધત્વસ્ય જ્ઞાનં, તેન તત્ર વૈયાવૃત્યે ઇચ્છાપ્રતિબન્ધાત્=ઇચ્છાનિરોધાત્ સિદ્ધે વસ્તુનિ ઇચ્છા ન સંભવતિ । સાધ્યે એવ વસ્તુનિ ઇચ્છા સંભવતીતિ ભાવઃ ।

સમાદધતિ । → કાર્યે સિદ્ધે સત્યપિ મુનીનાં તસ્મિન્નપિ અસિદ્ધે ઉત્કૃષ્ટે કાર્યે ઇચ્છા ડચિતા । તેનૈવ ચ "નમોઽસ્તુ" ઇતિ સમર્થિતમ્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : મોક્ષની ઈચ્છાના અવિચ્છેદને લીધે મોક્ષોપાયની ઈચ્છાનો અવિચ્છેદ રહે એ તો બરાબર. પણ તો ય જે સાધુએ હજી હમણાં જ વૈયાવચ્ચ કરી હોય એને તરત જ બીજા જ સમયે એ જ વૈયાવચ્ચ રૂપી ઉપાયમાં શી રીતે ઈચ્છા થઈ શકે ? કેમકે એ વૈયાવચ્ચ હજી હમણાં જ કરી છે. જે કામ હજી હમણાં જ થયું હોય એમાં તો સિદ્ધત્વનું થઈ ગયા હોવાનું જ્ઞાન થવાથી ફરી એ કામને વિશે ઈચ્છા ન થાય. એ ઈચ્છા અટકી જ જાય.

ગુરુ : તારી આ શંકાને પ્રસ્તુત ગાથામાં દૂર કરે છે.

ગાથાર્થ : કાર્ય સિદ્ધિ થયે છતે તે જ ઉત્કૃષ્ટ અસિદ્ધ કાર્યને વિશે ઈચ્છા મુનીઓને ઊચિત છે. આ જ કારણસર “નમોઽસ્તુ” પદ સમર્થન કરાયેલું છે.

યશો. - સિદ્ધે ત્તિ । મુનીનાં કાર્યે=સાધુસંબન્ધિવૈયાવૃત્ત્યાદિકૃત્યે સિદ્ધે સતિ તસ્મિન્નપિ=વૈયાવૃત્ત્યાદિકૃત્યે ઉત્કૃષ્ટે=પ્રાક્તનકાર્યાઽપેક્ષયાઽતિશયશાલિનિ અસિદ્ધે=અનુત્પન્ને ઇચ્છા=વાઙ્મણ ઊચિતા=યોગ્યા । અયં ભાવ:-સિદ્ધત્વજ્ઞાનં હિ યદ્વ્યક્તિવિષયં તદ્વ્યક્તિવિષયિણીમેવેચ્છાં પ્રતિબદ્ધાતિ ન તુ તદન્યવ્યક્તિવિષયિણીમપિ, અન્યથૈકસ્મિન્ સુખે સિદ્ધે સુખાન્તરેચ્છાવિચ્છેદપ્રસન્ન ઇતિ મહત્સદ્ગુટમ્ । કિઞ્ચૈવં “ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ ।” ઇતિ વચનવિરોધઃ ।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ મુનીનાં કાર્યે ઇત્યાદિ । યદ્વ્યક્તિવિષયં=યદ્વૈયાવૃત્ત્યાદિવિષયં, તદ્વ્યક્તિવિષયિણીમેવ=તદ્વૈયાવૃત્ત્યાદિવ્યક્તિવિષયિણીમેવ । ન તુ તદન્યવ્યક્તિવિષયિણીમપિ=ન તુ સિદ્ધવૈયાવૃત્ત્યાદેઃ સકાશાદન્યત્ યદ્ અસિદ્ધં વૈયાવૃત્ત્યાદિ । તદ્વિષયિણીમપિ । અન્યથા=યદિ હિ એકવ્યક્તિવિષયકં સિદ્ધત્વ જ્ઞાનં અસિદ્ધાપરવ્યક્તિવિષયકજ્ઞાનસ્ય પ્રતિબન્ધકં ભવેત્, તર્હિ ।

નનુ એકસ્મિન્સુખે સિદ્ધે સુખાન્તરેચ્છા વિચ્છેદં પ્રાપ્નોતીત્યેવ વયં મન્યામહે ઇત્યત આહ કિઞ્ચૈવં=યદિ હિ એવં મન્યતે તર્હિ ન જાતુઃ ઇત્યાદિ=“કામઃ કામાનામુપભોગેન ન શામ્યતિ” ઇતિ યદ્ વચનં, તસ્ય વિરોધો ભવેદિતિ । યતઃ ભવતા તુ એકસ્યાપિ કામસ્ય=વિષયસુખસ્યોપભોગેન કામઃ=વિષયસુખેચ્છા શામ્યતીતિ સ્વીકૃતમિતિ ।

ટીકાર્થ : સાધુસંબંધી વૈયાવચ્ચ વગેરે કાર્ય થઈ ગયે છતે, એ થઈ ગયેલા કાર્ય કરતા વધુ સારા એવા અસિદ્ધ તે જ વૈયાવચ્ચ કાર્યમાં પણ સાધુઓને ઈચ્છા થાય એ ઊચિત જ છે.

અહીં આશય એ છે કે “આ કામ સિદ્ધ થઈ ગયું છે” એવું સિદ્ધત્વનું જ્ઞાન જે વસ્તુ=વ્યક્તિને વિશે થયેલું હોય એ જ વસ્તુ=વ્યક્તિને વિશે ઈચ્છાને ઉત્પન્ન થતી અટકાવે છે. પણ એ વ્યક્તિ સિવાય એનાથી ઉંચી વસ્તુ-વ્યક્તિને વિશે ઈચ્છાને અટકાવતું નથી. જો એક વ્યક્તિમાં સિદ્ધત્વનું જ્ઞાન બીજી વ્યક્તિમાં પણ ઈચ્છાને અટકાવનાર બની શકતું હોત તો કોઈ પણ ભોજનાદિ રૂપ એક સુખ સિદ્ધ થયે છતે, બાકીના તમામ સુખોને વિશે ઈચ્છાનો વિચ્છેદ માનવો પડે. આ તો મોટી મુશ્કેલી ઉભી થાય.

વળી બીજી વાત એ છે કે “કામ=વિષય સુખોની વાસના વિષય સુખોના ઉપભોગ વડે શાંત ન થાય” એવું જે વચન છે એની સાથે વિરોધ આવશે, કેમકે તમારા હિસાબે તો એક જ સુખની સિદ્ધિ થઈ જવાથી

બીજા સુખોની ઈચ્છા વિચ્છેદ જ પામવી જોઈએ. જ્યારે આ શાસ્ત્રવચનમાં તો એની ના કહી છે.

યશો. - સિદ્ધત્વજ્ઞાનકૃતઃ સામાન્યેચ્છાવિચ્છેદસ્તુ નાસ્ત્યેવ, કિન્તુ તત્ર બલવદ્દેષપ્રયુક્ત ઇત્યધ્યાત્મમતપરીક્ષાયાં પ્રપશ્ચિતમ્ । એવં ચૈકકાર્યસ્ય સિદ્ધત્વેઽપિ તજ્જાતીયકાર્યાન્તરે ઇચ્છા નાનુપપન્ના ।

ચન્દ્ર. - નનુ યદિ એકેષુ વિષયસુખેષુ સિદ્ધત્વજ્ઞાને સત્યપિ અન્યેષુ વિષયસુખેષુ ઇચ્છા સ્વીક્રિયેત, તર્હિ કસ્યાપિ મહાત્મનોઽપિ વિષયસુખેચ્છાવિચ્છેદો ન સ્યાત્ । યતઃ સર્વાણ્યપિ વિષયસુખાનિ તુ ન કસ્યાપિ સિદ્ધાનિ ઇતિ મહાત્મનોઽપિ એકેષુ વિષયસુખેષુ સિદ્ધત્વજ્ઞાનેઽપિ અન્યેષુ વિષયસુખેષુ સિદ્ધત્વજ્ઞાનાભાવાત્ તત્રાવશ્યં ઇચ્છા ભવેદેવેતિ કોઽપિ મહાત્મા વિષયસુખેષુ નિરભિષ્વજ્ઞો ન ભવેદિત્યત આહ સિદ્ધત્વજ્ઞાનકૃતઃ ઇત્યાદિ । યદુક્તં ભવતા તદ્યુક્તમેવ યદુત એકેષુ વિષયસુખેષુ સિદ્ધત્વજ્ઞાનમાત્રાત્ સર્વસુખાનાં ઇચ્છાયા વિચ્છેદો ન ભવેદેવેતિ । તથા ચ ભવદુક્તેયં આપત્તિરિષ્ટપત્તિરેવાસ્માકં । કિન્તુ તથાપિ મહાત્માનો વિષયસુખનિરભિષ્વજ્ઞા અપિ ભવેયુઃ । યતઃ તત્ર=અસિદ્ધેષુ વિષયસુખેષુ બલવદ્દેષપ્રયુક્તઃ=વિષયસુખેચ્છાવિધ્વંસનસમર્થો યો બલવાન્ દ્વેષઃ “દુર્ગતિકારણાન્યેતાનિ વિષયસુખાનિ” ઇતિ જ્ઞાનજન્યઃ, તત્પ્રયુક્તઃ સામાન્યેચ્છાવિચ્છેદસ્તુ ભવત્યેવેતિ ।

એવં ચ એકકાર્યસ્ય=ગોચર્યાનયનાદિરૂપવૈયાવૃત્યાત્મકં યદેકં કાર્યં, તસ્ય સિદ્ધત્વેઽપિ તજ્જાતીયકાર્યાન્તરે=દ્વિતીયવારં ગોચર્યાનયનાદિરૂપં યત્કાર્યાન્તરં, તસ્મિન્ ।

એટલે “વિષયસુખો સિદ્ધ થઈ ચૂકેલા છે” એવા સિદ્ધત્વજ્ઞાન વડે તે વિષયસુખોને વિશે સંપૂર્ણપણે ઈચ્છાનો વિચ્છેદ થાય એ તો શક્ય નથી જ.

હા ! મુનિઓને જે વિષયસુખોની ઈચ્છાનો વિચ્છેદ થાય એ તે વિષયસુખોમાં એમની ઈચ્છા કરતા વધારે બળવાન એવા દ્વેષના કારણે થાય છે. “આ સુખો દુર્ગતિજનક છે” એવા જ્ઞાનથી તેમને તેમાં દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. આ દ્વેષ વિષયસુખોની લાલસા કરતા વધારે બળવાન હોવાથી એ દ્વેષ વિષયસુખોની ઈચ્છાનો વિચ્છેદ કરી નાંખે છે.

આ વાત અમે અધ્યાત્મમતપરીક્ષામાં વિસ્તારથી કરેલી જ છે.

આ પ્રમાણે નક્કી થયું કે એક કાર્ય સિદ્ધ થઈ જાય, તો પણ તે જ કાર્યને સમાનજાતીય એવા બીજાકાર્યમાં ઈચ્છા થઈ શકે છે. એમાં કોઈ જ વાંધો નથી.

યશો. - તેનૈવ ચ=ઉક્તહેતુનૈવ ચ કિલ ઇતિ સર્વિઃ ‘નમોઽસ્તુ’ ઇતિ શક્રસ્તવવચનં સમર્થિતં=ઉપપાદિતમ્ । અત્રાસ્તિતિ હિ પ્રાર્થના, સા ચ સિદ્ધે નમસ્કારે કથમ્ ? ઇતિ પ્રત્યવસ્થાને તદુત્કર્ષસ્યાઽસિદ્ધત્વાદેવ તત્ર તત્સંભવ ઇતિ લલિતવિસ્તરાયાં ભગવતા હરિભદ્રસૂરિણા સમર્થિતમ્ ।

ચન્દ્ર. - ઉક્તહેતુનૈવ=યતઃ એકસ્મિન્કાર્યે સિદ્ધત્વજ્ઞાનેઽપિ તજ્જાતીયકાર્યાન્તરે ઇચ્છા સંભવતીતિ અત

એવ । અત્ર=શક્રસ્તવવચને 'અસ્તુ' ઇતિ હિ પ્રાર્થના="મમ નમસ્કારો ભવતુ" ઇતિ પ્રાર્થનાસૂચકમ્ 'અસ્તુ' પદં । સા ચ=પ્રાર્થના ચ સિદ્ધે નમસ્કારે=ષષ્ટસપ્તમગુણસ્થાનવર્તિનાં ભાવનમસ્કારસ્વામિનાં નમસ્કારસ્ય સિદ્ધત્વાત્ કથં નમસ્કારસ્ય પ્રાર્થના તેષાં શક્રસ્તવપઠનેન ઘટત ઇતિ પ્રત્યવસ્થાને=શઙ્કાયાં તદુત્કર્ષસ્ય=સિદ્ધનમસ્કારાદુત્કર્ષો યઃ નમસ્કારઃ, તસ્યેતિ ભાવઃ અસિદ્ધત્વાદેવ=અપ્રાપ્તત્વાદેવ તત્ર=ઉત્કૃષ્ટનમસ્કારે તત્સંભવ=ઇચ્છાયાઃ સંભવઃ ઇતિ સમર્થિતં=પ્રત્યુત્તરં દત્તં ।

“એક કાર્ય સિદ્ધ થવા છતાં તેને સમાન એવા બીજા કાર્યને વિશે ઈચ્છા થઈ શકે છે” એ સિદ્ધાન્તને બરાબર અનુસરીને જે “નમોઽસ્તુ” એ શક્રસ્તવનું વચન યુક્તિયુક્ત તરીકે સાબિત કરાયેલું છે.

યશો. - તથા ચ તદગ્રન્થઃ- “યદ્યેવં ન સામાન્યેનૈવં પાઠો યુક્તઃ, ભાવનમસ્કારવત-સ્તદ્ભાવેન તત્સાધનાડયોગાત્ । એવમપિ પાઠે મૃષાવાદઃ, ‘અસદભિધાનં મૃષા’ ઇતિ વચનાત્, અસદભિધાનં ચ ભાવતઃ સિદ્ધે તત્પ્રાર્થનાવચઃ, તદ્ભાવેન તદ્ભાવનાયોગાદિતિ, ઉચ્યતે-યત્કિંચિદેતત્, તત્ત્વાડપરિજ્ઞાનાદ્, ભાવનમસ્કારસ્યાપ્યુત્કર્ષાદિભેદોઽસ્ત્યેવેતિ તત્ત્વમ્ । એવં ચ ભાવનમસ્કારવતોઽપિ તથાતથોત્કર્ષાદિભાવેનાસ્ય તત્સાધનાયોગોઽસિદ્ધઃ, તદુત્કર્ષસ્ય સાધ્યત્વેન તત્સાધનોપપત્તેરિતિ । એવં ચૈવમપિ પાઠે મૃષાવાદ ઇત્યાદ્યપ્યન(? પા)ર્થકમેવ, અસિદ્ધે તત્પ્રાર્થનાવચઃ ઇતિ ન્યાયોપપત્તેરિતિ” । વિસ્તરસ્તુ મત્કૃત વિધિવાદાદવબોધ્યઃ ॥૬૬॥

ચન્દ્ર. - લલિતવિસ્તરાગતપાઠગતવિષમપદવ્યાખ્યા ત્વેવમ્ યદિ એવમ્=યદિ ‘નમોઽસ્તુ’ ઇતિ હિ વચનં નમસ્કારસ્ય પ્રાર્થના, તર્હિ ન સામાન્યેન=ન સર્વસાધૂનામ્ એવં=પ્રાર્થનારૂપો પાઠો=વક્તું યુક્તઃ=યોગ્યઃ । કથં ન યોગ્ય ? ઇત્યાહ ભાવનમસ્કારવતઃ=મુનેઃ તદ્ભાવેન=નમસ્કારસદ્ભાવેન તત્સાધનાયોગાત્=નમસ્કારપ્રાર્થનાયાઃ અઘટમાનત્વાત્ । એવમપિ=નમસ્કારપ્રાર્થનાયાઃ અયોગ્યત્વેઽપિ પાઠે=‘નમોઽસ્તુ’ ઇતિ પ્રાર્થનાર્થિતપાઠે ઉચ્ચાર્યમાણે મૃષાવાદઃ । કથં મૃષાવાદઃ ઇત્યાહ અસદભિધાનં મૃષા ઇતિ વચનાત્ । નનુ અત્ર કિં અસદભિધાનં કૃતં ? ઇત્યત આહ અસદભિધાનં ચ ભાવતઃ સિદ્ધે ઇત્યાદિ । તદ્ભાવેન=નમસ્કારસદ્ભાવેન તદ્ભાવનાયોગાત્=નમસ્કારપ્રાર્થનાયાઃ અઘટમાનત્વાત્ ઇતિ=આશઙ્કાસમાપ્તિસૂચકં “ઇતિ” પદમ્ ।

ઉચ્યતે=સમાધાનં દીયતે તથાતથોત્કર્ષાદિભાવેનાસ્ય=અસ્ય નમસ્કારસ્ય તથાતથોત્કર્ષાદિસદ્ભાવેન તદ્સાધનાયોગો=નમસ્કારસાધનાડયોગો અસિદ્ધઃ અયુક્તઃ । તદુત્કર્ષસ્ય ભાવનમસ્કારોત્કર્ષસ્ય । એવં ચ=યતઃ ભાવનમસ્કારોત્કર્ષઃ સાધ્યઃ, ન તુ સિદ્ધઃ, તતઃ ‘એવમપિ પાઠે મૃષાવાદઃ’=ઇતિ યત્ત્વયા ભણિતં તત્ અનર્થકમેવ ॥૬૬॥

આ પ્રમાણે લલિતવિસ્તરાનો પાઠ છે.

પ્રશ્ન : જો આ ‘નમોઽસ્તુ’ પદ ‘નમસ્કારની પ્રાપ્તિ થાઓ’ એ પ્રમાણે પ્રાર્થનારૂપ હોય, તો પછી

સામાન્યેન=સમકિતી, શ્રાવકો, સાધુઓ વગેરે બધા એક સરખો આ પાઠ બોલે એ યોગ્ય ન ગણાય, કેમકે જેઓ ભાવનમસ્કારને પામી જ ચૂક્યા છે. તેઓ પાસે તો ભાવનમસ્કાર હોવાથી તેની સિદ્ધિ કરવાની, તેને સાધવાની કોઈ જરૂર જ નથી.

આમ ભાવનમસ્કારવાળાને ભાવનમસ્કાર સિદ્ધ જ હોવા છતાં પણ જો એ એની સિદ્ધિ માટેની પ્રાર્થના કરે તો તો એને સ્પષ્ટ મૃષાવાદ દોષ લાગે. કેમકે “ખોટું બોલવું એ મૃષા” એ શાસ્ત્રપાઠ છે. અને સિદ્ધવસ્તુ માટે “સિદ્ધ થાઓ” એવી પ્રાર્થના ખોટું વચન હોવાથી એ મૃષા જ ગણાય. ભાવથી જે વસ્તુ સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે તે વસ્તુની પ્રાર્થના કરવી એ મૃષાવાદ ગણાય એ સ્પષ્ટ છે, કેમકે એ વસ્તુ સિદ્ધ છે, માટે એની ભાવના=માંગણી=પ્રાર્થના ઘટતી નથી.

ઉત્તર : તમારી આ વાતમાં કોઈ જ દમ નથી, કેમકે તમને સાચા તત્ત્વનો બોધ જ નથી. તત્ત્વ એ છે કે, “ભાવનમસ્કારવાળા એવા પણ જીવોને તેવા તેવા પ્રકારના ઉત્કૃષ્ટાદિ ભાવનમસ્કારની સિદ્ધિ તો બાકી જ છે એટલે તે જીવો તે ભાવને ઉત્કૃષ્ટાદિ રૂપે સાધે=પ્રાર્થે=ઈચ્છે તો એ યોગ્ય જ છે. “એ અસંગત છે, ઘટતું નથી” એમ તો ન જ કહેવાય. કારણ કે ભાવનમસ્કારનો ઉત્કર્ષ તો હજી સાધવાનો બાકી છે. અને એટલે એને સાધવો, એની પ્રાર્થના કરવી તે યોગ્ય જ છે.

જ્યારે આ પ્રમાણે છે એટલે તમે જે વાત કરેલી કે, “એવમપિ પાઠે મૃષાવાદઃ” એ વાત અર્થહીન બની જાય છે, કેમકે જે ઉત્કૃષ્ટાદિ નમસ્કાર સિદ્ધ નથી થયા એને વિશે તે વસ્તુની પ્રાર્થના માટેનું આ “નમોઽસ્તુ” વચન છે. એટલે અસિદ્ધ વસ્તુને વિશે પ્રાર્થનાવચન એ ન્યાય અહીં ઘટે જ છે.

આ લલિતવિસ્તરનો પાઠ જોઈ ગયા. આ અંગેનો વિસ્તાર તો મારા વડે બનાવાયેલા વિધિવાદ ગ્રન્થમાંથી જાણી લેવો ॥૬૬॥

યશો. - અથેચ્છાઽવિચ્છેદોઽપિ યોગ્યતાં વિના ન શ્રેયાનિત્યનુશાસ્તિ-

इच्छाऽविच्छेदो वि य ण तारिसो जोग्गयं विणा भदो ।

भद्वा कर्हि णु इच्छा उज्जू वंको य दो मग्गा ॥૬૭॥

ચન્દ્ર. - एवं स्वाध्यायादिश्रान्तानामपि महात्मनां वैयावृत्यादिषु सततं इच्छा भवत्येवेति प्रसाधितम् । अधुना वैयावृत्यादिषु इच्छाऽविच्छेदोऽपि योग्यतानुसारेणैव श्रेयान् न तु योग्यतां विनेति प्रतिपादयितुमाह → तादृशः इच्छाऽविच्छेदोऽपि योग्यतां विना न भद्रः । ऋजुः वक्रश्च द्वौ मार्गौ स्तः । कुत्र नु इच्छा भद्रा ? ← इति गाथार्थः ।

વૈયાવર્યાદિમાં ઈચ્છાનો અવિચ્છેદ હોવો જોઈએ એ વાત કરી. પણ એ ઈચ્છા-અવિચ્છેદ પણ યોગ્યતા વિના તો કલ્યાણકારી બનતો જ નથી. એટલે કે વૈયાવર્યાદિ કરવા માટે જે યોગ્ય=પાત્ર હોય એણે જ એ વૈયાવર્યાદિ કરવા જોઈએ. જો પાત્રતા ન હોય અને વૈયાવર્યાદિમાં ઈચ્છા-અવિચ્છેદ રાખે તો એ હિતકારી ન બને.

આ શિક્ષા આપતા કહે છે કે,

ગાથાર્થ : તેવા પ્રકારનો ઈચ્છા-અવિચ્છેદ પણ યોગ્યતા વિના કલ્યાણકારી નથી. (શિષ્ય ! તું જ બોલ.)

સરળ અને વાંકો એમ બે માર્ગ છે. તો ક્યાં=શેમાં ઈચ્છા કલ્યાણકારી ગણાય ?)

યશો. - ઇચ્છ ત્તિ । ઇચ્છાયા અવિચ્છેદોઽપિ=સંતાનોઽપિ તાદૃશોઽપિ= પ્રશસ્તાલમ્બનોઽપિ, અત્રાપિ 'અપિ' શબ્દસ્ય કાકાક્ષિન્યાયાત્ સંબન્ધઃ, યોગ્યતામૌચિત્યં વિના ન ભદ્રો, ભદ્રમસ્યસ્મિન્નિતિ મત્વર્થીય 'અ' પ્રત્યયાન્તતયા ભદ્રવાન્=પરિણતાવવિ-લમ્બિતફલહેતુરિત્યર્થઃ ।

ચન્દ્ર. - ઇચ્છાયા इत्यादि ।

નનુ ગાથાયાં “ઇચ્છાઽવિચ્છેદોઽપિ ચ ન તાદૃશઃ યોગ્યતાં વિના ભદ્રઃ” इति पाठः । अत्र तादृशपदानन्तरं “अपि”पदं न दृश्यते । भवता तु “तादृशोऽपि” इति “अपि”पदं प्रयुज्यते तत्कथं युक्तमित्यत आह अत्रापि=यथा ‘इच्छाऽविच्छेदोऽपि’ इति अत्र ‘अपि’पदमस्ति । एवं ‘तादृश’ इति अत्रापि अपिशब्दस्य कालाक्षिन्यायात्= लोके हि श्रूयते कालस्याक्ष्णोः एकमेव गोलकं । तदेव द्वयोरपि अक्ष्णोः गमनागमनं करोति । एवमत्रापि एकमपि “अपि” पदं उभयत्र संबंधं प्राप्नोतीति भावः ।

નનુ ‘ભદ્ર’પદં નપુંસકલિંગં શ્રૂયતે । અત્ર પુલ્લિંગં કથં પ્રતિપાદિતમ્ ? इत्यत आह भद्रमस्ति अस्मिन्निति इत्यादि । परिणतावविलम्बितफलहेतुः=परिणामे ताત્કાલિકં ફલજનકમિતિ ।

ટીકાર્થઃ પ્રશસ્ત આલંબનવાળો એટલે કે વૈયાવચ્ચાદિ શુભકાર્યો સંબંધી એવો પણ ઈચ્છાનો અવિચ્છેદ પણ ઔચિત્ય વિના તો હિતકારી ન જ બને.

(શિષ્ય : ગાથામાં તો એક જ ‘અપિ’ શબ્દ છે. તમે તાદૃશોઽપિ, ઇચ્છાઽવિચ્છેદોઽપિ એમ બે જગ્યાએ અપિ નો ઉપયોગ કર્યો છે. એ શી રીતે યોગ્ય ગણાય ?)

ગુરુ : એમ કહેવાય છે કે કાગડાની આંખોમાં ડોળો તો એક જ હોય છે. એ એક જ ડોળો બે ય બાજુ ફર્યા કરતો હોય છે. આને કાકાક્ષિન્યાય કહેવાય. અહીં એક જ અપિ શબ્દ તાદૃશ અને ઈચ્છા-અવિચ્છેદ શબ્દ સાથે આ કાકાક્ષિન્યાયથી જ જોડવાનો છે.

(શિષ્ય : ભદ્રશબ્દ તો નપુંસકલિંગ છે. અહીં પુલ્લિંગ શી રીતે થયો ?)

ગુરુ : જે હોતે છતે કલ્યાણ હોય અથવા જેને વિશે કલ્યાણ હોય... એ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ કરી ભદ્ર શબ્દને મત્વર્થીય “અ” પ્રત્યય લગાડેલો છે. ગાથામાં ભદ્ર શબ્દ એ મત્વર્થીય “અ” પ્રત્યયાન્ત હોવાથી એ પુલ્લિંગ છે. એનો અર્થ થાય “કલ્યાણવાળો” એટલે પરિણતિમાં ઝડપથી ફળને આપનારો. અર્થાત્ ઈચ્છા-અવિચ્છેદ પરિણામમાં અવિલમ્બિતફળનું કારણ બને છે.

યશો. - अयं भावः-आचार्यादेर्वैयावृत्यादाविच्छन्नं वैयावृत्यकसादेश्चाध्यापनादाविच्छन्नं प्रसह्यानुचिता, कृतिसाध्यत्वविपर्यासे प्रवृत्तिविपर्यासात्, धृतिविशेषात् प्रसह्य कृतिसाध्यत्वज्ञानेऽपि प्रवृत्तितानवात् फलतानवापत्तेः ।

ચન્દ્ર. - તાત્પર્યમાહ અયં ભાવઃ : इत्यादिना । प्रसह्यानुचिता=अत्यन्तमनुचिता । कुतः अनुचिता ? इति आह कृतिसाध्यत्वविपर्यासे=“इदं वैयावृत्यं मत्कृतिसाध्यं”इति हि आचार्यस्य ज्ञानं मिथ्याज्ञानमेव । न हि वैयावृत्यं आचार्यस्य स्वकृतिसाध्यं भवति । ततश्च तादृशमिथ्याज्ञाने सति प्रवृत्तिविपर्यासात्=वैयावृत्ये प्रवृत्तिरपि मिथ्यैव भवति । यतः मिथ्याज्ञानं मिथ्याप्रवृत्तिकारणं । यथा सूर्यकिरणसमन्वितरजसि मृगस्य जलज्ञानं मिथ्यैव, अतः मृगस्य जलार्थं प्रवृत्तिरपि मिथ्यैव भवति, न तु सफलेति ।

નનુ આચાર્યઃ સ્વમનઃ દૃઢં કરિષ્યતિ યથા “અહં કેનાપિ પ્રકારેણ ઇદં વૈયાવૃત્યં કરિષ્યામિ”ઈતિ એવં ધૃતેરાલમ્બનાત્ તત્ર તત્કાર્યં આચાર્યસ્ય સ્વકૃતિસાધ્યમપિ ભવત્યેવેત્યત આહ ધૃતિવિશેષાત્ માનસિકદૃઢતાવિશેષાત્ પ્રસહ્ય=યદ્યપિ તત્કાર્યં સ્વકૃતિસાધ્યં નાસ્ત્યેવ । તથાપિ બલાત્કારેણ કૃતિસાધ્યત્વ-જ્ઞાનેઽપિ=“ઈદં મત્કૃતિસાધ્યમ્”ઈતિ જ્ઞાનસંભવેઽપિ પ્રવૃત્તિતાનવાત્=વાસ્તવિકી યા કાર્યોત્પાદનસમર્થા નિજકૃતિઃ, તસ્યા અભાવેન તત્ર બલાત્કારેણ ક્રિયમાણા પ્રવૃત્તિઃ મન્દૈવ ભવતિ । ન તુ પુષ્ટેતિ પ્રવૃત્તેઃ મન્દત્વાત્ ફલતાનવાપત્તેઃ=વૈયાવૃત્યાદિરૂપસ્ય ફલસ્ય તજ્જન્યસ્ય વા કર્મક્ષયસ્યાપિ મન્દતાપત્તિઃ દુર્વારૈવેતિ ।

અહીં કહેવાનો આશય એ છે કે આચાર્ય પોતે જે વૈયાવચ્ચ, ગોચરીગમનાદિ કાર્યો કરવાની ઈચ્છા કરે અને એ જ રીતે વૈયાવચ્ચી વગેરે અધ્યાયન-અધ્યાપનાદિ કરવાની ઈચ્છા કરે તો એ અત્યંત અનુચિત છે, કારણ કે આચાર્ય જે એમ વિચારે છે કે “આ વૈયાવચ્ચાદિ હું કરી શકીશ. આ વૈયાવચ્ચ મારી કૃતિથી સાધ્ય છે” તે એમનું જ્ઞાન ભ્રમાત્મક છે. આચાર્ય વર્ષોથી વૈયાવચ્ચાદિ કરતા જ ન હોવાથી તેઓ સારી રીતે વૈયાવચ્ચ કરી શકે એમ જ નથી. છતાં તેઓને આવું જ્ઞાન થાય તો એનાથી એમના દ્વારા થનારી પ્રવૃત્તિ પણ ખોટી જ થવાની, એટલે કે પ્રવૃત્તિનો વિપર્યાસ થવાનો. પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ જવાની. ભ્રમજ્ઞાન દ્વારા થનારી પ્રવૃત્તિ ફળ વિનાની હોય છે.

(શિષ્ય : તમારી એ વાત સાચી છે કે “આચાર્ય વર્ષોથી વૈયાવચ્ચ કરી ન હોવાથી એ વૈયાવચ્ચ એમની કૃતિથી સાધ્ય નથી. અને છતાં તેઓ “આ મારી કૃતિથી સાધ્ય છે” એવું જ્ઞાન કરે તો એ ખોટા જ્ઞાનથી થનારી પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ જવાની.”

પરંતુ આચાર્ય પોતે વૈયાવચ્ચ શરુ કરતા પહેલા જ ધીરજ ધારણ કરે. “ગમે તેવી તકલીફ પડે તો પણ હું વૈયાવચ્ચ કરીશ.” એવી ટેક ધારણ કરે અને એ ધીરજ-વિશેષને લઈને એવું જ્ઞાન કરે કે “આ વૈયાવચ્ચ મારી કૃતિથી સાધ્ય છે” તો આ જ્ઞાન સાવ ખોટું તો ન જ ગણાય, કેમકે ધીરજ વિશેષને ધારણ કર્યા બાદ તો એ વૈયાવચ્ચ આચાર્યાદિની કૃતિથી પણ સાધ્ય બની જ શકે છે.)

ગુરુ : ધીરજ વિશેષને ધારણ કરીને ત્યાં કૃતિસાધ્યતાનું જ્ઞાન કરવામાં આવે તો પણ વર્ષોનો અનુભવ ન હોવાથી આચાર્યની એ વૈયાવચ્ચમાં પ્રવૃત્તિ એકદમ જોરદાર તો નહિ જ થાય. માંડ-માંડ જ પ્રવૃત્તિ થવાની. એટલે પ્રવૃત્તિના તાનવ=તનુતા=અલ્પતાને લીધે ત્યાં ફળની પણ અલ્પતા જ થવાની. એટલે સરવાળે તો આ રીતે આચાર્ય દ્વારા કરાતી પ્રવૃત્તિનો કોઈ વિશેષ લાભ તો નહિ જ થાય.

યશો. - अत्रैव दृष्टान्तमुपदर्शयन् शिष्यमध्यापयति-ऋजुः=सरलः वक्रश्च=तद्विपरीतः द्वौ मार्गौ यत्र तत्रेति शेषः, कर्हि इति कुत्र नु इति वितर्के इच्छा भद्रा=श्रेयसी ? मार्गत्वमात्रेण द्वयोःसाम्येऽपि वक्रमार्गे गमनेच्छया तत्र प्रवृत्तौ विलम्बिता गमनप्राप्तिः, इतरथा त्वविलम्बिता, इति यथा ऋजुमार्गे एव गमनेच्छा श्रेयसी एवं मोक्षोपायत्वेन

સકલસંયમયોગસામ્યેઽપિ યત્ર યસ્યાધિકારપાટવં તત્ર તસ્યેચ્છાઽવિલમ્બતસિદ્ધિક્ષમતયા શ્રેયસી નાન્યત્રેતિ વિવેકઃ ॥૬૭॥

ચન્દ્ર. - ઇયમત્ર ભાવના → એકસ્મિન્નગરે ગમનાર્થં દ્વૌ માર્ગો સ્તઃ । તત્રૈકઃ સરલો માર્ગઃ । અપરસ્તુ વક્રઃ । યઃ વક્રમાર્ગેણ ગચ્છતિ, સ વિલમ્બેન નગરં પ્રાપ્નોતિ, યસ્તુ સરલમાર્ગેણ ગચ્છતિ સ શીઘ્રં નગરં પ્રાપ્નોતિ । એવં મોક્ષનગરે ગમનાર્થં આચાર્યસ્ય અધ્યાપનાદિ સરલો માર્ગઃ, વૈયાવૃત્યાદિકં તુ વક્રો માર્ગઃ । યદિ હિ આચાર્યઃ વૈયાવૃત્યે પ્રયતો ભવેત્, તર્હિ તત્ર આચાર્યસ્ય કુશલતાયા અભાવાત્ તત્ર સ આચાર્યઃ સફલતાં નાસ્કન્દેત્ ઇતિ તત્ર તુ આચાર્યસ્ય કિમપિ ફલં ન ભવેત્ । અથ ચ વૈયાવૃત્યાર્થં આચાર્યેનાધ્યયનાધ્યાપનાદિ તુ ત્યક્તમેવેતિ તત્ફલં તુ તસ્ય નાસ્ત્યેવેતિ ઉભયભ્રષ્ટો ભવતિ સ આચાર્યઃ । તસ્માત્ આચાર્યેણ અધ્યયનાધ્યાપનાદિરૂપે માર્ગે પ્રયત્નઃ કર્તવ્ય ઇતિ । અધ્યયનાદૌ અસમર્થેણ તુ મુનિના વૈયાવૃત્યરૂપે સરલે માર્ગે પ્રયત્નઃ કર્તવ્યઃ । તત્ર યુક્તયસ્તુ આચાર્યે પ્રતિપાદિતા એવાત્રાપિ દૃષ્ટવ્યાઃ ।

એતદેવાહ દ્વૌ માર્ગૌ યત્ર તત્રેત્યાદિ ।

દૃશન્તં કથયિત્વા તન્નિષ્કર્ષમાહ મોક્ષોપાયત્વેનેત્યાદિ । સર્વેઽપિ સંયમયોગાઃ મોક્ષસ્યોપાયાઃ, એવં ચ સકલનામપિ સંયમયોગાનાં સમાનતા, તથાપિ યસ્ય સાધોઃ વૈયાવૃત્યાદિરૂપે યસ્મિન્યોગે અધિકારપાટવમ્=કુશલાધિકારિતા, સુપાત્રતેતિ યાવત્ । તસ્ય સાધોઃ તસ્મિન્નેવ યોગે ઇચ્છા અવિલમ્બિતસિદ્ધિક્ષમતયા=શીઘ્રં પરમપદજનકતયા શ્રેયસી=હિતાવહા । નાન્યત્ર=યત્ર તસ્ય સુપાત્રતા નાસ્તિ, તસ્મિન્યોગે શુભેઽપિ તસ્ય ઇચ્છા ન શ્રેયસીતિ ।

ઇદન્તુ બોધ્યમ્ । યદ્યપિ સર્વૈરપિ સાધુભિઃ યસ્મિન્યોગે સ્વસ્ય પ્રવીણતોલ્લાસાદયઃ, તસ્મિન્યોગે પ્રવૃત્તિઃ કર્તવ્યા ઇત્યેવ માર્ગઃ । તથાપિ યોગાનામુપેક્ષાં કૃત્વા સ્વાનુકૂલસંયમયોગે પ્રવૃત્તિસ્તુ ચારિત્રવિરાધનાજનન્યેવા કિં સ્વાધ્યાયે પ્રવીણો મુનિઃ પ્રતિક્રમણં પરિત્યજ્યૈવ સકલકાલં યાવત્ સ્વાધ્યાયમેવ કુર્વાણો જિનાજ્ઞારાધકો ભવતિ ? કિં વા રાત્રિન્દિવં વૈયાવૃત્યમેવ કુર્વાણો સ્વલ્પમપિ સ્વાધ્યાયં શક્તૌ સત્યામપ્યકુર્વાણો જિનાજ્ઞારાધકો ભવતિ ? તતશ્ચાત્ર એષ વિવેકઃ આવશ્યકઃ યદુત સાધુજીવને એકઃ કશ્ચિદપિ યોગઃ પ્રધાનો ભવત્યેવ । અન્યાસ્તુ યોગાન્ સાધુઃ સાધયેદેવ, આરાધનારૂપાસ્તુ યોગાન્ અનુમોદેતેતિ । યથા પ્રત્યેકપ્રતિમાનાં અગ્રે ચૈત્યવન્દનકરણં આરાધનાયોગઃ, કિન્તુ તદકરણે અનુચિતપ્રવૃત્તિસ્તુ નૈવ । તતશ્ચ સ્વાધ્યાયી સાધુઃ યદિ તત્ ન કુર્યાત્, સ્વાધ્યાયમેવ ચ કુર્યાત્ । ન કશ્ચિત્તસ્ય દોષઃ । કિન્તુ અષ્ટમીચતુર્દશ્યાદિષુ ચૈત્યપરિપાટીગમનં યોગઃ, તદકરણે અનુચિતપ્રવૃત્તિઃ ભવતિ । તતશ્ચ તદા ચૈત્યપરિપાટીગમનમકુર્વાણઃ સ્વાધ્યાયં ચ કુર્વાણો મુનિઃ આજ્ઞાવિરાધકો ભવતીતિ । કિં બહુના ? અનુચિતપ્રવૃત્તિઃ યથા ન ભવેત્, તથા સ્વાનુકૂલે સંયમયોગે પ્રધાનતયા પ્રયત્નઃ પરમપદપન્થાઃ ઇતિ સંક્ષેપઃ ॥૬૭॥

આ જ વિષયમાં દૃષ્ટાન્તને દેખાડતા ગ્રન્થકાર શિષ્યને ભણાવે છે કે હે શિષ્ય ! સરળ અને વાંકો એમ બે માર્ગ જ્યાં હોય, ત્યાં કયા માર્ગને વિશે ઈચ્છા કલ્યાણકારી બને ? (ગાથામાં યત્ર, તત્ર શબ્દ નથી એ બહારથી લેવાના.) માર્ગ તરીકે તો બે ય માર્ગ સરખા છે. છતાં જો વાંકા માર્ગમાં જવાની ઈચ્છા કરવામાં આવે તો એ ઈચ્છા દ્વારા એ વક્રમાર્ગમાં જ ગમનની પ્રવૃત્તિ થશે અને એમાં તો ઈષ્ટસ્થળની પ્રાપ્તિ મોડી જ થવાની. પરંતુ

જો સરળ માર્ગમાં ઈચ્છા કરીને પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો ઈષ્ટફળની પ્રાપ્તિ ઝડપથી થવાની.

આમ જેમ સરળ માર્ગને વિશે ગમનની ઈચ્છા કલ્યાણકારી છે. એમ મોક્ષના ઉપાય તરીકે વૈયાવચ્ચ-સ્વાધ્યાય વગેરે તમામ યોગો સરખા હોવા છતાં પણ જે યોગને વિશે જે આત્માની અધિકારપદ્ધતિ હોય. એટલે કે કુશળ અધિકાર=ખરી પાત્રતા હોય તે યોગને વિશે તે આત્માની ઈચ્છા ઝડપથી સિદ્ધિને આપવા માટે સમર્થ હોવાથી તે જ યોગને વિશે તેની ઈચ્છા કલ્યાણકારી ગણાય. અન્ય યોગને વિશે નહિ. આ પ્રમાણે વિવેક કરવો.

યશો. - અથૈતદુપસંહત્ય નિમન્ત્રણોપદેશમાહ-

તમ્હા ગુસ્મૃચ્છાં ઇહમહિગયજોગાઓ કુણડ ।

કિચ્ચં અકાં કિચ્ચે વિ ફલં તીં ઇહરા ફલાભાવો ॥૬૮॥

॥ નિમંત્રણા સમ્મત્તા ॥

ચન્દ્ર. - → તસ્માત્ ગુરુપૃચ્છયા અધિગતયોગ્યતઃ ઇહ કૃત્યં કરોતુ । અકૃતેઽપિ કૃત્યે તયા=ગુરુપૃચ્છયા ફલં, ઇતરથા ફલાભાવઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

હવે આનો ઉપસંહાર કરીને નિમન્ત્રણા કરવાનો ઉપદેશ આપે છે.

ગાથાર્થ : તે કારણસર, ગુરુ પ્રત્યે નિમંત્રણાનું નિવેદન કરવા દ્વારા, જણાયેલી યોગ્યતાવાળો સાધુ નિમંત્રણાપૂર્વક વૈયાવચ્ચાદિ રૂપ કાર્યને કરો. વૈયાવૃત્ત્યાદિ ન કરવા મળે તો પણ આજ્ઞાપાલનને લીધે નિર્જરાદિ ફળ મળે. અને નહિ તો ફળનો અભાવ થાય.

યશો. - તમ્હ ત્તિ । તસ્માત્=યોગ્યતાનધિગમસ્યાઽશ્રેયસ્ત્વાત્ ગુસ્મૃચ્છયા=ગુરુ પ્રતિ નિમન્ત્રણાનિવેદનેન અધિગતા=જ્ઞાતા યોગ્યતા=કર્તવ્યાઽકર્તવ્યરૂપા યેન તાદૃશઃ સન્ કૃત્યં નિમન્ત્રણાપૂર્વકં પરેષાં વૈયાવૃત્ત્યં કરોતુ ।

ચન્દ્ર. - યોગ્યતાનધિગમસ્ય="કઃ કસ્મિન્યોગે યોગ્યઃ" ઇતિ જ્ઞાનાભાવસ્ય અશ્રેયસ્ત્વાત્=અનુચિતયોગેઽપિ પ્રવૃત્તિજનનદ્વારા આત્મનોઽહિતાવહત્વાત્ । નિમન્ત્રણાનિવેદનેન="હે ગુરો ! અહં ગોચર્યાનયનાદ્યર્થં નિર્ગચ્છામિ, યદિ ભવાનનુજાનાતિ, તદા અહં ગ્લાનાદીનાપૃચ્છ્ય તદર્થમપિ પ્રાયોગ્યદ્રવ્યં આનેષ્યામિ"ઇત્યાદિ કથનેનેતિ । તાદૃશકથનાનન્તરં ચ ગીતાર્થો ગુરુઃ તસ્ય તસ્મિન્ કાર્યે યોગ્યતામયોગ્યતાં વા જ્ઞાત્વા વિધિ નિષેધં વા કરોતિ । તતશ્ચ શિષ્યસ્ય યોગ્યતાદીનાં જ્ઞાનં ભવતિ । તાદૃશશ્ચ સ શિષ્યઃ તદનન્તરં ગુર્વનુમતૌ સત્યાં નિમન્ત્રણાપૂર્વકં પરેષાં વૈયાવૃત્ત્યં કરોતુ ।

૬૭મી ગાથામાં આપણે જોઈ ગયા કે "યોગ્યતાના અધિગમ=પ્રાપ્તિનો અભાવ એટલે કે યોગ્યતાનો અભાવ કલ્યાણકારી નથી" અને માટે જ શિષ્ય સૌ પ્રથમ ગુરુને પૂછે કે "આપ રજા આપો તો હું બીજા સાધુઓ પ્રત્યે નિમંત્રણા કરું" આ પૃચ્છા બાદ જો 'હા' પાડે તો શિષ્યને ખ્યાલ આવે કે નિમંત્રણા કરવાની મારી યોગ્યતા છે અને ગુરુ જો ના પાડે તો શિષ્યને ખ્યાલ આવે કે નિમંત્રણા કરવાની મારી યોગ્યતા નથી. એટલે ગુરુપૃચ્છા દ્વારા યોગ્યતા-અયોગ્યતાને જાણી ચૂકેલો સાધુ જો યોગ્યતા હોય તો પછી નિમંત્રણા કરવાપૂર્વક સાધુઓનું વૈયાવચ્ચ કરે.

યશો. - નનુ ગુર્વાજ્ઞાપેક્ષાયાં તેન તત્કાર્યનિષેધે કથં તન્નિમિત્તકો લાભઃ ? इत्यत आह-
अकृतेऽपि=अननुष्ठितेऽपि कृत्ये=वैयावृत्यादौ फलमिष्टसिद्धिस्तया=आज्ञया ।

चन्द्र. - शङ्कते ननु गुर्वाज्ञापेक्षायां=यदि साधून् प्रति निमन्त्रणाकरणार्थमपि गुरोरनुमतिः प्राप्तव्या, तर्हि
कदाचित् तेन=गुरुणा तत्कार्यनिषेधे="त्वयैतन्निमन्त्रणादिकं न करणीयम्" इति निषेधे कृते सति कथं
तन्निमित्तकः= निमन्त्रणानिमित्तकः लाभः । गुर्वनुज्ञाऽभावात् तत्र निमन्त्रणैव न भवति । ततः वैयावृत्यं तु
दूरे एव । ततश्च तत्र निमन्त्रणाजन्यो लाभो न भवेदिति प्रश्नाशयः ।

उत्तरमाह अननुष्ठितेऽपि=गुरुनिषेधात् वैयावृत्यादौ अक्रियमाणेऽपि ।

शिष्य : નિમંત્રણા કરવા માટે સૌ પ્રથમ જો ગુરુની આજ્ઞા લેવી જ પડતી હોય તો તો પછી જ્યારે ગુરુ
વડે નિમંત્રણાની અયોગ્યતા જાણી નિષેધ કરાશે કે "તારે આજે નિમંત્રણા નથી કરવાની." ત્યારે એ શિષ્યને
કેવી રીતે નિમન્ત્રણાનિમિત્તક=નિમંત્રણાજન્ય લાભ મળશે ? કેમકે ગુરુએ ના પાડી હોવાથી એ શિષ્યે નિમંત્રણા
કે વैयावृत्य કંઈ જ કરેલ નથી.

गुरु : ગુરુની ના થવાને લીધે ત્યાં એ શિષ્ય દ્વારા વैयावृत्याદિ ન કરવામાં આવે તો પણ એણે ગુર્વાજ્ઞાનું પાલન
કરેલું હોવાથી એના કારણે એને વैयावृत्याદિ ન કરેલી હોવા છતાં કર્મક્ષયાદિ રૂપ ઈષ્ટફળની સિદ્ધિ મળે છે.

यशो. - नहि केवलं वैयावृत्यमिष्टसिद्धये, अपि त्वाज्ञापूर्वकम् । एवं
चावश्यकत्वादाज्ञाया एव तथात्वमिति कथं नाज्ञामात्रात्फलसिद्धिः ? इतरथा=आज्ञां विना
कृत्यकरणेऽपि फलाभावः=फलाऽसिद्धिः । तस्मादवश्यमाज्ञामाश्रित्यैव निमन्त्रणा
क्रियमाणा श्रेयसीति तत्त्वम् ।

चन्द्र. - एवं चावश्यकत्वात्=यतः केवलं वैयावृत्यं फलजनकं न, किन्तु आज्ञापूर्वकमेव वैयावृत्यं
फलजनकम् । ततश्च आज्ञासत्त्वे फलोत्पत्तिः, आज्ञाऽभावे तु फलाभाव इति कृत्वा आज्ञा तु अवश्यं फलकारणं
मन्तव्या । एवं च यदि सा आवश्यकी, तर्हि आज्ञाया एव तथात्वं=फलजनकत्वं, न तु वैयावृत्यस्येति भावः ।

માત્ર વैयावृत્ય ઈષ્ટની સિદ્ધિ માટે સમર્થ નથી. પરંતુ ગુર્વાજ્ઞાપૂર્વકનું વैयावृत्य જ ઈષ્ટની સિદ્ધિ કરાવી
શકે છે. આમ આજ્ઞા તો આવશ્યક જ છે અને એટલે આજ્ઞા આવશ્યક હોવાથી આજ્ઞા જ ઈષ્ટની સિદ્ધિનું કારણ
બને છે. અને તો પછી વैयावृत्य ન કરીએ તો ય આજ્ઞામાત્રથી ઈષ્ટની સિદ્ધિ શા માટે ન થાય ? અવશ્ય થાય.

જો ગુરુની આજ્ઞા=અનુમતિ ન હોય અને એના વિના વैयावृत्याદિ કરવામાં આવે તો વैयावृत्याદિ કરવા
છતાં પણ ફળની સિદ્ધિ થતી નથી. એટલે "આજ્ઞા હોય તો વગર વैयावृत્યે પણ ફળ મળે. આજ્ઞા ન હોય
તો વैयावृत્ય હોવા છતાં ફળ ન મળે." આવું હોવાથી અવશ્ય એમ જ માનવું યોગ્ય છે કે "ગુર્વાજ્ઞાને આશ્રયીને
જ કરાતી નિમંત્રણા કલ્યાણકારી છે" આ તત્ત્વ છે.

यशो. - तदाह-(पंचा-१२/४१)

इयरेसि अक्खित्ते गुस्मुच्छाए णिओगकरणं ति । एयमिणं परिसुद्धं वेयावच्चं तु अकए
वि ॥ इति ।

ચન્દ્ર. - ગુર્વાજ્ઞામાશ્રિત્યૈવ નિમન્ત્રણા શ્રેયસી"ઈતિ યદુક્તં તત્ર પચ્ચાશકગાથાં સમ્મતિતતયા દર્શયતિ । ઇયરેસિં ઇત્યાદિ । ગાથાભાવાર્થસ્તુ અયં → ગોચરીગમનકાલે મુનિના પાશ્વર્તિનઃ સાધૂન્ પ્રતિ ગુર્વનુજ્ઞામગૃહીત્વૈવ નિમન્ત્રણા કૃતા, તૈશ્ચ સા સ્વીકૃતા । તત્રાપિ ગુરુપૃચ્છાયાઃ અવશ્યં કરણં ભવતિ । એવમેવૈતત્ સાધુન્ પ્રતિ કૃતં નિમન્ત્રણં પરિશુદ્ધં ભવતિ । યદ્યપિ તત્ર ગુરુપૃચ્છાકરણે કદાચિત્ ગુરુઃ વૈયાવૃત્યનિષેધમપિ કુર્યાત્, યદ્વા ગુર્વનુજ્ઞાલાભેઽપિ ઇષ્ટવસ્તુલાભો યદ્યપિ ન ભવેત્, તથાપિ તત્ર વૈયાવૃત્યે અકૃતેઽપિ તન્નિમન્ત્રણં શુદ્ધમેવ । યતસ્તત્ર ભાવતસ્તુ તત્ર વૈયાવૃત્યં કૃતમેવ । તથા ગુર્વાજ્ઞાપાલનમપિ અત્ર કૃતં । તચ્ચ મહાફલમિતિ તુ વિદિતમેવૈતિ ।

અક્ષરાર્થસ્ત્વયમ્ → **ઇતરેસિં=ગુરું** અનાપૃચ્છ્યૈવ ગુરુભિત્રાનાં સાધૂનાં **અવિચ્છન્તે=નિમન્ત્રણે** કૃતે સતિ **ગુસ્મૃચ્છાએ=ગુરુપૃચ્છાયાઃ** **ગિઓગકરણંતિ=આવશ્યંતયા** કરણમિતિ । ગુરુમનાપૃચ્છ્યૈવ નિમન્ત્રણે કૃતેઽપિ સતિ પશ્ચાદપિ ગુરુપૃચ્છા કાર્યેતિ ભાવઃ । **એવં=ગુરુપૃચ્છાકરણે** સતિ **અકાઁ વિ=અકૃતેઽપિ** વૈયાવૃત્યે **ઇણં=નિમન્ત્રણં** પરિશુદ્ધં ભવતિ ।

પંચાશકમાં કહ્યું જ છે કે → (કદાચ ગુરુની રજા લીધા વિના જ સાધુઓ નજીકમાં જ રહેલા હોવાથી) બીજાઓને **આક્ષિપ્તે=નિમંત્રણા** કરી દેવામાં આવે તો પણ તે પછી ગુરુને અવશ્ય પૂછી લેવું જોઈએ. આ રીતે ગુરુને પ્રશ્ન કરવા પૂર્વક જ આ નિમંત્રણ-વૈયાવચ્ચાદિ શુદ્ધ બને છે. ભલે ત્યાં (ગુરુની રજા ન મળવાથી) વૈયાવચ્ચ ન કરવામાં આવે. ←

યશો. - સ્યાદેતત્ નિમન્ત્રણાયામેવ ગુરુ પૃચ્છાયા ઉપયોગિત્વાત્કથમકૃતે વૈયાવૃત્યે નિમન્ત્રણાં વિના ગુરુપૃચ્છામાત્રાત્સાધ્યસિદ્ધિઃ ? ઇતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર. - સ્યાદેતત્=કસ્યચિદ્ મનસિ ઇયમાશઙ્કા સંભવતિ યદુત નિમન્ત્રણાયામેવૈત્યાદિ । ગુરુપૃચ્છા હિ સાધૂન્ પ્રતિ નિમન્ત્રણાયાઃ અનુજ્ઞાગ્રહણાર્થમેવ ક્રિયતે । નહિ ગુરુપૃચ્છાયા અત્ર અન્યઃ કશ્ચિદુપયોગઃ । એવં ચ યત્ર ગુરુઃ વૈયાવૃત્યસ્ય નિષેધં કુર્યાત્ । તત્ર નિમન્ત્રણાઽપિ નિષિદ્ધૈવ ભવતિ । એવં ચ અકૃતે વૈયાવૃત્યે=ગુરુનિષેધાત્ યત્ર વૈયાવૃત્યં ન કરણીયમ્, તત્ર નિમન્ત્રણાં વિના નિમન્ત્રણાયાઃ એવાભાવાત્, તાં વિના ગુરુપૃચ્છામાત્રાત્ **સાધ્યસિદ્ધિઃ=નિમન્ત્રણૈવ** યત્ર ન કૃતા, તત્ર નિમન્ત્રણાજન્યં નિર્જરાદિફલં કથં ભવેદિતિ ભાવઃ ।

શિષ્ય : નિમંત્રણા પહેલા જે ગુરુપૃચ્છા કરવાની છે. એ તો નિમંત્રણામાં જ ઉપયોગી છે. (ફળ માટે નહિ. ફળ તો વૈયાવચ્ચાદિથી જ મળે.) એટલે કે આ ગુરુપૃચ્છા નિમંત્રણા કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે. હવે જો ગુરુપૃચ્છા બાદ ગુરુ ના પાડે તો તો ત્યાં વૈયાવચ્ચ કરવાનું રહેતું જ નથી. અને ગુરુની ના હોવાથી નિમંત્રણા પણ નથી કરી. તો જેને માટે ગુરુપૃચ્છા હતી એ નિમંત્રણાદિ જ જો ન કરવામાં આવે તો માત્ર ગુરુપૃચ્છા દ્વારા કર્મનિર્જરાદિ સાધ્યની સિદ્ધિ શી રીતે થાય ?

યશો. - સત્યમ્, ગુરુપૃચ્છાજનિતભાવોત્કર્ષપ્રયુક્તોત્કર્ષશાલિ-ભાવનિમન્ત્રણાયોગાદેવ તત્ર ફલસિદ્ધેઃ, દ્રવ્યનિમન્ત્રણાયાં તુ પૃચ્છામાત્રાદેવોપરમે ભાવસંકોચ એવૈતિ બોધ્યમ્ ॥૬૮॥
॥ ઇતિ ન્યાયવિશારદવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણે નિમન્ત્રણા વિવૃતા ॥૯॥

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ સત્યમ્ इत्यादि । यद्यपि “तत्र निमन्त्रणा न कृता” इति भवदुक्तं सत्यं, तथापि गुरुपृच्छेत्यादि=गुरुपृच्छाजनितो यो निमन्त्रणावैयावृत्यकरणादिविषयकः भावोत्कर्षः, तेन प्रयुक्तो यो उत्कर्षः=अतिशयः, तत्कालिनी=तद्युक्ता या भावनिमन्त्रणा, तस्याः योगादेव तत्र=द्रव्यनिमन्त्रणाऽभावस्थले फलसिद्धेः=निमन्त्रणासामाचारीजन्यनिर्जरासिद्धेः ।

इयमत्र भावना → गुरुणा यदा वैयावृत्याद्यनुज्ञा न दीयते, तदा स परिणतिमान् मुनिः चिन्तयति यदुत “यद्यपि गुरुभिः निषेधः कृतः, तथापि यदि गुरुः मां अनुज्ञां अदास्यत् तर्हि मम महान् लाभोऽभविष्यत् । महात्मनां वैयावृत्यं तु देवानामपि दुर्लभं । अत्र च गुरुणा निषेधः कृतः, तथापि मम तु गुर्वाज्ञापालनात् लाभ एव” इत्यादि । एवं च गुरुपृच्छाजन्येन तादृशभावोत्कर्षेण तस्य निमन्त्रणायाः भावोऽपि उत्कृष्टो भवति । ततश्च यद्यपि गुरुपरतन्त्रः स निमन्त्रणां नैव करोति । तथापि तस्य भावनिमन्त्रणा तु उत्कृष्टा भवत्येवेति तज्जन्यो लाभोऽपि भवत्येवेति ।

ननु यस्य मनसि तादृशः शुभो भावो न भवति, तस्य तु तत्र फलं कथं स्यात् ? इत्यत आह द्रव्यनिमन्त्रणायां=यस्य मनसि भावनिमन्त्रणारूपः शुभभावो नास्ति । केवलं लज्जया, बलात्कारेण वा द्रव्यनिमन्त्रणाकरणार्थं उद्यतः स गुरुं प्रति आपृच्छां करोति, तत्काले पृच्छामात्रादेवोपरमे=गुरुपृच्छानन्तरं गुरुणा निषेधे कृते सति स्वयमेव द्रव्यनिमन्त्रणाकरणादपि उपरमत एवेति भावसंकोच एव=विद्यमानस्याल्पस्यापि भावस्य सङ्कोच एवेति ॥६८॥

મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે નિમન્ત્રણાસામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ સંપૂર્ણે ।

ગુરુ : “મારે સાધુઓ પ્રત્યે નિમંત્રણા કરીને વૈયાવચ્ચ કરવી છે” આવા શુભભાવથી શિષ્ય ગુરુની રજા લેવા જાય છે. એટલે એ વખતે એના મનમાં ભાવનિમંત્રણા તો ચાલુ જ છે. હવે જ્યારે ગુરુને પૂછે ત્યારે એને ગુરુપૃચ્છા દ્વારા ભાવોત્કર્ષની=ઉત્કૃષ્ટભાવની પ્રાપ્તિ થાય. આ ભાવોત્કર્ષને લીધે એના હૃદયમાં રહેલી ભાવનિમંત્રણા પણ ઉત્કર્ષવાળી બને અને ગુરુપૃચ્છાજન્ય ભાવોત્કર્ષ દ્વારા ઉત્કર્ષવાળી બનેલી એવી ભાવનિમંત્રણા દ્વારા જ આ સાધુને ફળની સિદ્ધિ થાય છે. એટલે ‘નિમંત્રણા કર્યા વિના માત્ર ગુરુપૃચ્છાથી શી રીતે ફળ મળે ?’ એવી શંકા ન કરવી, કેમકે એની પાસે ભાવનિમંત્રણા તો છે જ.

હા ! જેને અંદરખાને સાધુઓની વૈયાવચ્ચાદિ કરવાના કોઈ વિશેષભાવ નથી. છતાં સામાન્યભાવથી, ઔચિત્યાદિ કારણસર એ સાધુ નિમંત્રણા કરવા ઈચ્છતો હોય તો આ દ્રવ્યનિમંત્રણાનું સ્થાન કહેવાય. આવા સ્થાને તો એવું જ બને કે એ શિષ્ય ગુરુને પૂછે અને ગુરુ જો ના પાડી દે તો પેલાને તો રાજીપો જ થાય. એટલે કે જે કંઈ થોડો ઘણો ભાવ હતો એ પણ સંકોચાઈ જાય. આમ દ્રવ્યનિમંત્રણા સ્થળે તો ગુરુને પૃચ્છામાત્રથી જ ગુરુની “ના”ને લીધે સાધુ અટકી જશે અને એના ભાવનો સંકોચ થશે.

નિમંત્રણાસામાચારીનું ગુજરાતી વિવેચન સંપૂર્ણ.

યશો. - ઇદાર્ણિ ઉવસંપયા ભણ્ણઙ -

ચન્દ્ર. - ઇદાર્ણિ મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણગ્રન્થે ઉપસંપત્સામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ ક્રિયેતે ।

યશો. - અથાવસરપ્રાપ્તોપસંપદ્વિવ્રિયતે, તત્રાદૌ તલ્લક્ષણમુક્ત્વા તત્સામાન્યવિભાગમાહ—
તયહીણકજ્જગહ્ણે વયણં ઉવસંપયા ઉવગમસ્સ ।
સા પુણ તિવિહા ભણિયા નાણે દંસણચરિત્તે ય ॥૬૧॥

ચન્દ્ર. - તત્સામાન્યવિભાગં=ઉપસંપદઃ મૂલભેદાનાહ ।

→ તદધીનકાર્યગ્રહણે ઉપગમસ્ય વચનં ઉપસંપદ્ । સા પુનઃ “જ્ઞાને દર્શને ચારિત્રે ચ” इत्येवं त्रिविधा भणिता ← इति गाथार्थः ।

નિમંત્રણાના નિરૂપણ બાદ હવે ઉપસંપદાનું નિરૂપણ કરવાનો અવસર છે. એટલે હવે એનું નિરૂપણ કરાય છે. તેમાં શરૂઆતમાં એના લક્ષણને કહીને એનો સામાન્ય વિભાગ બતાવે છે.

ગાથાર્થ : આચાર્યદિને આધીન એવા કાર્યનું કરવામાં જે (એમની નિશ્રાના) સ્વીકારનું વચન એ ઉપસંપદા છે. તે ત્રણ પ્રકારે છે. (૧) જ્ઞાન, (૨) દર્શન (૩) ચારિત્ર.

યશો. - તય ત્તિ । તસ્યાધીનં=તદ્દાનભોગફલકં યત્કાર્યં તસ્ય ગ્રહણે=સ્વાયત્તીકરણે ઉપગમસ્ય=અઙ્ગીકારસ્ય વચનં=અભિધાનમુપસંપત્ । એવં ચ ન કાર્યં વિનૈવ રાગાદિના પરાભ્યુપગમનેઽતિવ્યાપ્તિઃ, ન વા કાર્યાર્થિતયાઽપિ તદનુપગમવચને સા ।

ચન્દ્ર. - તદ્દાનભોગફલકં=ગુરુણા ક્રિયમાણં યત્સૂત્રાદેઃ દાનં, તસ્ય ભોગઃ એવ ફલં યસ્ય, તાદૃશં યત્સ્વાધ્યાયાદિ કાર્યં, તસ્ય સ્વાયત્તીકરણે=આત્મસાત્કરણે અઙ્ગીકારસ્ય=અહં જ્ઞાનાદ્યર્થં ભવન્નિશ્રાં સ્વીકરોમિ”इत्यादिरूपस्य अङ्गीकारस्य अभिधानं=साक्षात्कथनं ।

એવં ચ=યતઃ ‘જ્ઞાનાદિકાર્યાર્થ’ इति पदं ‘स्वीकारवचनं’ इति पदं च उपात्तं ततः न कार्यं विनैवेत्यादि रागादिना=‘अत्र गच्छे मोदकादयः प्रचूराः लभ्यन्ते, ततोऽत्र वसामि । यद्वा मम गुरुः प्रतिदिनं मां संयमयोगादिषु प्रेरयति, निष्ठुरः स गुरुः । तस्मात् न तत्समीपे वसामि’ इति रागद्वेषादिपरिणामेन पराभ्युपगमने=परनिश्रास्वीकारे । कार्यार्थितयाऽपि=ज्ञानदर्शनचारित्रादीनां शास्त्रीयकार्याणां इच्छयाऽपि तदनुपगमवचने=निश्रास्વીकारप्रतिपादकवचनानुच्चारે सा=अतिव्याप्तिः ।

જેમની નિશ્રા સ્વીકારવાની છે એ આચાર્ય જે દાન કરે એનો જ ભોગ એ જ છે ફળ જેનું એવું જે સૂત્ર-અર્થાદિ રૂપ કાર્ય હોય તે કાર્યને સ્વીકારવામાં=પોતાનું કરવામાં જે આચાર્યની નિશ્રા સ્વીકારવાનું વચન બોલવું

એ ઉપસંપદ સામાચારી કહેવાય.

અહીં 'કાર્ય માટે નિશ્ચાવચનની વાત છે' એટલે કાર્ય વિના માત્ર રાગાદિને લીધે સાધુ બીજાની નિશ્ચા સ્વીકારે તો એમાં આ લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ ન આવે, કેમકે એ નિશ્ચા કાર્ય માટે નથી લીધી.

એમ "કાર્ય માટે પણ નિશ્ચાસ્વીકારનું વચન તો બોલવું જ પડે." એટલે જ્ઞાનાદિ કાર્ય માટે પણ કોઈ સાધુ નિશ્ચા સ્વીકારનું વચન બોલ્યા વિના જ જ્ઞાનાદિ સ્વીકારે તો અહીં આ લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ ન આવે.

યશો. - સા=ઉપસંપદ્ પુનઃ ત્રિવિધા=ત્રિપ્રકારા ભણિતા= પ્રતિપાદિતા । જ્ઞાને જ્ઞાયતેજનેનેતિ વ્યુત્પત્ત્યા જ્ઞાનં શાસ્ત્રસામાન્યં । કર્મયોગવચનસ્ય પ્રાયિકતયાઽત્ર નિમિત્ત-સપ્તમ્યા અપિ સાધુત્વાત્ તન્નિમિત્તમ્, દ્રશ્યતેજનેનેતિ દર્શનં=દર્શનપ્રભાવકં સમ્પત્યાદિ, ચારિત્રં ચ ક્રિયાકલાપસ્તતઃ સમાહારદ્વન્દ્વાદેકવચનં તસ્મિન્નચ તન્નિમિત્તં ચેત્યર્થઃ ।

ચન્દ્ર. - નનુ "જ્ઞાને દર્શનચારિત્રે ચ ત્રિવિધા ઉપસંપદ્"ઈતિ વાક્યં ન ઘટતે । જ્ઞાનાદિનિમિત્તં હિ ઉપસંપત્સ્વીક્રિયતે । તતશ્ચાત્ર "જ્ઞાનાર્થ, જ્ઞાનમાશ્રિત્ય "ઈત્યાદિપ્રકારેણ દ્વિતીયા વિભક્તિરેવ કરણીયા । યતઃ "નિમિત્તાર્થે કર્મયોગઃ=દ્વિતીયા વિભક્તિઃ ભવતિ"ઈતિ વચનં પ્રસિદ્ધાત્યત આહ કર્મયોગવચનસ્ય પ્રાયિકતયા=નિમિત્તાર્થે કર્મયોગઃ ભવતીતિ । યદ્ વચનં તતપ્રાયિકમેવ । ન તુ એકાન્તિકમ્ । તતશ્ચ અત્ર યા સપ્તમી કૃતા । સા નિમિત્તાર્થે કૃતા । યથા "ચર્મણિ હસ્તિનં હન્તિ" ઇતિ અત્ર ચ "ચર્મનિમિત્તં હસ્તિનં હન્તિ" ઇત્યર્થો ભવતિ । તથૈવ અત્રાપિ "જ્ઞાને ઉપસંપદ્" ઇત્યસ્ય "જ્ઞાનનિમિત્તં ઉપસંપદ્" ઇત્યર્થો ભવતિ । એવં ચ નિમિત્તસપ્તમ્યા અપિ સાધુત્વાત્=યોગ્યત્વાત્ ન કશ્ચિદ્ દોષઃ ।

આ ઉપસંપદ ત્રણ પ્રકારે છે.

"જેના વડે પદાર્થો જણાય એ જ્ઞાન" આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે શાસ્ત્રો એ જ્ઞાન તરીકે આવે. સામાન્યથી કોઈપણ શાસ્ત્ર ભણવા માટે બીજાની નિશ્ચા સ્વીકારાય તો એ વખતે નિશ્ચા સ્વીકારવચન એ જ્ઞાનોપસંપદ બને.

અહીં અર્થ આ પ્રમાણે કરવો છે કે, "જ્ઞાનં આશ્રિત્ય ઉપસંપદ્ જ્ઞાનોસંપદ્" પરંતુ ગાથામાં "જ્ઞાને" એમ સપ્તમી વિભક્તિ વાપરી છે. આ સપ્તમી વિભક્તિ એ નિમિત્તે સપ્તમી છે. 'નિમિત્તના અર્થમાં બીજી વિભક્તિ લાગે' એ વાત સાચી છે. પણ એ પ્રાયિક વાત છે. જ્યારે કર્મ એ ક્રિયાના નિમિત્ત તરીકે હોય ત્યારે એને બીજાને બદલે સપ્તમી પણ લાગે. દા.ત. "ચર્મણિ દ્વિપિનં હન્તિ" ચર્મને માટે=ચર્મના નિમિત્તે હાથીને હણે છે. અહીં નિમિત્ત સપ્તમી છે. એટલે કર્મને બીજી જ લાગે એ વાત પ્રાયિક હોવાથી અહીં જે નિમિત્ત-સપ્તમી કરી છે એ પણ યોગ્ય જ હોવાથી અર્થ આ પ્રમાણે થશે કે "જ્ઞાને=જ્ઞાનનિમિત્તં=જ્ઞાનને માટે."

જેના વડે દેખાય તે દર્શન. અહીં જૈનદર્શનની પ્રભાવના કરનારા સન્મતિતર્કાદિ ગ્રન્થો દર્શન શબ્દથી લેવાના છે.

ચારિત્ર એટલે ચારિત્રક્રિયાઓનો સમૂહ.

આ દર્શન-ચારિત્ર પદનો સમાહારદ્વન્દ્વ સમાસ કરેલો હોવાથી ગાથામાં એકવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે.

યશો. - એવં ચોદેશ્યત્રૈવિધ્યાદુપસંપત્તૈવિધ્યમ્ । ઉદેશ્યાન્તરાભાવાચ્ચ ન વિધાન્તરમ્ ।
વિધાન્તરેણ વિભાગશ્ચ સ્વતન્ત્રપરિભાષાયા અપર્યનુયોજ્યત્વાદપર્યનુયોજ્યઃ ।

ચન્દ્ર. - એવં ચ=યતઃ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાત્મકાનાં ત્રયાણાં ઉદેશ્યાનાં પ્રાપ્ત્યર્થં ઉપસંપત્ત્વીક્રિયતે, તતઃ
ઉદેશ્યત્રૈવિધ્યાત્=યતઃ ઉદેશ્યાઃ ત્રિવિધાઃ, તતઃ ઉપસંપત્તૈવિધ્યમ્=ઉપસંપદપિ ત્રિવિધા ।
ઉદેશ્યાન્તરાભાવાચ્ચ=ચતુર્થોદેશ્યસ્યાભાવાચ્ચ ન વિધાન્તરમ્=ઉપસંપદઃ ન ચતુર્થઃ પ્રકાર ઇતિ ।

નનુ જ્ઞાનપદેન શાસ્ત્રસામાન્યં ગૃહીતં, દર્શનપદેન ચ દર્શનપ્રભાવકશાસ્ત્રાણિ ગૃહીતાનિ । એવં ચ
દર્શનપ્રભાવકશાસ્ત્રાણ્યપિ શાસ્ત્રરૂપાણીતિ જ્ઞાનપદેનૈવ તેષાં ગ્રહણં શક્યમ્ । તતશ્ચ દ્વૌ એવ ઉદેશ્યૌ ભવતઃ । યદિ
ચ “સમ્યગ્દર્શનસ્ય માહાત્મ્યાત્ તત્પ્રભાવકશાસ્ત્રાણિ પૃથગુદેશ્યરૂપાણિ કૃતાનિ” ઇતિ વિભાવ્યતે, તર્હિ
તપઃપ્રભાવકાણિ ચારિત્રપ્રભાવકાણિ અન્યાન્યપિ ચ વિષયભેદેન ભિન્નાનિ શાસ્ત્રાણિ ઉદેશ્યતયા પ્રરૂપયિતવ્યાનિ
ભવન્તિ । એવં ચ “ત્રિવિધા ઉદેશ્યાઃ, તદનુસારેણ ચ ત્રિવિધોપસંપદ” ઇતિ ન સમ્યગિત્યત આહ વિધાન્તરેણ=
ચતુર્થપ્રકારાદિરૂપેણ વિભાગશ્ચ=ઉપસંપદઃ વિભાગશ્ચ સ્વતન્ત્રપરિભાષાયાઃ જૈનાગમસંબંધિપરિભાષાયાઃ
અપર્યનુયોજ્યત્વાત્= પ્રશ્નાદિકરણાયોગ્યત્વાત્ અપર્યનુયોજ્યઃ=અશંકનીયઃ । યથા હિ કેનચિત્પિત્રા સ્વપુત્રસ્ય
“ધનપાલઃ” ઇતિ નામ કૃતં । તત્ર ઈદશી શઙ્કા ન ક્રિયતે યદુત અસ્ય સમીપે ધનં નાસ્તિ, તતઃ કથં સ
ધનપાલપદેન વક્તું યોગ્યઃ” ઇત્યાદિ । યતઃ પિતુરિચ્છાનુસારેણ કૃતં નામૈવ વ્યવહારપથેઽવતરતિ । એવં
શાસ્ત્રીયપરિભાષાઽપિ શઙ્કાદ્યર્થં યોગ્યા નાસ્તિ । સા તુ યથા ભવતિ, તથૈવ સ્વીકરણીયેતિ ।

આમ ઉપસંપદના ઉદેશ્ય જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એમ ત્રણ હોવાને લીધે ઉપસંપદ ત્રણ પ્રકારની માની છે.

આ ત્રણ સિવાય બીજા કોઈ પણ ઉદેશ્યથી ઉપસંપદ સ્વીકારાતી નથી. એટલે ચોથા ઉદેશ્યનો અભાવ
હોવાથી ઉપસંપદનો પણ ચોથો પ્રકાર પડતો નથી.

જો કે “જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ ચાર ઉદેશ્યને લઈને ચાર પ્રકારની ઉપસંપદ છે” એ રીતે ચાર
ભેદ પણ પાડી શકાય. પણ આ તો શાસ્ત્રની પોતાની એક પરિભાષા=વિશિષ્ટ વિવક્ષા જ છે કે “ઉપસંપદ
ત્રણ પ્રકારની છે”. અને સ્વતંત્રપરિભાષા પર્યનુયોજ્ય નથી. એટલે કે એની સામે કોઈ વાંધા-વચકા ઉભા કરી
ન શકાય. અને માટે જ “ચોથો વિભાગ કેમ ન પાડ્યો? તપને ચારિત્રની અંદર શા માટે ગણી લીધું?” ઈત્યાદિ
રૂપે ચોથો વિભાગ અહીં અપર્યનુયોજ્ય=અશંકનીય છે. અર્થાત્ “ચોથો પ્રકાર શા માટે ન પાડ્યો?” ઈત્યાદિ
પ્રશ્ન કરી જ ન શકાય. (પરિભાષા એક એવી વસ્તુ છે કે જેમાં પદાર્થ તો સાચો હોય પણ એનું નિરૂપણ કરવાની
શૈલી જુદી હોય. અહીં શાસ્ત્રકાર ધારત તો “જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ એ ચાર ઉપસંપદ” એમ ચાર ભેદ
પાડી શકત. પણ એમણે તપને ચારિત્રની અંદર જ ગણી લઈ ચોથા ભેદ તરીકે નથી માનતા. હવે આ તો એ
મહાપુરુષોની ઈચ્છાનો વિષય છે. એમાં કોઈ વાંધો આપણે ન ઉઠાવી શકીએ.)

યશો. - જ્ઞાનાદ્દર્શનસ્ય પૃથગ્વિભાગસ્તુ પ્રાધાન્યાત્ પ્રયોજનભેદાશ્રયણાદ્વેતિ બોધ્યમ્

॥૬૧॥

ચન્દ્ર. - દર્શનં ચ પ્રાધાન્યં વિભર્તીતિ સર્વેષાં પ્રસિદ્ધમ્ । તસ્માત્ જ્ઞાનાદ્દર્શનસ્ય પૃથગ્વિભાગસ્તુ ઇત્યાદિ । નનુ તપઃપ્રભૃતિકમપિ પ્રાધાન્યં વિભર્ત્યેવેતિ તસ્યાપિ પૃથગ્વિભાગઃ કરણીય એવેત્યત આહ પ્રયોજનભેદાદ્વા= જ્ઞાનવૃદ્ધ્યર્થ જ્ઞાનોપસંપદ, સમ્યગ્દર્શનનિર્મલતાર્થ ચ દર્શનોપસંપદિતિ દ્વયોઃ પ્રયોજનયોઃ ભેદાત્ ઉપસંપદોઽપિ ભેદ ઇતિ ભાવઃ । સ્વતન્ત્રપરિભાષા અપર્યનુયોજ્યેતિ તુ મહત્કારણમસ્ત્યેવેતિ ॥૬૯॥

(શિષ્ય : જો તપનો ચારિત્રમાં સમાવેશ થઈ શકતો હોય, તો દર્શનપ્રભાવક ગ્રન્થો પણ છેવટે તો જ્ઞાન જ છે ને ? તો એનો પણ જ્ઞાનમાં જ સમાવેશ થઈ શકે છે. તો પછી બે જ ઉપસંપદ કહેવી જોઈએ. “જ્ઞાન અને ચારિત્ર.” ત્રણ શા માટે ?)

ગુરુ : દર્શનનો જ્ઞાનમાં સમાવેશ થઈ શકતો હોવા છતાં પણ સમ્યગ્દર્શન એ પ્રધાનગુણ હોવાથી જ એને જ્ઞાન કરતા જુદું બતાવેલ છે.

અથવા તો એમ પણ કહી શકાય કે સન્મતિતર્કાદિ ગ્રન્થો જ્ઞાન રૂપ હોવા છતાં એ ભણવા પાછળનું પ્રયોજન એ હોય છે કે “મારું સમ્યક્ત્વ નિર્મલ થાઓ.” જ્યારે બાકીના ગ્રન્થો ભણવામાં જ્ઞાનવૃદ્ધિની ઈચ્છા હોય છે. એટલે પ્રયોજનનો ભેદ હોવાને લીધે પણ દર્શન ઉપસંપદને જ્ઞાન કરતા જુદી પાડી છે. ॥૬૯॥

યશો. - અથ જ્ઞાનોપસંપદો ભેદાન્ દર્શનોપસંપદભેદાનાં ચાતિદેશમાહ -

વત્તણસંધણ ગહણે નાણે સુત્તથ્થતદુભયં પપ્પ ।

એમેવ દંસણંમિ વિ વત્તણમિહયં થિરીકરણં ॥૭૦॥

ઘટ્ટણં ચ સંધણા કિર તસ્સ પાસંતરમ્મિ ણટ્ટસ્સ ।

ગહણં અપુવ્વધરણં ચરો ઇમે ભંગા ॥૭૧॥

ચન્દ્ર. - અતિદેશં=એકસ્મિન્ વિષયે યેન પ્રકારેણ નિરૂપિતં, અપરસ્મિન્ વિષયે તેનૈવ પ્રકારેણ બોધ્યમિતિ યત્રાપરવિષયનિરૂપણે કથ્યતે, સ અતિદેશઃ, તં ।

→ જ્ઞાને સૂત્રાર્થતદુભયં પ્રાપ્ય વર્તનસંધનગ્રહણે (ઉપસંપદ ભવતિ) એવમેવ દર્શનેઽપિ (બોધ્યમ્) । અત્ર વર્તનં સ્થિરીકરણમ્ । પ્રદેશાન્તરે નષ્ટસ્ય તસ્ય ઘટનં સંધના । અપૂર્વધરણં ગ્રહણં । (અત્ર) ઇમે ચત્વારઃ ભક્ષાઃ ← ઇતિ ગાથાદ્વયાર્થઃ ।

જ્ઞાનોપસંપદના ભેદોને દેખાડતા ગ્રન્થકાર દર્શનોપસંપદના ભેદોના અતિદેશને કહે છે. (અર્થાત્ દર્શનના ભેદો સ્પષ્ટ નહિ બતાવે. પણ એમ કહેશે કે “જ્ઞાન પ્રમાણે દર્શનના ભેદો સમજી લેવા.” આને જ અતિદેશ કહેવાય છે.)

ગાથાર્થ : જ્ઞાનને વિશે સૂત્ર, અર્થ અને તદુભયને આશ્રયીને વર્તના, સંધના અને ગ્રહણને વિશે ઉપસંપદ થાય છે. એ જ પ્રમાણે દર્શનમાં પણ સમજવું. અહીં વર્તના એટલે સ્થિરીકરણ.

ગાથાર્થ : બીજા પ્રદેશમાં ભુલાઈ ગયેલા સૂત્રાદિનું ફરી જોડાણ કરવું એ સંધના. અપૂર્વ સૂત્રાદિનું ધારણ કરવું એ ગ્રહણ. આ ઉપસંપદ ભેદોને વિશે ચાર ભાગાઓ છે.

યશો. - વત્તણ ત્તિ । સૂત્રમવિવૃતો ગ્રન્થઃ, અર્થસ્તદ્વિવરણં તદુભયં ચ=તદ્વિશિષ્ટં
ચૈકવિશિષ્ટાપરં, તતઃ સમાહારદ્વન્દ્વાદ્ દ્વિતીયૈકવચનમ્ । તથા ચ સૂત્રાર્થતદુભયાનિ પ્રાપ્ય=
આશ્રિત્ય વર્તનાસંધનાગ્રહણે, અત્રાપિ સમાહારાદેકવચનમ્, જ્ઞાને=જ્ઞાનવિષયે ઉપસંપદિતિ
પૂર્વગાથાતોડનુષઙ્ગઃ । એવં ચ સૂત્રાદિષુ ત્રિષુ પ્રત્યેકં ત્રૈવિધ્યાન્નવવિધત્વં જ્ઞાનોપસંપદ ઇત્યુક્તં
ભવતિ । એવમેવ=ઉક્તરીત્યૈવ દર્શનેડપિ, એવં ચ દર્શનોપસંપદોડપિ નવવિધત્વમેવેતિ ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - અવિવૃતો ગ્રન્થઃ=નિર્યુક્તિચૂર્ણિભાષ્યટીકાદિરૂપવિવરણરહિતો ગ્રન્થઃ । તદ્વિવરણં=સૂત્રસ્ય
નિર્યુક્તિભાષ્યચૂર્ણિટીકાસ્વરૂપં વિવરણં । તદ્વિશિષ્ટં ચ=સૂત્રેણ વિશિષ્ટં વિવરણં, વિવરેણ વા વિશિષ્ટં સૂત્રમ્ ।
એતદેવાહ એકવિશિષ્ટાપરં=સૂત્રાત્મકેનૈકેન વિશિષ્ટં વિવરણાત્મકં અપરં, વિવરણાત્મકેન વા એકેન વિશિષ્ટં
અપરં=સૂત્રં ઇતિ ભાવઃ । સમાહારદ્વન્દ્વાત્=સૂત્રં ચ અર્થશ્ચ તદુભયં ચેતિ સૂત્રાર્થતદુભયમિતિ
સમાહારદ્વન્દ્વસમાસકરણાત્ ।

ટીકાર્થ : ટીકા વગેરે દ્વારા કરાયેલા વર્ણન વિનાનો જે ગ્રન્થ એ સૂત્ર. એ સૂત્રનું જે વિવરણ એ અર્થ
કહેવાય. તદુભય એટલે તદ્વિશિષ્ટ. એટલે કે એકથી વિશિષ્ટ એવો બીજો. (અર્થાત્ સૂત્રથી વિશિષ્ટ અર્થ કે
અર્થથી વિશિષ્ટ સૂત્ર એ તદુભય તરીકે ગણાય. અહીં ટીકાઓ વગેરે હોવા છતાં માત્ર સૂત્ર ભણવા માટે
નિશ્ચાસ્વીકાર એ સૂત્રોપસંપદ....ઈત્યાદિ આગળ કહેશે.)

અહીં સૂત્રાદિ ત્રણ શબ્દનો સમાહારદ્વન્દ્વ સમાસ કરેલો હોવાથી ગાથામાં એકવચન કરેલ છે.

‘વર્તના-સંધના-ગ્રહણ’ અહીં પણ સમાહારદ્વન્દ્વ સમાસ કરેલો હોવાથી એકવચનનો પ્રયોગ છે.

આ બધી જ્ઞાનવિષયમાં ઉપસંપદ ગણાય. ગાથામાં ઉપસંપદ શબ્દ લખ્યો નથી. પરંતુ ૬૮મી ગાથાનો
ઉપસંપદ શબ્દ ત્યાંથી અહીં જોડવાનો છે.

આમ સૂત્ર, અર્થ અને તદુભય એ ત્રણેયમાં વર્તના, સંધના અને ગ્રહણ એમ ત્રણ ત્રણ ભેદ પડવાથી કુલ
જ્ઞાનના નવભેદો થાય છે.

આ જ પ્રમાણે દર્શનમાં પણ નવભેદ સમજી લેવાના.

યશો. - અથ વર્તનાદીનામેવ લક્ષણમાહ-‘ઇહયં’ ઇતિ ઇહ=અસ્મિન્ ભેદકદમ્બકે
વર્તનં સ્થિરીકરણં=અધીતસ્ય સૂત્રસ્ય સંસ્કારદાદ્યર્થકારિ પુનરુચ્ચારણં, ગૃહીતસ્ય ચાર્થસ્ય
તથાવિધં પુનઃ પુનરનુસંધાનમ્, ઉભયસ્ય ચોભયમિતિ ભાવઃ ॥૭૦॥

ચન્દ્ર. - અધીતસ્ય સૂત્રસ્ય=સમ્યક્પઠિતં, અવિસ્મૃતં ચ, તથાપિ દૃઢતાં અપ્રાપ્તં યત્ સૂત્રં, તસ્ય । પુનર
ચ્ચારણં=પૂર્વસ્મિન્કાલે લેખનસ્યૈવાભાવાત્ સાધવઃ ગુરુમુખેનૈવ સૂત્રં ગૃહીત્વા સ્વપ્રતિભાનુસારેણ તત્સૂત્રં કંઠસ્થં
કુર્વન્તિ । પુસ્તકાદ્યભાવાચ્ચ યદા કુત્રાપિ સ્વલના ભવેત્, તદા ગુર્વાશ્રયણમેવ કર્તવ્યં ભવતિ । તતશ્ચ
કશ્ચિત્સાધુઃ સ્વગુરુસમીપે સૂત્રં સમ્યક્ પઠિત્વાપિ “તત્સૂત્રં સ્વનામવત્કંઠસ્થં ભવેદ્”ઇત્યેતદર્થં સ્વગચ્છે
તાદૃશપુનરાવર્તનસહાયાભાવાત્ પરગચ્છે ગચ્છતીત્યેષા સૂત્રવર્તનાર્થં ઉપસંપદ્ ભવતિ । એવં અર્થસ્ય તદુભયસ્યાપિ

વિભાવનીયમ્ ।

વર્તનાદિના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.

ભણેલા સૂત્રના સંસ્કારો દઢ પડે એ માટે વારંવાર એનું ઉચ્ચારણ કરવું એ સૂત્રનું સ્થિરીકરણ કહેવાય. એ જ વર્તના કહેવાય. એમ ગ્રહણ કરેલા અર્થનું તેવા પ્રકારનું વારંવાર અનુસંધાન કરવું એ અર્થની વર્તના કહેવાય. એમ સૂત્ર અને અર્થ માટે પણ સમજી લેવું.

(ભણેલા અને નહિ ભુલાયેલા સૂત્રાદિને બરાબર કડકડાટ જેવા કરવાનો પ્રયત્ન વર્તના કહેવાય.) ॥૭૦॥

યશો. - ચ=પુનઃ તસ્ય=સૂત્રસ્યાર્થસ્યોભયસ્ય વા પ્રદેશાન્તરે=કિञ્ચિદવચ્છેદકે નષ્ટસ્ય=ચ્યુતસંસ્કારસ્ય ઘટનં=સ્મરણં સંધના ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - કિञ્ચિદવચ્છેદકે=યત્ર સૂત્રાર્થાદીનાં પુનરાવર્તનાદિકં દુઃશકં, તાદૃશપ્રદેશે ચ્યુતસંસ્કારસ્ય=વિસ્મૃતસ્ય ઇતિ યાવત્ । અત્રાપિ તદાનીં પુસ્તકાદ્યભાવાત્ વિસ્મૃતસૂત્રાદેઃ પુસ્તકાદિના સ્મરણં અશક્યમિતિ ઉપસંપત્સ્વીકારો ભવતીતિ બોધ્યમ્ ।

એ સૂત્ર, અર્થ કે તદુભય એ કોઈક દુકાળાદિવાળા ક્ષેત્રમાં ભુલાઈ ગયા હોય. એના સંસ્કાર નષ્ટ થઈ ગયા હોય. એટલે એમનું સ્મરણ કરવું, ફરી ઉપસ્થિત કરવું એ સંધના કહેવાય. (કિञ્ચિદ-અવચ્છેદક=કોઈક ક્ષેત્ર એમ અર્થ કરવો.)

નવા સૂત્રાદિનું અધ્યયન એ ગ્રહણ કહેવાય.

યશો. - તથા અપૂર્વધરણં=સ્વસમાનાધિકરણતત્સમાનવિષયકજ્ઞાનાઽપ્રયોજ્યં જ્ઞાનગ્રહણમ્ । ઇહયં ઇતિ અત્રોપસંપત્કદમ્બકે ચત્વાર ઇમે વક્ષ્યમાણા ભક્ષાઃ=પ્રતીચ્છયપ્રતીચ્છકવૈચિત્ર્યાત્ પ્રકારા ભવન્તિ ॥૭૧॥

ચન્દ્ર. - સ્વસમાનાધિકરણેત્યાદિ=સ્વપદમત્ર જ્ઞાનગ્રહણવાચકં, ગૃહ્યમાણજ્ઞાનસ્ય વાચકમિતિ યાવત્ । તતશ્ચ યદા પૂર્વં દશવૈકાલિકં અધીત્ય વિસ્મૃત્ય ચ તત્સ્મરણાર્થં ઉપસંપદં સ્વીકૃત્ય કશ્ચિત્સાધુઃ નિશ્રાદાતૃસમીપે પઠતિ । તદા સઃ સાધુઃ દશવૈકાલિકજ્ઞાનસ્ય ન ગ્રહણં કરોતિ । યતઃ પૂર્વસ્મિન્કાલે તદ્ ગૃહીતમેવાસીત્ । તતશ્ચ તત્સંકારાદધુના તજ્ઞાનં જ્ઞાતિત્યેવ ઉપસ્થિતં ભવતિ । એવં ચ ગૃહ્યમાણં યત્ દશવૈકાલિકજ્ઞાનં, તસ્ય=સ્વસ્ય સમાનાધિકરણં=તસ્મિન્નેવ ગૃહ્યમાણજ્ઞાનસ્વામિનિ વર્તમાનં=યત્ર ગૃહ્યમાણં જ્ઞાનં વર્તતે, તત્રૈવ વર્તમાનં ઇતિ યાવત્ । યત્ તત્સમાનવિષયકં જ્ઞાનં=ગૃહ્યમાણદશવૈકાલિકજ્ઞાનસમાનવિષયકં યત્ પ્રાચીનકાલીનં દશવૈકાલિકજ્ઞાનં, તેન પ્રયોજ્યં ઇદં ગૃહ્યમાણદશવૈકાલિકજ્ઞાનં ભવતીતિ તત્ અપૂર્વધરણં નોચ્યતે । યદા તુ પૂર્વં છેદસૂત્રં યેન ન પઠિતં, સ સાધુઃ તત્પઠનાય ઉપસંપદં સ્વીકરોતિ । તદા નિશ્રાદાતૃજ્ઞાનાનુસારેણૈવ તસ્ય છેદસૂત્ર જ્ઞાનં ભવતિ । સાધૌ તુ પૂર્વકાલીનં છેદસૂત્રજ્ઞાનં નાસ્તિ, તતઃ તત્સંસ્કારોઽપિ નાસ્તિ । તતઃ ગૃહ્યમાણે છેદસૂત્રજ્ઞાને સાધુગતં છેદસૂત્રજ્ઞાનં પ્રયોજકં=સહાયકં નૈવ ભવતિ । યતઃ તજ્ઞાનમેવ નાસ્તીતિ । એવં ચ સ્વસ્ય=ગૃહ્યમાણછેદસૂત્રજ્ઞાનસ્ય સમાનાધિકરણં=યત્ર ગૃહ્યમાણછેદસૂત્રજ્ઞાનં વિદ્યતે । તત્ર વર્તમાનં તત્સમાનવિષયકં=ગૃહ્યમાણછેદસૂત્રજ્ઞાનં,

તસ્યૈવાત્રાભાવાત્ તેન અપ્રયોજ્યમેવ છેદસૂત્રજ્ઞાનગ્રહણં ભવતીતિ તત્ અપૂર્વધરણમુચ્યતે ।

પ્રતીચ્છપ્રતીચ્છકવૈચિત્ર્યાત્=પ્રતીચ્છ્યઃ=યસ્ય નિશ્રા સ્વીક્રિયતે, સ નિશ્રાદાતા આચાર્યાદિઃ ।
પ્રતીચ્છકઃ=યઃ નિશ્રાં સ્વીકરોતિ, સ નિશ્રાગ્રહીતા સાધ્વાદિઃ । તયોઃ વૈચિત્ર્યાત્=ભેદાત્ ॥૭૧॥

અહીં અપૂર્વધરણની વ્યાખ્યા ન્યાયશૈલિમાં આ પ્રમાણે કરી છે કે “સ્વસમાનાધિકરણતત્સમાનવિષયક જ્ઞાનાપ્રયોજ્યં જ્ઞાનગ્રહણમ્ ।” આ સમજવા માટે પહેલા ખોટું દૃષ્ટાન્ત જોઈએ. કમ્મપયડિ ભણીને ભૂલી ચૂકેલો સાધુ ફરી એને ઉપસ્થિત કરે ત્યારે આ સાધુમાં જૂનું કમ્મપયડિજ્ઞાન હતું અને એ જ સાધુમાં નવું કમ્મપયડિજ્ઞાન આવે છે એટલે બે ય જ્ઞાનો પરસ્પર સમાનાધિકરણ બને. અને બે ય જ્ઞાનનો વિષય=કમ્મપયડિ સરખો જ છે. એટલે સ્વ=નવું કમ્મપયડિજ્ઞાનગ્રહણ પોતાને સમાનાધિકરણ અને પોતાને સમાનવિષયક એવા જુના કમ્મપયડિજ્ઞાનથી પ્રયોજ્ય છે, કેમકે જૂનું કમ્મપયડિજ્ઞાન ભલે ભૂલાઈ ગયું હોય પણ એના સંસ્કાર હોવાને લીધે નવા જ્ઞાનમાં એ પ્રયોજક=ઉપકારક તો બને જ છે. આમ આ નવું જ્ઞાન સ્વસમાનાધિકરણ-સ્વ(તત્) સમાનવિષયકજ્ઞાનથી પ્રયોજ્ય છે, અપ્રયોજ્ય નથી. એટલે આ નવું જ્ઞાનગ્રહણ એ અપૂર્વધારણ ન કહેવાય.

પરંતુ જે સાધુ સૌપ્રથમવાર કમ્મપયડિ ભણે છે. એનું આ જ્ઞાન કોઈ સ્વસમાનાધિકરણ-સ્વસમાનવિષયકજ્ઞાનથી પ્રયોજ્ય નથી. એટલે એને અપૂર્વધારણ કહેવાય.

આ ઉપરાંત સામાચારીમાં જ્ઞાનના ૮ અને દર્શનના ૮ એમ જે અઢારભેદો બતાવ્યા છે. એ દરેકમાં પ્રતીચ્છ્ય=નિશ્રા આપનાર અને પ્રતીચ્છક=નિશ્રા સ્વીકારનાર આ બેના ભેદને લઈને ચાર-ચાર પ્રકારો થાય છે. ॥૭૧॥

યશો. - ચતુર્ભઙ્ગીમેવ નામગ્રાહં સંગૃહ્ણાતિ -

સંદિટ્થો સંદિટ્થસ્સેવમસંદિટ્થયસ્સ સંદિટ્થો ।

સંદિટ્થસ્સ ચ ઇયરો ઇયરો ઇયરસ્સ ણાયવ્વો ॥૭૨॥

ચન્દ્ર. - નામગ્રાહં=નામગ્રહણપૂર્વકં । → સંદિષ્ટઃ સંદિષ્ટસ્ય, એવં સંદિષ્ટઃ અસંદિષ્ટસ્ય, ઇતરઃ=અસંદિષ્ટઃ સંદિષ્ટસ્ય ઇતરઃ=અસંદિષ્ટઃ ઇતરસ્ય=અસંદિષ્ટસ્ય (નિશ્રાં સ્વીકુર્વાણઃ) જ્ઞાતવ્યઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

એ ચતુર્ભંગી જ નામગ્રહણ કરવાપૂર્વક સંગૃહીત કરે છે.

ગાથાર્થઃ : સંદિષ્ટ સંદિષ્ટની પાસે, એમ સંદિષ્ટ અસંદિષ્ટની પાસે, ઇતર=અસંદિષ્ટ સંદિષ્ટની પાસે, ઇતર=અસંદિષ્ટ ઇતરસ્સ=અસંદિષ્ટની પાસે (નિશ્રા સ્વીકારનાર) જાણવો.

યશો.-સંદિટ્થો ત્તિ । સન્દિષ્ટઃ=“ત્વમમુકં ગ્રન્થં પઠ” ઇતિ ગુરુણા દત્તાજ્ઞઃ સન્દિષ્ટસ્ય=“અમુકપાશ્વે પઠ” ઇતિ ગુરુણાઽઽજ્ઞાવિષયીકૃતસ્ય પાશ્વે ઉપસંપદં ગૃહ્ણાતીતિ પ્રથમો ભઙ્ગઃ । એવં=અનેન પ્રકારેણ, પ્રકારશ્ચ પ્રાયિકં સાદૃશ્યમ્, અસંદિષ્ટકસ્ય=ગુરુણાઽપ્રદર્શિતાચાર્યસ્ય સન્દિષ્ટઃ=ગુરુણા પઠનાય દત્તાજ્ઞ ઇતિ દ્વિતીયઃ । સન્દિષ્ટસ્ય=ગુરુપ્રદર્શિતા-ચાર્યસ્ય ચઃ સમુચ્ચયે ઇતરઃ=‘ન તાવદિદાનો પઠનીયમ્’ ઇતિ કૃતપ્રતિષેધઃ ઇતરસ્ય=

‘નામુકસ્ય પાશ્વે પઠનીયમ્’ ઇતિ પ્રતિષિદ્ધસ્યાચાર્યસ્યેતિ ચતુર્થઃ । ચઃ સમુચ્ચયે, જ્ઞાતવ્યઃ=બોધ્યઃ ॥૭૨॥

ચન્દ્ર. - એવં=અનેન પ્રકારેણ, યથા પ્રથમભક્ષે પ્રકારઃ પ્રદર્શિતઃ, તથૈવેતિ । નનુ યદિ પ્રથમભક્ષપ્રકારૈણ દ્વિતીયાદયો ભેદાઃ પ્રદર્શનીયા ભવેયુઃ । તતઃ દ્વિતીયાદયો ભેદાઃ પ્રથમભક્ષરૂપા એવ ભવેયુઃ । યતઃ તે પ્રથમભક્ષપ્રકારૈણૈવ પ્રદર્શિતાઃ । તતશ્ચ પ્રથમભક્ષરૂપઃ એક એવ ભેદો ભવેત્ । ન ચત્વારો ભેદા इत्यत આહ પ્રકારશ્ચ પ્રાયિકં સાદૃશ્યમ્=પ્રથમભક્ષપ્રકારઃ ન સર્વસાદૃશ્યેન દ્વિતીયાદિભક્ષેષુ ગ્રહીતવ્યઃ । કિન્તુ કિञ્ચિત્સાદૃશ્યેનૈવ । કિञ્ચિત્તુ વૈષમ્યમપિ ભવતિ । તતશ્ચ ચત્વારો ભેદા ઘટન્તે ।

અત્ર સંપૂર્ણગાથાભાવાર્થસ્તુ કાલ્પનિકદૃષ્ટાન્તાત્પ્રતિપાદયામિ । એકેન ગુરુણા સ્વશિષ્યસ્ય કથિતં યથા “હે શિષ્ય ! મયા તુ છેદસૂત્રં વિસ્મૃતં । યૂયં ચ તત્પઠિતું યોગ્યઃ । તતશ્ચ ત્વં અમુકાચાર્યસ્ય સમીપે ગત્વા પઠ” ઇતિ । શિષ્યેણ તથૈવ કૃતમિત્યયં પ્રથમો ભક્ષઃ । એકેન ગુરુણા શિષ્યસ્ય કથિતં યથા “હે શિષ્ય ! ત્વં છેદસૂત્રં પઠ, કિન્તુ અમુકાચાર્યસ્ય સમીપે મા પઠ, યતઃ તસ્ય જ્ઞાનં નિઃશઙ્કં નાસ્તિ । તસ્માદિતરાચાર્યસમીપે પઠ” ઇતિ । શિષ્યસ્તુ અમુકાચાર્યસ્યૈવ નિશ્રાં ગૃહીત્વા તત્સમીપે યદિ પઠતિ । ઇતરાચાર્યસમીપે ન પઠતિ । તદા દ્વિતીયો ભક્ષઃ । એકેન ગુરુણા શિષ્યસ્ય કથિતં યથા “હે શિષ્ય ! ત્વં અમુકાચાર્યસ્ય સમીપે પઠ, કિન્તુ પ્રથમત એવ છેદસૂત્રં મા પઠ । પ્રથમં તુ આવશ્યકાદિ ગ્રન્થાન્ પઠિત્વા તત્પશ્ચાત્છેદસૂત્રં પઠ” ઇતિ । સ તુ શિષ્યઃ અમુકાચાર્યસમીપે ગત્વા પ્રથમત એવ છેદસૂત્રમેવ પઠતીતિ અયં તૃતીયો ભક્ષઃ । એકેન ગુરુણા શિષ્યસ્ય કથિતં યથા “હે શિષ્ય ! ત્વમમુકાચાર્યસમીપે ન પઠ, કિન્તુ ઇતરાચાર્યસમીપે પઠ । ઇતરાચાર્યસમીપેઽપિ પ્રથમં આવશ્યકાદિ પઠિત્વા તત્પશ્ચાત્ છેદસૂત્રં પઠ, નાધુના” ઇતિ । સ તુ શિષ્યઃ અમુકાચાર્યસ્યૈવ સમીપે ગત્વા પ્રથમત એવ છેદસૂત્રં પઠતીતિ ચતુર્થો ભક્ષઃ ।

ગુરુણા સંદિષ્ટઃ શિષ્યઃ ગુરુણા સંદિષ્ટસ્યાચાર્યસ્ય સમીપે પઠતીતિ પ્રથમભક્ષઃ । ગુરુણા સંદિષ્ટઃ શિષ્યઃ ગુરુણાઽસંદિષ્ટસ્યાચાર્યસ્ય સમીપે પઠતીતિ દ્વિતીયભક્ષઃ । ગુરુણા અસંદિષ્ટઃ શિષ્યઃ ગુરુણા સંદિષ્ટસ્યાચાર્યસ્ય સમીપે પઠતીતિ તૃતીયો ભક્ષઃ । ગુરુણા અસંદિષ્ટઃ શિષ્યઃ ગુરુણાઽસંદિષ્ટસ્યાચાર્યસ્ય સમીપે પઠતીતિ ચતુર્થો ભક્ષઃ ઇતિ ભાવાર્થઃ ॥૭૨॥

ટીકાર્થઃ “હે શિષ્ય ! તું અમુક ગ્રન્થ ભણ” આ પ્રમાણે ગુરુએ જે શિષ્યને આજ્ઞા આપેલી છે તે સંદિષ્ટ કહેવાય. તથા “અમુકની પાસે ભણ” એમ ગુરુએ જે સાધુ પાસે ભણવાની રજા આપી હોય, જે સાધુ ગુરુએ આપેલી આજ્ઞાનો વિષય બન્યો હોય તે પણ સંદિષ્ટ કહેવાય.

આ સંદિષ્ટ સાધુ સંદિષ્ટ સાધુની ઉપસંપદાને સ્વીકારે એ પહેલો ભાંગો થાય.

એ જ પ્રમાણે ગુરુ વડે જેને ભણવાની રજા અપાયેલી છે એવો સંદિષ્ટ સાધુ, ગુરુ વડે જેની પાસે ભણવાની રજા નથી અપાઈ એવા અસંદિષ્ટની પાસે ભણે એ બીજો ભાંગો કહેવાય.

ગુરુએ જે શિષ્યને એમ કહેલ છે કે “તારે અમુક આચાર્ય પાસે ભણવું પણ અત્યારે નહિ” તે અસંદિષ્ટ શિષ્ય અત્યારે જ એ ગુરુ વડે નિર્દેશ કરાયેલા આચાર્યની પાસે ભણે એ ત્રીજો ભાંગો થાય.

ગુરુએ જે શિષ્યને ના પાડી છે કે “તારે અત્યારે આ ગ્રન્થ નથી ભણવાનો” એ અસંદિષ્ટ શિષ્ય ગુરુએ

જેની પાસે ભણવાની ના પાડી હોય કે “આ અમુકની પાસે ન ભણવું” એ અસંદિષ્ટની પાસે ભણે તો એ ચોથો ભાંગો થાય.

(શિષ્ય : આ તો બરાબર. પરંતુ ગાથામાં જે “સંદિદ્ધો સંદિદ્ધસ્સેવ” માં **एवं** શબ્દનો અર્થ ઘટતો નથી. પ્રથમ ભાંગો બતાવ્યા બાદ ટીકાકાર **एवं** નો અર્થ કરે છે કે “**अनेन प्रकारेण**” એટલે કે પહેલા ભાંગા પ્રમાણે... હવે જો પહેલા ભાંગા પ્રમાણે જ બીજો ભાંગો લેવાનો હોય તો તો બે ય ભાંગા સરખા જ થઈ જાય અને તો પછી બે ભાંગા ન ગણાય. એક જ ભાંગો ગણાય. એટલે **एवं** નો અર્થ સદૃશતા=સમાનતા કર્યો છે એ યોગ્ય નથી.)

ગુરુ : **अनेन प्रकारेण** એમ અર્થ કર્યો છે. એમાં પ્રકાર એટલે “પ્રાયિક સાદૃશ્ય” એ રીતે અર્થ કરવો. અર્થાત્ બીજો ભાંગો પહેલા ભાંગા સાથે સંપૂર્ણ રીતે સદૃશતા=સમાનતા ધરાવતો નથી. પણ પ્રાયિક સમાનતા ધરાવે છે એટલે કે અમુક અંશમાં તો એ પ્રથમભાંગા કરતા અસમાન છે જ. માટે એ પ્રથમ ભાંગા કરતા સ્વતંત્ર બીજા ભાંગા તરીકે ગણી શકાય.

ગાથામાં રહેલો **य=च** એ ચારેય ભાંગાઓને સમુચ્ચય કરવાના અર્થમાં છે ॥૭૨॥

यशो. - अत्र कतरो भङ्गः शुद्धः ? कतरो वाऽशुद्धः ? इति विवेचयति -
पढमो एत्थ विसुद्धो वितियपदेणं तु हंदि इयरे वि ।
अव्वोच्छित्तिणिमित्तं जेणं ते वि य अणुण्णाया ॥७३॥

चन्द्र. - अत्र=भङ्गचतुष्टये । → अत्र प्रथमः शुद्धः, द्वितीयपदेन तु इतरेऽपि शुद्धाः । यतः अव्यवच्छित्तिनिमित्तं तेऽपि अनुज्ञाताः ← इति गाथार्थः ।

આ ચાર ભાંગાઓમાં કયો ભાંગો શુદ્ધ છે ? અથવા કયો અશુદ્ધ છે ? એનું વિવેચન કરે છે.

ગાથાર્થ : આ ચાર ભાંગાઓમાં પહેલો ભાંગો વિશુદ્ધ છે. અપવાદમાર્ગે તો બીજા ભાંગાઓ પણ શુદ્ધ છે, કેમકે શ્રુતના અવ્યવસ્થેદને માટે એ ત્રણ ભાંગાઓ પણ અનુમતિ અપાયેલા છે.

यशो. - पढमो त्ति । अत्र=एतेषु भङ्गेषु मध्ये प्रथमः=सन्दिष्टः सन्दिष्टस्येति भङ्गः शुद्धः=सर्वथा हितावहः गुर्वाज्ञायाः सम्यक्पालनात्, स्वकार्यनिर्वाहाच्च । एवं च शेषास्त्रयोऽशुद्धा इति सामर्थ्याद्गम्यते, गुर्वाज्ञाया देशतः सर्वतश्चाऽपालनात् ।

चन्द्र. - कुतः हितावहः इत्यत्र कारणद्वयमाह गुर्वाज्ञायाः सम्यक्पालनात्=यथा गुरुणा आज्ञा दत्ता, तथैवाक्षरशः करणात् । स्वकार्यनिर्वाहाच्च=सूत्रपठनादिरूपस्य स्वकार्यस्य सिद्धिसंभवाच्च ।

નનુ અત્ર મૂલગાથાયાં ‘પ્રથમઃ શુદ્ધઃ’ ઇતિ કથિતં । શેષાસ્તુ ત્રયઃ અશુદ્ધા ઇતિ ન કથિતં । તતશ્ચ તત્ કથં અવગમ્યતે ઇત્યત આહ **सामर्थ्याद्=चतुर्भङ्गीप्रतिपादनानन्तरं ‘प्रथमभङ्गः शुद्धः’** ઇતિ કથિતે સતિ પ્રાજ્ઞૈઃ અર્થાપત્યા અવગમ્યતે એવ યદુત “**शेषास्त्रयोऽशुद्धा**” ઇતિ । કથમશુદ્ધા ઇત્યતઃ કારણમાહ **गुर्वाज्ञायाः**

દેશતઃ=દ્વિતીયતૃતીયયોઃભક્તયોઃ ગુર્વાજ્ઞાયા અર્ધભાગસ્ય સર્વતઃ=ચતુર્થભક્તે સંપૂર્ણયાઃ ગુર્વાજ્ઞાયા અપાલનાત્ ।
અત્ર સ્વકાર્યનિર્વાહસ્તુ સંભવત્યપીતિ 'સ્વકાર્યાનિર્વાહાત્' ઇતિ ન કથિતમિતિ બોધ્યમ્ ।

ટીકાર્થ : આ ચાર ભાંગાઓની અંદર “સંદિષ્ટ સાધુ સંદિષ્ટની ઉપસંપદને સ્વીકારે” એ પહેલો ભાંગો સર્વ પ્રકારે હિતકારી છે, કેમકે એમાં ગુરુએ રજા આપેલી હોવાથી ગુર્વાજ્ઞાનું સમ્યક્પાલન થાય છે અને શાસ્ત્રોના અધ્યયન રૂપ પોતાના કાર્યનો પણ નિર્વાહ થાય છે. એના દ્વારા જ એમ સમજી શકાય છે કે બાકીના ત્રણ ભાંગાઓ અશુદ્ધ છે. એ અશુદ્ધ હોવાનું કારણ એ જ કે બીજા અને ત્રીજા ભાંગામાં ગુરુની અડધી-અડધી આજ્ઞાનું જ પાલન થતું હોવાથી અડધી આજ્ઞાનું પાલન થતું નથી. અને ચોથા ભાંગામાં તો સંપૂર્ણ રીતે પાલન નથી થતું.

યશો. - તદિદમુક્તં નિર્યુક્તિકૃતા-

સંદિટ્ઠો સંદિટ્ઠસ્સ ચેવ સંપજ્જણં ઉ એમાઈ । ચઝભંગો એથં પુણ પઢમો ભંગો હવઈ સુદ્ધો ॥

(આવ૦ નિ૦ ૭૦૦) ઇતિ । ચૂર્ણિકૃતાઽપિ વિવૃતમેતત્-‘એથ સંદિટ્ઠો સંદિટ્ઠસ્સ જઈ તો સુદ્ધો, સેસેસુ તિસુ અસામાયારીણ વઢ્ઢિ’ ઇતિ ।

इदं चोत्सर्गमार्गमधिकृत्योक्तम् । अपवादतस्त्वाह-

દ્વિતીયમુત્સર્ગાપેક્ષયા પદમપવાદાખ્યં તેન તુઃ પુનરર્થે હંદિ ઇત્યુપદર્શને ઇતરેઽપિ=દ્વિતીયાદયોઽપિ ભક્ત્યાઃ શુદ્ધા ઇતિ વિપરિણતાનુષઙ્ગઃ । અત્ર હેતુમાહ-યેન કારણેન અવ્યવચ્છિન્નિનિમિત્તં= પ્રવચનાવિચ્છેદહેતોઃ તેઽપિ ચ=દ્વિતીયાદયોઽપિ ચાનુજ્ઞાતાઃ=સમયે ઉપસંપદ્યોગ્યતયા ભણિતાઃ ।

चन्द्र. - ननु मूलगाथापूर्वार्द्धस्त्वयम् ‘प्रथमोऽत्र विशुद्धः, द्वितीयपदेन तु हंदि इतरेऽपि’ इति । अत्र ‘इतरेऽपि शुद्धाः’ इति ग्रन्थकारस्याशयः । किन्तु ‘शुद्धाः’ इति पदं नास्ति । यद्यपि प्रथमपादे ‘विशुद्धः’ इति पदं दृश्यते । तस्यात्र सम्बन्धः संभवति । तथापि तत्पदं एकवचनान्तं । ‘इतरेऽपि विशुद्धाः’ इति प्रतिपादनार्थं तु बहुवचनान्तं ‘विशुद्धाः’ इति पदं इष्टं । तत्तु अत्र नास्ति । ततः किं कर्तव्यम् ? इत्यत आह विपरिणतानुषङ्गः=विपरिणतस्य=बहुवचनान्तस्वरूपेण परिवर्तितस्य ‘शुद्धाः’ इति पदस्य अनुषङ्गः=सम्बन्धोऽत्रि कर्तव्यः । ‘विशुद्धः’ इति एकवचनान्तं पदं ‘विशुद्धाः’ इति बहुवचनान्तं कृत्वाऽत्र योजनीयमिति भावार्थः ।

अत्र=अपवादाश्रयणे हेतुं=पुष्टालम्बनमाह । समये=सिद्धान्ते ।

આ જ વાત નિર્યુક્તિકાર વડે પણ કરાઈ છે → સંદિષ્ટ સાધુ સંદિષ્ટની પાસે જ ઉપસંપદને સ્વીકારે” એ વગેરે ચાર ભાંગાઓ છે. આમાં પ્રથમ ભાંગો શુદ્ધ છે ←

ચૂર્ણિકારે પણ વિવરણ કર્યું છે કે → આમાં સંદિષ્ટ સાધુ સંદિષ્ટની ઉપસંપદ સ્વીકારે તો શુદ્ધ છે. બાકીના

ત્રણ ભાંગાઓમાં એ સાધુ અસામાચારીમાં વર્તે છે ←

આ વાત ઉત્સર્ગમાર્ગને આશ્રયીને કરી. હવે “અપવાદથી શું હોઈ શકે ?” એ બતાવે છે. ઉત્સર્ગપદ એ પ્રથમ પદ કહેવાય એટલે એની અપેક્ષાએ અપવાદ એ બીજું પદ કહેવાય. એ અપવાદપદ પ્રમાણે તો વળી ૨-૩-૪ એ છેલ્લા ત્રણ ભાંગાઓ પણ શુદ્ધ જ છે.

(શિષ્ય : ગાથામાં “સુદ્ધો” એમ એકવચનાન્ત શબ્દ છે. પરંતુ “ઇતરેઽપિ શુદ્ધાઃ” એ શુદ્ધપદ તો નથી. તો એ તમે ક્યાંથી લાવ્યા ?)

ગુરુ : “શુદ્ધઃ” એવું જે એકવચનાન્ત પદ છે. એને જ બહુવચન રૂપે ફેરવી દઈને “ઇતરેઽપિ” ની સાથે જોડી દેવું. એટલે અર્થ બરાબર સંગત થશે.

“આ છેલ્લા ત્રણ ભાંગાઓ શુદ્ધ છે” એ વિષયમાં કારણ એ છે કે શાસ્ત્રમાં પ્રવચનના અવિચ્છેદને માટે બીજો-ત્રીજો અને ચોથો ભાંગો પણ અનુમતિ અપાયેલો છે. એટલે કે ઉપસંપદને માટે યોગ્ય તરીકે એ ભાંગો ગણેલો છે.

યશો. - તદુક્તમાવશ્યકવૃત્તૌ-“પુનઃ શબ્દસ્ય વિશેષણાર્થત્વાત્ । દ્વિતીયપદેના-
ઽવ્યવચ્છિત્તિનિમિત્તમન્યેઽપિ દ્વષ્ટવ્યા”ઈતિ પञ्चाશકવૃત્તાવપ્યુક્તં “શેષાસ્તુ યદિ
પરમપવાદ” ઇતિ ॥૭૩॥

ચન્દ્ર. - પુનઃશબ્દસ્ય=આવશ્યકનિર્યુક્તિગાથાગતસ્ય પુનઃશબ્દસ્ય વિશેષણાર્થત્વાત્=વિશેષપદાર્થ-
બોધકત્વાત્ અત્ર વિશેષપદાર્થો બોધ્ય એવ । તમેવાહ દ્વિતીયપદેનેત્યાદિ । અન્યેઽપિ=દ્વિતીયાદયો ભક્ષા અપિ।
શેષાસ્તુ=દ્વિતીયાદયસ્તુ અનુજ્ઞાતાઃ યદિ પરં=પરન્તુ અપવાદે=અપવાદમાર્ગેણૈવેતિ ॥૭૩॥

આ વાત આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં પણ કરી છે કે → “તુ” શબ્દ એ વિશેષ અર્થને બતાવનાર હોવાથી આ વાત પણ સમજવી કે “અપવાદમાર્ગે તો પ્રવચનના અવિચ્છેદને માટે બીજા પણ ભાંગાઓ રજા અપાયેલા છે.” ←

પંચાશકની ટીકામાં પણ કહ્યું છે કે “બાકીના ભાંગાઓ તો માત્ર અપવાદમાર્ગે અનુમતિ અપાયેલા છે.” ॥૭૩॥

યશો. - નનુ તેષામપવાદતોઽપિ કથં શુદ્ધત્વં ગુર્વાજ્ઞાવિરહાદુપસંપદોઽપીષ્ટ-
ફલાઽસિદ્ધેઃ ? ઇત્યત આહ—

કારણજાયં પપ્ચ ય નાણિદ્વફલા તયા અણાપુચ્છ ।

એથ ય ણેગમણઓ પરોપ્પરં તારતમ્મં વિ ॥૭૪॥

ચન્દ્ર.-શુદ્ધત્વાભાવે કારણમાહ ગુર્વાજ્ઞાવિરહાત્ ઉપસંપદોઽપિ=ઉપસંપદઃ સકાશાદપિ ઇષ્ટફલાસિદ્ધેઃ ।
યતઃ ગુર્વાજ્ઞાવિરહોઽસ્તિ, તતઃ ઉપસંપત્સ્વીકારેઽપિ ઇષ્ટફલં ન સિદ્ધ્યતીતિ ।

સમાદધાતિ → તદા કારણજાતં પ્રાપ્ય અનાપૃચ્છા અનિષ્ટફલા ન । અત્ર ચ નૈગમનયઃ પરસ્પરં

તારતમ્યમપિ મન્યતે ← इति गाथार्थः ।

શિષ્ય : એ ત્રણ ભાંગાઓ અપવાદથી પણ શુદ્ધ શી રીતે ગણી શકાય ? કેમકે એમાં ગુર્વાજ્ઞાનો અભાવ હોવાને લીધે ઉપસંપદ સ્વીકારે તો પણ ઈષ્ટફળની સિદ્ધિ નથી જ થવાની.

ગુરુ : આનો ઉત્તર હવેની ગાથામાં આપે છે.

ગાથાર્થ : ત્યારેય કારણસમૂહને=જુદા જુદા કારણોને પામીને ગુરુને આપૃચ્છા ન કરવામાં આવે તો પણ એ અનિષ્ટફળવાળી બનતી નથી. આ વિષયમાં નૈગમનય પરસ્પર તરતમતાને પણ બતાવે છે.

યશો. - कारणजायं ति । तदा तस्यामवस्थायां कारणजातं=अव्यवच्छित्यादिकं प्राप्य च=आश्रित्य च अनापृच्छा=गुरोर्नालापः अनिष्टफला=कर्मबन्धलक्षणविपरीतफला न भवति । कारणाभावसहकृताया एव तस्यास्तथात्वादिति भावः ।

ચન્દ્ર. - समाधानमाह तस्यामवस्थायां इत्यादि । कारणाभावसहकृताया एव तस्याः=गुरुं अनापृच्छयैव कार्यकरणप्रयोजकं यत् पुष्टालम्बनं, तदभावविशिष्टायाः एव गुरुं प्रति अनापृच्छयाः तथात्वात्=कर्मबन्धलक्षणविपरीतफलत्वात् । पुष्टालम्बने तु गुरुमनापृच्छ्यापि कार्यकरणे न कश्चिद्दोषः । केवलं पुष्टालम्बनं निष्कपटतया गवेषणीयम् । न तत्र माया कर्तव्येति उपदेशः ।

ટીકાર્થ : તે અવસ્થામાં પ્રવચનનો અવિચ્છેદ વગેરે કારણોસર ગુરુની રજા વિના ઉપસંપદ સ્વીકારવામાં આવે તો પણ એ અનાપૃચ્છા કર્મબંધરૂપી અનિષ્ટફળને આપનારી બનતી નથી, કેમકે પ્રવચન-અવિચ્છેદ વગેરે કારણોના અભાવથી વિશિષ્ટ એવી જ અનાપૃચ્છા અનિષ્ટફળને આપનારી માની છે.

યશો. - अत्र च=एतेषु भेदेषु च सामान्येन शुद्धत्वे विचार्यमाणे नैगमनयतः=नैगमनयमाश्रित्य परस्पर=अन्योन्यं तारतम्यमपि=प्रकर्षापकर्षलक्षणमपि भवति, न केवलमपवादतोऽपि साम्यमित्यपिशब्दार्थः ।

ચન્દ્ર. - न केवलमपवादतोऽपि साम्यं= उत्सर्गतः प्रथमः शुद्धः, शेषा अशुद्धाः । किन्तु अपवादतस्तु सर्वेऽपि शुद्धाः इति अपवादतः सर्वेषां भङ्गानां साम्यम् । एवं च अपवादतः साम्यं भवति, किन्तु अपवादतोऽपि केवलं साम्यमेव न भवति, किन्तु नैगमादिनयतः तारतम्यमप्यस्ति इति भावः ।

આમ તો આ રીતે ચારેય ભેદો શુદ્ધ બન્યા. છતાં એમાં સામાન્યથી એ ચારેયમાં શુદ્ધિનો વિચાર કરવામાં આવે તો નૈગમનયની માન્યતા પ્રમાણે એ ચારેયની શુદ્ધિમાં તરતમતા=ઓછાવત્તાપણું પણ રહેલ છે.

અહીં પણ નો અર્થ આ પ્રમાણે છે કે અપવાદથી પણ છેલ્લા ત્રણ ભાંગાઓમાં એકસરખી શુદ્ધિ=સમાનતા જ છે એવું નથી. પરંતુ નૈગમને આશ્રયીને એમાં તરતમતા પણ છે. (નૈગમ કહેશે કે ત્રણેય ભાંગા અપવાદથી શુદ્ધ હોવા છતાં બીજો-ત્રીજો ભાંગો વધારે શુદ્ધ કહેવાય અને ચોથો ભાંગો ઓછો શુદ્ધ ગણાય, કેમકે બીજા-ત્રીજા ભાંગામાં દેશથી તો ગુર્વાજ્ઞાપાલન છે જ. છેલ્લા ભાંગામાં દેશથી પણ ગુર્વાજ્ઞાપાલન નથી...)

યશો. - સામાન્યવિશેષોભયાભ્યુપગમપરઃ खल्वयम्, स च सामान्याद्विशेषं निर्धार्य प्राधान्येन पृथगाश्रयति, प्रस्थकन्यायवदिति विवेकिनाऽभ्यूहनीयम् ॥७४॥

ચન્દ્ર. - નનુ અપવાદતઃ સર્વેષાં શુદ્ધત્વે સિદ્ધે નૈગમનયતઃ તેષાં તારતમ્યં કથં ભવેત્ ? इत्यत आह सामान्यविशेषोभयाभ्युपगमपरः खल्वयम् इत्यादि । चत्वारोऽपि भङ्गाः शुद्धाः इति शुद्धत्वेन चतुर्णामपि साम्यं । नैगमस्तु तन्मन्यत एव । किन्तु एतदपि तस्य मतं यदुत सामान्याद्=भङ्गचतुष्टयाद् विशेषं निर्धार्य=प्रथमभङ्गस्तु सर्वथा शुद्धः, द्वितीयतृतीयौ च मध्यमौ, चतुर्थस्तु जघन्य इत्यादि विशेषं निश्चित्य प्राधान्येन=प्रथमभङ्गस्य प्रधानत्वेन तं पृथगाश्रयति=शेषत्रयभेदेभ्योऽधिकं शुद्धं मन्यते । प्रस्थकन्यायवत्=यथा प्रस्थकार्थं काष्ठछेदनार्थं गतो मनुजः प्रस्थकोत्पत्तिं यावत्केनचिदपि पृष्ठः सन् कथयति प्रस्थकार्थं गच्छामि, प्रस्थकार्थं छिनद्मि, प्रस्थकार्थं कार्यं करोमीत्यादि । तत्र स्वस्यामपि अवस्थायां प्रस्थकपदप्रयोगः समानः, तथापि प्रस्थकोत्पत्तिप्राक्क्षणे “प्रस्थकं करोमि” इति व्यवहारः सर्वेभ्योऽपि शुद्धः । प्रस्थकार्थं काष्ठानयनार्थं गमने तु “प्रस्थकार्थं गच्छामि” इति व्यवहारः सर्वेभ्योऽपि जघन्यः इति नैगमो मन्यते । एवमत्रापि बोध्यम् ॥७४॥

આ નૈગમનય સામાન્ય અને વિશેષ એ બે ય ને સ્વીકારનારો છે. એટલે એ સામાન્યથી વિશેષને જુદો નિર્ધારણ કરીને પછી એને પ્રધાન તરીકે જુદો આશ્રય કરે છે. અર્થાત્ સામાન્યથી છેલ્લા ત્રણેય ભાંગા શુદ્ધ છે. એટલે સામાન્યને સ્વીકારનાર નૈગમનય કહેશે કે “આ ત્રણેય ભાંગા અપવાદથી શુદ્ધ છે.” પણ વિશેષને સ્વીકારનાર નૈગમ કહેશે કે “બીજો અને ત્રીજો ભાંગો વધારે શુદ્ધ છે અને ચોથો ભાંગો ઓછો શુદ્ધ છે” ઈત્યાદિ.

આ વાત પ્રસ્થકન્યાયથી જાણવી. જેમ સુધાર ધાન્યાદિને માપવાનું લાકડાનું સાધનરૂપ પ્રસ્થકને બનાવવા માટે જંગલમાં લાકડું કાપવા જતો હોય ત્યારથી માંડીને લાકડું કાપતા, લાકડું ઘરે લાવતા, એને આકાર આપતા... દરેક ક્રિયાઓમાં “હું પ્રસ્થક બનાવું છું...” એ રીતનો વ્યવહાર કરે છે. એટલે આ બધી જ ક્રિયાઓ સામાન્યથી વિચારીએ તો પ્રસ્થક માટે કરાતી ક્રિયાઓ કહેવાય. પણ વિશેષથી વિચારીએ તો જંગલમાં લાકડા લેવા માટે જવાની ક્રિયા એ પ્રસ્થક માટેની સૌથી દૂરની ક્રિયા છે. આ ઘણો અશુદ્ધનૈગમ કહેવાય. અને છેલ્લો આકાર આપવાની ક્રિયા એ પ્રસ્થક માટેની સૌથી નજીકની ક્રિયા છે. આ ઘણો શુદ્ધનૈગમ કહેવાય. એમ અહીં પણ વિવેકીઓએ સ્વયં વિચારી લેવું ॥૭૪॥

યશો. - प्रसङ्गादेतद्विषयविधिविवक्षुराह-

इहयं अत्थग्गहणे एस विही जिणवरेहिं पणत्तो ।

पुर्व्वि उच्चिए ठाणे पमज्जणा होइ कायव्वा ॥७५॥

ચન્દ્ર. - પ્રસંગાત્=સૂત્રાર્થતદુભયોપસંપદવિચારણાવસરઃ एवात्र प्रसङ्गः, ततश्च तदनुसारेणात्र एतद्विषयविधिविवक्षुः=સૂત્રાર્થાદિગ્રહણસંબંધી યો વિધિઃ, તં વક્તુમિચ્છુઃ । → અત્ર અર્થગ્રહણે જિનવરેઃ एषः विधिः प्रज्ञप्तः। पूर्वं उचिते स्थाने प्रमार्जना कर्तव्या भवति ← इति गाथार्थः ।

જ્ઞાનોપસંપદની વાત ચાલે છે એટલે એને અનુસરીને અહીં અર્થગ્રહણ સંબંધી વિધિને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રન્થકાર ૭૫મી ગાથાથી વિધિનિરૂપણ શરુ કરે છે.

ગાથાર્થ : અહીં અર્થગ્રહણને વિશે જિનવરોએ આ વિધિ કહેલો છે કે “સૌ પ્રથમ તો ઉચિતસ્થાનમાં પ્રમાર્જના કરવા યોગ્ય છે.”

યશો. - ઇહયં તિ । ઇહ=ઉક્તોપસંપદિ સૂત્રગ્રહણવિધેરપિ પ્રમાર્જનાદેરન્યત્રોક્તત્વેઽપિ પ્રપન્નભિયા નિર્યુક્તિપ્રઘટ્ટકમાત્રાનુરોધેન ચ તમુપેક્ષ્યાહ-અર્થગ્રહણે=અનુયોગાભ્યુપગમે ઇષઃ=વક્ષ્યમાણો વિધિઃ જિનવરૈઃ=ભગવદ્ભિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ-કથિતઃ, તેભ્યો વા પ્રાજ્ઞૈર્ગણધરાદિભિરાપ્તઃ પ્રાપ્તઃ, આત્તો ગૃહીતો વા, તેભ્યઃ પ્રજ્ઞયાઽતિશયિતધિયા વાઽપ્તો ગણધરાદિભિરિતિ ગમ્યમ્ । “જિણ ! તદ્દ સમક્ષ્યાઓ” ઇતિ પાઠાન્તરમ્, તત્ર હે જિન ભગવન્ ! ત્વયા સમાખ્યાતઃ-સમ્યક્ પ્રકારેણ વિનયાનુબન્ધાદિલક્ષણે નાખ્યાતઃ-કથિત ઇત્યર્થઃ ।

ચન્દ્ર. - અન્યત્ર=શાસ્ત્રાન્તરે ઉક્તત્વેઽપિ=કથિતત્વેઽપિ । તથા ચ ગ્રન્થાન્તરે પ્રસિદ્ધસ્ય વિધેરત્રાપિ નિરૂપણં કર્તવ્યમિત્યાપન્નં । તથાઽપિ પ્રપન્નભિયા=‘વિસ્તરો ભવિષ્યતિ’ઇતિ ભયાત્ નિર્યુક્તિપ્રઘટ્ટકમાત્રાનુરોધેન ચ નિર્યુક્તૌ યત્પ્રકરણં, તન્માત્રાનુસારેણૈવાયં ગ્રન્થોઽસ્તિ નિર્યુક્તૌ ચ કેવલમર્થગ્રહણવિધિઃ પ્રતિપાદિતા । ન સૂત્રવિધિઃ । તતશ્ચ તમ્=સૂત્રવિધિં । તેભ્યઃ=તીર્થકરેભ્યઃ પ્રજ્ઞયાઽતિશયિતધિયા વા=“પ્રાપ્તં” ઇતિ અત્ર ‘પ્ર’ ઉપસર્ગસ્યાયમર્થઃ પ્રતિપાદિતઃ । વિનયાનુબન્ધાદિલક્ષણેન=વિનયવૃદ્ધિર્યથા ભવતિ, તાદૃક્પ્રકારેણ । ‘સમાખ્યાતઃ’ ઇત્યત્ર ‘સમ્’ ઉપસર્ગસ્યાયમર્થઃ પ્રતિપાદિતઃ ।

ટીકાર્થ : કહેલી જ્ઞાનોપસંપદમાં અર્થગ્રહણને વિશે આ પ્રમાણે વિધિ છે.

(શિષ્ય : ઉભા રહો. પહેલા તો સૂત્રગ્રહણની વિધિ કહેવી જોઈએ. તમે કદાચ એમ કહો કે “અમને સૂત્રગ્રહણની વિધિ નથી આવડતી” તો એ ખોટી વાત કહેવાય. બીજા ગ્રન્થોમાં સૂત્રગ્રહણની વિધિ બતાવેલી જ છે. તમે એને અનુસારે સૂત્રગ્રહણની વિધિ બતાવો.)

ગુરુ : તમારી એ વાત સાચી છે કે સૂત્રગ્રહણની પ્રમાર્જનાદિ રૂપ વિધિ બીજા ગ્રન્થોમાં કહેલી જ છે. પણ એ કહેલી હોવા છતાં પણ જો અમે એનું નિરૂપણ કરીએ તો અહીં ઘણો જ વિસ્તાર થઈ જાય. એ ભયથી જ અમે સૂત્રગ્રહણની વિધિની ઉપેક્ષા કરીએ છીએ.

(શિષ્ય : વિસ્તારનો ભય નડતો હોય તો તો અર્થગ્રહણની વિધિ પણ શું કામ બતાવો છો ? એની પણ ઉપેક્ષા કરો ને ?)

ગુરુ : આ અમારો ગ્રન્થ એ આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં જે દશસામાચારીનું વર્ણન છે માત્ર એને અનુસરીને રચાયેલો છે. અર્થાત્ અમે જેટલું આવ.નિર્યુક્તિમાં દશ સામાચારી વર્ણન પ્રકરણમાં બતાવેલ છે એ જ સ્પષ્ટ રીતે બતાવવાના છીએ. હવે આવ.નિર્યુક્તિમાં આ પ્રકરણની અંદર સૂત્રગ્રહણ વિધિ બતાવી નથી. માત્ર અર્થગ્રહણની વિધિ જ બતાવી છે. એટલે સૂત્રગ્રહણની વિધિની ઉપેક્ષા કરીને અર્થગ્રહણની વિધિ બતાવી છે.

ગાથામાં “પણ્ણત્તો” શબ્દ છે. એનું સંસ્કૃત પ્રજ્ઞપ્ત, પ્રાજ્ઞાપ્ત, પ્રજ્ઞાપ્ત એ ત્રણેય પ્રમાણે અર્થ ઘટે છે. (૧) તીર્થંકરો વડે આ વિધિ પ્રજ્ઞપ્ત=કહેવાયેલો છે. (૨) તીર્થંકરો પાસેથી પ્રાજ્ઞ એવા ગણધરો વડે આ વિધિ મેળવાયેલો છે. (૩) ગણધરો વડે પ્રજ્ઞા=બુદ્ધિ દ્વારા આ વિધિ મેળવાયેલો છે.

છેલ્લા બે અર્થોમાં “ગણધરાદિભિઃ” શબ્દની જરૂર છે. એ ગાથામાં નથી લખેલો એ સમજી જ લેવાનો છે.

કોઈક જગ્યાએ “જિણ ! તદ્દ સમક્ષાઓ” એ પ્રમાણે “જિણવોરેહિં પણ્ણત્તો” ના સ્થાને લખેલ છે. ત્યાં આ પ્રમાણે અર્થ કરવો કે “હે જિન ! તમારા વડે આ વિધિ વિનયગુણની પરંપરા વગેરે રૂપ સમ્યક્પ્રકારે કહેવાયો છે.” અર્થાત્ જેમાં વિનયગુણની પરંપરા વધે એવા પ્રકારનો આ વિધિ છે.

યશો. - વિધિમેવાહ-પૂર્વ=પ્રથમં ડચિતે=વ્યાખ્યાનોપવેશનયોગ્યે સ્થાને પ્રમાર્જના કર્તવ્યા ભવતિ । જ્ઞાનાચારો હિ ચારિત્રિણાં ચારિત્રાચારાડવિરોધેનૈવ શ્રેયાન્, અન્યથા પુનરનાચાર એવ। ઇત્થં ચ તદર્થિના પૂર્વ ભૂમિપ્રમાર્જનેન ચારિત્રાચારૌચિતી સમુદજ્જિતા ભવતિ। સા ચ હેતુઃ કલ્યાણપરમ્પરાયા ઇતિ તત્ત્વમ્ ॥૭૫॥

ચન્દ્ર. - જ્ઞાનાચારો હિ=વાચનાપ્રચ્છનાદિરૂપઃ ચારિત્રિણાં=સુસાધૂનાં ચારિત્રાચારાવિરોધેનૈવ= પ્રમાર્જનાદિરૂપસ્ય ચારિત્રાચારસ્ય બાધા યથા ન ભવતિ, તથૈવ શ્રેયાન્=હિતકરઃ અન્યથા=ચારિત્રાચારબાધાયાં તુ અનાચારઃ=પાલ્યમાનોડપિ જ્ઞાનાચારોડનાચારો ભવતિ । ન જ્ઞાનાચારપાલનજન્યં ફલં જનયતિ ઇતિ । તદર્થિના=જ્ઞાનાચારાર્થિના પૂર્વ=અર્થાદિગ્રહણાત્પ્રાક્કાલે ચારિત્રાચારૌચિતી=ચારિત્રાચારૌચિત્યં=ડચિતઃ ચારિત્રાચાર ઇતિ યાવત્ સમુદજ્જિતા ભવતિ=પાલિતા ભવતીતિ। સા ચ=ચારિત્રાચારૌચિતી ॥૭૫॥

એ વિધિ શું છે ? તે જ હવે બતાવે છે.

સૌ પ્રથમ વ્યાખ્યાન બેસાડવા માટેના યોગ્ય સ્થાનમાં કાજો લેવો.

(શિષ્ય : કાજો લેવાની શી જરૂર ?)

ગુરુ : જ્ઞાનાચાર ચારિત્રીઓના ચારિત્રાચારને વિરોધ ન આવે એ રીતે આચરવામાં આવે તો જ કલ્યાણકારી બને. ચારિત્રાચારને વિરોધી બનનાર જ્ઞાનાચાર તો અનાચાર જ બને. કાજો લેવો એ ચારિત્રાચાર છે એના વિનાનો જ્ઞાનાચાર અનાચાર બને.

આ પ્રમાણે છે, માટે ચારિત્રના ઈચ્છુક જીવે પહેલા ભૂમિને પ્રમાર્જન કરવી જોઈએ. એના દ્વારા એ સાધુએ ચારિત્રાચારનું ઔચિત્ય પ્રગટ કરાવેલું=આચરાયેલું થાય છે. અને એ ચારિત્રાચારનું ઔચિત્ય કલ્યાણની પરંપરાનું કારણ છે એ તત્ત્વ છે. ॥૭૫॥

યશો. - દોન્નિ નિસિજ્જાડ તઓ કાયવ્વાઓ ગુણા અવ્વખાણં ।

અકયસમોસરણસ્સ ડ વ્વખાણુચિય ત્તિ ડસ્સગ્ગો ॥૭૬॥

ચન્દ્ર. - → તતઃ ગુરૂણાં અક્ષાણાં ચ દ્વે નિષદ્યે કર્તવ્યે । “અકૃતસમવસરણસ્ય વ્યાખ્યા અનુચિતા”

इति उत्सर्गः ← इति गाथार्थः ।

ગાથાર્થ : ત્યારબાદ ગુરુ અને સ્થાપનાચાર્ય એ બેની બે નિષદ્યા=આસનો કરવા=ગોઠવવા. ઉત્સર્ગમાર્ગ એ છે કે સમવસરણ કર્યા વિના=સ્થાપનાચાર્ય સ્થાપિત કર્યા વિના વ્યાખ્યાન આપવું એ ગુરુ માટે ઉચિત નથી.

यशो. - दोनि त्ति । ततस्तदुत्तरं द्वे निषद्ये कर्तव्ये, अक्षाणामित्युत्तरं 'च'कारस्य गम्यमानत्वाद् गुरुणामक्षाणां चेत्यर्थः । नन्वक्षाणामपि निषद्या किमर्थं कार्या ? इत्यत आह-अकृतसमवसरणस्य तु=अविहिताक्षनिषिद्यस्य तु गुरोरिति शेषः व्याख्या=अनुयोगार्पणा अनुचिता=अयोग्येत्युत्सर्गः, अतः साऽप्यावश्यकीति भावः ।

चन्द्र. - ततः=प्रमार्जनादुर्ध्वं निषद्ये=आસને । गुरुणामक्षाणां च=वाचनाचार्याणां स्थापनाचार्याणां चा गुरोः=वाचनाचार्यस्य अनुयोगार्पणा=व्याख्यानकरणं । उत्सर्गः=उत्सर्गमार्गः । अपवादतस्तु पुष्टालम्बने सति स्थापनाचार्याभावेऽपि व्याख्यानं संभवतीति । साऽपि=न केवलं वाचनाचार्याणां, किन्तु स्थापनाचार्याणामपि निषद्या अवश्यं कर्तव्येति भावः ।

ટીકાર્થ : કાજો લીધા બાદ બે આસનો ગોઠવવા. ગાથામાં 'ચ' નથી. પણ 'અક્ષાણાં' એ શબ્દની પછી 'ચ' સમજી લેવાનો છે એટલે અર્થ આ પ્રમાણે થશે કે ગુરુ અને સ્થાપનાજીના બે નિષદ્યા કરવા.

શિષ્ય : ગુરુની નિષદ્યા તો બરાબર. પણ સ્થાપનાજીની પણ નિષદ્યા કરવાની જે વાત કરી છે એ શા માટે ?

ગુરુ : જેણે સ્થાપનાજીની નિષદ્યા નથી બનાવી એવા ગુરુને માટે અનુયોગનું દાન અયોગ્ય છે. ગાથામાં "અકૃતસમવસરણસ્ય" શબ્દ કોનું વિશેષણ છે એ સમજાય એવું નથી. એટલે "ગુરોઃ" એમ વિશેષ્યવાચક શબ્દ બહારથી લાવવો.

આ ઉત્સર્ગ માર્ગ બતાવ્યો. અને આ અનુસારે સ્થાપનાજીની નિષદ્યા પણ આવશ્યક છે.

यशो. - एतदर्थज्ञापनार्थमेव 'मज्जणणिसिज्जअक्खा' (आव० नि० ७०३) इत्यत्र साक्षादक्षग्रहणमित्याहुः ॥७६॥

चन्द्र. - एतदर्थज्ञापनार्थमेव="अक्षनिषद्याऽवश्यं करणीया"इति एतस्यार्थस्य ज्ञापनार्थमेव ॥७६॥

પૂર્વાચાર્યો કહે છે કે "આ પદાર્થને જણાવવા માટે જ આ વિ.નિર્યુક્તિમાં ૭૦૩મી ગાથામાં સાક્ષાત્ અક્ષ=સ્થાપનાજી શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે." ॥૭૬॥

यशो. - खेले य काइयाए जोग्गाइं मत्तयाइं दो होंति ।

तयवत्थेणवि अत्थो दायव्वो एस भावत्थो ॥७७॥

चन्द्र. - → श्लेषमणि कायिक्यां च योग्ये द्वे मात्रके भवतः । तदवस्थेनाऽपि गुरुणा अर्थः दातव्यः

इति भावार्थः ← इति गार्थार्थः ।

ગાથાર્થ : કફ અને માત્રુને માટે યોગ્ય બે પ્યાલાઓ ત્યાં સ્થાપવાના હોય છે. આવી રોગિષ્ઠ અવસ્થાવાળા ગુરુએ પણ વાચના આપવી જોઈએ. એ ભાવાર્થ છે.

यशो. - खेले य त्ति । ततः श्लेष्मणि कायिक्यां च श्लेष्मनिमित्तं कायिकीनिमित्तं चेत्यर्थः, गुरोरिति शेषः, योग्ये=उचिते मात्रके=समाधिस्थानरूपे द्वे भवतः स्थापनीये इति शेषः,

चन्द्र. - ततः=निषद्याद्वयरचनानन्तरं समाधिस्थानरूपे=तत्र हि मात्रके गुरुः श्लेष्म कायिकीं च परिष्ठाप्य शरीरसमार्धि प्राप्नोतीति तन्मात्रकं समाधिस्थानरूपं कथ्यते ।

ટીકાર્થ : બે નિષદ્યા ગોઠવ્યા બાદ કફને માટે અને માત્રાને માટે ઉચિત બે પ્યાલા ત્યાં સ્થાપવા જોઈએ. અહીં “કોના કફ-માત્રાને માટે ?” એ લખ્યું નથી. એટલે “ગુરોઃ” શબ્દ સમજી લેવો. એમ “બે પ્યાલાઓનું શું કરવું ?” એવું પણ ગાથામાં લખેલ નથી. એટલે “સ્થાપનીયે” શબ્દ પણ સમજી લેવો.

તથા શ્લેષ્મણિ... એમાં જે સપ્તમી વિભક્તિ છે. એ નિમિત્ત સપ્તમી છે. એટલે શ્લેષ્મને નિમિત્તે=માટે... એમ અર્થ થઈ શકશે.

(અહીં પ્યાલાઓમાં માત્રુ-કફ કાઢી નાંખવાથી ગુરુ સમાધિ-સ્વસ્થતા પામે છે. માટે આ પ્યાલાઓ સમાધિસ્થાન તરીકે ઓળખાવ્યા છે.)

यशो. - अन्यथा पुनरर्धकृतव्याख्यानोत्थानानुत्थानाभ्यां स्वाध्यायपलिमन्थात्म-
विराधनादिप्रसङ्ग इति भावः ।

चन्द्र. - ननु यदि द्वे मात्रके न स्थाप्येते, तर्हि को दोषो भवेत् ? इत्यत आह अन्यथा= मात्रकद्वयास्थापनायां अर्धकृतव्याख्यानेत्यादि । यदि अर्धकृतव्याख्यानो गुरुः कायिक्यर्थं श्लेष्मार्थं च उत्थाय दूरे स्थिते मात्रके कादिकीं श्लेष्म वा व्युत्सृजति । तदा तावत्कालं स्वाध्यायपलिमन्थः स्वाध्यायव्याघातो भवेत् । यदि तु व्याख्यानभङ्गाकरणार्थं गुरुः नोत्तिष्ठेत् । किन्तु कायिकीं निरुध्यात्, श्लेष्म वा अन्तः एव गलेत् । तर्हि रोगादिना गुरोः आत्मविराधना स्यात् । तस्मात् अवश्यं द्वे मात्रके तत्र स्थापनीये ।

જો આ બે પ્યાલા ન મુકવામાં આવે તો સ્વાધ્યાયનો વ્યાધાત અથવા તો આત્મવિરાધના થવાનો પ્રસંગ આવે.

તે આ પ્રમાણે → અડધું વ્યાખ્યા પૂરું થાય અને ગુરુને માત્રાની શંકા થાય કે કફ નીકળે તો એ વખતે ગુરુ શું કરે ? જો એ માત્રુ-કફ કાઢવા માટે દૂર રહેલા પ્યાલા પાસે જાય તો એટલો સમય બધાના સ્વાધ્યાયનો વ્યાધાત થાય. અને જો સ્વાધ્યાયનો વ્યાધાત ન થવા દેવા માટે ગુરુ માત્રુ-કફ રોકી રાખે તો એનાથી રોગાદિ થવાને લીધે આત્મવિરાધના થાય. પણ બે પ્યાલા પાસે જ હોય તો ગુરુ તરત જ એમાં માત્રુ-કફ દૂર કરીને વ્યાખ્યાન ચાલુ કરી દે. એટલે એમાં બેમાંથી એક પણ દોષ ન લાગે.

યશો. - નનુ કૃતકાયિકીવ્યાપારેણૈવ ગુરુ ણા વ્યાખ્યાપ્રારમ્ભાદન્તરા કાયિક્યા અનવકાશાદુક્તદોષાભાવેન કિં કાયિકીમાત્રકેણ ? इत्यत आह-तदवस्थस्यापि=सा पुनः पुनः कायिकीसमागमनिमित्तरोगग्रस्तावस्था यस्यासौ तदवस्थस्तस्यापि, अपिशब्दोऽन्यस्य सुतरां तदौचित्याभिव्यञ्जकः, अर्थः=अनुयोगो दातव्य इति भावार्थः । “दो चेव मत्तगाइं खेले तह काइयाइ बीयं तु” (आव० नि० ७०५) इति सूत्ररहस्यम् ।

चन्द्र. - शङ्कते → कृतकાયिकीव्यापारेणैव=व्याख्यानारम्भात् पूर्वमेव कृतः कायिकीव्यापारः येन स, तादृशेन अन्तरा=व्याख्यानमध्ये । अनवकाशात्=असंभवात् उक्तदोषाभावेन=“कायिक्यर्थं उत्થાને स्वाध्यायपलिमन्थः, अनुत्થાને तु आत्मविराधना” इत्यादिदोषाणां असंभवेन । किं कायिकीमात्रकेण ? यतः कાયिक्येव नास्तीति ।

समाधानमाह तदवस्थस्यापि=यस्य हि पुनः पुनः कાયिकीसमागमनिमित्तो रोगो भवति, तद्गुरोरर्थं तत्र मात्रके स्थापनीये । एवं च तादृशरोगिणाऽपि गुरुणा यदि व्याख्यानं दातव्यं । तर्हि अन्येषां तु निरोगिणां गुरुणां का वार्ता ? इति । एतदेवाह अपिशब्दो इत्यादि । अन्यस्य=निरोगिणः गुरोः सुतरां=रोगिणः गुरोः सकाशादधिकं तदौचित्याभिव्यञ्जकः=व्याख्यानकरणस्य यदौचित्यं, तत्प्रकटनकारी ।

શિષ્ય : વ્યાખ્યાન શરૂ કરતા પહેલા તો ગુરુ માત્રુ કરીને જ આવે. માત્રુ કર્યા બાદ જ વ્યાખ્યાનનો પ્રારંભ કરે. હવે કલાક ચાલનાર વ્યાખ્યાનની અંદર માત્રુની શંકા થવાની કોઈ શક્યતા જ નથી. અને એટલે તમે ઉપર બતાવેલા દોષ પણ રહેતા નથી કે “માત્રુની શંકા થાય તો...” તો પછી માત્રાના ખ્યાલાનું શું પ્રયોજન છે ? માત્ર એક જ કફનો ખ્યાલો રાખો.

ગુરુ : આનો ગૂઢ અર્થ આ જ છે કે “વારંવાર માત્રુ થાય એવા પ્રકારના રોગથી ઘેરાયેલી અવસ્થાવાળા ગુરુએ પણ અર્થદાન કરવું જ જોઈએ. ‘તદવસ્થેનાધિ’ માં રહેલો પણ શબ્દ એ વાતને પ્રગટ કરે છે કે, “નિરોગી ગુરુએ તો અવશ્ય અર્થદાન કરવું એ ઉચિત છે.” આવ.નિર્યુક્તિનો જે “દો ચેવ મત્તગાઈં....” પાઠ છે એનું આ જ રહસ્ય છે.

યશો. - તથા ચ તથાવિધગ્લાનત્વાદિકારણે તદૌચિત્યમિત્યુક્તં ભવતિ । અત એવ પञ्चवस्तुके (१००३) ऽप्यभिहितम्—

दो चेव मत्तगाइं खेले तह काइयाइ बीयं तु । एवंविहो वि सुत्तं वक्खाणिज्ज त्ति भावत्थो ॥ इति ॥७७॥

चन्द्र. - तथा च तथाविधग्लानत्वादिकारणै=एवं च यदा ग्लानत्वादिकं नास्ति, तदा मात्रकद्वयं न स्थापनीयमिति भावः । एवंविहोवि=पुनः पुनः कायिकीसमागमात्मकरोगयुक्तोऽपि ॥७७॥

આનો સાર એ કે “જ્યારે અનુયોગદાતા ગુરુ વારંવાર માત્રુ થાય તેવા પ્રકારની માંદગી વગેરેવાળા હોય તો એવા કારણોસર ત્યાં માત્રાનો ખ્યાલો મૂકવો ઉચિત છે.”

(જ્યારે આવી કોઈ માંદગી વગેરે ન હોય ત્યારે એ ખ્યાલાદિ મૂકવાની જરૂર નથી.)

આથી જ પંચવસ્તુકમાં પણ કહેલું છે કે → શ્લેષ્મને માટે અને માત્રાને માટે એમ બે ખ્યાલાઓ ત્યાં રાખવા. આનો ભાવાર્થ =રહસ્ય એ છે કે “આવા પ્રકારના ગુરુએ પણ સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.” ॥૭૭॥

યશો. - નન્વેવંવિધાઽશક્તિમતોઽનુયોગાદાનેઽપિ કા ક્ષતિઃ ? इत्यत आह-

तावद्वयावि य सत्ती इहरा नूर्ण निगूहिया होइ ।

सत्तिं च णिगूहंतो चरणविसोहिं कहं पावे ॥७८॥

ચન્દ્ર. - → इतरथा नूनं तावत्यपि शक्तिः निगूहिता भवति । शक्तिं च निगूहयन् चारित्रविशुद्धिं कथं प्राप्नुयात् ? ← इति गाथार्थः ।

શિષ્ય : જે ગુરુ વારંવાર માત્રુ આવવું વગેરે રૂપ અશક્તિવાળા છે એ ગુરુ વ્યાખ્યાન ન આપે તો ય એમને શું વાંધો ?

ગુરુ : આનો ઉત્તર હવેની ગાથામાં આપે છે.

ગાથાર્થ : જો વ્યાખ્યાન ન આપે તો તેટલી શક્તિ પણ નિગૂહિત કરાયેલી થાય છે. અને શક્તિની નિગૂહના કરતો સાધુ ચારિત્રની વિશુદ્ધિને શી રીતે પામે ?

યશો. - तावद्वया वि य त्ति । तावत्यपि च=रोगग्रासादल्पीयस्यपि च शक्तिः इतरथा= अनुयोगादाने नूनं=निश्चितं निगूहिता=धृतिबलाऽस्फोरणेनाऽप्रकटीकृता भवति ।

ચન્દ્ર. - स्पष्टं ।

ટીકાર્થ : રોગના કારણે શક્તિ ખવાઈ જવાને લીધે ગુરુમાં શક્તિ ઘટી ગઈ છે. પણ જો અર્થદાન ન કરે તો તો નક્કી એ ગુરુએ ધીરજ-બળને સ્ફોર્ક ન હોવાને લીધે એ અલ્પ પણ શક્તિ નિગૂહિત કરાયેલી=છૂપાવેલી=પ્રગટ ન કરાયેલી થાય છે.

યશો. - किं ततः ? इत्यत आह - शक्तिं च=पराक्रमं च निगूहयन्=आच्छादयन् चरणविशुद्धिं=चारित्रप्रकर्षं कथं प्राप्नुयात् ? न कथमपीत्यर्थः । शक्तिनिगूहनं विना यतमान एव हि यतिरुच्यते, अतः शक्तिनिगूहने यतित्वशुद्धिर्दूरापास्ता । अत एवाऽशक्तमाश्रित्याप्येवमुक्तम्-(उपदेशमाला-३८४)

સો વિય ણીઅપરક્કમવવસાયધિઙ્બલં અગૂહંતો । મુત્તૂણ કૂડચરિયં જઙ્ જયંતો અવસ્સ જઈ ॥ ઇતિ ॥૭૮॥

ચન્દ્ર. - अत एव=शक्तिनिगूहने यतित्वशुद्धिः यतो न भवति, तत एव अशक्तमाश्रित्यापि=न केवलं शक्तस्येति अपिशब्दार्थः । उपदेशमालागाथार्थस्त्वयम् → यः अशक्तः, सोऽपि निजपराक्रमव्यवसायधृतिबलं

અનિગૂહયન્ કપટચારં મુક્ત્વા યદિ સમ્યગ્યતેત સંયમયોગે, તર્હિ અવશ્યં સોઽપિ યતિઃ । યસ્ય યસ્મિન્સ્વોચિતે યોગે યાદૃશી શક્તિઃ, તેન તસ્મિન્યોગે તાદૃશી શક્તિઃ ન નિગૂહનીયા ઇતિ પરમાર્થઃ ॥૭૮॥

(શિષ્ય : ભલે ને શક્તિ-નિગૂહન થતું ? શું વાંધો ?)

ગુરુ : શક્તિ=પરાક્રમને ઢાંકનારો સાધુ ચારિત્રના પ્રકર્ષને શી રીતે પામે ? કોઈપણ રીતે ન પામે. શક્તિનું નિગૂહન કર્યા વિના સંયમયોગોમાં યત્ન કરતો સાધુ જ યતિ કહેવાય. એટલે શક્તિનું નિગૂહન કરવામાં આવે તો તો સાધુત્વની શુદ્ધિ ઘણી દૂર ફેંકાઈ જાય છે. માટે જ તો અશક્ત સાધુને આશ્રયીને પણ આ પ્રમાણે કહેલું છે કે “તે અશક્ત સાધુ પણ પોતાના પરાક્રમ, વ્યવસાય, ધીરજબલને છૂપાવ્યા વિના, કપટાચરણને છોડીને જો સંયમ યોગોમાં યત્ન કરે તો તે અવશ્ય સાધુ જ છે.”

એટલે શક્તિનિગૂહન ન જ ચાલે. ॥૭૮॥

યશો. - નનુ ભૂયઃકાલપ્રતિબદ્ધમનુયોગમદદાનોઽપ્યસૌ સ્વલ્પસમાધિકાલાનુરૂપ-મલ્પમેવ કાર્યાન્તરં કરિષ્યતિ તતો ન શક્તિનિગૂહનપ્રયુક્તો દોષઃ, ઇત્યત આહ-

અણુઓગદાયગસ્સ ડ કાલે કજ્જંતરેણ ણો લાહો ।

કપ્પઢવાવારેણં કો લાહો ર્યણજીવિસ્સ ॥૭૯॥

ચન્દ્ર. - નનુ શક્ત્યનિગૂહનાર્થં વ્યાખ્યાનમેવ કરણીયમિતિ ન નિયમઃ । જિનદર્શનાદિરૂપે કુત્રાપિ સંયમયોગે સ્વશક્તિ સ્ફોરયન્ શક્ત્યનિગૂહનજન્યં ફલં પ્રાપ્નોત્યેવ । તતશ્ચ ભૂયઃકાલપ્રતિબદ્ધં=દીર્ઘકાલં યાવદ્ ભાવિનં અનુયોગં=વ્યાખ્યાનં અદદાનોઽપ્યસૌ=ગુરુઃ સ્વલ્પસમાધિકાલાનુરૂપં=સ્વલ્પઃ સમાધિજનકશ્ચ યો કાલઃ, તદનુસારિ અલ્પમેવ કાર્યાન્તરં=સ્વયં શાસ્ત્રપઠનાદિરૂપં કરિષ્યતિ ।

સમાદધાતિ । → અનુયોગદાયકસ્ય કાલે કાર્યાન્તરેણ ન લાભઃ । રત્નજીવિનઃ કર્પટવ્યવહારેણ કો લાભઃ ? ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

શિષ્ય : “ગુરુએ શક્તિનિગૂહન ન કરવું જોઈએ.” એ જ તમારે કહેલું છે ને ? તો ભલે. ઘણા લાંબા કાળ સુધી ચાલનાર વ્યાખ્યાન ગુરુ ન આપે અને છતાં પોતાની જેટલી શક્તિ છે તે પ્રમાણે અલ્પકાળના, સમાધિ ટકે એટલા કાળ ચાલનારા અલ્પ એવા જ કોઈ શાસ્ત્રવાંચનાદિ બીજા કાર્યને એ કરે તો તો વાંધો નથી ને ? કેમકે એમણે શક્તિનું નિગૂહન નથી કરેલું. બીજા કાર્યોમાં શક્તિનો વપરાશ કર્યો જ છે. તો હવે શક્તિનિગૂહનથી થનારો દોષ તો નહિ જ લાગે. એટલે “રોગી ગુરુએ પણ વાંચના આપવી” એ આગ્રહ છોડી દો.

ગુરુ : આનો ઉત્તર આ ગાથામાં આપે છે.

ગાથાર્થ : વ્યાખ્યાનદાતાને વ્યાખ્યાનદાનના કાળે બીજું કામ કરવાથી લાભ=ફળ ન મળે. રત્નના વેપારીને કાપડના વેપારથી શું લાભ થાય ?

યશો. - અણુઓગ ત્તિ । અણુઓગદાયગસ્સ ડ ઇતિ । અનુયોગદાયકસ્ય તુ=અર્થવ્યાખ્યાનાર્પકસ્ય તુ કાલે=અનુયોગવેલાયાં કાર્યાન્તરેણ=તદતિરિક્તકાર્યેણ નો

લાભઃ=નેષ્ટફલાવાપ્તિઃ । અત્ર દૃષ્ટાન્ત-માહ રત્નજીવિનઃ=રત્નૈરિન્દ્રનીલાદિભિર્જીવતિ=વૃત્તિ કરોતીતિ રત્નજીવી, તસ્ય કર્પટવ્યવહારેણ=સ્થૂલવસ્ત્રવ્યાપારેણ કો લાભઃ ન કોઽપીત્યર્થઃ । તત્રાઽપરિનિષ્ણાતત્વાદુપેક્ષાભાવાચ્ચેતિભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ અનુયોગદાયકસ્યેત્યાદિ સુગમમ્ । તત્ર કર્પટવ્યવહારે અપરિનિષ્ણાતત્વાત્=અકુશલત્વાત્ ઉપેક્ષાભાવાચ્ચ=યતઃ તત્કાર્યં સ્વરુચ્યનુરૂપં નાસ્તિ । તતઃ તત્રોપેક્ષા ભવતીતિ હેતોઃ તસ્ય ગુરોઃ ન કોઽપિ લાભઃ ।

ટીકાર્થઃ : અર્થનું વ્યાખ્યાન આપનારા ગુરુને વ્યાખ્યાનના કાળે વ્યાખ્યાન સિવાયનું બીજું કાર્ય કરવાથી ઈષ્ટફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. (વ્યાખ્યાન સિવાયના કાળમાં વ્યાખ્યાન સિવાયના કાર્યો કરે એનો વાંધો નથી.) આ વાતને સમજાવવા માટે દૃષ્ટાન્ત બતાવે છે કે ઈન્દ્રનીલ વગેરે રત્નો વડે આજીવિકા ચલાવનારા રત્નવેપારીને સ્થૂલવસ્ત્રોના વેપાર વડે શું લાભ થાય ? કોઈપણ લાભ ન થાય ? કેમકે રત્નનો વેપારી સ્થૂલવસ્ત્રોના વેપારમાં નિષ્ણાત=હોંશિયાર નથી. અને એ વેપારમાં એ દીલ દઈને કામ નહીં કરી શકે. એમાં ઉપેક્ષા જ થવાની. માટે ફળ ન મળે.

યશો. - एवं चानुयोगं मुक्त्वा कार्यान्तरकरणे तस्याऽविवेक इत्युक्तं भवति, यो हि यत्राधिकारी स तमर्थमेव साधयन् विवेकी व्यपदिश्यत इति निगर्वः ॥७९॥

ચન્દ્ર. - નિગર્વઃ=રહસ્યમ્ ।

આના દ્વારા ગ્રન્થકાર એમ કહે છે કે “વ્યાખ્યાન છોડીને બીજું કામ કરવામાં તે ગુરુનો અવિવેક જ ગણાય.”

આ બધાનો નિગર્વ=સાર એ છે કે જે વ્યક્તિ જે કાર્યમાં અધિકારી હોય તે વ્યક્તિ તે જ અર્થને સાધે તો એ વિવેકી તરીકે ગણાય ॥૭૯॥

યશો. - वंदन्ति तओ सव्वे वक्खाणं किर सुणंति जावइया ।

तत्तो काउस्सग्गं करेंति सव्वे अविग्घट्ठा ॥८०॥

ચન્દ્ર. - → તતઃ યાવન્તઃ કિલ વ્યાખ્યાનં શૃણ્વન્તિ । તાવન્તઃ વન્દન્તે । તતઃ સર્વે અવિઘ્નાર્થ કાયોત્સર્ગં કુર્વન્તિ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : ત્યારબાદ જેટલા સાધુઓ વ્યાખ્યાન સાંભળવાના હોય તે બધા જ વંદન કરે. ત્યારબાદ બધા જ વિઘ્નોના અભાવને માટે કાયોત્સર્ગ કરે.

યશો. - वंदन्ति त्ति । ततः=तदनन्तरं किलइति सत्ये । यावन्तो व्याख्यानं शृणवन्ति, तावन्त इति गम्यम् । सर्वे न तु कतिपये, वन्दन्ते द्वादशावर्तवन्दनेनेति विधिविशेष-

બલાદુઝીયતે ।

તતઃ=તદનન્તરં સર્વે કાયોત્સર્ગ કુર્વન્તિ । કિમર્થ ? इत्याह अविध्नार्थ=उत्पन्नोत्पत्त्य-
मानविध्नक्षयानुत्पत्त्यर्थ ।

ચન્દ્ર. - તદનન્તરં=માત્રકદ્વયસ્થાપનાનન્તરં । નનુ મૂલગાથાયાં “દ્વાદશાવર્તવન્દનેન”ઈતિ નોક્તં । તતઃ
ભવતા કથં તદ્જ્ઞાતં ? અત આહ વિધિવિશેષબલાત્=શાસ્ત્રાન્તરે પ્રતિપાદિતસ્ય વ્યાખ્યાનશ્રવણવિધિવિશેષસ્ય
સામર્થ્યાત્ ડઝીયતે=ગમ્યત એતત્ । ઉત્પન્નોત્પત્ત્યમાનેત્યાદિ=ઉત્પન્નાનાં વિધ્નાનાં ક્ષયાર્થ ઉત્પત્ત્યમાનાનાં ચ
વિધ્નાનાં અનુત્પત્ત્યર્થ ઇતિ યોજના ।

ટીકાર્થ : બે પ્યાલા મૂકી દીધા બાદ જેટલા સાધુઓ વ્યાખ્યાનને સાંભળતા હોય તેટલા બધા જ સાધુઓ
દ્વાદશાવર્તવંદન વડે વંદન કરે.

અહીં “તાવન્ત” શબ્દ ન લખ્યો હોવા છતાં સમજી લેવાનો. અને બધાએ વંદન કરવાની વાત કરી છે.
એટલે કેટલાંક જ વંદન કરે એ ન ચાલે.

(શિષ્ય : પણ ગાથામાં દ્વાદશાવર્તવંદન કરવાની વાત તો નથી કરી. તમે એ ક્યાંથી લાવ્યા ?)

ગુરુ : ગાથામાં દ્વાદશાવર્તની વાત નથી. છતાં અન્ય ગ્રન્થોમાં જે અર્થગ્રહણની વિસ્તૃત વિધિ બતાવી છે.
એમાં દ્વાદશાવર્તવંદનની જ વાત કરી છે. એટલે એના બળથી અહીં પણ એ પદાર્થ સમજી શકાય છે.

ત્યારબાદ બધા જ સાધુઓ ઉત્પન્ન થયેલા વિધ્નોના ક્ષયને માટે અને ઉત્પન્ન થનારા વિધ્નોનો ઉત્પાદ
અટકાવવાને માટે કાયોત્સર્ગ કરે.

યશો. - તદુક્તમાવશ્યકવૃત્તૌ “સર્વે શ્રોતારઃ ‘શ્રેયાંસિ બહુવિધ્નાનિ’ ઇતિ કૃત્વા
તદ્વિધાતાયાનુયોગપ્રારમ્ભે કાયોત્સર્ગ કુર્વન્તિ” ઇતિ ।

ચન્દ્ર. - આવશ્યકવૃત્તિસ્તુ સુગમૈવ ।

આવશ્યકની ટીકામાં કહ્યું છે કે → બધા શ્રોતાઓ “કલ્યાણકારી કાર્યો ઘણા વિધ્નોવાળા હોય છે.” એ
પ્રસિદ્ધિને લીધે કલ્યાણકારી એવા વ્યાખ્યાનરૂપ કાર્યના વિધ્નોના વિનાશને માટે વ્યાખ્યાનના પ્રારંભમાં
કાયોત્સર્ગને કરે છે. ← ॥૮૦॥

યશો. - નનુ સર્વમેવ શાસ્ત્રં મંગલમૂતં, પુનઃ કિં તત્ર મંગલાન્તરેણ ? इत्यत आह—

जइवि हु मंगलभूयं सत्त्वं सत्त्वं तहावि सामणं ।

एयमि उ विग्धखओ मंगलबुद्धी इइ एसो ॥८१॥

ચન્દ્ર. - શક્યતે નનુ ઇત્યાદિ । તત્ર=મંગલભૂતે શાસ્ત્રે મંગલાન્તરેણ=કાયોત્સર્ગાત્મકેનાન્યેન મઙ્ગલેનેતિ ।

→ યદ્યપિ સર્વ શાસ્ત્રં મઙ્ગલભૂતં, તથાપિ સામાન્યમ્ । એતસ્મિન્ વિધ્નક્ષયઃ મઙ્ગલબુદ્ધ્યા ભવતિ ઇતિ

एषः (कायोत्सर्गः) ← इति गाथार्थः ।

શિષ્ય : આખું ય શાસ્ત્ર મંગલ જ છે ને ? એ મંગલમાં વળી બીજા મંગલ વડે શું કામ છે ?

ગુરુ : આનો ઉત્તર આ ગાથામાં આપે છે.

ગાથાર્થ : જો કે સર્વ=સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર મંગલ છે. તો પણ સામાન્ય છે. શાસ્ત્રરૂપ મંગલને વિશે વિઘ્નોનો ક્ષય મંગલની બુદ્ધિથી થાય છે. અને માટે આ કાયોત્સર્ગ છે.

યશો. - જઇ વિ હુ ત્તિ । યદ્યપિ હુઃ નિશ્ચયે સર્વ=નિરવશેષં શાસ્ત્રં મઙ્ગલભૂતં, એવંભૂતનયેન મઙ્ગલપદવ્યુત્પત્ત્યાક્રાન્તસ્યૈવ મઙ્ગલત્વાત્, આદિમધ્યાન્તભિન્નાન્તરાલાનામપિ તથાત્વવ્યવસ્થાપનાચ્ચ,

ચન્દ્ર. - સ્વીકારપૂર્વકં સમાધાનમાહ યદ્યપીત્યાદિ । નનુ નિરવશેષં શાસ્ત્રં કથં મઙ્ગલભૂતં ? इत्यत आह एवंभूत नयेन=शब्दव्युत्पत्त्यर्थग्राहिणा नयेन मङ्गलपदव्युत्पत्त्याक्रान्तस्यैव=“માં ગાલયતિ સંસારાત્, મઙ્ગં લાતિ” इत्यादिरूपा या मङ्गलपदस्य व्युत्पत्तिः, तेन युक्तस्यैव मङ्गलत्वात्=तथा च संपूर्णस्यापि शास्त्रस्य कल्याणकारित्वात् पापक्षयकारित्वाच्च मङ्गलत्वमस्त्येव । न केवलं एवंभूतनयेन किन्तु आदिमध्येत्यादि । आदिमङ्गलं, मध्यमङ्गलं अन्तिममङ्गलं च । एतैः त्रिभिः मङ्गलैः भिन्नानि यानि अपान्तरालानि, तेषामपि तथात्वव्यवस्थापनाच्च=मङ्गलत्वस्य प्रसिद्धत्वाच्च । एवं च अनेन प्रकारेणापि संपूर्णस्यापि शास्त्रस्य मङ्गलत्वं यद्यप्यस्ति एव ।

ટીકાર્થ : જો કે એ વાત તો નિશ્ચિત છે કે સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર મંગલ છે.

(શિષ્ય : ઉભા રહો. આખું શાસ્ત્ર મંગલ છે એ તમે શી રીતે કહી શકો ? લોકમાં તો પૂર્ણ કળશ, સ્વસ્તિક વગેરેને જ મંગલ કહ્યા છે. શાસ્ત્રને મંગલ કહ્યું નથી.)

ગુરુ : એવંભૂતનય માને છે કે શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ જે વસ્તુમાં ઘટે. એ વસ્તુ એ શબ્દથી ઓળખી શકાય. એટલે મંગલપદના વ્યુત્પત્તિ અર્થથી યુક્ત પ્રત્યેક વસ્તુ મંગલ બની જાય. શાસ્ત્ર પણ મઙ્ગં લાતિ... વગેરે વ્યુત્પત્તિ અર્થોથી યુક્ત હોવાથી એ મંગલ કહેવાય.

વળી એવંભૂતનયને બાજુ પર રાખીએ તો ય શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં મધ્યમાં અને અંતમાં એમ ત્રણ જગ્યાએ મંગલસ્વરૂપ શ્લોકો હોય છે. અને એ તો મંગલ તરીકે માન્ય જ છે. એમાં એવંભૂતનય લગાડવાની જરૂર નથી. આ ત્રણ શ્લોકો રૂપી મંગલોની વચ્ચે જે બે અંતરાલ=ભાગ આવે. તે પણ મંગલ તરીકે સિદ્ધ કરવામાં આવ્યા જ છે. (એ શી રીતે મંગલ તરીકે વ્યવસ્થાપિત થયા છે ? એ અહીં નથી બતાવ્યું.) એટલે એ દૃષ્ટિએ પણ આખું શાસ્ત્ર મંગલરૂપ છે એ હકીકત છે.

યશો. - તથાऽपि सामान्यं=अन्तरायक्षयसामान्यं प्रत्येव हेतुस्तत् । एतस्मिस्तु=शास्त्रे तु विघ्नक्षयः=अन्तरायविनाशः मङ्गलबुद्ध्या=श्रेयोधिया इति हेतोः एषः=कायोत्सर्गः कर्तव्य इति शेषः ।

ચન્દ્ર. - તથાપિ અન્તરાયક્ષયસામાન્યં પ્રત્યેવ હેતુઃ તત્=સંપૂર્ણમપિ શાસ્ત્રં । શાસ્ત્રે તુ ઇત્યાદિ । મઙ્ગલં

અન્તરાયક્ષયસામાન્યં પ્રતિ હેતુઃ, કિન્તુ શાસ્ત્રસ્યૈવ પ્રતિબન્ધકાનાં અન્તરાયાણાં ક્ષયસ્ય હેતુસ્તુ ન મઙ્ગલં, કિન્તુ મઙ્ગલબુદ્ધિરિતિ ભાવઃ ।

તો પણ આ શાસ્ત્રરૂપી મંગલ સામાન્ય છે. એટલે કે સામાન્યથી અંતરાયોના ક્ષય પ્રત્યે જ તે શાસ્ત્ર મંગલ કારણ છે. પરંતુ એ શાસ્ત્રને વિશે જ જે વિઘ્નો હોય એનો વિનાશ તો 'મંગલ' તરીકેની બુદ્ધિથી જ થઈ શકે. આ કારણસર આ કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે.

યશો. - અયં ભાવઃ-વિઘ્નક્ષયમાત્રાર્થિતયા શાસ્ત્રે પ્રવૃત્તાવપિ શાસ્ત્રવિષયકવિઘ્ન-ક્ષયાર્થિતયા ન તત્રૈવ પ્રવૃત્તિર્યુક્તા, અનુત્પન્નસ્ય સ્વસ્ય સ્વવિઘ્નક્ષયાઽક્ષમત્વાત્ ।

ચન્દ્ર. - તાત્પર્યમાહ - અયં ભાવઃ : ઇત્યાદિ । વિઘ્નક્ષયમાત્રાર્થિતયા = “મમ વિઘ્નાનાં ક્ષયો ભૂયાત્” ઇતિ ઇચ્છયા શાસ્ત્રે પ્રવૃત્તાવપિ = વિઘ્નક્ષયાર્થ શાસ્ત્રાત્મકસ્ય મઙ્ગલસ્ય કરણે પ્રવૃત્તિઃ યદ્યપિ ક્રિયાતાં, તથાપિ શાસ્ત્રવિષયકવિઘ્નક્ષયાર્થિતયા = ‘યત્શાસ્ત્રમહં વિઘ્નક્ષયાર્થં કર્તુમિચ્છામિ, તત્શાસ્ત્રસ્ય પ્રતિબન્ધકાનિ વિઘ્નાનિ ક્ષયમાપ્નુવન્તુ’ ઇતિ ઇચ્છયા તુ ન તત્રૈવ = શાસ્ત્રે એવ પ્રવૃત્તિઃ = શાસ્ત્રપ્રતિબન્ધકવિઘ્નક્ષયાર્થ પ્રવૃત્તિઃ યુક્તા । કુતઃ ન યુક્તા ? ઇત્યાહ અનુત્પન્નસ્ય સ્વસ્ય = શાસ્ત્રં તુ ઉત્પન્નમેવ નાસ્તિ, ઉત્પાદયિતું ઇષ્યતે તત્ । તતશ્ચ તસ્ય સ્વવિઘ્નક્ષયાક્ષમત્વાત્ = શાસ્ત્રપ્રતિબન્ધકવિઘ્નક્ષયે અસમર્થત્વાત્ ।

આનો સાર એ છે કે

શાસ્ત્રમાં અધ્યયનાદિ માટે જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે તે વિઘ્નોના ક્ષયની જ એકમાત્ર ઈચ્છાથી કરવામાં આવે છે. પણ શાસ્ત્રાધ્યયન કરવામાં જ પ્રતિબંધક બનનારા જે વિઘ્નો છે, તે વિઘ્નોના ક્ષય માટે તો એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી અનુચિત જ બને. શાસ્ત્ર બાકીના વિઘ્નોને ભલે ખતમ કરે, પણ શાસ્ત્રોત્પત્તિમાં જ જે વિઘ્નો હોય તેને તો શાસ્ત્ર શી રીતે ખતમ કરે ? કેમકે એ વખતે શાસ્ત્ર ઉત્પન્ન થયું જ નથી. એટલે ઉત્પન્ન ન થયેલ શાસ્ત્ર એ શાસ્ત્ર સંબંધી વિઘ્નોનો ક્ષય કરવા સમર્થ ન જ બની શકે.

યશો. - ન ચ કર્તુઃ પૂર્વપૂર્વવાક્યરચનાયાઃ શ્રોતુશ્ચ તચ્છ્રવણાદેવોત્તરોત્તરવિઘ્નક્ષયાર્થિકિ મંગલાન્તરાદરેણ ? અન્યથાનુપપત્તેઃ ક્રિયમાણસ્ય મઙ્ગલસ્ય શાસ્ત્રાદેકાન્તભેદે સંબન્ધાઽયોગાત્, એકાન્તાઽભેદે ચ કાત્સ્ન્યેન તત્ત્વાપત્તેઃ, ભેદાભેદાભ્યુપગમેઽપિ મઙ્ગલવાક્યાદ્ વાક્યાન્તરસ્યાઽવિશેષાત્ કઃ સ્વલ્પત્ર વિશેષઃ યદાદ્ય એવાવયવઃ સ્કન્ધસમાપ્તિં જનયતિ તદ્વિઘ્નં વા વિઘાતયતિ ન દ્વિતીયાદિઃ ? ઇતિ વાચ્યમ્;

ચન્દ્ર. - કશ્ચિત્શુદ્ધિ ન ચ કર્તુઃ : ઇત્યાદિ । શાસ્ત્રારંભે શાસ્ત્રવિઘ્નક્ષયાર્થ મઙ્ગલં ન કરણીયમ્ । યતઃ યથા યથા શાસ્ત્રકર્તા શાસ્ત્રવાક્યાનિ રચયતિ, તથા તથા ઉત્તરોત્તરવિઘ્નાનાં ક્ષયો ભવતિ । યથા યથા ચ શ્રોતા શાસ્ત્રવાક્યાનિ શૃણોતિ, તથા તથા ઉત્તરોત્તરવિઘ્નાનાં તસ્યાપિ ક્ષયો ભવતિ । એવં ચ દ્વયોરપિ નિર્વિઘ્ના ગ્રન્થસમાપ્તિઃ ભવિષ્યતિ ન તત્ર શાસ્ત્રારંભે સ્વતન્ત્રમઙ્ગલં આવશ્યકમિતિ ।

અન્યથાનુપપત્તેઃ : ઇત્યાદિ । યદિ હિ પૃથક્ મઙ્ગલં ન ક્રિયતે તર્હિ શાસ્ત્રસ્ય નિર્વિઘ્ના સમાપ્તિઃ ન સ્યાત્

इति अन्यथा=पृथक् मङ्गलं विना अनुपपत्तेः=शास्त्रसमाप्तेः अघटमानत्वात् मङ्गलं क्रियते इति यदि युस्माकं ग्रन्थकृतामभिप्रायः । तर्हि अहं तु पूर्वपक्षः कथयामि यदुत अन्यथानुपपत्तेः क्रियमाणं मङ्गलं किं शास्त्रात् एकान्तेन भिन्नं उताभिन्नम् ? यदि हि एकान्तेन भिन्नम् । तर्हि “इदं शास्त्रस्य मङ्गलम्” इति शास्त्रेण सह मङ्गलस्य यः सम्बन्धः अनुभूयते, स न घटेत् । यतः एकान्तेन भिन्नानां वस्तुनां परस्परं सम्बन्धः न घटेत् । अत्र तु भवता एकान्तेन भेदोऽभ्युपगत इति शास्त्रमङ्गलयोः अनुभूयमानः संबंधो न घटेतेति ।

यदि हि क्रियमाणं मङ्गलं शास्त्रादेकान्तेनाभिन्नम् । तर्हि तन्मङ्गलं शास्त्रमेव । ततश्च यथा शास्त्रसमाप्त्यर्थं पृथक् मङ्गलं क्रियते । एवं तत्पृथक् मङ्गलमपि शास्त्रमेवेति तत्परिसमाप्त्यर्थमपि पृथक् मङ्गलं करणीयं स्यादित्याद्यनवस्था ।

भेदाभेदाभ्यુपगमेऽपीत्यादि । यदि मङ्गलવાક્યં शास्त्रાદ્ ભિન્નાભિન્નરૂપં તર્હિ મઙ્ગલવાક્યં યાદૃશં, તાદૃશમેવ શાસ્ત્રગતં વાક્યાન્તરમપિ । યતઃ શાસ્ત્રગતં કિમપિ વાક્યં મઙ્ગલમેવ । એવં ચ તે દ્વે અપિ વાક્યે અવિશેષે એવ । તતઃ કોઽયં વિભાગઃ યદુત પૃથક્ ક્રિયમાણં એવ મઙ્ગલવાક્યં ગ્રન્થસમાપ્તિં જનયતિ, શાસ્ત્રગતાનિ તુ અન્યાનિ કાનિચિદપિ વાક્યાનિ મઙ્ગલભૂતાન્યપિ ગ્રન્થસમાપ્તિં ન જનયન્તીતિ અત્ર શઙ્કા સંપૂર્ણા અક્ષરાર્થસ્તુ ભાવાર્થાનુસારેણ સ્વયં વિભાવનીયઃ । કેવલં કાત્સર્યેન=સંપૂર્ણતયા તત્વાપત્તેઃ=મઙ્ગલત્વાપત્તેઃ ।

શિષ્ય : જે શાસ્ત્રકર્તા છે એ સૌ પ્રથમ જે વાક્ય રચશે એના દ્વારા બીજા વાક્યની રચનાના પ્રતિબંધક એવા વિઘ્નો નાશ પામશે. એટલે પછી બીજું વાક્ય રચાશે અને એ વાક્યથી ત્રીજાવાક્યના વિઘ્નો નાશ પામશે અને એટલે ત્રીજું વાક્ય રચાશે.

આમ પૂર્વ-પૂર્વના વાક્યોની રચના દ્વારા કર્તાને ઉત્તર-ઉત્તર વિઘ્નોનો ક્ષય થશે. એટલે કર્તાએ નવું મંગલ કરવાની જરૂર જ નથી.

એમ શાસ્ત્રનો જે શ્રોતા હશે એને પૂર્વપૂર્વવાક્યના શ્રવણથી ઉત્તરોત્તર વિઘ્નોનો નાશ થશે. એટલે એણે પણ શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં આ કાયોત્સર્ગાદિ રૂપ મંગલ કરવાનું કોઈ જ કામ નથી. (જો આમ કહો કે પહેલા વાક્ય રૂપ મંગલમાં આવનારા વિઘ્નોને દૂર કરવા માટે કાયોત્સર્ગ રૂપી મંગલ જરૂરી છે. તો તો પછી એ કાયોત્સર્ગ રૂપી મંગલમાં આવનારા વિઘ્નોને દૂર કરવા માટે બીજા મંગલની જરૂર પડશે. એના વિઘ્નોના નાશ માટે વળી ત્રીજા મંગલની જરૂર પડશે. આમ અનવસ્થા ચાલશે. માટે એ પણ યોગ્ય નથી.)

વળી કાયોત્સર્ગની વાત જવા દો. દરેક શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં ઈષ્ટદેવતા નમસ્કારાદિ રૂપ મંગલ કરવામાં આવે છે. આ મંગલ જો ન કરીએ (અન્યથા) તો શાસ્ત્રની સમાપ્તિ ન થાય (અનુપપત્તેઃ) અને આથી જ આ મંગલ કરવામાં આવે છે.

અમે પૂછીએ કે આવું જે મંગલ કરાય છે એ મૂળશાસ્ત્રથી એકાન્તે ભિન્ન છે ? કે અભિન્ન છે ? જો એમ કહો કે “એકાન્તે ભિન્ન છે” તો તો જેમ વિવાહાદિમાં કરાતું મંગલ પ્રસ્તુતશાસ્ત્રથી એકાન્તે ભિન્ન હોવાને લીધે એ વિવાહનું મંગલ “શાસ્ત્રના મંગલ” તરીકે ગણાતું નથી. અર્થાત્ એ શાસ્ત્રથી એકાન્તે ભિન્ન એવા વિવાહમંગલનો શાસ્ત્ર સાથે કોઈ સંબંધ ઘટી શકતો નથી. અને એટલે જ એ વિવાહમંગલ દ્વારા શાસ્ત્ર સંબંધી વિઘ્નોનો નાશ નથી જ થતો. એ જ રીતે આ શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં કરાયેલ મંગલ પણ તમે શાસ્ત્રથી એકાન્તે ભિન્ન માનો છો. તો એનો શાસ્ત્ર સાથે કોઈ સંબંધ ન ઘટે. અર્થાત્ “આ શાસ્ત્રનું મંગલ” એમ ન કહી શકાય.

અને એટલે એના દ્વારા શાસ્ત્રીયવિઘ્નોનો નાશ પણ ન સંભવે.

આ બધી આપત્તિ દૂર કરવા માટે જો એ શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં કરાતા મંગલને શાસ્ત્રથી એકાંતે અભિન્ન માનવામાં આવે તો તો એ મંગલ પોતે શાસ્ત્રથી અભિન્ન હોવાથી મંગલ સંપૂર્ણપણે શાસ્ત્રરૂપ બની જવાની આપત્તિ આવે. એટલે કે હવે એ નાનકડું મંગલ જ સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર ગણાય. તો પછી શાસ્ત્ર રચવાની જ જરૂર ન રહે.

આ આપત્તિ દૂર કરવા માટે જો તમે એમ કહો કે “અમે મંગલને શાસ્ત્રથી ભિન્નાભિન્ન માનશું. જેમ હાથ એ શરીરનો એક અવયવ છે. એ શરીરથી એકાંતે ભિન્ન નથી, કેમકે હાથને વાગે તો “શરીરને વાગ્યું” એમ કહેવાય છે. અને હાથ શરીરથી એકાંતે અભિન્ન પણ નથી, કેમકે હાથ કપાઈ ગયા પછી પણ શરીર તો કહેવાય જ છે. એટલે હાથ શરીરથી ભિન્નાભિન્ન છે. એ જ પ્રમાણે મંગલ સ્વરૂપ પ્રથમવાક્ય શાસ્ત્રથી ભિન્નાભિન્ન છે માટે એના દ્વારા વિઘ્નક્ષયાદિ ઘટી શકે છે. વિવાહમંગલાદિ તો શાસ્ત્રથી એકાંતે ભિન્ન હોવાથી એનાથી વિઘ્નક્ષયાદિ ન થાય.”

આવું જો તમે કહો તો એમાં પણ એક વાંધો આવે કે જેમ શાસ્ત્રનું પ્રથમવાક્ય શાસ્ત્રથી ભિન્નાભિન્નરૂપ છે. એમ શાસ્ત્રના તમામ વાક્યો સરખા છે અને તો પછી આવી વિશેષતા કેવી રીતે માની શકાય ? કે શાસ્ત્રનું પ્રથમ વાક્ય=પ્રથમ અવયવ એ જ સ્કન્ધ=અવયવી=શાસ્ત્રની સમાપ્તિને ઉત્પન્ન કરે ? અથવા તો સ્કન્ધના વિઘ્નોનો નાશ કરે ? અને બાકીના વાક્યો સ્કન્ધની સમાપ્તિ વગેરે કરનારા ન બને ?

માન્યતા તો એવી જ છે કે શાસ્ત્રનું પ્રથમ મંગલ નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિ માટે કરવામાં આવે છે, એટલે કે વિઘ્નોનો નાશ અને શાસ્ત્રસમાપ્તિ માટે કરાય છે. પણ ખરેખર તો શાસ્ત્રના બીજા-ત્રીજા વગેરે પ્રત્યેક વાક્યો પ્રથમ વાક્ય જેવા જ હોવાથી એ બધાથી પણ ગ્રન્થ સમાપ્તિ-વિઘ્નનાશ માનવા જોઈએ.

એટલે કાયોત્સર્ગરૂપી સ્વતંત્રમંગલની પણ જરૂર નથી. અને પ્રથમવાક્યરૂપી મંગલ શાસ્ત્રસમાપ્તિજનક છે....ઈત્યાદિ પણ ઘટતું નથી.

યશો. - પૃથગ્મઙ્ગલકરણાત્ શાસ્ત્રે મઙ્ગલત્વબુદ્ધ્યૈવ તદ્વિઘ્નક્ષયાત્ ।

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ - ન હિ મઙ્ગલમાત્રાત્ શાસ્ત્રવિઘ્નક્ષયઃ, કિન્તુ પૃથગ્મઙ્ગલકરણાત્=શાસ્ત્રે મઙ્ગલરૂપે સત્યપિ તસ્માત્ પૃથક્મઙ્ગલં યત્ ક્રિયતે, તસ્માત્ શાસ્ત્રે મઙ્ગલત્વબુદ્ધ્યૈવ=“ઇદં શાસ્ત્ર મઙ્ગલમ્” ઇતિ યત્ જ્ઞાનં ભવતિ। તાદૃશજ્ઞાનેનૈવ તદ્વિઘ્નક્ષયાત્=શાસ્ત્રવિઘ્નક્ષયાત્ । યદ્યપિ સર્વમપિ શાસ્ત્રં મઙ્ગલં । તથાપિ શિષ્યાદયઃ શાસ્ત્રં મઙ્ગલસ્વરૂપં ન જાનન્તિ । તે તુ લોકપ્રસિદ્ધમેવ નમસ્કારમહામન્ત્રાચામ્લાદિકરણાદિકમેવ મઙ્ગલં જાનન્તિ । તતશ્ચ યદિ તેષાં પ્રથમતઃ શાસ્ત્રરૂપં મઙ્ગલં દીયતે, તર્હિ અજ્ઞાનાત્ તે ન જાનન્તિ યદુત ‘ઇદં મઙ્ગલં’ ઇતિ ।

એવં ચ મઙ્ગલસત્ત્વેऽપિ મઙ્ગલત્વજ્ઞાનાભાવાત્ મઙ્ગલબુદ્ધિમાત્રજન્યો વિઘ્નક્ષયો નૈવ ભવેત્ । તતશ્ચ ફલપ્રાપ્તિર્ન સ્યાત્ । યદિ તુ લોકપ્રસિદ્ધં મઙ્ગલં શાસ્ત્રઘટકરૂપતયૈવ ક્રિયતે । તદા તુ તે જાનન્તિ યથા ઇદં શાસ્ત્ર મઙ્ગલમિતિ । એવં ચ મઙ્ગલબુદ્ધિરૂપકારણસદ્ભાવાત્ તત્ર શાસ્ત્રવિઘ્નક્ષયઃ, તતશ્ચ શાસ્ત્રસમાપ્તિર્ભવેદિતિ।

ગુરુ : શાસ્ત્રારંભ પહેલા, શાસ્ત્ર કરતા જુદું કાયોત્સર્ગરૂપી મંગલ કરીએ એટલે બધાને એવી બુદ્ધિ થાય કે “આ શાસ્ત્ર મંગલ છે” અને આ શાસ્ત્રમાં મંગલત્વની બુદ્ધિથી જ શાસ્ત્રમાં આવનારા વિઘ્નોનો ક્ષય થાય. (માત્ર કાયોત્સર્ગથી કે મંગલના પ્રથમવાક્યાદિથી વિઘ્નક્ષય ન થાય.)

યશો. - ન હિ સ્વસ્મતો મઙ્ગલમપ્યમઙ્ગલત્વેન ગૃહ્યમાણં મઙ્ગલં નામ, મઙ્ગલસ્યાપિ સાધોરમઙ્ગલત્વેન ગ્રહેઽનાર્યાણાં મઙ્ગલફલાદર્શનાત્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ અન્નજ્ઞાનં ન તૃપ્તિકારણં, કિન્તુ અન્નમેવ । એવં મઙ્ગલજ્ઞાનં ન તૃપ્તિકારણં, કિન્તુ મઙ્ગલમેવા કિં “અયં વહ્નિઃ દાહકઃ” ઇતિ જ્ઞાનાભાવેઽપિ વહ્નિસત્ત્વે દાહો ન ભવતિ ? એવં ‘ઇદં શાસ્ત્રં મઙ્ગલં’ ઇતિ જ્ઞાનાભાવેઽપિ શાસ્ત્રાત્મકમઙ્ગલસત્ત્વે વિઘ્નક્ષયો ભવિષ્યત્યેવ । ન તત્ર મઙ્ગલાન્તરાવશ્યકતેત્યત આહ ન હિ સ્વસ્મતો મઙ્ગલમપિ=યત્ શાસ્ત્રાદિકં સ્વરૂપતઃ મઙ્ગલં, તદપિ અમઙ્ગલત્વેન ગૃહ્યમાણં=‘ઇદમમઙ્ગલમ્’ ઇતિ બુદ્ધ્યા જ્ઞાયમાનં, યદ્વા ‘ઇદં મઙ્ગલં’ ઇતિ બુદ્ધ્યાઽજ્ઞાયમાનં સત્ મઙ્ગલં નામ=મઙ્ગલકાર્યકારિ । કથં મઙ્ગલકાર્યકારિ ન તત્ ?” ઇત્યત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ મઙ્ગલસ્યાપિ સાધોઃ=યઃ સુસાધુઃ મઙ્ગલરૂપઃ, તસ્યાપિ અમઙ્ગલત્વેન ગ્રહે=“અયં સાધુઃ અમઙ્ગલં” ઇતિ જ્ઞાને સતિ, ‘અયં સાધુઃ મઙ્ગલં’ ઇતિ જ્ઞાનસ્યાભાવે સતિ વા અનાર્યાણાં=મ્લેચ્છાદીનાં મઙ્ગલફલાદર્શનાત્ । યથા “શાસ્ત્રમમઙ્ગલમ્” ઇતિ જ્ઞાને મઙ્ગલફલં ન ભવતિ, તથૈવ “શાસ્ત્રં મઙ્ગલમ્” ઇતિ જ્ઞાનસ્યાભાવેઽપિ મઙ્ગલફલં ન ભવતિ । અત એતદનુસારેણ પ્રકૃતોઽર્થો વિભાવનીયઃ ।

(શિષ્ય : શાસ્ત્ર કે કાયોત્સર્ગ સ્વયં મંગલ હોવા છતાં પણ એ વિઘ્નક્ષય ન કરે અને મંગલની બુદ્ધિ વિઘ્નક્ષય કરે એ તો કેવું કહેવાય ?)

ગુરુ : મંગલ પણ જો અમંગલ તરીકે ગ્રહણ કરાય તો એ મંગલ નથી બનતું, કેમકે મંગલરૂપ એવા પણ સાધુને જોઈને અનાર્યોને એમાં અમંગલની બુદ્ધિ થાય તો એમને મંગલ તરીકેનું ફળ મળતું નથી. એટલે જ સ્વરૂપતઃ મંગલરૂપ વસ્તુ પણ મંગલનું કાર્ય નથી કરતી. પરંતુ એમાં મંગલની બુદ્ધિ થાય તો જ એ મંગલનું કાર્ય કરે છે અને તેથી મંગલમાં મંગલની બુદ્ધિ જ વિઘ્નક્ષયાદિકારક બને એ યોગ્ય વાત છે.

યશો. - ન ચૈવમમઙ્ગલસ્યાપિ મઙ્ગલત્વેન ગ્રહે મઙ્ગલફલાપત્તિરિતિ વાચ્યમ્,

ચન્દ્ર. - શઙ્કતે ન ચેત્યાદિ । એવં=યદિ હિ સ્વરૂપતઃ મઙ્ગલમપિ અમઙ્ગલબુદ્ધ્યા ગૃહ્યમાણં મંગલકાર્યં ન કરોતિ, કિન્તુ અમઙ્ગલકાર્યં કરોતિ તર્હિ અમઙ્ગલસ્યાપિ=વિધવાદિરૂપસ્યાપિ મઙ્ગલત્વેન ગ્રહે=“ઇયં વિધવા સ્ત્રી મઙ્ગલમ્” ઇતિ જ્ઞાને સતિ મઙ્ગલફલાપત્તિઃ=યથા મઙ્ગલેઽમઙ્ગલજ્ઞાનં અમઙ્ગલસ્ય કાર્યં કરોતિ । તથા અમઙ્ગલે મઙ્ગલજ્ઞાનં મઙ્ગલસ્ય કાર્યં કિં ન કુર્યાદિતિ શઙ્કાશયઃ ।

શિષ્ય : જો મંગલની બુદ્ધિ જ વિઘ્નનાશક હોય તો તો પછી અમંગલભૂત વસ્તુનો પણ મંગલ તરીકે બોધ જ્યાં થશે ત્યાં પણ મંગલનું ફળ મળવાની આપત્તિ આવશે, કેમકે ત્યાં મંગલબુદ્ધિ છે.

યશો. - યથાઽવસ્થિતમઙ્ગલોપયોગસ્યૈવ મઙ્ગલકાર્યક્ષમત્વાદિતિ નિશ્ચયનયસર્વસ્વમ્ । વ્યવસ્થિતં ચેદં વિશેષાવશ્યકાદૌ । સુપરીક્ષિતં ચ સ્વોપજ્ઞદ્રવ્યાલોકવિવરણેઽસ્માભિરિતિ વિસ્તરભિયા નેહ પ્રતન્યતે ।

ચન્દ્ર. - સમાધત્તે - **યથાવસ્થિતમઙ્ગલોપયોગસ્યૈવ=સમ્યક્મઙ્ગલજ્ઞાનસ્યૈવેતિ ભાવઃ** । ન તુ અમઙ્ગલે મઙ્ગલજ્ઞાનસ્ય મિથ્યાજ્ઞાનરૂપસ્યેતિ એવકાર્થઃ **મઙ્ગલકાર્યક્ષમત્વાત્=મઙ્ગલકાર્યજનકત્વાત્** । અમઙ્ગલે મઙ્ગલજ્ઞાનં ચ ન સમ્યક્મઙ્ગલજ્ઞાનમિતિ તત્ર કારણાભાવાદેવ ન મઙ્ગલકાર્યાપત્તિરિતિ । **નિશ્ચયનયસર્વસ્વમ્=** પરમાર્થઃ ।

અમઙ્ગલજ્ઞાનસામાન્યં મિથ્યારૂપં સમ્યગ્રૂપં વા અમઙ્ગલકાર્યકારિ । મઙ્ગલજ્ઞાનં તુ સમ્યક્જ્ઞાનરૂપમેવ મઙ્ગલકાર્યકારિ ઇતિ નિષ્કર્ષઃ । **વ્યવસ્થિતં ચેદં=પ્રસિદ્ધં ચેદં તત્ત્વં** । **સુપરીક્ષિતં ચ=સૂક્ષ્મયુક્તિભિઃ સ્પષ્ટીકૃતં ચ** ।

ગુરુ : યથાવસ્થિત=સાચો એવો જ મંગલોપયોગ મંગલનું કાર્ય કરવા માટે સમર્થ છે. એટલે કે મંગલમાં થયેલી મંગલની બુદ્ધિ જ વિઘ્નક્ષયાદિ કરવા માટે સમર્થ બને છે અને માટે અમંગલમાં મંગલબુદ્ધિથી વિઘ્નક્ષયાદિ થવાની આપત્તિ આવતી નથી.

આ નિશ્ચયનયનું સર્વસ્વ છે. એટલે કે વ્યવહાર ભલે એમ માને કે સ્વસ્તિક કુંભ, દષિ વગેરે મંગલો વિઘ્નનાશક છે. પણ હકીકત એ છે કે કોઈપણ મંગલ સ્વયં વિઘ્નનાશક નથી બનતું. પરંતુ મંગલમાં મંગલની બુદ્ધિ જ વિઘ્નનાશક બની શકે છે.

આ આખો પદાર્થ વિશેષાવશ્યક વગેરેમાં સિદ્ધ કરાયો છે. અને અમે અમારા જ બતાવેલા દ્રવ્યાલોકવિવરણ ગ્રન્થમાં આ પદાર્થની સારી રીતે પરીક્ષા કરી છે એટલે કે વિસ્તૃત ચર્ચા કરવાપૂર્વક એ પદાર્થને સ્થિર કર્યો છે. એટલે વિસ્તાર થઈ જવાના ભયથી અમે અહીં આ પદાર્થ લંબાણથી લખતા નથી.

યશો. - નન્વેવં ગ્રન્થકારકૃતાદેવ મઙ્ગલાત્ શ્રોતૃણામપ્યનુષઙ્ગતો મઙ્ગલસંભવાત્ પુનઃ
કિં તદર્થકકાયોત્સર્ગકરણેન ? ઇતિ ચેત્ ?

ચન્દ્ર. - પુનઃ શઙ્કતે નનુ **એવં=શાસ્ત્રે** મઙ્ગલત્વબુદ્ધિજનનાર્થં પૃથક્મઙ્ગલં યદિ ક્રિયતે, તર્હિ ગ્રન્થકારકૃતાદેવ યત્શાસ્ત્રં પઠિતું આરબ્ધં, તત્શાસ્ત્રકર્તૃણા શાસ્ત્રારમ્ભે યઃ મઙ્ગલરૂપઃ શ્લોકઃ પ્રતિપાદ્યતે, તાદૃશશ્લોકરૂપાદેવ મઙ્ગલાત્ **શ્રોતૃણામપિ=ન** કેવલં શ્લોકં પઠિતું વાચનાચાર્યસ્યૈવ, કિન્તુ શ્રોતૃણામપિ **અનુષઙ્ગતો=ગૌણવૃત્ત્યા** । વાચનાચાર્યો હિ સાક્ષાદ્ મઙ્ગલં કરોતીતિ તસ્ય તુ તત્પ્રધાનતયા મઙ્ગલં ભવત્યેવ । શ્રોતાશ્ચ તત્શ્લોકં શ્રુત્વૈવ મઙ્ગલં પ્રાપ્નુવન્તીતિ । **તદર્થકકાયોત્સર્ગકરણેન=મઙ્ગલમેવ અર્થઃ=પ્રયોજનં** યસ્ય, તાદૃશઃ યો મઙ્ગલાર્થકકાયોત્સર્ગઃ, તસ્ય કરણેન કિં પ્રયોજનં ? ઇતિ ।

શિષ્ય : “વિઘ્નક્ષય માટે શાસ્ત્રરૂપી મંગલમાં મંગલત્વની બુદ્ધિ આવશ્યક છે” એ વાત તમે કરી. પણ એ મંગલત્વની બુદ્ધિ કરવા માટે કાયોત્સર્ગ કરવાની કોઈ જ જરૂર નથી. ગ્રન્થકાર શાસ્ત્રની શરુઆતમાં જ મંગલ કરે જ છે ને ? એ ગ્રન્થકારે કરેલા ઈષ્ટદેવતા વંદનાદિ રૂપ મંગલ દ્વારા જ શ્રોતાઓને પણ મંગલત્વની બુદ્ધિ થઈ જાય અને એટલે ગ્રન્થકારને મુખ્ય મંગલની પ્રાપ્તિ થાય અને શ્રોતાને ગૌણ રૂપે મંગલ થઈ જાય. તો હવે એ મંગલ માટે કાયોત્સર્ગ કરવાનું શું કામ-?

યશો. - સત્યમ્, આનુષંગિકમઙ્ગલસ્ય તથાવિધભાવાજનકત્વેન ભાવાતિશયાર્થ પૃથગેતદ્વિધિવિધાનાદિતિ દિગ્ ॥૮૧॥

ચન્દ્ર. - સ્વીકૃત્ય સમાધાનમાહ સત્યમ્=ભવદુક્તં એતત્સત્યમેવ યદુત શ્રોતૃણાં આનુષંગિકં મઙ્ગલં વક્રુમઙ્ગલેનૈવ ભવિષ્યતીતિ । તથાપિ આનુષંગિકમઙ્ગલસ્ય=ગૌણમઙ્ગલસ્ય તથાવિધભાવાજનકત્વેન=શાસ્ત્રવિઘ્નક્ષયસમર્થસ્ય વિશિષ્ટભાવસ્યાકારણત્વેન ભાવાતિશયાર્થ = વિશિષ્ટભાવપ્રાપ્ત્યર્થ પૃથગેતદ્વિધિવિધાનાત્=વાચનાચાર્યકૃતશ્લોકાદિરૂપં યત્ મઙ્ગલં, તસ્માદ્ ભિન્નસ્ય કાયોત્સર્ગાદિવિધેઃ કરણાત્ । વાચનાચાર્યો હિ શાસ્ત્રારમ્ભે નમસ્કારમહામન્ત્રાદિરૂપં શાસ્ત્રસ્યૈવ પ્રથમશ્લોકાદિરૂપં ચ મઙ્ગલં યદ્યપિ કુર્યાત્, તથાપિ તત્ મઙ્ગલં વાચનાચાર્યસ્યૈવ પ્રધાનં । શ્રોતારસ્તુ તત્ર મૂકભાવેન શૃણ્વન્ત્યેવ । તતશ્ચ તત્ર તથાવિધો ભાવો ન ભવતિ । શ્રોતારશ્ચ સ્વયમેવ મઙ્ગલાર્થ કાયોત્સર્ગં યદિ કુર્યુઃ, તર્હિ તેષાં વિશિષ્ટો ભાવોલ્લાસો ભવતીતિ ભાવઃ ॥૮૧॥

ગુરુ : ગ્રન્થકાર વડે કરાતું મંગલ એ શ્રોતાઓ માટે તો ગૌણ મંગલ જ બને છે. અને આવું ગૌણ મંગલ શ્રોતાઓમાં તેવા પ્રકારના ભાવોને ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી. અને એના વિના વિઘ્નક્ષયાદિ કાર્યો ન થાય. એટલે ભાવનો અતિશય ઉત્પન્ન કરવા માટે શાસ્ત્રથી તદ્દન જુદું આ કાયોત્સર્ગ કરવાદિ રૂપ વિધિનું વિધાન કરવામાં આવે છે.

(દરેક સાધુ પોતાની મેળે સ્વતંત્ર મંગલ કરે તો એમનો ઉલ્લાસ વધે કે “મેં મંગલ કર્યું છે. એટલે મારું કાર્ય સમાપ્ત થશે.” પરંતુ ગુરુ શ્લોક બોલે અને શ્રોતાઓ સાંભળે તો એમાં પોતે જાતે કરેલા મંગલ જેવો ઉત્કૃષ્ટ ભાવ તો ન જ જાગે એ સ્પષ્ટ છે.) આ અમે દિક્સૂચન કરેલ છે ॥૮૧॥

યશો. - વંદિય તત્તો વિ ગુરું ણચ્ચાસણે ય ણાઙ્ગદૂરે અ ।

ઠાણે ઠિયા સુસીસા વિહિણા વચણં પડિચ્છંતિ ॥૮૨॥

ચન્દ્ર. - → તત્તોઽપિ ગુરું વન્દિત્વા ન અત્યાસન્ને નાતિદૂરે ચ સ્થાને સ્થિતાઃ સુશિષ્યાઃ વિધિના વચનં પ્રતીચ્છન્તિ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : ત્યારપછી પણ ગુરુને વંદીને “બહુ નજીકમાં પણ નહિ અને બહુ દૂર પણ નહિ એ રીતે” યોગ્ય સ્થાને રહેલા સુશિષ્યો વિધિ વડે વચનને સ્વીકારે છે.

યશો.-વંદિય ત્તિ । તત્તોઽપિ=કાયોત્સર્ગોત્સારણાનન્તરમપિ ગુરું =અનુયોગદાયકં વન્દિત્વા નાત્યાસન્ને=નાતિનિકટે નાતિદૂરે=અનતિવિપ્રકૃષ્ટે ચ સ્થાને સ્થિતાઃ સન્તોઽત્યાસત્યવસ્થાનેઽવિનયાદિપ્રસન્નાત્, અતિદૂરાવસ્થાને ચ સમ્યગનુયોગશ્રવણાદ્ય-ભાવપ્રસન્નાત્, અત એવ નીતિરપિ-

અત્યાસન્ના વિનાશાય દૂરસ્થા ન ફલપ્રદાઃ । સેવ્યા મધ્યમભાવેન રાજવહ્નિગુરુસ્ત્રિયઃ ॥

ઇત્યાહ ।

સુશિષ્યાઃ=શોભનવિનેયાઃ વિધિના=નિદ્રાવિકથાત્યાગાઞ્જલિયોજનભક્તિબહુમાનાદિના વચનં=વાક્યં પ્રતીચ્છન્તિ=શ્રૃણ્વન્તિ,

ચન્દ્ર. - અવિનયાદિપ્રસન્નાત્=ગુરોરતિનિકટે અવસ્થાને શિષ્યસ્ય ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસોર્ધ્વવાયુનિષ્પૂતબિન્દુ દુર્ગન્ધાધોવાય્વાદિના ગુરોરવિનયઃ સ્યાત્ । તસ્માત્ ।

નીતિઃ સ્પષ્ટૈવ ।

ટીકાર્થઃ કાયોત્સર્ગ પહેલા તો ગુરુને વંદન કર્યા છે. હવે કાયોત્સર્ગ કર્યા પછી પણ ગુરુને=વ્યાખ્યાનદાતાને વંદન કરે. અને પછી બહુ નજીકના કે બહુ દૂરના સ્થાનને છોડીને યોગ્ય સ્થાને રહેલા છતાં ગુરુના વચનોને સ્વીકારે.

જો ગુરુની ઘણી નજીકમાં બેસે તો અવિનયાદિ થાય. અને ઘણા દૂર બેસે તો વ્યાખ્યાનનું સારી રીતે શ્રવણ ન થાય.

આજ કારણસર નીતિવાક્ય પણ છે કે → રાજા, અગ્નિ, ગુરુ અને સ્ત્રી આ ચાર વસ્તુઓ ઘણી નજીક હોય તો વિનાશક બને. ઘણી દૂર હોય તો ફલદાયી ન બને. એટલે આ ચાર વસ્તુઓ મધ્યમભાવથી સેવવા યોગ્ય છે.

સાંભળવાની વિધિ આ પ્રમાણે છે કે → નિદ્રા, વિકથાનો ત્યાગ કરવો, હાથ જોડવા, ભક્તિ અને બહુમાનાદિ ધારણ કરવા.... વગેરે.

યશો. - તદિદમુક્તમ્-(આ.નિ૦ ૭૦૬/૭૦૯)

નાસન્નનાઇદૂરે ગુસ્ત્રવયણપડિચ્છન્ના હુંતિ ॥

નિદ્રાવિગ્રહાપરિવિજ્જર્ણિહિ ગુત્તેર્હિ પંજલિઉડેર્હિ । ભક્તિબહુમાણપુલ્લં ઉવત્તેર્હિ સુણેયલ્લં ॥

અભિકંચંતેર્હિ સુભાસિઆઇં વયણાઇં અત્થસારાઇં । વિમ્હિયમુહેર્હિ હરિસાગર્ણિહિ હરિસં જળંતેર્હિ ॥

ગુરુપરિતોસગર્ણં ગુસ્મભત્તીર્ તહેવ વિણર્ણં । ઇચ્છિયસુત્તત્થાણં ચિપ્પં પારં સમુવયંતિ ॥ ઇતિ ॥૮૨॥

ચન્દ્ર. - નિર્યુક્તિગાથાનામર્થસ્ત્વયમ્ → ન અત્યાસન્ને ન ચાતિદૂરે ઉપવિશ્ય ગુરુવચનપ્રતીચ્છકાઃ= ગુરુવચનસ્ય શ્રોતારો ભવન્તિ । નિદ્રાવિકથાપરિવર્જિતૈઃ ગુપ્તૈઃ પ્રાઞ્જલિપુટૈઃ ઉપયુક્તૈઃ ભક્તિબહુમાનપૂર્વકં શ્રોતવ્યમ્ । સુભાષિતાનિ અર્થસારાણિ વચનાનિ અભિકાઙ્ક્ષમાણૈઃ વિસ્મિતમુઃ સ્વયં હર્ષં પ્રાપ્તૈઃ, ગુરોશ્ચ હર્ષં જનયદ્ભિઃ ગુરુવચનં શ્રોતવ્યમિતિ પૂર્વગાથયા સહ સમ્બન્ધઃ ।

તથા ગુરુપરિતોષજનકેન વિનયેન ગુરુભક્ત્યા ચ શિષ્યાઃ ઇષ્ટસૂત્રાર્થાનાં પારં સમુપયાન્તિ ॥૮૨॥

આ વાત આવ.નિર્યુક્તિમાં કરેલી છે કે - બહુ નજીક કે બહુ દૂરના સ્થાનને છોડીને ગુરુવચનને સ્વીકારનારા (શિષ્યો) હોય. નિદ્રા-વિકલાધી રહિત, ગુપ્ત, હાથ જોડીને રહેલા અને ઉપયોગવાળા બનીને ભક્તિ-બહુમાનપૂર્વક સાંભળવા યોગ્ય છે.

સારી રીતે કહેવાયેલા, અર્થપ્રધાન=સુંદર અર્થો વાળા એવા વચનોને ઈચ્છતા, વિસ્મિતમુખવાળા, હર્ષને પામેલા અને ગુરુને હર્ષ પમાડતા એવા બનીને શિષ્યોએ ગુરુના વચન સાંભળવા જોઈએ.

ગુરુને આનંદ આપવા દ્વારા, ગુરુની ભક્તિ તથા વિનય કરવા વડે શિષ્યો ઝડપથી ઈચ્છેલા સૂત્રાર્થોના પારને પામે છે ॥૮૨॥

યશો. - વક્ષાણંમિ સમત્તે કાઙયજોગે કયંમિ વંદંતિ ।

અણુભાસગમત્રે પુણ વયંતિ ગુસ્વંદનાવસરે ॥૮૩॥

ચન્દ્ર. - → વ્યાખ્યાને સમાપ્તે કાયિકીયોગે ચ કૃતે સતિ (સર્વે) અનુભાષકં વન્દન્તે । અન્યે પુનઃ “ગુરુવન્દનાવસરે (સર્વે અનુભાષકં વન્દન્તે)” ઇતિ વદન્તિ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થાય એટલે બધા માત્રુ કરી લે અને પછી અનુભાષકને વંદન કરે. કેટલાંકો વળી એમ કહે છે કે (વાચના પહેલા જ) ગુરુવંદનના અવસરે અનુભાષકને વાંટે.

યશો. - વક્ષાણંમિત્તિ । વ્યાખ્યાને=અનુયોગે સમાપ્તે=પૂર્ણે સતિ યોગ ઇત્યનન્તરં ચકારો દ્રષ્ટવ્ય ઇતિ કાયિકીયોગે ચ કૃતે સતિ અનુભાષકં=ચિન્તાપકં વન્દન્તે દ્વાદશા-વર્ત્તવન્દનેનેતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ । અન્યે પુનરાચાર્યા વદન્તિ-ગુસ્વન્દનાવસરે સ્થૂલકાલોપાદાનાદ્ ગુરુવન્દનાનન્તરમેવ વાક્યફલત્વાદવધારણસ્યાનુભાષકં વન્દન્ત ઇત્યનુષઙ્ગઃ ઇતિ ॥૮૩॥

ચન્દ્ર. - ટીકા સ્પષ્ટૈવ । ભાવાર્થસ્ત્વયમ્ । વ્યાખ્યાનસમાપ્તૌ સત્યાં સાધવઃ કાયિકીં કુર્વન્તિ । તત્પશ્ચાત્ પુનઃ સર્વે તત્રૈવોપવિશન્તિ । તત્ર ચ પ્રથમં ગુરુણા યદધ્યયનં કારિતં, તથાવિધો વિદ્વાન્ શિષ્યઃ તદેવાધ્યયનં પુનઃ ઇતરાન્ સાધૂન્ પાઠયતિ । તત્ર ચ તે સાધવઃ શઙ્કાં દૂરીકુર્વન્તિ । એવંકરણેન આચાર્યેણ પાઠિતં દૃઢં નિઃશઙ્કં ચ ભવતીતિ । અયં ચ આચાર્યનન્તરં પાઠયન્ સાધુઃ શાસ્ત્રે અનુભાષક ઉચ્યતે । તત્ર ચ ક્ષુલ્લકા રત્નાધિકાઃ ચ સર્વેઽપિ અધ્યેતારઃ સાધવઃ તં અનુભાષકં દ્વાદશાવર્તવન્દનેન વન્દન્તે ।

એવં તાવત્ “વાચનાસમાપ્ત્યનન્તરં કાયિકીં કૃત્વા સાધવઃ અનુભાષકં વન્દન્તે” ઇતિ એકમભિપ્રાયં કથયિત્વાઽધુના અપરેષામાચાર્યાણાં મતમાહ ગુસ્વન્દનાવસરે=ગુરુવન્દનકાલે “અનુભાષકં વન્દન્તે” ઇતિ વાક્યયોજના । નનુ યદા ગુરોઃ વંદનં ક્રિયતે, તદૈવાનુભાષકસ્ય વન્દન કથં ક્રિયતે ? ન હિ એકસ્મિન્નૈવ કાલે દ્વયોઃ વન્દનકરણમુચિતમિત્યત આહ સ્થૂલકાલોપાદાનાત્=ગુરુવન્દનકાલે તદનન્તરભાવિનિ ચ કાલે યદ્યપિ સૂક્ષ્મો ભેદોઽસ્તિ । કિન્તુ યદા તસ્ય સૂક્ષ્મભેદસ્યોપાદાનં ન ક્રિયતે, તદા દ્વયોરભેદ એવ ભવતિ । તતશ્ચ ગુરુવન્દનાનન્તરભાવિકાલપ્રતિપાદનાર્થં ગુરુવન્દનાવસરે ઇતિ ઉક્તમ્ । એવં ચ તસ્યાર્થોઽયમેવ ભવતિ, યદુત

ગુસ્વન્દનાનન્તરમેવ=અત્ર મૂલગાથાયાં એવકારો નાસ્તિ, તથાપિ વાક્યફલત્વાદવધારણસ્ય=સર્વ વાક્ય સાવધારણ=એવકારયુક્તમેવ ભવતિ । તતોઽત્ર “ગુસ્વન્દનાનન્તરમેવ”ઇતિ અત્ર એવકારો ગૃહીતઃ ।
અનુષદ્ગ્નઃ=સમ્બન્ધઃ ।

ઇદં બોધ્યમ્ । વ્યાખ્યાનપ્રારમ્ભકાલે ગુસ્વન્દનં પ્રતિપાદિતં । વ્યાખ્યાનસમાપ્ત્યનન્તરં તુ ગુસ્વન્દનં ન પ્રતિપાદિતં । તતશ્ચ ‘ગુસ્વન્દનાનન્તરં એવ અનુભાષકં વન્દન્તે’ ઇત્યત્ર વ્યાખ્યાનપ્રારમ્ભકાલે યદ્ ગુસ્વન્દનં ક્રિયતે, તદનન્તરમેવાનુભાષકવન્દનવિધિઃ જ્ઞાયતે । તથા ચ “પૂર્વકાલે વાચનાસમાપ્ત્યનન્તરં ગુસ્વન્દનં નાસીત્”ઇતિ અનુમીયતે । તત્ત્વં પુનઃ ગીતાર્થાઃ જ્ઞાનન્ત્યેવ ॥૮૩॥

ટીકાર્થઃ : ગાથામાં ‘કાઙ્યજોગે’ શબ્દ છે. એની પછી ‘ચ’ કાર સમજી લેવાનો. એટલે અર્થ આ પ્રમાણે થશે કે વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થાય અને માત્રુ કરાઈ જાય પછી બધા સાધુઓ અનુભાષકને વાંદે. એ પણ દ્વાદશાવર્તવંદન વડે વંદન કરે. અનુભાષક એટલે ગુરુએ જે અર્થ કહ્યો હોય તેનું પુનરાવર્તન કરાવનાર વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમવાળો સાધુ.

બીજા આચાર્યો વળી કહે છે ગુરુવંદનના અવસરે જ અનુભાષકને બધા સાધુઓ વાંદે. ગાથામાં જો કે જ કાર નથી. પણ કોઈ પણ વાક્યનું ફળ અવધારણ છે. એટલે વાક્યમાં જ ન હોય તો પણ એ ઈચ્છા પ્રમાણે લઈ શકાય. માટે અમે “જ” લીધેલ છે.

(શિષ્ય : પણ જ્યારે ગુરુને વંદન કરતા હોઈએ ત્યારે જ અનુભાષકને વંદન શી રીતે થઈ શકે ? એક જ સમયે બે વંદન શક્ય જ નથી.)

ગુરુ : ગુરુવંદનનો અવસર એટલે “જે સમયે ગુરુવંદન થઈ રહ્યા હોય એ જ કાળ” એમ સૂક્ષ્મકાળ ન પકડવો. ગુરુવંદન પૂરા થઈ ગયા પછીનો થોડોક કાળ પણ ગુરુવંદનનો કાળ જ ગણાય. એટલે “ગુરુવંદનાવસરે” શબ્દથી મોટો કાળ લેવાનો હોવાથી સ્પષ્ટ અર્થ આ પ્રમાણે થશે કે ગુરુને વંદન કરી લીધા પછી તરત જ અનુભાષકને વાંદે. અહીં અન્યે પુનઃ “ગુસ્વન્દનાવસરે” વદન્તિ આ વાક્ય છે. એમાં પ્રથમ વાક્યમાં જે “વન્દન્તે” શબ્દ છે. તે અહીં પણ જોડવાનો છે. તે અહીં પણ જોડવાનો છે. જે અમે અર્થમાં જોડી જ દીધો છે ॥૮૩॥

યશો. - અત્ર કશ્ચિત્પ્રત્યવતિષ્ઠતે-

નળુ જેઢે વંદણયં ઇહયં જડ સોઽહિગિચ્ચ પજ્જાયં ।

વક્ખાણલલ્લિવિગલે તો તમ્મિ ણિરત્થયં ણુ તયં ॥૮૪॥

પજ્જાણ વિ લહુઓ વક્ખાણગુણં પડુચ્ચ જડ જેઢો ।

આસાયણા ઇમસ્સવિ વંદાવંતસ્સ રાયણિયં ॥૮૫॥

ચન્દ્ર. - કશ્ચિત્=જિજ્ઞાસુઃ પ્રત્યવતિષ્ઠતે=જિજ્ઞાસાં કરોતિ । → નનુ જ્યેષ્ઠે વન્દનકં (અનુજ્ઞાતં) સ ચ યદિ ઇહ પર્યાયમધિકૃત્ય, તર્હિ વ્યાખ્યાનલલ્લિવિકલે તસ્મિન્ તદ્ વન્દનં નિરર્થકમ્ ←

→ પર્યાયેણ લઘુરપિ વ્યાખ્યાનગુણં પ્રતીત્ય યદિ જ્યેષ્ઠઃ । અસ્ય રાત્નિકં વન્દાપયતઃ આશાતના ← ઇતિ

ગાથાદ્વયાર્થઃ ।

અહીં કોઈક પ્રશ્ન કરે છે.

ગાથાર્થઃ : જો અહીં જ્યેષ્ઠ=વડીલને વિશે વંદન કરવાનું હોય. અને તે વડીલ પર્યાયને આશ્રયીને હોય તો પછી વ્યાખ્યાનલબ્ધિથી રહિત એવા પર્યાયજ્યેષ્ઠને વિશે તે વંદન નિરર્થક બને. ॥૮૪॥

ગાથાર્થઃ : હવે જો પર્યાયથી નાનો પણ સાધુ વ્યાખ્યાનગુણને આશ્રયીને વડીલ ગણવાનો હોય તો રત્નાધિકને વંદન કરાવતા એવા વ્યાખ્યાનગુણથી જ્યેષ્ઠને પણ આશાતનાદોષ લાગે. ॥૮૫॥

યશો. - નળુ ત્તિ । પજ્જાણ ત્તિ । નનુ જ્યેષ્ઠે=સ્વાપેક્ષયોત્કર્ષશાલિનિ વન્દનકમનુજ્ઞાતમિતિ શેષઃ । ઇહયં ઇતિ ઇહ=અનુયોગાવસરે યદિ પર્યાય=વ્રતગ્રહણલક્ષણં ઉપલક્ષણાદ વયશ્ચ અધિકૃત્ય=આશ્રિત્ય સઃ જ્યેષ્ઠોઽભિપ્રેયત ઇતિ શેષઃ, તત્=તર્હિ વ્યાખ્યાનલબ્ધિવિકલે અનુયોગદાનાઽશક્તે તસ્મિન્=જ્યેષ્ઠે વિષયે 'નુ' ઇતિ વિતર્કે તયં ઇતિ તત્ વન્દનં નિરર્થકં=ઈપ્સિતફલં પ્રત્યુનપકારકમ્ ।

ચન્દ્ર. - ઉત્કર્ષશાલિનિ=અધિકદીક્ષાપર્યાયવતિ । અનુજ્ઞાતં=સ્વાપેક્ષયોત્કર્ષશાલિનં મુનિં સ્વઃ વન્દેત ઇતિ હિ જિનાજ્ઞા । તત્ર વ્યાખ્યાનાવસરે પર્યાયમિત્યાદિ । કિં વ્રતપર્યાયેણ જ્યેષ્ઠસ્ય વન્દનકં દાતવ્યં ? ઉત વયઃપર્યાયેણ જ્યેષ્ઠસ્ય વન્દનકં દાતવ્યમ્ ? ઉભયત્રાપિ યઃ વ્યાખ્યાનલબ્ધિવિકલઃ પર્યાયજ્યેષ્ઠઃ વયોજ્યેષ્ઠો વા, તસ્ય વન્દનકરણે તદ્વન્દનં ઈપ્સિતફલં પ્રતિ=જ્ઞાનપ્રાપ્તિસ્વરૂપફલં પ્રતિ અનુપકારકમ્ । યતઃ વ્યાખ્યાનલબ્ધિવિકલઃ સ પર્યાયેણ વચસા વા જ્યેષ્ઠો જ્ઞાનદાનં ન કુર્યાદિવેતિ ।

શિષ્યઃ : વંદનનો વ્યવહાર આ રીતે છે કે “જે સાધુની અપેક્ષાએ અન્ય સાધુ ઉત્કર્ષવાળો=ઉત્કૃષ્ટ હોય તે સાધુને અન્ય સાધુને વિશે વંદન કરવાની રજા છે” અર્થાત્ નાનો મોટાને વંદન કરે.

પણ અહીં વ્યાખ્યાન વખતના વંદનની વાત છે. તો એમાં કઈ અપેક્ષાએ નાના-મોટાની ગણતરી કરવી? જો દીક્ષાસ્વીકારના વર્ષો, રૂપી પર્યાય અને ઉપલક્ષણથી ઉંમરને આશ્રયીને અહીં વડીલ તરીકેની વિવક્ષા હોય તો તો જ્યાં વ્યાખ્યાન કરવાની લબ્ધિથી રહિત એવો સાધુ દીક્ષાપર્યાયમાં મોટો હશે, ત્યાં એ વડીલને વંદન કરવું પડશે અને એ વડીલને વંદન તો નકામું જ જવાનું. શ્રુતજ્ઞાનપ્રાપ્તિરૂપી ઈષ્ટફળની પ્રાપ્તિ માટે આ વંદન કોઈપણ લાભ નહિ કરે, કેમકે આ વડીલ તો વ્યાખ્યાન આપવાના જ નથી.

યશો. - ઇદં યલુ વન્દનમનુયોગાઙ્ગમ્, ન ચ તતોઽનુયોગસંભવ ઇતિ કથમજાત-પ્રધાનમઙ્ગં ફલવદિતિ ભાવઃ ॥૮૪॥

ચન્દ્ર. - નનુ અનેન વન્દનેન પર્યાયજ્યેષ્ઠસ્ય ચારિત્રસ્યાનુમોદનં ભવિષ્યતિ, તતશ્ચ નિર્જરાદિકં ફલમપિ ભવિષ્યત્યેવેત્યત આહ ઇદં યલુ વન્દનં અનુયોગાઙ્ગમ્=અનુયોગપ્રાપ્ત્યર્થમેવ ક્રિયતે, ચારિત્રાનુમોદનાર્થં તુ અન્યદ્વન્દનં ક્રિયતે એવ । ન ચ તતો=વન્દનતો, વ્યાખ્યાનલબ્ધિરહિતાત્, જ્યેષ્ઠાદ વા અનુયોગસંભવઃ । તસ્માન્નિરર્થકમેવ તદ્વન્દનં ।

યત્કાર્યં યત્ફલાર્થં ક્રિયતે, તત્કાર્યં તત્ફલં જનયદેવ સફલં ભળ્યતે, ન તુ ફલાન્તરં જનયત્ । યથા વિદેશે ગમનં ધનાર્થં ક્રિયતે, તત્ર યદિ ધનં ન લભ્યેત, તર્હિ વિદેશગમનં દેશાન્તરદર્શનાદિરૂપં ફલં જનયદપિ નિષ્ફલમેવેતિ । એવમત્રાપિ બોધ્યમ્ ॥૮૪॥

આશય એ છે કે વ્યાખ્યાન વખતે જે વંદન કરવામાં આવે છે એ અનુયોગનું=વ્યાખ્યાનનું અંગ છે. એટલે કે વ્યાખ્યાન પ્રાપ્ત થાય એ માટે કરવામાં આવે છે. પણ આવા વ્યાખ્યાનલબ્ધિ વિનાનાને કરાતા વંદનથી અનુયોગની પ્રાપ્તિ સંભવતી જ નથી. તો પછી પ્રધાનવસ્તુને ઉત્પન્ન ન કરી આપનાર વંદનરૂપી અંગ શી રીતે ફળવાળું ગણાય ?

(કોઈ કદાચ એમ કહે કે “ભલે એ વંદનથી વ્યાખ્યાનપ્રાપ્તિ ન થાય. પણ વડીલનો વિનય, ચારિત્રની અનુમોદના વગેરે તો પ્રાપ્ત થાય ને ? એ રીતે તો વંદન સફળ ગણાય ને ?” આવી શંકાનું સમાધાન કરતા કહે છે કે જેમ દીક્ષા એ મોક્ષરૂપી પ્રધાનપદાર્થનું અંગ=કારણ છે. હવે અત્યંત શિથિલોની દીક્ષા મોક્ષ નથી આપતી. તે ખાવા-પીવાના સુખો, યશ-કીર્તિના સુખો એ દીક્ષાથી મળતા હોવા છતાં એ દીક્ષા નિષ્ફળ જ ગણાય. તેમ અર્થવ્યાખ્યાનરૂપી પ્રધાનપદાર્થને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ કરાતા વંદનથી જો એ પ્રધાનપદાર્થ પ્રાપ્ત ન થાય તો પછી એ નિષ્ફળ જ ગણાય.) ॥૮૪॥

યશો. - અથ યદિ પર્યાયેણ ઉપલક્ષણાદ વયસાઽપિ લઘુકોઽપિ = લઘુરપિ વ્યાખ્યાનગુણં=અનુયોગાર્પણાનુકૂલજ્ઞાનગુણં પ્રતીત્ય=આશ્રિત્ય જ્યેષ્ઠ=અધિક ઇષ્યત્ इति શેષઃ, યદેતિ નિર્દેશાત્તદેતિ લભ્યતે તદા રાત્નિકં વન્દાપયતોઽસ્યાપિ વ્યાખ્યાનગુણં પ્રતીત્ય જ્યેષ્ઠસ્યાપિ આશાતના=ચિરકાલપ્રવ્રજિતસ્ય લઘોર્વન્દાપનનિષેધનાત્સૂત્રવિરાધના ભવતીતિ શેષઃ ।

ચન્દ. - एवं पर्यायेण ज्येष्ठस्य वयसा वा ज्येष्ठस्य वन्दनं निरर्थकमिति साधयित्वाऽधुना व्याख्यानलब्धिस्वरूपगुणेन यः ज्येष्ठः, तस्य वन्दने ये दोषाः, तान् प्रतिपादयन् आह अथ यदि इत्यादि ।

રાત્નિકં=પર્યાયેણ જ્યેષ્ઠ વન્દાપયતઃ=વન્દનં કારયતઃ । કથમાશાતના ? इत्यत्र कारणमाह चिरकाल-प्रव्रजितस्य=पर्यायज्येष्ठस्य लघोः=पर्यायलघोः वन्दापननिषेधनात्=वन्दनकारणे निषेधात् । पर्यायज्येष्ठेन क्रियमाणं वन्दनं न पर्यायलघुणा ग्रहणीयम् इति जिनाज्ञा । तद्भङ्गात्सूत्राशातना स्फुटैवेति ।

હવે જો પર્યાયની અપેક્ષાએ અને (ઉપલક્ષણથી) ઉંમરની અપેક્ષાએ નાનો એવો પણ સાધુ વ્યાખ્યાન આપવાને અનુકૂળ એવા જ્ઞાનરૂપી ગુણથી અધિક હોય અને એ અહીં જ્યેષ્ઠ તરીકે લઈ શકાતો હોય તો પછી આ સ્થલે પર્યાયથી મોટાઓ પણ આ નાનાને વંદન કરશે. અને તો પછી રત્નાધિકોને વંદન કરાવનાર એવા આ સાધુને આશાતનાનું પાપ લાગશે. ભલેને પછી એ નાનો સાધુ વ્યાખ્યાનગુણથી વધારે હોય.

“નાનો સાધુ લાંબા સમયથી દીક્ષિત થયેલા સાધુને વંદન ન કરાવી શકે” એવું શાસ્ત્ર વચન છે. એનો ભંગ કરનારા આ સાધુને સૂત્રવિરાધનાનો દોષ લાગે જ.

યશો. - તદેવં ગતિદ્વયનિષેધાદ્ ગત્યન્તરસ્ય ચાભાવાદયુક્તમિહ વન્દનમિતિ પૂર્વપક્ષસંક્ષેપઃ ॥૮૫॥

ચન્દ્ર. - તદેવં ગતિદ્વયનિષેધાત્=“પર્યાયજ્યેષ્ઠં વયોજ્યેષ્ઠં વા સર્વે સાધવઃ વન્દન્તે”ઈતિ હિ એકા ગતિઃ, “વ્યાખ્યાનલઙ્ઘિસમન્વિતં પર્યાયલઘુમપિ સર્વે સાધવઃ વન્દન્તે”ઈતિ ચ દ્વિતીયા ગતિઃ, ઉભયત્રાપિ દોષભાવાત્ ઉભયસ્યૈવ નિષેધાત્ ગત્યન્તરસ્ય ચાભાવાત્=“અનુયોગકાલે કઃ કં વન્દેત્ ?” ઇતિ વ્યવસ્થાસ્થાપકસ્ય અન્યવિધેરભાવાત્ અયુક્તમિહ વન્દનમ્=યદિ હિ પર્યાયજ્યેષ્ઠ એવ વાચનાદાતા અનુભાષકો વા ભવેત્, તર્હિ સર્વેઽપિ તં વન્દેયુઃ । યદિ ચ પર્યાયલઘુઃ વાચનાદાતા અનુભાષકો વા, તર્હિ તત્ર ન કેનાપિ કસ્યચિદપિ વન્દનં દાતવ્યમિતિ પૂર્વપક્ષાભિપ્રાયઃ ॥૮૫॥

આમ જ્યાં પર્યાયથી મોટો સાધુ જ વ્યાખ્યાનલઙ્ઘિવાળો હોય ત્યાં તો વાંધો નથી. પરંતુ જ્યાં પર્યાયથી મોટાઓ વ્યાખ્યાનલઙ્ઘિ વિનાના હોય અને પર્યાયથી નાનો વ્યાખ્યાન લઙ્ઘિવાળો હોય ત્યાં તો મોટાઓ નાનાને વંદન કરે એ ય ન ચાલે અને નાનો મોટાને વંદન કરે તે ય ન ચાલે. એમ બે ય વિકલ્પોનો નિષેધ થવાથી અને ત્રીજો કોઈ વિકલ્પ ન હોવાથી આ સ્થળે વંદન અયુક્ત છે.

અહીં સુધી સંક્ષેપમાં પૂર્વપક્ષ બતાવ્યો ॥૮૫॥

યશો. - સિદ્ધાન્તયતિ—

ભન્નઇ ઇહયં જેદ્ધો વક્ષાણગુણં પડુચ્ચ ણાયવ્વો ।

સોઽવિ ચ રાયણિઓ ખલુ તેણ ગુણેણં તિ ણો દોસો ॥૮૬॥

ચન્દ્ર. - સિદ્ધાન્તયતિ=સિદ્ધાન્તાભિપ્રાયમાહ ।→ ભણ્યતે । અત્ર વ્યાખ્યાનગુણં પ્રતીત્ય જ્યેષ્ઠઃ જ્ઞાતવ્યઃ । સોઽપિ ચ તેન ગુણેન રત્નાધિકઃ ઇતિ ન દોષઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગુરુ : તારા પ્રશ્ન સામે “સિદ્ધાન્ત શું છે ?” એ હવે દેખાડે છે.

ગાથાર્થ : પ્રશ્નનો ઉત્તર અપાય છે કે અહીં વ્યાખ્યાનગુણને આશ્રયીને જ્યેષ્ઠ જાણવો. તે નાનો હોય તો પણ વ્યાખ્યાનગુણ વડે રત્નાધિક છે. માટે કોઈ દોષ નથી.

યશો. - ભન્નઇ ત્તિ । ભણ્યતે=અત્રોત્તરં દીયતે, ઇહયં ઇતિ પ્રકૃતવન્દનકવિધૌ જ્યેષ્ઠોઽધિકઃ વ્યાખ્યાનગુણં પ્રતીત્ય=જ્ઞાનવિશેષગુણમાશ્રિત્ય જ્ઞાતવ્ય=બોદ્ધવ્યઃ । આશાતનાદોષપરિહારપ્રકારમાહસોઽપિ ચ=વ્યાખ્યાનગુણાધિકોઽપિ ચ ખલુ ઇતિ નિશ્ચયે તેન ગુણેન=જ્ઞાનવિશેષગુણેન રાયણિઓ ઇતિ રત્નાધિકઃ ઇતિ હેતોઃ ન દોષઃ=નાશાતના । હીનગુણસ્ય ચત્વરિધિકગુણવન્દાપને નિષેધો, ન ત્વધિકગુણસ્યાપીતિ ન સૂત્રવિરાધનેતિ ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - વ્યાખ્યાનગુણં પ્રતીત્યેત્યાદિ । તથા ચ યઃ વ્યાખ્યાનલબ્ધિસંપન્નઃ, અનુયોગકાલે સ એવ સર્વેષાં સાધૂનાં જ્યેષ્ઠો વન્દનીયશ્ચ । ભવતુ સ પર્યાયેણ વયસા ચ સર્વેષાં લઘુરપિ, તથાપિ અયમેવ વિધિરિતિ ।

નનુ તર્હિ તસ્ય લઘોઃ રાત્નિકાનાં વન્દનકારણજન્યાઽઽશાતના ન સ્યાત્ કિં ? इत्यत आशातनादोषपरिहारप्रकारमाह । व्याख्यानगुणाधिकोऽपि च=न केवलं पर्यायेण ज्येष्ठः एव रत्नाधिको भवति । किन्तु व्याख्यानगुणेन योऽधिकः, सोऽपि च ज्ञानविशेषगुणेन=व्याख्यानलब्धिरूपेण रत्नाधिकः=पर्यायज्येष्ठાणામપિ જ્યેષ્ઠઃ ।

ટીકાર્થ : વ્યાખ્યાનસંબંધી વંદનની વિધિની વાત ચાલે છે એમાં વ્યાખ્યાનરૂપી જ્ઞાનવિશેષ ગુણને આશ્રયીને જ્યેષ્ઠ ગણવો અર્થાત્ જેની પાસે વ્યાખ્યાનગુણ હોય તેને બધા વંદન કરે.

(શિષ્ય : પણ એ મોટાઓના વંદન લેનારા નાનાને સૂત્રાશાતના દોષ નહિ લાગે ?)

ગુરુ : એ આશાતનાદોષનો પરિહાર કયા પ્રકારે થાય છે ? તે હું તને બતાવીશ.

વ્યાખ્યાનગુણથી અધિક સાધુ પણ પર્યાયથી નાનો હોવા છતાં જ્ઞાનગુણથી તો મોટો જ છે. અર્થાત્ જેમ બીજા સાધુઓ પર્યાયથી મોટા છે. એમ આ સાધુ પણ જ્ઞાનગુણથી તો મોટો જ છે. અને તેથી તે મોટાઓના નહિ, પરંતુ વ્યાખ્યાનગુણની અપેક્ષાએ પોતાના કરતા નાનાઓના જ વંદન લેતો હોવાથી તેને કોઈ આશાતનાદોષ લાગતો નથી.

જે હીનગુણવાળો હોય અને અધિકગુણવાળાના વંદન સ્વીકારતો હોય એને દોષ લાગે. પણ અધિકગુણવાળો હીનગુણવાળાના વંદન સ્વીકારે તો એને ય દોષ લાગી જાય એવું નથી. એટલે અહીં સૂત્રવિરાધના ન થાય.

યશો. - સ્યાદેતદ્-એવમપિ સમાનગુણત્વમેવ પ્રાપ્તં ન ત્વાધિક્યં, વન્દ્યસ્ય જ્ઞાનગુણાપેક્ષયૈવ વન્દમાનસ્ય ચારિત્રગુણાપેક્ષયાધિકત્વાદિતિ ચેત્ ।

ચન્દ્ર. - સ્યાદેતદ્=કસ્યચિન્મનસિ इयं वक्ष्यमाणा शङ्का संभवति । तामेवाह एवमपि=व्याख्यान-लब्धिसंपन्नो हि ज्ञानगुणेन पर्यायज्येष्ठैरधिक इति सिद्धावपि सમાनगुणत्वमेव=न तु व्याख्यानलब्धिसंपन्नलघोः पर्यायज्येष्ठैरधिकगुणत्वमिति एवकारार्थः । ननु कथं नाधिकगुणत्वं तस्य ? इत्यत आह वन्द्यस्य=पर्यायलघोः ज्ञानगुणाधिकस्य ज्ञानगुणापेक्षयैव=न तु चारित्रगुणापेक्षया वन्दमानस्य=पर्यायज्येष्ठस्य चारित्रगुणाधिकस्य । यद्यपि पर्यायलघुः व्याख्यानलब्धिसंपन्नः ज्ञानगुणापेक्षया पर्यायज्येष्ठेणाधिकः, तथापि तस्मिन् यथा ज्ञानगुणाधिक्यं वर्तते, तथैव ज्येष्ठे चारित्रगुणाधिक्यं वर्तते । ततश्च उभयत्र एकैकगुणाधिक्यात् द्वयोः गुणसामान्यापेक्षया तु समानगुणत्वमेव । यथा एकस्य पार्श्वे पञ्चकोटिमूल्यानि रत्नानि सन्ति । अपरस्य पार्श्वे पञ्चकोटिमूल्यं सुवर्णं अस्ति । तत्र प्रथमः रत्नापेक्षया अपरादधिकधनी । अपरस्तु सुवर्णापेक्षया प्रथमादधिकधनी । किन्तु पञ्चकोटिधनापेक्षया तु द्वौ अपि समानौ एव । एवमत्रापि बोध्यम् । ततश्च व्याख्यानलब्धिसंपन्नस्य पर्यायलघोः पर्यायज्येष्ठसकाशादधिकगुणत्वं यतः नास्ति, तस्मात् वन्दनस्वीकारे तस्य दोष इति ।

શિષ્ય : નાનો સાધુ વ્યાખ્યાનગુણથી અધિક હોય તો પણ એ સાધુઓ પરસ્પર સમાનગુણવાળા જ બન્યા

ને ? મોટાઓ ચારિત્ર=પર્યાયગુણથી અધિક છે અને નાનો જ્ઞાનગુણથી જ અધિક છે. બે ય એક-એક ગુણથી અધિક હોવાથી એ રીતે બે ય સમાનગુણી બન્યા. એટલે નાનો સમાનગુણવાળાના વંદન ન લઈ શકે.

યશો. - સત્યમ્, સ્વારાધ્યગુણાધિકસ્યૈવ વન્દ્યગતસ્યાપેક્ષિતત્વાત્,

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ સ્વારાધ્યેત્યાદિ । સ્વેન આરાધનીયો યો ગુણઃ, તદાધિક્યસ્યૈવ વન્દ્યગતસ્ય=વન્દનીયે વિદ્યમાનસ્ય અપેક્ષિતત્વાત્=વન્દનકરણાર્થમિતિ શેષઃ ।

યસ્ય યસ્મિન્કાલે યો ગુણઃ સ્વારાધનીયઃ, તસ્ય તસ્મિન્કાલે તદ્ગુણાધિકો વન્દનીયો ભવતીતિ પરમાર્થઃ । પર્યાયજ્યેષ્ઠસ્યાપિ વ્યાખ્યાનકાલે વ્યાખ્યાનલબ્ધિરૂપો ગુણ આરાધનીયઃ, તતઃ પર્યાયજ્યેષ્ઠસ્યાપિ વ્યાખ્યાનકાલે વ્યાખ્યાનલબ્ધિરૂપગુણેનાધિકો વન્દનીયો ભવત્યેવ । પ્રતિદિનભાવિવન્દનકાલે ચ વ્યાખ્યાનલબ્ધિસંપન્નસ્યાપિ ચારિત્રગુણઃ સ્વારાધનીયઃ, તતઃ તસ્મિન્કાલે તસ્ય ચારિત્રગુણાધિકઃ પર્યાયજ્યેષ્ઠો વન્દનીયો ભવતીતિ વન્દનવ્યવસ્થા ।

ગુરુ : તમારી એ વાત સાચી કે આ રીતે બે ય સમાનગુણી બને છે. પરંતુ વંદન માટે તો એટલી જ અપેક્ષા રાખવાની હોય છે કે “વંદન કરનારો જે ગુણની આરાધના કરવા માંગતો હોય એ ગુણથી અધિક જે હોય તે વંદનીય બને.” અર્થાત્ વંદક વડે આરાધવા યોગ્ય એવા ગુણની અધિકતા વંદનીયમાં રહેલી હોવી જોઈએ એટલું જ વંદન માટે અપેક્ષિત છે.

પ્રસ્તુતમાં વ્યાખ્યાનકાળે સાધુઓ માટે જ્ઞાનગુણ આરાધનીય છે અને પેલો નાનો સાધુ જ્ઞાનગુણથી અધિક છે. એટલે એ વખતે બધા સાધુઓ એ નાનાને વંદન કરે.

યશો. - અન્યથા ક્ષાયિકસમ્યગ્દૃષ્ટિગૃહસ્થાપેક્ષ્યાઽપિ ક્ષાયોપશમિકસમ્યગ્દૃષ્ટીનાં યતીનામવન્દ્યત્વપ્રસજ્ઞાદિતિ દિગ્ ॥૮૬॥

ચન્દ્ર. - અન્યથા=યદિ હિ એતાદૃશી વ્યવસ્થા ન સ્વીક્રિયેત ભવતા, કિન્તુ ‘સામાન્યતો ગુણાધિક એવ વન્દનીય’ ઇતિ જડાગ્રહો ક્રિયતે, તર્હિ ક્ષાયિકેત્યાદિ । ક્ષાયિકસમ્યગ્દૃષ્ટયઃ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વાપેક્ષ્યા ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વયતિભ્યઃ સકાશાદ્ ગુણાધિકા એવ । તતશ્ચ તે ગૃહસ્થાઃ દર્શનગુણૈરધિકાઃ, સાધવશ્ચ ચારિત્રગુણેનાધિકાઃ । તતશ્ચ દ્વયોઃ સમાનત્વં । એવં ચ “ક્ષાયિકસમ્યગ્દૃષ્ટિગૃહસ્થાઃ ક્ષાયોપશમિકસમ્યગ્દૃષ્ટિસાધૂન્ ન વન્દેયુઃ” ઇતિ ભવદ્ભિઃ વક્તવ્યં સ્યાત્ । તસ્માદ્ યથોક્તમેવ યોગ્યમ્ ॥૮૬॥

જો આ વાત ન માનવામાં આવે કે “વંદક વડે આરાધનીય ગુણથી અધિકતા જેમાં હોય તે વંદનીય બને.” તો તો મોટી મુશ્કેલી થાય. કોઈક સંસારી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી છે અને કોઈક સાધુ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી છે. તો અહીં સંસારી સમ્યગ્દર્શન ગુણની અપેક્ષાએ ગુણાધિક છે. સાધુ ચારિત્રગુણથી અધિક છે. એટલે બે ય જણ એક એક ગુણથી અધિક હોવાથી સમાનગુણી બન્યા અને તો પછી એ સંસારી માટે આ સાધુઓ અવંદનીય બનવાની આપત્તિ આવે, કેમકે તમારા નિયમ પ્રમાણે સમાનગુણીઓ પરસ્પર વંદન ન કરી શકે.

પણ અમારા નિયમમાં આ વાંધો નથી. સંસારી માટે ચારિત્ર ગુણ આરાધનીય છે. અને ગુણની અધિકતા

સાધુમાં પડી છે. એટલે સંસારી માટે સાધુ સ્વારાધનીયગુણાધિક હોવાથી વંદનીય બને ॥૮૬॥

યશો. - ઉક્તમેવ વિવેચયિતું યથા વન્દાપને દોષસ્તથાહ-

જાણંતસ્સ હિ અગુણં અપ્પાણં સગુણભાવવિવિચ્ચાયં ।

વંદાવંતસ્સ પરં દોસો માયાઙ્ગભાવેણં ॥૮૭॥

ચન્દ્ર. - → સગુણભાવવિચ્ચાતં આત્માનં અગુણં જાનતોઽપિ પરં વન્દાપયતઃ માયાદિભાવેન દોષઃ ←
ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

કહેલી જ વાતને વિસ્તારથી કહેવા માટે “જે રીતે વંદન સ્વીકારવામાં દોષ છે” એ રીત કહે છે.

ગાથાર્થઃ : ગુણવાળા તરીકે વિખ્યાત થયેલા એવા પોતાના આત્માને નિર્ગુણી તરીકે જાણતા અને છતાં બીજાને વંદન કરાવતા સાધુને માયાદિના સદ્ભાવને લીધે દોષ લાગે.

યશો. - જાણંતસ્સ હિ ત્તિ । આત્માનં=સ્વં અગુણં=ગુણરહિતં જાનતઃ=અધ્યવસ્યતઃ હિઃ
ઉપદર્શને કીદૃશમાત્માનમ્ ? સગુણભાવેન=ગુણવદ્રૂપતયા વિચ્ચાતં=લોકે પ્રસિદ્ધમ્, એતેન
પરવન્દનયોગ્યતાપ્રકારોપદર્શનં કૃતં ભવતિ, બાલમધ્યમયોર્લિઙ્ગવૃત્તમાત્રમપેક્ષ્ય
પ્રવૃત્તિશીલત્વાત્,

“બાલઃ પશ્યતિ લિઙ્ગં મધ્યમબુદ્ધિર્વિચારયતિ વૃત્તમ્ । આગમતત્ત્વં તુ બુદ્ધઃ પરીક્ષતે
સર્વયત્નેન ॥”

(ષોડઠ ૧/૨) ઇતિ વચનાત્ । પરં=સ્વારોપિતગુણારાધનેચ્છાશાલિનં
વન્દાપયતઃ=વન્દનં કારયતઃ દોષઃ=કર્મબન્ધઃ માયાદિભાવેન=કપટાદિપરિણામેન ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - એતેન=“ગુણવદ્રૂપતયા લોકે પ્રસિદ્ધમાત્માનં” ઇતિ કથનેન પરવન્દનયોગ્યતાપ્રકારોપદર્શનં=
“પરૈઃ ક્રિયમાણસ્ય વન્દનસ્ય યોગ્યતા અસ્મિન્વિદ્યતે” ઇતિ ઉપદર્શિતં ભવતિ । યો હિ ગુણવત્તયા લોકે પ્રસિદ્ધો
ભવતિ તં સર્વેઽપિ વન્દન્તે ઇતિ ।

નનુ એષઃ પરમાર્થતો ગુણરહિતોઽસ્તિ । તતઃ કથં લોકે ‘ગુણવાન્’ ઇતિ ય્યાતિં તદ્દ્વારા ચ લોકે વન્દનીયતાં
પ્રાપ્તવાન્ ? ઇત્યત આહ બાલમધ્યમયોઃ=અસદાચારવાન્ બાલઃ, મધ્યમાચારવાન્ મધ્યમઃ, તયોઃ
લિઙ્ગવૃત્તમાત્રમપેક્ષ્ય=સાધુવેષબાહ્યાચારમાત્રમપેક્ષ્ય પ્રવૃત્તિશીલત્વાત્=‘અયં વન્દનીયઃ’ ઇતિ મત્વા
વન્દનકરણસ્વભાવત્વાત્ । ત્રિવિધા હિ આત્માનઃ લોકે કથિતાઃ । બાલઃ, મધ્યમઃ, પણ્ડિતશ્ચ । તત્ર બાલમધ્યમૌ
વ્યાખ્યાતૌ । માર્ગાનુસારિપ્રજ્ઞાવાન્ પણ્ડિતો ભવતિ । સ ચ પરિણતિમેવ પશ્યતિ । લોકે ચ પણ્ડિતાત્માનો ન બહવઃ ।
કિન્તુ બાલમધ્યમા એવ । તત્ર બાલઃ સાધુવેષમાત્રં દૃષ્ટ્વા ‘અયં વન્દનીયઃ’ ઇતિ મત્વા વન્દતે । મધ્યમસ્તુ
સ્થૂલાચારં દૃષ્ટ્વા, ‘અયં વન્દનીયઃ’ ઇતિ મત્વા વન્દતે । પ્રકૃતશ્ચ સાધુઃ ગુણરહિતોઽપિ સાધુવેષસ્થૂલાચારયુક્તઃ
અસ્ત્યેવ । તતશ્ચ સ લોકે વન્દનીયતાં પ્રાપ્નોતીતિ ।

નનુ “બાલમધ્યમૌ ક્રમશઃ લિઙ્ગવૃત્તમાત્રદર્શિનૌ” ઇતિ કથં શ્રદ્ધેયમ્ ? ઇત્યતઃ પૂર્વપુરુષસમ્મતિમાહ બાલઃ પશ્યતીત્યાદિ । સુગમં । નવરં વૃત્તં=સ્થૂલાચારઃ, આગમતત્ત્વં=વિશુદ્ધપરિણતિઃ સ્વારોપિતેત્યાદિ । સ્વસ્મિન્=ગુણરહિતે સાધૌ આરોપિતાનાં=‘અયં એતાદૃશગુણવાન્’ ઇતિ મિથ્યાપ્રજ્ઞયા સ્થાપિતાનાં ગુણાનાં આરાધનાયાઃ=અનુમોદનાદિરૂપાયાઃ ઇચ્છ્યા શાલતે યઃ, તં ।

ટીકાર્થ : જે સાધુનો આત્મા લોકમાં ગુણવાન્ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલો હોય અને એ સાધુ પોતે જાણતો હોય કે હું નિર્ગુણી છું. એ બીજાને વંદન કરાવે તો એને દોષ લાગે.

અહીં “લોકમાં ગુણવાન્ તરીકે પ્રસિદ્ધ” એ જે શબ્દ ગ્રન્થકારે વાપર્યો છે. એના દ્વારા ગ્રન્થકાર એ સાધુમાં બીજાઓના વંદનની યોગ્યતાના પ્રકારને દેખાડે છે. આશય એ છે કે “જો એ ખરેખર નિર્ગુણી જ છે તો લોકો શા માટે એને વંદન કરે છે ? એ પારકાઓ એનામાં વંદન માટેની યોગ્યતા શા માટે જુએ છે ?” એ પ્રશ્ન થાય. એનો ઉત્તર એ છે કે બાલજીવો માત્ર વેષ જોઈને વંદનની યોગ્યતા માની લઈ વંદનની પ્રવૃત્તિ કરવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. જ્યારે મધ્યમજીવો બાહ્ય આચાર માત્રને જોઈને વંદનની યોગ્યતા માની લઈ વંદન કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવાના સ્વભાવવાળા હોય છે.

આ વાત ષોડશકમાં કરી જ છે કે બાલ લિંગ=વેષને જુએ છે, મધ્યમબુદ્ધિ આચારને જુએ છે. બુધ સર્વયત્ન વડે આગમતત્ત્વને જુએ છે.

હવે માત્ર વેષ કે બાહ્યાચારવાળો તો નિર્ગુણી પણ હોઈ શકે છે અને છતાં એ નિર્ગુણી વેષ કે બાહ્યાચાર દ્વારા બાલ-મધ્યમને વંદનીય બની જાય છે.

એટલે “નિર્ગુણી પણ બીજાઓના વંદનની યોગ્યતાવાળો શી રીતે બને ?” એ પદાર્થ અહીં દેખાડ્યો. મુળ વાત પર આવીએ.

આ નિર્ગુણીમાં ગુણ નથી. છતાં બાલ-મધ્યમજીવ તો એના વેષાદિ માત્રને જોઈને એમાં ચારિત્રાદિગુણોનો આરોપ જ કરે છે. અને એ આરોપિત કરાયેલા ગુણને આરાધવાની ઈચ્છાથી તે જીવો આ નિર્ગુણીને વંદન કરવા માટે તત્પર બને છે. આવા બાલાદિના વંદનને આ નિર્ગુણી સ્વીકારે તો એને કર્મબંધ થાય જ, કેમકે એનામાં કપટાદિના પરિણામો છે.

યશો. - સ હિ દુરાત્મા સ્વતો જાતભ્રમં મુગ્ધજનં કુપથાદનિવારયન્ વિશ્વાસઘાતપાતક કલઙ્કપઙ્કલિપ્તાન્તઃકરણતયા દુસ્તમોહગ્રસ્તો ભવતીતિ ॥૮૭॥

ચન્દ્ર. - સ હિ=ગુણરહિતઃ સાધુઃ સ્વતો જાતભ્રમં=સ્વતઃ=ગુણરહિતાત્સાધોઃ જાતઃ ‘અયં સાધુઃ ગુણવાન્’ ઇતિ ભ્રમઃ યસ્ય, તાદૃશં ગૃહસ્થં । યદ્વા સ્વતઃ=ન ગુણરહિતાત્ સાધોઃ સકાશાત્, કિન્તુ સ્વયમેવ લિઙ્ગવૃત્તાદિકં દૃષ્ટ્વા જાતઃ ભ્રમઃ યસ્ય, તાદૃશં ગૃહસ્થં અન્યસાધું વા । મુગ્ધજનં=સ્થૂલબુદ્ધિસમન્વિતં કુપથાત્=ગુણરહિતં પ્રતિ ક્રિયમાણવન્દનરૂપઃ ય ઝન્માર્ગઃ, તસ્માત્ અનિવારયન્=“મા માં વન્દસ્વ, અહં ગુણરહિતત્વાદવન્દનીયોઽસ્મિ” ઇત્યાદિકથનેન તં વન્દનકરણાદનિવારયન્ વિશ્વાસેત્યાદિ=“અયં ગુણવાન્ સાધુઃ, તતશ્ચ તદ્વન્દનેન અહં તદ્ગુણપ્રભાવાત્ સંસારં તરિષ્યામિ” ઇત્યાદિરૂપો યઃ વન્દમાનસ્ય વિશ્વાસઃ, તસ્ય ઘાતરૂપં યત્પાતકં, તંદેવ કલઙ્કં, તાદૃશકલઙ્કરૂપો યઃ પઙ્કઃ, તેન લિપ્તં અન્તઃકરણં યસ્ય, તાદૃશાન્તઃકરણતયા દુસ્તમોહગ્રસ્તો= દુઃખેનાન્તો

યસ્ય, તાદૃશો યો મોહઃ, તેન ગ્રસ્તો ભવતિ ॥૮૭॥

બાલ અને મધ્યમજીવો પોતાની મેળે ભ્રમવાળા બન્યા છે કે “આ સાધુ ગુણી છે” (અથવા તો બાલાદિજીવો સ્વતઃ=આ નિર્ગુણી સાધુ દ્વારા ભ્રમવાળા બન્યા છે) એવા મુગ્ધ જીવોને ઉન્માર્ગેથી અટકાવવાની ફરજ આ સાધુની છે. એણે ના પાડવી જોઈએ કે “તમારે મને વંદન ન કરવા.” પરંતુ એ તો ના પાડતો નથી. એટલે “આ સાધુ દ્વારા અમે સંસાર તરશું..” એવા મુગ્ધજીવોના વિશ્વાસનો ધાત કરવાના પાપરૂપી કલંક સ્વરૂપ કાદવથી ખરડાયેલા મનવાળો આ નિર્ગુણી સાધુ છે એ નક્કી થાય છે અને એટલે એ જેનો અંત માંડ માંડ થાય તેવા મોહથી ગ્રસ્ત બને છે. ॥૮૭॥

યશો. - ભવતુ તસ્ય પરવન્દાપને દોષઃ, પ્રકૃતે તુ તતોડત્યન્તવિલક્ષણસ્ય પ્રશસ્ત-લક્ષણસ્યાનુભાષકજ્યેષ્ઠસ્ય જગદ્ગુસ્વચનારાધનાર્થિતામાત્રેણાધ્યેતારં વયઃપર્યાયાભ્યાં જ્યેષ્ઠમપિ વન્દાપયતઃ કથં દોષઃ ? બીજાભાવાદિતિ વિવેચનીયમેતદ્, યતઃ પ્રવચના-રાધનાર્થમાત્રમેતદ્વન્દનમ્, અતઃચારિત્રહીનસ્યાધ્યેતદ્ગુણસ્યાપવાદતો વન્દ્યત્વમિત્યનુશાસ્તિ-

એતો અવવાણં પાગડપડિસેવિણો વિ સુત્તથં ।

વંદનયમણુણાયં દોસાણુવવુહણાજોગા ॥૮૮॥

ચન્દ્ર. - एवं तावत् ‘गुणरहितस्य परवन्दापने दोषः’ इति प्रासङ्गिकमभिधाय प्रकृते व्याख्यानलब्धिसंपन्ने ज्ञानगुणाधिके पर्यायलघौ मुनौ न परवन्दापनात् दोष इत्याह । भवतु इत्यादि । तस्य=गुणरहितस्य साधोः । प्रकृते तु=व्याख्यानकरणविचारावसरे तु ततो=गुणरहितात् मायाविनः साधोः सकाशात् अत्यन्तविलक्षणस्य=सर्वथा विभिन्नस्वभावस्य । स तु निर्गुणः, अयं तु महागुणी, स मायावी, अयं तु निर्मायावीत्यादिना तयोर्भेदः स्फुट एव । प्रशस्तलक्षणस्य=जिनाज्ञानुरागविनयनिरहंकारितादिशोभनगुणयुक्तस्य अनुभाषकज्येष्ठस्य=व्याख्यानान्तरमेव सर्वान् साधुन् गुरुदत्तं पाठं पुनः पुनरावर्तयतः, अत एव ज्ञानगुणमात्रेण ज्येष्ठस्य जगद्गुर इत्यादि । “व्याख्यानकाले ज्ञानगुणाधिकं प्रति सर्वैः वन्दनं करणीयम्” इति जिनाज्ञाया या आराधना, तन्मात्राभिलाषेण । बीजाभावात्=विश्वासघातमायादिरूपाः ये दुरन्तमोहरूपदोषस्य बीजभूताः पदार्थाः, तेषां प्रकृतमुनौ अभावात् । विवेचनीयम् एतद्=एतत्तत्त्वं सूक्ष्मप्रज्ञया विभागपूर्वकं स्पष्टं करणीयम् ।

उत्सर्गमार्गेण चारित्रहीनस्यावन्दनीयत्वं सप्ताशीतितमगाथायां उक्तं । अनुभाषकस्य तु चारित्रादिगुणयुक्तस्य व्याख्यानकाले ज्ञानगुणाधिकत्वेन वन्दनीयत्वं प्रज्ञापितं । अधुना चारित्रहीनस्यापि ज्ञानगुणाधिकस्यापवादमार्गेण वन्दनीयत्वमाह यतः=यस्मात्कारणात् प्रवचनाराधनार्थमात्रम्=श्रुतज्ञानाराधना एव प्रयोजनं यस्य तादृशं, न तु चारित्राराधनाऽत्र वन्दने प्रयोजनीभूतेति भावः । अतः=तस्मात्कारणात् चारित्रहीनस्यापि एतद्गुणस्य=ज्ञानगुणवतः अपवादतो=उत्सर्गतस्तावत्तत्सकाशे ज्ञानं न ग्राह्यमेवेति तत्र वन्दनावकाश एव नास्ति । किन्तु तथाविधकारणवशात्तत्समीपे एव यदा ज्ञानं ग्राह्यं स्यात् । तदाऽपवादतः वन्द्यत्वम् ।

→ અતઃ પ્રકટપ્રતિસેવિનોડપિ દોષાનામુપર્બૃહણાડયોગાત્ સૂત્રાર્થં અપવાદેન વન્દનં અનુજ્ઞાતં ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

એ નિર્ગુણી સાધુને ભલે બીજાના વંદન સ્વીકારવામાં દોષ લાગે. પ્રસ્તુતમાં તો જે વ્યાખ્યાનગુણાધિક ચારિત્રસંપન્ન નાનો સાધુ છે. એ પેલા નિર્ગુણી-કપટી સાધુ કરતા તદ્દન જુદા જ પ્રકારનો છે. પ્રશસ્ત લક્ષણવાળો છે. આવો અનુભાષક જ્યેષ્ઠજ્ઞાનગુણને લઈને મોટો સાધુ પરમાત્માના વચનોની આરાધના કરવાની એક માત્ર ઈચ્છાથી ભણનારા એવા ઉંમર અને પર્યાયથી મોટા સાધુઓના વંદન સ્વીકારે તો એને શી રીતે દોષ લાગે ? ન જ લાગે, કેમકે દોષના બીજભૂત કપટભાવ, વિશ્વાસઘાતાદિ આ સાધુમાં નથી.

આમ આ પદાર્થ એકદમ સ્પષ્ટ કરવો. જે કારણથી પ્રવચનની=શાસ્ત્રની આરાધના માટે જ આ વંદન છે. તે કારણથી ચારિત્રથી હીન એવો પણ જે સાધુ આ જ્ઞાનગુણથી અધિક હોય તો એ અપવાદથી વંદનીય બને છે. એટલે કે ઉત્સર્ગ માર્ગ તો એ જ છે કે ચારિત્રસંપન્ન એવો જ જ્ઞાનગુણાધિક સાધુ મોટાઓને પણ વંદનીય બને પણ આ વંદનનો આશય તો પ્રવચન=જ્ઞાનની આરાધના જ છે. ચારિત્ર અહીં ગૌણ છે. એટલે ઉત્સર્ગમાર્ગે ભલે ચારિત્રસંપન્ન જ્ઞાનગુણાધિક વંદનીય બને. પણ ચારિત્રહીન સાધુ પણ જો જ્ઞાનગુણાધિક હોય તો ત્યાં જ્ઞાનગુણની આરાધના માટે અપવાદ માર્ગે વંદન કરી શકાય, એટલે કે ચારિત્રહીન પાસે જ્યારે ભણવું પડે ત્યારે એને પણ અપવાદમાર્ગે વંદન કરવા.

આ જ વાત ૮૮મી ગાથામાં બતાવે છે.

ગાથાર્થ : આ કારણસર જ, પ્રકટપ્રતિસેવી=ચારિત્રહીનને પણ સૂત્રને માટે અપવાદમાર્ગે વંદન કરી શકાય એવી રજા છે, કેમકે ત્યાં તેના શિથિલતાદિદોષોની ઉપર્જુહણ નથી થતી.

યશો. - एत्तो त्ति । इतः इति पातनिकाव्याख्यातम् । अपवादेन=द्वितीयपदेन प्रकटप्रतिसेविनोऽपि=“दगपाणं पुष्पफलं” (३० माला ३४९) इत्याद्युक्ताऽसंयत-लक्षणभृतोऽपि अपिस्तस्योत्सर्गतोऽवन्द्यत्वद्योतनार्थः, सूत्रार्थ-प्रवचनार्थं वंदनकं-द्वादशावर्त्तवन्दनं अनुज्ञातं भगवद्भिरनुमतम् ।

चन्द्र. - इतः इति पातनिकाव्याख्यातं=पातनिका नामावतरणिका । सप्ताशीतितमगाथासमाप्त्यनन्तरं अष्टाशीतितमगाथाप्रारंभकरणाय मध्ये यः सम्बन्धसूचकः पदार्थो निरूपितः, स अत्र पातनिकाशब्देन ग्राह्यः । प्रकृतगाथायां यत् ‘इतः’ इति पदमस्ति । तस्यार्थस्तु अस्या एव गाथाया या पातनिका, तदनुसारेणैव विभावनीयः । पातनिकायां यद् व्याख्यानं, तदेवात्र ‘इतः’ पदस्यार्थः इति भावः । प्रकटप्रतिसेविनोऽपि=पुष्पलम्बनं विनाऽपि सचित्तजलपुष्पफलाद्युपभोगकर्तुः ।

ટીકાર્થ : આ ગાથાની અવતરણિકામાં અમે જે વાત કરી છે એ જ एत्तो=इतः શબ્દનો અર્થ સમજવો. ઉપદેશમાળામાં પ્રકટપ્રતિસેવીના ઘણા બધા લક્ષણો બતાવ્યા છે.

દા.ત. કાચુ પાણી વાપરે,... વગેરે. એ અસંયમીના લક્ષણથી ભરેલા સાધુને પણ પ્રવચનને માટે દ્વાદશાવર્તવંદન કરવાની પ્રભુએ અપવાદમાર્ગે રજા આપી છે.

“પ્રકટપ્રતિસેવીને પણ અપવાદથી વંદન થાય” આ વાક્યમાં જે પણ=अपि શબ્દ છે. એનાથી એ સૂચિત થાય છે કે ઉત્સર્ગથી તો તે અવંદનીય જ છે. (દા.ત. “કારણ આવી પડે તો ગધેડાને પણ બાપ કહેવો પડે.” અહીં પણથી ખ્યાલ આવે કે ગધેડો ખરેખર બાપ તરીકે ન જ કહેવાય.)

યશો. - નનુ યદ્વન્દને દોષં જ્ઞાત્વા નિષેધસ્તસ્ય પુનઃ કથમનુજ્ઞા ? इत्यत आह-दोषाणां-
तद्गताऽसंयमादीनां उपबृंहणाऽयोगात्-अनुमोदनाऽप्रसङ्गात् । प्रवचनग्रहणार्थितामात्रेण
खल्विदं वन्दनं न तु तद्गतगुणार्थितास्पर्शोऽपीति । यथा चैतत्तत्त्वं तथा
विवृतमध्यात्ममतपरीक्षायामिह तु विस्तरभयान्न प्रतन्यते ॥८८॥

चन्द्र. - तद्गतगुणार्थितालेशोऽपि=प्रकटप्रतिसेविषु विद्यमानाः ये शिथिलाचारादिरूपाः गुणाः, तेषां
या अर्थिता=इच्छा, तल्लेशोऽपीति । शेषं स्पष्टम् ॥८८॥

शिष્ય : “પ્રકટ પ્રતિસેવીને વંદન કરવામાં દોષ છે” એ જાણીને જ પ્રભુએ એને વંદન કરવાનો નિષેધ
કયો છે. તો પછી હવે એને વંદન કરવાની રજા પ્રભુ શી રીતે આપી શકે ? શું ખરાબ-ખોટી વસ્તુની અનુજ્ઞા
પ્રભુ આપી શકે ?

ગુરુ : આ વંદનમાં એ શિથિલસાધુના અસંયમાદિ દોષોની અનુમોદના ન હોવાથી કોઈ દોષ નથી.
શિથિલાને વંદન દોષવાળું એટલા માટે છે કે એમાં શિથિલોના શિથિલતાદિ દોષોની અનુમોદના પડેલી છે.
પ્રસ્તુતમાં તો શિથિલ પાસેથી પ્રવચનનું ગ્રહણ કરવાના જ એક માત્ર આશયથી વંદન કરાય છે. એમાં તેનામાં
રહેલા શિથિલતાદિ ગુણો (દોષાત્મક ગુણોની)ની ઈચ્છાનો-અનુમોદનાનો સ્પર્શ પણ નથી. એટલે એમાં દોષ
ન લાગે.

આ તત્ત્વ જે પ્રમાણે છે તે પ્રમાણે અમે અધ્યાત્મમતપરીક્ષામાં વિવરણ કરેલ છે. અહીં તો વિસ્તાર થઈ
જવાના ભયથી એ પદાર્થને વિસ્તારપૂર્વક કહેતા નથી. ॥૮૮॥

યશો. - अत्रैव विषये निश्चयव्यवहारनयद्वयमतमुपदर्शयति-

निच्छयणएण इहयं पज्जाओ वा वओ वा ण पमाणं ।

ववहारस्स पमाणं उभयणयमयं च धेत्तव्वं ॥८९॥

चन्द्र. - अत्रैव विषये=अस्मिन्नेव वन्दनविषये । → निश्चयनयेन इह पर्यायो वयः वा न प्रमाणम् ।
व्यवहारस्य प्रमाणं उभयनयमतं च गृहीतव्यम् ← इति गाथार्थः ।

આ વંદનના વિષયમાં જ નિશ્ચયનો અને વ્યવહારનો એમ બે ય નયોના મતને બતાવે છે.

ગાથાર્થ : અહીં=વંદનના વિષયમાં નિશ્ચયનય પ્રમાણે પર્યાય કે વય પ્રમાણ નથી. વ્યવહારને પર્યાય+વય
પ્રમાણ છે. બેય નયને માન્ય પદાર્થ ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

યશો. - निच्छयणएणत्ति । निश्चयनयेन=भावप्राधान्यवादिना शब्दादिनयेन ईहयं ति
इह जयेष्टत्वविचारावसरे पर्यायः=व्रतकालः वयः=अवस्थाविशेषो वा न प्रमाणं=
नादरणीयम्, तयोः कार्याऽक्षमत्वात् । न हि पर्यायेण वयसा वाधिकोऽपि
विशिष्टोपयोगविकलः साधुः परमपदनिदानं निर्जराविशेषमासादयतीति ।

ચન્દ્ર. - ભાવપ્રાધાન્યવાદિના="ભાવઃ=અન્તઃકરણપરિણતિઃ એવ પ્રધાનં, તદનુસારેણૈવ વન્દ્યત્વાવન્દ્યત્વભેદઃ"ઈતિ વાદિના । તયોઃ=વયઃપર્યાયયોઃ કાર્યાક્ષમત્વાત્=યદર્થ વન્દનં ક્રિયતે, તદસાધકત્વાત્ । વન્દનં હિ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિગુણાનાં અનુમોદનાર્થં તદ્દ્વારા તદ્ગુણસાધનાર્થં ચ ક્રિયતે । વયઃપર્યાયાધિકત્વમાત્રેણ વન્દને ક્રિયમાણે તુ સ વયઃપર્યાયાભ્યાં જ્યેષ્ઠઃ કદાચિન્નિર્ગુણોઽપિ ભવેત્, તતશ્ચ તસ્મિન્ ગુણાનામેવાભાવાત્ ગુણાનુમોદનાદિકં કાર્યં કથં ભવેત્ ? ઇતિ । એતદેવાહ નહિ પર્યાયેણેત્યાદિ ।

ટીકાર્થઃ "આત્મપરિણામ જ પ્રધાન છે, મુખ્ય છે" એમ માનનારા શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત નામના જે ત્રણ નયો છે એ નયોની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો "મોટાને વંદન કરવું" એ વિષયમાં વ્રતનો કાળ કે વૃદ્ધત્વાદિ અવસ્થા આદર કરવા યોગ્ય નથી, કેમકે વ્રતકાળ કે ઉંમર કાર્ય કરવા માટે સમર્થ નથી. પર્યાય કે ઉંમરથી મોટો પણ સાધુ જો વિશિષ્ટ ઉપયોગથી રહિત હોય તો એ પરમપદના કારણભૂત એવી નિર્જરાને પામી શકતો નથી. એટલે એ બે વસ્તુ પ્રામાણિક ન ગણાય.

યશો. - વ્યવહારસ્ય=વ્યવહારનયસ્ય પર્યાયો વયો વા પ્રમાણં=આદરણીયમ્ । યદ્યપિ વન્દનૌપયિકો વન્દ્યગતો ગુણવિશેષ એવ, તથાઽપ્યાલયવિહારાદિવિશુદ્ધિસઘ્રીચીનસ્ય પર્યાયવિશેષસ્યૈવ તત્પ્રતિસંધાનોપાયત્વાત્ પર્યાય એવ પ્રધાનમ્,

ચન્દ્ર. - વ્યવહારનયનિષ્કર્ષમાહ યદ્યપીત્યાદિ । અહમપિ મન્યે, યદુત વન્દનકરણાર્થં વન્દ્યગતો જ્ઞાનાદિગુણ એવોપયોગી, તથાપિ કસ્મિન્ અધિકો જ્ઞાનાદિગુણો વર્તતે ? ઇતિ તુ છદ્યસ્થૈઃ જ્ઞાતુમશક્યમ્ । તજ્ઞાનોપાયસ્તુ આલયવિહારાદિવિશુદ્ધિયુક્તઃ પર્યાયવિશેષ એવ । યઃ આલયવિહારાદિવિશુદ્ધિયુક્તઃ પર્યાયજ્યેષ્ઠશ્ચ, સ ચારિત્રાદિગુણૈરધિકો ભવતિ । તાદૃશવિશુદ્ધિયુક્તસ્તુ પર્યાયલઘુઃ તત્સકાશાચ્ચારિત્રાદિગુણૈર્લઘુઃ ભવતીતિ સ લઘુઃ તં તાદૃશવિશુદ્ધિયુક્તમધિકપર્યાયવન્તં વન્દેતેતિ વ્યવહારનયાભિપ્રાયઃ ।

અક્ષરાર્થસ્તુ સ્પષ્ટ એવ । કેવલં તત્પ્રતિસંધાનોપાયત્વાત્=વન્દનોપયોગિજ્ઞાનાદિગુણાધિક્યસ્ય યત્પ્રતિસંધાનં=જ્ઞાનં, તદુપાયત્વાત્ ।

વ્યવહારનય એવાહ યત એવં પર્યાયવિશેષ એવ ગુણવિશેષજ્ઞાનોપાયઃ, તદનુસારેણ ચ વન્દનાદિવ્યવસ્થા । તતઃ પર્યાય એવ પ્રધાનં ।

વ્યવહારનય કહે છે કે પર્યાય કે ઉંમર આદરણીય છે. જો કે આમ તો વંદન કરવા માટે ઉપયોગી તો વંદનીયમાં રહેલો ગુણ=આત્મપરિણામ જ છે. અર્થાત્ જે વંદન કરાય છે એ આત્માના ગુણને નજર સામે રાખીને જ કરાય છે. ઉંમર કે પર્યાયને નહિ. પરંતુ "આ વ્યક્તિમાં અધિકગુણો છે" એનું પ્રતિસંધાન=જ્ઞાન શી રીતે થાય ? એ જ્ઞાન કરવાનો ઉપાય આલયવિહારાદિની વિશુદ્ધિથી યુક્ત એવો પર્યાયવિશેષ=વંદકપર્યાય કરતા અધિક પર્યાય જ છે. અર્થાત્ જે સાધુ આલયવિહારાદિની વિશુદ્ધિથી વિશિષ્ટ એવા અધિક પર્યાયવાળો હોય તે સાધુ બીજા માટે વંદનીય બને, કેમકે એ પર્યાયને જોઈને જ નક્કી કરાય કે "આ સાધુ અધિક ગુણી છે" અને એ રીતે તેને વંદન કરાય.

આમ પર્યાય જ વંદનવ્યવહારમાં પ્રધાન બને છે. (જેઓ માત્ર ભાવને જ પ્રધાન માને છે. તેઓ વંદનાદિની વ્યવસ્થા શી રીતે કરશે ? કેમકે કોનામાં વધારે ગુણો છે ? એ આત્મપરિણામની બાબતો તો છદ્યસ્થો શી રીતે

જાણી શકે ? એટલે એમના મતે વંદનાદિ વ્યવસ્થા જ ન થટે.)

યશો. - ગુણવિશેષસ્ય 'દાસેણ મેઽ' ઇત્યાદિન્યાયાદ્ ગૌણત્વાત્ ।

ચન્દ્ર. - નનુ ગુણવિશેષોઽત્ર કથં ન પ્રધાનમ્ ? इत्यत आह गुणविशेषस्येत्यादि । सेवकेन क्रीतो गर्दभः सेवकस्य न भवति, किन्तु स यस्य स्वामिनः सेवकः, तत्स्वामिनः एव स गर्दभो भवति। एवं पर्यायविशेषेण गुणविशेषो भवति । गुणविशेषेण च वन्दनीयता भवति । एवं च वन्दनीयत्वं गुणविशेषेण क्रीतं, किन्तु गुणविशेषस्तु पर्यायविशेषस्याधीन इति कृत्वा तद् वन्दनीयत्वं पर्यायविशेषेणैव क्रीतं भवति । “पर्यायविशेषः गुणविशेषप्रयोजक” इति एतत्तु साधोः पर्यायवृद्ध्या लेश्याविशुद्धिवृद्धिप्रतिपादकेन भगवतीसूत्रेण प्रसिद्धमेव। तत्र हि “यथा यथा साधोः पर्यायवृद्धिर्भवति, तथा तथा साधोः चारित्रपरिणामवृद्धिर्भवति” इति प्रख्यापितम् ।

આમ ગુણ જ વંદનીય હોવા છતાં ગુણનું જ્ઞાન તો વિશિષ્ટપર્યાય દ્વારા જ થતું હોવાથી પર્યાય જ પ્રધાન બને. જેમ કોઈ સ્વામીના નોકરે ગધેડો ખરીદ્યો. તો અહીં નોકર પોતે સ્વામીનો હોવાથી નોકરનો ગધેડો પણ સ્વામીનો જ ગણાય. એમ અહીં વિશિષ્ટપર્યાય વડે ગુણવત્તાનો બોધ થાય. અને એના વડે વંદન થાય. એટલે ગુણવત્તાનું જ્ઞાન વિશિષ્ટપર્યાયને આધીન હોવાથી ગુણવત્તા જ્ઞાનને આધીન વંદન પણ વિશિષ્ટપર્યાયને આધીન જ ગણાય. ગુણ=ભાવ ગૌણ બની જાય.

યશો. - उक्तं च-(पंचवस्तु-१०१५)

“णिच्छयओ दुन्नेयं को भावे कंमि वट्टए समणो । व्यवहारओ उ कीरइ जो पुव्वट्ठओ चरित्तंमि ॥ इति ।

ચન્દ્ર. - અત્રાર્થે ગ્રન્થકારઃ વ્યવહારનયપુષ્ટિકરી પૂર્વપુરુષસમ્મતિમાહ ણિચ્છયઓ ઇતિ । નિશ્ચયતઃ== પરમાર્થતઃ એતત્ દુર્જેયમસ્તિ યદુત “કઃ શ્રમણઃ કસ્મિન્ ક્ષાયિકાદિભાવે વર્તતે ? ઇતિ । તતશ્ચ નિશ્ચયનયેન વન્દનવ્યવસ્થા કથં ભવેત્? યતઃ યો ગુણાધિકઃ સ એવ ગુણહીનસ્ય વન્દનીય ઇતિ નિશ્ચયનયાભિપ્રાયઃ । ગુણાધિકત્વં તુ દુર્જેયમેવેતિ નિશ્ચયનયાનુસારેણ વન્દનવ્યવસ્થા ન સંભવતિ । વ્યવહારતસ્તુ “યઃ ચારિત્રે પૂર્વસ્થિતઃ, પર્યાયજ્યેષ્ઠઃ ઇતિ યાવત્, સ વન્દ્યત” ઇતિ વ્યવસ્થા સંભવતિ ।

પંચવસ્તુકમાં કહ્યું છે કે “નિશ્ચયથી તો આ વસ્તુ માંડ માંડ જાણી શકાય કે “કયો સાધુ કયા ભાવમાં વર્તે છે ?” વ્યવહારથી તો જે સાધુ ચારિત્રમાં પ્રથમ સ્થિત હોય. (જેણે પહેલી દીક્ષા લીધી હોય) તે વંદનીય બને.

યશો. - नन्वेवं द्वयोरप्यनयोः स्वाग्रहमात्रेणाऽव्यवस्थितत्वात्किं प्रमाणं ? किं वाऽप्रमाणम् ? इति विविच्यताम्-अत आह-उभयनयमतं च=उक्तनयद्वयसम्मतं च पुनः ग्रहीतव्यं=आदरणीयं तुल्यवत्, उभयापेक्षायामेव प्रमाणपक्षव्यवस्थितेः ।

ચન્દ્ર. - एवं ग्रन्थकारेण निश्चयव्यवहारयोः प्रतिपादितयोः सत्योः किंकर्तव्यतामूढः कश्चिदाह नन्वेवं

इत्यादि । अव्यवस्थितत्वात्=संपूर्णसत्यत्वाभावात् । यतः द्वौ अपि एतौ स्वकदाग्रहग्रस्तौ, ततः एकतरस्याप्यभिप्रायः न प्रमाणपुरुषमान्यः=प्रामाणिको भवतीति ।

समाधानमाह उभयनयमतं चेत्यादि । तुल्यवत्=निश्चयनयव्यवहारनयौ परस्परं समानौ एव स्वीकर्तव्यौ । न तु एकतरस्यापि अधिकत्वमिति ।

ननु किमर्थं उभयं तुल्यवदादरणीयम् ? इत्यत आह उभयापेक्षायामेव=निश्चयव्यवहारोभयतुल्यत्वस्वीकारे एव प्रमाणपक्षव्यवस्थितेः=एकतरस्यैव स्वीकारे तु दुर्नयत्वमेव स्यात् ।

शिष्य : તમે બે નયો બતાવ્યા. પણ આ બે ય જણ પોત-પોતાના મતના આગ્રહવાળા છે. કોઈપણ મધ્યસ્થ બનીને વાત કરતું નથી. તો અમારે શું પ્રમાણભૂત માનવું ? શું અપ્રમાણભૂત માનવું ? તમે જ આનો વિવેક કરી આપો.

ગુરુ : બે ય નયને માન્ય પદાર્થો એક સરખી રીતે આદરવા જોઈએ. બેમાંથી એકનો પણ અપલાપ કે ઉપેક્ષા ન કરાય, કેમકે બે યના પદાર્થોની અપેક્ષા=સ્વીકાર કરવામાં આવે તો જ પ્રમાણ પક્ષની વ્યવસ્થા થાય છે. અર્થાત્ બે ય મતોનો સ્વીકાર જ પ્રામાણિક બને છે.

यशो. - सा च द्वयोरपि परस्परं ह्रस्वत्वदीर्घत्वयोरिवापेक्षिकयोगौणत्वमुख्यत्वयोः संभवान्नानुपपन्ना । तत्त्वं पुनरत्रत्यमध्यात्ममतपरीक्षायामेव ॥८९॥

चन्द्र. - ननु उभयपक्षस्वीकारेण प्रमाणव्यवस्था भवतीति भवता प्रतिपादितं । किन्तु सा प्रमाणव्यवस्थैव दुर्घट्य भवेत् । यतः 'वन्दनव्यवस्था का ?' इति त्वं वद । गुणाधिक एव वन्दनीयः, पर्यायस्तु न गवेषणीय इति वन्दनव्यवस्था यदि क्रियते, तर्हि भवतैव व्यवहारनयो दूरं क्षिप्तो भवेत् । यदि च आलयविहारादि विशुद्धियुक्तः पर्यायज्येष्ठः वन्दनीय इति वन्दनव्यवस्था क्रियते, तर्हि निश्चयनयस्य मरणं भवेत् । इदृशी काऽपि वन्दनव्यवस्था नास्ति, यत्र व्यवहारनयो निश्चयनयश्च द्वौ अपि आदृतौ भवेताम् । एवं च प्रमाणव्यवस्था दुर्घटैवेत्यत आह सा च=प्रमाणपक्षव्यवस्था च द्वयोरपि=निश्चयव्यवहारयोरपि ह्रस्वदीर्घत्वयोरिव=यथा किमपि वस्तु किञ्चिद्दीर्घवस्त्वपेक्षयैव ह्रस्वं भवति । दीर्घवस्त्वभावे तु ह्रस्वं वस्त्वपि न भवति । एवं किमपि वस्तु किञ्चिद्-ह्रस्ववस्त्वपेक्षयैव दीर्घं भवति । ह्रस्ववस्त्वभावे तु दीर्घं वस्त्वपि न भवतीति । एवं व्यवहारो निश्चयं विना, निश्चयश्च व्यवहारं विना न भवति । एतादृशयोः आपेक्षिकयोः=तयोः गौणत्वमुख्यत्वयोः=कुत्रचित्स्थाने व्यवहारनयो मुख्यो भवति । ततश्च तत्र व्यवहारनयानुसारिणी वन्दनव्यवस्था भवति । कुत्रचिच्च स्थाने निश्चयनयो मुख्यो भवति । ततश्च तत्र निश्चयनयानुसारिणी व्यवस्था भवति । एवं तयोः गौणत्वमुख्यत्वयोः संभवान्नानुपपन्ना=प्रमाणपक्षव्यवस्थेति अत्र योजनीयम् ।

द्वौ अपि नयौ स्वीकरणीयौ, किन्तु वन्दनव्यवस्था तु प्रायः एकदैव नयद्वयस्याप्यनुसारेण न भवति । किन्तु वक्ष्यमाणावस्थाभेदात् तदा तदा तत्र तत्र निश्चयस्य व्यवहारस्य वा मुख्यत्वं, तदितरस्य तु गौणत्वं भविष्यतीति प्रमाणपक्षव्यवस्था, वन्दनव्यवस्था च सुघट्य ॥८९॥

(શિષ્ય : બે ય ની એકસરખી અપેક્ષા રાખવી શી રીતે સંભવે ? હા ! જ્યાં પર્યાયથી મોટો સાધુ ગુણથી

પણ મોટા તરીકે નિશ્ચિત હોય ત્યાં તો નિશ્ચય અને વ્યવહાર બે ય જળવાય. પણ એ સિવાય તો બે ય નો એક સરખો આદર શી રીતે સંભવે ? જ્યાં પર્યાયથી નાનો સાધુ ગુણાધિક હોય ત્યાં બેમાંથી એક નય તો છોડવો જ પડવાનો. એટલે બે ય નયની એક સરખી અપેક્ષા સંભવિત નથી.)

ગુરુ : જેમ હ્રસ્વત્વ અને દીર્ઘત્વ પરસ્પર આપેક્ષિક છે. ટુંકાઈ એ લંબાઈની અપેક્ષાએ જ હોય છે. અને લંબાઈ પણ ટુંકાઈની અપેક્ષાએ જ હોય છે. કોઈક લાંબી વસ્તુની અપેક્ષાએ જ કોઈક વસ્તુ ટુંકી કહેવાય. એમ કોઈક ટુંકી વસ્તુની અપેક્ષાએ જ કોઈક વસ્તુ લાંબી કહેવાય. વળી આવા લંબાઈ-ટુંકાઈ વગેરે પદાર્થો આપેક્ષિક હોવાને લીધે જ કાયમ એક સરખા નથી રહેતા. જે વસ્તુ અમુક અપેક્ષાએ લાંબી હોય એ જ વસ્તુ અમુક અપેક્ષાએ ટુંકી પણ હોય. પૂજા કરવાની ત્રીજી આંગળી વચલીની અપેક્ષાએ નાની અને ટચલીની અપેક્ષાએ મોટી છે. એટલે એ ત્રીજી આંગળી નાની જ કે મોટી જ ન કહેવાય. અપેક્ષાએ નાની-મોટી કહેવાય.

એમ વ્યવહાર-નિશ્ચયમાં આપેક્ષિક એવું ગૌણત્વ-મુખ્યત્વ છે. અમુક સ્થાનની અપેક્ષાએ વ્યવહાર મુખ્ય બને તો ત્યાં નિશ્ચય ગૌણ બને. અમુકસ્થાનની અપેક્ષાએ વ્યવહાર કરતા નિશ્ચય મુખ્ય બને. એટલે આપણે પણ એ સ્થાનોને અનુસારે જ વ્યવહાર અને નિશ્ચયને ગૌણ-મુખ્યાદિ માનવાના છે. અને એટલે એ બે યની એકસરખી જ અપેક્ષા રાખેલી ગણાય. આમ એ બેની અપેક્ષા રાખવાની જે વાત કરી છે એ ઘટી જ શકે છે. એમાં કોઈ દોષ નથી.

... (આશય એ છે કે બે ય નયોને એક સરખા આદરણીય કહ્યા એટલે પ્રશ્ન ઉભો થાય કે ‘નાનો સાધુ જ્યાં વધુ ગુણવાન... વગેરે સ્થળોએ બે ય નો એક સરખો આદર શી રીતે કરી શકાય ? બેમાંથી એકને તો ગૌણ બનાવવો જ પડે. અને જો ગૌણ બનાવીએ તો બે ય નો એકસરખો આદર, એકસરખી અપેક્ષા રાખેલી ન ગણાય.”

આનો ઉત્તર એ કે કોઈપણ એક નયને કાયમ માટે ગૌણ અને બીજાને કાયમ માટે મુખ્ય બનાવી દીધો હોત તો તો બે યનો એકસરખો આદર કરેલો ન જ ગણાય. પણ આ બે ય માં અમુકસ્થાને એક નય મુખ્ય અને બીજો ગૌણ બને છે. અને અમુક સ્થાને બીજો નય મુખ્ય બને તો પહેલો નય ગૌણ બને છે. એટલે આપણે તો બે ય નયોને તે તે સ્થાનને લઈને ગૌણ અને મુખ્ય માનીએ છીએ. માટે બે ય ની એક સરખી અપેક્ષા-આદર કરેલો ગણાય. માટે કોઈ દોષ નથી.)

આ અંગેનું તત્ત્વ અમે અધ્યાત્મમત્તપરીક્ષામાં જ જણાવેલ છે. ॥૮૮॥

યશો. - एतेन निश्चयनयमात्रावलम्बिना दत्तं दूषणं प्रतिक्षिप्तमित्याह—

एएण नाणगुणओ लहुओ जइ वंदणारिहो नूणं ।

होइ गिहत्थो वि तहा गुणंतरेणं ति णिहलियं ॥९०॥

चन्द्र. - एतेन=“न केवलं निश्चयनयः, किन्तु व्यवहारनयोऽपि निश्चयनयवदेवादरणीय” इति प्रतिपादनेन निश्चयनयमात्रावलम्बिना=व्यवहारनयविरोधिनेति मात्रशब्दस्यार्थः दत्तं=अधुनैव वक्ष्यमाणं दूषणं प्रतिक्षिप्तं=दूरीकृतं भवति ।

→ एतेन “लघुकः यदि ज्ञानगुणतः वन्दनार्हः, गृहस्थोऽपि गुणान्तरेण तथा=वन्दनार्ह भवति” इति

નિર્દલિતમ્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

આ જે વાત કરી કે વ્યવહાર અને નિશ્ચય વચ્ચે આપેલિક ગૌણત્વ-મુખ્યત્વ છે. એના દ્વારા બીજો એક ફાયદો એ થયો કે નિશ્ચયનયમાત્રને અવલંબન કરનારાએ જે એક દૂષણ આપેલું (જે હવે કહેશું) તેનું પણ ખંડન થઈ ગયું.

આ જ વાત કરે છે કે

ગાથાર્થ : ઉભયમતનો સ્વીકાર કર્યો હોવાથી આ દૂષણ નિર્દલિત=ખતમ કરાયેલું થાય છે કે “જો નાનો સાધુ પણ જ્ઞાનગુણને લીધે વંદનયોગ્ય બનતો હોય તો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ નામના (ચારિત્રભિન્ન) ગુણ વડે ગૃહસ્થ પણ સાધુઓને માટે વંદનીય બનશે.

યશો. - એણ ત્તિ । એતેન=ઉભયમતાઙ્ગીકારેણ ઇતિ=એતદ્વણિતં નિર્દલિતં=નિરાકૃતમ્ । ઇતીતિ કિમ્ ? લઘુકોઽપિ=વયઃપર્યાયાભ્યાં હીનોઽપિ યદિ જ્ઞાનગુણેન વન્દનાર્હઃ=વન્દનયોગ્યો વયઃપર્યાયાભ્યાં જ્યેષ્ઠસ્યાપીતિ ગમ્યમ્, યદા તદાક્ષેપાત્તદા નૂનં=નિશ્ચિતં ગુણાન્તરેણ=સ્વાવૃત્તિક્ષાયિકસમ્યક્ત્વા-દિગુણેન ગૃહસ્થોઽપિ=ગૃહિધર્માપિ તથા વન્દ્યો ભવતિ । ન હિ જ્ઞાનારાધનમિવ દર્શનારાધનમપિ ન મોક્ષાઙ્ગમિતિ ॥૧૦॥

ચન્દ્ર. - યદા તદાક્ષેપાત્=યત્ર યત્સર્વનામપ્રયોગોઽસ્તિ, તત્રાવશ્યં તત્સર્વનામપ્રયોગો ભવત્યેવ । एवं યદા=યત્સર્વનામપદપ્રયોગાત્ તદાક્ષેપાત્=અવિદ્યમાનસ્યાપિ તત્સર્વનામપદપ્રયોગસ્ય સ્વતઃ ગમ્યત્વાત્ । ગાથાયાં ‘યદિ’ ઇતિ યત્સર્વનામપ્રયોગોઽસ્તિ । તતઃ ટીકાકારેણ ગાથાયામદૃશ્યમાનોઽપિ ‘તદા’ ઇતિ તત્સર્વનામપ્રયોગઃ ‘યદિ’ પ્રયોગાત્ સ્વયં ગૃહીત ઇતિ ભાવઃ । સ્વાવૃત્તિ ઇત્યાદિ । સાધૌ અવર્તમાનો યઃ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વાદિગુણઃ, તેન । યથા હિ જ્ઞાનારાધનાર્થં પર્યાયલઘુરપિ જ્ઞાનગુણાધિકો વન્દનીયો ભવેત્, તર્હિ સમ્યગ્દર્શનારાધનાર્થં શ્રાવકોઽપિ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વી ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વના વન્દનીયો ભવેદેવેતિ । તતશ્ચ ગૃહસ્થાઃ સાધવો વા યે યેભ્યઃ સકાશાદ્ ગુણાધિકાઃ, તે તેષાં વન્દનીયા એવેતિ નિશ્ચયનયમાત્રાવલમ્બિનો અભિપ્રાયઃ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ : આપણે આગળ નિશ્ચયનયને પ્રધાન બનાવીને વાત કરેલી કે “વંદક જે ગુણની આરાધના કરવા ઈચ્છતો હોય એ ગુણથી અધિક જે હોય તે એને માટે વંદનીય બને. અને એટલે વ્યાખ્યાનકાળે જ્ઞાનગુણની આરાધના કરવા ઈચ્છતા મોટાઓ જ્ઞાનગુણથી અધિક નાનાને પણ વંદન કરે.”

આપણે તો બે ય નયને માનીએ છીએ. આ સ્થળે નિશ્ચયનયને આપણે મુખ્ય બનાવ્યો છે. પણ જે માત્ર નિશ્ચયનયને જ માને છે એ તો આ નિયમ પકડીને કહે છે કે “ઉંમર અને પર્યાયથી હીન એવો પણ સાધુ ઉંમર અને પર્યાયથી મોટાઓને પણ જો જ્ઞાનગુણને લીધે વંદનીય બનતો હોય તો પછી હવે તો એ પણ નિશ્ચિત થાય છે કે સાધુમાં ન રહેલા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વાદિ ગુણ વડે ગૃહસ્થ પણ વંદનીય બને. જેમ જ્ઞાનની આરાધના મોક્ષનું અંગ છે. તેમ દર્શનની આરાધના પણ મોક્ષનું અંગ જ છે. “અંગ નથી” એમ તો ન જ કહેવાય. એ પણ જ્ઞાનારાધનાની જેમ મોક્ષનું અંગ છે.” (દૂષણનું નિરૂપણ પૂર્ણ) ॥૮૦॥

યશો. - એતદર્થમેવ વિવેચયતિ-

જેણેવં વવહારો વિરાહિઓ હોઇ સો વિ બલિઅયરો ।

‘વવહારો વિ હુ બલવં’ ઇચ્છાઇઅવયણસિદ્ધમિણં ॥૧૧॥

ચન્દ્ર. - એતદ્વ દૂષણં ઉભયનયસ્વીકારેણૈવ પ્રતિક્ષિપ્તમસ્તિ । કિન્તુ સ્પષ્ટતાર્થ એતદર્થમેવ=નિશ્ચયનય-
માત્રાવલમ્બિદત્તસ્ય દૂષણસ્ય પ્રતિક્ષેપમેવાહ→ યેન એવં વ્યવહારઃ વિરાધિતઃ ભવતિ । સોઽપિ બલિકતરઃ ।
ઇદમ્ “વ્યવહારોઽપિ બલવાન્” ઇત્યાદિકવચનસિદ્ધમ્ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

આ દૂષણનું ખંડન ઉભયમતના સ્વીકાર વડે શી રીતે થઈ ગયું ? એ વાતને વિસ્તારથી જણાવે છે.

ગાથાર્થ : જે કારણથી આ પ્રમાણે માનવામાં તો વ્યવહાર વિરાધના કરાયેલો થાય છે. તે વ્યવહાર પણ
વધારે બળવાન છે. “વ્યવહાર પણ બળવાન છે” ઈત્યાદિ વચનથી આ વાત સિદ્ધ છે.

યશો. - જેણેવં તિ । યેન કારણેન એવં=ઉક્તરીત્યા ગૃહસ્થવન્દને વ્યવહારઃ=વ્યવહારનયઃ
વિરાદ્ધઃ=અનફીકૃતઃ સ્યાત્, ટઙ્કરહિતરૂપ્યસ્થાનીયસ્ય યતિવેષરહિતસ્ય સંયમવતોઽપિ
વ્યવહારનયેન વન્દનાઽનફીકરણાત્ ।

ચન્દ્ર. - યેન કારણેનેત્યાદિ । ઇદમત્ર બોધ્યમ્ । દ્વૌ અપિ નયૌ સ્વીકરણીયૌ, કિન્તુ અવસ્થાવિશેષાનુસારેણ
કુત્રચિદ્ વ્યવહારઃ કુત્રચિદ્ નિશ્ચયો મુખ્યો ભવતિ । તત્ર વ્યાખ્યાનસંબંધિવન્દનકાલે નિશ્ચયનયસ્ય મુખ્યત્વાત્
તત્ર પર્યાયજ્યેષ્ઠા અપિ જ્ઞાનગુણાધિકમનુભાષકં વન્દન્તે । કિન્તુ ગૃહસ્થસાધ્વોઃ પરસ્પરં વન્દનવિચારણાયાન્તુ
સામાન્યતઃ વ્યવહાર એવ મુખ્યઃ । તતશ્ચ તત્ર આલયાદિશુદ્ધિવિશિષ્ટઃ પર્યાયજ્યેષ્ઠ એવ વન્દનીયઃ । ન તુ
ક્ષાયિકસમ્યગ્દર્શનગુણાધિકોઽપિ શ્રાવકઃ । યતસ્તત્ર વ્યવહારનયો મુખ્ય ઇતિ ।

નનુ અત્ર વ્યવહારનયવિરાધના કથં સ્યાત્ ? ઇત્યત આહ ટઙ્કરહિતેત્યાદિ । સુવર્ણધાતુઘટિતઃ વસ્તુવિશેષઃ
અત્ર રૂપ્યં । તત્ર ચ રાજ્યવ્યવસ્થાનુસારિ યત્ત્વિહં ક્રયવિક્રયવ્યવહારાર્થં ક્રિયતે, તત્ ટઙ્કં । તત્ર સાધુવેષઃ
ટઙ્કસ્થાનીયઃ, સુવર્ણઘટિતં રૂપ્યં તુ વિરતિપરિણામઃ । તત્ર યથા ટઙ્કસહિતં રૂપ્યકમેવ વ્યવહારપથમવતરતિ, એવં
સાધુવેષસહિતઃ વિરતિપરિણામઃ વન્દનીયતાપ્રયોજકો ભવતિ । ટઙ્કરહિતં રૂપ્યકં તુ વ્યવહારેઽનુપયોગી, તથાપિ
સુવર્ણઘટિતરૂપ્યકસ્ય સદ્ભાવાત્ સુવર્ણસ્ય મૂલ્યં તુ તત્ર પ્રાપ્યત એવ । એવં સાધુવેષરહિતઃ વિરતિપરિણામઃ
વન્દનીયતાપ્રયોજકો ન ભવતિ, તથાપિ કર્મક્ષયાદિકારી તુ ભવત્યેવ । ટઙ્કસહિતં ક્ષુદ્રધાતુનિર્મિતં તુ રૂપ્યકં ન
વ્યવહારે ઉપયોગી, નાપિ તસ્ય કિમપિ મૂલ્યં ભવતિ । એવં વિરતિપરિણામરહિતઃ સાધુવેષઃ ન વન્દનીયતાપ્રયોજકઃ,
નાપિ નિર્જરાદિકાર્યકારી । ચતુર્થસ્તુ સર્વથા નિરર્થક એવેતિ । અત્ર વિરતિપરિણામઃ આલયાદિવિશુદ્ધ્યાઽનુમેયો
ભવતીતિ ।

ટીકાર્થ : એ નિશ્ચયનયવાદીના મતનું ખંડન થઈ ગયું. કેમકે એણે કહેલી પદ્ધતિથી જો ગૃહસ્થને વંદન
કરવામાં આવે તો વ્યવહારનયની વિરાધના=અનફીકાર કરાયેલો થાય. તે આ પ્રમાણે — જે દેશમાં રાજકીય

મહોરવાળો સુવર્ણનો સિક્કો ચલણ તરીકે વપરાતો હોય ત્યાં રાજકીયમહોર વિનાનો સુવર્ણનો સિક્કો ચલણમાં ન ચાલે. એમ સાધુવેષ એ રાજકીયમહોરછાપ જેવો છે. આત્માનો સંયમપરિણામ એ સુવર્ણસિક્કા જેવો છે. સાધુવેષ વિનાનો આત્મા સંયમપરિણામવાળો હોય તો ય એ વ્યવહારનયથી વંદનીય નથી. તો પછી ક્ષાયિકસમકિતી શ્રાવકમાં તો સાધુવેષ કે સંયમપરિણામ એક પંજા ન હોવાથી એને તો વંદન કરવાની વાત વ્યવહાર ન જ માને એ સ્વાભાવિક છે. એટલે તમારી વાત માનવામાં વ્યવહારનો અપલાપ કરેલો ગણાય.

યશો. - વિશુદ્ધયતિલિङ્ગસ્ય સુવિહિતસ્યૈવ ટઙ્કસહિતરૂપ્યસ્થાનીયસ્ય વન્દને ઉભયનયાશ્રયણસંભવાદન્યતરાશ્રયણેઽન્યતરવિરાધનાપ્રસङ્ગઃ ઇતિ ભાવઃ ।

ચન્દ્ર. - નનુ યદિ એવં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વનઃ શ્રાવકસ્ય સાધુના વન્દને ક્રિયમાણે વ્યવહારનયવિરાધના ભવતિ । તર્હિ કેન પ્રકારેણોભયનયારાધના સ્યાત્ ? ઇતિ ઉચ્યતામ્ ઇતિ જિજ્ઞાસાયમાહ વિશુદ્ધયતિલિङ્ગસ્ય=શાસ્ત્રાનુસારી સાધુવેષઃ યસ્ય, તસ્ય । એતેન ટઙ્કસત્તાઽભિહિતા । સુવિહિતસ્યૈવ=સુ=શોભનં વિહિતં=અનુષ્ઠાનં યસ્ય તસ્ય । એતેન રૂપ્યસત્તાઽભિહિતા । તથા ચાહ ટઙ્કસહિતેત્યાદિ । અન્યતરાશ્રયણે=શોભનાનુષ્ઠાનહીનસ્ય સાધુવેષધારિણઃ વન્દને, સાધુવેષરહિતસ્ય વા સંયમપરિણામયુક્તસ્ય વન્દને અન્યતરવિરાધનાપ્રસङ્ગઃ=પ્રથમે નિશ્ચયનયસ્ય, દ્વિતીયસ્મિન્ વ્યવહારનયસ્ય વિરાધનાયાઃ પ્રસङ્ગઃ ઇતિ ।

, નિશ્ચય આત્મપરિણામને માને છે, વ્યવહાર વેષની પ્રધાનતા માને છે. એટલે વિશુદ્ધસાધુવેષથી યુક્ત એવો સંયમપરિણામી આત્મા કે જે રાજકીયમહોરછાપથી યુક્ત સુવર્ણના સિક્કા જેવો છે. એને વંદન કરવામાં જ બે ય નયનો આશ્રય=સ્વીકાર સંભવી શકે છે. એટલે માત્ર સાધુવેષને આગળ કરી અસંયમીને પણ વંદીએ તો નિશ્ચયની વિરાધના થાય અને માત્ર સંયમપરિણામાદિને આગળ કરી ગૃહસ્થાદિને વંદન કરીએ તો વ્યવહારની વિરાધના થાય. એટલે તમારામાં વ્યવહારની વિરાધના સ્પષ્ટ રીતે થાય છે. માટે તમારી વાત માન્ય ન બને.

યશો. - નનુ નિશ્ચયારાધને વ્યવહારવિરાધનમકિञ્ચિત્કરમિત્યાશઙ્ક્યાહ-સોઽપિ=વ્યવહારનયોઽપિ બલિકતરઃ=બલીયાન્ । સ્વસ્થાને તસ્ય પરાઽપ્રતિક્ષેપ્યત્વાદ્, અસ્થાને પ્રતિક્ષેપસ્ય ચ નિશ્ચયેઽપિ તુલ્યત્વાત્ ।

ચન્દ્ર. - કથં વ્યવહારનયો બલીયાન્ ? ઇત્યાહ સ્વસ્થાને=વ્યવહારપ્રાધાન્યસ્થાને તસ્ય=વ્યવહારસ્ય પરાપ્રતિક્ષેપ્ય ત્વાત્=નિશ્ચયનયેનાખણ્ડનીયત્વાત્ । નનુ વ્યવહારસ્થાને વ્યવહારઃ નિશ્ચયેન ન પ્રતિક્ષિપ્યતે, કિન્તુ નિશ્ચયસ્થાને તુ નિશ્ચયનયેન સ પ્રતિક્ષિપ્યત એવ । તતશ્ચ નિશ્ચયનય એવ બલીયાનિત્યત આહ અસ્થાને=વ્યવહારસ્યાસ્થાને પ્રતિપક્ષેપસ્ય=ખણ્ડનસ્ય ચ નિશ્ચયેઽપિ તુલ્યત્વાત્ । યથા વ્યવહારાસ્થાને વ્યવહારસ્ય નિશ્ચયેન પ્રતિક્ષેપઃ ક્રિયતે, તથૈવ નિશ્ચયસ્યાસ્થાને નિશ્ચયસ્ય પ્રતિક્ષેપઃ વ્યવહારેણ ક્રિયત એવેતિ સ્વસ્વસ્થાને નિશ્ચયઃ વ્યવહારશ્ચ દ્વાવપિ બલીયાંસૌ, પરસ્થાને ચ દ્વૌ અપિ નિર્બલૌ । તથા ચ નિશ્ચયસ્યૈકાન્તેનાગ્રહઃ નોચિતઃ ।

શિષ્ય : સંયમપરિણામી ગૃહસ્થને વંદન કરવામાં નિશ્ચયની આરાધના તો થાય જ છે ને ? તો પછી ત્યાં

વ્યવહારની વિરાધના થાય તો પણ શું વાંધો ? એમાં કોઈ જ નુકશાન નથી.

ગુરુ : નિશ્ચયનય તો અમુકસ્થાને વ્યવહાર કરતા બળવાનું છે જ. પણ એ જ રીતે વ્યવહાર પણ અમુકસ્થાને નિશ્ચય કરતા બળવાનું છે. કેમકે નિશ્ચયના સ્થાનમાં ભલે નિશ્ચય વડે વ્યવહારનું ખંડન થાય. પણ વ્યવહારના સ્થાને વ્યવહારનું નિશ્ચય વડે ખંડન થઈ શકતું નથી.

(શિષ્ય : વ્યવહારના સ્થાને વ્યવહાર ભલે નિશ્ચયથી અપ્રતિક્ષેપ્ય હોય પરંતુ નિશ્ચયના સ્થાને તો એ પ્રતિક્ષેપ્ય બને જ છે ને ? તો પછી વ્યવહાર નબળો ન ગણાય ?)

ગુરુ : વ્યવહારના અસ્થાનમાં વ્યવહાર નિશ્ચયથી પ્રતિક્ષેપ્ય બને છે એટલે જો વ્યવહાર નબળો ગણવાનો હોય. તો તો નિશ્ચયના અસ્થાનમાં નિશ્ચય પણ વ્યવહારથી પ્રતિક્ષેપ્ય બને જ છે એ રીતે તો પછી નિશ્ચય પણ નબળો જ માનવો પડે.

યશો. - ન ચ નાસ્ત્યમૂદ્દશં વ્યવહારસ્થાનં યનિશ્ચયસ્યાઽસ્થાનમિતિ વાચ્યમ્, વન્દ્યે દોષાઽપ્રતિસન્ધાનગુણપ્રતિસન્ધાનદશાયાં વ્યવહારાવકાશેઽપિ નિશ્ચયાનવકાશાત્ ।

ચન્દ્ર. - નવુ “સ્વસ્થાને વ્યવહારો બલીયાન્”ઈતિ યદુક્તમ્ । તત્ર કિં એતાદૃશં સ્થાનં અસ્તિ, યત્ કેવલં વ્યવહારસ્યૈવ સ્થાનં ભવેત્, ન તુ નિશ્ચયસ્ય ? અહં તુ મન્યે નાસ્ત્યમૂદ્દશં વ્યવહારસ્થાનં । અત આહ વન્દ્યે=વન્દનીયે દોષાપ્રતિસન્ધાન ગુણપ્રતિસન્ધાનદશાયાં=“અસ્મિન્ અવન્દનીયતાપ્રયોજકા દોષાઃ સન્તિ” ઇતિ દોષાણાં પ્રતિસન્ધાનં યત્ર નાસ્તિ । કિન્તુ અસ્મિન્ વન્દનીયતાપ્રયોજકાઃ ગુણાઃ સન્તીતિ ગુણાનાં પ્રતિસન્ધાનં યત્રાસ્તિ । તત્ર વ્યવહારાવકાશેઽપિ=વ્યવહારેણ તત્ર વન્દને ક્રિયમાણેઽપિ નિશ્ચયાનવકાશાત્=તત્રાવન્દનીયતાપ્રયોજકદોષસદ્ભાવેન નિશ્ચયેન તત્ર વન્દનં અયુક્તમેવ । તથા ચ તત્ર વ્યવહારસ્ય સ્વસ્થાનં, નિશ્ચયસ્ય પરસ્થાનમિતિ વ્યવહારોઽપિ તાદૃશે સ્થાને બલવાન્ ભવત્યેવ ।

ઇદમત્ર તાત્પર્યમ્ । આલયાદિશુદ્ધિવિશિષ્ટઃ પર્યાયજ્યેષ્ઠઃ વ્યવહારેણ વન્દનીયઃ । નિશ્ચયનયેન તુ ગુણવિશેષાધિક એવ વન્દનીયઃ । તત્ર યો યઃ ગુણવિશેષાધિકો ભવતિ, સઃ સઃ તાદૃશપર્યાયજ્યેષ્ઠો ભવતિ વા નેતિ એવં કુત્રચિન્નિશ્ચયસત્ત્વેઽપિ વ્યવહારાભાવાત્ તત્સ્થાનં નિશ્ચયસ્ય સ્વસ્થાનં ભવતિ । યથાઽનુભાષકલઘોઃ વન્દનીયત્વમ્ । કિન્તુ ય આલયાદિવિશુદ્ધિવિશિષ્ટઃ પર્યાયજ્યેષ્ઠઃ ભવતિ, સ તુ અવશ્યં ગુણવિશેષાધિકો ભવતિ તતશ્ચ તત્સ્થાનં યથા વ્યવહારસ્ય, તથૈવ નિશ્ચયસ્યાપિ । એવં ચ નિશ્ચયરહિતં વ્યવહારસ્થાનં યદ્યપિ ન ભવેત્ ।

કિન્તુ નિર્ગુણોઽપિ યઃ સાધુઃ કપટાદિના આલયવિહારાદિવિશુદ્ધિમાન્ ભવતિ । પર્યાયજ્યેષ્ઠશ્ચ ભવતિ । સ શ્રાવકાદિના વન્દનીય એવ, યાવત્તસ્ય દોષા ન જ્ઞાયેરન્ । એવં ચ તાવત્કાલં તત્સ્થાનં વ્યવહારસ્ય ગણ્યતે, કિન્તુ સ ગુણવિશેષાધિકો નાસ્તીતિ તત્સ્થાનં નિશ્ચયસ્ય ન ગણ્યતે । એવં ચ તત્ર વ્યવહારો બલવાન્ સિદ્ધ્યતીતિ ।

શિષ્ય : એમ બોલી દેવા માત્રથી એવું સાબિત નથી થઈ જતું કે “નિશ્ચયનું પણ અસ્થાન છે.” ચારિત્રરહિત, જ્ઞાનગુણાધિક આત્મા પાસેથી જ્ઞાન લેવું હોય તો એ વ્યવહારનું અસ્થાન અને નિશ્ચયનું સ્થાન મળે છે. પણ તમે એવું કોઈક સ્થાન બતાવો તો ખરાં કે જે નિશ્ચયનું સ્થાન ન હોય અને માત્ર વ્યવહારનું સ્થાન હોય. અમારી દૃષ્ટિએ તો આવું કોઈ જ સ્થાન નથી.

ગુરુ : જ્યારે વંદનીયમાં દોષ હોવા છતાં પણ દોષોનું જ્ઞાન વંદકને ન થાય અને એમાં ગુણો ન હોવા છતાં પણ ગુણોનું પ્રતિસંધાન જ વંદકને થાય. ત્યારે વંદક એ વંદનીયને વંદન કરે છે. અહીં વંદનીયમાં ગુણો જ ન હોવાથી નિશ્ચયનું સ્થાન નથી. છતાં પણ વંદન કરવામાં આવે છે. એટલે વ્યવહારનું સ્થાન છે.

યશો. - ઉક્તમભિયુક્તસમ્મત્યા પ્રમાણયતિ-એતદ્=વ્યવહારસ્ય બલિકતરત્વં "વ્યવહારો વિ હુ વલવં" इत्यादिकवचनसिद्धम् ।

વ્યવહારો વિ હુ બલવં જં છઝમત્થંપિ વંદઈ અરહા । જા હોઈ અણાભિન્નો જાણંતો ઘમ્મયં એયં ॥ इति हि भाष्यकारो (भू०भा० १२३) बभाण । युक्तं चैतत्, कृतकृत्यस्याप्यर्हतो व्यवहारविघातेच्छयास्तस्य मोक्षाऽनङ्गत्वेऽसंभवात् ।

चन्द्र. - उक्तं=प्रतिपादितं तत्त्वं अभियुक्तसमम्पत्या=प्राचीनपुरुषानुमत्या प्रमाणयति=सत्यत्वेन स्थापयति ।

ગાથાર્થસ્ત્વયમ્-વ્યવહારનયોઽપિ બલવાનસ્તિ । યતઃ અર્હન્નપિ=કેવલ્યપિ યાવત્ અનભિજ્ઞાતો ભવતિ, તાવત્ "એતદ્ વન્દનં ધર્મઃ" इति जानानः छद्मस्थमपि स्वगुर्वादिकं वन्दते ।

યુક્તચૈતત્=વ્યવહારનયસ્ય બલવત્ત્વં, મોક્ષાનુકૂલત્વમિતિ યાવત્ । વ્યવહારવિઘાતેચ્છયા:= 'મા વન્દનાદિવ્યવહારસ્ય વિઘાતો ભૂત' इति इच्छयाः तस्य=व्यवहारस्य मोक्षानङ्गत्वे=मोक्षाननुकूलत्वे, મોક્ષાકારણત્વે इति યાવત્ असंभवात् । યદિ હિ વ્યવહારઃ મોક્ષાઙ્ગં ન સ્યાત્, તર્હિ વ્યવહારવિઘાતેચ્છા કેવલિનો ન સ્યાત્ । યતઃ કેવલો મોક્ષાઙ્ગમેવ રક્ષિતુમિચ્છતિ । ન તુ મોક્ષાનુકૂલમિતિ । કિન્તુ કેવલો વ્યવહારરક્ષણાર્થં इच्छं प्रयत्नं च करोति । ततः व्यवहारोऽपि मोक्षाङ्गं बलवानिति ज्ञायते ।

આ જે બધી વાત કરી કે "વ્યવહાર પણ બળવાન છે..." એને ભાષ્યકાર મહાપુરુષની સંમતિ દ્વારા સાચી સાબિત કરે છે. તે આ પ્રમાણે -

વ્યવહારની અધિકબલવત્તા ભાષ્યપાઠથી સિદ્ધ જ છે. ભાષ્યકારે કહ્યું છે કે → વ્યવહારનય પણ બળવાન છે. કેમકે, અર્હન્ = કેવલી પોતે કેવલી તરીકે જણાયા ન હોય તો તેઓ નાના હોય તો પોતે કેવલી હોવા છતાં પણ "આ વડીલોને વંદન કરવા એ ધર્મ છે" એમ જાણીને છદ્મસ્થ વડીલોને પણ વંદન કરે. ←

"વ્યવહારનય પણ બળવાન છે" એ વાત ખરેખર યોગ્ય છે. બાકી જો વ્યવહાર એ મોક્ષનું અંગ = કારણ ન હોત તો તો કૃતકૃત્ય થઈ ગયેલા એવા પણ કેવલીઓને વ્યવહારનો વિઘાત ન કરવાની ઈચ્છા = વ્યવહારને જાળવવાની ઈચ્છા ન સંભવત. શા માટે કેવલીઓ વ્યવહારને રક્ષવાની ઈચ્છા કરે ? પણ હકીકત એ છે કે વ્યવહાર મોક્ષાંગ છે એટલે તેનું રક્ષણ કરવાની ઈચ્છા કેવલીઓને થાય છે. અને વ્યવહાર મોક્ષાંગ હોવાથી એ પણ બળવાન તરીકે સિદ્ધ થાય છે.

यशो. - न च "तस्य तथाविधेच्छा न युक्तियुक्ता; वीतरागत्वव्याहतेः" इति दिगम्बरकुनोद्यं शङ्कनीयम्,

ચન્દ્ર. - દિગમ્બરાનુસારી શક્કતે ન ચ તસ્ય= કેવલિનઃ તથાવિધેચ્છા=“વ્યવહારસ્ય વિઘાતો મા ભૂત”ઈતીચ્છા । વીતરાગત્વવ્યાહતે=ઈચ્છવાન્ વીતરાગો ન ભવતીતિ ઇચ્છાવતઃ કેવલિનઃ વીતરાગત્વં ન સ્યાદિતિ ભાવઃ । દિગમ્બરકુનોદ્યં=દિગમ્બરસ્ય નિન્દનીયા શક્કા ।

શિષ્ય : કેવલીને “હું વ્યવહારનો વિઘાત થતો અટકાવું.” એવી ઈચ્છા થઈ જ ન શકે. કેમકે આવી ઈચ્છા તો “વ્યવહાર ઉપર કેવલીઓને રાગ છે” એ વાતને સૂચિત કરે છે. એટલે એ ઈચ્છા માનીએ તો કેવલીની વીતરાગતા જ નષ્ટ થવાની આપત્તિ આવે.”

યશો. - અનભિષ્વજ્ઞરૂપાયા ઇચ્છાયા રાગાઽનાત્મકત્વાત્, પ્રત્યુત તસ્યાઃ કાસ્મયરૂપત્વાત્ । વ્યવસ્થિતં ચૈતન્નન્દિવૃત્તૌ-“ક્વચિદર્હતામિચ્છાભાવાનભિધાનં તુ રાગાઽયોગમાત્રાભિપ્રાયાત્ ઇતિ બોધ્યમ્ ॥૧૧॥

ચન્દ્ર. - સમાધતે - અનભિષ્વજ્ઞરૂપાયા ઇત્યાદિ । તથા ચ કેવલિનઃ સા ઇચ્છા અસ્તિ, કિન્તુ તાદૃશીચ્છા રાગો ન ગણ્યતે ઇતિ કેવલિનો વીતરાગત્વમક્ષતમેવ । ન કેવલં સા ઇચ્છા ન રાગરૂપા, પ્રત્યુત તસ્યાઃ=વ્યવહારાવિઘાતેચ્છાયાઃ કાસ્મયરૂપત્વાત્=ક્ષાયિકકરૂણાગુણરૂપત્વાત્

નનુ કથં “સા ઇચ્છા રાગો નાસ્તિ”ઈતિ ભવત્કથનમાત્રેણ શ્રદ્ધેયમિત્યતઃ નન્દિવૃત્તેઃ સમ્મતિમાહ વ્યવસ્થિતં ચેત્યાદિ । ઇચ્છાભાવાનભિધાનં=અર્હતાં ઇચ્છા સંભવતીતિ યત્ કુત્રચિત્ નોક્તં, યદ્વાઽર્હત્સુ યત્ ઇચ્છાઽભાવાભિધાનં, તત્તુ રાગાઽયોગમાત્રાભિધાનાત્=રાગસ્વરૂપાયાઃ ઇચ્છાયાઃ યઃ અયોગઃ=અભાવઃ અર્હત્સુ વર્તતે । તમેવાદાયૈવ ઇચ્છાસદ્ભાવો ન ગણ્યતે ઇતિ ॥૧૧॥

ગુરુ : દિગંબરોની આવી ખરાબ શંકા તું ન કર. ઈચ્છા બે પ્રકારની હોય. અભિષ્વજ્ઞરૂપ અને અનભિષ્વજ્ઞરૂપ. એમાં કેવલીઓને અનભિષ્વજ્ઞરૂપ ઈચ્છા હોય છે. અને એ રાગરૂપ નથી. પરંતુ એ તો કરૂણા સ્વરૂપ છે. એટલે એ હોવા માત્રથી કેવલીઓમાં વીતરાગતાની હાનિ થતી નથી.

(શિષ્ય : કેવલીઓને અનભિષ્વજ્ઞરૂપ ઈચ્છા હોય છે.” આ વાત તમે કયા આધારે કરી શકો ?)

ગુરુ : આ આખો પદાર્થ નન્દિસૂત્રની વૃત્તિમાં વ્યવસ્થિત છે. તે આ પ્રમાણે → કોઈક જગ્યાએ અરિહંતોને ઈચ્છાના સદ્ભાવનું અભિધાન કરેલ નથી. (એટલે કે કેવલીઓને ઈચ્છાનો નિષેધ કરેલો છે.) તે અભિધાન તો “કેવલીઓમાં રાગનો યોગ ન હોય” એ જ અભિપ્રાયથી કરેલું છે. (અર્થાત્ રાગ વિના તો અનભિષ્વજ્ઞરૂપ ઈચ્છા હોય જ છે. એનો નિષેધ નથી.) ॥૮૧॥

યશો. - નનુ યદ્યુભયોરાશ્રયણં યુક્તં તર્હિ પ્રકૃતે જ્ઞાનજ્યેષ્ઠવન્દને પર્યાયજ્યેષ્ઠાનાં વ્યવહારસત્તા(મત્તા) કુતો નાઙ્ગીક્રિયતે ? ઇત્યાશક્કયામાહ-

ઉભયગહણા ય ણિયણિયઠાણે કહિયસ્સ સેવણં સેયં ।

તેણ ણ કત્થઇ કસ્સવિ દોસોઽગહણે વિ ણાયવ્વો ॥૧૨॥

ચન્દ્ર. - શક્કતે નનુ ઇત્યાદિ । કુતો નાઙ્ગીક્રિયતે ?=તથા ચ તત્ર વ્યવહારનયાનુસારેણ પર્યાયજ્યેષ્ઠાન્ પ્રતિ

વન્દનં કુતો ન ક્રિયતે ? इति भावः ।

→ ઉભયગ્રહણાચ્ચ નિજનિજસ્થાને કથિતસ્ય સેવનં શ્રેયઃ । તેન કુત્રચિત્ કસ્યાઽપિ અગ્રહણેઽપિ ન દોષઃ જ્ઞાતવ્યઃ ← इति गाथार्थः ।

શિષ્ય : જો વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બેયનો સ્વીકાર જ યોગ્ય હોય. તો તો પછી વ્યાખ્યાન અવસરે તમે જ્ઞાનજ્યેષ્ઠને વંદન કરવાની વાત કેમ કરો છો ? એમાં તમે પર્યાય વડીલોની વ્યવહારવત્તાનો શા માટે અંગીકાર નથી કરતા ? એટલે કે આ સ્થળે તમે નિશ્ચયને જ પકડો છો, અને વ્યવહારને નથી પકડતા, એવું શા માટે ?

ગુરુ : આવી તારી આશંકા સામે ૯૨મી ગાથામાં સમાધાન કરે છે.

ગાથાર્થ : ઉભયનું ગ્રહણ કરેલું હોવાથી (સમજી લેવું કે) પોતપોતાના સ્થાને કહેલા નયનું સેવન કલ્યાણકારી છે. તેથી ક્યાંક કોઈક નયનું ગ્રહણ ન કરવામાં પણ દોષ નથી.

યશો. - ઉભયત્તિ । ઉભયગ્રહણાચ્ચ=નિશ્ચયવ્યવહારોભયાશ્રયણાચ્ચ નિજનિજસ્થાને=સ્વસ્વાવસરે કથિતસ્ય=ઉક્તસ્ય સેવનં શ્રેયઃ=કલ્યાણાવહમ્ । યત્કાલે વ્યવહારપ્રતિબદ્ધં કાર્યમનુજ્ઞાતં તત્કાલે તદેવ કર્તવ્યમ્, યત્કાલે તુ નિશ્ચયપ્રતિબદ્ધં તદા તદેવ, યત્કાલે ચોભયપ્રતિબદ્ધં તદાઽપિ તદેવ, નત્વેકમાત્રપક્ષપાતિતયા વિપર્યાસઃ કાર્યં इति परमार्थः । તેન=ઉક્તહેતુના કુત્રચિત્= નિશ્ચયાદિપ્રતિબદ્ધકાર્યસ્થલે કસ્યાપિ=વ્યવહારાદેઃ અગ્રહણેઽપિ=અનાશ્રયણેઽપિ દોષઃ=કર્મબન્ધઃ ન જ્ઞાતવ્યઃ=ન બોધ્યઃ ॥૯૨॥

ચન્દ્ર. - સમાધાનમાહ ઉભયગ્રહણાચ્ચેત્યાદિ । ન ત્વેકમાત્રપક્ષપાતિતયા=વ્યવહારમાત્રે, નિશ્ચયમાત્રે તદુભયમાત્રે વા એકત્રાપિ કદાગ્રહો ન શ્રેયાનિતિ ભાવઃ । શેષં સુગમમ્ ॥૯૨॥

ટીકાર્થ : નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ ઉભયનો સ્વીકાર કરેલો છે. એટલે એનો અર્થ એ કે પોતપોતાના અવસરે કહેલાનું સેવન કલ્યાણકારી છે. જે કાળે વ્યવહારથી પ્રતિબદ્ધ કાર્યની રજા અપાયેલી હોય તે કાળે તે જ કરવું. જે કાળે નિશ્ચયથી પ્રતિબદ્ધ કાર્યની રજા અપાયેલી હોય તે કાળે તે જ કરવું અને જે કાળે ઉભયથી પ્રતિબદ્ધ કાર્યની રજા અપાયેલી હોય તે કાળે તે જ કરવું. પણ કોઈપણ એક નયમાં જ પક્ષપાતવાળા બનીને પ્રભુએ કરેલી આજ્ઞાનો વિપર્યાસ ન કરવો. એ અહીં પરમાર્થ છે. આવો પરમાર્થ છે માટે જ હવે નિશ્ચયાદિથી પ્રતિબદ્ધ કાર્ય કરવાના સ્થલે વ્યવહારાદિનો આશ્રય ન કરવામાં આવે તો પણ કર્મબંધ થતો નથી. ॥૯૨॥

યશો. - જ્ઞાનોપસંપદ્વિધ્યુક્ત્યા દર્શનોપસંપદ્વિધિરપ્યુક્ત એવેતિ । સમ્પ્રતિ ચારિત્રોપસંપદમભિધિત્સુરાહ-

चरणोवसंपया पुण वेयावच्चे य होइ खमणे य ।

सीयणमाइवसेणं गमणं पुण अण्णगच्छंमि ॥९३॥

ચન્દ્ર. - નનુ દ્વિનવતિતમગાથાં યાવદ્ જ્ઞાનોપસંપદુક્તા । ત્રિનવતિતમગાથાયાઃ આરભ્ય તુ

ચારિત્રોપસંપદવર્ણયિષ્યતે । તતશ્ચ દર્શનોપસંપત્કથમત્ર નોક્તા ? इति शङ्कयामाह ज्ञानोपसंपदविध्युक्त्या=तथा च ज्ञानदर्शनोपसंपदोः तुल्यत्वात् ज्ञानोपसंपदविधिकथनेन दर्शनोपसंपदविधिः कथित एव दृष्टव्यः ।

→ ચારિત્રોપસંપત્ પુનઃ વૈયાવૃત્યે ક્ષપણે ચ ભવતિ । સીદનાદિવશેન અન્યગચ્છે ગમનં ભવતિ ← इति गाथार्थः ।

જ્ઞાનોપસંપદની વિધિ બતાવી. એના કથન દ્વારા દર્શનોપસંપદની વિધિ પણ કહેવાઈ જ ગઈ. કેમકે બે ય સરખી જ છે. હવે ચારિત્રોપસંપદને કહેવાની ઈચ્છાવાળા કહે છે કે

ગાથાર્થ : ચારિત્રોપસંપદ વૈયાવૃત્ય અને ક્ષપણ = અનશન = તપને આશ્રયીને બે પ્રકારે છે. સીદન વિગેરેના કારણે અન્યગચ્છમાં ગમન થાય છે.

यशो. - चरणोवसंपयति । चरणोपसंपत्=चारित्रोपसंपत् पुनः विशेषणे, किं विशेषयति ? द्वैविध्यं वैयावृत्ये च=वैयावृत्यनिमित्तं च क्षपणे च=क्षपणनिमित्तं च । ननु किमत्रोपसंपदा प्रयोजनम् ? स्वगच्छ एव वैयावृत्यं क्षपणं वा कुतो न क्रियते ? इति चेद्? भण्यते सीदनं=साधुसामाचार्या प्रमत्तता, मकारोऽत्राऽलाक्षणिकस्ततः सीदनमादिर्यस्य स्वकार्याऽक्षमक्षपकान्तरशालिस्वगच्छप्रतिसंधानादेस्तद्वशेन=तत्तन्त्रतया अन्यगच्छे=स्वगच्छातिरिक्तगच्छे पुनर्गमनं भवति ॥९३॥

चन्द्र. - वैयावृत्यनिमित्तं=आचार्यादीनां वैयावृत्यकरणार्थं क्षपणनिमित्तं=विशिष्टतपःकरणार्थञ्च । साधुसामाचार्यामित्यादि=तथा च स्वगच्छे वैयावृत्यादिकार्येषु प्रभूतः प्रमादो यदि वर्तेत, तदा तत्र वैयावृत्यकरणं नोचितं । यतः प्रमादिभिः सह निवासे वैयावृत्यकरणेच्छुः मुनिरपि प्रमादी भवेत् । किञ्च जिनाज्ञानुसारेण वैयावृत्यकरणमुचितं । तत्र तु गच्छे यदि जिनाज्ञोल्लङ्घनं कृत्वैव वैयावृत्यं प्रवर्तेत, तर्हि तत्र वैयावृत्यकरणेऽपि को लाभः ? तस्मात् साधुसामाचार्या अप्रमादिनां साधूनां गच्छे गत्वा तत्रस्थानामाचार्यादीनां वैयावृत्यं क्रियते ।

અથવા સ્વગચ્છે સર્વે સાધવઃ યુવાનઃ અગ્લાનાશ્ચ વર્તન્તે । તતશ્ચ તત્ર વૈયાવૃત્યકરણસ્યાવ સર એવ ન ભવતિ । એવં ચ વૈયાવૃત્યરૂપાયાં સાધુસામાચાર્યા વૈયાવૃત્યકરસાધુઃ સીદતિ । તતશ્ચ સ પરગચ્છે ગચ્છતીતિ ।

स्वकार्याक्षमक्षपकान्तरेत्यादि=स्वगच्छे विद्यमानः अन्यः कश्चित्क्षपकोऽत्र स्वपदेन ग्राह्यः । ततः स क्षपकः स्वकार्यकरणेऽक्षमोऽस्ति । तादृशः यद् क्षपकान्तरं=क्षपणं कर्तुमिच्छतः विवक्षितस्य साधोः सकाशादन्यः यः स्वकार्यकरणाक्षमः क्षपकः, तद्युक्तो यः स्वगच्छः, तद्बोधादिति । अयं भावः अयं साधुः स्वगच्छे एव क्षपणं कुर्यात् । किन्तु स्वगच्छे तादृशोऽन्यः क्षपको विद्यते, यः स्वकार्याणि कर्तुं अक्षमोऽस्ति । ततः स्वगच्छः तस्यैव वैयावृत्ये व्यापृतः । ततश्च यदि अयं साधुः स्वगच्छ एव क्षपणं कुर्यात्, तर्हि तस्य वैयावृत्यादिकं कः कुर्यात् ? यतः स्वगच्छस्तु क्षपकान्तरसेवायां व्यापृतः । तस्मादयं साधुः क्षपणार्थमन्यस्मिन्गच्छे गच्छतीति ॥९३॥

ટીકાર્થ : ગાથામાં “પુનઃ” શબ્દ વિશેષ અર્થમાં છે. વિશેષ અર્થ એ કે આ ચારિત્રોપસંપદ “બે પ્રકાર”ની

છે. (૧) વૈયાવચ્ચ નિમિત્તે થનાર અને (૨) ક્ષપણ નિમિત્તે થનાર.

શિષ્ય : વૈયાવચ્ચ કે તપ કરવા માટે ઉપસંપદ = પરનિશ્રા સ્વીકારવાનું શું કામ ? પોતાના ગચ્છમાં જ વૈયાવચ્ચ કે તપ શા માટે ન કરાય ?

ગુરુ : (૧) સાધુ સામાચારીમાં પ્રમાદ થવો, (૨) પોતાનું કાર્ય કરવા માટે અસમર્થ બીજા કોઈ તપસ્વીથી યુક્ત એવો સ્વગચ્છ હોવો અને એવો ગચ્છ હોવાનું ભાન થવું એ વિગેરે કારણોસર એટલે કે એ કારણોને પરાધીન બનીને પોતાના ગચ્છથી બીજા ગચ્છમાં ગમન થાય છે.

પોતાના ગચ્છમાં બધા સાધુઓ યુવાન હોવાથી વૈયાવચ્ચ કરવાનો અવસર જ ન મળતો હોય તો વૈયાવચ્ચી સાધુ પોતાની વૈયાવચ્ચરૂપ સામાચારીમાં સીદાય એ સ્વાભાવિક છે. અથવા તો સ્વગચ્છમાં સાધુઓ શિથિલ થઈ રહ્યા હોય તો ત્યાં સાધુસામાચારીમાં પ્રમાદ થવાની શક્યતા રહે. એટલે એ સ્વગચ્છને બદલે પરગચ્છમાં જાય.

એમ જેણે તપ કરવો છે એને એવો ખ્યાલ આવે કે “પોતાના ગચ્છમાં પહેલેથી જ એવો તપસ્વી છે કે જે પોતાના કાર્યો જાતે નથી કરી શકતો. એટલે ગચ્છ એની સેવામાં રોકાયેલો છે.” તો પછી એ તપની ભાવનાવાળો સાધુ બીજા ગચ્છમાં જાય ॥૮૩॥

યશો. - તત્ર વૈયાવૃત્ત્યોપસંપદ્વિષયિણી વ્યવસ્થામાહ-

આગંતુગો ય પુરાણઓ અ જહ દો વિ આવકહિયાઓ ।

તો તેસુ લબ્ધિમંતો ઠપ્પો ઇયરો અ દાયવ્વો ॥૯૪॥

ચન્દ્ર. - તત્ર પ્રથમં વૈયાવૃત્ત્યર્થં યા ઉપસંપત્ સ્વીક્રિયેત, તત્ર કા વ્યવસ્થેત્યાહ → આગન્તુકઃ પુરાણશ્ચ યદિ દ્વૌ અપિ યાવત્કથિકૌ, તર્હિ તયોઃ મધ્યાત્ લબ્ધિમાન્ સ્થાપ્યઃ, ઇતશ્ચ દાતવ્યઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

આ બે પ્રકારમાંથી વૈયાવચ્ચ ઉપસંપદ સંબંધી જે વ્યવસ્થા છે એને બતાવે છે.

ગાથાર્થ : આગંતુક અને પુરાણ જો બે ય જણ યાવત્કથિક હોય તો તેઓમાં લબ્ધિમાનને (આચાર્ય સ્વયં) રાખે અલબ્ધિમાન બીજાને અપાય.

યશો. - આગંતુગો ય ત્તિ । અહ દોવિ ત્તિ । ઇયરેસુ ત્તિ । આગન્તુકઃ=આગમનશીલઃ પુરાણકઃ=વાસ્તવ્યશ્ચ દ્વાવપ્યેતૌ યદિ યાવત્કથિકૌ=યાવજ્જીવં ગુર્વન્તિકાવસ્થાન-બદ્ધમનોરથૌ ભવેયાતાં, તર્હિ તયોઃ=દ્વયોર્મધ્યે લબ્ધિમાન્ સ્થાપ્યઃ=સ્વવૈયાવૃત્ત્યં કારણીયઃ, ઇતરશ્ચ=અલબ્ધિમાંશ્ચ દાતવ્ય ઉપાધ્યાયસ્થવિરગ્લાનશૌક્ષકાદીનામિતિ ગમ્યમ્ । અત્ર દ્વયોઃ સમાને એતદ્વિધિભણનાદ્ યદ્યાચાર્યસ્ય સમીપે કોઽપિ વૈયાવૃત્ત્યકરો નાસ્તિ તદાઽઽગન્તુકઃ સર્વોઽપિ સર્વથેષ્યત એવેતિ સામર્થ્યાલ્લભ્યતે ॥૯૪॥

ચન્દ્ર. - આગમનશીલઃ=વૈયાવૃત્ત્યકરણાર્થમુપસંપદં ગ્રહીતુમાગતઃ વાસ્તવ્યશ્ચ=વિવક્ષિતાચાર્યસ્ય પ્રથમતઃ એવ વૈયાવૃત્ત્યકારી । અત્ર દ્વયોઃ સમાને=ભાવપ્રધાનોઽયં નિર્દેશઃ, તતશ્ચ સમાનતાયામિતિ । એતદુક્તં

भवति । यत्र आगन्तुकस्य वास्तव्यस्य च द्वयोरपि सत्ता विद्यते, तत्र एतद्विधिभणनाद्=लब्धिमान् आचार्यवैयावृत्यं कारणीयः” इत्यादिविधेः कथनात् । यद्याचार्यस्येत्यादि । तथा च आगन्तुकवास्तव्यौ द्वौ यत्र विद्येते, तत्र प्रकृतो विधिः । यत्र तु वास्तव्यः कोऽपि नास्ति । तत्र तु आगन्तुकः लब्धिमानलब्धिमान् वा कोऽपि आचार्यस्य वैयावृत्यार्थं इष्यते एवेति सामर्थ्याद्=अर्थापत्त्या लभ्यते=ज्ञायते ॥९४॥

ટીકાર્થ : આચાર્યની સેવા કરી રહેલો સાધુ પુરાણ અને આચાર્યની સેવા કરવા માટે બીજા ગચ્છમાંથી આવનાર સાધુ આગન્તુક શબ્દથી ઓળખવો. એમાં આ બે ય જણ આખી જીંદગી સુધી ગુરુની = આચાર્યની પાસે જ રહેવાના મનોરથવાળા હોય તો તે બેમાંથી જે લબ્ધિધર હોય તેને આચાર્ય પોતાની વैयाવચ્ચ માટે રાખે. અને અલબ્ધિવાળાને ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, ગ્લાન, શૈક્ષકાદિની સેવા કરવા માટે સોંપે.

આ વિધિ તો ત્યારે છે કે જ્યારે પુરાણ અને આગન્તુક બે ય હોય. આના ઉપરથી એ સમજી લેવું કે જો આચાર્યની પાસે કોઈપણ વैयाવચ્ચી = પુરાણ ન હોય તો તો પછી આગંતુક વैयाવચ્ચી લબ્ધિધર કે લબ્ધિ વિનાનો કોઈપણ હોય એ સર્વપ્રકારે ઈષ્ટ જ છે. આ વાત ગાથામાં કહી નથી પણ સામર્થ્યથી સમજી શકાય છે.

यशो. - अह दो वि लब्धिमंता दिज्जइ आगंतुओ च्चिय तया णं ।

तयणिच्छाए इयरो तयणिच्छाए अ तच्चाओ ॥९५॥

इयरेसु वि भंगेसु एवं विवेगो तहेव खमणे वि ।

अविगिट्ठु विगिट्ठुम्मि य गणिणा गच्छस्स पुच्छाए ॥९६॥

चन्द्र. - → अथ द्वौ अपि लब्धिमन्तौ, तदानीं आगन्तुक एव दीयते, तदनिच्छयां इतरः= वास्तव्यः दीयते। तदनिच्छयां च तत्त्यागः= आगन्तुकत्यागः ←

→ इतरेष्वपि भङ्गेषु एवं विवेकः । अविकृष्टे विकृष्टे च क्षपणेऽपि गणिना गच्छस्य पृच्छया तथैव विवेकः कर्तव्यः ← इति गाथाद्वयार्थः ।

ગાથાર્થ : હવે જો બે ય લબ્ધિવાળા હોય તો આગન્તુક જ બીજાને આપવો. પણ તેની ઈચ્છા (બીજા પાસે જવાની) ન હોય તો ઈતર=પુરાણ બીજાને સોંપવો. પણ પુરાણની ઈચ્છા (બીજા પાસે જવાની) ન હોય તો પછી આગંતુકનો ત્યાગ કરવો.

ગાથાર્થ : બીજા પણ ભાંગાઓમાં આ પ્રમાણે વિવેક કરવો. એ જ પ્રમાણે અવિકૃષ્ટ અને વિકૃષ્ટ તપમાં પણ ગચ્છની પૃચ્છા વડે ગણિએ વિવેક કરવો.

यशो. - अथेति पक्षान्तरे, द्वावपि=आगन्तुकवास्तव्यौ यदि लब्धिमन्तौ तदाऽऽगन्तुक एवोपाध्यायादिभ्यो दीयते, वास्तव्यश्च स्थाप्यते, तदाशयस्य सम्यक्परिज्ञानात्, लब्धिमत्तया कार्यक्षमत्वाच्चेति भावः । णं इति वाक्यालंकारे । तयाणि इति पाठोऽपि, तत्र तदानीमित्यर्थः । तदनिच्छयां=आगन्तुकस्योपाध्यायाद्यन्तिकगमनेच्छाविरहे इतरः=

વાસ્તવ્ય એવ પ્રીતિપુરસ્સરં દીયતે, આગન્તુકશ્ચ સ્વવૈયાવૃત્ત્યં કાર્યતે । તદનિચ્છાયાં=વાસ્તવ્યસ્યાઽપ્યુપાધ્યાયાદ્યાશ્રયાનિચ્છાયાં ચ તત્ત્યાગઃ=આગન્તુકવિસર્ગઃ ॥૧૫॥

ચન્દ્ર. - નનુ ઉભયોરપિ લબ્ધિમતોઃ સતોઃ આગન્તુકઃ કથં ન ગૃહ્યતે ? કથં વાસ્તવ્ય એવ આચાર્યવૈયાવૃત્ત્યં કાર્યતે इत्यत आह तदाशयस्य=वास्तव्यसाधोः स्वभावस्य सम्यक्परिज्ञानात्=आचार्येण सम्यग्ज्ञातत्वात् । तथा च आचार्यः वास्तव्यस्य स्वभावं सुष्ठु जानातीति ततः वैयावृत्यं सुखेनैव कार्यतે । आगन्तुकविसर्गः=यतः वास्तव्येन प्रभूतकालं यावद्वैयावृत्यं कृतमस्ति । ततश्च स एवात्राधिकारी । तदनिच्छायां तु तस्यापलापः आचार्येणापि न कर्तव्यः इति ॥१५॥

ટીકાર્થ : ૯૫મી ગાથામાં રહેલો ‘અથ’ શબ્દ ૯૪મી ગાથામાં બતાવેલા વિકલ્પથી ભિન્ન બીજો વિકલ્પ બતાવવા માટે છે. જો આગંતુક અને પુરાણ બે ય લબ્ધિવાળા હોય તો આગંતુક જ ઉપાધ્યાયાદિને અપાય. પુરાણને આચાર્ય પોતાની વૈયાવચ્ચમાં રાખે. કેમકે પુરાણ ઘણા વખતથી આચાર્ય પાસે જ હોવાથી આચાર્ય એના આશય = સ્વભાવાદિને સમ્યક્ રીતે જાણે છે અને વળી એ લબ્ધિવાળો હોવાથી વૈયાવચ્ચાદિ કાર્ય કરવા માટે સમર્થ પણ છે. (આગન્તુક લબ્ધિધર હોવા છતાં નવો હોવાથી આચાર્યને એના સ્વભાવાદિનો બોધ નથી. એટલે એ ઓછો અનુકૂળ આવે.)

ગાથામાં ‘ર્ગ’ શબ્દ માત્ર વાક્યને શોભાવવા માટે છે. એનો અર્થ કંઈ નથી. ક્યાંક વળી ‘તયા ણં’ ને બદલે ‘તયાર્ણિ’ એ પ્રમાણે પાઠ છે. ત્યાં અર્થ આ પ્રમાણે કરવો કે તદાનીં= ત્યારે આગંતુક જ અપાય...”

પણ આગન્તુક જો ઉપાધ્યાયાદિની પાસે વૈયાવચ્ચ કરવા માટે જવાની ઈચ્છાવાળો ન હોય, ના પાડતો હોય તો પછી આચાર્ય પુરાણને પ્રેમપૂર્વક સમજાવીને ઉપાધ્યાયાદિ પાસે મોકલે અને આગંતુકને પોતાની વૈયાવચ્ચમાં રાખે.

પણ પુરાણ પણ જો ઉપાધ્યાયાદિ પાસે જવાની અનિચ્છા દર્શાવે તો પછી પુરાણ મુખ્ય હોવાથી આગન્તુકનો ત્યાગ કરવો ॥૯૫॥

યશો. - इतरेष्वपि-अन्येष्वपि भङ्गेषु-संयोगेषु एवं-अनया रीत्या विवेकः-विशेषनिर्धारणं कर्त्तव्यम् । तथाहि-यदि वास्तव्यो यावत्कथिक आगन्तुकस्त्वितरस्तत्राप्येवमेव भेदाः, यावदागन्तुको विसृज्यते । विशेषस्तु वास्तव्य उपाध्यायादिवैयावृत्यमनिच्छन्नपि प्रीत्या विश्राम्यते । उक्तं च चूर्णौ-“आवकहिओ विस्सामिज्जइ” इति ।

यदि तु वास्तव्यः सर्वथा विश्रामणमपि नेच्छति तदाऽऽगन्तुको विसृज्यते । अथ वास्तव्य इत्वर आगन्तुकस्तु यावत्कथिकस्ततो वास्तव्योऽवधिकालं यावदुपाध्यायादिभ्यो दीयते, शेषं पूर्ववत् । अथ द्वावपीत्वरी, तत्राप्येक उपाध्यायादिभ्यो दीयतेऽन्यस्तु स्ववैयावृत्यं कार्यते, शेषं पूर्ववत्, अन्यतमो वाऽवधिकालं यावद् ध्रियत इत्येवं यथाविधि कर्त्तव्यम् ।

चन्द्र. - एवमेव भेदाः—यथा यावत्कथिकयोः आगन्तुकवास्तव्योः मध्ये भेदाः प्रतिपादिताः, तथैव यावत्कथिकवास्तव्येत्वरकथिकागन्तुकयोः मध्येऽपि भेदाः प्रतिपादनीयाः । **विशेषस्तु** इत्यादि केवलमयमेव विशेषः यदुत पूर्वं वास्तव्यस्य आचार्यवैयावृत्यं परित्यज्योपाध्यायवैयावृत्यकरणेऽनिच्छायां आगन्तुकः परित्यज्यते । अत्र तु वास्तव्यस्यानिच्छायामपि तं प्रीत्या बोधयित्वा किञ्चित्कालं उपाध्यायवैयावृत्यं कार्यते । तत्र बोधदानं त्वेवं कर्तव्यं । यथा “हे वास्तव्य ! त्वं तु यावज्जीवं मद् वैयावृत्यं करिष्यस्येव । एष तु आगन्तुकः मासद्विमासकालं यावदेव वैयावृत्यं कर्तुमीहेतुः । ततः परं पुनरपि त्वमेव करिष्यसि । तस्मादेतदुपरि अनुग्रहं कृत्वा ददस्वानुज्ञां तस्मै मद् वैयावृत्यकरणस्य” इत्यादि । **विश्राम्यते**—नाचार्यस्य न वोपाध्यायादेः वा वैयावृत्यं कार्यते, किन्तु किञ्चित्कालं यावत् वैयावृत्यकरणरहित एव स्थाप्यते । **अवधिकालं यावद्**—अत्र आगन्तुको यावत्कथिकोऽस्ति । यावत्कथिकश्चाचार्यस्यातीवोपयोगी भवति । वास्तव्यस्तु एवमपि कालान्तरे गमिष्यति । वैयावृत्यं च तेन कियत्कालं यावत्कृतमेवासीत् । तस्मात्तदा वास्तव्यः तस्य वैयावृत्यकरणकालमर्यादां यावत् उपाध्यायस्य अन्यस्य वा वैयावृत्यं कार्यत इति । **अथ द्वावपीत्वौ** इत्यादि । अत्र च न वास्तव्यस्य न वा आगन्तुकस्य ग्रहणे त्यागे वा कोऽपि नियमः, यथायोगं कुर्यादाचार्यः इति बोध्यम् ।

अत्र शिष्योपकाराय किञ्चिद्विस्तरतो निरूप्यतेऽयं विधिः । वास्तव्यो यावत्कथिकः, आगन्तुकोऽपि यावत्कथिक इति प्रथमो भङ्गः, वास्तव्यो यावत्कथिकः, आगन्तुकस्तु इत्वरकथिक इति द्वितीयो भङ्गः, वास्तव्य इत्वरकथिकः, आगन्तुकस्तु यावत्कथिक इति तृतीयो भङ्गः, वास्तव्य इत्वरकथिकः आगन्तुकश्चापि इत्वरकथिक इति चतुर्थो भङ्गः ।

तत्र प्रथमभङ्गेऽयं विधिः । उभययोः मध्ये यः लब्धिमान् स आचार्यस्य वैयावृत्यं कार्यते, अन्यस्तु अन्यस्मै दीयते । यदि द्वावपि लब्धिमन्तौ । तदा वास्तव्य आचार्यवैयावृत्यं आगन्तुकश्च उपाध्यायादिवैयावृत्यं कार्यते । यदि च आगन्तुक आचार्यस्यैव वैयावृत्यं कर्तुमिच्छति । तर्हि वास्तव्यः उपाध्यायादिवैयावृत्यं कार्यते, आगन्तुकश्च आचार्यवैयावृत्यं कार्यते । यदि वास्तव्योऽपि आचार्यस्यैव वैयावृत्यं कर्तुमिच्छेत्, तर्हि स एवात्र मुख्य इति स आचार्यवैयावृत्यं कार्यते । आगन्तुकस्तु उपाध्यायादीनां वैयावृत्यं कर्तुमनिच्छन्परित्यज्यते ।

द्वितीयभङ्गेऽयं विधिः → उभययोः मध्ये यः लब्धिमान्, स आचार्यस्य वैयावृत्यं कार्यते । इतरस्तु उपाध्यायादिवैयावृत्यं । यदि च द्वावपि लब्धिमन्तौ । तदा वास्तव्य आचार्यवैयावृत्यं आगन्तुकस्तु उपाध्यायादिवैयावृत्यं कार्यते । यदि आगन्तुक आचार्यस्यैव वैयावृत्यमीहेतुः, तर्हि वास्तव्य उपाध्यायवैयावृत्यं कार्यते, आगन्तुकस्तु आचार्यस्य । यदि च वास्तव्य उपाध्यायादिवैयावृत्यं कर्तुं नेच्छेत् तर्हि आचार्यस्तं मधुरभाषया प्रज्ञाप्यापि तं आगन्तुकवैयावृत्यकरणावधिकालं यावत् विश्रामं कारयेत् । यदि च आचार्येण प्रज्ञाप्यमानोऽपि वास्तव्यः न उपाध्यायादिवैयावृत्यं न वा विश्रामं कर्तुं इच्छेत्, किन्तु आचार्यस्यैव वैयावृत्यं कर्तुमिच्छेत्, तर्हि स एव तत्र प्रमाणं । आगन्तुक उपाध्यायादिवैयावृत्यं कर्तुमनिच्छन् विसृज्यते ।

तृतीयभङ्गेऽयं विधिः → द्वयोः मध्ये यो लब्धिमान्, स आचार्यस्य, इतरस्तु उपाध्यायादीनां वैयावृत्यं कार्यते । यदि च द्वावपि लब्धिमन्तौ । तर्हि वास्तव्यः तत्कालावधिं यावत् उपाध्यायादिवैयावृत्यं कार्यते, आगन्तुकस्तु आचार्यवैयावृत्यं । यदि च वास्तव्यः वैयावृत्यकरणावधिकालं यावत् आचार्यस्यैव वैयावृत्यमिच्छेत्, तर्हि तावत्कालं आगन्तुकः उपाध्यायादिवैयावृत्यं कार्यते । अथ आगन्तुकः

ઉપાધ્યાયાદિવૈયાવૃત્યં નેચ્છેત્ । આચાર્યસ્યૈવેચ્છેત્ । તદા તં વાસ્તવ્યસાધોર્વાધિ યાવત્ વિશ્રામં કારયેત્ । વાસ્તવ્યસાધોર્ગમનાનન્તરં આચાર્યવૈયાવૃત્યં સ આગન્તુકઃ કરોતિ । યદિ ચ વાસ્તવ્ય આગન્તુકશ્ચ દ્વાવપિ આચાર્યસ્યૈવ વૈયાવૃત્યમિચ્છેતાં, ન ઉપાધ્યાયાદિવૈયાવૃત્યં ન 'વા વિશ્રામં, તદા તુ વાસ્તવ્યો નિષ્કાશ્યતે, આગન્તુકસ્તુ ગૃહ્યતે । યતઃ અયમેવાચાર્યસ્યોપયોગી યાવજ્જીવં ભવિષ્યતીતિ ।

ચતુર્થભદ્રેઽયં વિધિઃ → દ્વયોઃ મધ્યે યો લબ્ધિમાન્, સ આચાર્યસ્ય, ઇતરસ્તુ ઉપાધ્યાયાદીનાં વૈયાવૃત્યં કાર્યતે । યદિ ચ દ્વાવપિ લબ્ધિમન્તૌ । તર્હિ ક્રમશઃ ઉભયમપિ ઉપાધ્યાયાદિવૈયાવૃત્યકરણાર્થં આચાર્યઃ પ્રજ્ઞાપયેત્ । યઃ આચાર્યપ્રજ્ઞાપનાં શ્રુત્વોપાધ્યાયવૈયાવૃત્યમિચ્છેત્, સ ઉપાધ્યાયાદિવૈયાવૃત્યં કાર્યેત, ઇતરસ્તુ આચાર્યવૈયાવૃત્યં । અત્ર હિ દ્વાવપિ લબ્ધિમન્તૌ ઇત્વરકાલિકૌ ચ । તતશ્ચત્રૈકતરસ્યાપિ પ્રધાનત્વં નાસ્તીતિ અત્ર કોઽપિ પ્રકારઃ અભ્યુપગમ્યતાં, ન કશ્ચિદ્ દોષ ઇતિ અસ્માકં પ્રજ્ઞા । અધિકં તુ બહુશ્રુતાઃ વિદન્તિ ।

બીજા પણ ભાંગાઓમાં આ જ રીતે વિવેક = વિશેષ નિર્ધારણ = નિર્ણય કરવો. તે આ પ્રમાણે → જો પુરાણ યાવત્કથિક હોય અને આગન્તુક ઇત્વરકથિક = અલ્પકાળ જ રહેનારો હોય તો ત્યાં પણ ઉપર બતાવ્યા મુજબ જ બધા ભેદો પડે. ઉપર મુજબ જ છોક ત્યાં સુધી સમજવું કે પુરાણની ઈચ્છા ન હોય તો આગન્તુકનો ત્યાગ કરાય.

આમાં વિશેષ માત્ર એટલું જ કે પુરાણ = વાસ્તવ્ય ઉપાધ્યાયાદિની વૈયાવચ્ચ કરવા માટે ઈચ્છા ન દર્શાવે તો એટલો કાળ એને આરામ કરાવે (એટલે કે આગન્તુક જેટલો કાળ આચાર્યની વૈયાવચ્ચ કરે એટલો કાળ પુરાણ આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયાદિ કોઈની પણ વૈયાવચ્ચ ન કરે. આગન્તુકના ગયા બાદ પાછો આચાર્યની વૈયાવચ્ચમાં લાગી જાય.) આ વાત ચૂર્ણિમાં કરી છે કે “યાવત્કથિક (પુરાણ) વિશ્રામ કરાવાય.” જો પુરાણ કોઈપણ પ્રકારે વિશ્રામને પણ ન ઈચ્છે. ગમે એટલું સમજાવવા છતાં ઉપાધ્યાયની વૈયાવચ્ચ તો નહિ જ, પણ વિશ્રામ પણ ન ઈચ્છે તો પછી એને રાખવો અને આગન્તુકને વિદાય આપવી.

હવે જો વાસ્તવ્ય ઇત્વરકથિક હોય અને આગન્તુક યાવત્કથિક હોય. તો પછી વાસ્તવ્યને એની કાળ મર્યાદા સુધી ઉપાધ્યાયાદિને આપી દેવો અને આગન્તુકને આચાર્ય પોતાની સેવામાં રાખે.

હવે જો બે ય ઇત્વરકથિક હોય. તો ત્યાં પણ એક સાધુ ઉપાધ્યાયાદિને આપી દેવો અને બીજો પોતાનું વૈયાવચ્ચ કરાવવા રાખવો. એ સિવાય બાકીની બધી વાત પૂર્વની જેમ સમજી લેવી અથવા તો બે ય ઇત્વરકથિક હોય ત્યારે એકને પોતાની વૈયાવચ્ચમાં રાખે અને એની વૈયાવચ્ચ કરવાની કાળમર્યાદા જેટલી હોય ત્યાં સુધી બીજાને પોતાની પાસે એમને એમ રાખે. (જેથી પેલો વૈયાવચ્ચી કાળમર્યાદા પૂરી થયા બાદ જતો રહે એટલે આ બીજા વૈયાવચ્ચીને પોતાની સેવામાં ગોઠવી શકાય.)

યશો. - ઉક્તા વૈયાવૃત્યોપસંપદ, સંપ્રતિ ક્ષપણોપસંપદુચ્ચતે-ક્ષપકશ્ચ દ્વિવિધઃ, ઇત્વરો યાવત્કથિકશ્ચ । તત્ર યાવત્કથિક ઉત્તરકાલેઽનશનકર્તા । ઇતરસ્તુ દ્વિવિધઃ વિકૃષ્ટક્ષપકોઽવિકૃષ્ટક્ષપકશ્ચ । તત્રાષ્ટમાદિક્ષપકો વિકૃષ્ટક્ષપકઃ, ચતુર્થષ્ઠક્ષપક-સ્ત્વવિકૃષ્ટક્ષપકઃ । તત્ર ચાયં વિવેકઃ-અવિકૃષ્ટક્ષપકઃ સ્વલ્વાચાર્યેણ પૃચ્છ્યતે-હે આયુષ્મન્ ! પારણકે ત્વં કીદૃશો ભવિષ્યસિ ? સ પ્રાહ ગ્લાનોપમ ઇતિ । તદા સ પ્રતિષેદ્ધવ્યઃ

‘અલં તવ ક્ષપણેન’ ઇતિ ‘સ્વાધ્યાયવૈયાવૃત્ત્યાદાવેવ યત્નં કુરુ’ ઇતિ ચાભિધાતવ્યઃ ।
વિકૃષ્ટક્ષપકોઽપ્યેવમેવ પ્રજ્ઞાપ્યતે ।

અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે । વિકૃષ્ટક્ષપકપારણકકાલે ગ્લાનકલ્પતામનુભવન્નપીષ્યત એવ ।
યસ્તુ માસાદિક્ષપકો યાવત્કથિકો વા સ ઇષ્યતે ।

ચન્દ્ર. - એવં વૈયાવૃત્યોપસંપદવિધિં કથયિત્વાઽધુના ક્ષપણોપસંપદવિધિં કથયતિ ક્ષપકશ્ચેત્યાદિ ।

અલં તવ ક્ષપણેનેત્યાદિ । તથા ચ ચતુર્થષ્ઠકર્તા યદિ પારણકે ગ્લાનોપમઃ સ્વાધ્યાયાદિકર્ણાસમર્થો
ભવેત્, તર્હિ સ ચતુર્થાદિકરણાધિકારી । યતઃ ચતુર્થાદિભ્યોઽપિ સ્વાધ્યાયાદિયોગાઃ વિપુલનિર્જરાદિકં
જનયન્તીતિ । સ્વાધ્યાયાદિયોગાબાધકમેવ અવિકૃષ્ટં તપઃ હિતાવહમિતિ તુ નિષ્કર્ષઃ । ન કેવલમેતદેવ કિન્તુ
વિકૃષ્ટક્ષપકોઽપિ=અષ્ટમાદિતપઃકાર્યપિ એવમેવ પ્રજ્ઞાપ્યતે=પારણકે ગ્લાનોપમઃ ભવન્ સન્ તપઃકરણાત
નિવાર્યતે । સ્વાધ્યાયાદિષુ યત્નં કાર્યતે ।

વિકૃષ્ટતપસ્વિનઃ વિચારણાયાં મતાન્તરં પ્રતિપાદયતિ અન્યે તુ ઇત્યાદિ ।

આ વૈયાવૃત્યોપસંપદ કહેવાઈ ગઈ. હવે ક્ષપણોપસંપદ કહેવાય છે. ક્ષપક બે પ્રકારે છે. (૧) ઈત્વરકથિક
(૨) યાવત્કથિક. એમાં યાવત્કથિક ક્ષપક તે કહેવાય કે જે નજીકના જ ભવિષ્યમાં અનશન કરવાનો હોય.
ઈત્વરક્ષપક બે પ્રકારે છે. વિકૃષ્ટક્ષપક અને અવિકૃષ્ટક્ષપક.

તેમાં અષ્ટમાદિ તપ કરનારો સાધુ વિકૃષ્ટક્ષપક કહેવાય. અને એક-બે ઉપવાસ કરનારો સાધુ અવિકૃષ્ટક્ષપક
કહેવાય.

આ બધામાં આ પ્રમાણે વિવેક કરવો. જે અવિકૃષ્ટક્ષપક હોય તેને આચાર્યે પુછવું કે “હે આયુષ્મન્ !
પારણામાં તું કેવો થઈશ ?” હવે તે જો એમ બોલે કે “પારણાના દિવસે હું ગ્લાન જેવો થઈ જાઉં છું.” તો
પછી તેને તપ માટે ના પાડી દેવી અને કહેવું કે “તારે તપ કરવાથી સર્થું. તું સ્વાધ્યાય, વૈયાવૃત્ત્યાદિમાં જ
યત્ન કર.”

જે વિકૃષ્ટક્ષપક હોય તો તેને પણ ઉપર મુજબ જ કહેવું.

આ બાબતમાં કેટલાંકો વળી એમ કહે છે કે અવિકૃષ્ટક્ષપકની વાત તો તમે કહી તે બરાબર છે. પરંતુ જો
વિકૃષ્ટક્ષપક હોય એ પારણાના દિવસે ગ્લાન જેવો બની જતો હોય, ગ્લાનસદૃશતાને અનુભવતો હોય તો પણ
એનો સ્વીકાર કરવો. એને નિશ્રા આપી તપ કરાવવો.

જે માસક્ષપણાદિ રૂપ વિકૃષ્ટતપને કરનારા હોય એને માટે તો બધા જ એમ માને છે કે એ તો ગ્લાન જેવો
થાય તો પણ સ્વીકારવો.

યશો. - અયં ચ વિવેકઃ ગણિના=ગચ્છેશેન ગચ્છસ્ય પૃચ્છ્યા કાર્યઃ । તથા હિ-
પ્રાગભિહિતકાર્ય આચાર્યેણ ગચ્છઃ પ્રષ્ટવ્યઃ ‘યથાઽયં ક્ષપકસ્તપ ઉપસંપદ્યતે’ ઇતિ ।
અનાપૃચ્છ્યાં તુ સામાચારીવિરાધના, યતસ્તેઽસન્દિષ્ટા ઉપધિપ્રત્યુપેક્ષણાદિ તસ્ય ન કુર્વન્તીતિ ।

અથ પૃષ્ઠા બ્રુવતે યથા-‘અસ્માકમેકઃ ક્ષપકોઽસ્ત્યેવ તસ્ય ક્ષપણપરિસમાપ્તાવસ્ય વૈયાવૃત્ત્યં કરિષ્યામઃ’ ઇતિ, તતોઽસૌ વિલમ્બં કાર્યતે । યદિ નેચ્છન્તિ સર્વથા તતોઽસૌ ત્યજ્યતે ।

ચન્દ્ર. - અયં ચ વિવેકઃ=માસાદિક્ષપકસ્ય અનશનકર્તુઃ વા સ્વીકારકાલે અનન્તરમેવ વક્ષ્યમાણઃ વિવેકઃ। પ્રાગભિહિતકાર્યઃ=“હે ગચ્છ ! ત્વમેતસ્ય ક્ષપકસ્ય વૈયાવૃત્ત્યાદિકં કુરુ” ઇત્યાદિના આચાર્યેણ યં ગચ્છં પ્રતિ પ્રાગેવ કાર્યં અભિહિતં ભવેત્, સ પ્રાગભિહિતકાર્યો ગચ્છઃ વર્તમાનકાલે નૂતનક્ષપકસ્વીકારાવસરે આચાર્યેણ પ્રષ્ટવ્યઃ ઇતિ ભાવઃ । વિલમ્બં કાર્યતે=યાવત્પ્રથમસ્ય ક્ષપકસ્ય વૈયાવૃત્ત્યં સંપૂર્ણં ન ભવેત્ યાવચ્ચ ગચ્છઃ પ્રાચીનક્ષપકવૈયાવૃત્ત્યાગ્રિવૃત્તો ન ભવેત્, તાવત્ નૂતનક્ષપકો ન ગ્રહીતવ્યઃ કિન્તુ પ્રાચીનક્ષપકાર્વાધિં યાવત્ વિલમ્બં કાર્યતે ઇતિ ભાવઃ । યદિ નેચ્છન્તિ સર્વથા=પ્રાચીનક્ષપકવૈયાવૃત્ત્યપરિસમાપ્તેઃ પશ્ચાદપિ પરિશ્રાન્તાઃ ગચ્છસાધવઃ નૂતનં ક્ષપકં નેચ્છન્તિ, તતઃ અસૌ=નૂતનઃ ક્ષપકઃ ત્યજ્યતે=ન સ્વનિશ્રાયાં સ્વીક્રિયતે ।

આ હમણાં જ બતાવાતો વિવેક = ભેદ ગચ્છાચાર્ય ગચ્છને પૂછીને કરવો.

તે આ પ્રમાણે - “આચાર્ય પહેલા જે ગચ્છને કામકાજ સોંપેલું છે” એવા ગચ્છને આચાર્ય પૂછે કે “આ તપસ્વી તપ માટે નિશ્રા સ્વીકારે છે. શું એને નિશ્રા આપવી ? કે નહિ ?”

જો ગચ્છાચાર્ય ગચ્છને ન પૂછે તો સામાચારીની વિરાધના થાય. કેમકે ગચ્છાચાર્ય ગચ્છને પુછ્યા વિના તપસ્વીને રાખે, ગચ્છને કોઈ જ સંદેશ-વાત ન કરે તો અસંદિષ્ટ એવા ગચ્છના સાધુઓ તેના ઉપધિનું પ્રતિલેખનાદિ ન કરે.

હવે જો આચાર્ય ગચ્છને પૂછે અને ગચ્છના સાધુઓ કહે કે “અમારે એક તપસ્વી છે જ. તેના તપની સમાપ્તિ થાય, ત્યારબાદ આની વૈયાવચ્ચ કરશું.” તો પછી આગંતુક તપસ્વીને થોડી રાહ જોવડાવાય. અને જૂનો તપસ્વી પારણાદિ કરે પછી આને તપ કરાવે.

પણ ગચ્છના સાધુઓ આગંતુક તપસ્વીની પહેલા કે પછી સેવા કરવા ન ઈચ્છતા હોય તો પછી એ તપસ્વીને ના પાડી દેવી. એને પાછો મોકલી દેવો.

યશો. - અથ ગચ્છો વિશિષ્ટનિર્જરાર્થિતયા તમપ્યનુવર્તન્તે તતોઽસાવિધ્યત એવ । તસ્ય ચ વિધિના પ્રતીચ્છિતસ્ય કાર્યં પ્રમાદતોઽનાભોગતો વા યદિ ન કુર્વન્તિ તદા ગણિના તે સમ્યક્ પ્રેરણીયાઃ ।

ચન્દ્ર. - વિશિષ્ટનિર્જરાર્થિતયા=“ક્ષપકવૈયાવૃત્ત્યે મહાન્ નિર્જરાલાભઃ, તત્રાપિ અનશનકારિસાધુવૈયાવૃત્ત્યે તુ અકલ્પ્યો નિર્જરાલાભો ભવતિ” ઇતિ મત્વા તદર્થં । તમપિ=પ્રાચીનક્ષપકવૈયાવૃત્ત્યકાલે તદ્વૈયાવૃત્ત્યપરિસમાપ્તૌ વા નૂતનક્ષપકમપિ અનુવર્તન્તે=વૈયાવૃત્ત્યકરણાર્થં સ્વીકુર્યુઃ ।

તસ્ય ચ=નૂતનક્ષપકાદેઃ વિધિના=ગચ્છપૃચ્છાદિના પ્રતીચ્છિતસ્ય=સ્વીકૃતસ્ય કાર્યં=પ્રતિલેખનાદિ ન કુર્વન્તિ=ગચ્છ સાધવઃ સમ્યક્ પ્રેરણીયાઃ=પ્રેરણાપ્રકારશ્ચાયં યદુત “હે ગચ્છસાધવઃ ! ભવતામનુજ્ઞયૈવ મયાઽસ્ય સ્વીકારઃ કૃતઃ । ભવદ્ભિરેવ અસ્ય વૈયાવૃત્ત્યાદિકાર્યં સોત્સાહં કર્તું સ્વીકૃતમ્ । અધુના તત્ર

પ્રમાદેનાભોગે વા ક્રિયમાણે અયં સીદતિ । ન ચેદમુચિતં ભવતામ્”ઇત્યાદિ ।

હવે જો ગચ્છ વિશિષ્ટ નિર્જરાની ઈચ્છાવાળો હોય અને એટલે જ જૂના તપસ્વીની જેમ નવા તપસ્વીની પણ સેવા કરવા તૈયાર થાય તો તો પછી તે આગંતુક તપસ્વી પણ ઈષ્ટ જ છે.

આમ ઉપર બતાવેલી વિધિપૂર્વક જેનો સ્વીકાર કરાયો છે એવા એ તપસ્વી સાધુના પ્રતિલેખનાદિ કાર્યો ગચ્છના સાધુઓ પ્રમાદ કે અનાભોગને લીધે ન કરે તો આચાર્યે ગચ્છના સાધુઓને સમ્યક્ પ્રેરણા કરવી કે “તમારા કહેવાથી મેં આનો સ્વીકાર કર્યો છે. હવે તમે એની વૈયાવચ્ચ ન કરો એ ન ચાલે.”

યશો. - ઉપસંપત્તાઽપિ યદ્યુપસંપદઃ કારણં વૈયાવૃત્ત્યાદિકં ન પૂરયતિ તદા તસ્ય સારણા ક્રિયતે । અત્યવિનીતસ્ય સમાપ્તોપસંપદો વા વિસર્ગ એવ ક્રિયતે । ઉક્તં ચ —

ઉવસંપન્નો જં કારણં તુ તં કારણં અપૂરંતો । અહવા સમાણિયમ્મી સારણયા વા વિસર્ગો વા ॥ (આવ૦ નિ૦ ૭૨૦) ઇત્યયં વિવેકઃ ॥૧૬॥

ચન્દ્ર. - ઉપસંપત્તાઽપિ=ઉપસંપદ સ્વીકૃર્વાળોઽપિ ન પૂરયતિ=ન આચાર્યાદિવૈયાવૃત્ત્યં વિકૃષ્ટાવિકૃષ્ટાદિતપો વા કુર્યાત્, સારણા=સ્મારણં । યથા “હે સાધો! ત્વયા મદ્વૈયાવૃત્ત્યાર્થં ક્ષણાદ્યર્થં વા મમોસંપત્સ્વીકૃતા । અધુના ભવાન્ તત્ ન કરોતિ । ન ચેદં યુક્તં । કુરુષ્વ સ્વોચિતં કૃત્યમ્”ઇતિ । અત્યવિનીતસ્ય=સ્મારણાદિકરણેઽપિ ઉપસંપત્કારણં વૈયાવૃત્ત્યાદિકં અકુર્વાણસ્ય સમાપ્તોસંપદો વા=ઉપસંપત્કારણં સંપૂર્ણં કૃત્વા સ્થિતસ્ય વિસર્ગ એવ=ત્યાગ એવ ।

આવશ્યકનિર્યુક્તિગાથાર્થસ્ત્વયમ્ “યત્કારણં સ ઉપસંપન્નઃ, તત્કારણં સ્મારણેનાપિ અપૂરયન્ અથવા સમાપ્તે ઉપસંપત્કારણે સ વિસૃજ્યતે” ઇતિ ॥૧૬॥

એમ નિશ્રા સ્વીકારનાર વૈયાવચ્ચી કે તપસ્વી પણ જો ઉપસંપદના મૂળ કારણભૂત વૈયાવચ્ચ કે તપને બરાબર ન કરે તો આચાર્ય તેને યાદ કરાવે કે “તેં મારી વૈયાવચ્ચ કરવા અથવા તો તપ કરવા માટે મારી નિશ્રા સ્વીકારી છે. પણ તું વૈયાવચ્ચાદિ બરાબર કરતો નથી. આ ઉચિત ન કહેવાય.”

હવે જો એ નિશ્રા સ્વીકારનાર સાધુ અત્યંત અવિનયી હોય ગુરુની સારણા વિગેરેને પણ અવગણતો હોય તો પછી એનો ત્યાગ જ કરવો પડે. અર્થાત્ એને ગચ્છમાંથી કાઢી મૂકવો પડે.

એમ વૈયાવચ્ચ / તપાદિ માટે, જેટલા કાળ માટે ઉપસંપદ સ્વીકારી હોય, તેટલા કાળે તે ઉપસંપદ પૂરી થાય એટલે પણ એનો ત્યાગ કરવો.

આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે → જે વૈયાવચ્ચાદિ કારણસર ઉપસંપદ સ્વીકારી હોય એ વૈયાવચ્ચાદિ કાર્યને ન કરનારા સાધુને એ કામની સારણા કરવી. અથવા (અતિઅવિનયી હોય તો) ત્યાગ કરવો. એમ ઉપસંપદ પૂરી થાય એટલે પણ એનો ત્યાગ કરવો. ← (ત્યાં ટીકામાં આ પ્રમાણે લખેલ છે કે ઉપસંપદ સ્વીકારનાર સાધુ ઉપસંપદ જેના માટે સ્વીકારી હોય એ વૈયાવચ્ચ-તપાદિ ન કરે અથવા એ કરતો હોય તો પણ ગચ્છની અમુક વિશિષ્ટ સામાચારી ન પાળે તો એને સારણા કરવી. અવિનયી હોય તો કાઢી મૂકવો.

(જે કાર્ય માટે ઉપસંપદ સ્વીકારી છે એ કાર્ય પૂર્ણ થઈ જાય પછી આચાર્ય તેને યાદ કરાવે કે “તારું કામ

પૂર્ણ થઈ ગયું છે.” એ પછી પણ જો એ ત્યાં રહેવા ઈચ્છે તો સારું. પણ એ ત્યાં ન રહેવા ઈચ્છતો હોય તો પછી આચાર્ય પણ એનો ત્યાગ કરે.)

ઉપસંપદ અંગેનો આ બધો વિવેક (=વિભાગીકરણ) બતાવી દીધો ॥૮૬॥

યશો. - ઉક્તા સાધૂપસંપત્, અથ ગૃહસ્થોસંપદમાહ-

ખણમવિ મુળીણ કપ્પઙ્ગેવ અદિન્નોગ્ગહસ્સ પરિભોગો ।

ઇયરાઽજોગે ગેજ્ઞો અવગ્ગહો દેવયાએ વિ ॥૧૭॥

ચન્દ્ર. - સાધૂપસંપત્=“સાધૂનાં નિશ્ચા કેન પ્રકારેણ ગૃહ્યતે”ઈતિ કથિતં । અધુના “સાધવઃ ગૃહસ્થાનાં ઉપસંપદં કેન પ્રકારેણ સ્વીકુર્વન્તિ ?”ઈત્યેતદાહ → ક્ષણમપિ સાધૂનાં અદત્તાવગ્રહસ્ય પરિભોગઃ નૈવ કલ્પતે । ઇતરાયોગે દેવતાયા અપિ અવગ્રહઃ ગ્રાહ્યઃ ← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

સાધુ સંબંધી ઉપસંપદ કહેવાઈ ગઈ. હવે સાધુઓ ગૃહસ્થોની જે ઉપસંપદ સ્વીકારે છે એને બતાવે છે ગાથાર્થઃ : ક્ષણ માત્ર પણ સાધુઓને બીજાઓએ નહિ આપેલા અવગ્રહનો ઉપભોગ કલ્પતો નથી. બીજા ગૃહસ્થનો યોગ ન હોય તો દેવતાનો પણ અવગ્રહ ગ્રહણ કરવો.

યશો. - ખણમવિ ત્તિ । ક્ષણમપિ મુનીનામદત્તાવગ્રહસ્ય પરિભોગસ્તત્ર સ્થાનોપવેશ-નાદિરૂપો ન કલ્પતે, તૃતીયવ્રતાતિક્રમપ્રસંગાત્ । તદુક્તમ્ -

ઇત્તરિયંપિ ન કપ્પઙ્ગ અવિદિત્તં ખલુ પરોગ્ગહાઇસુ । ચિદિઠત્તુ ણિસીઇત્તુ ય તઇયવ્વયરક્ષણટ્ઠાણ્ણ ॥ (આવ૦ નિ૦ ૭૨૧) ઇતિ । એવં ચ ભિક્ષાટનાદાવપિ વ્યાઘાતઃ સંભવેત્ । ક્વચિત્સ્થાતુકામેન સ્વામિનમનુજ્ઞાપ્ય વિધિના સ્થાતવ્યમ્ ।

ચન્દ્ર. - ક્ષણમપિ ઇત્યાદિ । અદત્તાવગ્રહસ્ય=અવગ્રહઃ=ઉપાશ્રયગૃહવૃક્ષાદિપ્રદેશઃ, સ્વામિના અદત્તો યોઽવગ્રહઃ, તસ્ય પરિભોગઃ=સ્થાનોપવેશનગોચરીભક્ષણસ્વપનાદ્યર્થં સેવનં । કથં તત્ર તત્ર કલ્પતે ? ઇત્યાહ તૃતીયવ્રતેત્યાદિ । સ્વામિનાઽદત્તસ્યાવગ્રહસ્ય પરિભોગે અદત્તાદાનવિરમણાત્મકસ્ય તૃતીયવ્રતસ્યાતિક્રમઃ સ્ફુટ એવ । વ્યાઘાતઃ=વૃષ્ટિપરિશ્રમાદિભિઃ કુત્રચિત્સ્થાતું આવશ્યકં ભવેદિતિ ભાવઃ ।

ટીકાર્થઃ : ગૃહસ્થોએ સાધુઓને જે સ્થાન વાપરવાની અનુમતિ ન આપી હોય એ સ્થાનમાં ઉભા રહેવું, બેસવું વિગેરે સાધુઓને ન કલ્પે. કેમકે એમાં અદત્તાદાન વિરમણ મહાવ્રતનો અતિક્રમ = ઉલ્લંઘન થાય છે. આવ.નિ.માં કહ્યું છે કે → થોડોક પણ કાળ બીજાની જગ્યા વિગેરેમાં ઉભા રહેવું કે બેસવું વિગેરે એ ત્રીજાવ્રતનું રક્ષણ કરવા કાજે સાધુઓને કલ્પતું નથી. ←

જ્યારે આ હકીકત છે ત્યારે હવે ગોચરીયર્યાદિમાં પણ વરસાદ વિગેરેને લીધે સાધુને વ્યાઘાત-અંતરાય થાય અને ક્યાંક સ્થાનાદિ કરવા પડે તો પછી એ વખતે ક્યાંક ઉભા રહેવાની ઈચ્છાવાળા સાધુએ તે સ્થાનના માલિકની રજા લઈને વિધિપૂર્વક ઉભા રહેવું.

યશો. - અટવ્યાદાવપિ વિશ્રમિતુકામેન પૂર્વસ્થિતમનુજ્ઞાપ્ય સ્થાતવ્યમ્। તદભાવે ત્વાહ-
 ઇતરસ્ય=પૂર્વસ્થિતસ્યાપિ અયોગે=અસંબન્ધે દેવતાયાઃ=તદધિષ્ઠાત્ર્યા અપ્યવગ્રહો
 ગ્રાહ્યઃ=યાચિતવ્યઃ 'અણુજાણહ જસ્સુગ્ગહો' ઇતિ । ઉક્તં ચ ચૂર્ણૌ-ળત્થિ લાહે અણુયાણઓ
 દેવતા જસ્સોગ્ગહો एसो' ઇતિ ॥૧૭॥

ચન્દ્ર. - નનુ ગ્રામાદૌ તુ ગૃહાદિસ્વામિનમનુજ્ઞાપ્ય તત્પ્રદેશસેવનં શક્યમ્ । કિન્તુ અટવ્યાદૌ તુ વૃક્ષાદેઃ
 સ્વામિનઃ અભાવાત્તત્ર કમનુજ્ઞાપ્ય તત્પ્રદેશસેવનં કર્તવ્યમ્ ? ઇત્યત આહ અટવ્યાદૌ અપિ=ન કેવલં ગ્રામાદૌ,
 કિન્તુ અટવ્યાદાવપીતિ અપિશબ્દાર્થઃ। યઃ વૃક્ષાદેરધસ્તાત્ પૂર્વમેવ સ્થિતઃ આસીત્, સ યદ્યપિ તદ્વૃક્ષસ્ય સ્વામી
 નાસ્તિ। તથાપિ તમેવ તત્ર સ્વામિનં મત્વા તમનુજ્ઞાપયેત્ । અણુયાણઓ ઇતિ । “અનુજાનીત માં સા દેવતા, યસ્યા
 અયં અવગ્રહોઽસ્તિ” ઇતિ । શેષં સ્પષ્ટમેવ ॥૧૭॥

એમ જંગલ વિગેરેમાં પણ ક્યાંક વિશ્રામ કરવાની ઈચ્છાવાળા સાધુએ ત્યાં પોતાની પહેલા રહેલા
 શ્રાવકાદિની રજા લઈને આરામાદિ કરવા.

પણ ત્યાં જંગલમાં કોઈ જ ન હોય તો પૂર્વસ્થિત(પહેલેથી ત્યાં રહેલા)ના પણ અભાવમાં ત્યાં તે ક્ષેત્રની
 અધિષ્ઠાત્રી દેવીનો પણ અવગ્રહ માંગવો. “આ જેનો અવગ્રહ = જગ્યા હોય એ મને અહીં આરામાદિ કરવાની
 અનુમતિ આપો.” એમ બોલવું.

યૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે “જ્યારે ત્યાં જંગલાદિમાં કોઈ ન હોય ત્યારે “જેનો આ અવગ્રહ છે, એ દેવતા મને
 રજા આપો.” એ પ્રમાણે બોલવું. ॥૮૭॥

યશો. - તદેવં વિવૃતોપસંપત્સામાચારી, તથા ચોક્તા દશાપિ વિધાઃ ।

ચન્દ્ર. - મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણે ઉપસંપત્સામાચારીટીકાયાઃ વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં
 ચ સંપૂર્ણે ।

આ પ્રમાણે ઉપસંપદ સામાચારીનું નિરૂપણ પૂર્ણ થયું. અને એટલે સામાચારીના દશેય પ્રકારો કહેવાઈ
 ગયા.

યશો. - અથોપસંહરતિ-

ચન્દ્ર. - મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણે ઉપસંહારસ્ય વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ ક્રિયેતે ।
હવે ઉપસંહાર કરે છે.

યશો. - એવં સામાચારી કહિયા દસઠા સમાસઓ એસા ।
જિણઆણાજુત્તાણં ગુસ્મરતંતાણ સાહૂણં ॥૧૮॥

ચન્દ્ર. - → એવં જિનાજ્ઞાયુક્તાનાં ગુરુપરતન્ત્રાણાં સાધૂનાં એષા દશધા સામાચારી સમાસતઃ કથિતા ←
इति गाथार्थः ।

ગાથાર્થ : આ પ્રમાણે જિનાજ્ઞાથી યુક્ત, ગુરુપરતંત્ર એવા સાધુઓની આ દશ પ્રકારની સામાચારી સંક્ષેપથી કહેવાઈ.

યશો. - એવં તિ । એવં=અનયા રીત્યા એષા=પ્રત્યક્ષા દશધા સામાચારી સમાસતઃ=
शब्दसंक्षेपतः कथिता=निरूपिता । केषामेषा संभवति ? इत्याह-जिनाज्ञायुक्तानां=
भगवदुक्तविधिपरायणानां गुस्मरतन्त्राणां=गुस्वशर्वर्तिनां साधूनां भवति ॥१८॥

ચન્દ્ર. - शब्दसंक्षेपतः=न तु अत्रार्थसंक्षेपोऽस्ति । अर्थस्तु प्रभूतोऽस्ति । जिनाज्ञायुक्तानामित्यादि ।
ये हि गुरुवशर्वर्तिनो भवन्ति, ते गुरूपदेशानुसारेण दशविधां सामाचार्यं सम्यग्जानन्ति । ये च
भगवदुक्तविधिपरायणा भवन्ति । ते सम्यग्ज्ञानानुसारेण सामाचार्यपालने प्रवर्तन्ते । ततश्च एतादृशमेव साधूनां
एषा सामाचार्य संभवतीति ॥१८॥

ટીકાર્થ : આ રીતિ વડે પ્રત્યક્ષ એવી દશ પ્રકારની સામાચારી શબ્દસંક્ષેપથી કહેવાઈ ગઈ. (અર્થનો સંક્ષેપ નથી. અર્થ તો આમાં વિશાળ પડેલો છે.)

આ કયા સાધુઓ પાસે સંભવી શકે છે ? એ વાત કહે છે કે “પરમાત્માએ કહેલી વિધિનું પાલન કરવામાં પરાયણ અને ગુરુને પરતંત્ર રહેનારા સાધુઓને આ સંભવે છે ॥૧૮॥

યશો. - અથ કીદૃશસ્યેયમૈકાન્તિકાત્યન્તિકફલહેતુઃ ? इत्याह-

अज्झप्पज्झाणरयस्सेसा परमत्थसाहणं होइ ।

मग्गम्मि चेव गमणं एयगुणस्सणुवओगेऽवि ॥१९॥

ચન્દ્ર. - कीदृशस्य=कैः गुणैः युक्तस्य इयं=दशधा सामाचार्य एकांतिकात्यन्तिकफलहेतुः=अवश्यं
अनुबन्धयुक्तफलस्य कारणं भवति ? इत्याह → अध्यात्मध्यानरतस्य एषा परमार्थसाधनं भवति । एतद्गुणस्य

અનુપયોગેऽપિ માર્ગે ચૈવ ગમનં ભવતિ ← इति गाथार्थः ।

કેવા પ્રકારના સાધુને આ સામાચારી ઐકાન્તિક અને આત્યન્તિક એવું ફળકારણ બને ? (જે કારણ અવશ્ય ફળ આપે તે ઐકાન્તિકકારણ કહેવાય. અને જે કારણ અનુબંધવાળા = ઉત્તરોત્તર વધતા જતા ફળને આપે તે કારણ આત્યન્તિક કારણ કહેવાય. અથવા જે કારણ ઓછું નહિ, પરંતુ સંપૂર્ણફળ આપે તે કારણ આત્યન્તિક કહેવાય.)

એ વાત ૯૯મી ગાથામાં કરે છે.

ગાથાર્થ : અધ્યાત્મ ધ્યાનમાં રત બનેલાને આ સામાચારી પરમાર્થનું સાધન બને છે. આવા પ્રકારના ગુણવાળાનું તો “ઉપયોગ ન હોય તો પણ” માર્ગમાં જ ગમન થાય.

यशो. - अज्झप्पत्ति । ‘अध्यात्मध्यानरतस्य’=अन्तर्भावितध्यातृध्येयभावेनात्मनैव परापेक्षाबहिर्मुखे स्वस्वरूपे ध्यानमात्रनिष्ठां प्राप्तस्य एषा=सामाचारी परमो=धर्मार्थकामापेक्षयोत्कृष्टोऽर्थः=पुरुषार्थो मोक्षलक्षणस्तत्साधनं=तद्धेतुर्भवति । स्वप्रयोज्यशुक्लध्यानातिशयरूपाध्यात्मध्यानद्वारा तस्या मोक्षहेतुत्वमिति भावः ।

चन्द्र. - अन्तर्भावितेत्यादि । अभेदभावं प्रापितः ध्यातृध्येयभावः येन, तादृशेन । “अहं ध्याता परमात्मा तु ध्येय” इति भेदभावः परमात्मना सहाभेदमननुभवता अनुभूयते । यस्तु ध्यानादिना परमात्मना सहाभेदमनुभवति । स “अहमेव परमात्मा” इति निर्मलतमपरिणामवान् भवति । एवं च तस्यात्मनि ध्यातृध्येयभावो न साक्षाद्विद्यते । किन्तु तत्रैव अन्तर्लीनं भवति । तादृशात्मनैव परापेक्षाबहिर्मुखे=जिनप्रतिमासद्गुर्वादिरूपाणां प्रशस्तानामपि परपदार्थानां अपेक्षां यत् न बिभर्ति, तादृશે निश्चयनयानुसारिणि स्वस्वरूपे ध्यानमात्रनिष्ठां प्राप्तस्य=ध्याने एव निमग्नस्येति यावत् परमः=यथा लघुगुरुनिम्नोन्नतादिशब्दाः सापेक्षाः सन्तः किञ्चिद्गुर्वादपदार्थान्तरापेक्षया प्रवर्तन्ते । तथैव उत्कर्षवाचकः परमशब्दः किञ्चिदपकृष्टव स्त्वपेक्षयैव प्रवर्तते । ततश्च कस्यापेक्षया परमः अर्थः ? इति ज्ञापनीयमेवेत्यत आह धर्मार्थकामापेक्षया इति ।

निष्कर्षमाह स्वप्रयोज्येत्यादि । स्वं=दશધા સામાચારી, તયા પ્રયોજ્યઃ યઃ શુક્લધ્યાનાતિશયઃ, તદ્દરૂપં યદધ્યાત્મધ્યાનં, તદ્દ્વારા તસ્યાઃ=દશધા સામાચાર્યાઃ ।

ટીકાર્થ : જેમાં ધ્યાતા અને ધ્યેયભાવ અંતર્ગત બનાવી દેવાયો છે એવા તથા પરની અપેક્ષાથી બહિર્મુખ એવા સ્વસ્વરૂપમાં આત્મા વડે જ ધ્યાનમાત્ર નિષ્ઠાને પામેલા સાધુને આ સામાચારી પરમાર્થનું સાધન બને છે. પરમ = ધર્મ, અર્થ અને કામની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ એવો અર્થ તે પરમાર્થ. એ પરમાર્થ એટલે મોક્ષ. તેનું સાધન આ સામાચારી બને. નીચેની દશામાં સાધુ પોતે ધ્યાતા બની, ભગવાનને ધ્યેય બનાવી એનું ધ્યાન ધરતો હોય છે. જ્યારે શુક્લધ્યાનની અવસ્થામાં આત્મા પરમાત્માનું ધ્યાન નથી ધરતો. પોતે પોતાનામાં જ લીન બને છે. એટલે અહીં ધ્યાતા-ધ્યેયભાવ અંતર્ભાવિત થાય છે. અને આવા આત્મા વડે જ આ આત્મા જિનપ્રતિમાદિ બાહ્યપદાર્થોથી પણ બહિર્મુખ એવા સ્વસ્વરૂપમાં ધ્યાનમાત્રમાં લીનતાને પામે છે.

નિષ્કર્ષ એ છે કે સામાચારી જે પાળે તેને શુક્લધ્યાનના અતિશયરૂપ અધ્યાત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય અને એનાથી મોક્ષ થાય. આમ સામાચારી પોતાનાથી પ્રાપ્ત થનારા અધ્યાત્મધ્યાન દ્વારા મોક્ષનું કારણ બને છે.

યશો. - નનુ સામાચારીનિરતસ્યાપ્યનાભોગતોઽપિ કર્મબન્ધસંભવાત્ કથમકર્મતાભિમુખં તદ્ધ્યાનમ્ ? અત આહ-માર્ગ એવ=મોક્ષપથ એવ રત્નત્રયસામ્રાજ્યલક્ષણે ગમનં=અભિમુખઃ પરિણામ એતદ્ગુણસ્ય=ઉક્તસામાચારીપરિણામશાલિનઃ અનુપયોગેઽપિ=અનાભોગેઽપિ ભવતિ ।

ચન્દ્ર. - યો હ્યનવરતં સામાચારીપાલને નિરતો ભવતિ । સ શુક્લધ્યાનં પ્રાપ્ય પરમપદં પ્રાપ્નોતીતિ ભાવઃ ।

શઙ્કાતે નનુ ઇત્યાદિ । અનાભોગતોઽપિ=પ્રમાદાદિના તાવત્ મા ભવતુ કર્મબન્ધઃ, કિન્તુ અનાભોગતસ્તુ ભવત્યેવેતિ અર્થઃ । સમાધાનમાહ માર્ગે એવ ઇત્યાદિ । સામાચારીપરિણામશાલી મહાત્મા અનુપયોગે સત્યપિ મોક્ષાનુકૂલપરિણામવાનેવ ભવતીતિ ભાવાર્થઃ ।

શિષ્ય : જે સાધુ સામાચારીમાં લીન હોય તેને પણ અનાભોગથી પણ કર્મબંધ તો થવાનો જ છે. (ભલે ને એ એમ ઈચ્છે કે “મારે કર્મબંધ નથી કરવો.” છતાં એની જાણ બહાર કર્મબંધ થવાનો જ છે. અથવા તો આવા સાધુને પણ સર્વત્ર આભોગ = ઉપયોગ હોય જ એવો નિયમ નથી. તો એને જ્યાં અનાભોગ હશે ત્યાં અનાભોગથી પણ કર્મબંધ તો થવાનો જ છે.) તો પછી એ સામાચારીપાલકનું ધ્યાન અકર્મતા = મોક્ષને અભિમુખ શી રીતે બને ?

ગુરુ : કહેલી સામાચારીઓના પરિણામવાળા સાધુને તો અનાભોગ હોય તો પણ રત્નત્રયસામ્રાજ્ય = સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગને વિશે જ અભિમુખ પરિણામ હોય. એટલે કે “મારે મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ એવા જ આત્મપરિણામ રાખવા છે.” એવો ઉપયોગ સાધુને કાયમ માટે ન હોય છતાં એ ઉપયોગના અભાવમાં પણ એનો પરિણામ તો મોક્ષમાર્ગને અભિમુખ જ રહે. (બોમ્બે જવા માટે ગાડીમાં બેઠેલો માણસ સતત એવા ઉપયોગવાળો ન જ હોય કે “મારે બોમ્બે જવું છે.” છતાં એનું ગમન તો સતત બોમ્બે તરફ જ થઈ રહ્યું હોય.)

યશો. - यस्य हि यत्र कर्मणि नैरन्तर्येणाभ्यासस्तस्य दृढसंस्कारवशादनुपयोगेऽपि तत्र प्रवृत्तिर्दृष्टचरैवेति न किञ्चिदनुपपन्नम् । तदिदमुक्तं ललितविस्तरायां-अनाभोगतोऽपि मार्गगमनमेव सदन्धन्यायेनेत्यध्यात्मचिन्तका इति, तत्र तथा प्रवृत्तिर्योगजादृष्टमहिम्नैवेति योगभावितमतयः” ॥९९॥

ચન્દ્ર. - એતદેવ સામાન્યનિયમેન પ્રતિપાદયતિ યસ્ય હિ ઇત્યાદિ । દૃષ્ટચરૈવ=પ્રત્યક્ષેણ દૃશ્યત એવ । યથા કુમ્ભકારાદયઃ અન્યત્રોપયોગવન્તોઽપિ કુમ્ભકરણપ્રવૃત્તિં સમ્યગેવ કુર્વન્તિ । યથા માર્ગે ચલન્તો જનાઃ ચલનક્રિયાયામુપયોગાભાવેઽપિ સમ્યગેવ ચલન્તિ । ન પાદયોઃ વિક્ષેપઃ વિભિન્નો ભવતીત્યેવં સતતં સામાચારીપાલનલીનસ્ય દૃઢતમસંસ્કારવશાદ્ પશ્ચાદનુપયોગેઽપિ સામાચારીપાલનં સ્વાભાવિકમેવ ભવતીતિ । સદન્ધન્યાયેન=તીવ્રતમનિકાચિતશાતોદયયુક્તો યોઽન્ધઃ, તન્ન્યાયેનેતિ । સ હિ પ્રાગનનુભૂતેઽપિ પથિ, સહાયં વિનાપિ, લોકાનાં પ્રચુરગમનાગમનકાલેઽપિ યદિ શીઘ્રમપિ ગચ્છેત્, તથાપિ તસ્ય સ્વલ્પમપિ દુઃખં માર્ગવિમુખતા વા નૈવ ભવતિ । યતઃ તીવ્રતમશાતોદયસ્યાયમેવ લાભઃ યદુત કામપિ પીઢાં સ ન પ્રાપ્નુયાત્ । એવમત્રાપિ દશધા

સામાચારીપાલકસ્ય માર્ગાનુસારિણઃ અનાભોગાદિના દોષસદ્ભાવેઽપિ મોક્ષાભિમુખત્વં નાપૈતિ ।
યોગજાદૃષ્ટમહિમ્નૈવ=પ્રાક્સેવિતો યો મોક્ષાનુકૂલો જ્ઞાનાદિસ્વરૂપો યોગઃ, તજ્જન્યં યદ્ પ્રકૃષ્ટં
અદૃષ્ટં=શુભપુણ્યાત્મકં, તન્મહિમ્નૈવ સ મુનિઃ માર્ગે એવ ગચ્છતિ । ન ત્વન્યત્રેતિ ॥૧૯॥

જેનો જે કાર્યમાં સતત અભ્યાસ હોય, તેના તે કાર્ય અંગે એવા તો દૃઢ સંસ્કાર હોય કે એના કારણે પછી
એ કાર્યમાં ઉપયોગ ન હોય તો પણ એની એ જ કાર્યમાં બરાબર પ્રવૃત્તિ થાય. આ વાત પ્રત્યક્ષ જ છે. (કુંભારની
ઘડો બનાવવાની ક્રિયા વિગેરે) એટલે મોક્ષમાર્ગાભિમુખગમન કરવાનો સતત ઉપયોગ ન હોય તો પણ એનું
મોક્ષમાર્ગાભિમુખ જ ગમન થાય એ શક્ય છે. એમાં કોઈ વાંધો દેખાતો નથી.

આ જ વાત લલિતવિસ્તરામાં કરી છે કે → અધ્યાત્મચિંતકો કહે છે કે “યોગી આત્માઓનું તો
અનાભોગથી પણ માર્ગમાં જ ગમન થાય. એ વાત સદૃશન્યાયથી સમજવી. જેમ સદ્ = પ્રયંડ - નિકાચિત
પુણ્યોદયવાળો અંધ વ્યક્તિ કોઈની સહાય લીધા વિના, તદ્દન નવા રસ્તા ઉપર, પુષ્કળ ભીડના સમયે ચાલીને
ઈષ્ટસ્થાને પહોંચવા પ્રયત્ન કરે તો પણ એ કોઈપણ વિઘ્ન વિના પહોંચી જાય. કેમકે એનો એવા પ્રકારનો
અતિપ્રયંડ કક્ષાનો પુણ્યોદય છે. એ જ પ્રમાણે યોગી આત્માઓ સતત મોક્ષ તરફ જ આગળ ધપતા હોય.”

જ્યારે આ વિષયમાં યોગથી ભાવિત થયેલી પ્રજ્ઞાવાળા આત્માઓ કહે છે કે “મોક્ષમાર્ગને વિશે અનાભોગ
હોવા છતાં પણ સતત એ યોગીઓની જે પ્રવૃત્તિ(= મોક્ષ પ્રત્યે અભિમુખ ગમન) થાય છે તે એમણે સેવેલા સામાચારી
વિગેરે યોગથી ઉત્પન્ન થયેલા અદૃષ્ટ = પ્રયંડ પુણ્યના પ્રભાવથી થાય છે. એટલે કે યોગીઓ યોગ દ્વારા એવું તો
પ્રયંડ પુણ્ય ઉત્પન્ન કરે છે કે એ પછી તેઓની સતત મોક્ષમાર્ગમાં જ પ્રવૃત્તિ એ પુણ્યપ્રભાવે થાય છે.” ← ॥૮૯॥

**યશો.-તદિહ સામાચારીં નિરૂપ્યૈકાન્તહિતાવહતયા ભાવમાત્રપ્રવૃત્તયે ઉપદેશસર્વસ્વમાહ—
કિં બહુના ઇહ જહ જહ રાગદ્વેષા લહું વિલિજ્જંતિ ।
તહ તહ પયઙ્કિઅવ્વં એસા આણા જિણિંદાણં ॥૧૦૦॥**

ચન્દ્ર. - એકાન્તહિતાવહતયા=યતઃ ભાવઃ એકાન્તહિતાવહઃ તસ્માત્ ભાવમાત્રપ્રવૃત્તયે=
રાગદ્વેષોપશમાત્મકે શુભપરિણામે એવ યા પ્રવૃત્તિઃ, તદર્થ ઉપદેશસર્વસ્વં=દ્વાદશાંગીસારં ।

→ કિં બહુના ? યથા યથા રાગદ્વેષૌ શીઘ્રં વિલીયેતે । તથા તથા પ્રવર્તિતવ્યમ્ એષા જિનેન્દ્રાણાં આજ્ઞા
← ઇતિ ગાથાર્થઃ ।

ગાથાર્થઃ : વધારે કહેવા વડે શું ? આ જગતમાં જેમ જેમ રાગ-દ્વેષ ઝડપથી વિનાશ પામે તેમ તેમ પ્રવૃત્તિ
કરવી એ જિનેશ્વરોની આજ્ઞા છે.

યશો. - કિં બહુના ત્તિ । બહુના=ભૂયોભાષિતેન કિમ્ ? તદ્વિ મિથો ધર્મકથાયામેવોપ-
યુજ્યતે, ન તુ સ્વલ્પસારજ્ઞાનમૂલપ્રવૃત્તય ઇતિ તત્ર તદુદ્વેજકતયા નાત્યન્તોપયુક્તમુપદેશકર્મ ।

ચન્દ્ર. - નનુ ભૂયોભાષિતં કથમત્ર નોપયોગિ ? ઇત્યત આહ તદ્વિ=ભૂયોભાષિતં હિ મિથો
ધર્મકથાયામેવ=પરસ્પરં તત્ત્વનિર્ણયાર્થં યો માધ્યસ્થ્યભાવેન વાદઃ ક્રિયતે, તાદૃશવાદે એવ ઉપયુજ્યતે=

ઉપયોગિ । યતઃ તત્ર ભૂયોભાષિતેનૈવ શઙ્કાદિદૂરીભવનેન તત્ત્વનિર્ણયો ભવતિ । સ્વલ્પસારેત્યાદિ । અત્યન્તમલ્પં યત્ સારભૂતં જ્ઞાનં, તદેવ મૂલં યસ્યાઃ, સા સ્વલ્પસારજ્ઞાનમૂલા પ્રવૃત્તિઃ, તદર્થં તુ સ્વલ્પમેવ સારજ્ઞાનમુપયોગિ । ન ભૂયોભાષિતમિતિ । તત્ર=તાદૃશપ્રવૃત્તિં કર્તું ઇચ્છતિ પુરુષે । તદુદ્વેજકતયા=ભૂયોભાષિતસ્ય ઉદ્વેગજનકતયા । અધ્યાત્મભાવિતા હિ ભૂયોભાષિતેનોદ્વેગ-મેવાપ્નુયુરિતિ યુક્તં તત્ર ભૂયોભાષિતસ્યોદ્વેગજનકત્વમિતિ । તતશ્ચ તત્ર નાત્યન્તોપયુક્તમુપદેશકર્મ । તત્ર ક્રિયમાણ ઉપદેશઃ અત્યન્તોપયોગી ન ભવતિ ।

ટીકાર્થ : વધારે બોલવાનું શું કામ ? વધારે ભાષણ તો જ્યારે પરસ્પર કોઈક પદાર્થાદિ અંગે ધર્મકથા થતી હોય ત્યારે જ ઉપયોગી બને. ત્યાં જેટલું વધારે બોલીએ એટલું વધારે તત્ત્વ સ્પષ્ટ થાય. પરંતુ અત્યંત અલ્પ અને છતાં સારભૂત એવા જ્ઞાનને લઈને જે પ્રવૃત્તિ કરવાની છે. એને માટે વધુ ભાષણ ઉપયોગી નથી. કેમકે જ્યાં તાદૃશજ્ઞાનમૂલક એવી આત્માને ઉદ્દેશીને કરાતી પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય ત્યાં ઉપદેશકર્મ = ભાષણ એ સામેવાળાને ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરનાર બને છે. અને એટલે ત્યાં એ ભાષણ અત્યંત ઉપકારી ન બને. (સામાન્ય ઉપકારી બને એની કંઈ કિંમત અહીં નથી ગણતા.)

યશો. - અલङ્કર્મીણાનાં ચ સ્વલ્પસારોપદેશઃ ઉપનિષદ્ભૂતઃ “મિતં ચ સારં ચ વચો હિ વાગ્મિતા” ઇતિ વચનાત્ । તદેવં પ્રસ્તાવનાં વિધાયોપનિષદુપદેશમેવાહ-તથા તથા=તેન તેન પ્રકારેણ પ્રવર્તિતવ્યં=ઉદ્યમવતા ભાવ્યમિહ=જગતિ યથા યથા=યેન યેન પ્રકારેણ રાગદ્વેષૌ માયાલોભક્રોધમાનરૂપૌ વિલીયેતે=ક્ષયં ગચ્છતઃ ।

ચન્દ્ર. - અલङ્કર્મીણાં ચ=સમર્થવક્તૃણાં ચ સ્વલ્પસારોપદેશઃ=સ્વલ્પઃ સારભૂતશ્ચોપદેશઃ ઉપનિષદ્ભૂતો રહસ્યસ્વરૂપો ભવતિ । ન હિ તેઽધિકં વદન્તિ, કિન્તુ સ્વલ્પમેવ રહસ્યં વદન્તીતિ । નનુ યદિ તે સમર્થવક્તારઃ, તર્હિ તેઽધિકભણનેનૈવ સમર્થવક્તૃત્વં પ્રાપ્નુયાત્ । ન હિ અલ્પવક્તારઃ સમર્થવક્તારો ગણ્યન્તે इत्यત આહ ‘મિતં ચ સારં ચ વચો હિ વાગ્મિતા’ ઇતિ વચનાત્=અલ્પસ્ય સારભૂતસ્ય વચનસ્ય કથનમેવ સમર્થવક્તૃત્વમ્ । ન તુ અધિકકથનં । તતશ્ચાત્મનિ વાગ્મિત્વં સ્થાપયિતું ઇચ્છતાઽવશ્યં મિતં સારં ચૈવ વચનં વક્તવ્યમ્ । ન ત્વધિકમિતિ । તતશ્ચાહમપિ તદેવ વક્ષ્યામિ ઇતિ ગ્રન્થકૃતામશયઃ । માયાલોભેત્યાદિ । માયાલોભૌ રાગઃ, ક્રોધમાનૌ દ્વેષઃ ઇતિ ।

વળી જે સમર્થ હોય, સાચો વક્તા હોય એનો તો અલ્પ છતાં સારભૂત ઉપદેશ એ જ રહસ્ય = ઉપનિષદ્ભૂત હોય છે. નહિ કે વધારે ભાષણ. કેમકે એવું વચન છે કે “અલ્પ અને સારભૂત વચન બોલવું એ જ વક્તૃત્વ છે.”

(આશય એ છે કે કોઈને એવો પ્રશ્ન થાય કે તમે “વધારે બોલવાનું શું કામ છે ?” એવું કેમ કહ્યું ? વધારે બોલવું જ જોઈએ. વધુ બોલવું એ જ વક્તૃત્વ છે.” તો એની સામે ઉત્તર આપ્યો કે જે સમર્થ વક્તાઓ છે તેઓનું વધુ ભાષણ એ ઉપનિષદ્ભૂત = રહસ્યભૂત નથી હોતું. પણ એમનું અલ્પ અને સારભૂત ભાષણ જ રહસ્યભૂત હોય છે. અને એ જ એમનું વક્તૃત્વ છે. એટલે વધુ ભાષણ એ સારજ્ઞાનમૂલક પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી નથી.)

આ પ્રમાણે રહસ્યનો ઉપદેશ આપવા માટે પહેલા પ્રસ્તાવના કરી લીધા બાદ હવે જિનવચનોના રહસ્યનો ઉપદેશ

આપે છે કે તે તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરવી કે જેમ જેમ માયા-લોભ રૂપી રાગ અને ક્રોધ-માન રૂપી દ્વેષ વિનાશને પામે.

યશો. - ન હ્યત્ર કશ્ચિદેકાન્તોઽસ્તિ યત્પ્રતિનિયત એવ કર્મણિ પ્રવર્તિતવ્યમિતિ, કિન્ત્વયમેવૈકાન્તઃ યદાગદ્વેષપરિક્ષયાનુકૂલ્યેનૈવ પ્રવર્તિતવ્યમિતિ । અત એવ તદ્ભાવાભાવાભ્યામનુજ્ઞાનિષેધયોરપિ પરાવૃત્તિઃ ।

ચન્દ્ર. - અત એવ=યતઃ “રાગદ્વેષપરિક્ષયો યથા ભવેત્, તથૈવ વર્તિતવ્યમ્”-ઇત્યેકાન્તોઽસ્તિ, તત એવ તદ્ભાવાભાવાભ્યામ્=રાગદ્વેષભાવેન રાગદ્વેષાભાવેન ચ અનુજ્ઞાનિષેધયોરપિ પરાવૃત્તિઃ=યાનિ ભિક્ષાટનાદીનિ અનુષ્ઠાનાનિ તીર્થકરૈરનુજ્ઞાતાનિ, તાન્યેવ તત્ર રાગદ્વેષયોઃ સંભવે સતિ તીર્થકરૈર્નિષિદ્ધાનિ । યાનિ ચ વિકૃતિભક્ષણાદીનિ અનુષ્ઠાનાનિ તીર્થકરૈર્નિષિદ્ધાનિ, તાન્યેવ તત્ર રાગદ્વેષહાનૌ સત્યાં તીર્થકરૈરનુમતાનીતિ ભાવઃ । એતચ્ચ સર્વ “રાગદ્વેષક્ષયઃ તીર્થકરસ્યૈકાન્તિકી આજ્ઞા” ઇતિ જ્ઞાપયતિ । અત્ર બહુ વક્તવ્યમપિ વિસ્તરભયાત નોચ્યતે । નવરં પરાવૃત્તિ=અનુજ્ઞાતસ્ય નિષેધઃ, નિષિદ્ધસ્ય અનુજ્ઞા ચ ।

આ જિનશાસનમાં એવો કોઈ એકાંત નથી કે “અમુક પ્રતિક્રમણાદિ ચોક્કસ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જ પડે.” પરંતુ આ જ એકાન્ત છે કે રાગદ્વેષના વિનાશને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

“રાગ-દ્વેષવિનાશ કરવો એ જ એકાન્તે જિનાજ્ઞા છે.” માટે જ રાગ-દ્વેષની હાજરીમાં અનુજ્ઞાને રદ કરી નિષેધ કરાય છે. અને રાગ-દ્વેષની ગેરહાજરીમાં નિષેધને રદ કરીને અનુજ્ઞા અપાય છે. અર્થાત્ જે કાર્યો કરવાની અનુજ્ઞા પ્રભુએ આપી છે એ કાર્યોમાં જો કોઈને રાગ-દ્વેષ વધતા હોય તો એના માટે એ કાર્યોનો નિષેધ છે. અને જે કાર્યોનો પ્રભુએ નિષેધ કરેલો છે એ કાર્યો કરવામાં કોઈના રાગ-દ્વેષ ઘટતા હોય તો એના માટે એ કાર્યોની અનુજ્ઞા છે.

યશો. - તદુક્તમ્— (ઉપદેશમાલા-૩૧૨) તમ્હા સવ્વાણુન્ના સવ્વણિસેહો ય પવયણે નત્થિ । આયં વયં તુલિજ્જા લાહાકંચિ વ્વ વાણિયઓ ॥ ઇતિ ॥

ચન્દ્ર. - ઉપદેશમાલાગાથાર્થસ્ત્વયમ્ → તસ્માત્ સર્વાનુજ્ઞા સર્વનિષેધો વા પ્રવચને નાસ્તિ । કિન્તુ મુનિઃ લાભાકાઙ્ક્ષી વણિગિવ આયં વ્યયં ચ તોલયેદ્ ← ઇતિ । યથા લાભો ભવેત્, તથા કુર્યાત્ । યથા હાનિઃ ભવેત્, તથા ન કુર્યાદિતિ ભાવઃ ।

ઉપદેશમાલામાં આ જ વાત કરી છે કે “તે કારણથી પ્રવચનમાં એકાંતે કોઈપણ વસ્તુની અનુજ્ઞા કે એકાંતે કોઈપણ વસ્તુનો નિષેધ નથી. પરંતુ જેમ નફો મેળવવાની ઈચ્છાવાળો વાણિયો આય-વ્યયની તુલના = વિચારણા કરીને જો આય વધારે હોય તો એ ધંધો કરે અન્યથા ન કરે એમ સંયમીઓએ પણ તે જ પ્રમાણે આય અને વ્યયની તુલના કરવી.”

યશો. - નન્વેવમાજ્ઞાભઙ્ગઃ ? ઇત્યત આહ-એષા=“રાગદ્વેષપરિક્ષયાર્થમેવ પ્રયતિતવ્યમિ” ત્યાકારાઽઽજ્ઞા પ્રવક્તૃવાક્યરૂપા જિનેન્દ્રાણાં=તીર્થકૃતાં, સર્વસ્ય ગ્રન્થપ્રપન્ચસ્યૈતદુદ્દેશેનૈવ પ્રવૃત્તેરિતિ દિગ્ ॥૧૦૦॥

ચન્દ્ર. - નનુ એવં તીર્થકરૈર્નિષિદ્ધે વિકૃતિભક્ષણાદૌ રાગદ્વેષહાનિસંભવતઃ તત્ર પ્રવૃત્તૌ ક્રિયામાણાયાં જિનાજ્ઞાયા ભક્તઃ કૃતો ભવેત્ इत्यત આહ एषा इत्यादि । सर्वस्य ग्रन्थप्रपञ्चस्य=ग्रन्थविस्तरस्य एतदुद्देशेनैव=રાગદ્વેષપરિહાન્યુદ્દેશેનૈવ પ્રવૃત્તેઃ=તથા ચ મુખ્યા જિનાજ્ઞા તુ “રાગદ્વેષહાનૌ પ્રવર્તિતવ્યમ્”इत्येव । अन्यास्तु जिनाज्ञाः मुख्यजिनाज्ञासाधनार्थमेव प्ररूपिताः गौणीभूता इति न तद्धानौ जिनाज्ञाभङ्ग इति भावः ॥૧૦૦॥

શિષ્ય : આ રીતે જો તમે પ્રભુએ ના પાડેલા પદાર્થોમાં પ્રવૃત્તિ કરશો, અને પ્રભુએ કરવાના કહેલા કાર્યોનો પણ ત્યાગ જો કરશો, તો તમને આજ્ઞાભંગનો દોષ લાગશે.

ગુરુ : રાગદ્વેષના સંપૂર્ણક્ષય માટે જ પ્રવૃત્તિ કરવી એવા આકારની જ જિનેશ્વરોની આજ્ઞા છે. આજ્ઞા એટલે પ્રવક્તાનું વાક્ય !

(શિષ્ય : “પરમાત્માની આ જ આજ્ઞા છે” એવું શી રીતે કહી શકાય ?)

ગુરુ : એ એટલા માટે કહી શકાય કેમકે તમામે તમામ ગ્રન્થનો વિસ્તાર એ “રાગ-દ્વેષનો સંપૂર્ણ ક્ષય થાઓ” એવા એક માત્ર ઉદ્દેશને નજર સામે રાખીને જ કરવામાં આવે છે.

આ અમે દિદ્શૂચ્યન કર્યું ॥૧૦૦॥

યશો. - एवं सामाचारीनिरूपणद्वारेण भगवन्तं वर्धमानस्वामिनं स्तुत्वा तत्समाप्तिं निवेदयन् स्वामिनं फलं प्रार्थयमानो रचनागर्भितं स्वनामाविष्कुर्वन्नाह -

इय संथुओ महायस जगबन्धव वीर ! देसु मह बोहिं ।

तुह थोत्तेण धुवच्चिय जायइ जसविजयसंपत्ती ॥૧૦૧॥

ચન્દ્ર. - રચનાગર્ભિતં સ્વનામ=સ્પષ્ટં સ્વનામાનુક્ત્વા ગાથાયાં તથા સ્વનામ પ્રતિપાદિતં, યથા તસ્ય ગાથાર્થાનુસારેણાન્વયોઽપિ ભવેત્, સ્વનામાપિ ચ પ્રદર્શિતં સ્યાત્ । → મહાયશસ્વિન્ ! જગબાન્ધવ ! વીર ! इति संस्तुतः मम बोधिं देहि । तव स्तोत्रेण यशोविजयसंपत्तिः ध्रुवैव जायते ← इति गाथार्थः ।

આ પ્રમાણે સામાચારીના નિરૂપણ દ્વારા ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીની સ્તુતિ કરીને આ ગ્રંથની (અથવા તો આ સ્તુતિની) સમાપ્તિનું નિવેદન કરતા, પ્રભુ પાસે ફળની પ્રાર્થના કરતા તથા રચનાગર્ભિત એવા પોતાના નામને પ્રગટ કરતા ગ્રન્થકાર આ છેલ્લી ગાથા કહે છે. (સ્પષ્ટ રીતે પોતાનું નામ નથી કહેતા પણ એવી રીતે પોતાનું નામ કહે છે કે જે નામનો અર્થ પણ ગાથાના અર્થમાં સંકળાતો હોય...)

ગાથાર્થ : હે મહાયશસ્વિન્ ! જગબાન્ધવ ! વીર ! આ પ્રમાણે સ્તવાયેલા તમે મને બોધિને આપો. તમારા સ્તોત્ર વડે યશ અને વિજયની સમ્યગ્ પ્રાપ્તિ તો અવશ્ય થાય જ છે.

યશો.-इय त्ति । इति=अमुना प्रकारेण संस्तुतः स्तुतिगोचरं नीतो हे वीर ! हे महायशः=निरूपमकीर्ते ! हे जगद्बान्धव ! जगतो भव्यलोकस्य हितप्रवर्तकाऽहित-निवर्त्तकतया बान्धव इव बान्धवस्तस्यामन्त्रणं मह इति मम बोधिं=सम्यक्त्वं देसु इति देहि ।

ચન્દ્ર. - भव्यलोकस्य=चरमावर्तवर्तिनः इत्यर्थः ।

ટીકાર્થ : હે ઉપમા વિનાની કીર્તિવાળા ! તથા ભવ્ય જીવોને હિતમાં પ્રવૃત્તિ અને અહિતમાંથી નિવૃત્તિ કરાવવા દ્વારા ભવ્યલોકના બંધુ ! સામાચારીનિરૂપણપ્રકાર દ્વારા સ્તુતિ કરાયેલા=સ્તુતિના વિષય તરીકે કરાયેલા આપ મને સમ્યક્ત્વને આપો.

યશો. - ऐहिकसंपत्तिस्तु तद्भवनादन्तराऽवश्यं भाविनीत्याह-तव स्तोत्रेण=भवतः स्तवनेन ध्रुवैव=निश्चितैव जायते=संपद्यते यशः=पाण्डित्यादिप्रथा विजयश्च=सर्वातिशयलक्षणस्तयोः संपत्तिः=संपत्, ताभ्यामुपलक्षिता संपत्तिरैश्वर्यादिलक्षणा वा ।

ચન્દ્ર. - નનુ સમ્યક્ત્વં યાચિતં, કિન્તુ ऐहिकसंपत्तिः કિમર્થ ન યાચિતા ? इत्यत आह ऐहिकसंपत्तिस्तु=यशःकीर्त्यादिरूपा तद्भवनादन्तरा=सम्यक्त्वप्राप्तेरर्वाक् । पाण्डित्यादिप्रथा=“अहो अस्य महात्मनः पाण्डित्यम्” इत्यादिरूपा स्वपाण्डित्यस्य कीर्तिः ।

(શિષ્ય : સમ્યક્ત્વ માંગ્યું, પણ આ લોકની સંપત્તિ કેમ ન માંગી ?)

ગુરુ : ઐહિકસંપત્તિ તો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતા પહેલા વચ્ચેના ગાળામાં અવશ્ય થવાની જ છે. એ જ કહે છે કે “તમારા સ્તવન વડે યશ અને વિજયની પ્રાપ્તિ તો અવશ્ય થાય જ છે.” અહીં યશ એટલે “આ પંડિત છે” ઈત્યાદિ રૂપે જગતમાં પોતાની પ્રસિદ્ધિ. અને બધા કરતા અતિશય=ઉંચાઈ=શ્રેષ્ઠતા એટલે વિજય.

આ બેની સંપત્તિ અથવા તો આ બે દ્વારા ઉપલક્ષિત થતી (જણાતી) એવી ઐશ્વર્યાદિ રૂપ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

યશો. - यथा खल्वजरामरभावार्थं पीयूषपानप्रवृत्तावान्तरालिकं तापोपशमादिक-मावश्यकमेव तथा बोध्यर्थं भगवद्गुणगानप्रवृत्तावान्तरालिकमैहिकसुखं ध्रुवप्राप्तिकमिति भावः । अत्र 'यशोविजयः' इति ग्रन्थकृता स्वनाम प्रकटीकृतम् ॥१०१॥

ચન્દ્ર. - “सम्यक्त्वप्राप्तेरर्वाक् यशोविजयसम्पत्तिः भवत्येव” इत्यस्मिन्नर्थे दृष्टान्तमाह यथा खलु इत्यादि ।

મહોપાધ્યાયવિરચિતે સામાચારીપ્રકરણે ઉપસંહારસ્ય વિષમપદવ્યાખ્યા રહસ્યપ્રકટનં ચ સંપૂર્ણે ।

જેમ ઘડપણ અને મૃત્યુ બિલકુલ ન આવે એવી અવસ્થા પામવાને માટે અમૃતપાનની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો અજરામરત્વની પ્રાપ્તિ થતા પહેલા વચ્ચેના ગાળામાં તાપનો ઉપશમ વગેરે તો અવશ્ય થાય જ. એમ બોધિને માટે ભગવાનના ગુણોનું ગાન કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો ગુણગાન અને બોધિની વચ્ચેના ગાળામાં ઐહિક સુખ તો અવશ્ય મળે જ.

અહીં ગાથામાં ‘જસવિજય’ એ શબ્દ વડે ગ્રન્થકારે પોતાનું નામ પ્રગટ કર્યું છે.

શાસનપતિ, ચરમતીર્થંકર, અનંતગુણભંડાર, પરમોપકારી દેવાધિદેવ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર દેવની અસીમ કૃપાથી અને ભીમભવોદયિતારક, શાસનપ્રભાવક પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ શ્રી પંન્યાસ ચન્દ્રશેખરવિજયજી મ. સાહેબના

અમોઘ આશિષથી નવસારી ચિંતામણી મધ્યે આ ગુજરાતી વિવેચન સંપૂર્ણ થયું.

॥ અથ પ્રશસ્તિ: ॥

સપ્તામ્બોધિતટીનટીહતરિપુસ્ત્રીનેત્રનીરદવત્

તદ્વક્ષોજતટીપટીરપટલીશોષિપ્રતાપોષ્મણ: ।

યેષાં કીર્તિરકબ્બરક્ષિતિપતેર્નૃત્યં પુરો નિર્મમે,

શ્રીમન્ત: સ્મ જયન્તિ હીરવિજયાસ્તે સૂરિપિજ્ઞાનના: ॥૧॥

જેના પ્રતાપની ગરમી, હણાયેલા શત્રુઓની સ્ત્રીઓના આંસુઓથી ભીનું થયેલ જે તેઓના સ્તન પર રહેલ વસ્ત્રપટલ તે વસ્ત્રપટલને સૂકાવનાર છે તેવા અકબર રાજાની આગળ સાત સમુદ્રના કિનારાઓ પર નૃત્ય કરનાર નટી જેવી જેમની કીર્તિએ, નૃત્ય કર્યું તે સૂરિસિંહ શ્રી હીરવિજયસૂરિ મહારાજ વિશ્વમાં જય પામી ગયા ॥૧॥

વાદામ્બોધિરશોષિ પોષિતદૃઢસ્યાદ્વાદવાચાં મહાન્

યેષાં વાઙ્મતેજસાપિ ન જગદ્વિખ્યાતવિદ્યાભૂતામ્ ।

શ્રીહીરપ્રભુપટ્ટનન્દનવનપ્રત્યક્ષકલ્પદ્રુમા:

સૂરિશ્રીવિજયાદિસેનગુરવો રેજુર્જગદ્વન્દિતા: ॥૨॥

જગદ્વિખ્યાત પંડિતોના વડવાનલથી પણ પુષ્ટ અને દૃઢ સ્યાદ્વાદ યુક્ત વાણીવાળા એવા જેઓનો વાદસમુદ્ર સૂકાયો નહિ તે, શ્રી હીરસૂરિ મહારાજની પાટ રૂપ નંદનવનમાં કલ્પવૃક્ષ સમાન અને આખા જગતથી વંદાયેલા એવા ગુરુ શ્રી વિજયસેનસૂરિ મહારાજ શોભ્યા. ॥૨॥

વૃદ્ધં ચારુમરુત્પ્રસંગવશતશ્ચિત્રં યયૌ યત્તપ-

સ્તેજ: કલ્મશકક્ષદાહપટુતામાચામ્લનીરૈરપિ ।

સૂરિશ્રીવિજયાદિદેવગુરવો રાજન્તિ તે સત્તદા-

ખ્યાન્યાનિધાનમાનસલસદધ્યાનપ્રધાનપ્રથા: ॥૩॥

સુંદર પવનસંગના કારણે (સુંદર દેવતાઓએ કરેલ પ્રકૃષ્ટ સંગના કારણે) વધેલ જેઓના તપનું તેજ (અગ્નિ) આયંબિલરૂપ વાણીથી પણ કર્મસમૂહનો દાહ કરવામાં કુશળ બન્યું તે, તેઓની (શ્રી સેનસૂરિ મહારાજની) પરંપરામાં ન્યાયના નિધાનભૂત એવા મનમાં વિલસતા ધ્યાનથી મુખ્ય પ્રસિદ્ધિ છે જેઓની એવા ગુરુ શ્રી વિજયદેવસૂરિ મહારાજ જગત્માં શોભે છે. ॥૩॥

આદત્તે ન કુમારપાલતુલનાં કિં ધર્મકર્મોત્સવૈ -

ર્યચ્ચાતુર્યચમત્કૃત: પ્રતિદિનં શ્રીચિત્રકૂટૈશ્વર: ।

તત્પટ્ટોદયશૈલતુઙ્ગશિખરે માર્ત્તણ્ડલક્ષ્મીજુષ:

સૂરિશ્રીવિજયાદિસિંહગુરવસ્તેઽમી જયન્તિ ક્ષિતૌ ॥૪॥ ઇતશ્ચ -

જેમના ચાતુર્યથી ચમત્કાર પામેલા ચિતોડનરેશે ધર્મ અનુષ્ઠાનોના ઉત્સવોમાં કુમારપાલની તુલના કરી તે અને શ્રીદેવસૂરિમહારાજની પાટરૂપી ઉદયાચલ પર્વતના ઊંચા શિખર પર સૂર્ય જેવી શોભાવાળા એવા તે શ્રીવિજયસિંહસૂરિ મહારાજ પૃથ્વી પર જયવંતા વર્તે છે. ॥૪॥

ગચ્છે સ્વચ્છતરે તેષાં પરિપાદ્યોપતસ્થુષામ્ ।

કવીનામનુભાવેન નવીનાં રચનાં વ્યધામ્ ॥૫॥ તથાહિ —

આ બાજુ, તેઓના સ્વચ્છતર ગચ્છમાં ક્રમશઃ ઉત્પન્ન થયેલા કવિઓના પ્રભાવથી મેં આ નવી રચના કરી. ॥૫॥ કવિઓની પરંપરા આ રીતે —

યેષાં કીર્તિરિહ પ્રયાતિ જગદુત્સેકાર્થમેકાકિની
પાથોર્ધેર્વડવાનલાદ દ્યુસરિતો ભીતા ન શીતાદપિ ।

ષટ્તર્કશ્રમસંભવસ્તવચ્ચાતપ્રતાપશ્રિયં

શ્રીકલ્યાણવિરાજમાનવિજયાસ્તે વાચકાસ્તેનિરે ॥૬॥

જગતને સીંચવા માટે જેઓની કીર્તિ સમુદ્રના વડવાનલથી કે આકાશ ગંગાની ઠંડીથી બીધા વગર એકાકિની વિચરે છે તે વાચક શ્રી કલ્યાણવિજય મહારાજે ષટ્ તર્ક (દર્શન) અંગે કરેલા શ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્તવનના ધ્વનિથી પ્રસિદ્ધ થયેલ પ્રતાપશ્રીને વિસ્તારી. ॥૬॥

સ્વપ્રજ્ઞાવિભવેન મેરુગિરિણા વ્યાલોડિતાદ યત્નતો

હૈમવ્યાકરણાર્ણવાજ્જગતિ યે રત્નાધિકત્વં ગતાઃ ।

એતે સિંહસમાઃ સમગ્રકુમતિસ્તમ્બેરમત્રાસને

શ્રીલાભાદ્વિજયાભિધાનવિબુધા દિવ્યાં શ્રિયં લેભિરે ॥૭॥

સ્વપ્રજ્ઞાના વૈભવરૂપ મેરુ પર્વતથી પ્રયત્નપૂર્વક મંથન કરાયેલા હૈમવ્યાકરણરૂપ સમુદ્રમાંથી પ્રાપ્ત કરેલ રત્નોના કારણે જેઓ રત્નાધિક બન્યા તે આ સમગ્ર કુમતિરૂપ હાથીઓને ત્રાસ આપવામાં સિંહસમા શ્રી લાભવિજય નામના પંડિતે દિવ્ય શોભા પ્રાપ્ત કરી. ॥૭॥

દત્તઃ સ્મ પ્રતિભાં યદશ્મન ઇવ પ્રોદ્યત્પ્રવાલશ્રિયં

યેષાં માદૃશબાલિશસ્ય વિલસત્કારુણ્યસાન્દ્રે દૃશૌ ।

ગીતાર્થસ્તુતજીતજીતવિજયપ્રાજ્ઞોત્તમાનાં વયં

તત્તેષાં ભુવનત્રયાદ્ભુતગુણસ્તોત્રં કિયત્કુર્મહે ॥૮॥

જેઓની વિલસતી કરુણાથી વ્યાપ્ત બે આંખોએ મારા જેવી બાલિશ વ્યક્તિરૂપ પત્થરને ચમકતા પ્રવાલની શોભારૂપ પ્રતિમા આપી તે, ગીતાર્થોથી સ્તવાયેલ છે આચાર જેઓનો એવા પ્રાજ્ઞોત્તમ શ્રી જીતવિજય મહારાજના ત્રણે ભુવનમાં અદ્ભુત એવા ગુણોનું સ્તવન અમે કેટલું કરીએ ? ॥૮॥

વિપ્રાનાત્મવશાંશ્ચિરં પરિચિતાં કાશીં ચ બાલાનિવ

ક્ષમાપાલાનપિ વિદ્વિષો ગતનયાન્ મિત્રાણિ ચાજીગણત્ ।

મત્ર્યાયાધ્યયનાર્થમાત્રફલકં વાત્સલ્યમુલ્લાસ્ય યે

સેવ્યન્તે હિ મયા નયાદિવિજયપ્રાજ્ઞાઃ પ્રમોદેન તે ॥૯॥

મારા ન્યાય અધ્યયનનું પ્રયોજન માત્ર છે ફળ જેનું એવું વાત્સલ્ય પ્રગટાવીને જેઓએ વિપ્રોને આત્મવશ કર્યા, (તદન અપરિચિત એવી) કાશીને ચિરપરિચિત કરી રાજાઓને બાળક જેવા હઠીલા ગણી

યથા યોગ્ય આચરણ કર્યું તેમજ ન્યાયનીતિ શૂન્ય એવા ઉદામ શત્રુઓને પણ મિત્ર ગણી (તેઓની સાથે મિત્રની જેમ વર્તી) મારા અધ્યયન કાર્યને સાધ્યું તે પ્રાણ શ્રી નયવિજય મહારાજ હંમેશા મારા વડે પ્રમોદ પૂર્વક ઉપાસના કરાય છે. ॥૮॥

તેષાં પાદરજઃપ્રસાદમસમં સંપ્રાપ્ય ચિન્તામણિ

જૈનીં વાચમુપાસિતું ભવહરીં શ્રેયસ્કરીમાયતૌ ।

યત્યાચારવિચારચાસ્ત્વરિતૈરત્યર્થમભ્યર્થના -

દેષ ન્યાયવિશારદેન યતિના ગ્રન્થઃ સુખં નિર્મમે ॥૧૦॥

સંસારનાશક અને ભવિષ્યમાં હિતકર એવી જિનવાણીની ઉપાસના કરવા માટે તેઓના ચરણરજની ચિન્તામણિ સમાન અજોડ કૃપાને મેળવીને, સાધુ સંબંધી આચાર-વિચારોથી પવિત્ર છે આચરણ જેઓનું એવા સાધુઓએ અત્યંત પ્રાર્થના કરી હોવાથી ન્યાયવિશારદ સાધુ (શ્રી યશોવિજય મહારાજ) વડે આ ગ્રન્થ સુખપૂર્વક રચાયો. ॥૧૦॥

યાવદ્ભાવતિ ભાસ્કરો ઘનતમોઘ્વંસી વિચન્મણડલે ।

સ્વર્ગદ્ગાપુલિને મરાલતુલનાં યાવચ્ચ ધત્તે વિધુઃ ।

યાવન્મેરુ મહીઘરોઽપિ ધરણીં ધત્તે જગચ્ચિત્રકૃદ્

ગ્રન્થો નન્દતુ તાવદેષ સુધિયાં खेलन् કરામ્ભોરુહે ॥૧૧॥

ગાઢ અંધકારનો નાશ કરનારે સૂર્ય જ્યાં સુધી નભોમંડલમાં ફરે છે. (ફરશે) અને જ્યાં સુધી ચંદ્ર આકાશ ગંગાના કિનારા પર હંસની તુલના કરે છે (ફરશે) તેમજ જ્યાં મેરુપર્વત પૃથ્વીને ધારણ (કરશે) ત્યાં સુધી જગતને આશ્ચર્ય પમાડનાર આ ગ્રન્થ સદ્બુદ્ધિવાળા પંડિતોના કમલમાં ખેલતાં ખેલતાં આનંદ પામો. ॥૧૧॥

ये ग्रन्थार्थविभावनादतितमां तुष्यन्ति ते सन्ततं

सन्तः सन्तु मयि प्रसन्नहृदयाः किं तैरहो दुर्जनैः ?

येषां चेतसि सूक्तसन्ततिपयःसिक्तेऽपि नूनं रसो

मध्याह्ने मरुभूमिकास्त्विव पयोलेषो न संवीक्ष्यते ॥૧૨॥

ગ્રન્થાર્થની સૂક્ષ્મવિચારણાથી જેઓ અત્યંત તુષ્ટ થાય છે તે સજ્જનો હંમેશા મારા પર પ્રસન્ન ચિત્તવાળા થાઓ. અહો ! તે દુર્જનોથી સર્યું ! સુભાષિતોની પરંપરારૂપી પાણીથી સીંચાયેલા પણ જેઓના ચિત્તમાં, મરુભૂમિમાં જેમ મધ્યાહ્ને પાણીનો છાંટો પણ જોવા મળતો નથી તેમ ગ્રન્થ અંગેનો રસ ઊભો થતો નથી. ॥૧૨॥

किमु खिद्यसे खल ! वृथा खलता किं फलवती क्वचिद्दृष्टा ?

परनिन्दापानीयैः पूरयसि किमालवालमिह ? ॥૧૩॥

હે દુર્જન ! વૃથા શા માટે ખેદ કરે છે. શું ખલતાને ક્યાંય ફળવાન બનેલી દેખી ? તેથી પારકાની નિંદા રૂપ પાણીથી અહીં ક્યારાઓ શા માટે પૂરે છે ? ॥૧૩॥

જાનાતિ મત્કૃતસ્ય હિ વિદ્વાન્ ગ્રન્થસ્ય કમપિ રસમસ્ય ।

નલિનીવનમકરન્દાસ્વાદં વેદ ભ્રમર એવ ॥૧૪॥

મેં કરેલા ગ્રન્થના કોઈક અપૂર્વ રસને વિદ્વાન જ જાણી શકે છે. નલિનીવનના મકરન્દનો આસ્વાદ ભ્રમર જ માણી શકે છે. ઊંટ નહિ. ॥૧૪॥

દુર્જનવચનશતૈરપિ ચેતોઽસ્માકં ન તાપમાવહતિ ।

તન્નૂનમિયત્કિયદપિ સરસ્વતીસેવનસ્ય ફલમ્ ॥૧૫॥

દુર્જનના સેંકડો વચનોથી પણ અમારું ચિત્ત જે સંતાપ પામતું નથી તે ખરેખર સરસ્વતીની અત્યાર સુધી કરેલી ઉપાસનાનું કંઈક ફળ છે. ॥૧૫॥

ગ્રન્થેભ્યઃ સુકરો ગ્રન્થો મૂઢા ઇત્યવજાનતે ।

ન જાનતે તુ રચનાં ધૂકા ઇવ રવિશ્રિયમ્ ॥૧૬॥

‘જુદા જુદા ગ્રન્થોમાંથી થોડું થોડું લઈને નવો ગ્રન્થ રચી દેવો સુકર છે’ એવું વિચારીને મૂઢજીવો આની અવજા કરે છે. ખરેખર ! ધુવડો જેમ સૂર્યની શોભાને જાણી શકતા નથી, તેમ તેઓ ગ્રન્થરચનાને જાણી શકતા નથી. ॥૧૬॥

દુર્જનગીર્ધ્યો ભયતો રસિકા ન ગ્રન્થકરણમુજ્ઙન્તિ ।

યૂકાપરિભવભયતસ્ત્યજન્તિ કે નામ પરિધાનમ્ ? ॥૧૭॥

દુર્જનો નિદાવચનો બોલશે એવા ભયથી રસિકપુરુષો કંઈ ગ્રન્થ રચનાને પડતી મૂકતા નથી. ‘જૂ થઈ જશે’ એવા ભયના કારણે વસ્ત્ર પહેરવાનું કોણ છોડી દે છે ? ॥૧૭॥

ઉપેક્ષ્ય દુર્જનભયં કૃતાદ ગ્રન્થાદતો મમ ।

બોધિપીયૂષવૃષ્ટિર્મે ભવતાદ ભવતાપહૃત્ ॥૧૮॥

તેથી દુર્જનના ભયની ઉપેક્ષા કરીને કરાયેલા આ મારા ગ્રન્થથી મારા સંસારના તાપને હરનાર બોધિરૂપ પીયૂષની વૃષ્ટિ થાઓ. ॥૧૮॥

॥ ઇતિ ન્યાયવિશારદવિરચિતં સામાચારીપ્રકરણં સંપૂર્ણમ્ ॥

॥ આમ ન્યાય વિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજે રચેલું સામાચારીપ્રકરણ પૂર્ણ થયું. ॥

શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ

સંપૂર્ણ

महामहोपाध्यायश्री यशोविजयविरचित सामाचारीप्रकरण ग्रन्थानुसारिणी

दशविध चक्रवालसामाचारी

ऐं नमः

अधुना आपृच्छनाम्नी षष्ठी सामाचारी प्रारभ्यते ।

णियहियकज्जपडण्णणिंवेअणं पइ गुरुंविणयपुव्वं । आपुच्छण ति नेया सेयं तप्पुव्वयं कम्मं ॥३५॥

स्वाध्यायवैयावृत्यध्यानदियोगेष्वनवरतं वर्तमानो मुनिः प्रतिदिनं प्रवर्धमानशुभपरिणामो भवति । तत्र कदाचित्तस्याष्टमादितपःकरणस्याभिलाषो भवेत् । कदाचिदभिनवग्रन्थाभ्यासस्याभिलाषो भवेत् । कदाचित्साधूनां भक्तिकरणस्याभिलाषो भवेत् । कदाचित्सर्वचैत्यानां वन्दनकरणस्याभिलाषो भवेत् । कदाचिन्मलिनानां स्ववस्त्राणां रत्नाधिकवस्त्राणां वा प्रक्षालनस्याभिलाषो भवेत् । एवं यदा यदा साधोर्मनसि स्वहितकारिणः कार्यस्याभिलाषो भवति । तदा तदा स गुरुमनापृच्छ्य शुभमपि तत्कार्यं कर्तुं नार्हति । किन्तु गुरुं प्रति हृदये वर्धमानबहुमानभावः स गुरुं प्रति स्वहितकार्यं निवेदयति, यथा “गुरो ! अहं वस्त्रप्रक्षालनमद्य कर्तुमिच्छामि, अभिनवग्रन्थाभ्यासं वा कर्तुमिच्छामि । यूयमनुजानीत” इति । इत्थञ्च गुरुं प्रति प्रवर्धमानबहुमानभावस्य साधोः स्वहितकारिणः कार्यस्य यन्निवेदनं साऽऽपृच्छासामाचारीति फलितम् ।

अत्र हि वैयावृत्यादिरूपं शुभमपि कार्यं गुरुं प्रति बहुमानवानपि साधुर्गुरुमनापृच्छ्य यदि कुर्यात्, तदा साऽऽपृच्छासामाचारी न भवति ।

तथा स्वहितकारि वैयावृत्यादिरूपं कार्यं गुरुं पृष्ट्वा स साधुः कुर्यात् किन्तु तस्य मनसि गुरुं प्रति बहुमानभावो यदि न विद्यते । विनयबहुमानाभ्यां विना स गुरुमापृच्छेत्, तदा साऽऽपृच्छासामाचारी न भवति ।

तथा कश्चित्साधुर्गुरुं प्रति बहुमानवान्भवेत् । किन्तु तस्य मनसि निष्कारणमेव विकृतिभोजनस्याभिलाषो भवेत्, स्वाध्यायं वा त्यक्त्वा निद्राकरणस्याभिलाषो भवेत्, अन्यो वा कश्चित्तथाविधकार्यस्याभिलाषो भवेत्, यत्कार्यं तस्य साधोरहितकारि स्यात् । स च साधुस्तत्कार्यं गुरुं प्रति निवेदयति । किन्तु साऽऽपृच्छा सामाचारी न गण्यते । यतो गुरुं प्रति स्वहितकारिण एव कार्यस्य निवेदनमापृच्छा भवति ।

तथाऽन्यः कश्चित्साधुस्तपःस्वाध्यायादिकं वा कर्तुमिच्छति । प्रकृतः साधुस्तु गुरुसमीपे गत्वा निवेदयति यथा “अमुको मुनिरभिनवग्रन्थाध्ययनं तपो वा कर्तुमिच्छति” इति । तच्च निवेदनमापृच्छासामाचारी न कथ्यते । यतः परेण मुनिना कर्तुमीहितं कार्यं प्रकृतसाधोर्हितकारि नास्ति । किन्तु परस्यैव हितकारि तत्कार्यं भवति । यत्कार्यं निवेदकस्य स्वस्य हितं करोति, तत्कार्यनिवेदनमेव निवेदकस्यापृच्छासामाचारी गण्यते । परस्य हितकारि स्वस्याहितकारि वा कार्यं निवेदयतः साधोस्तन्निवेदनमापृच्छासामाचारी न भवतीति तात्पर्यम् ।

तथा गुरुं प्रति बहुमानवानपि साधुः स्वहितकार्यपि कार्यं यदि गुरुभिन्नमन्यसाधुं प्रति निवेदयति, तदा तदपि

निवेदनमापृच्छासामाचारी न भवति ।

सर्वमपि हि कार्यमापृच्छापूर्वकं क्रियमाणमेव साधूनां श्रेयस्करं भवति । नान्यथा ॥३५॥

एतदेव विस्तरतः प्रतिपादयति ।

जेण गुरुविहिणाया दाएइ विहिं खु तस्स आणाए । तत्तो विहिपडिवत्ती सुहभावा तत्थ विग्धखओ ॥३६॥

ततो इट्ठसमत्ती तयणुबंथो अपुण्णपावक्खया । सुगइगुरुसंगलाभा परमपयस्सावि हवे लद्धी ॥३७॥

शिष्यस्य मनस्युत्तराध्ययनसूत्रं कंठस्थं कर्तुमभिलाषो भवति । स च गुरुबहुमानवान् विनयपूर्वकं गुरुमापृच्छति यथा “अहमुत्तराध्ययनसूत्रं कंठस्थं करोमि, भवाननुजानातु” इति । गुरुस्तु तदा विचारयति → अस्य शिष्यस्य मनसि शोभनः संकल्पोऽभवत्, अहमधुनैवानुजानामि । किन्त्वयं शिष्यः केवलमुत्तराध्ययन-सूत्रपाठस्यैवाभिलाषं बिभर्ति । तस्य विधिं तु न जानातीति विधिज्ञानविरहितः स येन केन प्रकारेण यदा तदा यथा तथोत्तराध्ययनसूत्रं पठिष्यति । तथा च सति तस्य सूत्रविराधनादयो बहवो दोषा भवेयुः । अहं च तस्य गुरुः, यदि स यत्किञ्चिदप्युत्सूत्रं कुर्यात्, तदा तन्निमित्तकः कर्मबन्धो ममापि स्यात् । किञ्च शिष्यस्य हितकरणं गुरोराचारः, तदपालने तु शिष्यस्याहितं मम च तदपालनजन्यो दोषो भवेत् । तस्मात्सर्वोऽपि विधिर्मयाऽस्मै शिष्याय दातव्यः ← इति ।

इत्थञ्च चिन्तयित्वा स गुरुः शिष्यं कथयति-शिष्य ! शोभनो भवतोऽध्यवसायः, अनुजानामि त्वामहमुत्तराध्ययनसूत्रम् । किन्तु “विधिपूर्वकमेव तदध्ययनं श्रेय” इति विधिं जानीहि । अमुकस्थविरपाश्वात् भवता सूत्राणि ग्राह्याणि । तथा “अयमागमग्रन्थ” इत्यशुद्धवसतौ न तस्याध्ययनं युक्तम् । तस्माद् वसतिः सम्यक्प्रत्युपेक्षणीया । तथाऽस्वाध्यायकाले तदध्ययनं न कर्तव्यम् । मोहविषविनाशकञ्च मन्त्रकल्पं तत्सूत्रमिति शुद्धोच्चारपूर्वकमेव पठनीयम् । तथा तस्यामुका टीकाऽतीवशोभनेति साऽपि पठनीया । महावीरस्वामिनश्चरमदेशनायाः सारोऽस्मिन्ग्रन्थे विद्यत इति बहुमानपूर्वकमध्ययनं कर्तव्यम्-त्यादि ।

एवञ्च यदा विधिज्ञाता गुरुर्विधिं प्रतिपादयति, तदाऽज्ञस्य शिष्यस्य सम्यग्विधिज्ञानं समुत्पद्यते । ततश्च विशिष्टं विधिं ज्ञात्वा शिष्यस्य मनस्यपूर्वोल्लासः प्रादुर्भवति । गुरोरुपरि जिनवचनस्योपरि च महान्बहुमानभावस्तस्य संजायते यथा - “मम गुरुर्मद्विज्ञाय विधिं ज्ञापयित्वा ममोपरि महोपकारं कृतवान् । जिनवचनमपि संसारे सारभूतं, यत्रेदृशो विधिः प्रतिपाद्यते । सर्वथा धन्यातिधन्योऽस्म्यहमिदृगुरुं जिनवचनञ्च संप्राप्य” इति ।

इत्थञ्च समुत्पन्नः शुभो भावस्तस्यैव कार्यस्य प्रतिबन्धकीभूतानि कर्माणि विध्वंसयति । अन्यानि च पुण्यकर्माणि समुत्पादयति । इत्थञ्च प्रतिबन्धकानां कर्मणां ज्ञानावरणीयादिरूपाणां विनाशात्स शिष्य उत्तराध्ययनसूत्रं शीघ्रमेव कंठस्थं करोति । विधिञ्च सर्वमपि पालयतीति मोहनीयकर्मणस्तीव्रक्षयोपशमः प्रादुर्भवति । इत्थञ्च तस्य मोहनीयकर्मोदयजन्या अहङ्कारक्रोधादयश्च दोषा विनश्यन्ति । निर्दोषश्च स जिनशासने रत्नमिव शोभमानो बहून्जनान्जिनधर्मे योजयतीति परम्परया परमपदसाधको भवति । इत्थञ्च लघोरपि कार्यस्यापृच्छासामाचारी सद्गतिसन्तानद्वारा निर्वाणसुखप्राप्तिका भवति ।

एवं ग्लानस्य वैयावृत्यं कर्तुमिच्छन्शिष्यो यदा गुरुमापृच्छति, तदापि गुरुर्विचारयति “अयं वैयावृत्यं कर्तुमीहत इति तावत्सुन्दरमेव । परं विधिमजानन् द्रव्यक्षेत्रकालभावविभागान्वाऽजानन्त्यद्यविधिं कुर्यात्, तदा ममैव तद्गुरोर्दोषः स्यात्” इति । ततश्च गुरुर्विधिं दर्शयति यथा → अप्रमादभावं धृत्वा वैयावृत्यं करणीयम् । कदाचिद्ग्लानसाधुः क्रोधमपि कुर्यात्, न च तदा त्वयाऽपि क्रोधः करणीयः । किन्तु प्रशान्तेन मनसा सर्वं सोढव्यम् । यथा तस्य समाधिर्भवेत्, तथाऽधिकं प्रयतितव्यम् । वैयावृत्यमपि जिनाज्ञानुसारेणैव विधेयम् । न तु यथा तथा । ग्लानश्च साधुर्कदाचिज्जिनाज्ञाविरुद्धमपि किञ्चिदशनादिकं याचेत, तदा प्रथमं तस्य मनसि जिनाज्ञाभङ्गभयं स्थापनीयम् । यदि च कथमपि स न बुध्येत, तदा मां सर्वं ज्ञापयित्वा मत्कथनानुसारेण कर्तव्यम् । धन्यस्त्वं, यस्येदृशोऽभिलाषोऽभवद् ← इत्यादि । एवञ्च पूर्वोक्तक्रमेणैव शिष्यस्य विधिज्ञानं शुभो भावो विघ्नविनाशः कार्यसमाप्तिः मोहनीयादिक्षयोपशमो दोषक्षयः पुण्यानुबन्धिपुण्यपरम्परा परमपदञ्च भवतीति स्वयमेव दृष्टव्यम् ।

एतौ तावद् द्वौ दृष्टान्तौ प्रदर्शितौ । एवं योगोद्वहन-व्याख्यानकरण-दीक्षादान-वस्त्रप्रक्षालन-विकृतिभोजन-तपःकरणादीनि कार्याणि यदा यदा शिष्या विनयपूर्वकमापृच्छन्ति, तदा तदा शिष्यैः करिष्यमाणमविधिं तज्जन्यदोषाश्च संभाव्य पापकर्मबन्धभयाद् भीतः, शिष्योपरि करुणाप्लावितमानसश्च गीतार्थो गुरुर्यथासंभवं सर्वमपि विधिमन्यच्च शिष्याय प्रतिपादयति । ततश्च सर्वत्र शिष्यस्य गुरोश्च महान्गुणो भवतीति सुष्ठु प्रतिपादिता जिनवरैरापृच्छसामाचारी ।

यदि च शिष्यः शोभनमपि कार्यं गुरुमनापृच्छ्यैव शोभनेनापि भावेन कुर्यात्, तर्हि स्वाध्यायादिकार्यस्य सम्यग्विधिमजानन्स अविधिमप्याचरेत् । अविध्याचरणे च जिनाज्ञाविराधनाऽशुभकर्मबन्धः क्षुद्रदेवताप्रकोपो मिथ्यात्वगमनं वाऽपि भवेत् । गुरुपारतन्त्र्यञ्च तेन शिष्येण परित्यक्तं स्यात् । तद्विना च तस्य चारित्र्यमपि व्याहन्येत । ततश्च कदाचित्तत्परिणामानुसारतोऽनन्तसंसारभ्रमणमपि तस्य समुद्भवेदिति कदापि किमपि कार्यं केनापि शिष्येण गीतार्थसंविग्नगुरुमापृच्छ्यैव कर्तव्यमिति जिनप्रवचनसारः ।

तथा स्वाध्यायादिकरणस्य सम्यग्विधिं जानन्नपि रत्नाधिको मुनिर्यदि गुरुमनापृच्छ्य कार्यं कुर्यात्, तर्हि यद्यपि तस्याविधिसमाचरणं न भवेत् । तथापि जिनाज्ञोल्लङ्घनं क्षुल्लकसाधुषु मिथ्याचारसंस्कारस्थापना गुरुपारतन्त्र्यविघातश्च भवेदेव । तथा विधिं जानन्नपि स द्रव्यक्षेत्रकालभावान् न सम्यग्जानाति । विधिश्च द्रव्याद्यनुसारतः कदाचिदविधिरूपा भवति, कदाचिच्चाविधिरपि द्रव्याद्यनुसारतो विधिरूपा भवति । एतच्च सर्वं गुरुरेव जानातीति विधिं जानन्नपि रत्नाधिकोऽपि साधुर्गीतार्थसंविग्नगुरुमापृच्छ्यैव सर्वाणि कार्याणि कुर्यादिति बोध्यम् ।

ननु भवदुक्तरीत्याऽऽपृच्छाकरणेन पुण्यबन्धस्तावद्भवति, किन्तु तस्य परंपरा कथं भवतीति तु नाहं जानामीति चेत् मुग्धोऽसि ? प्रतिपादितमेव मया सर्वं । तथापि यदि बोधं न प्राप्तोऽसि, तदा पुनरपि शृणु । जिनवचने गुरौ च बहुमानभावो विपुलपुण्यकर्म बन्धयति । तस्य चोदयो देवलोकसुखं तत्पश्चाज्जिनधर्मयुक्ते समृद्धिसहिते कुले जन्म च प्रयच्छति । तत्र च तस्य जिनभक्ति-सद्गुरुसङ्ग-देशनाश्रवण-चारित्र्यधर्मादीनां

क्रमशः प्राप्तिर्भवति । ततः पुनरपि स तत्र दशविधचक्रवालसामाचारीसहितं शोभनं चारित्रं पालयति । पुनरपि पूर्वपुण्यापेक्षयाऽधिकशक्तिमतः शुभकर्मणो बन्धो भवति । तदुदयेन पुनरप्यधिकदेवलोकसुखमधिकोत्कृष्टकुले च जन्म प्राप्यत इत्येवंक्रमेण पुण्यबन्धस्य परंपरा परमपदस्य च प्राप्तिर्भवत्येव ॥३६-३७॥

शिष्यः प्रश्नयति - ननु ये नूतनाः साधवः, ते विधिं न जानन्तीति तान् गुरुरापृच्छकाले विधिं कथयति। किन्तु ये रत्नाधिका दीर्घचारित्रपर्याया भवन्ति, ते तु विधिं जानन्त्येव । गुरुणाऽपि तेभ्योऽनेकशो विधिः पूर्वं दत्तः एव भवतीति ते यदि पुनरापृच्छं कुर्युः, तदा सा निष्फलैव भवेत् । यतस्तत्र गुरुर्विधिप्रतिपादनं नैव करोति। झटित्यनुज्ञामेव ददातीति तेषां तु सा निष्फलैव ।

तथा यानि नेत्राणां निमेषोन्मेषादिकार्याणि शिष्याणां सर्वेषामपि सुविदितानि, येषामनुज्ञा “बहुवेला संदिसाहु” “इत्यादेशेन गृह्यते । तत्र तेषां कार्याणां विधिरेव न भवतीति तत्र गुरुर्विधिं नैव कथयति । किं कोऽपि गुरुरित्थं वदेद्यथा → नेत्रेऽमुकप्रकारेण मीलनीये, अमुकप्रकारेण वोन्मीलनीये । शरीरे रुधिरभ्रमणममुकरीत्यैव कर्तव्यममुकरीत्या न कर्तव्यम् ← इति ? नैव वदेत् । तस्मादेतयोर्द्वयोः स्थानयोरापृच्छसामाचारी व्यर्थैव भवतीति ।

आचार्यः प्रत्युत्तरयति ।

एवंभूअणएणं मंगलमापृच्छणा हवे एवं । बहुवेलाइकमेणं सव्वत्थवि सा तओ भणिया ॥३८॥

किं भवानौतमस्वामिनं जानासि ? पञ्चाशत्सहस्रकेवलानां गुरुः प्रथमगणधारी गौतमस्वामी सर्वं विधिं जानानोऽपि सर्वाणि कार्याणि भगवन्तं श्रीमन्महावीरमापृच्छ्यैव चकार । तत्र महावीरस्वामी न सर्वदा विधिं कथितवान्, किन्तु प्रायः सर्वत्रानुज्ञामात्रं दत्तवान् । किन्तु जगद्गुरुं प्रति प्रवर्धमानबहुमानस्य गौतमस्वामिनो मनसि भगवन्तं प्रत्यापृच्छसामाचारीपालने तीव्रहर्षोल्लासः समभवत् । यदा च श्रीमन्महावीरस्वामी गौतमस्वामिनेऽनुज्ञामददत्, तदा गौतमस्वामिनो मनसि हर्षोल्लासः समभवत् यथा → ममेदं कार्यं जगद्गुरुणाऽनुज्ञातम्, तस्मादवश्यमिदं कार्यं मम हितकार्येव । तस्मादेव चात्र कार्यं मया भृशं प्रयतितव्यम् ← इति । इत्थञ्च गौतमस्वामिनः प्रत्येकापृच्छकाले शुभभावः समुदपद्यत, तेन च पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि गुणास्तस्य अभवन् ।

एवमेवातीवविनयवन्तो रत्नाधिका अपि शिष्याःसदैव शुभकार्यस्यापृच्छकालेऽनुज्ञाप्राप्तिकाले च शुभभाववन्तो भवन्त्येव । गुरुस्तावद्विधिं कथयतु, न वा किञ्चिदपि कथयतु । तेषां विनीतशिष्याणां शुभभाव उत्पद्यत एव । ततश्च पूर्वोक्ता गुणास्तेषां भवन्तीति बहुवेलाकार्यादिषु सर्वत्रैवापृच्छा सफलैव भवतीति सिद्धम्।

अत एवापृच्छसामाचारीपालनमेवंभूतनयेन मङ्गलमभिधीयते । यद्वस्तु मङ्गलं कल्याणं लाति=प्रापयति तन्मङ्गलमिति हि मङ्गलशब्दस्यार्थः । आपृच्छसामाचारीपालनञ्च नियमाद्विनीतशिष्याणां मनसि शुभभावोत्पादनद्वारा सद्गतिपरंपराजननद्वारा कल्याणं प्रापयत्येवेति तत्पालनमपि मङ्गलं वक्तुं शक्यते।

तथा मां=आत्मानं पापाद् गालयतीति मङ्गलमित्यपि मङ्गलशब्दार्थोऽस्ति । आपृच्छसामाचारी त्वविधिनिषेधादिद्वाराऽवश्यमात्मानं पापाद्गालयतीति तेनापि प्रकारेण तत्पालनं मङ्गलमभिधीयते ॥३८॥

किं वाऽत्रान्येषां गुणानां गवेषणेन ? सामाचार्यपालने वाऽन्येषां प्रत्यवायानां गवेषणेन प्रयोजनम् ? आपृच्छासामाचारीपालने जिनेश्वराणामाज्ञा परिपालिता भवतीत्येव महत्तमो गुणः । आपृच्छासामाचार्यपालने च जिनेश्वराणामाज्ञा विराधिता भवतीत्येव महत्तमः प्रत्यवाय इत्यभिप्रायवान्कथयत्याचार्यः ।

विहिण् कज्जे कज्जो अहवा निस्संकिंयं परमजत्तो । इय बहुवेलापुच्छादिट्ठा सामण्णपुच्छवि ॥३९॥

अत्र गाथायां यत् “अहवा” इति पदं । तत्तु “पूर्वगाथाप्रतिपादितानां गुणानां गवेषणं तावदयुक्तमेव । किन्त्विदमपि नूतनं तत्त्वं रमणीयम्” इति ज्ञापनार्थम् ।

तच्च नूतनं तत्त्वमिदम् ।

इह शुभकार्याणि द्विविधानि भवन्ति । अवश्यं कर्तव्याणि, स्वोच्छासानुसारेण कर्तव्यानि च । तत्रोभयकालं प्रतिक्रमणं प्रतिलेखनं महाव्रतपालनं समितिगुप्तिसेवनमित्यादीनि कार्याण्यवश्यं कर्तव्यानि । तथा ग्लानसाधोर्वैयावृत्यं, सांवत्सरिकक्षमापना प्रायश्चित्तमित्यादीनि कार्याण्यप्यवश्यं कर्तव्यानि भवन्ति । संक्षेपतो येषां कार्याणामकरणे प्रत्यवायो भवति, तानि सर्वाण्यपि कार्याण्यवश्यं करणीयरूपाणि भवन्ति ।

किन्तु सर्वेषां साधूनां प्रश्रवणादेः परिष्ठापनम्, स्वस्थानां समानसाधूनां प्रतिलेखनम्, प्रतिदिनमेकाधिकानां जिनगृहाणां वन्दनमित्यादीनि कार्याण्यवश्यकरूपाणि न भवन्ति । यदि भक्तिभावो भवेत्, तर्हि प्रकृतकार्यकरणेऽवश्यं महत्या निर्जराया लाभो भवति । किन्तु यदि तानि कार्याणि न क्रियते, तदा जिनाज्ञाभङ्गादिरूपः कश्चिदपि प्रत्यवायो न भवति ।

यान्यावश्यककार्याणि भवन्ति, तानि नित्यकर्मपदेन व्यवह्रीयन्ते । आपृच्छासामाचारी तावन्नित्यकर्मरूपैव । यद्यपीच्छाकारसामाचार्यपि मिच्छाकारादिसामाचार्यपि च नित्यकर्मरूपैव । तथापीदानीमापृच्छया एवावसर इति तस्या एव विचारणा क्रियते । तत्रापृच्छासामाचारी यतो नित्यकर्मरूपा, तस्मात्सर्वाः शङ्काः परित्यज्य तत्र परमयत्नः कार्यः । यदि च सा न सम्यक्पाल्यते । तदा नित्यकर्मविराधना भवेत् । सा च जिनाज्ञाविराधनारूपैव । जिनाज्ञाभङ्गश्च महानर्थकारी भवतीति प्रकृतापृच्छासामाचारीपालने गुणो भवतु वा मा वा, तदपालने संभवतः प्रत्यवायाद्भीतेन साधुनाऽतिशयप्रयत्नपूर्वकं सा सामाचारी पालनीयैवेति हृदयम् ।

नन्वियं जिनाज्ञा न महती, किन्तु लघ्वी । अतस्तस्या अपालने कथं महानर्थो भवेदिति चेत् अहो भवतामज्ञानविलासः, सम्यक्प्रकारेण परिपालिता काऽपि जिनाज्ञा नियमाद् भवोदधितरी भवतीति कोऽयं विभागः ? यदुतामुकाज्ञा लघ्वी, अमुका च महती इति । स्वस्वावसरे सर्वा एव जिनाज्ञा महत्यो भवन्ति । तस्मादापृच्छासामाचार्यपालने नियमाद्महानर्थसंभव इति तद्भीरुणाऽवश्यमियं सम्यक्पालनीया भवति ।

स्वल्पोऽपि जिनाज्ञाभङ्गो महानर्थकारी भवतीति पदार्थोऽन्येनापि प्रकारेण सिद्ध्यति । तथाहि - नमस्कारसहितादिप्रत्याख्यानेषु नमस्कारमहामन्त्रादिमात्रकायोत्सर्गेषु च जिनैर्बहव आकारा अपवादमार्गरूपाः प्रतिपादिताः सन्ति । यदि सचित्तजलस्य बिन्दुरप्यनाभोगतो मुखे पतेत्, तदाऽऽकाराभावे प्रत्याख्यानभङ्गो भवेत् । स च भङ्गो यद्यनर्थकारी न स्यात्, तदा तु तीर्थकारास्तत्राकारात्र कथयेयुः । किन्तु यतस्तीर्थकरैस्तत्राप्याकाराः प्रतिपादिताः, तेनैतज्ज्ञायते यदुत → “यद्येते श्रावकाः साधवो वा चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं कृत्वा, यद्यनाभोगेनापि

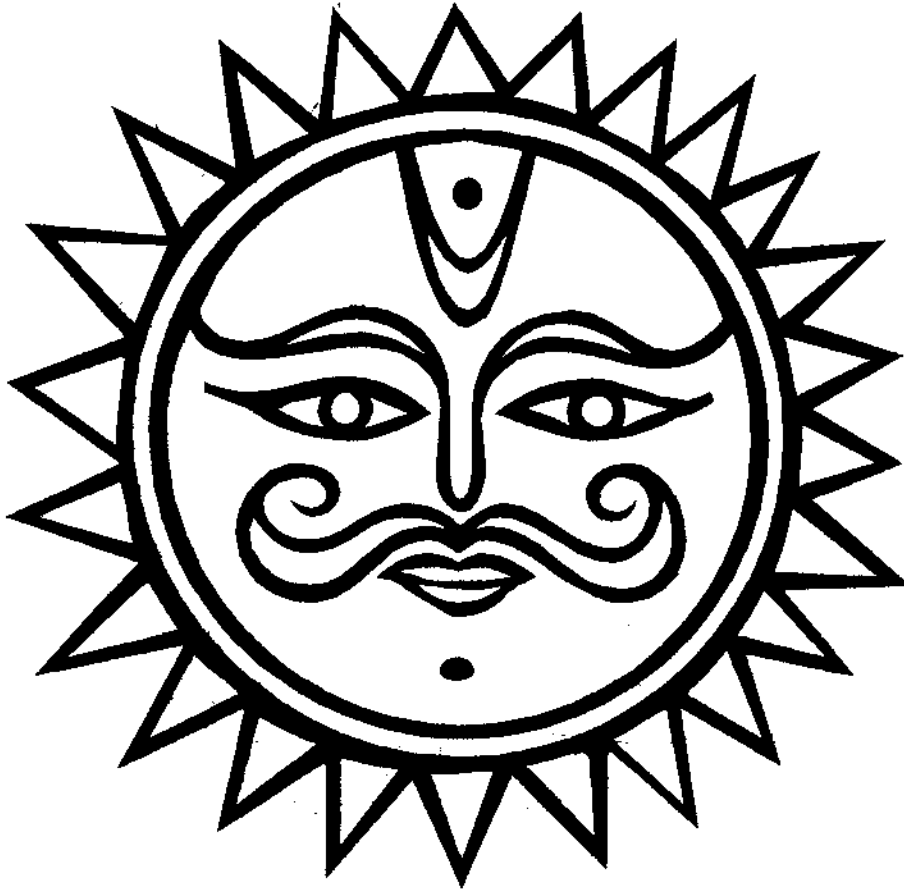
मुखे जलबिन्दुमपि क्षिपेत्, तदा तेषां प्रत्याख्यानभङ्गो भवेत् । तेन च महानर्थो भवेत् । तस्मादहं तेभ्यः प्रथममेवाकारान् ददामि । यतस्तैराकारैरपवादमार्गरूपैस्तेषां प्रत्याख्यानभङ्गो न भवेद्"इति इत्थमेव मनसि चिन्तयित्वा तीर्थकरैस्ते आकाराः प्रतिपादिता ← इति ।

एवं कायोत्सर्गेऽपि बोध्यम् ।

तस्माद्यत आपृच्छासामाचार्यपालने महानर्थसंभवः, ततः सर्वैः साधूभिस्तत्पालनेऽप्रमादवद्भिर्भवितव्यमिति ।

अत्र च केवलमापृच्छासामाचारीमाश्रित्यैवोक्तम् । परन्त्वन्यान्यपि यान्यावश्यककार्याणि, मिथ्याकारेच्छाकारादिसामाचार्यादिरूपाणि, तेषु सर्वत्र प्रदर्शितप्रकारेण गुणाः प्रत्यवायाश्च यथासंभवं बोध्याः । तेषां पालने गुणोऽपालने च महानर्थ इति भावः ।

षष्ठी आपृच्छासामाचारी समाप्ता

अधुना प्रतिपृच्छसामाचारी प्रारभ्यते ।

पृच्छ किर पडिपृच्छ गुस्मुव्वणिवेइयस्स अट्टस्स । कज्जंतराइजाणणहेउं धीराण किइसमए ॥४०॥

गीतार्थसंविग्नो हि गुरुर्यदा वर्तमानकाल एव करणीयं कार्यं ज्ञापयति यथा - “मह्यं जलं दद्याः, गोचरीमाने तु निर्गच्छ, मत्प्रतिलेखनमधुनैव कुरुष्व, श्रान्तोऽहं शीघ्रं संस्तारकं कुरु” इत्यादि । तदा सदैव गुर्वाज्ञापालनबद्धकक्षाः साधवः क्षणमप्यविलम्ब्य गुरुदितं कार्यं समापयन्त्येव । तत्र प्रतिपृच्छया अवसरो नास्ति ।

किन्तु यदा गुरुरागामिकाले करणीयं कार्यं निवेदयति यथा → (१) सायंकाले विहारं कृत्वा त्वयाऽमुकस्थाने ग्लानवैयावृत्यकरणार्थं गन्तव्यम्, (२) अधुनाऽहं विश्राम्यामि, मुहूर्तानन्तरं मदर्थं गोचरी समानेतव्या, (३) श्वो भवताऽमुकग्रन्थः पठनीयः, (४) चातुर्मासानन्तरं त्वया सङ्घमध्ये उपधानं विधापनीयम्, (५) अमुकस्थाने त्वमधुना गत्वा तत्रैव वस, (६) पञ्चदशदिवसानन्तरं त्वया मत्समीप आगन्तव्यम् ← इत्यादि । तदा यदा गुरुप्रतिपादितस्य कार्यस्य कालो भवेत्, तदा गुरुं प्रति या पूर्वोदिताऽऽपृच्छसामाचारी क्रियते, सैव प्रतिपृच्छसामाचारी गण्यते । यथा सायंकाले गुरुं निवेदयति यथा “गुरो ! भवद्भिर्बिहारस्याज्ञा कृताऽऽसीत्, तदहमधुना गच्छामि । किमस्ति किञ्चित्कार्यम् ?” इत्यादि । अथवा मुहूर्तानन्तरं गुरुपाश्वे गत्वा गुरुं पृच्छति “भवद्भिर्गोचरीमानेतुं मां प्रति कथितम् । तत्किमधुना समानयामि गोचरीम् ?” इत्यादि । अथवा द्वितीयदिने गुरुं निवेदयति “भवद्भिरमुकग्रन्थस्याध्ययनं मह्यं निवेदितमासीत् । तत्किमधुना प्रारभेऽहं तं ग्रन्थम् ? इत्यादि । अथवा चातुर्मासानन्तरं गुरुं पृच्छति “किं भवत्कथनानुसारेण कार्याम्युपधानं ?” इति । अथवा चतुर्दशदिनानन्तरं श्रावकद्वारा निवेदयति, यथा “भवत्कथनानुसारेणाहं श्वो भवत्समीप आगच्छामि किम् ?” इत्यादि ।

एतत्सर्वं यदा गुरुर्विधेयकार्यस्य करणं निवेदयति, तदा ज्ञातव्यम् । यदा तु गुरुर्निषेध्यकार्यस्य निषेधं करोति । यथा → अष्टमीचतुर्दशीषु केनापि साधुना नमस्कारसहितप्रत्याख्यानं न करणीयम् । तथा तासु तिथिषु मिष्टान्नं न समानेतव्यम् । संखडिषु भिक्षा न ग्रहीतव्या । प्रातःकाले प्रकाशात्पूर्वमन्धकारे विहारो न कर्तव्यः । स्वजनैरानीतं किमप्यशनादिकं न ग्रहीतव्यम् । साध्वीनामुपाश्रये नैव गन्तव्यम् ← इत्यादि ।

तदा यस्मिन्काले गुरुणा निषिद्धानां कार्याणां सेवनं कारणे सति कर्तुमिष्येत । तस्मिन्काले क्रियमाणा पूर्वोदिताऽऽपृच्छसामाचार्येव प्रतिपृच्छसामाचारी भवति । यथा गाढरोगादिदशायां शिष्यः पृच्छति - “गुरो ! यद्यपि भवद्भिरष्टम्यादिषु नमस्कारसहितप्रत्याख्यानं निषिद्धम् । तथापि गाढरोगेण पराभूतोऽहं न नमस्कारसहितप्रत्याख्यानं विना स्थातुं शक्नोमि । यतो मयौषधं भोक्तव्यमस्ति । तद्यदि भवाननुजानीयात्, तदाऽहं करोमि नमस्कारसहितप्रत्याख्यानम्” इति । अथवा दीर्घविहारं कृत्वा कुत्रचित्स्थाने गताः साधवोऽतीवश्रमवन्तः सञ्जाताः, तत्र च महती संखडिर्वर्तते । तदा शिष्या गुरुन्पृच्छन्ति - “गुरो ! यद्यप्यष्टम्यादिषु मिष्टान्नं भवता निषिद्धम् । किन्तु सम्प्रति साधूनां मिष्टान्नमावश्यकं । अत्र च प्रभूतं प्राप्यत इति यदि भवाननुज्ञां ददाति, तदा वयमानयामो मिष्टान्नम्” इति । एवमल्पदिनेभ्य एव दीर्घविहारं कृत्वा दूरदेशे गन्तुं

प्रवृत्ताः साधवः। तत्र च यदि प्रातःकाले प्रकाशानन्तरमेव विहारो विधीयेत । तदा तु सूर्यस्यातपादिना महत्कष्टं स्यात् । दूरदेशेऽल्प दिनमध्य एव गमनं दुःशक्यं स्यात् । तदा शिष्या गुरुं पृच्छन्ति → यद्यपि प्रातःकाले प्रकाशादवाग् भवद्भिर्विहारो निषिद्धोऽस्ति । तथापि सम्प्रति प्रकाशात्पूर्वमेव विहाराकरणे सूर्यातपादयो महान्तः प्रत्यवाया भवन्ति । दूरदेशे गमनञ्च न संभवेत् । तदभावे च तत्र भावि कार्यं न भवेदिति यद्यनुज्ञां ददाति भवान्, तदा वयं प्रकाशात्पूर्वं विहारं कुर्मः ← इति ।

तथा गुरुणा “अमुकानि कार्याण्यवश्यं कर्तव्यान्वेव” इति कथितं भवेत् । यथा → मण्डल्यामेव प्रतिक्रमणं कर्तव्यम् । प्रतिदिनं द्वौ त्रीन्वा प्रहरान्यावत्स्वाध्यायः कर्तव्यः । मद्वाचनायामवश्यमागन्तव्यम् ← इत्यादि । किन्तु तथाविधकारणे समापतिते सति यदि साधुस्तत्कार्यं कर्तुं न शक्नुयात्तदा गुरुं पृच्छति यथा “अद्योपवेशनस्यापि मम शक्तिर्नास्ति । शरीरे महान्ज्वरो वर्तते । तस्माद्यदि भवाननुजानाति, तदाऽहं स्वयमेव प्रतिक्रमणं करोमि” इति । अथवा वैयावृत्यादिषु व्यापारवान् स द्वौ त्रीन्वा प्रहरान्यावत्स्वाध्यायं कर्तुमशक्नुवन् गुरुमापृच्छ्य स्वाध्यायं न करोति । अथवा रोगादिकारणे सति वाचनायामागन्तुमसमर्थः सन् गुरुमापृच्छ्य विश्रामं करोति ।

एतेषु प्रतिपादितेषु सर्वस्थानेषु क्रियमाणाऽऽपृच्छैव प्रतिपृच्छासामाचारी भण्यते । तत्र सर्वत्र शिष्यस्य मनस्येवमेव निश्चयो यदि भवेद्, यदुत “अहं तावत् गुरुमापृच्छामि, पश्चात्तु गुरुर्यदिच्छेत्, तदेवाहं करिष्यामि । नाहं गुरोरिच्छामतिक्रम्य किमपि करिष्यामि” इति । तदैव सा पृच्छा प्रतिपृच्छासामाचारी भवेत् । गुरुं प्रति बहुमानाभावे, स्वमनोविकल्पितस्यैव करणे कदाग्रहसद्भावे च सा पृच्छा प्रतिपृच्छासामाचारी नैव भवतीति बोध्यम् ।

यदा गुरुरागामिकालीनं कार्यं निवेदयति, तदा आगामिकाले समागते सति यदि शिष्यो गुरुमनापृच्छ्यैव तत्कार्यं कुर्यात् तदा तु को दोष इति शिष्यस्याशङ्कामपनेतुं ग्रन्थकृत्प्रत्युत्तरयति । तथा हि

गुरुणा हि प्रातःकाले शिष्याय “सायंकाले त्वया विहारं कृत्वाऽमुकदेशे गन्तव्यम् । तत्र च ग्लानस्य वैयावृत्यं कर्तव्यम्” इति निवेदितमस्ति । सायंकाले गुरुमनापृच्छ्यैव यदि स शिष्यो विहारं कुर्यात्, तदा कदाचित्स ग्लान साधुस्तत्र मृतो भवेत् । कदाचिद् स एव तत्रानुकुलताऽभावात्केनाऽपि प्रकारेणात्रैवागच्छेत् । कदाचिदन्ये साधवस्तत्र वैयावृत्यकरणार्थमन्यतः समागता भवेयुः । अन्यो वा कश्चित्तादृशप्रसंगो भवेत्, येन तत्र गमनमनावश्यकमेव भवेत् । तत्प्रसङ्गश्च केनापि प्रकारेण गुरुर्ज्ञातवान् । स तु शिष्यो न जानाति । गुरुस्तु चिन्तयति यथा “यदाऽयं शिष्यस्तत्र गमनार्थं मामाप्रष्टुमागमिष्यति, तदैव कथयिष्यामि” इति । शिष्यस्तु गुरुमनापृच्छ्यैव गतवान् । ततश्च तस्य गमनं निरर्थकमेव स्यात् । किञ्च कदाचिद्गुरुस्तस्यैव कार्यस्य विशेषमपि ज्ञापयेत्, यथा “त्वया तत्र गत्वा तस्य वैयावृत्यं तावदवश्यं कर्तव्यम्, किन्तु स संयमे शिथिलोऽस्तीति योग्यावसरे जिनवचनरहस्यं निरूप्य केनापि प्रकारेण संयमे दृढयत्नवान्कर्तव्यः । स तु वैयावृत्यकरस्य भवतः कथनमवश्यं स्वीकरिष्यति” इति । यदि च स शिष्य एवमेव गच्छेत्, तदा गुरुः कार्यविशेषं कथं कथयितुं शक्नुयात् ?

यदि शिष्यो गुरुमापृच्छयैव गच्छेत्, तदा तु गुरुर्यथाज्ञातं सर्वमपि तस्मै कथयेत् यथा “न कुरुष्व विहारं, स ग्लानो मृतः । अत्रैव वाऽऽगच्छति । अन्ये वा वैयावृत्यकराः समागताः । न भवतस्तत्राधुना प्रयोजनम्” इत्यादि । एवञ्च शिष्यस्य निरर्थकं गमनं न भवेत् । एवं सर्वत्रापि प्रतिपृच्छा हितकारिणी भवतीति स्वयमेव चिन्तनीयम् ।

गुरवः खलु गीतार्था अनुभवज्ञानिनश्च भवन्ति । तस्मात्तान् प्रत्यापृच्छाप्रतिपृच्छकरणे तेषामनुभवज्ञानस्यापि लाभः शिष्यस्य संभवति ।

मुग्धजीवानामनुग्रहार्थमन्योऽपि दृष्टान्तः प्रतिपाद्यते ।

तथा हि — गुरुः कस्मैचित्साधवे निवेदयति, यथा “शिष्य ! अधुना त्वं काव्यं पठसि, काव्यं पठित्वा भवता विशेषावश्यकभाष्यं पठनीयम्” इति । स च शिष्यः पञ्चदशदिनमध्ये काव्यं समाप्य गुरुमनापृच्छयैव विशेषावश्यकस्य कोट्याचार्यविरचितटीकासहितं पुस्तकमानीय पठितुमारभते । सा च टीका तस्य दुर्ग्राह्या भवेत्, ततश्च शिष्यस्य विशेषावश्यकपठनस्योल्लासो विनश्येत् ।

यदि स काव्यसमाप्त्यनन्तरं गुरुमापृच्छेत् यथा → गुरो ! काव्यं समाप्तं, अधुना भवत्कथनानुसारेणाहं विशेषावश्यकभाष्यं पठामि किम् ← इति । तदा गुरुः कथयेत् “शिष्य ! विशेषावश्यकस्य तिस्रष्टीकाः सन्ति । तत्र स्वोपज्ञटीका कोट्याचार्यटीका च दुर्ग्राह्याऽस्ति । किन्तु मलधारिहेमचन्द्रसूरेः टीकाऽतीव सरला । तस्मात्तामेव पठ, तथा तस्य गुर्जरभाषान्तरमपि विद्यते, तदपि समानम्” इति । ततश्च तस्य पठनं सुकरं भविष्यतीति । इत्थञ्च सम्यगनुभवज्ञानं प्राप्य तथैव कुर्वाणो विशेषावश्यकभाष्यस्य गूढार्थान् सुखं जानाति । गुरोश्चोपरि तस्य बहुमानमतीव वर्धते । एवञ्च प्रतिपृच्छासामाचारी प्रत्यक्षतोऽपि महत्फलदायिनी दृश्यते । तस्मात्तत्र तीव्रप्रयत्नो विधेयः, प्रमादो न करणीयः ॥४०॥

ननु किं प्रतिपादितेष्वेव प्रकारेषु प्रतिपृच्छा क्रियते, यद्वाऽन्योऽपि कश्चित्प्रकारोऽस्तीति शिष्यस्याशङ्कं दूरीकर्तुं प्रकारान्तरं दर्शयति ।

खलणाइ पविर्त्तीए तिखुत्तो अहव विहिपओगे वि । पुव्वणिसिद्धे अण्णे पडिपुच्छमुवट्ठिं बिंति ॥४१॥

गुरुस्तावत्त्रीन् पञ्च सप्त वा साधून् अन्यत्र मासकल्पकरणार्थं ज्ञानोपार्जनार्थं वैयावृत्याद्यर्थं वा प्रेषयति । ते च साधवो गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा विहारार्थं निर्गताः । किन्तु तदैव किञ्चिद्दुर्निमित्तं समापतितं । तच्च विघ्नागमनसूचकमिति ते साधवः पुन उपाश्रये समागताः । विघ्नविनाशार्थमेकनमस्कारमहामन्त्रस्य कायोत्सर्गं कृत्वा पुनः निर्गताः, पुनरपि च किञ्चिद्दुर्निमित्तमापतितम् । ते च महद्विघ्नसमागमनशङ्कया पुन उपाश्रये समागताः । विघ्नविघाताय नमस्कारमहामन्त्रद्वयस्य कायोत्सर्गं कृत्वा पुनर्निर्गताः । किन्तु तृतीयवारमपि दुर्निमित्तमापतितम् । ते च चिन्तयन्ति, “किं कर्तव्यमिदानीं, विहारकरणं हि गुर्वाज्ञा, सा चाऽवश्यं पालनीया । दुर्निमित्तञ्च भाव्यनर्थसूचकं विहारकरणं प्रतिषिध्यति । पुनस्त उपाश्रये समागताः, अद्य यावद् रत्नाधिकः साधुरग्रे चलन्नासीत् । अधुना तु रत्नाधिकः पश्चाद् भूतः, क्षुल्लकश्च साधुरग्रे चलति । “कदाचित्क्षुल्लकपुण्योदयेन विघ्नविनाशो भवेत् । ततश्च दुर्निमित्तं नापतेद्” इति तेषां विमर्शो भवति । किन्तु चतुर्थवारमपि दुर्निमित्तमा-

पतितम् । ते च निश्चिन्वन्ति यथा “अवश्यमत्र विहारे महत्तमस्य विघ्नस्य संभवोऽस्ति । अत एव त्रिवारं कृतं मङ्गलमप्यत्र निष्फलमभूत् । न हि शोभनमपि मङ्गलं तथाविधमहत्तमविघ्नविधातकं भवति । तत्किमधुना कर्तव्यम् ? किं वाऽनेन चिन्तनेन ? गुरुमेव सर्वं प्रसङ्गं कथयामो वयं । पश्चात्स यदादिशेत्, तदेव करिष्यामः, गीतार्थसंविग्नश्चासौ गुरुः, न हि स अस्माकमहितं कदाचिदपि कुर्याद्” इति । इत्थञ्च तदापि प्रतिपृच्छासामाचारी क्रियते । गुरोः पार्श्वे गत्वाऽऽपृच्छ्यते यथा → गुरो ! वयं विहारमकुर्म । किन्तु तत्रैतादृशः व्यतिकरः सञ्जातः । तस्माद्युयमेव वदथ, किमधुना युष्मत्परतन्त्रैरस्माभिः कर्तव्यम् ← इति ।

शिष्यः प्राह - ननु गुरुस्तु तदा किं कुर्यात् ? किं तान् विहारात् निवारयेत् ? किं वाऽपशकुने सत्यपि तान्विहारयेत् ? इति ।

आचार्यः कथयति - यदि स तादृग्ज्ञानवान्स्यात्, येन ज्ञानेन गुरुः “एतेषां साधुनां महान्विघ्नो भविष्यति न वा” इति ज्ञातुं समर्थो भवेत् । तदा तेन ज्ञानेन यदि तेषां विघ्नसंभवो ज्ञायेत, तदा तु तान्निवारयेदेव । यदि च “अमुकमङ्गलादिकरणेन विघ्नविनाशः संभवेद्” इति ज्ञायेत, तदा तु तन्मङ्गलं कारयित्वा विहारं कारयेत् । यदि च तथाविधं ज्ञानं तस्य गुरोर्नास्ति । तदा तु स शकुनग्रहणं कारयित्वा दुर्निमित्ताभावे विहारयेत् । शकुनग्रहणं यदि न भवेत्, किन्तु दुर्निमित्तमेवापतेत्, तदा तु निवारयेदेव । एकं द्वौ वाऽधिकान्वा दिवसान्यावत्तत्रैव रक्षेत्, तदनन्तरं पुनरपि विहारं कारयेत् । किं वा बहुना ? गीतार्थसंविग्नानां गुरवे यदरोचेत, तदेव स कुर्यात् । न हि तत्र कश्चिद्दोषः ।

ननु दुर्निमित्तापातः किमशुभकर्मण उदयेनैव भवति ? किं वाऽन्यथैवेति चेत् बहवो जना एतदेव मन्यन्ते यदुत “दुर्निमित्तागमनमशुभकर्मोदयेन भवति, तच्च दुर्निमित्तं विघ्नोत्पादकं भवति” इति । किन्तु भ्रमोऽयम् । भवन्तमेवाहं पृच्छामि, तथाविधरोगग्रस्तं रोगिणं दृष्ट्वा परोपकारी वैद्यस्तं कथयेत् यथा “त्वया कदापि दधि न भोक्तव्यम् । भवत्शरीरे तथाविधो रोगो वर्तते, येन दधिभक्षणे तव मरणमेव स्याद्” इति । तत्र यदि स रोगी वैद्यवचनमवगणय्य दधि खादेत्, ततश्च म्रियते । तर्हि किं वैद्येनासौ मारित इति वक्तुं शक्यते ? नैव शक्यते । तत्र तु सज्जना इदमेव ब्रूवन्ति - यथा वैद्यस्तु महोपकारी, येन तस्मै रोगिणे सम्यक्शिक्षा दत्ता । न हि वैद्येनासौ मारितः, किन्तु वैद्यवचनमवगणयन्स स्वप्रमादेनैव मृतः । जगति तथाविधरोगग्रस्ता बहवो जना विद्यन्ते, येषां महोपकारिवैद्यस्य प्राप्तिर्न भवति । ते तु मन्दभाग्याः पथ्यापथ्यविवेकमजानानाः कुपथ्यं संसेव्य स्वयमेव म्रियन्ते । अयन्तु रोगी यद्यपि महाभाग्यवानासीत्, यस्य सम्यग्शिक्षादातुः वैद्यस्य प्राप्तिरभवत् । किन्तु महाभाग्यवानपि स मन्दभाग्यवान् । येन तस्य वचनं तिरस्कृतम्” इति ।

अत्र हि विहारादिकार्येषु ये मार्गभ्रमादयो विघ्ना उत्पद्यन्ते । ते मरणसदृशाः, तादृशविघ्नानां समुत्पादकं जीवानां कर्म तु तथाविधरोगसदृशम् । विहारादिकार्यकरणन्तु दधिभक्षणतुल्यम् । तथाविधाशुभकर्मयुक्ताश्च जीवा तथाविधरोगयुक्तजीवसमानाः । दुर्निमित्तं तु महोपकारिवैद्यस्य सदृशम् । दुर्निमित्तस्याकर्षकं जीवानां शुभकर्म तु महोपकारिवैद्यप्राप्तिकारकपुण्यकर्मसदृशम् ।

प्रायोऽत्र जगति बहवो जनाः प्रभूतेषु कार्येषु प्रवर्तन्ते । परं तेषां तथाविधं शुभकर्म नास्ति, यत्कर्म तेषु

कार्येषु समुत्पत्स्यमानानां विघ्नानां ज्ञापकं दुर्निमित्तं जनयेत् । अत एव तेषु कार्येषु समुत्पत्स्यमानानां विघ्नानामज्ञातारो जना निःशङ्कं तेषु प्रवर्तन्ते । तत्र च महान्तो विघ्ना समापतन्ति । ततश्च तेषां प्रयत्नो निष्फलो भवति, कार्यं नैव भवति ।

ये तु केचित्तथाविधशुभकर्मयुक्ता जना भवन्ति । ते यदा येषु स्वकार्येषु प्रवर्तन्ते, तेषु यदि तेषां जनानामशुभकर्मोदयेन विघ्ना समुत्पत्स्यमाना भवेयुः, तदा तत्शुभकर्म कार्यप्रारम्भे तान्जनान्दुर्निमित्तं दर्शयति → मा यूयमेतत्कार्ये प्रवर्तत, यतो भवतामशुभकर्मोदयेनात्र महान्तो विघ्ना समागमिष्यन्ति । ततश्च न यूयं सफला भविष्यत ← इति कथयतीव ।

किन्तु “विनाशकाले विपरीतबुद्धिः” इति न्यायाद्यदि तेषां विघ्नजन्यदुःखमवश्यम्भावि भवेत् । तर्हि ते दुर्निमित्तं पश्यन्तोऽपि, तद्विपाकं च जानन्तोऽपि मूढतामवलम्ब्य तत्रैव कार्ये प्रवर्तन्ते । विघ्नाश्च समापतन्ति । ते च महद्दुःखं प्राप्नुवन्ति । अत एव युद्धस्य चरमदिने रावणो दुर्निमित्तं दृष्ट्वाऽपि न निवृत्तोऽपि तु युद्धभूमौ प्रविष्टस्तत्र च मृतः ।

ये तु विशिष्टपुण्योदयवन्तो भवन्ति । ते येषु कार्येषु प्रवर्तन्ते । तेषु यदि विघ्नाः समापतिष्यमाणा भवेयुः, तदा तेषां शुभकर्म कार्यप्रारम्भे पुण्यवतस्तान्दुर्निमित्तं दर्शयति, कार्याच्च निवारयति । तेऽपि दुर्निमित्तं दृष्ट्वा भाविनो विघ्नान्ज्ञात्वा निवर्तन्ते, सुखभाजश्च भवन्ति ।

तथा नमस्कारमहामन्त्रादिरूपं मङ्गलं विघ्नजनकानां कुकर्माणां विनाशकं भवति । ततस्ते पुण्यवन्तो दुर्निमित्तं दृष्ट्वा स्वस्य कुकर्म निश्चिन्वन्ति । तत्राशाय च नमस्कारमहामन्त्रादिमङ्गलं कृत्वा पुनः कार्येषु प्रवर्तन्ते । यदि च मङ्गलेन कुकर्माणि विनश्येयुः, तदा दुर्निमित्तं नापतेत् । ततश्च निःशङ्कास्ते तत्र प्रवर्तन्ते । यदि च कुकर्माणि विचित्रशक्तिमन्ति स्युः, मङ्गलञ्च तत्राशाय समर्थं न भवेत् । स्वयमेव वा तन्मङ्गलं दुर्बलं भवेत् । तदा तु ते कुकर्माणि न विनश्येयुः । ततश्च आपतति दुर्निमित्तं । ते य पुण्यवन्तो जनाः पुनर्मङ्गलं कुर्वन्ति । पुनः प्रवर्तन्ते । पुनर्दुर्निमित्तमापतेद्यदि, तदा निवर्तन्ते, तदभावे प्रवर्तन्त इति ।

इत्थञ्च दुर्निमित्तं पुण्यशालिनां पुण्योदयेनैव समापततीति सिद्धम् ।

तथा यदा गुरुणा पूर्वं निषिद्धमपि कार्यं तथाविधप्रसङ्गवशात्करणीयं भवति, तदापि प्रतिपृच्छासामाचारी करणीयेति प्रागुक्तमेवेति न पुनः प्रतन्यते ।

किञ्चात्रैतदपि दृष्टव्यम् → शिष्यो यदा भविष्यत्कालीनकार्यस्यापृच्छां करोति यथा → अहम् पर्युषणाऽनन्तरममुकग्रन्थं पठिष्यामि, श्वो वैद्यचिकित्सां करिष्यामि” इत्यादि । तदा स शिष्यो यदि कार्यकाले प्राप्ते गुरुं पुनरापृच्छेत्, तर्हि साऽऽपृच्छाऽऽपि प्रतिपृच्छासामाचारी गण्यते । यदि च शिष्यस्तत्कालीनमेव कार्यमापृच्छति, तदैव च करोति, तदा तत् प्रतिपृच्छया अवसर एव नास्तीति साऽऽपृच्छासामाचारी गण्यते । तस्मान्मुहूर्तादिरूपे भविष्यत्काले करिष्यमाणस्य कार्यस्यापृच्छां कुर्वता साधुना तस्मिन्काले समागते सति पुनरपि तस्यैव कार्यस्यापृच्छा कर्तव्यैव । सा चापृच्छा प्रतिपृच्छासामाचारी भवतीति तात्पर्यम् । यदि च स शिष्यः पुनरापृच्छामकृत्यैव कार्यं कुर्यात्, तदा सामाचारीभङ्गजन्यः प्रत्यपायः, सामाचारीपालनजन्याया

विपुलनिर्जराया प्रच्यवश्च भवति ← इति ॥४१॥

शिष्यः प्रश्नयति → ननु साधुर्वर्तमानकाले एव करणीयस्य कार्यस्यापृच्छां कृत्वा कदाचित्कारणवशाद्-वर्तमानकाले न कुर्यात् । किन्तु भविष्यत्काले कुर्यात् । यथा “अधुनैवामुकग्रन्थं प्रारभेऽहम्” इत्यापृच्छां कृत्वा पश्चात् तद्वटीकाया अलब्धत्वाद् द्वितीयदिने यदा सा टीका प्राप्यते, तदा स साधुर्ग्रन्थारम्भं कुर्यात्” तदा यदि स पुनरपि गुरुं नापृच्छेत् । तर्हि यद्यपि तेन प्रतिपृच्छासामाचारी न परिपालिता । किन्तु पूर्वदिने तेन साधुनाऽऽपृच्छा सामाचारी तु पालितैवेति यद्यपि तस्य प्रतिपृच्छासामाचारीजन्या विपुलनिर्जरा न भवतु, किन्त्वापृच्छासामाचारीजन्या तु विपुलनिर्जरा भवति न वा ? ← इति ।

अथवा भविष्यत्काल एव करिष्यमाणस्य कार्यस्यापृच्छां कृत्वा तस्मिन्काले समागते सति प्रतिपृच्छां विनैव स साधुर्यदि तत्कार्यं कुर्यात् । तदा तस्य प्रतिपृच्छासामाचारीपालनजन्या निर्जरा मा भवतु, किन्तु प्राकृताया आपृच्छासामाचार्याः फलं तस्य सम्पद्यते न वा ? ← इति ।

आचार्यः प्रत्युत्तरयति ।

इहयं आपुच्छ खलु पडिपुच्छए करेइ उवयारं । फलमिदं साहेउं णेव सतंतत्तणं वहइ ॥४२॥

यदा वर्तमानकाले कर्तव्यस्य कार्यस्यापृच्छां कृत्वा वर्तमानकाल एव तत्कार्यं क्रियते, तदैवापृच्छासामाचारी गण्यते, तदैव चापृच्छासामाचारीजन्या विपुलनिर्जरा भवति ।

यदा तु भविष्यत्काले करिष्यमाणस्य कार्यस्यापृच्छा क्रियते, यदा वा वर्तमानकाले करणीयस्य कार्यस्यापृच्छां कृत्वा कुतश्चित्कारणात्तत्कार्यं भविष्यत्काले क्रियते, तदाऽऽपृच्छासामाचार्या अवसर एव न गण्यते । ततश्च तदा शिष्येण प्रथमं कृताऽप्यापृच्छा सामाचारिरूपा नैव भवति । अत एव तस्य प्रथमं कृताया आपृच्छायाः फलं नैव भवतीति दृष्टव्यम् । यदि च स एकामापृच्छां कृत्वा भविष्यत्काले कार्यकरणयोग्ये समागते सति पुनरापृच्छां कुर्यात्, तदैव सा प्रतिपृच्छासामाचारी भण्यते । तस्य च विपुलनिर्जरा भवति । पुनरापृच्छाऽभावे तु नैव प्रतिपृच्छा, न वाऽऽपृच्छा इति सूक्ष्मधिया विभावनीयम् ॥४२॥

नन्वेवं प्रतिपृच्छाऽऽपृच्छासामाचार्योर्भेद एव कथं गण्यते ? आपृच्छैव प्रतिपृच्छारूपा यदि भवति, तदा प्रतिपृच्छासामाचारी न गणनीया । आपृच्छैव गणनीयेति शिष्यस्याशङ्कामपनेतुमाह ।

ण य एसा पुच्छ च्चिय उवाहिभेया य कज्जभेयवसा ।

अण्णह कहं ण पविसे इच्छाकारस्स कुच्छिसि ॥४३॥

यद्यपि याऽनन्तरं प्रतिपृच्छासामाचारी प्रतिपादिता, सा तत्त्वतस्तत्त्वापृच्छैव । तथापि लक्षणभेदात्कार्य-भेदाच्च प्रतिपृच्छा पृथग्गणनीया ।

अयं भावः । गुरुणा पूर्वम् प्रतिपादितानां कार्याणां भविष्यत्काले करणं यदा भवेत् तदा क्रियमाणाऽऽपृच्छा प्रतिपृच्छा । एवं प्रतिपादितेषु सर्वेषु प्रतिपृच्छास्थानेषु यथायोगं वक्तव्यम् । वर्तमानकाले करणीयमेव कार्यं यदा शिष्यो गुरुमापृच्छेत् तदा सैवापृच्छाऽऽपृच्छासामाचारी भवति । इत्थञ्च द्वयोर्लक्षणं भिन्नमेवेति तयोरपि भेदो

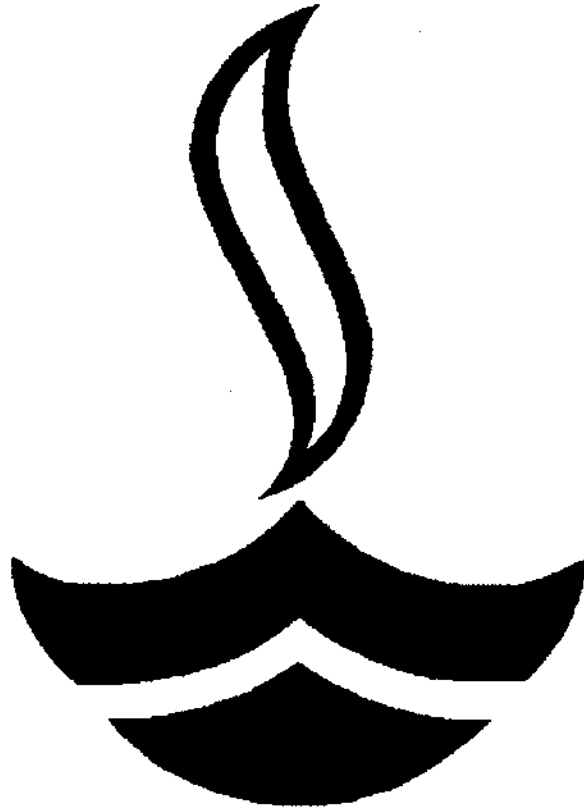
भवति ।

तथाऽऽपृच्छा हि कर्तुमिष्टस्य कार्यस्य शास्त्रीयविधिं ज्ञातुमिच्छन्शिष्यः करोति । प्रतिपृच्छा तु विधिज्ञानार्थं न क्रियते । किन्तु कदाचित्तत्कार्यं कृतमेव भवेत्, कदाचिदन्यत्कार्यमापतितं भवेत्, कदाचिद्विवक्षितस्यैव कार्यस्य विशिष्टत्वं भवेत् । तदेतद्ज्ञातुमिच्छन् शिष्यः प्रतिपृच्छां करोति । इत्थञ्चापृच्छाप्रतिपृच्छयोः कार्यं भिन्नमस्तीति तयोर्भेदो भवति ।

यदि च “प्रतिपृच्छाऽपि तत्त्वतः आपृच्छैवेति साऽऽपृच्छासामाचार्येव” इति कदाग्रहो भवेत्, तदा तु साऽऽपृच्छाऽपि तत्त्वतः इच्छाकाररूपैव भविष्यति । “गुरो ! भवदुपदिष्टं कार्यमहमिच्छया करोमि, किन्तु कुतश्चित्कारणान्न कर्तुं पारयामि” इत्यादिरूपा प्रतिपादिताऽऽपृच्छेच्छाकाररूपैव । किन्तु यथा केनचिद्विशेष-प्रकारेणापृच्छाऽपीच्छाकाराद्भिन्ना मन्यते । तथैव प्रतिपृच्छाऽप्यापृच्छाभिन्नैव मन्तव्या ।

एतत्सर्वं प्राक्प्रपञ्चतः प्रतिपादितमेव ॥४३॥

सप्तमी प्रतिपृच्छासामाचारी समाप्ता

अधुनाऽष्टमी छंदनासामाचारी निरूप्यते ।

गुरुआणाइ जहरिहं दाणं साहूण पुव्वगहिअस्स । छंदणसामाचारी विसेसविसया मुणेयव्वा ॥४४॥

साधुभिक्षाटनं कृत्वाऽशनादिकं समानीय प्रथमं तावद्गुरुप्रायोग्यं द्रव्यं गुरवे भक्तिभावेन प्रयच्छति । गुरुस्तु यथेच्छं तत्स्वीकरोति । पश्चात्सः शिष्यो गुरुं कथयति → गुरो ! यदि भवाननुजानीत, तदाऽहमन्यसाधुभ्यो मदशनादिकं दत्त्वा कृतार्थो भवामि ← इति । यदि च गुरुस्तथाविधकारणवशान्निषेधं कुर्यात् । तदा तु स शिष्यो भक्तिभावेनापि साधुभ्यो भक्तादिकं दातुं योग्यो न भवति । यदि च गुरुरनुजानीयात् । तर्हि सः शिष्यः शास्त्रप्रतिपादितक्रमेण बालग्लानादिसाधूनां समीपे गत्वा निवेदयति यथा → अमुकममुकं द्रव्यं मयाऽऽनीतमस्ति । यदि भवतां तस्य प्रयोजनमस्ति । तन्ममोपरि कुरुष्वानुग्रहं । गृह्णतु भवान्यथेच्छं द्रव्यं, येन मम चारित्रजीवनं सफलं स्यात् । दुर्लभं खलु सुसाधूनां भक्तिकरणम् ← इति । इदञ्च निवेदनं छन्दनासामाचारी कथ्यते ।

यदि साधुनाऽशनादिकमानीतं न भवेत्, किन्तु स साधुस्तदाऽशनादिकमानेतुं गच्छन्नेव गुरोरनुज्ञां गृहीत्वाऽन्यं साधुं कथयेत् यथा → किमहमानयामि भवदर्थं प्रायोग्यमशनादिकम् ← इति । तदा सा छन्दनासामाचारी न भवति । यतो पूर्वमानीतस्यैवाशनादेः साधुं प्रति ग्रहणाय निमन्त्रणं छन्दना भवति ।

एवं पूर्वमानीतमप्यशनादिकं गुरोरनुज्ञामगृहीत्वैवान्यं साधुं प्रति ग्रहणाय यदि निवेदयेत्, तदपि सा छन्दनासामाचारी न भवति ।

गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा बालग्लानादिक्रममुल्लङ्घ्य स्वमित्रादीन्साधून् प्रथमं पूर्वानीतस्याशनादेर्निमन्त्रणं कुर्वन्नपि साधुश्छन्दनसामाचारीपालको न भवति ।

गुरोरनुज्ञां गृहीत्वाऽपि “कुरुष्वानुग्रहं ममोपरि, गृहाण यथोचितं मदानीतमशनादिकम्” इत्यादिरूपां निमन्त्रणामकृतैव पूर्वानीतमशनादिकं बालादिक्रमेण ददन्नपि साधुश्छन्दनासामाचारीमान् नैव भवति ।

गुरोरनुज्ञा, शास्त्रप्रतिपादितः क्रमः, लोकोत्तरव्यवहारपालनरूपा च शोभनवचनात्मिका निमन्त्रणा एतत्त्रयाणां मध्ये एकमपि उपेक्षणीयं न भवति । यतः तदुपेक्षायां तत्त्वतः स उपेक्षक आत्महितस्यैवोपेक्षां कुर्वाणो भवतीति । त्रयाणां मध्येऽन्यतमस्याप्यभावे छन्दनासामाचारी तिरस्कृता भवतीति हृदयम् ।

अत्र दशसामाचारीषु प्रकृता छन्दनासामाचारी न सर्वेषां साधूनामुचिता । किन्तु केषाञ्चिदेव साधूनामत्र छन्दनासामाचारीपरिपालनेऽधिकारो भवति ॥४४॥

एतदेव स्पष्टयति ।

एसा जमत्तलब्धियविसिद्धतवकारगाइजइजुग्गा । अहियगहणं च तेसिं अणुगहट्टं अणुण्णायं ॥४५॥

यो मुनिर्लाभान्तरायकर्मणस्तीव्रक्षयोपशमवान् सन् प्रभूतानां प्रायोग्यानामशनादिकानां लाभे शक्तिमान्भवति, स आत्मलब्धिक आत्तलब्धिको वा भण्यते । स हि लाभान्तरायक्षयोपशमवान्यदा यत्र गोचरीं आनेतु गच्छति । तदा तत्र निर्दोषानां प्रायोग्यानामशनादिकानां तस्य लाभो भवति । एतादृशो हि साधुश्छन्दनासामाचारी-

पालनेऽधिकारी भवति । अन्येषां तथाविधलब्धिविकलानामत्राधिकारो नास्ति ।

नन्वनेऽपि साधवः आधाकर्मादिदोषयुक्तमशनादिकमानेतुं शक्तिमन्त एव भवन्ति । भक्तिमन्तो हि श्रावकाः साधुकथनानुसारेण सर्वमप्यशनादिकं प्रगुणीकुर्वन्त्येव । यद्यपि सदोषमशनादिकं जिनवरैः प्रतिषिद्धम् । तथापि साधूनां भक्तिकरणार्थं छन्दनासामाचारीपालनार्थञ्च दोषदुष्टमप्यशनादिकं गृहणतां साधूनां न कोऽपि दोषो भविष्यतीति सर्वेऽपि साधवश्छन्दनासामाचारीपालका भवन्त्येवेति चेत् न, सदोषस्याशनादेर्ग्रहणे जिनांज्ञाभङ्गो भवति, स च महानर्थकारीति कृत्वा साधूनां भक्तिकरणार्थमपि सदोषस्याशनादेरनुज्ञा नास्ति । निर्दोषञ्चाशनादिकं लाभान्तरायक्षयोपशमवद्भिरेव प्रभूतं प्राप्यत इति तेषामेव छन्दनासामाचार्यामधिकारः ।

ये तु साधवोऽन्येषां मुनीनां भक्तिकरणार्थं सदोषमशनादिकं गृह्णन्ति । ते पौरुषध्नीभिक्षाभाजो भवन्ति । पापानुबन्धिपापोदयवन्तश्च भवन्ति । तस्मान्नैतद् युक्तम् ।

तथा योऽष्टमादितपःकारको भवति । तस्य पारणकदिनेऽनेकशो भोजनकरणस्यानुज्ञाऽस्ति । अन्येषाञ्चैकाशनप्रत्याख्यानं भवति । ततश्च स प्रातःकाले गोचर्या निर्गतः किञ्चिदधिकमप्यशनादिकमानयति । तच्च तस्य वर्धेताऽपि । ततश्च स तपस्वी गुरोरनुज्ञां गृहीत्वाऽन्यसाधुन् प्रत्यवशिष्टस्याशनादेर्निमन्त्रणां कर्तुमर्हति । पारणके ह्यशनादिकस्य प्रमाणं सम्यङ् न ज्ञायत इति कृत्वा स किञ्चिदधिकमप्यनयति ततश्च तस्य छन्दनासामाचारीपालनेऽधिकारो भवति ।

इत्थञ्च ये लाभान्तरायकर्मक्षयोपशमजन्यविशिष्टलब्धिमन्तः साधवः, ये चाष्टमादितपःकारकाः, तेषामेव छन्दनायामधिकारोऽस्ति । नान्येषाम् ।

अत्रेदं बोध्यम् । पूर्वकाले सर्वे एव साधवो गोचरीं आनेतुं गच्छन्ति । ग्लानगुर्वादीनाञ्च प्रायोग्यमशनादिकमानयन्ति । किन्तु सम्प्रति स आचारो न दृश्यते । सम्प्रति त्वमुका एव साधवो गोचरीमानयन्ति । मण्डलीव्यवस्थापककथनानुसारेण सर्वे साधवो मण्डलीकार्याणि जलानयनादीनि कुर्वन्ति । एवञ्चाधुना “केषां छन्दनासामाचार्यामधिकारो भवेद् ? इति प्रश्नः । तत्र यो मण्डलीव्यवस्थापको भवति, स सर्वान् साधून्पृच्छति यथा “भवदर्थमद्य किमानेतव्यम् ? इत्यादि । किन्तु सा पृच्छा छन्दना न गण्यते, यतः पूर्वानीतस्यैव भक्तादेश्छन्दना भवति । ततश्च गोचरीमण्डल्यां गुरुणा येषां साधूनामशनादिपरिवेषणस्याधिकारः समर्पितो भवेत् । त एव साधवो गोचरीमण्डल्यां पूर्वानीतानामशनादीनां परिवेषणकाले छन्दनासामाचारी कुर्वन्ति यथा “किं भवतां प्रायोग्यम् ? कथयत यूयं । ददाम्यहम्” इत्यादि । एषः तावत्सामान्यतो मया मदभिप्रायो दर्शितः । किन्तु गीतार्था यदत्र वदन्ति, तदेवाधुना प्रमाणीकर्तव्यम् ।

शिष्यः प्रश्नयति — ननु प्राचीनसाधूनामपि स्वोदरपूरणं येन भवेत्, तावन्मात्रस्यैवाशनादेर्ग्रहणस्यानुज्ञाऽऽसीत्, न तु तेषामधिकानयनेऽनुज्ञा दत्ताऽऽसीत् । यतोऽधिकानयने यदि केऽपि साधवस्तदधिकमशनादिकं न गृहीयुस्तदा तस्य परिष्ठापने जीवविराधनादि स्यात् । न हि निष्कारणं प्रतिदिनमशनादेः परिष्ठापनमुचितम् । किन्तु कदाचिदेव । प्रतिदिनमधिकानयने च प्रतिदिनमेव परिष्ठापनं कर्तव्यं स्यादिति न युक्तमेवाधिकानयनम् । ततश्च ते तपस्विनो लब्धिधारिणो वा स्वोदरपूरणमात्रमेवाशनादिकमानेतुमधिकारवन्तो भवन्ति । एवञ्च तेषां समीपेऽधिकस्याशनादेरभावे छन्दनासामाचारी न युक्ता तेषाम् — इति ।

गुरुराह — ये तु ग्लानबालवृद्धादयः स्वयं स्वगोचरीमानेतुमसमर्थाः । तदर्थं लब्धिधारिणामधिका नयनमनुज्ञातमेव । तथा कदाचिन्मिष्टान्नादिकं प्रायोग्यद्रव्यं लब्धिधारिणा लभ्येत । स च जानाति यथा “अमुकं द्रव्यमवश्यममुकप्रमाणममुकसाधवो ग्रहीष्यन्त्येव” इति । तदा स तद्द्रव्यमानयेत्, छन्दनाञ्च कुर्यात् । किञ्च प्राय एते लब्धिधारिणोऽल्पभोजनेऽधिकभोजने च समर्था भवन्ति । तस्मादधिकानयनान्तरं यदि कोऽपि न गृहीयात्, तदा त एव तद् भुनक्ति । न च मन्दा भवन्ति । यदि चानीतं द्रव्यं बहवः साधवो गृहीयात्, तदाऽल्पभोजनं कुर्वन्ति । न चापि मन्दा भवन्ति । एवमनेकप्रकारैश्छन्दना संभवतीति न लब्धिधारिणां तपस्विनाञ्चाधिकानयने कश्चिद्दोषः । तस्मात्तेषामधिकानयनस्यानुज्ञा जिनवरैर्दत्ता ।

अत्रेदमपि बोध्यम् । ते लब्धिधारिणोऽधिकाशनादिकमानीय बालादिभ्यो निमन्त्रणापूर्वकं ददति । किन्तु ते बालादिषूपकारकारिणो न गण्यन्ते । प्रत्युत बालादय एव लब्धिधारिषूपकारकारिणो भवन्ति । यतः बालादिभिस्तेषां निमन्त्रणा स्वीकृता, ततश्च तेषां विपुलनिर्जराऽभवत् । यदि बालादयो न भवेयुः, तदा ते लब्धिधारिणो कान्प्रति निमन्त्रणां कृत्वा विपुलनिर्जरां प्राप्नुयुः ? ततश्च मार्दवशालिनो लब्धिधारिणस्तपस्विनो वा निमन्त्रणायामभिमानं नैव बिभ्रति, प्रत्युत नम्रा एव भवन्ति । बालादीनाञ्च स्वस्मिन्पुकारं मन्यन्ते । अभिमानवतामत एव कटुवचनवक्तृणान्तु निमन्त्रणा निष्फलैव विपरीता वा भवतीति रहस्यम् ॥४५॥

शिष्यः प्राह — लब्धिधारी साधुग्लानाद्यर्थमधिकमशनादिकमानयति । गुरोरेनुज्ञां गृहीत्वा च बालादीन्प्रति छन्दनां करोति । किन्तु तदा बालादयो यदि कुतश्चित् कारणात्तदानीतमशनादिकं न गृहीयुस्तदा तु तेषां सा छन्दना निष्फलैव भवेत्, न तेषां तत्फलं संभवेद्-इति ।

आचार्यः समादधाति ।

आणासुद्धो भावो देइ बहुं णिज्जरं ण गहणं वि । असणागहणेऽवि तओ फलसिद्धी छंदगस्स भवे ॥४६॥

बालग्लानवृद्धाद्यर्थमधिकमशनादिकं तत्प्रायोग्यमानीय गुरोरेनुज्ञां गृहीत्वा लब्धिधारिणा बालादीन्प्रति निमन्त्रणा कर्तव्येति हि पारमेश्वर्याज्ञा । ताञ्च जानानः जिनाज्ञाबहुमानवान् साधुर्जिनाज्ञापालने दृढयत्नवान् अवश्यं शुभभावपूर्वकं यथावज्जिनाज्ञां विदधाति । तस्य च शुभो भावो जिनाज्ञया शुद्धोऽस्ति । स एव च भावस्तस्य लब्धिधारिणः विपुलनिर्जराजनकः प्रकृष्टपुण्यानुबन्धिपुण्यबन्धजनकश्च सम्पद्यते । तत्र बालादयोऽशनादिकं गृह्णन्तु वा न वा, न तेषां ग्रहणमत्र छन्दनासामाचारीजन्ये लाभे कारणम् । अत एव ते यदि तृप्ताः सन्तो नाशनादिकं गृहीयुः, तदापि छन्दनां कुर्वाणस्य तु फलसिद्धिर्भवत्येव ।

आत्मपरिणाम एव तत्त्वतः फलजनको भवति । यदि च बालादयो गृह्णन्ति, किन्तु तदा छन्दनां कुर्वाणस्य तेषु तिरस्कारभावो भवेत्, तदा तु स लब्धिधारी विचित्राशुभकर्मबन्धक एव स्यात् । यदि च ते न गृह्णन्ति, किन्तु लब्धिधारी जिनाज्ञाशुद्धं भावं बिभृयात्, तदा तु तस्य भावानुसारेण महान्लाभः स्यादेव । छन्दनासामाचारीपालनरूपो व्यवहारस्तु शुभपरिणामवर्धक इति कृत्वा सोऽपीष्यत एव । न हि तथाविधव्यवहारपालनं विनैवमेव शुभो भावो वर्धत इति बोध्यम् ॥४६॥

शिष्यः प्राह — ननु यदा गुर्वादयोऽस्मदानीतमशनादिकं गृह्णन्ति, तदाऽस्माकं भावोऽतीव वर्धते । यदा तु

ते प्रतिषेधं कुर्वन्ति । तदाऽस्माकं भावोऽपि निपतति । इत्थञ्च बालादिभिरग्रहणे फलाभाव एव-इति ।

आचार्यः समादधाति ।

जइ वि हु ण दाणगहणप्यभवं सुकडाणुमोअणं तत्थ । तह वि तयं विहिपालणसमुब्भवं होइ णियमेणं ॥४७॥

यत्तावद् भवतोक्तं, तत्सत्यमेव । यदा गुर्वादयः साध्वानीतमशनादिकं गृह्णन्ति, तदा साधूनां मनसि सुकृतानुमोदनं समुत्पद्यते यथा “मयाऽद्य सुष्ठु भक्तिः कृता, असारस्य शरीरस्यात्र संसारेऽयमेव सम्यगुपयोगः, यदनेन शरीरेणैतादृशां त्रिलोक्यां दुर्लभदर्शनानां महामुनीनां वैयावृत्यकरणं प्राप्यते । धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि विच्छिन्नसंसारोऽस्मि पुण्यात्माऽस्मि, यदद्य मया गुर्वादीनामशनादिदानेन भक्तिः कृता” इति ।

यदा च गुरवो न तदानीतमशनादिकं गृह्णीयात्, तदा तु प्रतिपादितं स्वसुकृतानुमोदनं नैव तन्मनसि भवेदिति तज्जन्यलाभोऽपि तस्य नैव स्यात् ।

किन्तु तदापि सम्यग्जिनाज्ञापालनरूपस्य स्वसुकृतस्यानुमोदनन्तु तन्मनसि समुत्पद्यत एव । स तु चिन्तयति - “यद्यपि न मदानीतमशनादिकं गुर्वादिभिर्गृहीतम्, तथापि मया जिनाज्ञापालनन्तु सम्यगेव कृतम् । प्रभूतकालं यावदहं शुभभावेन भावितोऽभवम् । खल्वनादौ संसारे सूक्ष्माऽपि जिनाज्ञा शुभभावपूर्वकं पालयितुं दुर्लभैव । सा तु मया पालिता” इत्यादि । ततश्च तादृशशुभभावजन्यं फलं तस्य भवत्येवेति न तदाऽपि छन्दनासामाचारी निष्फला ।

ननु छन्दनां कुर्वतस्तावद् भवतु गुणः, यस्तु छन्दनां स्वीकरोति, स तु कर्मबन्धमेव कुर्यात् । यतस्तेन स्ववीर्यं न स्फोरितमिति चेन्न, स हि बालो वृद्धो ग्लानो वा स्वशक्तावसत्यामेव परस्य छन्दनां स्वीकरोति । तदाऽपि स “अहोऽयं लब्धिधारी महात्मा कृतपुण्योऽस्ति, योऽदीनमना निर्जरार्थमस्माकं वैयावृत्यं करोति । अहं तु तं प्रति कमप्युपकारं न करोमि । किन्तु यन्मयाऽस्याशनादिकं गृहीतं, तदपि सुष्ठु कृतम् । यतोऽस्य मद्ग्रहणमात्रात् शुभभाववृद्धिः सञ्जाता । न चाहमपि वीर्याचारं निगूहामि । किन्त्वशक्त्यादिकारणत एवास्य निमन्त्रणां स्वीकरोमि । तथाप्यस्याशनादिकं यन्मया गृहीतं, तेन ममापि स्वाध्यायसंयमादियोगानां वृद्धिर्भविष्यति । अहमपि च यदा प्रगुणो भविष्यामि, तदाऽवश्यं बालादीनां वैयावृत्यं करिष्यामि” इत्यादिरूपं स्वसुकृतानुमोदनं परसुकृतानुमोदनञ्च करोतीति तस्यापि महान्गुणः संजायते ।

यदा स छन्दनां न स्वीकरोति, तदापि स वैयावृत्यकरस्य वैयावृत्यरूपं सुकृतमनुमोदते एवेति तदापि तस्य गुणो भवति ॥४७॥

अथ छन्दनाकारी यादृशभावेन छन्दनायाः फलं प्राप्नोति, यादृशभावेन च छन्दनाया सकाशादनिष्टं प्राप्नोति तादृशभावौ प्रदर्शयति ।

नाणादुवग्गहस्सासंसाए छंदगो कुणउ किच्चं । ण य पत्थितो तत्तो पच्चुवयारं च किंत्ति च ॥४८॥

“साधून्प्रति छन्दनाकरणद्वारा यद्यहं वैयावृत्यं कुर्याम्, तदाऽवश्यं मम ज्ञानस्य सम्यग्दर्शनस्य चारित्र्यस्य विशुद्धिर्भविष्यति । यत एते साधवो ज्ञानदर्शनचारित्र्याधकाः, ततस्तेषां वैयावृत्यकरणात् तदर्थं छन्दनाकरणाच्च

भविष्यत्वेव मम ज्ञानादीनां लाभः” इति ज्ञानादिमात्राशंसावान् छन्दनाकारी फलं समर्जयति । यदि च तस्य मनसि कोऽप्यशुभो भावो भवेत् - यथा “मण्डलीव्यवस्थापकोऽयं साधुः, यद्यहमस्य वैयावृत्यं छन्दनाद्वारा कुर्याम्, तदा स मह्यं गोचरीमण्डल्यादिषु प्रायोग्यं द्रव्यं दास्यति । यद्वा यद्यहमद्यैतेषां वैयावृत्यं कुर्याम्, तदा तेऽपि कदाचिद् ग्लानीभूतस्य मम वैयावृत्यं करिष्यन्ति । यद्वैतेन वैयावृत्येन साधवः सर्वत्र मम प्रशंसां करिष्यन्ति” इत्यादि-तदा तस्य छन्दनाऽनिष्टसाधनं भवति । यतः प्रार्थनीयवस्तूनां शेखरकल्पं परमपदं दातुं या जिनाज्ञा समर्था, अयं तु तथा तुच्छभक्तपानवस्त्रकीर्त्यादिकमपेक्षते । ततश्चायं जिनाज्ञाया हीनताकारी भवति । तस्मादेव तस्य छन्दनाऽनिष्टफलदायिनी भवति । तस्मान्न केवलं छन्दनायां, किन्तु सर्वत्र वैयावृत्य-स्वाध्यायगुरुभक्तिप्रवचनादिषु परमपदस्य तत्कारणीभूतानां ज्ञानदर्शनचारित्राणां तत्कारणीभूतसद्गुरुप्राप्ति-जिनप्रवचनश्रवणादीनामेव चाशंसा कर्तव्या । न त्वन्यस्य तुच्छभक्तपानादेराशंसा युक्तिमती ॥४८॥

अथ यो बालादिश्छन्दनां स्वीकरोति, स कीदृशेन भावेन युक्तः सन्गुणमाप्नोति ? कीदृशेन वा भावेन युक्तः सन्प्रत्यवायं प्राप्नोतीति पूर्वं प्रदर्शितमपि स्पष्टयति ।

कारेउ अ इअरो वि एत्तो एयस्स होउ लाभोत्ति । नो पुण अलसत्तणओ पच्चुवयारं च दाइंतो ॥४९॥

यः स्वयं रोगादिकारणवशाद् भक्तादिकमानेतुं न समर्थो भवति, स परस्य छन्दनां स्वीकर्तुं योग्यो भवति । तत्रापि “परसाधोरशनादिकं गृहीत्वोपभुज्य च मम स्वाध्यायदियोगानां वृद्धिर्भवतु” इत्याशयवात्रेव स छन्दनास्वीकारे निर्जराभाग्भवति । यस्तु स्वयं रोगवान्नपि भक्ताद्यानयनस्याशक्तिमानपि “स्वाध्यायादियोगानां वृद्धिर्भवतु” इत्याद्याशयरहित एवमेव छन्दनां स्वीकरोति, तस्य तु न निर्जरादिलाभो भवति । प्रत्युत जिनाज्ञापालने निरपेक्षः स ऐहिकसुखमात्रमिच्छन्मोहनिमित्तकं कर्मबन्धं करोति । यदि स्वयं भक्ताद्यानयने शक्तिमान् भवति, किन्तु केवलमालस्यवान् परस्य छन्दनां स्वीकरोति, तर्हि चारित्रयोगेषु स्ववीर्यं निगूहयन्विपुलं वीर्यान्तरायकर्म बध्नाति । किञ्च ज्ञानाचारादय इव वीर्याचारोऽपि चारित्रमूलं प्रतिपादितमस्ति । ततश्च यदि साधुर्वीर्याचारं न पालयति, तदा तु वीर्याचाररूपं मूलं विना चारित्रं कथं तस्य विशुद्धं भवेत् ? कथं वा चारित्रमवतिष्ठेत् ? तस्माद् शक्तौ सत्यामपि परस्य छन्दनां स्वीकुर्वाणस्य निर्जरा न भवति, अनर्थश्च भवतीति बोध्यम् ।

अत्रापवादोऽप्यस्ति । तथा हि — रत्नाधिकादयः स्वयं भक्ताद्यानयने यद्यपि शक्तिमन्तो सन्ति, किन्तु लब्धिधारिणां क्षुल्लकादीनां भक्तिकरणस्य यदि तीव्रा भावना विद्यते । तत्र रत्नाधिकादयो “भक्तिमतः साधोर्भावना मा छिद्यताम्” इति तद्धितमात्रार्थं तस्य छन्दनां स्वीकुर्वन्ति । तत्र ते विशुद्धपरिणामाः सन्तो दोषभाजो न भवन्ति । “परेषां भक्तिमतां साधूनां मदभक्तिकरणेन विपुला निर्जरा भवतु” इति सम्यक्परिणाम-भाजामालस्यादिदोषविरहितानां छन्दनास्वीकारे न दोष इति निष्कर्षः ।

प्रायो गीतार्थरत्नाधिकादीनामेव प्रतिपादितरीत्या शक्तौ सत्यामपि परस्य छन्दनायाः स्वीकारेऽधिकारः, न त्वपरेषामिति युक्तमुत्पश्यामः ।

तथा ‘त्वं मदर्थमशनादिकमानय । अहं भवच्छन्दनां स्वीकरोमि । भविष्यत्काले च तव

वस्त्रप्रक्षालनप्रतिलेखनादिकं करिष्यामि, तव प्रशंसां सर्वत्र करिष्यामि । केवलं त्वं मद्भक्तिं कुरु” इत्यादि प्रत्युपकारवचनेन परं प्रलोभयन्नपि साधुश्छन्दनाग्रहणे दोषभागभवति ।

शिष्यः प्राह — ननु “मोक्षेच्छया ज्ञानादीच्छया च परस्य छन्दनां स्वीकुवाणो न दोषभागभवति” इत्युक्तम् । किन्तु मोक्षेच्छाऽपि तत्त्वतो रागरूपैव । रागश्च परिहार्य एव । तत्कथं साऽऽपीच्छा युक्ता स्याद् ? - इति ।

गुरुः प्रतिपादयति — यथा ह्युदरगतविष्टया निष्काशनार्थं हरितकी गृह्यते । सा च हरितक्यपि तत्त्वतो निष्काशनीयैव । किन्तु तस्या निष्काशनार्थं नान्यत्किञ्चिद् भक्ष्यते । यतो हरितकी स्वयमेव निर्गच्छति । न च हरितकी प्रथमत एव परिहरणीया भवति । किन्तु प्रथमं तु विष्टानिष्काशनार्थमुपादेयैव भवति । एवं स्त्रीधनभोजनादिपदार्थानामप्रशस्ता रागाः अवश्यं निष्काशनीया एव । अन्यथा ते आत्मानं दुर्गतिषु पातयन्ति । तेषां निष्काशनार्थं च देवगुरुमोक्षादिषु रागोऽवश्यमुपादेयः । स चाप्रशस्तरागानिष्काश्य स्वयमेव निर्गच्छति । तदपनयनार्थं न कोऽपि प्रयत्न आवश्यकः । तस्माद् प्रशस्तरागोऽवश्यमादरणीय इति बोध्यम् ॥४९॥

उपसंहरति ।

एवं एयगुणाणं कहिया गंभीरधीरया दोण्हं । छंदणसामाचारी एएहिं परिजिआ होइ ॥५०॥

पूर्वोक्तगुणैर्युक्तानां छन्दनां कर्तृणां छन्दनां स्वीकर्तृणाञ्चात्मनि गंभीरता धीरता चेति द्वौ गुणौ जिनवरैः प्रतिपादितौ । गंभीरताधीरताभ्यामेव च छन्दकछन्दौ छन्दनासामाचारी परिपालयितुं समर्थौ भवतः । ततश्चैताभ्यां गुणाभ्यां छन्दनासामाचारी जीयत इति भावः ।

अयं भावः । यस्य मनसि वर्तमानोऽभिप्रायो न केनापि ज्ञायते, स गम्भीर उच्यते । तथा कार्यकरणेऽवश्यं परैः परिभवः क्रियत एव । तं च परिभवं यः सम्यक्सहते, न च कार्यं विमुञ्चति, स एव धीर उच्यते ।

गंभीरो हि साधुर्यान्प्रति छन्दनां कुरुते, ते तावत्सर्वज्ञा जितरागद्वेषा न सन्ति । अतस्तेष्वपि प्रमादासक्तिस्वार्थभावादयो दोषा विद्यन्ते एव । न हि सर्वे साधवोऽतिचाररहितमेव वीर्याचारं परिपालयन्ति । स च छन्दकः साधुस्तेषां साधूनां दोषान्जानन्ति । ततश्च यदि स गम्भीरो न भवेत्, तदा कदाचिद्वदेदपि यथा → न भवतां वीर्याचारोल्लङ्घनं युक्तम्, अहं भवतां संयमवृद्ध्यर्थमेवाहारादिकमानयामि, यदि च भवन्तः प्रमादिन एव स्युः, तदा मत्प्रयत्नो निरर्थको भवेत्, तस्मात्कुरुष्वऽप्रमादपूर्वकं स्वाध्यायादिकम् ← इति । एतच्च न युक्तम् । तस्माद् यो साधुः सर्वं जानन्नपि स्वमनसि वर्तमानं भावं न प्रदर्शयति । किन्तु बहुमानपूर्वकं तेषां वैयावृत्यादिकं करोति । स एव छन्दनायोग्यो भवतीति युक्त एव गंभीरतागुणः ।

तथा ये साधवश्छन्दनां स्वीकुर्वन्ति, तेऽपि यद्यगम्भीरा स्युः । तदा कदाचिद् वैयावृत्यकरस्य स्वलानायां सत्यां कटुवचनानि प्रयुज्यात् यथा → न तव वैयावृत्यकरणे समुल्लासः, एवमेवास्माकं वैयावृत्यं करोषि । को लाभस्तव भवेद् ← इत्यादि । तच्च श्रुत्वा वैयावृत्यकरस्य भक्तिभावो विनश्येत् । तस्माच्छन्दनास्वीकर्तारोऽपि गम्भीरा एवापेक्ष्यन्ते । तेषाञ्च वैयावृत्यकरस्य स्वलनादिषु न मुखरेखाऽपि परावर्तते, किन्तु सदैव ते वैयावृत्य करस्य प्रशंसका एव भवन्ति ।

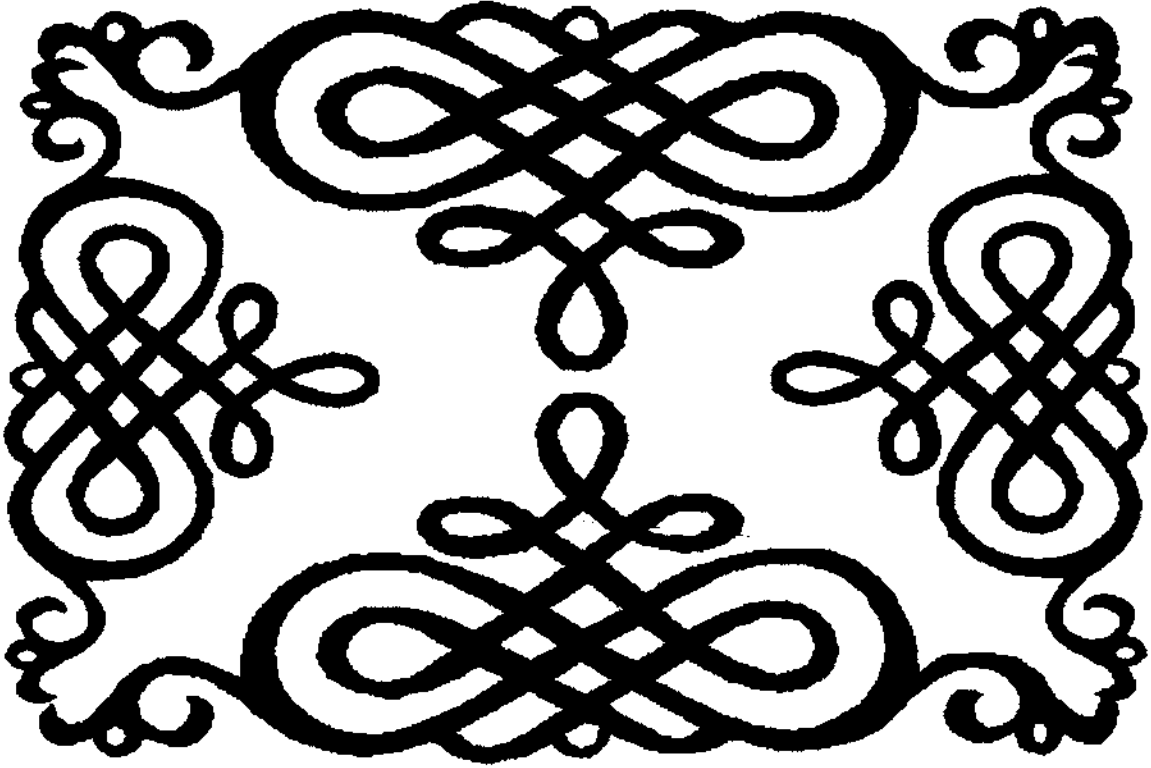
अथ कदाचिद्बालादयो वैयावृत्यकरस्य स्वलानायां निष्ठुरवचनान्यपि ब्रूवन्ति । यदि च छन्दनाकारी

वैयावृत्यकारो मुनिः सहिष्णुर्न भवेत्तदा तु सोऽपि प्रतिवदेत् यथा “एकं तावद्भवतां वैयावृत्यमुपकारापेक्षां विनैव कुर्वे । अपरञ्च स्वलनायां भवतां कटुवचनानि सहे । तदेतद् न मह्यं रोचते । नाहं भवतां कर्मकरः । न यूयं मह्यं किञ्चिदपि ददथ । तदलमेतेन वैयावृत्येन” इत्यादि । एतच्च नोचितम् । यतः कटुवचनश्रवणेऽपि निजैव भवति । अयञ्च साधुर्निजरार्थमेव छन्दनादिकं करोति । ततश्च यदि निर्जरार्थमुल्लासपूर्वकं छन्दनादिकं क्रियते, तर्हि निर्जरार्थमेव कटुवचनान्यपि सोढव्यान्येव । न तत्रारुचिः कर्तव्या । को नाम द्विगुणलाभे न तुष्येत् ? कः सज्जनो द्विगुणलाभे द्वेषं कुर्यात् ?

किञ्चैवं वैयावृत्यादीनां त्यागो यदि तेन क्रियते । तदा बालादीनामवसीदनमेव भवेत् । ततश्च गुरोरपि दुःखं भवेत् । गच्छश्चाव्यवस्थितो भवेत् । एतेषां दोषाणमपनयनार्थं वैयावृत्यकारोऽतीव सहिष्णुरेवापेक्ष्यते ।

एवं छन्दनास्वीकृत्यामपि परकटुवचने सहिष्णुताऽपेक्ष्यते । इत्थञ्च छन्दकछन्दयोर्मनसि गम्भीरता-धीरताऽभावे यतश्छन्दनासामाचारी न सम्यक् परिपाल्यते । तस्मात्तयोर्द्वौ गुणावत्यन्तमुचितौ ।

अष्टमी छन्दनासामाचारी समाप्ता ।

अधुना नवमी निमन्त्रणासामाचरी प्रारभ्यते ।

गुस्मुच्छइ मुणीणं अग्गहियसंपत्थणा णिमंतणया । सज्झायाइरयस्स वि कज्जुज्जुत्तस्स सा होई ॥५१॥

अशनादिकमानेतुं निर्गच्छन् शिष्यः प्रथमं गुरुं पृच्छति — भवतां प्रायोग्यं किमहमानयामि ? — इति । गुरुस्तु अशनाद्यावश्यकतायां सत्यां तं कथयति । तदभावे तु निषेधं करोति यथा “न ममाशनादिना प्रयोजनम्” इति । तदनन्तरं शिष्यः पृच्छति — यदि भवाननुजानासि, तदाऽहं बालादीन् प्रति भक्ताद्यानयनार्थं निमन्त्रणां करोमि—इति । यदि गुरुरनुजानाति । तदा स शिष्यो बालादीन्कथयति — मुनिवर ! गच्छाम्यहं भक्तादिकमानेतुम्, तत्कुरुष्व ममोपरि कृपां, वद किं भवतां प्रायोग्यं ? किं वा भक्तादिकमद्येच्छसि ? यदि मया लप्स्यते, तदाऽहमवश्यमानयिष्यामि—इत्यादि । इत्थञ्च गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा साधून्प्रति पूर्वमनानीतस्याशनादेरानयनार्थं यत्प्रतिपादितं वचनमुच्यते । सैव निमन्त्रणासामाचरी भवति ।

छन्दनायाः सकाशान्निमन्त्रणायामेतावानेव विशेषः यदुत छन्दनायां पूर्वमानीतस्यैवाशनादेर्निवेदनं बालादीन्प्रति क्रियते । निमन्त्रणायान्तु पूर्वमानीतस्याशनादेरानयनार्थं बालादीन्प्रति निवेदनं क्रियते । नान्यः कश्चिद् भेदः । अतो यदेव छन्दनायां निगदितम्, तत्सर्वं निमन्त्रणायामपि प्रायः समानमेवाववन्तव्यम् । यस्तु कश्चिद् विशेषोऽस्ति, स अनन्तरमेव कथयामि ।

तथाहि — न केवलं “ये स्वाध्यायादिकं न कुर्वन्ति, किन्तु वैयावृत्यमेव कुर्वन्ति” तेषामेव निमन्त्रणासामाचरीपरिपालनं युक्तम् । किन्तु ये स्वाध्यायध्यानाध्ययनादियोगेषु रता भवन्ति, “अयं स्वाध्यायी साधुः” इति गच्छे येषां ख्यातिः सज्जाता, तेऽप्यवश्यं परेषां भक्ताद्यानयनरूपे वैयावृत्येऽभिलाषवन्त एव भवन्ति । अतस्तेऽपि परान्प्रत्यवश्यं निमन्त्रणां कुर्वन्त्येव । यथा — भो साधो ! गच्छाम्यहं भक्तादिकमानेतुम् । किं भवदर्थमानयामि ? कथयस्व । भवतां वैयावृत्यं मम तु भवोदधितरणकल्पमेव—इत्यादि ॥५१॥

अत्र शिष्यः प्रश्नयति → ननु ये तावद्वैयावृत्य एव बद्धलक्षा भवन्ति । ते तु परान्प्रति निमन्त्रणां कुर्वन्तु । ये तु प्रातःकालादारभ्यैव सूत्रपाठवाचनादानाध्यापनादिष्वनवरतमप्रमादभावेन प्रवृत्ता भवन्ति । ते तु भक्ताद्यानयनकाले परिश्रान्ता एव भवन्ति । ततश्च तेषां मनसि कथं परेषां वैयावृत्यस्याभिलाषः समुत्पद्यते ? प्रत्युत ते तु मनस्येवमेव चिन्तयन्ति यथा — यदि कश्चित्साधुर्मम भक्तादिकमानयेत्, तदा सुष्ठु भवेत्, यतोऽतीव बुभुक्षितोऽस्म्यहम्—इत्यादि । ततश्च वैयावृत्यकरैरेव स्वाध्यायिनं प्रति निमन्त्रणां कृत्वा तदर्थं भक्तादिकमानेतु-मुचितमिति प्रतिभाति मम ← इति ।

आचार्यस्तु जिनवचनरहस्यं समुद्घाटयति ।

इच्छाऽविच्छेदेणं कज्जुज्जोगो अ हंदि पइसमयं । परिणयजिणवयणाणं एसो स महाणुभावाणं ॥५२॥

अस्यां कारिकायामर्थानुसारेण प्रथममुत्तरार्धं व्याख्याय पश्चात् पूर्वार्धं व्याख्यास्यते । तथा हि — यो महात्माऽऽसन्नमोक्षगामी भवति, यस्य भवोदधिश्चलुकप्रमाण एव भवति । तस्य तथाविधो विशिष्टतमो मोहनीयकर्मणः क्षयोपशमो भवति, येन तस्यात्मनः शक्तिरन्येभ्यः सकाशाद्विशिष्टतमा एव भवति । तादृशस्यैव महात्मनस्तथाविधक्षयोपशमजन्यशक्तिप्रभावात्सम्यग् जिनवचनानां परिभावनं समुज्जृम्भते । परे तु

विशिष्टबुद्धिमन्तोऽपि दीर्घसंसारसद्भावाज्जिनवचनं जानाना अपि जिनवचनं प्ररूपयन्तोऽपि च जिनवचनस्य सम्यक्परिभावनविरहिता एव भवन्ति । अयन्तु महात्मा कदाचित्तथाविधज्ञानावरणीयक्षयोपशमाभावाद्मन्दबुद्धिः अपि सन् न प्रभूतं जिनवचनं ज्ञातुं शक्नोति, न वा पराम्पररूपयितुं शक्नोति । तथापि निकटमोक्षगामी स महात्मा यत्किञ्चिद् जिनवचनं लब्ध्वाऽपि तस्य परिभावनं करोति । तद्ग्रहस्यमवाप्नोति । स्वहृदये च स्थिरीकृत्य पालयति । यथा माषतुषादयः ।

येषाञ्च मनसि निरन्तरं जिनवचनपरिभावनं समुज्जृम्भते, ते विवेकभाजो भवन्ति । “कदा कथं किं कर्तव्यम् ?” इत्यादि शुद्धप्रज्ञा तेषां मनसि जायते । ये च जिनवचनपरिभावनरहिताः केवलं श्रुतज्ञानमात्रं बिभ्रति । ते शास्त्रवाक्यानुसारेण सर्वं जानाना अपि व्यवहारकाले तु त्याज्यकार्याण्यपि कुर्वन्ति, उपादेयकार्याण्यपि परित्यजन्ति । यथा “कस्यापि निन्दा न कर्तव्या” इति शास्त्रवाक्यं जानाना अपि स्वार्थेर्ष्यादिदोषयुक्तास्ते भृशमपरान्निन्दन्तीति तेषां विवेकज्ञानं न गण्यते ।

येषाञ्च महात्मनां मनसि विवेकज्ञानं समुज्जृम्भते, ते विषयसुखेषु मोक्षप्रतिकूलेषु दृढाभिलाषवन्तो नैव भवन्ति । यतो विवेकज्ञानात्ते महात्मानो विषयसुखानि विषधरकल्पानि महादुःखदायकानि च मन्यन्ते । ततश्च को नाम दुःखदायकं विषधरमालिङ्गते ? तथा “मद्यविषयकषायनिद्राविकथारूपः प्रमाद एव भवभ्रमणमूलम्” इत्यादि जानानाः प्रमादं परिहरन्ति । इत्थञ्च विषयसुखाभिलाषस्याभावात्प्रमादपरिहाराच्च ते विशुद्धप्रज्ञाः अनवरतं मोक्षाभिलाषं स्वमनसि समनुभवन्ति ।

मोक्षञ्च प्रति समयं स्पृह्यन्तस्ते महात्मानो मोक्षकारणीभूतेषु स्वाध्यायध्यानवैयावृत्यप्रतिलेखनादिष्वनवरतं स्पृहावन्तो भवन्ति । को नाम बुभुक्षितस्तृप्तिमाकाङ्क्षमाणो मधुरभोजनं सततं नेच्छेत् ?

सततं मोक्षोपायेष्वभिलाषवन्तश्च ते सततं मोक्षोपायेषु प्रवृत्तिभाजो भवन्ति । इत्थञ्च स्वाध्यायादियोगेषु परिश्रान्ता अपि निकटमोक्षगामिनो महात्मानो वैयावृत्ये मोक्षोपाये तीव्राभिलाषं बिभ्राणा निमन्त्रणासामाचारी परिपालयन्त्येव ।

बुभुक्षितो हि यावत्तस्य बुभुक्षा न निवर्तते, तावद्भोजनपदार्थेषु स्पृहां बिभ्रत् तान् पदार्थान्क्रमशो भुङ्क्त एव । तत्रापि नैकमेवाशनादिकं भुङ्क्ते । किन्तु विभिन्नान् भिन्नस्वादवतः पदार्थान् भक्षति । यतः स्वेष्टेऽपि पदार्थः एक एव खाद्यमानो नानन्दं समुत्पादयति । किन्त्वन्यस्वादिष्टखाद्यपदार्थैः सह खाद्यमानोऽभीष्टपदार्थो मनसि सुखं जनयति । सर्वानुभवसिद्धञ्चैतत् ।

एवमेव मुमुक्षुरपि यावत्मोक्षप्राप्तिर्न भवति, तावन्मोक्षोपायेषु स्वाध्यायध्यानवैयावृत्यादिषु तीव्रस्पृहावान् भवति । तर्तिष्ठोपायान् क्रमशः सेवते एव । न हि स स्वाभीष्टं स्वाध्यायादिकमेकमेवोपायं सेवते । यतः सर्वेषामुपायानां फलानि भिन्नान्येव । सर्वेषां योगानामास्वादो भिन्न एव । स्वाध्यायाद् हि विवेकः समुल्लसति । वैयावृत्ये तु वात्सल्यभावः प्रकटीभवति । ध्याने त्वेकाग्रतागुणः प्रादुर्भवतीत्यादि । एवञ्च स्वाध्यायादिकमेकमेव योगं सेवमानस्य तस्य सर्वदा तत्र रुचिर्नैव भवति । किन्तु यथा मिष्टान्नं भुक्त्वा मरिचयुक्तपदार्थेषु स्पृहा समुत्पद्यते, तर्तिश्च भुक्त्वा पुनर्मिष्टान्ने स्पृहा भवति । एवमेवानवरतं स्वाध्यायादिकं कृत्वा पश्चाद् वैयावृत्यकाले

तस्य महात्मनः साधूनां वैयावृत्यकरणे तीव्रोऽभिलाषो जायते एव । नहि तदा तस्य स्वाध्यायरुचि-
वैयावृत्यरुचेर्बाधिका भवति । न वा स्वाध्यायजन्यः श्रमोऽपि वैयावृत्यरुचेर्बाधको भवति । यतो
मोक्षस्तावदद्यापि नैव प्राप्तः, ततश्च तत्रेच्छापि प्रस्खलनरहितैव विद्यते । ततश्च यथा बुभुक्षितः तृप्तिं यावद्
सर्वानभीष्टान्यदार्थान्क्रमशो भक्षयत्येव, न च तस्य तत्र श्रमजन्यः इच्छाविच्छेदो भवति । तथैव मोक्षप्राप्तिं यावद्
मुमुक्षुरपि सर्वान्स्वाध्यायवैयावृत्यादीनुपायान्क्रमशः सेवत एव । न च तस्य तत्र श्रमजन्य इच्छाविच्छेदो
भवतीति स्वाध्यायादिषु रतानामपि वैयावृत्यकरणं युक्तमेव । ततश्च तेऽपि निमन्त्रणासामाचारीकर्तारो भवन्तीति
सिद्धम् ।

नन्वेवं ग्लानोऽपि साधुः कथं वैयावृत्यं न कुर्यात् ? यतस्तस्यापि मोक्षेच्छा मोक्षोपायेच्छा च तीव्रैव वर्तते।
ततस्तस्य रोगोऽपि वैयावृत्यकरणाभिलाषस्य प्रतिबन्धको नैव भवेत् । सत्यपि रोगे स तमवगणयन्
वैयावृत्यादिकं कुर्यादेव । किन्तु तत्तु न दृश्यत इति न भवदुक्तं युक्तमिति चेन्न,

यथा हि स्त्रीषु तीव्राभिलाषवान्कश्चित्कामी कामभोगासेवनानन्तरं यद्यपि कामसुखेच्छारहित इव दृश्यते।
किन्तु तन्मनस्तु तृप्तिं नैवाप्नोति । स तु पुनः पुनः कामभोगसुखमिच्छत्येव । केवलं तदा
तथाविधनिमित्ताभावात्पुनः कामसुखं न सेवितुं समर्थो भवति । किन्तु कालान्तरे पुनः कामसुखनिमित्तानि प्राप्य
पुनः सेवत एव ।

यथा वा मिष्टान्नभोजनेऽतीवासक्तः कश्चित्कन्धरां यावन्मिष्टान्नं भुक्त्वा भोजनाद् विरमते, तत्र तस्य मनसि
मिष्टान्नभोजनेच्छा तु यद्यपि नैव निवर्तते । तथापि तत्रारुचिसद्भावादेकस्यापि कवलस्य खादने तदा
शक्त्यभावादेव च मिष्टान्नभोजनान्निवर्तते । मनसि तु चिन्तयत्येव यथा - यदि ममारुचिर्न स्यात्, ममोदरं शून्यं
स्यात्, तदा प्रभूतमिष्टान्नमहं खादेयम् । किन्तु संप्रति न शक्नोमि खादितुम्-इत्यादि ।

इत्थमेव च रोगघोरपरिश्रमादिकारणवशाद् यदा महामुनीनां शरीरं वैयावृत्यादिकरणे सर्वथाऽशक्तमेव भवति।
तदैव ते महात्मानो वैयावृत्यं तस्मिन्काले परित्यजन्ति । किन्तु मोक्षे दृढाभिलाषवन्तस्ते वैयावृत्यकरणे तु
दृढस्पृहावन्त एव भवन्ति । चिन्तयन्ति च यथा → अहो कष्टं, यन्मम शरीरं वैयावृत्यादिकरणेऽशक्तं जातम् ।
निर्भाग्यशेखरोऽहं, यत्सर्वविरतिं प्राप्यापि, त्रिलोकपूज्यानां प्रातःस्मरणीयानां महामुनीनां दर्शनं प्राप्यापि,
तद्वैयावृत्यकरणावसरं लब्ध्वाऽपि च न तेषां वैयावृत्यं कर्तुं शक्नुयाम् । प्रत्युताहं तैः क्रियमाणं वैयावृत्यं
स्वीकुर्वे । यद्यहं कथमपि प्रगुणो भविष्यामि, तदाऽहं सर्वेषां मुनीनां वैयावृत्यं करिष्यामि । यथा श्रेणिकपुत्रेण
मेघकुमारेण कृता ← इत्यादि । इत्थञ्च वैयावृत्यमकुर्वाणानामपि तेषां तीव्राभिलाषवशाद् वैयावृत्यकरणजन्य एव
गुणो भवतीति न कश्चिद्दोषः ।

वैयावृत्यकरणेऽशक्तं शरीरं बिभ्राणा मा कुर्वन्तु निमन्त्रणादिकम्, वैयावृत्यकरणे शक्तं तु परिश्रान्तमपि शरीरं
बिभ्राणा महात्मानः कुर्वन्त्येव परेषां वैयावृत्यम् । यदि च न कुर्वन्ति, तर्हि नूनं तेषां मोक्षोपायेच्छा मोक्षेच्छा
विषयसुखाभिलाषप्रमादयोरभावो विवेको भगवद्वचनपरिभावनं मोहनीयकर्मक्षयोपशमजन्या शक्तिः
निकटमोक्षगामित्वञ्च नास्तीति निश्चीयत एव । न तत्र संदेहः कार्यः ॥५२॥

ननु तथाप्यनादिवासनावसितान्तःकरणा वयं कथं विषयसुखाभिलाषं परित्यज्य मोक्षे मोक्षोपाये च दृढाभिलाषवन्तो भवाम इति कथयास्माकं कञ्चिदुपायं । येन मोक्षे मोक्षोपाये च दृढाभिलाषवन्तो भवाम इति शिष्यप्रश्नं श्रुत्वा परोपकारैकरसिकमना आचार्य उपदिशति ।

माणुस्सं संसारे मरुम्मि कप्पदुमो व्व अइदुल्ल्हं । एयं लद्धूण सया अप्पमत्तेणेव होयव्वं ॥५३॥

यथा हि यत्र मरुभूमौ तृणमपि न लभ्यते, तत्र कल्पद्रुमस्य तु कथैव का ? एवमेव चतुरशीतिलक्षयोनिकेऽस्मिन्संसारे त्रसत्वमपि दुर्लभम्, प्रत्येकशरीरित्वमात्रमपि च दुर्लभं । तदा मनुष्यभवस्य तु का वार्ता ?

किन्तु यथा प्रथमारकादिप्रभावात् मरुभूमावपि कल्पद्रुमो महापुण्यवता युगलिकादिना प्राप्यते । तथैव महापुण्यवता जिनवचनश्रवणादियुक्तो मनुष्यभवः प्राप्यते । इत्थञ्च यतो मानुष्यमतिदुर्लभम् । तस्मादेव तल्लब्ध्वा सदा मोक्षोपायेषु प्रमादत्यागवतैव भवितव्यम् । येन पुनरपि संसारभ्रमणं तज्जन्यदुःखानि च न भवेत् । न नाम जिनवचनश्रवणादिविशिष्टं मानुष्यं विना संसारभ्रमणभङ्गकः कश्चिदन्य उपायः ।

इदञ्च तत्त्वं यस्य मनसि वज्रेणालिखितमिव सञ्जायते, स आलस्यमतिभ्रमादिदोषान्परित्यज्यानवरतं मोक्षे तदुपायेषु च तीव्राभिलाषवान् भवतीति बोध्यम् ॥५३॥

ननु युक्तमेव भवत्प्रतिपादितं तत्त्वं । किन्तु तस्य साधोरनवरतमेव मोक्षोपायेषु तीव्राभिलाषो वर्तत इति तु न सम्यगाभाति । स्वाध्यायकरणानन्तरं भवतु वैयावृत्यकरणेऽभिलाषः । यतस्तेन वैयावृत्यं न कृतम् । किन्तु यदा निमन्त्रणां कृत्वा गोचरीं गत्वाऽशनादिकमानीय छन्दनां कृत्वा, साधुभ्यो यथोचितं दत्त्वा स कृतकृत्यो भवति । तदा तु तस्य वैयावृत्यस्याभिलाषो नैव भवेत् । यतस्तेन वैयावृत्यं कृतमेव । न तु कृतस्य करणेऽभिलाषो कस्यापि भवति । न हि रसवतीं कृत्वा विश्राम्यन्त्या गृहिण्यास्तदैव रसवतीकरणाभिलाषो वर्तते । तस्मादनवरतं मोक्षोपायेष्वभिलाषो नैव घटते । यदि तावत्स्वाध्यायाभिलाषानन्तरं वैयावृत्याभिलाषस्तदनन्तरं प्रतिलेखनाभिलाषस्तदनन्तरं प्रतिक्रमणाभिलाष इत्यादिरूपो मोक्षोपायेषु परावर्तमानोऽभिलाषो भवतोच्येत, तदा तु कथमपि तमनुमन्यामहे, न तु स्वोचिते प्रत्येकस्मिन् मोक्षोपायेऽनवरतमभिलाषं मन्यामह इति चेत् न, **सिद्धे मुणीण कज्जे तम्मि वि इच्छेचिया असिद्धम्मि । उक्खिदे तेणेव य समत्थियं किर णमुत्थुत्ति ॥५४॥**

यत्तावदुक्तं भवता — रसवतीं कृत्वा विश्राम्यन्ती गृहिणी न रसवतीकरणाभिलाषवती भवति-इति, तदर्थसत्यम् । यतो या रसवती तया कृता, तत्करणस्याभिलाषस्तु तस्या नैव भवति । किन्त्वप्रेतनदिने करिष्यमाणाया रसवत्या अभिलाषस्तु तस्य संभवत्येव → श्वो मम जामाता दुहितृयुक्तो समागमिष्यति, स च ममातिप्रियः, तदर्थञ्चामुकां रसवतीं करिष्यामि ← इत्यादिरूपोऽभिलाषस्तस्या भवत्येव ।

अथ वा येन सहस्रधनं लब्धं, तस्य लब्धे सहस्रेऽभिलाषो मा भवतु । किन्तु यत्सहस्रं तेन न लब्धं, किन्तु भविष्यत्काले लप्स्यमानं वर्तते, तस्मिन्तस्याभिलाषो वर्तत एव । तथा सहस्रधनाधिपतिर्लक्षधनमीहत एव । लक्षाधिपतिः कोटिधनमीच्छत्येव । कोट्याधिपतिर्नृपत्वमभिलषत्येव । नृपस्तु चक्रवर्तित्वं, चक्रवर्ती च देवत्वं,

देवश्चेन्द्रत्वमिन्द्रश्च देवाधिदेवत्वमपेक्षत एव । सर्वानुभवसिद्धमेतत् ।

एवमेव महामुनिनाऽद्यतनं वैयावृत्यं तावत्कृतमेव । किन्तु भविष्यत्कालीनं तु वैयावृत्यं करिष्यमाणं वर्तते । तस्य चाभिलाषोऽविच्छिन्नस्तन्मनसि वर्तत एव । → अद्य मया त्रयाणां साधूनामेव निमन्त्रणादिना वैयावृत्यं कृतम्, कल्ये तु दशसाधूनां करिष्यामि । कदाचित्शक्तौ सत्यां सर्वस्यापि साधुसमुदायस्य वैयावृत्यं करिष्यामि । “कल्ये केचित्प्राधुर्णकाः समागमिष्यन्ति” इति श्रूयते । अहञ्च तेषां वैयावृत्यं करिष्यामि । निशि दीपः इवाम्बुधौ द्विपमिव मरौ वृक्ष इव शीतेऽग्निरिव संसारे निःस्पृहभावेन महामुनीनां वैयावृत्यं दुष्प्रापं वर्तते । तच्चाधुना मया प्राप्यते । न खलु मत्सदृशः सुभगशेखरोऽस्मिन्जगति कश्चित् ← इत्यादिरूपो वैयावृत्याभिलाषः अनवरतं संभवत्येवासन्नमोक्षगामिनां साधूनाम् ।

यद्यप्युपयोगभावेनानवरतमभिलाषो न दृश्यते, तथापि लब्धिरूपेण तु स्वोचितानां वैयावृत्यादि-योगानामनवरतमभिलाषो महामुनीनां मनसि वर्तमानो न विरुध्यते । यथा हि विषधरो निमित्तमासाद्य सहसैव क्रुद्धो भवति, निमित्ताभावे तु प्रशमसुखनिमग्न इव दृश्यते । तथापि निमित्तकाले सहसैव क्रोधभावं प्राप्नुवन्तं तं दृष्ट्वा सर्वे तमनवरतक्रोधयुक्तमेव व्यवहरन्ति । एवमेव साधुरपि स्वाध्यायाद्यन्यतमयोगे वर्तमानस्तदाऽन्येषां योगानामभिलाषवान्न दृश्यते । किन्तु यदा वैयावृत्यस्य स्वाध्यायस्य ध्यानस्य प्रतिलेखनस्य वाऽवसरो भवति, तदा सहसैव तस्मिन्नुल्लासपूर्वकं प्रवर्तमानस्य साधोरपि मनस्यनवरतं स्वोचितानां योगानां लब्धिरूपेणाभिलाषो न विरुध्यत इति बोध्यम् । योगानां करणञ्च यथाशक्त्येव ते कुर्वन्ति, येन शक्त्यतिक्रमरूपो दोषो न भवेदित्यपि सूक्ष्मधिया विभावनीयम् ।

अत्रैवार्थे दृष्टान्तान्तरमप्याहाचार्यः ।

ललितविस्तरायां हि टीकाकृत्मुनिचन्द्रसूरिः प्रतिपादयति यदुत → शक्रस्तवे “नमोर्त्यु णं अरहंताणं” इत्यत्र यद् “अस्तु” पदं वर्तते, तत्पदं प्रार्थनावाचि । ततश्च ममार्हन्नमस्कारो भवत्विति प्रार्थना तत्र क्रियते । तत्र येनार्हन्नमस्कारभावः प्राप्त एव, तस्य तु सा प्रार्थना निरर्थिकैव स्यात् । न प्राप्तस्य पुनरिच्छा युज्यते । किन्तु तथापि नमस्कारभावं प्राप्नुवतोऽपि सा प्रार्थना न विरुद्धा । यतस्तेन मन्दो मध्यस्तीव्रः तीव्रतरो वा नमस्कारः प्राप्तः, किन्तु शीघ्रमेव केवलज्ञानं जनयन्सामर्थ्ययोगरूपो नमस्कारस्तु तेनाद्यापि नैव प्राप्तः । ततश्च येन यादृशो नमस्कारो प्राप्तः, स तस्याभिलाषं मा करोतु । परन्तु येन यादृशो नमस्कारो न प्राप्तः, तस्याभिलाषस्तु तस्य संभवत्येवेति सर्वेषामेव शक्रस्तवपठनं युक्तियुक्तमेव ← इत्यादि ।

इत्थञ्च तत्रापि प्राप्तस्याभिलाषो मा भवतु, किन्त्वप्राप्तस्योत्कृष्टनमस्कारस्याभिलाषो भवत्येवेति प्रतिपादयन् टीकाकृत्सूचयति यथा “वैयावृत्यादिकमपि यावन्मात्रं प्राप्तं, तदभिलाषो मा भवतु । यत्तु न प्राप्तं तदभिलाषस्तु नैव विरोधी” इति ॥५४॥

नन्वेवं महामुनीनां मोक्षोपायेष्वभिलाषस्य निरन्तरता भवतीति सिद्धम् । ततश्च सर्वेषां साधूनां सर्वेषु योगेषु निरन्तराभिलाषो भविष्यति । ततश्चाचार्योऽपि निमन्त्रणां कृत्वा गोचरीं आनेतुं गमिष्यति । क्षुल्लको वा रत्नाधिकान्वाचनां दास्यति । अगीतार्थोऽपि च देशनां करिष्यति । यतस्तेषां तत्तद्योगेऽभिलाषनैरन्तर्यं वर्तते ।

निरन्तराभिलाषश्च तत्र प्रवृत्तिजनक इति तेऽयोग्या अपि तत्तत्कार्ये प्रवृत्तिं करिष्यन्तीति शिष्याक्षेपं निराकुर्वन्नाह ग्रन्थकृत् ।

इच्छाऽविच्छेओ विय ण तारिसो जोगयं विणा भदो । भद्दा कर्हि णु इच्छ ऊज्जू वंको य दो मग्गा ॥५५॥

पाटलिपुत्रं जिगमिषुः कश्चिन्मार्गे गच्छन्ग्रे द्वौ मार्गौ पश्यति । एकस्तावत्सरलो मार्गः, येन शीघ्रमेव पाटलिपुत्रं गम्यते । अपरश्च पाटलिपुत्राभिमुखोऽपि वक्रो मार्गः, येन महता कालेन पाटलिपुत्रं गम्यते । कदाचिन्मार्गविघ्ने सति नापि गम्यते । यश्च पथिकः प्राज्ञो भवति । स सरलेनैव मार्गेन गच्छति । यो पुनः स्वयमेव वक्रो भवति । स तु चिन्तयति “गच्छाम्यहं वक्रेण मार्गेण, “स कीदृशो मार्ग ?” इति जानामि । सरलेन मार्गेण तु सर्वे एव गच्छन्ति, न तत्र पराक्रमः । यः पुनर्मत्सदृशो वक्रमार्गेण गच्छेत् । स एव पराक्रमी भवेद्” इत्यादि । एवञ्च वक्रमार्गमाश्रयन्स महादुःखी भवति । महता च कालेन पाटलिपुत्रं प्राप्नोति ।

मोक्षनगरे जिगमिषूणां साधूनां मध्ये हि यस्य यस्मिन्योगे पात्रताऽभिरुचिश्च, स एव योगस्तस्य साधोः सरलो मार्गः कथ्यते । यस्य यस्मिन्योगे पात्रताऽभिरुचिश्च नास्ति, स योगस्तं साधुमाश्रित्य वक्रो मार्गो भण्यते ।

आचार्यो हि सर्वेषां साधूनां सकाशान्महानस्ति । यदि स आचार्यो निमन्त्रणां कृत्वा साधूनां वैयावृत्यं कुर्यात् । तदा लोको जिनशासनं निन्देत् यथा “पश्यत । जिनशासनस्याचार्याः कर्मकरा इव दृश्यन्ते । लोके तावत्पुत्राः पितरं भजन्ते । लोकोत्तरे तु जिनशासने पितृतुल्या आचार्याः पुत्रकल्पानां साधूनां वैयावृत्यं कुर्वन्ति । अहो जिनशासने शोभनो विनयगुणः प्रतिपादितः । युक्तमेव जिनशासनस्य लोकोत्तरत्वं । यदत्र लोकविपरीत-मेवाचरणं दृश्यते” इत्यादि । इत्थञ्च जिनशासननिन्दा, लोकानां बोधिदुर्लभता, तन्निमित्तस्याचार्यस्य बोधिदुर्लभता, गच्छवासिनां साधूनामाचार्याशातना, विनयगुणध्वंसश्चेत्यादयो बहवो दोषा भवन्ति ।

तस्माद्यद्यप्याचार्यः परेषां वैयावृत्यकरणे शक्तिमान्रुचिर्माश्च संभवेत् । तथापि तस्य तत्र पात्रता नास्तीति तेन वैयावृत्यकरणाभिलाषो नैव कर्तव्यः । वैयावृत्यकर्तृणां पुनरनुमोदनन्तु स करोत्येव । तेनैव च वैयावृत्यकरणजन्यं गुणमासादयति ।

एवं ये मन्दक्षयोपशमा अध्ययनाध्यापनशक्तिविकला वैयावृत्यादावेव पात्रतावन्तो भवन्ति, ते यदि गुर्वादिकमध्यापनादिकार्यकर्तारं दृष्ट्वाऽभिलषेयुः, यथा “वयमपि साधून् अध्यापयेम । जिनशासनप्रभावनार्थं व्याख्यानं कुर्मः । समग्रगच्छस्य सञ्चालनं कुर्मः” इत्यादि । तदा यद्यपि तेषामभिरुचिरस्ति । तथापि पात्रता नास्ति । यतस्ते यद्यध्यापनादिकं कुर्युः, तदा क्षयोपशमाभावाज्जिनवचनविपरीतमेव वदेयुः । न वा जिनवचनं स्थापयितुं शक्नुयुः । श्रोतादयश्च तेषां मूढतां दृष्ट्वा हसेयुः । तस्मात्तेषामध्यापनादिष्वभिलाषनिरन्तरता नैव युक्ता ।

तथा पूर्वजन्मनि कृताया आराधनाया अनुसारेण केचित्साधवः स्वाध्याये तीव्ररुचिमन्तो भवन्ति । अन्ययोगेषु पुनस्तेषां शुभोऽप्यध्यवसायः स्वाध्याययोगाध्यवसायसदृशो नैव वर्धते । केचित्पुनः साधवो ध्याने केचिद्वा वैयावृत्ये केचित्पुनरध्यापने तीव्ररुचिमन्तो भवन्ति । यद्यप्यतेषां साधूनामन्ययोगेषु

विपरीतभावस्तावन्नास्त्येव । यतो जिनवचने दृढश्रद्धां बिभ्राणास्ते सर्वेषां योगानां मोक्षमार्गत्वं हृदयेन स्वीकुर्वन्त्येव । किन्तु स्वरुच्यनुसारेण ते परान्योगान् यथोचितं पालयन्तोऽपि स्वस्यातीवाभीष्टयोगे दृढादरा भवन्ति । एवञ्च स्वाध्याये तीव्ररुचिमान्साधुर्वैयावृत्यलाभान्श्रुत्वा वैयावृत्यकरणे दृढप्रयत्नं कर्तुं प्रयतेत, तदा स्वभावतस्तत्र तथाविधाध्यवसायाभावात्स उभयभ्रष्टो भवेत् । स्वाध्यायस्तावत्तेन मन्दः कृत इति तल्लाभाद वञ्च्येतैव । वैयावृत्ये च दृढप्रयत्नं कुर्वाणोऽपि वर्धमानाध्यवसायाभावात्तस्यापि संपूर्णं फलं नैव प्राप्नोति । एवं वैयावृत्ये तीव्ररुचिमान्साधुः “स्वाध्यायं सर्वोत्कृष्टं तपः” इति श्रुत्वा वैयावृत्ये दृढप्रयत्नं परित्यज्य स्वाध्याये प्रयत्नं यदि कुर्यात्, तदा तथाविधक्षयोपशमस्याभावात्, तथाविधायाः स्वाध्यायरूचेरभावाच्च स्वाध्यायस्यापि संपूर्णं फलं नैव प्राप्नुयात् । वैयावृत्यं च तेन हीनमेव कृतमिति तस्यापि संपूर्णो लाभो न भवेत् ।

किं बहुना ? साधूभिः सर्वेष्वेव स्वाध्यायादियोगेषु बहुमानभावो धर्तव्य एव, एकस्मिन्नपि योगेऽरुचिमान्साधुः सम्यग्दर्शनाद्भ्रंशमाप्नुयात् । किन्तु यस्मिन्योगे स्वस्य पात्रता भवेत्, यस्मिंश्च स्वस्य दृढा रुचिर्भवेत्, यस्मिन्योगे सेव्यमाने शुभाध्यवसायवृद्धिर्भवेत्, तस्मिन्योगे निमज्जनं कर्तव्यम् । अपरेषाञ्च योगानामुपेक्षा नैव कर्तव्या । किन्तु यथायोगं तेषामप्याराधनं कर्तव्यमेव । याँश्च योगान्स्वयं न सेवते, तान्सेवमानानां साधूनां शुभभावेन बहुमानपूर्वकमनुमोदनं विधेयम् ।

इत्थञ्चानवरतं स्वाध्याये रता यथायोगं वैयावृत्यादिकं कुर्वन्ति, अनवरतं वैयावृत्ये रताः साधवो यथायोगं स्वाध्यायं प्रकुर्वन्तीति सर्वे एव मोक्षस्य सरले मार्गे वर्तमानाः शीघ्रमेव मोक्षं प्राप्नुवन्ति । अत्र बहु वक्तव्यम् । किन्तु ग्रन्थविस्तरभयान्नोच्यते । अधिकन्तु गीतार्थसंविग्नमापृच्छ्य ज्ञेयम् ॥५५॥

अथ निमन्त्रणासामाचारीमुपसंहरन्नुपदेशं ददात्याचार्यः ।

तम्हा गुरुपुच्छाए इहमहिगयजोगगओ कुणउ । किच्चं अकए किच्चे विफलं तीए इहरा फलाभावो ॥५६॥

यतस्तस्मिंस्तस्मिन्कार्ये योग्यतां विना प्रवृत्तिः कल्याणकरी न भवति । तस्मात् प्रथमं निमन्त्रणाकरणार्थं गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा निमन्त्रणायामधिकारी वैयावृत्यकरः स्वाध्यायी तदन्यो वा साधुर्मुनीन्प्रति निमन्त्रणां कृत्वा तेषां वैयावृत्यं कुर्यात् ।

यदि कदाचिद्गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा निमन्त्रणां कुर्वतः साधोः निमन्त्रणावचनं श्रुत्वा मुनयो वदेत् यथा – यद्यपि तवाभिलाषः शोभनः, किन्तु सम्प्रति नास्माकं किञ्चिदप्यशनादिकमानेतव्यं वर्तते । यतो वयमेव तदानेतुं गन्तारः, यद्वाऽस्माकमद्यानशनं वर्तते – इत्यादि । तदा निमन्त्रकः साधुर्यद्यपि तेषां वैयावृत्यं कर्तुं नावसरं लभते, अत एव तदा न वैयावृत्यं करोति । तथापि स अवश्यं निमन्त्रणासामाचारीफलं प्राप्नोति । यतः केवलं वैयावृत्यं न फलदायकमपि तु गुर्वाज्ञापूर्वकमेव वैयावृत्यं फलदायकम् । इत्थञ्च तत्त्वतो वैयावृत्यं तु फलं प्रति गौणमेव । गुर्वाज्ञापालनमेव फलसाधकम् । गुर्वाज्ञा चानेन गृहीतैव, पालिताऽपि च । तस्मादवश्यं स वैयावृत्यं विनापि फलमवाप्नुयात् ।

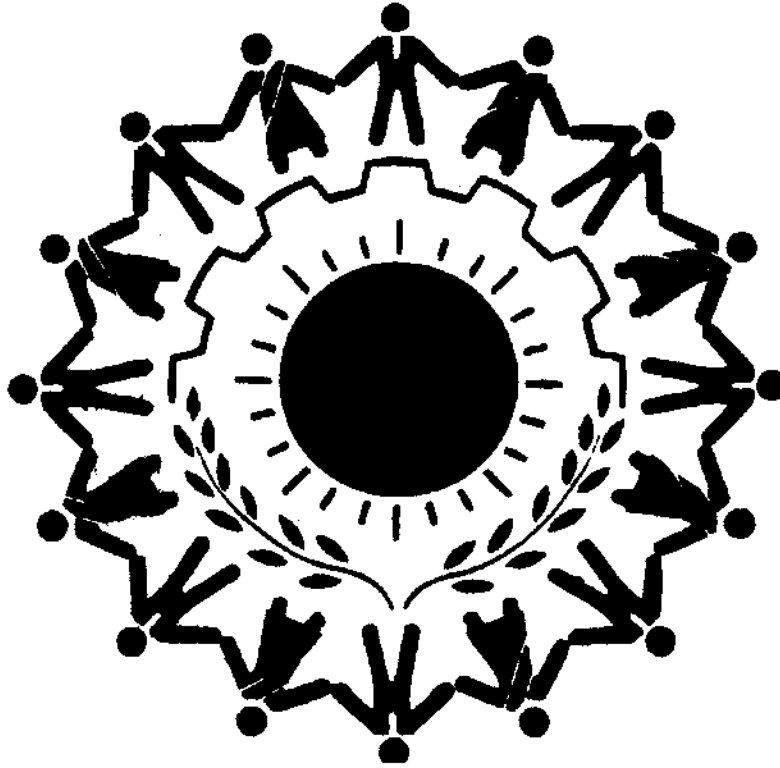
यदि च गुर्वाज्ञामगृहीत्वैव निमन्त्रणां वैयावृत्यञ्च कुर्यात् । तदा गुर्वाज्ञाविलोपकः स न किञ्चिदपि फलं प्राप्नोति । तस्यानुभूयमानः वैयावृत्यस्य शुभो भावोऽपि मिथ्यारूप एव । न हि साधूनां गुर्वाज्ञामतिक्रम्य

किञ्चिदपि शुभमपि कार्यं श्रेयोभूतमिति गुर्वाज्ञा सर्वेभ्योऽपि गरियसी । गुरुश्चात्र संविग्नगीतार्थ एवापेक्षणीयः ।

शिष्यः प्रश्नयति → साधुनिमन्त्रणाकरणार्थं यदा गुरोर्नुज्ञां गृह्णन्गुरुमापृच्छेत् गुरुश्च तथाविधकारणवशात्साधुं प्रतिषिध्येद् यथा - नाद्य त्वया निमन्त्रणा कर्तव्या, किन्तु स्वस्यैवाशनादिकमानेतव्यम् । यद्वा त्वं विहारपरिश्रान्तोऽसि, तस्मादन्ये साधव एव भवदशनादिकमानेष्यन्ति, न त्वया गन्तव्यम्-इत्यादि । तदा तु स साधुर्वैयावृत्यं तावन्नैव करोति । किन्तु गुरोर्नुज्ञाया अभावान्निमन्त्रणामपि न करोति । ततश्च किं तदा तस्य निमन्त्रणाया फलं भवति ? न वा ? निमन्त्रणां विना निमन्त्रणासामाचार्याः फलं नैव भवेदिति तत्र तस्य गुरुं प्रति पृच्छा निष्फलैवेति ममाभिप्रायः ← इति ।

गुरुस्तु प्रत्युत्तरयति - गुरुणा निषेधे क्रियमाणे स शिष्यो यद्यपि निमन्त्रणां वैयावृत्यञ्च न करोति, तथापि यस्तेन गुरुपृच्छारूपो विनयः कृतः, तेन तन्मनसि शुभभावोत्कर्षो जायते । ततश्च बाह्यनिमन्त्रणामकुर्वाणोऽपि स भावनिमन्त्रणापालकस्तु भवत्येवेति भावनिमन्त्रणायास्तत्र सत्त्वात्तस्यावश्यं फलसिद्धिर्भवति । यदि च गुरुमनापृच्छ्य साधून्प्रति द्रव्यनिमन्त्रणां करोति, तदा तु गुर्वाज्ञाभङ्गरूपो महान्दोषस्तावद् भवत्येव । यदि च साधवस्तदा निषेधं कुर्युः, तदा तस्य स्वल्पो भावोऽपि संकोचमेव प्राप्नुयादिति न तत्र तस्य कोऽपि लाभो भवतीति यथाशक्ति योग्यकाले गुरोर्नुज्ञां गृहीत्वा स्वाध्यायादियोगरतैरपि साधूभिर्निमन्त्रणासामाचारी परिपालनीयेति सारः ।

नवमी निमन्त्रणासामाचारी समाप्ता

संप्रति दशमी चरमा उपसम्पत्सामाचारी प्रारभ्यते ।

तयहीणकज्जगहणे वयणं उवसंपया उवगमस्स । सा पुण तिविहा नाणे दंसणे चरित्ते य ॥५७॥

यदज्ञानादि कार्यं यमाचार्यदिकं विना न सम्पद्यते, तज्ज्ञानादिकं कार्यं तदाचार्याधीनं कथ्यते । यथा दार्शनिकपदार्थपरिपूरितं सूत्रकृताङ्गशास्त्रममुकस्यैवाचार्यस्याधीनं यदि भवति, न चान्ये केऽप्याचार्या तदध्यापनं कर्तुं समर्था भवन्ति, तदा सूत्रकृताङ्गाध्ययनं तदाचार्याधीनं कथ्यते । तत्कार्यस्य ग्रहणार्थं तदाचार्यनिश्रां स्वीकुर्वाणः साधुनिश्रास्वीकारकाले यद्वचनमभिदधाति यथा “भो आचार्याः । अहं युष्मत्समीपे युष्मदधीनं सूत्रकृताङ्गाध्ययनं कर्तुमीहे, तदर्थञ्च भवच्छरणं स्वीकरोमि । अनुगृहाण मां । मह्यं निश्रां दत्त्वाऽध्यापयत यूयम्” इत्यादि । तद्वचनमुपसंपत्सामाचारी कथ्यते ।

यदि हि कश्चित्साधुर्ज्ञानादिकार्यं विनैव स्वगच्छेऽवसीदन्परगच्छे वा कस्यचिदुपरि रागभावं बिभ्रत्परस्य निश्रां स्वीकुर्यात् तदा तद्वचनमुपसंपत्सामाचारी न भवति । तथा ज्ञानादिकार्यार्थमपि निश्रास्वीकारवचनमनुक्तवैव परस्याचार्यैर्निश्रां स्वीकुर्यात्तदापि सोपसंपत्सामाचारी न भवति ।

सा चोपसंपत्सामाचारी त्रिविधा भवति — आचाराङ्गादिशास्त्रस्याध्ययनार्थं प्रथमोपसंपत्सामाचारी भवति । सम्यग्दर्शनस्य निर्मलतां कुर्वाणानां सम्मतितर्कादिग्रन्थानामध्ययनार्थं द्वितीयोपसंपत्सामाचारी भवति । वैयावृत्यकरण-तपःकरणार्थञ्च तृतीयोपसंपत्सामाचारी भवति ।

अयमत्राशयः — साधवः प्रथमं तावत्स्वगच्छ एव गीतार्थादिसाधूनां पार्श्वे सर्वमध्ययनं कुर्वन्ति, वैयावृत्यादिकञ्च कुर्वन्ति । किन्तु यदा स्वगच्छे विशिष्टग्रन्थानामभ्यासं कारयितुं समर्थाः साधवो न भवन्ति । यदा वा विशिष्टग्रन्थाभ्यासं कारयितुं समर्था अपि गीतार्थसाधवस्तथाविधानुभवरहिता भवन्ति । अन्यस्मिन्गच्छे च तत्तद्ग्रन्थानां गूढरहस्यं जानाना अनुभविनः साधवो विद्यन्ते । तदा तादृशविशिष्टग्रन्थानामध्ययनार्थमेते साधवो गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा परगच्छे गच्छन्ति । तत्र चार्यादीनां निश्रां गृहीत्वा तिष्ठन्ति, अध्ययनञ्च कुर्वन्ति । इत्थञ्चोपसंपत्सामाचारीपालनं संभवति । अत्रापि बहु वक्तव्यं, तदपि ग्रन्थविस्तरभयान्नोच्यते ॥५७॥

अधुना ज्ञानोपसंपदो दर्शनोपसंपदश्च भेदान् दर्शयति ।

वत्तणसंधणगहणे नाणे सुत्तत्थतदुभयं पप्प । एमेव दंसणंमि वि वत्तणमिहयं थिरीकरणं ॥५८॥

घडणं च संधणा किर तस्स पएसंतरम्मि णटुस्स । गहणं अपुव्वधरणं इहयं चउओ इमे भंगा ॥५९॥

अत्र दृष्टान्तद्वारैव पदार्थः प्रतिपाद्यते, येन स्पष्टोऽवबोधः स्यात् । एकः साधुरुत्तराध्ययनादीनागम-
न्कंठस्थान् अकरोत् । किन्तु स्वगच्छेऽन्यस्य स्वतुल्याभ्यासं कुर्वाणस्याभावात्तेषामागमानां रात्रौ दिने वा पुनरावर्तनं दुःशक्यं सञ्जातम् । यदि च तस्य दीर्घकालं यावत्पुनरावर्तनं न क्रियेत, तदा तेषां विस्मरणं भवेत् । पूर्वं कृतः सर्वोऽपि प्रयत्नो निष्फल एव स्यात् । तस्मात्स साधुर्यत्र गच्छे तेषामागमानां पुनरावर्तनं कारयन्साधुर्वर्तते, तत्र गच्छति, निश्राञ्च स्वीकृत्य पुनरावर्तनं करोति । अधीतसूत्रादेः स्थिरीकरणं वर्तनमुच्यते ।

एवं पूर्वमधीतानामागमानामद्य कस्यचित्साधोर्विस्मरणं सञ्जातम् । स तु पुनः प्रयत्नं करोति । किन्तु यत्र

तत्र स्थाने तस्य ते आगमा त्रुटिता इव सञ्जाताः । तेषां सन्धिस्तु स्वगच्छे यदा न संभवेत्, तदा स तदर्थमन्यत्र गच्छे निश्रां कृत्वा तिष्ठेत् । तत्र च तथाविधाः साधवस्तुटितानामागमानां सन्धानं कारयेयुरिति । पूर्वाधीतानामागमानाञ्च विनाशः प्रायो दुष्कालादिषु भवति ।

तथाऽभिनवग्रन्थानामेवाध्ययनार्थं कश्चित्साधुः स्वगच्छे सूत्रदायकस्य साधोरभावेऽपरस्मिन्गच्छे निश्रां स्वीकृत्य वसेत् ।

एष तावत्सूत्रमात्रमाश्रित्य त्रिविधोपसंपत्प्रतिपादिता ।

एवंमधीतानामर्थानां पुनरावर्तनार्थं प्रागधीतानां संप्रति विस्मृतानामर्थानां सन्धनार्थं नूतनानामर्थानामध्ययनार्थञ्चोपसम्पत्सामाचारी भवति ।

एवमेव सूत्रार्थोभयमाश्रित्यापि त्रिविधोपसंपत्सामाचारी भवति ।

इत्थञ्च सूत्रेऽर्थे तदुभये च पुनरावर्तनसन्धनाऽध्ययनान्याश्रित्य नव प्रकारा ज्ञानोपसंपद् भवति । एवमेव सम्यग्दर्शनविशुद्धेः संपादकानां ग्रन्थानां सूत्रमर्थं तदुभयञ्चाश्रित्य प्रतिपादितरीत्यैव नवप्रकारा दर्शनोपसंपद् भवति ॥५९॥

—अत्र यस्याचार्यदिनिश्रा स्वीक्रियते, स “प्रतीच्छ्यः” इत्युच्यते । यश्च साधुर्निश्रां स्वीकरोति, स प्रतीच्छक इत्युच्यते । अनयोर्द्वयोश्चतुर्भङ्गी भवति ।

तथा हि ।

संदिद्धो संदिद्धस्सेवमसंदिद्धयस्स संदिष्टो । संदिष्टस्स य इयरो इयरो इयरस्स णायव्वो ॥६०॥

अत्रापि दृष्टान्तेनैव पदार्थः प्रतिपाद्यते । एकः आचार्यः स्वयं वृद्धत्वादिकारणवशाच्छेदसूत्रं मध्यापयितुमसमर्थः सन्योग्यशिष्यं कथयति यथा “त्वममुकाचार्यस्य पार्श्वे गत्वा छेदसूत्रं पठ” इति । अत्र हि गुरुणा शिष्योऽपि संदिष्टः, अमुकाचार्योऽपि च संदिष्ट इति शिष्यस्तस्याचार्यस्य सकाशाच्छेदसूत्रं यदि पठेत् तर्हि अयं प्रथमो भङ्गो भवति ।

स गुरुर्योग्यशिष्यं कथयति यथा → त्वममुकाचार्यस्य पार्श्वे गत्वा छेदसूत्रं पठ, किन्तु या त्वामुकाचार्यस्य पार्श्वे पठनस्येच्छाऽभवत् । सा तु न योग्या, न स आचार्यो योग्यः, तस्मात्तत्पार्श्वे न पठितव्यम् ← इति । अत्र हि गुरुणा यः आचार्यादिः प्रतिषिद्धः, स असंदिष्टः कथ्यते, शिष्यश्च संदिष्टः । ततश्च यदि स शिष्यो निषिद्धस्याप्याचार्यस्य पार्श्वे गत्वा पठेत् । तदा संदिष्टः शिष्योऽसंदिष्टस्य पार्श्वे पठतीति द्वितीयो भङ्गः ।

स गुरुर्योग्यशिष्यं कथयति यथा → अधुना त्वं क्षुल्लकोऽसि । छेदसूत्रस्य पठनेऽधुना त्वाधिकारो नास्ति । परं त्वद्गुणान्दृष्ट्वाऽहं कथयामि । यथाऽमुकस्याचार्यस्य पार्श्वे गत्वा त्वया पञ्चवर्षानन्तरं पठितव्यम् । पञ्चसंवत्सराणि यावदस्थे ग्रन्थाः पठनीयाः ← इति । स त्वधीरो भूत्वाऽवधिकालात्पूर्वमेव तदाचार्यस्य पार्श्वे गत्वा पठति । अत्र हि स आचार्यः संदिष्टः, शिष्यस्तु तस्मिन्कालेऽसंदिष्ट इति संदिष्टस्य पार्श्वेऽसंदिष्टो पठतीति तृतीयो भङ्गः ।

स गुरुर्योग्यशिष्यं कथयति यथा → त्वया पञ्चवर्षानन्तरममुकाचार्यस्य पार्श्वे पठितव्यं । परन्त्वमुकाचार्यस्य पार्श्वे न पठितव्यम् । न तस्य तथाविधः सम्यग्बोधो वर्तते ← इत्यादि । स च शिष्योऽवधिकालात्पूर्वमेव निषिद्धस्यैवाचार्यस्य समीपे गत्वा यदि पठति । तदाऽसंदिष्टोऽसंदिष्टस्य पार्श्वे पठतीति चतुर्थो भङ्गः ॥६०॥

“अत्र चतुर्षु भङ्गेषु कतमो भङ्गः शुद्धः ?” इति शिष्यजिज्ञासायां प्रत्युत्तरयत्याचार्यः ।

पढमो एत्थ विमुद्धो बितियपदेणं तु हंदि इयेरेवि । अव्वोच्छित्तिणिमित्तं जेणं ते विय अणुण्णाया ॥६१॥

संदिष्टः संदिष्टस्य पार्श्वे पठतीति प्रथमो भङ्गः सर्वथा शुद्धः । यतस्तत्र गुर्वाज्ञायाः सम्यक्पालनं भवति, स्वकार्यस्य छेदसूत्राभ्यासस्य च निर्वाहो भवति ।

शेषास्त्रयो भङ्गास्त्वशुद्धा इत्युत्सर्गः । तत्र द्वितीयतृतीयभङ्गयोगुर्वाज्ञाया देशतः पालनं देशतः खण्डनञ्च भवति । चतुर्थभङ्गे तु गुर्वाज्ञाया सर्वथोलङ्घनमेव भवतीति कृत्वा तेऽशुद्धाः ।

तत्रापवादस्त्वयं ।

शिष्यः कदाचित्स्वगुर्वपेक्षयाऽप्यधिकपरिणतिमान्संभवति । स च सम्यक्चिन्तयति — गुरुणा तावत्पञ्चवर्षाणि यावदमुकाचार्यस्य समीपेऽभ्यासो निषिद्धः । परन्तु तदाचार्यस्य वृद्धावस्था वर्तते । कदाचित्ते मृत्युं प्राप्नुयात् । कदाचिदध्यापनस्य शक्तिं विमुञ्चेत् । यद्वा यद्यपि स आचार्यो मध्यमवयाः शोभनस्वास्थ्यधारको यद्यप्यस्ति, तथापि न जाने ? पञ्चवर्षानन्तरं तस्य सम्पर्को भवेन्न वा ? अधुना त्वत्रैवासन्ननगरादौ स वर्तते । यदि चाहमधुना न पठिष्यामि, तर्हि तादृक्पदार्थानामन्यपाठकस्याभावात्ते ग्रन्था विच्छेत्स्यन्ते । ममापि तादृशविशिष्टग्रन्थानां सम्यग्बोधो न स्यात् । प्रवचनविच्छेदश्च न युक्तः । तस्माद्गुरोराज्ञामुल्लङ्घ्यापि मयाऽधुनैव ते ग्रन्थाः पठनीयाः” इत्यादि । इत्थञ्च तथाविधकारणवशाद् गुर्वाज्ञामुल्लङ्घयन्नपि स साधुर्विशुद्धभाववान्न लेशमपि दोषमवाप्नोति ।

तथा कदाचिद् गुरुर्मनसि चिन्तयति यथा → मम शिष्योऽन्यगच्छे गत्वा तेषां विशुद्धाचारादिकं दृष्ट्वा मदगच्छं परित्यजेत् । तत्रैव च निवसेत् । यद्वाऽयमेव मम वैयावृत्यं सम्यक्प्रकारेण करोति । यदि चैनं प्रेषयेयं परगच्छे, तदा मम वैयावृत्यं कः सम्यक्कुर्यात् ← इत्यादि । स तु स्वार्थभावभृतो न विचारयति यदुत → प्रवचनोन्नतिरेव सर्वोपरि तत्त्वं । न शिष्यस्य मदगच्छे निवासः, न वा मदवैयावृत्यं । तुच्छा एते पदार्थाः, न परिणतजिनप्रवचनतत्त्वस्य ममैतादृशी भावनोचिता ← इत्यादि । ततश्च स शिष्यं केनापि प्रकारेण वारयति । शिष्यस्तु गीतार्थः परिणतश्च सन् सर्वं सम्यग्जानानो जिनप्रवचनाविच्छेदार्थं गुर्वाज्ञामुल्लङ्घ्यापि परगच्छे गच्छेत्, जिनप्रवचनञ्च गृहीयात् । न तस्य कश्चिदपि दोषः ।

अत्र हि विशुद्धपरिणाम एव प्रमाणम् । स च शिष्येण गुरुणा वा स्वात्मनि सम्यगवधारणीयः । यदि हि स्वात्मनि वर्तमानमशुद्धपरिणाममपि विशुद्धपरिणाममिव शिष्यो गुरुर्वा मन्येत । तदा तु तयोरहितमेव स्यात् । स्वच्छन्दतापरिणामं शुद्धपरिणामं मन्वानस्य शिष्यस्याहितं भवेत् । संकुचितपरिणामं परोपकारबुद्धिरूपं मन्वानस्य गुरोरहितं भवेदिति निष्कर्षः । अत एव ये गुरवो गीतार्थसंविग्ना भवन्ति, ते तु सर्वं सम्यग्जानाना न कदापि

जिनप्रवचनस्य शिष्यस्य वा हानिं कुर्वन्तीमाज्ञां ददाति । ततश्च तत्र तेषां शिष्याणां प्रथमो भङ्ग एव श्रेयान् । ते यदि स्वमतिकल्पनया किञ्चित्कदालम्बनमवलम्ब्य द्वितीयादिभङ्गेषु प्रवर्तेरन्, तदा ते गुर्वाज्ञाभङ्गजका महापापिनो भवन्ति ।

यत्र च गुरवोऽगीतार्था असंविग्ना भवेयुः, तत्र तेषां ये विदितपरमार्थाः, गुरुपारतन्त्र्यस्य हृदयं जानानाः, स्वच्छन्दतादोषं प्रति तिरस्कारवन्तो विशुद्धप्रज्ञा शिष्याः भवन्ति । ते एव द्वितीयादिभङ्गेषु प्रवर्तमानाः प्रवचनाविच्छेदं कृत्वा महतीं निर्जरां प्राप्नुवन्ति । यद्यपि तेषां गुरवः प्रायोऽगीतार्था असंविग्नाश्च न भवन्ति । तथापि द्रव्यक्षेत्रकालभावविषमतामाश्रित्य सर्वत्र सर्वं संभवतीति न काचिदाशङ्काऽत्र करणीया । अत्रापि बहु वक्तव्यं । किन्तु ग्रन्थविस्तरभयादेव न वच्मि ॥६१॥

ननु गुरोरनुज्ञां विनैव कार्यकारणे गुरुपारतन्त्र्यरूपचारित्रस्यैव भङ्गो भवेत् । ततश्च कथं गुर्वाज्ञाविरुद्ध-माचरन्साधुर्विशुद्धिमान्भवेदित्याशङ्कां परिहर्तुमाह ।

कारणजायं पप्प य नाणिट्ठाफला तथा अणापुच्छ । एत्थय णेगमणयओ परोप्परं तारतम्मं वि ॥६२॥

प्राक्तनगाथायामुक्तमेव यदुत “प्रवचनविच्छेदो मा भूदित्याशयवान्नेव स साधुर्गुर्वाज्ञामुल्लङ्घयन्नपि दोषभाग्नैव भवति । प्रत्युत विशुद्धाध्यवसायेन निर्जरां प्राप्नोति । गुर्वाज्ञोल्लङ्घनं गुरोरनापृच्छ वा प्रवचनाविच्छेदादिपुष्टकारणं विना क्रियमाणमेवानिष्टफलं ददाति । तादृशकारणसद्भावे तु गुर्वाज्ञोल्लङ्घनं गुरोरनापृच्छ वा नैवानिष्टफलं जनयति” इति ।

अत्र ह्यत्सर्गतोऽशुद्धेष्वप्यपवादतो विशुद्धेषु त्रिषु भङ्गेषु नैगमनयोऽपवादमार्गत्वरूपं समानतां विशुद्धेः प्रकर्षापकर्षलक्षणां तरतमताञ्च मन्यते । एतदर्थश्च नयप्रतिपादकेभ्यो ग्रन्थान्तरेभ्योऽवसेयः ॥६२॥

अत्र हि प्रसङ्गतो “गुरोः पार्श्वे केन विधिना सूत्रार्थग्रहणं क्रियत ?” इत्यर्थग्रहणस्य विधिं संक्षेपतो दर्शयति ।

इहयं अत्थग्गहणे विहि जिणवरेहिं पण्णतो । पुर्व्वि उचिएठाणे पमज्जणा होइ कायव्वा ॥६३॥

अत्र हि सूत्रग्रहणस्य विधिर्न प्रतिपाद्यते । स तु ग्रन्थान्तरादवसेयः । केवलमत्रार्थग्रहणविधिरेव प्रदर्शयते । तत्र प्रथमं यत्र स्थाने कोलाहलो न भवेत्, श्रावकादीनां गमनागमनाभ्यां विक्षेपो न भवेत्, अर्थदातुश्च पवनादिना प्रसन्नता भवेत्, तादृशेऽर्थोपदेशायोचिते स्थाने प्रमार्जना कर्तव्या ।

ननु प्रमार्जनाया किं फलं भवतीति चेत् ? शृणु । प्रमार्जना हि चारित्राचारोऽस्ति । अर्थग्रहणञ्च ज्ञानाचारः । ज्ञानाचारश्च चारित्राचारेण सह विरोधं विना पाल्यमान एव श्रेयान् । यदि हि चारित्राचारं विना ज्ञानाचारः पाल्यते, तदा तु स ज्ञानाचारोऽनाचार एव भवति । तस्माद्ज्ञानाचारोऽनाचारो मा भवतु श्रेयस्कश्च भवत्विति स्पृहावता भूमिप्रमार्जनेन चारित्राचारपालनमवश्यं कर्तव्यम् । यतश्च चारित्राचारं विना पाल्यमानो ज्ञानाचारोऽनाचारो भवति । तत एव वसतिसंप्रेक्षणं विना पूर्वधरविरचितानां ग्रन्थानामभ्यासरूपो ज्ञानाचारोऽनाचारो भवति । तृणसंघट्टनादिदोषदुष्टे स्थाने शीघ्रं स्थण्डिलं गत्वा दूरं निर्दोषस्थाने स्थण्डिलमगत्वा सेव्यमानो ज्ञानाचारोऽनाचारो भवति । दीर्घकालपर्यटनेन प्राप्यमाणां निर्दोषगोचरी त्यक्त्वाऽल्पकालेन प्राप्यमाणां सदोषां भिक्षां गृहीत्वा

क्रियमाणो ज्ञानाचारोऽनाचारो भवति । किं बहुना ? सर्वत्र निष्कारणं चारित्राचारं परित्यज्य ज्ञानाचारः सेव्यमानोऽनाचार एव भवति । कारणे तु सति चारित्राचारं विनाऽपि ज्ञानाचारो न दुष्टः । प्रत्युतापवादमार्गरूपः स श्रेयस्करो भवति । यथा सन्मतितर्कादिग्रन्थानामध्ययनार्थं काशीगमने आधाकर्मादिदोषदुष्टाया अपि भिक्षाया अनुज्ञा गीतार्थैर्दीयत इति कारणे तु सति चारित्राचारं विनाऽपि सेव्यमानो ज्ञानाचारो न दुष्ट इति स्थितम् । कारणाभावे तु चारित्राचारपालनमवश्यं कर्तव्यम् । यतस्तत्कल्याणपरम्पराया हेतुरस्ति ॥६३॥

दो निसिज्जाउ तओ कायव्वाओ गुग्गा अक्खाणं । अकयसमोसरणस्स उ वक्खाणुचियत्ति उस्सगो ॥६४॥

प्रमार्जनानन्तरं गुरोरुपवेशनार्थं स्थापनाचार्यस्य स्थापनार्थञ्चेति द्वे निषद्ये कर्तव्ये । तत्र स्थापनाचार्यं विनाऽर्थव्याख्यानं गुरोरनुचितमिति कृत्वा स्थापनाचार्यस्य तत्र स्थापनाऽवश्यं कर्तव्येत्युत्सर्गः । अपवादतः पुनः तथाविधकारणे सति स्थापनाचार्याभावे पुस्तकादिकं स्थापयित्वाऽर्थदाने न दोषः ।

खेले य काइयाए जोग्गाइं मत्तयादं दो होति । तयवत्थेण वि अत्थो दायव्वो एस भावत्थो ॥६५॥

यदि गुरोः श्लेष्मणो रोगोऽस्ति । अल्पकालान्तर एव च प्रश्रवणागमनरूपो रोगो वर्तते । तदा तत्र श्लेष्मार्थं प्रश्रवणार्थञ्च द्वे मात्रके गुरुसमीपे स्थापनीये । ततश्च यदाऽर्थदानकाले मुखे श्लेष्मागच्छेत् तदा श्लेष्ममात्रके प्रक्षिपेत् । यदा चार्थदानकाल एव प्रश्रवणशङ्का भवेत् तदा प्रश्रवणमात्रके प्रश्रवणं कुर्यात् ।

यदि च तत्र द्वे मात्रके गुरोः समीप एव न स्थाप्येयाताम् । तदा तु प्रश्रवणार्थं गुरुणोत्थाय दूरस्थितस्य मात्रकस्य समीपे गन्तव्यं स्यात् । तत्र च तावत्कालमर्थव्याख्यानस्य विधातो भवेत् । तथा श्लेष्मनिष्ठीवनार्थमपि दूरस्थितस्य मात्रकस्य समीपे गन्तव्यं स्यात् । तत्रापि तावत्कालमर्थव्याख्यानस्य व्याधातो भवेत् । न च स युक्तः, दुर्लभः खलु जिनवचनार्थलाभ इति अर्थव्याख्यानव्याधातस्य परिहारार्थं गुरोः समीप एव द्वे मात्रके स्थापनीये ।

शिष्यः प्रश्नयति → ननु श्लेष्ममात्रकस्य तत्र स्थापनं तावद्युक्तमेव । किन्तु प्रश्रवणमात्रकस्य स्थापनं न युक्तम् । यतः प्रायोऽर्थव्याख्यानमनवरतं तु मुहूर्तमात्रकालं यावदेव भवति । गुरुश्चार्थव्याख्यानात्पूर्वं प्रश्रवणं कृत्वैव तत्रागच्छतीति मुहूर्तकालमध्ये पुनस्तस्य गुरोः प्रश्रवणशङ्कैव न संभवतीति तत्र प्रश्रवणमात्रकस्य स्थापनं निरर्थकमेव ← इति ।

आचार्यस्तु समादधाति — शिष्य ! यस्य गुरोस्तथाविधो रोगो भवेत्, येन कारणेन मुहूर्तकालमध्येऽपि द्विस्त्रिर्वा प्रश्रवणं भवेत्, तत्र प्रश्रवणमात्रकस्य स्थापनं सार्थकं भवति । अन्यत्र तु न कर्तव्यम् — इति ।

ननु किमेतादृशरोगयुक्तोऽपि गुरुरर्थव्याख्यानं करोति ? येन तत्र प्रश्रवणमात्रकस्य स्थापनं क्रियते ? तादृशरोगवान्गुरुस्तु नैवार्थव्याख्यानं कुरुते इति ममाभिप्राय इति चेत्

अत एव जिनवचनरहस्यानभिज्ञोऽसि । अन्यथा नैवं त्वं वदेः । शृणु तावज्जिनवचनरहस्यम् । साधूनां हि गृहीते संयमजीवने वैराग्यं विवेकं तत्त्वज्ञानञ्च विना स्थिरता न संभवति । एते त्रयोऽपि गुणा अर्थव्याख्यानादेव लभ्यन्ते । यदि च गुरुरर्थव्याख्यानं न कुर्यात् । तदा शिष्या अन्यत्रैव विषयसुखादिषु पुनरभिलाषं कुर्युः,

प्रमादिनश्च भवेयुः । वैराग्यादिगुणरहिताश्च ते कदाचिच्चतुर्थव्रतभङ्गादिरूपाणां महापापानामासेवका भवेयुः । ततश्चानन्तसंसारिणो भवेयुः । तत्कारणञ्च तेषां स गुरुरेव, येन तेभ्यो दीक्षा दत्ता । स तु गुरुः शरणागतानां शिष्याणां हिंसक एव भवति । यस्तान् शिष्यान्र्थव्याख्यानेन वैराग्यादिगुणवतो न विदधाति । यतश्चैवम्, तस्मादेव तादृशरोगवताऽपि गुरुणाऽर्थव्याख्यानं कर्तव्यमेवेति ज्ञापनार्थमत्र प्रश्रवणमात्रकस्य गुरोः समीपे स्थापनं प्रतिपादितमिति बोध्यम् ॥६५॥

“ननु निरोगी गुरुस्तावदर्थव्याख्यानं दद्यादेव, तददाने भवदुक्ता दोषा भवन्त्येव । किन्तु तथाविधरोगग्रस्तो गुरुर्यदि वाचनां न दद्यात्, तदा तु तस्य को दोष ?” इति शिष्यप्रश्नं मनसिकृत्य समादधात्याचार्यः ।

तावद्वयावि य सत्ती इहरा नूणं निगूहिया होइ । सत्तिय णिगूहंतो चरणविसोहिं कहं पावे ? ॥६६॥

तस्य गुरोर्यद्यपि तथाविधो रोगो वर्तते । किन्तु तथापि तस्यार्थव्याख्याने शक्तिरस्त्येव । केवलमर्थव्याख्यानकालं तस्य सकृद्विवा प्रश्रवणार्थमुत्थानं तेन गुरुणा कर्तव्यं स्यात् । न चैतावन्मात्रेण तस्य सर्वाऽपि शक्तिः विनष्टा वक्तुं शक्येत । स हि तत्रोपविश्यार्थव्याख्यानकरणे शक्त एवेति यदि स तथाविधरोग-वशादर्थव्याख्यानं न कुर्यात्तदा तेन विद्यमाना शक्तिर्निगूहिता भवेत् । शक्तिञ्च निगूहन्साधुश्चारित्रोत्कषं नैव प्राप्नुयात् । ततश्च गुरोश्चारित्रविशुद्धिर्दूरापास्ता भवेत् ।

प्रथमगुणस्थाने तावत्सम्यग्दर्शनं सर्वेषु जिनवचनेषु श्रद्धानरूपं नास्ति । चतुर्थगुणस्थाने जिनवचनेषु श्रद्धानरूपं सम्यग्दर्शनं वर्तते, किन्तु चारित्रमोहनीयोदयात्ते संयमयोगेषु विद्यमानामपि शक्तिं न स्फोरयन्ति । संसारत्यागस्य शक्तिं बिभ्राणा अपि न ते संसारत्यागं कुर्वन्ति । किन्तु षष्ठगुणस्थाने सर्वेषु जिनवचनेषु श्रद्धानरूपं सम्यग्दर्शनं स्वयोग्येषु च संयमयोगेषु यथाशक्ति प्रवृत्तिश्च वर्तते । यथा यथा शक्तिस्फोरणं वर्धते, यथा यथा च शक्तिर्निगूहनं हीयते, तथा तथा चारित्रस्य विशुद्धिर्भवति । षष्ठे गुणस्थानेऽपि चारित्रपरिणामा असंख्येया विद्यन्ते । ततश्च सर्वेषां शक्तिस्फोरणं शक्तिर्निगूहनत्यागश्च सदृशो न भवति । किन्तु येषां शक्तिस्फोरणं शक्तिर्निगूहनहानिश्चाधिकौ स्तः, तेऽधिकविशुद्धिभाजो भवन्ति ।

अत एव “साधुना जिनानां कीयत्यः आज्ञाः पाल्यन्ते ?” इति तु न प्रधानम् । किन्तु “साधुना जिनाज्ञासु सम्यक् श्रद्धानं शक्तिर्निगूहनत्यागश्च कियान् कीदृशश्च क्रियत” इत्यस्यैव प्रधानता । ततश्च नमस्कारसहितमात्रप्रत्याख्यानं कर्तुं शक्नुवन्साधुर्यदि तदेव जिनाज्ञाबहुमानपूर्वकं कुर्यात्, तदा स संविग्नो भण्यते । प्रतिदिनमाचामाम्लकरणस्य शक्तिं बिभ्राणस्तु यदि विकृतिभोजनमिश्रितमेकाशनकं द्वयशनकं वा कुर्यात्, तदा शक्तिर्निगूहनवान्स संविग्नतां जहाति ।

तथा वृद्धत्वादिकारणवशाद् विराधनायुक्तं स्थण्डिलपरिष्ठापनं कुर्वन्नपि तत्र जिनाज्ञानुसारेण सम्यग्यतनां कुर्वन्साधुः संविग्नो भवति । निरोगी युवा च साधुर्यदि दूरवर्तिस्थाने विशुद्धस्थण्डिलभूमौ सत्यामपि स्वल्पदोषदुष्टमासन्नवर्तिस्थानमेव निष्कारणं स्थण्डिलगमनार्थमासेवते, तदा स असंविग्नो भवति । अत्र बहु वक्तव्यं । तत्तु नोच्यते । केवलं जिनाज्ञाबहुमानपूर्वकं शक्तिर्निगूहनं विना च जिनाज्ञानां सम्यक्पालनमेव संविग्नतायाः साधकम्, चारित्रविशुद्धेः संपादकश्चेति सारः ।

अत एवोपदेशमालायामपि शक्तिनिगूहनत्यागद्वारैव साधुत्वं प्रतिपादितम् । तदुक्तं तत्र → जो हुज्ज असमत्थो रोगेण वा पिह्लिओ जरियदेहो सव्वमवि जहा भणियं कयाइ न तरिज्ज काउं जे । सोवि य निययपरक्कमववसायधिईबलं अगूहंतो मुत्तूण कुडचरियं जई जयंतो अवस्स जई ← इति । अनयोः कारिकयोस्तात्पर्यार्थस्त्वयम् । “हे साधवः । यद्यपि भवतां मध्ये केचित्स्वभावत एवाल्पशक्तिमन्तो भवेयुः । केचित्पुनर्भिन्नभिन्नरोगैराक्रान्ता भवेयुः । केचित्पुनर्वृद्धत्वं प्राप्ताः सन्तो निर्बला रोगिणश्च भवेयुः । ततश्च ते साधवो यद्यपि सर्वासामपि जिनाज्ञानां पालनं कर्तुं न शक्नुयुः । न तत्र वयं कञ्चिदुपालम्भं ददमः । यो हि यत्कार्ये केनापि कारणेन शक्तिमात्रेव न भवेत्, तस्य तत्कार्यकरणे कः प्रेरणां कुर्यात् ? को वा तत्कार्यमकुर्वाणं तमुपालभेत ? किन्तु तैः साधूभिरपि शक्तिनिगूहनं तु नैव कर्तव्यम् । यस्य यावती शक्तिर्विद्यते, स तावती शक्तिं स्फोरयित्वा संयमयोगेषु व्यवसायवान् भवेत् । यदि च स साधुरात्मवञ्जनं नैव कुर्यात्, किन्तु धृतिबलमवलम्ब्य संयमयोगेषु यथाशक्ति प्रयत्नं कुर्यात् । तदाऽल्पीयसीमपि जिनाज्ञां यथाशक्ति पालयन्स नियमाद्भावसाधुरेव भवति । न तत्र कश्चिदसन्देहः” इति ।

तस्मात्तथाविधरोगवताऽपि गुरुणा शक्तौ सत्यामर्थव्याख्यानं शरणागतेभ्यो मुनिवरादिभ्यो देयमेवेति स्थितम् ॥६६॥

ननु यद्यपि तस्य गुरोर्वाचनादानशक्तिः सर्वथा न क्षीणा । किन्तु तथापि स गुरुर्यावती शक्तिरस्ति, तावती शक्तिमाश्रित्य वाचनादानमकृत्वा यदि कार्यान्तरं कुर्यात्, तदा तु तेन शक्तिनिगूहनम् न कृतमिति चारित्रविशुद्धिस्तस्य भवेत् । अर्थव्याख्यानं हि दीर्घकालिकम्, ततश्च तत्र श्रमोऽधिको भवति । यदि च स्वल्पकालिके कार्यान्तरे रोगी गुरुः स्वशक्तिं व्यापारयेत्, तदाऽधिकः श्रमोऽपि न भवेत्, शक्तिनिगूहनमपि च न स्यादिति न कश्चिद्दोषः इति शिष्याशङ्कां मनसिकृत्याचार्यः शिष्यस्य मुग्धतां प्रकटयति ।

अणुओगदायगस्स उ काले कज्जंतरेण णो लाहो । कण्णडववहारेणं को लाहो रयणजीविस्स ॥६७॥

शिष्य ! किं रत्नवणिजः कदापि स्थूलवस्त्रव्यापारं कुर्वन्ति ? किंवा स्थूलवस्त्रव्यापारकरणे तेषां रत्नव्यापारसदृशो लाभो भवति ? ते हि रत्नवणिजो रत्नव्यापारे एव निपुणाः । ततश्च ते स्वशक्त्यनुसारेण रत्नव्यापारमेव कुर्वन्ति । न तु स्वशक्तिं स्थूलवस्त्रादिव्यापारे योजयन्ति । एवमेव च ते स्वल्पमपि रत्नव्यापारं कृत्वा महान्तं लाभं प्राप्नुवन्ति ।

एवमेवार्थव्याख्यानं हि रत्नव्यापारसदृशम् । अन्ये योगाः पुनर्वस्त्रव्यापारसदृशाः । यो ह्यर्थव्याख्यानकरणे शक्तिमान्भवति, स पुनरन्यस्मिन्योगे स्वशक्तिं न व्यापारयति । यदि च व्यापारयेत् । तदाऽर्थव्याख्यानसदृशं लाभं न प्राप्नोति । तस्मात् यावती शक्तिर्विद्यते, तावती शक्तिरर्थव्याख्यानकरण एव तेन व्यापारणीया ।

ननु तथा सति गुरुणाऽर्थव्याख्यानमेवानवरतं करणीयं । न पुनः प्रतिक्रमणादयो योगाः सेवनीयाः । यतो भवदुक्तरीत्या ते योगाः वस्त्रव्यापारसदृशाः । तत्र च रत्नव्यापारसदृशो लाभो नैव भवेत् । तथा च सति गुरुणाऽर्थव्याख्यानं विना सर्वेऽपि योगाः परित्याज्या भवेदिति चेत् न,

सर्वं हि कार्यं स्वकाले क्रियमाणमेव श्रेयः । अकाले क्रियमाणं शोभनमपि कार्यं न हितकारि भवति ।

न हि रत्नवणिजोऽपि सततमेव रत्नव्यापारं कुर्वन्ति । किन्तु रात्रौ प्रहरद्वयं यावन्निद्रां कृत्वा, भोजनकाले भोजनं कृत्वा स्वजनादिषु यथोचितं व्यवहारं कृत्वा योग्यकाल एव रत्नव्यापारं विदधति । एवं राजसभायां यथा सेवकस्य महता स्वरेण राज्ञो गुणानामनुमोदनं युक्तं भवति, तथा राज्ञो निद्राकाले किं तच्छोभनं भवेत् ? यथा वा राजसभायां रत्नभृतायाः स्थाल्याः समर्पणं शोभते, तथा भोजनकाले भोजनार्थमुपविष्टस्य राज्ञ अग्रे रत्नभृतायाः स्थाल्याः स्थापनं किं युक्तं भवेत् ? तस्माद्गुरुणाऽपि व्याख्यानकाल एव व्याख्यानकरणं श्रेयः । प्रतिक्रमणकाले तु प्रतिक्रमणम् । प्रायश्चित्तप्रदानादिकाले तु प्रायश्चित्तप्रदानादिकरणम् । ततश्चार्थव्याख्यानकालेऽन्यकार्ये शक्तिं व्यापारयन् गुरुर्न यथोचितं लाभमाप्नोति, प्रत्युत दोषभागभवति । तस्मादर्थव्याख्यानकाले गुरुणा स्वशक्तिस्तत्रैव व्यापारणीयेति हृदयम् ।

किञ्च यथा दीर्घकालं यावत् रत्नव्यापारे एव प्रवृत्तिं कुर्वाणास्तत्रैव निष्णाता भवन्ति । ततश्च यदि ते वस्त्रादिव्यापारे प्रवर्तेरन्, तदा तु तत्र तेषां निपुणता नास्तीति कृत्वा ते तत्र भृशं प्रयतमाना अपि न सफलतां प्राप्नोति । एवमेव येऽर्थव्याख्याने एव निष्णाताः सञ्जाताः । तत्रैव चिरकालं यावत्प्रवृत्तिं कुर्वाणाश्च वर्तन्ते । तेषामर्थव्याख्यानकालेऽन्यकार्येषु निपुणतैव नास्तीति कृत्वा ते तत्र सफलतां नैवाप्नुवन्ति ।

रत्नवणिजोऽपि हि मुख्यवृत्त्या रत्नव्यापारमेव कुर्वन्ति । गौणवृत्त्या तु परानपि व्यापारान्विदधति । एवमेवार्थव्याख्याताऽपि मुख्यवृत्त्याऽर्थव्याख्यानमेव विदधाति । गौणवृत्त्या त्वन्यान्योगान्परिपालयतीति मुख्ययोगं त्यक्त्वा गौणयोगेषु प्रवृत्तिः न विशिष्टफलदायिका भवेदिति दृष्टव्यम् ।

सर्वथैवार्थव्याख्यानशक्तेरभावे तु गुरोरर्थव्याख्यानमकृत्वाऽन्यस्मिन्कार्ये स्वशक्त्यनुसारिणी प्रवृत्तिर्न चारित्रविशुद्धेः प्रतिबन्धिकेत्यपि बोध्यम् ।

किं बहुना ? यो हि यदा यत्र कार्येऽधिकारी भवति, स तदा तदेव कार्यं कुर्वन् विवेकी गण्यते । तदितरस्तु शोभनमपि कार्यं कुर्वाणो नैव विवेकीति विवेकः ॥६७॥

प्रसङ्गतः काश्चित्पदार्थान्प्रतिपाद्य पुनरप्यर्थव्याख्यानविधिं प्रदर्शयति ।

वंदन्ति तओ सव्वे वक्खाणं किर सुणन्ति जावइया । तत्तो काउस्सगं करेति सव्वे अविग्घट्ठा ॥६८॥

तत्र यावन्तः साधवोऽर्थव्याख्यानं शृण्वन्ति, ते सर्वे एव द्वादशावर्तवन्दनेन गुरुं वन्दन्ते । ततश्चोत्पन्नानां विघ्नानां क्षयार्थमनुत्पन्नानाञ्चोत्पत्त्यमानानां विघ्नानामनुत्पत्त्यर्थं कायोत्सर्गं कुर्वन्ति ॥६८॥

ननु विघ्नक्षयार्थं कायोत्सर्गस्वरूपं मङ्गलं क्रियते । किन्तु यस्य शास्त्रस्य विघ्नानां क्षयार्थं कायोत्सर्गरूपं मङ्गलं क्रियते । तदेव शास्त्रं स्वयं मङ्गलभूतं वर्तते । यतः शास्त्रमपि सर्वेषां विघ्नानां क्षयकरणार्थमेव क्रियते । विघ्नक्षयकारकञ्च शास्त्रं मङ्गलमेव । यदि च शास्त्रस्वरूपमङ्गलस्य विघ्नानां क्षयार्थमन्यन्मङ्गलमपेक्ष्यते, तर्हि तस्यापि मङ्गलस्य विघ्नानां क्षयार्थं तृतीयं मङ्गलं करणीयं स्यात् । तस्यापि तृतीयमङ्गलस्य विघ्नानां क्षयार्थं चतुर्थमङ्गलं करणीयं स्यात् । इत्थञ्ज्ञानवस्था भवेत् । तस्मात् मङ्गलभूतस्य शास्त्रस्य विघ्नानां क्षयार्थमन्यमङ्गलं नैव युक्तमिति चेत् न,

जइवि हु मङ्गलभूयं सव्वं सत्थं तहावि सामण्णं । एयम्मि उ विग्घखओ मङ्गलबुद्धीइइ एसो ॥६९॥

यद्यपि संपूर्णं शास्त्रं स्वयमेव मङ्गलभूतम् । शास्त्रस्य प्रत्येकवाक्यं विघ्नक्षयसमर्थमिति यदि प्रत्येकवाक्यमपि मङ्गलं भवति, तर्हि संपूर्णं शास्त्रन्तु सुतरां मङ्गलमेव । किन्तु तन्मङ्गलं सर्वेषां विघ्नानां क्षयार्थमुपयोगी । यानि पुनः शास्त्रस्यैव प्रतिबन्धकीभूतानि विघ्नानि, तेषामभावकरणार्थं तु शास्त्रं कथमुप-युज्यते ? यतः शास्त्रं यदा स्वयमुत्पन्नं भवेत्, तदा तत्सर्वविघ्नानां विनाशकं भवेत् । प्रकृते तु शास्त्रमेव नोत्पन्नं, किन्तु प्रयत्नेनोत्पाद्यते । ततश्च शास्त्रात्प्राक्कालभाविनां शास्त्रस्यैव प्रतिबन्धकीभूतानां रोगादिविघ्नानां क्षयः शास्त्रात्कथं स्यात् ?

यथा ह्यजैनमत उत्पन्नो भगवान्कृष्णः कंसादिदुष्टजनानां संहारको भवेत् । किन्तु कृष्णस्यैवोत्पत्तौ ये दुष्टाः प्रतिबन्धकाः, तेषां विनाशस्तु स्वयमनुत्पन्नः कृष्णः कथं कुर्यात् ? तेषां विनाशस्त्वन्येनैव करणीयः ।

एवमत्रापि समुत्पन्नं शास्त्रं सर्वविघ्नानां विनाशकं भवेत् किन्तु शास्त्रस्यैवोत्पत्तौ यानि विघ्नानि, तेषां विनाशस्तु शास्त्रभिन्नेनैव पदार्थेन करणीयः । तस्मात् शास्त्रीयविघ्नानां विनाशाय कायोत्सर्गकरणं युक्तमेव ।

ननु “शास्त्रस्य प्रत्येकवाक्यानि मङ्गलभूतानि” इति तावदुक्तमेव । ततश्च प्रथमवाक्यरचनायाः सकाशादेव द्वितीयवाक्यस्य विघ्नानि विनश्येयुः । ततश्च द्वितीयवाक्यमुत्पद्यते । तस्माच्च तृतीयवाक्यस्य प्रतिबन्धकीभूतानि विघ्नानि विनश्येयुः । एवमेव क्रमशः सकलस्यापि शास्त्रस्य निर्विघ्नोत्पत्तिर्भविष्यति । न तत्र मङ्गलान्तर स्यावश्यकतेति चेत् न,

प्रथमवाक्यस्य प्रतिबन्धकीभूतानि यानि विघ्नानि, तेषां विनाशं कः कुर्यादिति वद । तस्मात्तदर्थं कायोत्सर्गकरणं न्याय्यम् ।

नन्वेवं सति कायोत्सर्गस्य प्रतिबन्धकीभूतानां विघ्नानां विनाशं कः कुर्यादिति प्रश्नोऽपि भवत्येव । ततश्च तदर्थं तृतीयं मङ्गलमप्यावश्यकं भवेत् । एवञ्च प्राक्प्रदर्शिताऽनवस्था स्यादिति चेत् न, कायोत्सर्गो हि वर्तमानकाल एव क्रियते । तस्य च सर्वाऽपि सामग्री विद्यत एव । ततश्च तत्र विघ्नानामसंभवात् तत्र मङ्गलान्तरस्यावश्यकता ।

ननु शास्त्रस्य प्रथमवाक्यमप्यधुनैव क्रियते । न च तत्रापि विघ्नानां संभवः । ततस्तत्रापि मङ्गलान्तरमना वश्यकमेव । इत्थञ्च कायोत्सर्गकरणं निरर्थकं इति चेन्न,

मङ्गलं हि मङ्गलबुद्ध्या गृह्यमाणमेव विघ्नविनाशकं भवति । मङ्गलबुद्ध्याऽगृह्यमाणं तु विघ्नविनाशकं न भवति । यथा साध्वादिमङ्गलं मंगलबुद्ध्याऽगृह्यतामज्ञानिनां साध्वादिमङ्गलं विघ्नविनाशकं न भवति । एवञ्च यद्यपि प्रथमवाक्यादिरूपं शास्त्रं स्वयमेव मङ्गलं, विघ्नविनाशकञ्चास्ति । किन्तु “प्रकृतं शास्त्रं मङ्गलमस्ति” इति मङ्गलबुद्ध्याऽगृह्यमाणं शास्त्रं विघ्नविनाशकं न भवति । ततश्च विघ्नानि संभवेयुः । ततश्च शास्त्रपरिसमाप्तिर्न स्यात् । तस्मात्सर्वेषां श्रोतॄणां मनसि “इदं शास्त्रं मङ्गलम्” इति मङ्गलबुद्धेः समुत्पादनार्थं कायोत्सर्गः क्रियते । कायोत्सर्गकरणे च सति श्रोतारो जिज्ञासापृच्छादिना “शास्त्रं मङ्गलम्” इति प्रतिपत्तारो भवन्ति । एवञ्च प्रथमवाक्यादिरूपं शास्त्रं विघ्नविनाशकं भवति । ततश्च शास्त्रस्य समाप्तिर्भवति । तस्मात्कायोत्सर्गकरणं युक्तमेवेति स्थितम् ।

ननु यदि मङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्याऽगृह्यमाणं, अमङ्गलबुद्ध्या वा गृह्यमाणं मङ्गलकार्यकारि न भवति । तदाऽमङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या गृह्यमाणममङ्गलकार्यकारि न भविष्यति । इत्थञ्च सज्जनाः सर्वेष्वमङ्गलेषु मङ्गलबुद्धिमेव करिष्यन्ति । येनामङ्गलजन्याः प्रत्यवायाः न स्युः । न चैतद्युक्तं प्रतिभातीति चेत् न,

यथा हि चिन्तामणिरत्नं कर्करमिव मन्यमानो जडः श्वादीनां हननार्थं प्रक्षिपेत्, ततश्च चिन्तामणिरत्नं जडं प्रति कर्करकार्यकार्येव भवति, न तु चिन्तामणिरत्नकार्यकारि । एवमेव मङ्गलमपि जडं प्रति मङ्गलकार्यकारि नैव भवति ।

किन्तु कर्करमेव चिन्तामणिरत्नमिव यो जडो मन्यते, तं प्रति स कर्करश्चिन्तामणिरत्नकार्यकारि नैव भवति । एवमेवामङ्गलमेव मङ्गलमिव यो जडो मन्यते, तं प्रति तदमङ्गलं मङ्गलकार्यकारि नैव भवतीति न सज्जना अमङ्गलेषु मङ्गलबुद्धिं कुर्वन्ति । तस्मान्न कश्चिद्दोषः ।

ननु तथापि शास्त्रस्य प्रथमकारिकायामेवेष्टदेवतानमस्काररूपं मङ्गलं ग्रन्थकारः करोत्येव । तत्र च श्रोतृणामपि स एव नमस्कारो मङ्गलरूपो भविष्यति । एवञ्च कायोत्सर्गकरणन्तु निरर्थकमेव । यतः इष्टदेवतानमस्काररूपादेव मङ्गलात्शास्त्रे मङ्गलत्वबुद्धिस्तथा च शास्त्रमङ्गलद्वारा विघ्नक्षयो भविष्यत्येवेति चेत् न,

ग्रन्थारम्भे ग्रन्थकारेण क्रियमाणं मङ्गलं ग्रन्थकारमाश्रित्य प्रधानमपि श्रोतृणामाश्रित्य तु गौणमेवेति तन्मङ्गलं श्रोतृणां मनसि तथाविधभावस्य जनकं न भवति । तस्मात्तथाविधभावोत्पादनार्थं कायोत्सर्गकरणरूपं विशिष्टं मङ्गलमावश्यकमिति बोध्यम् ॥६९॥

“कायोत्सर्गानन्तरं ते किं कुर्वन्ति ?” इत्याह ।

वंदिय ततो वि गुरुं णच्चासणे य णाइदूरे अ । ठाणे ठिया सुसीसा विहिणा वयणं पडिच्छंति ॥७०॥

कायोत्सर्गकरणानन्तरं पुनः सर्वे श्रोतारोऽर्थव्याख्यातारं वन्दन्ते । ततश्चार्थव्याख्यातुरतिनिकटेऽतिदूरे वा स्थाने नोपविशन्ति । किन्तु यथोचितस्थाने उपविशन्ति । अतिनिकटे उपवेशनेऽर्थव्याख्यातुराशातना भवेत् । अतिदूरे चोपवेशनेऽर्थव्याख्यातुर्वचनानि श्रवणकोटे न प्रविशेयुः । तस्माद्यत्र स्थाने उपवेशनेऽर्थव्याख्यातुराशातना न भवेत्, सम्यक्श्रवणञ्च स्यात् । तत्रैव ते उपविशन्ति । ततश्चेवमुचिते स्थाने स्थिताः सुशिष्याः निद्रां विकथाञ्च परित्यज्याञ्जलियोजनं कृत्वा भक्तिबहुमानाभ्यां गुरुवचनं शृण्वन्ति । विस्मितमुखाश्च ते भवन्ति । अपूर्वपदार्थस्य श्रवणे हृदयेऽमन्दानन्दं प्राप्नुवन्तस्ते तथाविधमुखचेष्टादिद्वारा गुरोर्मनस्यपि हर्षं जनयन्ति । यथा चार्थव्याख्यातुर्गुरोः परितोषो वर्धेत, तथैव ते विनयादिकं कुर्वन्ति । एवञ्चानया रीत्या शृण्वन्तः सुशिष्याः शीघ्रमेवेष्टानां सूत्रार्थानां पारं प्राप्नुवन्ति ॥७०॥

वक्खाणंमि समत्ते काइयजोगे कयंमि वंदंति । अणुभासगमन्ने पुण वयंति गुरुवंदणावसरे ॥७१॥

यदाऽर्थव्याख्यानं समाप्तं भवति । तदा प्रथमं ते साधवो वन्दनमकृत्वैव प्रश्रवणार्थं गच्छन्ति । यतो मुहूर्तकालात्ते तत्र स्थिताः, ततश्च केषाञ्चित्प्रश्रवणाशङ्का भवेदेव । एवञ्च प्रश्रवणयोगं कृत्वा ते सर्वे गुरुणा कृतस्य अर्थव्याख्यानस्य पुनरावर्तनं कारयन्तमनुभाषकनामानं साधुं द्वादशावर्तवन्दनेन वन्दन्ते ।

केचित्पुनरत्रेत्थमभिदधति यथा → अर्थव्याख्यानात्पूर्वमेव यदा गुरवे वन्दनं दीयते, तदैव ते साधवोऽनुभाषकं वन्दन्ते ← इति ॥७१॥

अत्र शिष्यः प्रश्नयति ।

नणु जेट्ठे वंदणयं इहयं जइ सोऽहिगिच्च पज्जायं । वक्खाणलब्धिविगले तो तम्मि णिस्थयं णु तयं ॥७२॥

पज्जाएण वि लहुओ वक्खाणगुणं पडुच्च जइ जेट्ठे । आसायणा इमस्सवि वंदावंतस्स रायणियं ॥७३॥

ननु “क्षुल्लकाः ज्येष्ठं साधुं वन्देरन्” इति हि जिनवरैरनुज्ञातम् । ज्येष्ठश्च दीक्षापर्यायापेक्षयैव व्यवह्रीयते । यो दीक्षापर्यायापेक्षया ज्येष्ठो भवति, स वयसा लघुरपि दीक्षापर्यायापेक्षया क्षुल्लकैर्वयोवृद्धैरपि साधुभिः वन्द्यत इति भावः ।

एवञ्चाहं प्रश्नं करोमि - व्याख्यानावसरे के कं वन्दन्ते ? किं यो व्याख्यानलब्धिविकलोऽपि दीक्षापर्यायापेक्षया ज्येष्ठो भवति, तं सर्वेऽन्ये साधवो वन्दन्ते ? किं वा व्याख्यानलब्धियुक्तं दीक्षापर्यायापेक्षया क्षुल्लकमपि साधुमन्ये साधवो वन्दन्ते ? इति ।

यदि हि प्रथमः पक्षः, तर्हि तद्वन्दनं निरर्थकमेव । यत इदं वन्दनं व्याख्यानार्थमेव क्रियते । स च ज्येष्ठो व्याख्यानं दातुमेवासमर्थ इति तं वन्दमानाः साधवस्तत्पार्श्वार्त्तिकमपि फलं नैव लभन्ते । इत्थञ्च निरर्थकमेव तद्वन्दनम् ।

अथ द्वितीयः पक्षः, तर्हि सोऽपि न शोभनः । यतस्तत्र तु दीक्षापर्यायापेक्षया ज्येष्ठा अपि लब्धिविकलाः साधवो लब्धियुक्तं साधुं वन्दन्ते । ततश्च ज्येष्ठान्वन्दापयतस्तस्य क्षुल्लकसाधोः रत्नाधिकानामाशातनारूपो दोषो भवेत् । तस्माद् “अत्र वन्दनदानं कथं कर्तव्यम् ?” इति मम प्रश्नस्य तात्पर्यम् । यत्र दीक्षापर्यायापेक्षया ज्येष्ठ एव व्याख्याता भवति, तत्र तु नेयमापत्तिः । किन्तु यत्र क्षुल्लको व्याख्याता भवति । तत्रेयमापत्तिरिति बोध्यम् ॥७२-७३॥

आचार्यः सिद्धान्तं प्रकटीकरोति ।

भन्नइ इहयं जेट्ठे वक्खाणगुणं पडुच्च णायव्वो । सोऽवि रायणिओ खलु तेण गुणेणंति णो दोसो ॥७४॥

स हि पर्यायापेक्षया क्षुल्लकोऽपि साधुर्व्याख्यानकरणशक्तिमपेक्ष्य तु परेभ्यः साधुभ्यः सकाशाज्ज्येष्ठ एवास्ति । इत्थञ्च तदा सोऽप्यन्यज्येष्ठसाधुभ्यः सकाशाद् व्याख्यानगुणमाश्रित्य रत्नाधिकोऽस्ति । तस्मात्तदा पर्यायापेक्षया ज्येष्ठानपि व्याख्यानगुणापेक्षया क्षुल्लकान्साधून् वन्दापयन् व्याख्याता साधुर्न लेशमपि दोषमाप्नोति । यः खलु स्वयं हीनगुणोऽपि सन्नाधिकगुणान्वन्दापयति, स तेषामाशातनाकारी भवति । यः पुनर्व्याख्यानगुणाधिकः सन्व्याख्यानगुणापेक्षया हीनगुणान् वन्दापयति, स तु नाशातनाकारी भवति ।

ननु तथापि क्षुल्लकव्याख्याता परान्वन्दापयितुमयोग्य एव । यतः स ज्ञानगुणापेक्षयाऽधिकोऽस्ति । ज्येष्ठाः पुनश्चारित्रगुणापेक्षयाऽधिकाः सन्ति । इत्थञ्चैकैकगुणापेक्षया ते परस्परं समाना एव, न तु न्यूनाधिकाः । न च समानगुणान्वन्दापयितुं स योग्य इति चेत्

अहो भवतां जाड्यम् । यथा हि चतुर्वेदान्जानन्नपि ब्राह्मणो यदाऽऽयुर्वेदं ज्ञातुमिच्छति, तदा वैद्यस्य पार्श्वे गत्वा वन्दनसत्कारादिना तं वैद्यं तोषयित्वाऽऽयुर्वेदं ज्ञानं प्राप्नोति । यदा तु स एव वैद्यश्चतुर्वेदान्ज्ञातुमिच्छति, तदा सोऽपि ब्राह्मणपार्श्वे गत्वा वन्दनादिना तं तोषयित्वा चतुर्वेदज्ञानं प्राप्नोति ।

यो हि यद्वस्त्वपेक्षते, स तद्वस्तुस्वामिनं भजत इति नियमः । अत एव सुवर्णकारो वस्त्रसीवनार्थं तन्तुवायं सेवते, स एव च तन्तुवायोऽलङ्कारकरणार्थं सुवर्णकारं सेवते । राजानो विद्यार्जनार्थं ब्राह्मणान्सेवन्ते, ब्राह्मणाश्च स्वकुटुम्बादिपोषणार्थं राजानं सेवन्ते । एवमत्रापि व्याख्यानकाले ज्येष्ठाः ज्ञानप्राप्तिमिच्छन्तीति कृत्वा त एव ज्ञानवन्तं क्षुल्लकमपि मुनिं वन्दन्ते । स तु क्षुल्लकश्चारित्रवृद्धिमिच्छतीति कृत्वा दिवसमध्ये सामाचार्यनुसारेण सकृद्विर्वा ज्येष्ठान्वन्दते । ततश्चात्र न कोऽपि दोषः ।

तथापि यदि कदाग्रहमाश्रित्येदमेव मन्येत यदुत हीनगुणोऽधिकगुणवतो वन्दापयितुं सर्वथा सर्वदाऽयोग्य एव । तदा तु महत्सङ्कटं स्यात् । यत एवं सति ये क्षायिकसम्यग्दृष्टयः श्रेणिकाद्याश्चतुर्थगुणस्थानवर्तिनः । ते क्षायोपशमिकसम्यक्त्वशालिभ्यः साधुभ्यः सकाशात्सम्यग्दर्शनगुणापेक्षया गुणाधिका एव । एवञ्च सम्यग्दर्शनापेक्षया हीनगुणाः साधवः श्रेणिकादीन् वन्दापयितुमयोग्या एव स्यात् । न चैतद् युक्तम् । किन्तु क्षायिकसम्यग्दृष्टयोऽपि श्रेणिकाद्याश्चारित्रगुणं काडक्षन्ते । तत एव ते चारित्रगुणस्वामिनः क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टीन् मुनीन्वन्दन्ते । ते च मुनयो न तान्निषिध्यन्ति । न वा दोषभाजो भवन्तीति व्याख्यानकाले ज्येष्ठान् वन्दापयन्नपि क्षुल्लको दोषी नैव भवति ।

ननु तर्हि क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टयः साधवोऽपि क्षायिकसम्यग्दर्शनमपेक्षन्त एव । एवञ्च तैः श्रेणिकादिभ्यो वन्दनं देयं स्यात् । श्रेणिकादिभिश्च तस्य निषेधोऽकर्तव्यः स्यात् । न च महावीरसाधवः श्रेणिकमवन्दन्त । तस्मादियमापत्तिः कथं निवार्येतेति चेत् निश्चयनयवद्व्यवहारोऽपि बलवान् । व्यवहारे च साधूनां श्रावकेभ्यो वन्दनदानं प्रतिषिद्धमेवेति नेयमापत्तिः ॥७४॥

इममेव पदार्थं स्पष्टयन्नाह ।

जाणंतस्स हि अगुणं अप्पाणं सगुणभावविक्खायं । वंदावंतस्स परं दोसो मायाइभावेणं ॥७५॥

यो हि साधुरात्मानं जानाति यथा → यद्यपि मया सर्वविरतिर्गृहीता, तथापि प्रमादविषयसुखलाल-सादिदोषयुक्तोऽहं न तां सम्यक्परिपालयामि । मम महाव्रतानि मृतप्रायाणि सञ्जातानि । प्रश्रवणश्लेष्ममलादीनां परिष्ठापनेऽहं यतनामपि न करोमि । मुखवस्त्रिकां विनैव ब्रवीमि । सावद्यवचनानि मम स्वाभाविकानि सञ्जातानि । गुरुमनापृच्छ्यैव कियन्ति कार्याणि करोम्यहं । विजातीयदर्शने मत्तमिव भवति मे मनः । वस्त्रपात्रादीनाञ्च महान्परिग्रहस्तदुपरि रागश्च मम वर्तते । न वाऽहमुत्तरगुणेषु निर्दोषभिक्षाटनस्वाध्यायध्यानभावनादिष्वपि प्रयते । यथाशक्ति मूलोत्तरगुणपालनसमन्विता एव साधवः षष्ठादिगुणस्थानवर्तिनो भवन्ति । अहन्तु न तथा । यदि मम मनसि सम्यक्पश्चात्तापोऽस्ति, तदा कदाचिदहं सम्यग्दृष्टिरस्मि । किन्तु सम्यग्दृष्टिरप्यहं परेषां वन्दनं ग्रहीतुमयोग्य एव । सुविहिताः साधव एव वन्दनग्रहणे योग्याः । किन्तु मम चारित्र्यवेषं दृष्ट्वा मुग्धजनाः मां साधुं मत्वा महतादरेण मां वन्दन्ते । अहन्तु “साधुगुणयुक्त” इति लोके प्रसिद्धिं प्राप्नोऽस्मि । तस्माद्वन्दमानान् श्रावकादीन्

निषिध्यामि । प्रकटीकरोमि मत्स्वरूपम् ← इत्यादि । स यदि वन्दमानान् निषिध्येत्, स्वयञ्च साधुवेषं परित्यज्य श्रावको भवेत्, साधुवेषे वा दृढानुरागानान्स साधुवेषं बिभ्राणोऽपि संविज्ञपाक्षिकभावं स्वीकुर्यात्, तदा दोषी न भवति ।

यस्तु स्वं गुणविकलमवन्दनीयं जानानोऽपि यशःकीर्तिप्रतिष्ठासुखशीलतादीन् तुच्छपदार्थानाकाङ्क्षमाणः स्पृह्यन्वन्दमानान्मुग्धजनान् निवारयेत्, आत्मनो निर्गुणताञ्च न प्रकटीकुर्यात्, स मायादिभावेन महादोषभागभवति । दुर्लभं भवति तस्यानन्तकालेऽपि चारित्रम् । दुर्गतयस्तस्य करतलगतता इव भवन्ति । तदुक्तमध्यात्मसारे “व्रतभारासहत्वं ये विदन्तोऽप्यात्मनः स्फुटम्, दम्भाद्यतित्वमाख्यान्ति, तेषां नामापि पाप्मने । ॥१॥ कुर्वते ये न यतनां सम्यक्कालोचितामपि, तैरहो यतिनामैव दाम्भिकैर्वञ्चयते जगत् ॥२॥ धर्मार्थिनाऽतस्त्याज्यो दम्भोऽनर्थनिबन्धनम्, शुद्धिः स्याद् ऋजुभूतस्येत्यागमे प्रतिपादितम् ॥३॥ जिनैर्नानुमतं किञ्चिन्निषिद्धं वा न सर्वथा । कार्ये भाव्यमदम्भेनेत्याज्ञा पारमेश्वरी ॥४॥

चतस्रोऽपि कारिकाः स्पष्टा एवेति न विवृणोमि ।

यतश्चैवं, तस्मात्स्वयं निर्गुणेन साधुना परेषां वन्दनं नैव ग्राह्यम् । वर्तमानकाले तु तथाविधव्यवहाराभावाद वन्दनग्रहणकाले दृढः पश्चात्तापभावो धर्तव्यः । यथौचित्यञ्च स्वदोषास्तत्र प्रकटीकर्तव्या इति ॥७४॥

अत्र हि निर्गुणसाधोः परान्वन्दापयतस्तावद्दोषो भवतु, किन्तु व्याख्यानकाले व्याख्यानलब्धियुक्तो ज्येष्ठान् वन्दापयन्नपि लेशमपि दोषं नैव प्राप्नोति । यतः स तथाविधनिर्गुणसाधुसदृशो नास्ति । केवलं प्रवचनस्याराधनार्थमेव वन्दनग्रहणं करोति । अत एव “पर्यायापेक्षया क्षुल्लकोऽपि व्याख्याता परान्वन्दापयन्निर्दोषः” इत्येव केवलं न, प्रत्युत स चारित्रगुणहीनोऽपि यदि भवेत् तथापि तदा व्याख्यानगुणयुक्तः सन् परान्वन्दापयन्नपवादमार्गतो निर्दोष एव ॥७५॥

एतदेवाह ।

एत्तो अववाएणं पागडपडिसेविणोऽवि सुत्तत्थं । वंदणयमणुण्णायं दोसाणुववूहणाजोगा ॥७६॥

पर्यायमात्रापेक्षया क्षुल्लको व्याख्याता व्याख्यानकाल उत्सर्गत एव वन्दनीयः । यदि स क्षुल्लको व्याख्याता मूलगुणे उत्तरगुणे वा निष्कारणमेवातिचारात्सेवते । तदा स उत्सर्गतोऽवन्ध्यः । किन्तु व्याख्यानकाले व्याख्यानगुणमाश्रित्य स अपवादतो वन्दनीयो भवति । तत्र हि प्रवचनार्थं जिनवरैर्वन्दनमनुज्ञातमिति भावः ।

ननु चारित्रभ्रष्टं प्रति वन्दनं तस्मिन्विद्यमानानां दोषाणामनुमोदनरूपमिति जिनवरैस्तस्य निषेधः कृतः । अधुना तु तं प्रत्येव वन्दने क्रियमाणे कथं तद्गतानां दोषाणामनुमोदनरूपो दोषो न भवेदिति चेत्

ननु प्रागेवोक्तम्, यदुतात्र चारित्रभ्रष्टस्यापि साधोः व्याख्यानकरणगुणमात्रमपेक्षमाणाः साधवस्तं वन्दन्ते । तत्र तत्पार्श्वतत्प्रवचनार्थप्राप्तिरेवानेन वन्दनेनेष्यते । न तु तद्गतानां दोषाणां मनसाऽप्यत्रानुमोदनं क्रियते । ततश्चापवादतः तं प्रति वन्दनकरणे न दोषः ॥७६॥

निच्छयणएण इहयं पज्जाओ वा वओ व ण पमाणं । ववहारस्स पमाणं उभयणयमयं च घेतव्वम् ॥७७॥

निश्चयनयो मन्यते - यः साधुरितरसाधुभ्यः सकाशाद्गुणैरधिको भवेत् स तेषां वन्दनीयो भवति । न हि

वयसा ज्येष्ठः पर्यायेण वा ज्येष्ठो वन्दनीयो भवति । यतो वयसा ज्येष्ठः पर्यायेण वा ज्येष्ठः कदाचिद्वन्दनीयोऽपि स्यात् यदि स चारित्रगुणविकलो भवेत् । यथा जमाल्यादयः पर्यायेण ज्येष्ठा अपि साधूनाम्वन्दनीयाः सञ्जाताः ।

न वा पर्यायेण लघुः साधुर्नियमाद्वन्दनीय एव भवेत् । यतो यदि स अतिमुक्तक इव लघुरपि सन् केवलज्ञानादिगुणभागभवेत्, तदा सर्वेषां ज्येष्ठानामपि वन्दनीयो भवेत् ।

तस्मात्पर्यायो वयो वा वन्दनविषये नैव प्रेक्षणीयः । किन्तु “यो गुणाधिकः, स गुणहीनानां ज्येष्ठानामपि वन्दनीय” इत्येव मन्तव्यम् ।

व्यवहारनयोऽभिदधाति “को नाम निश्चयाभिप्रायं प्रतिक्षिपेत् ? यन्निश्चयनयेनोक्तं, तत्सम्यगेव । गुणाधिकत्वमेव वन्द्यत्वप्रयोजकं । किन्तु छद्मस्थाः खल्वेते साधवः । को जानाति ? कः साधुः कस्माद् गुणाधिकः ? कस्माद्वा गुणहीनः ? विचित्रा हि जीवानां परिणतिर्भवति । न हि साधूनां मध्येऽमुकस्य गुणाधिकत्वममुकस्य तदपेक्षया गुणहीनत्वं वा वक्तुं पार्यते । यतः कदाचिदनवरतमाचामाम्लकारी साधुर्भोजनासक्त्यादिरोगरहित इव प्रतिभाति, किन्तु स्वाध्याये प्रमादी भवेत् । स्वाध्यायेऽप्रमत्तश्च परिणतिमानपि साधुर्भोजनादावासक्तिमानपि भवेत् । तत्र कः कस्माद् गुणाधिको गुणहीनो वेति सर्वज्ञं विना न निश्चीयते । अनुमानन्तु केषाञ्चिदेव गीतार्थानां तात्त्विकं भवति । अन्ये तु तत्र निश्चयं कर्तुं नैव शक्नुवन्ति । तस्मात् निश्चयनयाभिप्रायो वास्तविकोऽपि वन्द्यवन्दकविवेके वन्दनादिव्यवहारे च नैवोपयोगी भवति । ततश्चात्रेदमेव मन्तव्यम् यदुत यथा यथा पर्यायवृद्धिर्भवति, तथा तथा गुणवृद्धिरपि सम्यग्जिनाज्ञापालकानां भवत्येव । एवञ्च ये यथाशक्ति जिनाज्ञापालका भवन्ति, पर्यायेण ज्येष्ठाश्च भवन्ति । ते यथाशक्ति जिनाज्ञापालकेभ्यः पर्यायेण लघुभ्यः प्रायो गुणाधिका एव भवन्तीति यथाशक्ति जिनाज्ञापालनविशिष्टोऽधिकपर्यायो यस्य वर्तते, स हीनपर्यायवतां वन्दनीयो भवति । हीनपर्यायवन्तश्च तं वन्दन्ते ।

ननु पर्यायवृद्धिर्गुणवृद्धौ कथं कारणं भवेदिति चेत् दृष्टान्तेनेदं कथयामि । समानक्षयोपशमवन्तौ समानरुचिमन्तौ समानपरिश्रमवन्तौ द्वौ साधू स्तः । तत्र यः प्रहरद्वयं यावत्स्वाध्यायं करोति, तस्य ज्ञानमधिकं भवति । यः पुनरधुना वैयावृत्यादिकं कृत्वा प्रहरमात्रं यावत्स्वाध्यायं करोति, तस्य ज्ञानं न्यूनं भवेत् । अत्र हि ह्यन्येषां कारणानां समानताऽस्ति, ततश्च कालभेद एव ज्ञानाधिकतादौ नियामको भवति । एवं यथाशक्ति जिनाज्ञापालकानां मध्येऽधिकपर्यायवतोऽगुणवत्ताऽल्पपर्यायवतश्चाल्पगुणवत्ता युक्तैव ।

यदा च द्वयोः साध्वोः क्षयोपशमे रुचौ वा तारतम्यं भवेत्, तदा कदाचित्प्रहरद्वयं स्वाध्यायं कुर्वतः सकाशात्प्रहरमात्रं स्वाध्यायं कुर्वतो ज्ञानमधिकं संभवेत् । एवं यदि पर्यायज्येष्ठोऽपि साधुर्जिनाज्ञापालनादौ प्रमादिदोषान्सेवेत्, तदा स जिनाज्ञापालनेऽप्रमादवतोऽल्पपर्यायिनः सकाशादपि हीनगुणः संभवेत् ।

तदेतत्सर्वं समालोच्य “सम्यग्जिनाज्ञापालकानां मध्ये पर्यायेण ज्येष्ठो वन्दनीयो भवति” इति मन्तव्यम् ।

व्यवहारनिश्चयनयौ प्रतिपाद्य सम्प्रति स्वीकारयोग्यं प्रमाणं दर्शयामि । तदपि शृणु । व्यवहारनिश्चय योरुभयोरप्याभिप्रायौ समादरणीयौ । यदि हि स्थूलदृष्ट्या जिनाज्ञापालकः पर्यायज्येष्ठः केनचित्प्रकारेण निश्चितमेव गुणहीनो निश्चीयते, तदा स नैव वन्दनीयः । यथा निहवाः जिनाज्ञापालका पर्यायज्येष्ठाश्च भवन्ति,

किन्तु तेषामुत्पन्नप्ररूपं निरीक्ष्य तेषु मिथ्यात्वं गुणहीनत्वरूपं निश्चित्य सुविहितास्तान् न वन्दन्ते । तथाऽत्रापि बोध्यम् । अत्र हि अधिकपर्यायरूपो व्यवहाराभिप्रायोऽस्ति । किन्तु निश्चयाभिप्रायो नास्तीति स वन्दनीयो न भवति ।

यदा तु कश्चित्साधुर्विशुद्धतमेन जिनाज्ञापालनादिनाऽन्यजिनाज्ञापालकज्येष्ठेभ्यः सकाशादधिकगुणो निश्चीयते, किन्तु स साधुर्यायहीनोऽस्ति । तदा सोऽपि ज्येष्ठानां वन्दनीयो न भवति । अत्र हि निश्चयनयस्याभिप्रायो वर्तते, किन्तु व्यवहारनयस्याभिप्रायोऽधिकपर्यायरूपो न वर्तते इत्यत्र स वन्दनीयो न भवति ।

एवं वन्दनादिविषयेषूत्सर्गतः प्रमाणमेवाङ्गीकरणीयम् । पर्यायाधिकस्याधिकगुणवत्त्वे सति तं प्रति वन्दनं उभयनयसम्मतं भवतीति तत्र प्रमाणस्वीकारो भवति । अपवादस्तु व्याख्यानकाले व्यवहारनयो गौणो भवति, निश्चयनयो मुख्यो भवतीति पर्यायहीनोऽपि पर्यायज्येष्ठैर्वन्द्यते । तथैव तथाविधकारणवशाद्गुणविहीनोऽपि पर्यायाधिको वन्द्यते । तत्र हि निश्चयनयो गौणो भवति । व्यवहारस्तु मुख्यो भवति । यथा वर्तमानकालेऽमुकत्र गच्छादौ सर्वथा गुणविहीनोऽपि ज्येष्ठः साधुर्जानानैरपि लघुभिः साधुभिर्वन्द्यते, न च तत्र ते भाववन्दनं कुर्वन्ति । तत्र व्यवहारस्य मुख्यत्वं ज्ञेयम् ॥७७॥

इत्थञ्च प्रायः प्रमाणमेवाङ्गीकरणीयमिति यत्प्रतिपादितं, तेन केषाञ्चिद्विपरीतोऽभिप्रायो निराकृतो भवति । “स च अभिप्रायः कः” इति दर्शयन् तन्निराकरणमपि प्रदर्शयति ग्रन्थकृत् ।

एण नाणगुणओ लहुओ जइ वंदणारिहो नूणं । होइ गिहत्थो वि गुणंतरेणं ति णिहलियं ॥७८॥

केषाञ्चिदभिप्रायस्तावदयं यदुत “यदि व्याख्यानकाले ज्ञानगुणेनाधिको लघुरपि साधुर्ज्येष्ठानां यदि वन्दनीयो भवेत्, तदा क्षायिकसम्यग्दर्शनगुणेनाधिकः श्रेणिकादिः क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिनां साधूनां वन्दनीयो भवेद्” इति ।

तन्निराकरणञ्चेदमेव यदुत → अत्र व्यवहारनयो मन्यते, यदुत “श्रावकः साधूनां वन्दनविधिपूर्वकं वन्दनीयो नैव भवेद्” इति । ततश्चात्र व्यवहारस्य निषेधो वर्तते । तस्मात्साधूनां गुणान्तरेणाधिकोऽपि श्रावकादिर्वन्दन-विधिपूर्वकं वन्दनीयो नैव भवतीति स्थितम् ← इति ॥७८॥

एतदेव सविस्तरं प्रतिपादयन्नाह ।

जेणेवं ववहारो विराहिओ होइ सो वि बलिअयो । ववहारो वि बलवं इच्चाइ वयणसिद्धमिणं ॥७९॥

यदि क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टयः साधवः क्षायिकसम्यग्दृष्टीन् वन्देरन् । तदा व्यवहारनयो विराधितः स्यात् ।

अत्र हि वन्दनीयस्य विचारे चत्वारो भङ्गा वर्तन्ते । तथा हि षष्ठादिगुणस्थानवान् निर्ग्रन्थवेषधारी चेति प्रथमः, यथा गौतमादयः । षष्ठादिगुणस्थानाभाववान् निर्ग्रन्थवेषधारी चेति द्वितीयः, यथा संविग्नपाक्षिकादयः । षष्ठादिगुणस्थानभाववान् निर्ग्रन्थवेषरहितश्चेति तृतीयः, यथाऽऽदर्शभवने समुत्पन्नकेवल-ज्ञानो वेषविरहितो भरतचक्री । षष्ठादिगुणस्थानाभाववान् निर्ग्रन्थवेषरहितश्चेति चतुर्थः, यथा श्रेणिकादयः ।

तत्र व्यवहारनयो प्रथमभङ्गवर्तिनमेव वन्दनीयं मन्यते । न तु चरमभङ्गत्रयवर्तिनं कमपि वन्दनीयं मन्यते । अत एव व्यवहारनयस्तृतीयभङ्गवर्तिनं केवलिनमपि वन्दनीयं न मन्यते । निश्चयनयस्तु प्रथमभङ्गवर्तिनं

तृतीयभङ्गवर्तिनञ्च वन्दनीयं मन्यते । द्वितीयभङ्गवर्तिनं चतुर्थभङ्गवर्तिनञ्च वन्दनीयं न मन्यते ।

एवञ्च प्रथमभङ्गवर्तिनं तु द्वावपि नयौ वन्दनीयं मन्येते । तृतीयभङ्गवर्तिनस्तु केवलं निश्चय एव । शेषौ तु द्वौ कोऽपि नयो न मन्यते । ततश्च क्षायिकसम्यग्दर्शनयुक्तषष्ठगुणस्थानवर्त्यपि निग्रन्थवेषविरहितः सन् यदि वन्द्यते, तदा तत्र व्यवहारनयस्य विराधनमेव भवेत् । यदि च श्रेणिकादिर्वन्द्यते, तदा तूभययोरपि विराधनं भवेत् । तस्मात् क्षायिकसम्यग्दृष्टयः श्रावकाः साधूनां वन्दनीया नैव भवन्तीति बोध्यम् ।

शिष्यः प्राह — निश्चयनयो हि मोक्षप्रापकः अतः स एव प्रधानम् । व्यवहारस्तु लोकरञ्जनपरस्तुच्छ एवेति स नैवापेक्षणीयः— इति ।

आचार्यः समादधाति — आगमे प्रतिपादितमस्ति यदुत → व्यवहारो वि हु बलवं जं छउमत्थंपि वंदइ अरहा जा होइ अणाभिन्नो जाणंतो धम्मयं एयं ← इति । तदर्थस्तु “पुष्पचुलासाध्व्यादयः केवलिनो यतश्छद्म-स्थमप्यर्णिकापुत्राचार्यादिकं वन्दन्ते, ततो व्यवहारोऽपि बलवानिति निश्चीयते । ते हि केवलिनो यावत्कालं केवलिरूपेण लोकेन न ज्ञायन्ते, तावत्कालं व्यवहारपालनं स्वधर्मं जानानाः कुर्वन्त्येव” इति । नहि ते व्यवहारखण्डनस्येच्छां कुर्युः, यतः सेच्छा मोक्षाङ्गं नास्ति । यच्च मोक्षाङ्गं न भवति, केवलिनो तत्र कुर्वन्ति । तस्मान्निश्चयनयवद्व्यवहारोऽपि स्वस्थाने बलवानिति न तदपलापः कार्यः ।

अत्र हि → केवलिनां “अहं व्यवहारं पालयामि” इतीच्छा न भवति, यत इच्छा रागरूपा भवति, केवलिनाञ्च रागो न संभवति ← इति दिगम्बरा व्याचक्षते । किन्तु तत्र युक्तम् । यतो “रागरूपेच्छा तेषां न भवति, किन्तु करुणारूपेच्छा तु तेषां संभवति” इति नन्दिवृत्तौ प्रसिद्धमेव ।

अनन्तरं प्रतिपादितं सर्वमप्युत्सर्गमार्गतोऽस्तीति बोध्यम् । अपवादमार्गतस्तु तथाविधकारणवशात्सर्वेऽपि भङ्गा वन्दनीया भवन्ति । न तत्रापवादमार्गमाश्रित्य वन्दमाना लेशतोऽपि दोषभाजो भवन्तीति विज्ञेयम् ॥७९॥

ननु यदि सर्वत्रोभयनयस्वीकारः कर्तव्यः स्यात्, तदा भवता तु व्याख्यानकाले व्यवहारनयस्य त्याग एव कृत इति कथं परस्परं विरोधो न स्यादिति शिष्याशङ्कामपनेतुं प्राक्प्रतिपादितमपि ग्रन्थकारः स्पष्टयति ।

उभयगहणा च णियणियठाणे कहियस्स सेवणं सेयं । तेण ण कत्थइ कस्सवि दोसोऽगहणे वि णायव्वो ॥८०॥

इह व्यवहारनिश्चयौ समाश्रित्यापि चत्वारो भङ्गा भवन्ति । तथा हि गुणाधिकः पर्यायज्येष्ठश्चेति प्रथमो भङ्गः, गुणाधिकः पर्यायलघुश्चेति द्वितीयः । गुणहीनः पर्यायज्येष्ठश्चेति तृतीयः । गुणहीनो पर्यायलघुश्चेति चतुर्थः । तत्रोत्सर्गतः प्रथमभङ्ग एव वन्दनीयः । अपवादस्तु स्वस्वस्थाने अन्तिमास्त्रयोऽपि भङ्गा वन्दनीया भवन्ति । तत्र व्याख्यानकाले यदि व्याख्याता साधुः पर्यायहीनो भवेत् तदा द्वितीयभङ्गवर्ती स अपवादस्तत्र वन्दनीयो भवति ।

तृतीयचतुर्थभङ्गौ च शासनरक्षादिकारणार्थमपवादतो वन्दनीयौ भवतः । ततश्चापवादतः व्यवहारनयमगृहीत्वा निश्चयमात्रं गृहीत्वा द्वितीयभङ्गवर्तिनं प्रति वन्दनकरणे न कोऽपि दोष इति व्यवस्थितम् ॥८०॥

अत्र हि संक्षेपतोऽर्थग्रहणविधिः प्रतिपादितः । ततश्च ज्ञानदर्शनोपसंपदोः प्रतिपादनं समाप्तम् । अधुना चारित्रोपसंपत्प्रतिपाद्यते ।

चरणोवसंपया पुण वैयावच्चे य होइ खमणे य । सीयणमाइवसेणं गमणं पुण अण्णगच्छम्मि ॥८१॥

वैयावृत्यार्थं विशिष्टतपःकरणार्थं वा परगच्छे गत्वा निश्रास्वीकारो क्रियते इति द्विविधा चारित्र्योपसंपद भवति ।

तत्र वैयावृत्यं कर्तुकामः साधुः प्रथमं तावत्स्वगच्छे एव ग्लानादीनां वैयावृत्यं कुर्यात् । किन्तु स्वगच्छे कदाचिद्ग्लानादयो न भवेयुः, वैयावृत्यकरा वा बहवो भवेयुः, तदा स वैयावृत्यं कर्तुं नावसरं प्राप्नुयात् । ततश्च स वैयावृत्यकरः स्वगच्छे वैयावृत्यसम्बन्धिन्यां सामाचार्यामवसीदेत् । अन्येन वा केनचित्कारणेन स्वगच्छे वैयावृत्यकरणमशक्यं स्यात् । तदा परगच्छे गत्वा निश्रां स्वीकृत्य तत्राचार्यादीनां वैयावृत्यं क्रियत इति वैयावृत्यमाश्रित्योपसंपत्संभवति ।

यद् वा कश्चिद्ग्लानो वृद्धो वा साधुः स्वगच्छे तथाविधानां वैयावृत्यकरणामभावात् सम्यग्वैयावृत्यमलभमानोऽवसीदेत् । ततश्च स यत्र गच्छे बहवो वैयावृत्यकरा भवन्ति, तत्र गत्वा निश्रां स्वीकृत्य तेषां वैयावृत्यं स्वीकरोति, समाधिञ्च प्राप्नोतीत्येवंरीत्याऽपि वैयावृत्यमाश्रित्योपसंपत्संभवति ।

एवमष्टमादितपः कर्तुमिच्छन्स्वगच्छे तथाविधानुकूलतामलभमानो मुनिरन्यत्र गच्छे निश्रां स्वीकृत्य करोतीति तपःकरणमाश्रित्योपसंपत्संभवति ॥८१॥

तत्र प्रथमं वैयावृत्योपसंपदविषयिणीं व्यवस्थामाह ।

आगंतुगो य पुराणओ अ जइ दोवि आवकहियाओ । तो तेसु लब्धिमतो ठप्पो इयरो अ दायव्वो ॥८२॥

अह दो वि लब्धिमंता दिज्जइ आगंतुओ च्चिय तयाणं । तदणिच्छाए इयरो तदणिच्छाए अ तच्चाओ ॥८३॥

इयरोसु वि भंगेसु एवं विवेगो तहेव खमणे वि । अविगिद्धविगिद्धम्मि य गणिणा गच्छस्स पुच्छाए ॥८४॥

यदाऽन्यगच्छादागतः कश्चित्साधुराचार्यं निवेदयति यथा “अहं भवतां वैयावृत्यं कर्तुमिच्छामि” इति । तदा यदि जीर्णो वैयावृत्यकरोऽभिनवश्च वैयावृत्यकरो द्वावपि यावज्जीवं वैयावृत्यं कर्तुमनाः भवेताम्, तदा यो लब्धिमान्स स्ववैयावृत्यार्थं स्थापनीयः, अन्यश्चालब्धिमानुपाध्यायादिभ्यो दातव्यः । यदि जीर्णो वैयावृत्यकरो नैव भवेत्, तदा तु नूतनः स्थाप्यत एव । न तत्र कोऽपि विकल्पः ।

यदि द्वावपि साधू लब्धिमन्तौ भवतः, तदा जीर्णः स्ववैयावृत्ये स्थाप्यते । अभिनवस्तूपाध्यायदिभ्यो दीयते । यतो जीर्णो वैयावृत्यकरः आचार्याणां कार्येषु प्रगुणोऽस्ति । आचार्याणामाशयञ्च जानाति । आचार्या अपि तस्य स्वभावादिकं जानन्ति, ततश्च स एव तत्र स्ववैयावृत्ये स्थाप्यः ।

यदि हि नूतनो वैयावृत्यकरः आग्रहं कुर्याद् यथा “अहं भवतामेव वैयावृत्यं कर्तुमिच्छामि, नोपाध्यायादीनाम्” इति, तदा जीर्णः साधुरुपाध्यायादिभ्यो प्रीतिपूर्वकं दीयते यथा जीर्णस्य दुःखं न भवेत् । अभिनवश्च स्ववैयावृत्ये स्थाप्येत । किन्तु जीर्णोऽपि साधुर्यद्वाग्रहं कुर्यात् यथा “नाहं भवन्तं विमुच्यान्यत्र वैयावृत्यं कर्तुं गच्छामि” इति । तदाऽभिनवस्य त्याग एव कर्तव्यः ।

यदि जीर्णो वैयावृत्यकरो यावज्जीवं वैयावृत्यं कर्तुमना अस्ति, नूतनश्च न तथा । किन्तु कञ्चित्कालं यावद

वैयावृत्यं कर्तुमनाः भवेत्, तदाऽपि पूर्ववदेव बोध्यम् । केवलमत्रैतावान्विशेषो यदुत “जीर्णो वैयावृत्यकर आग्रहवान् नाचार्यवैयावृत्यं त्यक्तुमिच्छेत्, न वोपाध्यायादीनां वैयावृत्यं कर्तुमिच्छेत्, तदा स कञ्चित्कालं यावद् विश्रामणं कार्यते । यदा तु नूतनस्य वैयावृत्यकालः समाप्तो भवति, तदा स जीर्णः पुनर्वैयावृत्ये स्थाप्यते । यदि च जीर्णः साधुविश्रामणमपि नेच्छेत्, तदा तु नूतनो वैयावृत्यकरः परित्याज्य एव” इति ।

यदि जीर्णो वैयावृत्यकर इत्वरकालिको भवेत्, अभिनवस्तु यावत्कथिकः । तदा जीर्णस्य वैयावृत्यकालो यावन्न समाप्तो भवेत्, तावन्नूतन उपाध्यायादीभ्यो दीयते, जीर्णस्य काले संपूर्णे तु नूतनः स्ववैयावृत्ये स्थाप्यते ।

यदि हि द्वावपीत्वरकालिकौ स्तः, तदापि पूर्ववदेवावगन्तव्यम् । तत्राप्येकः स्ववैयावृत्ये स्थाप्यते । अपरश्चोपाध्यायादिभ्योऽवधिकालं यावद् दीयते ।

एषा वैयावृत्योपसंपत्कथिता ।

अधुना तपःकरणोपसंपद् व्याख्यायते ।

तत्र क्षपकापरनामा तपस्वी द्विविधो भवति इत्वरो यावत्कथिकश्च । य उत्तरकालेऽनशनं करिष्यति, स क्षपको यावत्कथिको भवति । यस्त्वनशनकर्ता नास्ति । स इत्वरः कथ्यते । सोऽपि द्विविधः, विकृष्टक्षपकोऽविकृष्टक्षपकश्च । तत्राष्टमादिक्षपको विकृष्टक्षपको भण्यते । चतुर्थषष्ठक्षपकः पुनरविकृष्टक्षपक उच्यते । तत्रायं विवेकः कर्तव्यः - योऽविकृष्टक्षपकोऽस्ति, तमाचार्यः पृच्छति यथा - “चतुर्थषष्ठपारणके त्वं कीदृशो भविष्यसि ?” इति यदि स वदेत् - “चतुर्थस्य षष्ठस्य वा पारणकेऽहं ग्लानोपमो भविष्यामि” इति तदाऽऽचार्यस्तं प्रतिषिध्येत् → तव चतुर्थादितपःकरणमयुक्तं, स्वाध्यायवैयावृत्यादावेव यत्नं कुरु ← इति । विकृष्टक्षपकं प्रत्यप्ययमेव विधिर्दृष्टव्यः ।

अत्रान्ये तु व्याचक्षते → योऽविकृष्टक्षपकोऽस्ति, तं प्रत्ययं प्रतिपादितो विधिर्युक्त एव । किन्तु यो विकृष्टक्षपको भवति, स त्वष्टमादिपारणके ग्लानसदृशतामनुभवन्नपि न निवारणीयः, किन्तु ग्रहीतव्यः ← इति ।

यो पुनर्मासादिक्षपको यावत्कथिको वा भवेत्, स स्वीक्रियते एव ।

तत्राप्याचार्येणायं विधिः समादरणीयो यदुत → गच्छवर्तिनः साधून्प्रति पृच्छन् कर्तव्या यथा “अमुकः साधुस्त्र गच्छे तपःकरणार्थं निश्रास्वीकाराय समागतोऽस्ति, यूयं तावद्वदत किं स स्वीक्रियते न वा ?” इति । यदि ह्याचार्यो गच्छमनापृच्छयैव समागतं साधुं स्वीकुर्यात्, तदा सामाचारीविराधनाऽऽचार्यस्य भवति । यत आचार्येण गच्छं प्रति पृच्छन् न कृता । ततश्चार्येणासंदिग्धाः साधवः समागतस्य तपस्विनो वस्त्रप्रतिलेखनादिरूपं वैयावृत्यं न कुर्युः । ततश्च स क्षपकोऽवसीदेत् । तस्मादवश्यमाचार्येण गच्छं प्रति पृच्छन् कर्तव्या । यदि तत्राचार्येण पृष्टाः साधवः ब्रूवते यथा “अस्माकं गच्छे एकस्तावत्क्षपकोऽस्त्येव । यद्वाऽधुना वैयावृत्यकराः अस्माकं समीपे न सन्ति । तस्मादधुनाऽस्य स्वीकारो नोचितः । यथोचितकालेऽस्य वैयावृत्यं करिष्यामि” इति । तदाऽऽचार्यः समागतं क्षपकं वदेत् → प्रतीक्षस्व, अमुककालानन्तरं तव वैयावृत्यमेते करिष्यन्ति ← इति । यदि च साधवः कुतश्चित्कारणात्सर्वथा समागतं साधुं नेच्छन्ति, तदा तु गच्छाचार्येण तस्य त्याग एव कर्तव्यः । गच्छवासिनां साधूनामिच्छामतिक्रम्याचार्यः समागतसाधुं स्वीकर्तुं नार्हो भवति । यदि च गच्छे विशालो भवेत्

विशिष्टनिर्जरार्थी च भवेत्, बहवो वैयावृत्यकरास्तत्र स्युः, गच्छश्च समागतसाधोवैयावृत्यार्थमुत्साहवान्भवेत् । तदाऽऽचार्यः समागतं क्षपकं स्वीकुर्यात् एव ।

यदि चोपर्युक्तविधिना स्वीकृतस्य क्षपकस्य वैयावृत्यं पश्चादनाभोगतः प्रमादतो वा गच्छवासिनः साधवो न कुर्युः, तदाऽऽचार्येण ते सम्यक्प्रेरणीया यथा → भवतामनुज्ञां गृहीत्वैव मयाऽस्य स्वीकारः कृतः, अधुना च भवन्तोऽस्य वैयावृत्ये प्रमादं कुर्वन्ति । नचैतद्युक्तम्, कुरुत महतादरेणास्य वैयावृत्यम् → इत्यादि ।

एवमेव समागतः साधुर्यज्ज्ञानतपःकरणादिकारणमाश्रित्यात्र निश्रां स्वीकृतवान्, तदेव कारणं यदि सम्यङ्न पूरयेत् । तत्र प्रमादं कुर्यात् । स्वाध्यायं न कुर्यात् । तपो वा न कुर्यात् । तदाऽऽचार्येण तस्य स्मरणा क्रियते । यथा “भो साधो ! त्वममुकग्रन्थस्याभ्यासार्थमत्र स्वगच्छं त्यक्त्वा समागतोऽसि । अमुकं वा तपः कर्तुमत्र समागतोऽसि । मया च तदर्थमेव तुभ्यं निश्रा प्रदत्ता । अधुना च त्वं तत्रैव ग्रन्थाभ्यासे तपसि वा प्रमाद्यसि । तत्र युक्तमेतद्भवादृशम्, कुरुष्व समीहितम् तपोऽभ्यासादिकम् ← इत्यादि ।

यदि हि निश्रादानानन्तरं ज्ञायते यदुत “समागतः साधुरत्यविनीतोऽस्ति, तदा तु विलम्बमकृत्वा तस्य त्याग एव क्रियते । एवं यत्कारणमाश्रित्य तेन निश्रा स्वीकृता, तस्याभ्यासादिकारणस्य समाप्तावपि स त्यज्यत एव । न तु तत्रैव रक्ष्यते” इति संक्षेपतोऽयं विधिः प्रतिपादितः ॥८२-८३-८४॥

प्रतिपादिता सर्वाऽप्युपसंपत्सामाचारी । एषा च तदाऽवगन्तव्या, यदा साधवः साधूनामेव निश्रां स्वीकुर्वन्ति ।

अधुना तु साधुना या गृहस्थोपसंपत्स्वीक्रियते, सा प्रतिपाद्यते ।

खणमपि मुणीण कप्यद् णेव अदिन्नोगहस्स परिभोगो । इयराजोगे गेज्झो अवग्गहो देवयाए वि ॥८५॥

यस्य स्थानस्य परिभोगार्थमनुज्ञा तत्स्थानस्वामिना साधुभ्यो न दीयते, तत्स्थानस्य स्थानोपवेशनादिरूपः परिभोगो मुनीनां क्षणमपि न युक्तः । यतः स्वामिनाऽदत्तस्य स्थानस्य परिभोगे तृतीयमहाव्रतस्यातिक्रमो भवति । ततश्च भिक्षाटने विहारदौ वा वृष्टिपातश्रमादिकारणवशात् कुत्रचिद्गृहादौ स्थातव्यं स्यात्, तदा तद्गृहादीनां स्वामिनोऽनुज्ञां गृहीत्वैव तत्र स्थानोपवेशनादिकं करणीयं भवति । अत एव सायंकाले वृक्षस्याधस्ताज्जलपानार्थमुपवेशनकाले सुविहिता मुनयस्तत्रस्थानां जनानामनुज्ञां गृह्णन्ति । यदि कोऽप्यन्यस्तत्र नास्ति, तदा “अणुजाणह जस्सुग्गहो” इति वचनमुच्चार्य देवतादीनामनुज्ञां गृह्णन्ति । पश्चादेव तत्स्थाने जलपानविश्रामादिकं कुर्वन्ति ।

किं बहुना ? सर्वत्र यत्स्थानस्य परिभोग इष्यते, तत्स्थानस्य स्वामिनस्तत्स्थाने स्थितानां वाऽनुज्ञां गृहीत्वैव तत्र स्थानोपवेशनादिरूपः परिभोगः कर्तव्यः, न त्वन्यथा । यदि च तत्स्थानस्य शून्यगृहादेः स्वामी तत्र न दृश्यते, अन्योऽपि कश्चित्त्र नास्ति, तदा तत्स्थानस्याधिष्ठात्री या क्षेत्रदेवताऽस्ति, तस्या अनुज्ञा ग्रहीतव्या । साऽचानुज्ञा “अणुजाणह जस्सुग्गहो” इति वचनोच्चारेण गृह्यते ॥८५॥

एषा गृहस्थोपसंपत्प्रतिपादिता ।

दशम्युपसम्पत्सामाचारी समाप्ता ।

तदेवं सामाचारीप्रकरणमनुसृत्य सरलभाषायां दशापि सामाचारी निगदिता ।

अथोपसंहरति ।

एवं सामाचारी कहिया दसहा समासओ एसा । जिणआणाजुत्ताणं गुरुपरतंताण साहूणं ॥८६॥

ये साधवो जिनाज्ञायुक्ता गुरुपरतन्त्राश्च भवन्ति, तेषामेव संक्षेपतः प्रतिपादिता दशधा सामाचारी भवन्ति । नान्येषाम् । न हि जिनाज्ञापालनरहितानां गुरुपरतन्त्ररहितानां वा सामाचारीपालनं संभवति । तत्संभवेऽपि मिथ्यैव भवतीति बोध्यम् ।

ननु गुरुपरतन्त्रमपि गरीयसी जिनाज्ञैवास्ति । ततश्च “जिनाज्ञायुक्तानाम्” इत्येव पदं ग्रहीतव्यम्, तेनैव गुरुपरतन्त्रस्यापि ग्रहणं भविष्यति । ततश्च “गुरुपरतन्त्राणाम्” इति पदं निरर्थकमिति चेन्न, केचित्स्वच्छन्दा मूढा वा साधवो द्रव्यक्षेत्रकालभावादिविषमतामाश्रित्य गुरुणा प्रतिपादितमापवादिकवचनं जिनाज्ञाविरुद्धं मत्वा गुरुं त्यक्त्वा जिनाज्ञापालने रता भवन्ति । यथा महति गच्छे गोचरीदोषान्संभाव्य केचिन्मूढा निर्दोषगोचरीरूपां जिनाज्ञां पालयितुं गच्छत्यागं कुर्वन्ति । ततश्च ते स्वयमात्मानं जिनाज्ञायुक्तमेवाभिमन्यन्ते । अतस्तेषां मिथ्याबुद्धिमपनेतुं “गुरुपरतन्त्राणाम्” इति पदमप्यावश्यकम् । ततश्च तत्पदं दृष्ट्वा “न वयं जिनाज्ञायुक्ता अपि गुरुपरतन्त्राः, तस्मादस्माकमेषा दशधा सामाचारी न भवेत् । ततश्च तदभावे वयं जिनाज्ञाविरहिता एव सज्जाताः” इत्यादि विचिन्त्य मिथ्याबुद्धिमपहाय गुरुपरतन्त्रं बिभ्रति । एवञ्च न तत्पदं व्यर्थम् ।

ननु तर्हि “गुरुपरतन्त्राणाम्” इत्येव पदं वक्तव्यम् । “जिनाज्ञायुक्तानाम्” इति पदं व्यर्थमेव । यतो गुरुपरतन्त्राः साधवो जिनाज्ञायुक्ता एव भवन्तीति चेत् अहो शिष्य ! त्वं साम्प्रतसाधूनां वक्रतां न जानासि, ते हि विहारकरणादिरूपां सर्वां गुर्वाज्ञां स्वीकुर्वन्ति, पालयन्ति च । तावन्मात्रेणात्मानं गुरुपरतन्त्रं मन्यन्ते । किन्तु विहारदौ समितिगुप्तिपालनादिरूपायां जिनाज्ञायामत्यन्तं प्रमादिनो भवन्ति । कदाचिन्निष्ठुरा भवन्ति । ते हि वस्त्रप्रक्षालनप्रतिलेखन-गोचर्यानयनादिरूपां गुरुभक्तिं कृत्वाऽऽत्मानं गुरुपरतन्त्रं गुरुभक्तञ्च मन्यन्ते । किन्तु तस्यां भक्तौ यतनादोषवर्जनादिकमकुर्वाणास्ते जिनाज्ञां न पालयन्ति । ततश्च यदि “जिनाज्ञायुक्तानाम्” इति पदं नोच्येत, तदा ते ह्यात्मानं गुरुपरतन्त्रं जानाना सामाचारीमन्तमपि जानीयुः । ततश्च मिथ्याभिमानिनां तेषामहितमेव स्यात् । तस्मात्तेषां भ्रममपनेतुं “जिनाज्ञायुक्तानाम्” इति पदं कथितम् । तच्च दृष्ट्वा सम्यग्बोधं प्राप्य जिनाज्ञायामप्यप्रमादं बिभ्राणास्ते शीघ्रं परमपदं प्राप्नुयुरिति ग्रन्थकृदभिप्रायः ॥८६॥

ननु “कीदृशस्य साधोरियं दशधा सामाचार्यैकान्तिकमात्यन्तिकञ्च फलं दद्याद् ?” इति जिज्ञासायामाह ।
अज्झप्पज्झाणरयस्सेसा परमत्थसाहूणं होइ । मग्गमि चैव गमणं एयगुणस्सणुवओगेऽवि ॥८७॥

यो मुनिरध्यात्मध्यानरतो भवति, बहिर्मुखतां त्यक्त्वाऽन्तर्मुखो भवति । परेषां वृत्तान्तानां श्रवणे बधिरः, परेषां वृत्तान्तानां दर्शनेऽन्धः, परेषां वृत्तान्तानां कथने मूको भवति । तस्येयं दशधा सामाचारी परमार्थस्य=मोक्षस्य साधनं भवति ।

तदुक्तमध्यात्मसारे ज्ञानगर्भितवैराग्यलक्षणप्रतिपादनावसरे महोपाध्यायैः “चेष्टा परस्य वृत्तान्ते मूकान्धबधिरोपमा । उत्साहः स्वगुणाभ्यासे दुःस्थस्येव धनार्जने” इति । तथा वैराग्यकल्पलतायां तैरेव → आसक्तिमानात्मगुणोद्यमेऽन्यकथाप्रसङ्गे बधिरान्धमूकः । क्रियासहस्रासुलभं लभेत, निर्ग्रन्थमुख्यं स्वदयाविलासं ← इति । तथाऽध्यात्मोपनिषदि तैरेव → आत्मप्रवृत्तावतिजागरुकः, परप्रवृत्तौ बधिरान्धमूकः, सदा चिदानन्दपदोपयोगी, लोकोत्तरं साम्यमुपैति योगी ← इति प्रतिपादितम् ।

त्रिषु स्वोपज्ञेषु ग्रन्थेष्वेकमेव पदार्थमभिदधाना उपाध्याया दर्शयन्ति यदुत → परेषां वृत्तान्तेषु बधिरान्धमूकः

स्वगुणार्जने चातिजागरुको महामुनिरेव शीघ्रं चास्त्रिपरिणामवृद्धिं प्राप्नुवन्परमपदं प्राप्नोति ← इति ।

यस्तु दशधा सामाचारी परिपालयन्नपि परेषां वृत्तान्तानुत्कण्ठेन मनसा शृणोति, महतोऽस्त्रासेन प्रतिपादयति, तेषामेव दर्शने समुत्सुको भवति । आत्मगुणानामर्जनेऽत्यादरवान्न भवति । स बहिर्मुखतां बिभ्रदन्तर्मुखतां परित्यजन् न दशधा सामाचारीपरिपालनस्य फलं परमपदं शीघ्रं प्राप्नोति । प्रत्युत विलम्बेन लभते ।

किं बहुना ? बहिर्मुखतैव महत्तमोऽपराधः, अन्तर्मुखतैव च महत्तमो गुणः ।

ननु सामाचारीषु लीनोऽप्यनाभोगवशात्कर्मबन्धं करोत्येव । ततश्च तद्ध्ययनं कथं मोक्षाभिमुखं वक्तुं शक्येतेति चेत् यो हि यस्मिन्कर्मणि निरन्तराभ्यासवान् भवति, स तादृशं दृढसंस्कारमाप्नोति, येनानुपयोगदशायामपि स अभ्यासानुसारिणीमेव प्रवृत्तिं विदधाति । किं कोऽपि जनो भोजनकालेऽन्यत्किञ्चिच्चिन्तयन्नप्यनाभोगतोऽपि कवलं श्रोत्रे नेत्रे नासिकायां वा प्रक्षिपन्दृष्टः ? किं वा शीघ्रं गच्छन्कोऽप्यनाभोगतोऽपि पादौ उपरि कृत्य हस्तावधस्तात्कृत्य चलन्दृष्टः ? निरन्तराभ्यासो खलूपयोगाभावेऽपि पूर्ववदेव प्रवृत्तिं जनयति । एवमेवानाभोगतोऽपि सामाचारीषु दृढाभ्यासवान्साधुः सामाचार्युल्लङ्घनं नैव करोति । प्रत्युत सामाचार्यानुसारिणीमेव प्रवृत्तिं विदधाति । ततश्च तस्यानाभोगनिमित्तकमपि कर्मबन्धनं न भवति, प्रत्युत प्रतिक्षणं निर्जैव । तथा च क्रमशः परमपदप्राप्तिरिति न कश्चिद् दोषः ।

“यस्य हि परमपदप्राप्तिरासन्ना भवति, तस्यैव तथाविधो दृढाभ्यासो दृढसंस्कारोऽनाभोगतोऽपि मार्गानुसारिणी प्रवृत्तिश्च भवति, न पुनरितरेषाम्” इति योगिनो विदन्ति ॥८७॥

प्रकृतकारियां जिनशासनस्य सर्वोत्कृष्टं रहस्यं निगदति ग्रन्थकृत् ।

किं बहुना इह जह जह रागदोसा लहुं विलिज्जन्ति । तह तह पयट्ठिअव्वं एसा आणा जिणिंदाणं ॥८८॥

किं बहुना कथितेन ? बहुजल्पने कदाचित्श्रोतारः उद्वेगं प्राप्नुयुः, कदाचिद्वा “किमत्र तत्त्वम्” इत्यत्रैव विमूढा भवेयुः । तस्मादत्र द्वादशाङ्ग्याः सारमेव प्रतिपादयामि । स चायम् । “इह जगति यथा यथा रागद्वेषौ मायालोभ-क्रोधमानरूपौ क्षयं गच्छतः । तथा तथा प्रयत्नः कर्तव्य” इति हि जिनेन्द्राणामाज्ञा ।

“अमुकं कार्यमवश्यं कर्तव्यमेव, अमुकं वाऽपराधरूपं कार्यं नैव कर्तव्यम्” इत्येकान्तो जिनेश्वराणां शासने नास्ति । किन्तु “यथा यथा रागद्वेषौ क्षयं गच्छतः, तथा तथा प्रवृत्तिः कर्तव्या” इत्येवैकान्तोऽस्ति । प्रायश्च प्रतिपादितायाः सामाचार्याः परिपालनादेव रागद्वेषौ क्षयं गच्छत इति दशधा सामाचारी रागद्वेषक्षयार्थमेव मया प्रतिपादितेति भावः ॥८८॥

अथ ग्रन्थोपसंहारं कुर्वन्नाह

इअ संथुओ महायस ! जगबन्धव ! वीर ! देसु मह बोहिं ।

तुह थोत्तेण धुव च्चिय जायइ जसविजयसंपत्ती ॥८९॥

हे महायशस्विन् ! हे जगद्बान्धव ! हे वीर ! सामाचारीनिरूपणद्वारा मया संस्तुतस्त्वं मह्यं सम्यक्त्वं परभवे जिनधर्मयुक्ते कुले जन्म च देहि । तवानेन स्तोत्रेण मम सर्वत्र यशसः सर्वत्र विजयस्य च प्राप्तिरवश्यं जायते ॥८९॥

शिवमस्तु सर्वजगतः ।

समाप्तेयं दशविधचक्रवालसामाचारी

સંયમ રંગ લાગ્યો

(દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીઓ)

(૬) આપૃચ્છા સામાચારી

ગોચરી જવું, વિહાર કરવો, સ્થંડિલ-માત્રુ જવું, સ્વાધ્યાય કરવો, કોઈ સંયમીની વૈયાવચ્ચ કરવી, દેરાસર જવું, બપોરે કે રાત્રે સંધારો કરવો, ગોચરી વાપરવી વગેરે વગેરે તમામ સાધુજીવનના યોગો શરૂ કરતા પહેલા ગુરુની પાસે એ કાર્ય કરવાની રજા લેવી એ આપૃચ્છા સામાચારી કહેવાય.

અહીં ‘પૃચ્છા’ સામાચારી નથી બતાવી પરંતુ ‘આપૃચ્છા’ સામાચારી બતાવી છે. સંસ્કૃતમાં ‘આ’ શબ્દ મર્યાદા અને અભિવિધિ એમ બે અર્થમાં આવે છે એટલે (૧) તમામ કાર્યોમાં વિનયપૂર્વક પૂછવું એ આપૃચ્છા સામાચારી. (૨) એક પણ કાર્યમાં ન પૂછવું એવું ન બને એ રીતે સર્વકાર્યોમાં પૂછવું એ આપૃચ્છા સામાચારી. આ પ્રમાણે અર્થ થશે.

કેટલાક સંયમીઓ ગુરુને તે તે કામો કરતા પહેલા પૂછે તો ખરા પણ એમાં યોગ્ય વિનય નથી હોતો. એ પૂછવાની રીત જ એવી હોય કે ગુરુને હા ન પાડવી હોય તો ય ‘હા’ પાડવી પડે. દા.ત. કોઈક શિષ્યે રઘુવંશાદિ કાવ્યો ભણવા હોય તો એ પુસ્તક કઢાવી લે. જેની પાસે ભણવાનું છે. એની સાથે બધું નક્કી કરી લે અને પછી ગુરુ પાસે જઈને કહે કે, “હું આમની પાસે કાવ્યો શરૂ કરું છું.” હવે બધું નક્કી થઈ ગયા પછી ગુરુ શું બોલે ? ઈચ્છા ન હોય તો પણ હા પાડી દે. ખરેખર તો આમાં વિનય તો નથી જ પણ પૃચ્છા ય નથી. પૃચ્છા એટલે પ્રશ્ન અને પ્રશ્ન પૂછવાની પદ્ધતિ જુદી જ હોય. ચોપડી લાવ્યા પહેલા જ ગુરુ પાસે જઈને પૂછવું જોઈએ કે “ગુરુજી ! હું રઘુવંશ ભણું ? આ સંયમી તૈયાર છે તો એમની પાસે ભણું ? આપની સહર્ષ અનુમતિ હોય તો જ મારે ભણવું છે.” અત્યારે ઘણા સંયમીઓ તો ગુરુને કંઈ જણાવતા જ નથી. જેઓ વળી જણાવે છે તેઓ પ્રશ્ન નથી કરતા પણ માત્ર વિધાન જ કરે છે. આ બધું આપૃચ્છા સામાચારીમાં ન આવે.

એમ કાપ કાઢવા માટે સવારે ગરમ પાણી લઈ આવે, સર્ફમાં કપડા પલાડી દે અને પછી ગુરુને કહે કે “આજે હું કાપ કાઢું છું”... આ પણ યોગ્ય નથી. ખરેખર તો પાણી લાવતા પહેલા જ ગુરુને પૂછવું પડે કે “આજે કાપ કાઢવાની ભાવના છે. તો હું કાઢું ?” એની ગુરુ રજા આપે તો જ પછી પાણી લેવા જવાય, કપડા પલાડાય, કાપ કઢાય.

આ બધાનો સાર એ જ કે કોઈપણ કાર્ય શરૂ કરતા પહેલા જ ગુરુની પાસે પ્રશ્ન રૂપે એ કાર્ય કરવાની અનુમતિ માંગવી. અને એ વખતે સંયમીની ભાષા એવી હોવી જોઈએ કે ગુરુએ ના પાડવી હોય તો બેધડક ના પાડી શકે. ગુરુને એવો ડર ન જ રહેવો જોઈએ કે “જો આને આ કામની ના પાડીશ તો એને ખોટું લાગશે.” આવા પ્રકારની નમ્ર ભાષા, વિનયવાળી ભાષાપૂર્વક શિષ્ય પૂછે તો જ એ આપૃચ્છા સામાચારી કહેવાય.

આ તો “આ” શબ્દનો મર્યાદા અર્થ બતાવ્યો. હવે “આ” શબ્દનો બીજો અભિવિધિ અર્થ જોઈએ.

કેટલાંક સંયમીઓ એવા હોય કે મોટી-મોટી વાતોમાં ગુરુને પુછીને જ કામ કરે. અને નાની વાતોમાં ગુરુને ન પુછે. દા.ત. કોઈ શ્રાવક પાસે બે-પાંચ રૂ.ની બોલપેન મંગાવવી હોય, દેરાસર જવું હોય, ઠલ્લે-માત્રુ જવું હોય તો આ બધી નાની બાબતોમાં ગુરુને ન પૂછે. પરંતુ ૫૦મી ઓળી શરૂ કરવી હોય, કોઈક પુસ્તક છપાવવું હોય, ફોન-ફેક્સ કરાવવા હોય તો આ બધા મોટા કાર્યો ગુરુને પુછીને કરે. આ સંયમીઓ નાની બાબતોમાં ગુરુને પૂછતા નથી. એમાં ઉપેક્ષા કરે છે. એટલે તેઓ તમામે તમામ કાર્યોમાં ગુરુને પૂછનારા નથી બનતા. અને

માટે તેઓ મોટા કાર્યોમાં ગુરુને પૂછતાં હોવાં છતાં આપૃચ્છા સામાચારીના પાલક ન ગણાય. દા.ત. કુલ ૧૦૦ કામોમાંથી ૯૦ કામો નાના છે, એમાં તેઓ ગુરુને પૂછતા નથી. અને ૧૦ મોટા કામોમાં પૂછે છે. તો એ ૧૦ મોટા કામોમાં કરાતી પૃચ્છા એ પૃચ્છા જ ગણાશે. આપૃચ્છાસામાચારી ન ગણાય.

તો કેટલાંક માયાવી સંયમીઓ એવા હોય કે નાની-નાની બાબતોમાં ગુરુને બધું પૂછે. જેમાં ગુરુની રજા મળવાની જ હોય એવા કાર્યો ગુરુને પૂછીને કરે. પરંતુ મોટા મોટા કાર્યો ગુરુને પૂછ્યા વિના કરે. કેમકે એ કાર્યોમાં ગુરુની રજા ન મળવાનો કે પોતાની છાપ ખોટી પડવાનો ભય આ સંયમીઓને સતાવતો હોય છે. દા.ત. સંસારી ભાઈ-પિતા મળવા આવ્યા હોય તો સંયમી ગુરુને પૂછે કે “આ લોકો બહારગામથી આવ્યા છે. મારે એમની સાથે વાતચીત કરી શકાય?” ગુરુ તો લગભગ હા જ પાડવાના. ઉપરથી ખુશ થવાના કે “મારો શિષ્ય કેવો સંયમી, વિનયી છે. મને પૂછ્યા વિના પોતાના પિતાજી સાથે પણ વાતચીત નથી કરતો.” એમ ઠલ્લે-માત્રુ, દેરાસર, સહવર્તી સાધુ પાસેથી મુહપત્તી લેવી વગેરે જીણી જીણી બધી બાબતો ગુરુને પૂછીને જ કરે. આના કારણે આ માયાવી સંયમીની છાપ એક વિનયી, સંયમી તરીકેની ગુરુના હૃદયમાં અને ગચ્છમાં પડે. પણ આ સંયમી કો'કને ફોન-ફેક્સ કરાવવા હોય, કો'ક બહેનો સાથે વાતચીત કરવી હોય, ઘી-દૂધ વગેરે વસ્તુઓ વધુ પ્રમાણમાં વાપરવી હોય... તો આ બધા કાર્યો ગુરુને પૂછ્યા વિના ખાનગીમાં જ પતાવે. આ સંયમી પણ મોટા કાર્યોમાં ગુરુને પૂછતો ન હોવાથી નાના કાર્યોમાં ગુરુને પૂછે તો પણ એ માત્ર પૃચ્છા જ ગણાશે. એ સંયમી આપૃચ્છાસામાચારીનો પાલક ન ગણાય.

ઓ શિષ્ય ! શાસ્ત્રકારોએ માત્ર એક ‘આ’ શબ્દ મુકીને આપણા કેટલા બધા દોષોને પ્રગટ કરી દીધા છે ! આપણી કેટલી બધી ભ્રમણાઓને ભાંગી નાંખી છે !

એટલે નાના કે મોટા તમામે તમામ કાર્યોમાં એ કાર્યો શરૂ કરતા પહેલા જ અત્યંત વિનયપૂર્વક ગુરુને પ્રશ્નવાક્ય સ્વરૂપે એ કાર્ય કરવા અંગે પૃચ્છા કરવી એ આપૃચ્છા સામાચારી કહેવાય. એમ નક્કી થયું.

આ તો ‘આ’ શબ્દને લઈને સામાન્યથી વ્યાખ્યા બતાવી.

આપૃચ્છાસામાચારીમાં મુખ્યત્વે ત્રણ બાબતો હોવી જોઈએ.

(૧) એ આપૃચ્છા ગુરુને કરવાની છે.

(૨) ગુરુ પ્રત્યેના ભક્તિભાવ રૂપ શુભપરિણામ પૂર્વકની એ પૃચ્છા હોવી જોઈએ.

(૩) જે આપૃચ્છા કરવાની છે. એ પોતાના આત્માને હિતકારી એવા જ કાર્યની કરવાની છે.

આ ત્રણમાંથી એકપણ ન હોય તો આપૃચ્છા ન ગણાય.

દા.ત. દેરાસર, સ્થંડિલ જતી વખતે નાના સાધુ કે મિત્ર સાધુ વગેરેને કહીને જઈએ કે “હું દેરાસર...જાઉં છું.” તો એ આપૃચ્છા સામાચારી ન ગણાય. કેમકે એ સંયમીએ ગુરુને પૂછ્યું નથી.

એમ ગુરુને પૂછે, બહારથી ખૂબ વિનયપૂર્વક પૂછે. પણ અંદર ગુરુ પ્રત્યે અરુચિ, અસદ્ભાવ, તિરસ્કારની લાગણી હોય. માત્ર કપટ, પોતાનું કામ કઢાવી લેવાની જ એક માત્ર ઈચ્છાથી ગુરુને પૂછતો હોય તો એ આપૃચ્છાસામા. ન ગણાય.

તથા કોઈક સંયમી ગુરુને પૂછે કે, “અમુક સંયમીને આવતી કાલથી ઓળી કરવાની ભાવના છે. અમુક સંયમીને પંડિતજી પાસે સંસ્કૃત શરૂ કરવું છે. અમુક સંયમી આજે આખા ગચ્છનું બધું પાણી લાવવા માંગે છે. તો એ તે પ્રમાણે કરે?” આ બધી પૃચ્છા એ પુછનાર માટે આપૃચ્છા ન ગણાય. કેમકે એણે તો બીજા સંયમીઓના હિતકારી કાર્યોની પૃચ્છા કરી છે. પોતાના હિતકારી કાર્યોની પૃચ્છા નથી કરી.

કો'ક સંયમી ગુરુને પૂછે કે “અમુક પરિચિત સાધ્વીજીઓ મને ખાનગીમાં પાંચ મિનિટ મળવા માંગે છે તો હું મળું ?, મારે એક ટ્રસ્ટ ઉભું કરવું છે, તો હું કરું ?, મારે ફોન કરીને મારા ભાઈને અહીં બોલાવવો છે. મને એને મળવાની ઈચ્છા થઈ છે, તો ફોન કરું ?, મારા સ્વજનો વંદન કરવા બહારગામથી આવ્યા છે. સાથે મીઠાઈના બોક્સ લાવ્યા છે. ખૂબ વિનંતિ કરે છે. વહોરું ?.... આ બધી પૃચ્છા આપૃચ્છા ન ગણાય, કેમકે આ બધા કાર્યો તો એ સંયમીના આત્માને અહિતકારી છે. હિતકારી નથી.

આમ ઉપરની ત્રણ શરતો જ્યાં પુરી થાય ત્યાં જ એ સંયમી આપૃચ્છા સામાચારીનો પાલક, જિનાજાપલક અને માટે જ પુષ્કળ કર્મકાયનો ભાગીદાર બને છે.

ઉપાધ્યાયજી તો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં લખે છે કે

આપ્રચ્છનાપૂર્વમેવ કર્મ શ્રેયો નાન્યથા, આજ્ઞાવિરાધનાત્ । (સામા.પ્રક. -૪૬)

આપૃચ્છાસામાચારીના સમ્યકપાલન પૂર્વક જે શુભકાર્ય કરવામાં આવે તે જ સંયમીઓને કલ્યાણકારી બને. એ વિના ન બને. ગુરુને પૂછ્યા વિના, સમ્યક્ રીતે=ઉપરની ત્રણ શરતોનું પાલન કર્યા વિના ભલે માસકપણ કરો ભલે ઉત્તરાધ્યયનની ૨૦૦૦ ગાથા ૨૦ દિવસમાં ગોખી લો, ભલે ઘણા બધા ધાર્મિક પુસ્તકોનું સંપાદન કરી લો, ભલે બે-પાંચ તેજસ્વી મુમુક્ષુઓને દીક્ષા આપી દો, પણ આ બધું જ જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાની વિરાધનાપૂર્વક કરાતું હોવાથી સંયમીઓને કલ્યાણકારી બની શકતું નથી જ. આ એક જ પદાર્થ જો વર્તમાનના તમામ સંયમીઓ અપનાવી લે તો સંયમીઓની શક્તિ, તેજ અપાર બન્યા વિના ન રહે. હા ! ગુરુ સરેરાશ સારા તો હોવા જ જોઈએ.

શિષ્ય : તમે બધી વાત કરી પણ હું એમ કહું કે ગુરુને પુછીને સારું કામ કરે કે ગુરુને પૂછ્યા વિના સારું કામ કરે એમાં ફર્ક શું પડે ? શિષ્ય કંઈક ખરાબ કામ કરતો હોય, એનો આશય ખરાબ હોય તો તો હજી ય ખરાબર. પણ શિષ્ય માસકપણ કરવા ઈચ્છે છે. નવી ઓળી શરૂ કરવા ઈચ્છે છે. નવું સૂત્ર ગોખવું, વિગઈ વગેરેનો ત્યાગ કરવો, દેરાસરમાં ભક્તિ કરવા જવું વગેરે સુંદર કાર્યો જ કરવાની એની ઈચ્છા છે. અને એમાં એનો આશય પણ આત્માની શુદ્ધિ કરવાનો, મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરવાનો જ છે. મલ્લિકુમારીના પૂર્વભવની જેમ માયા-કપટપૂર્વક તપાદિ કરતો હોય તો તો એ ખોટો. પણ એવું ન હોય તો પછી ગુરુને પૂછ્યા વિના કરે તો ય શું વાંધો ? ઉલ્ટું એમાં વધુ લાભ થશે. જ્યારે અચાનક જ ગુરુને ખબર પડશે કે મારા શિષ્યે અમુક સુંદર કાર્ય કર્યું છે ત્યારે તો એ ગુરુ ખુશખુશાલ થઈ બમણા આશિષ આપશે. પહેલેથી પુછીને કરવામાં તો ગુરુનો આવો અનેરો આનંદ, બમણા આશિષ વગેરેની શક્યતા નથી જ. તો પછી આપૃચ્છા ઉપર આટલો બધો ભાર આપવાનું શું પ્રયોજન છે ?

ગુરુ : તારી સૂક્ષ્મતમ પ્રજ્ઞાને ધન્યવાદ ! પણ જિનશાસનના એક એક તત્ત્વો કશ-છેદ-તાપની પરીક્ષામાં સંપૂર્ણ રીતે ઊત્તીર્ણ થયેલા, શુદ્ધ સુવર્ણ જેવા છે એ ન ભુલીશ. એના ગૂઢ રહસ્યોને સમજવા માટે તો ગીતાર્થગુરુઓનું શરણ સ્વીકારવું પડે. તું મારા શરણે છે. એટલે તને એ રહસ્યો બતાવીશ. સાંભળ.

સામાન્યથી ગુરુ ૨૦-૩૦-૪૦-૫૦ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા હોય. આટલા વર્ષો ગચ્છમાં રહીને, અનેક સંયમીઓના પરિચયાદિ કરીને, અનેક ગામ-નગરોમાં વિચરીને તેઓ ખૂબ-ખૂબ અનુભવી બની ચૂક્યા હોય. ઉપરાંત ગુરુ શાસ્ત્રોના સૂક્ષ્મપદાર્થોના જાણકાર હોય. સંયમજીવનના પ્રત્યેક યોગોની સૂક્ષ્મતમ માહિતી એમની પાસે હોય. એ યોગો કેવી રીતે સાધવા ? એ યોગોમાં નુકશાનકારી તત્ત્વો કયા છે ? વગેરે બધી જ બાબતોની રજેરજ માહિતી એમની પાસે હોય. એટલે કોઈ પણ સંયમયોગ કઈ રીતે સાધવો ? એની બધી જ વિધિના,

નિષેધના એ જ્ઞાતા હોય છે. બીજી વાત એ કે આટલા વર્ષો સંયમ પાળવાથી, શાસ્ત્રો ભણવાથી એ ખૂબ ભવભીરુ પણ બન્યા હોય. પરલોકથી એ ખૂબ જ ગભરાતા હોય. પોતાનો પરલોક ન બગડે એ માટે દિવસ-રાત એ એકદમ સાવચેત હોય.

ગુરુ આવા હોય એટલે એમને આપૃચ્છા કરનારો શિષ્ય અનેક લાભો મેળવી શકે.

દા.ત. (૧) કોઈક સંયમીને આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગ્રંથ વાંચવાની ઈચ્છા થઈ. એટલે એ તો ભંડારમાંથી સીધી પ્રત જ મંગાવે. હવે ભંડારવાળો કાં તો એમ કહે કે આવશ્યકસૂત્ર જ છે. નિર્યુક્તિ નથી. તો આ સંયમી મુંઝવાઈ જાય. ધારો કે પ્રત મળી જાય તો પણ અમુક અઘરી પ્રત મળે. જે સંયમી સમજી જ ન શકે. છેવટે અધવચ્ચે ગ્રંથ મૂકી દેવાનો વારો આવે.

એના બદલે એ ગુરુને પૂછે કે, ‘ગુરુજી ! હું આવશ્યક નિર્યુક્તિ ભણું ?’ એટલે પ્રથમ તો ગુરુ એની પાત્રતા નિહાળશે. એ પછી હા પાડશે. અને ત્યારે ગુરુ બધી માહિતી આપશે કે ભંડારમાં આવ. સૂત્ર નામની પ્રત હોય તો ચિંતા ન કરવી, કેમકે એ જ પ્રત આવ. નિર્યુક્તિની હોય છે. આવશ્યક ઉપર ઘણી બધી ટીકાઓ છે. એમાં અમુક આચાર્યની ટીકા સરળ છે, અમુક અઘરી છે. તારા માટે આ અમુક ટીકા ખૂબ સારી છે. તું એ વાંચજે. તથા આ ગ્રંથમાં અમુક પ્રકાશનની પ્રતો સંપૂર્ણ શુદ્ધ છે. અમુક પ્રતોમાં અશુદ્ધિ ઘણી છે.”

આવી તો અનેક માહિતીઓ ગુરુ આપી દે. શિષ્યને એનાથી એ ગ્રંથ ભણવામાં ખૂબ જ અનુકૂળતા થાય એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

વળી ગુરુ ભવભીરુ હોય એટલે વિચારે કે “આ શિષ્ય મારા શરણે છે. મેં એને આ ગ્રંથ ભણવાની રજા આપી છે. હવે જો એ ગ્રંથ ભણવામાં અવિધિ કરશે તો એનું બધું પાપ મને લાગશે. કેમકે મેં એને અનુમતિ આપી છે. હવે એ પાપ બંધાય તો તો મારી દુર્ગતિ જ થાય. એ મને શી રીતે પોષાય ?”

આમ વિચારી તરત ભવભીરુ ગુરુ શિષ્યને બધી વિધિ કહેશે કે “સાંભળ. આ ગ્રંથ આગમગ્રંથ છે એટલે અસજ્જાયમાં એનું વાંચન નહિ કરતો. સૂર્યોદય પહેલા કે સૂર્યાસ્ત પછી આ ગ્રંથ ન વાંચતો. જેની પાસે ભણે એ વિદ્યાગુરુનો ભરપૂર વિનય કરજે. એમના વસ્ત્રાદિનું પ્રતિલેખનાદિ કરવા રૂપ ભક્તિમાં ઉણો ન ઉતરીશ.” આમ ગુરુ તે કાર્ય અંગેની માહિતી અને તે માટેની વિધિ બતાવે.

આવું તમામ કાર્યોમાં સમજી લેવું.

શિષ્ય કાપ કાઢવાનું પૂછે એટલે ગુરુ કહે “ચોમાસું નજીકમાં છે. પાત્રાની ઉપધિનો, કામળી-આસનાદિનો પણ કાપ કાઢી લેજે. અમુક સાધુ નબળો છે. એના એક બે વસ્ત્રો પણ કાપ કાઢી આપજે... તથા કાપ કાઢવાની વિસ્તૃત વિધિ પણ બતાવે. જેથી જીવવિરાધના વગેરે ન થાય.

શિષ્ય નવા શહેરમાં ચૈત્યપરિપાટી કરવા જવાનું પૂછે એટલે ગુરુ પોતાની જાણકારી પ્રમાણે દેરાસરોની સંખ્યા વગેરેની માહિતી આપે. સુચન પણ કરે કે, “ઘણા દેરાસરોમાં દર્શન કરવાના લોભમાં બધે બેઠાં-બેઠાં ખમાસમણા આપવા વગેરે રૂપ અવિનય ન કરીશ. બધે ઉચિત વિનય વગેરે સાચવજે. અને એકલો ન જઈશ. સાથે જાણકાર સાધુ કે શ્રાવકને લઈ જા. તે રસ્તો જોયો નથી. ભુલો પડીશ...”

આમ શિષ્યને ગુરુ પાસેથી અનેક પ્રકારની માહિતી, કાર્ય કરવાની શાસ્ત્રીય વિધિ વગેરેનો બોધ થાય એ પહેલો ફાયદો.

આમાં ગુરુઓએ એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે એમના શરણે રહેલા શિષ્યોને ગુરુ જે બાબતમાં અનુમતિ આપશે એ બાબતમાં એ શિષ્ય જે કોઈ અવિધિ-આશાતના-ભુલો કરશે એ બધાનું પાપ ગુરુને લાગવાનું

છે, કેમકે ગુરુએ એની સંમતિ આપી છે. એટલે ગુરુની એ અત્યંત મહત્વની ફરજ છે કે એ પોતાના શિષ્યોને તેમના દરેક યોગોની સંપૂર્ણ વિધિ બરાબર શીખવાડે, બતાવે. જે ગુરુઓ ભવભીરુ હોય તેઓ આ બાબતમાં એકદમ સજાગ જ હોય.

(૨) બીજો લાભ એ થશે કે ગુરુ પાસેથી આ બધી જાણકારી પામીને એ શિષ્ય તો આશ્ચર્ય પામશે. અહો ! શું આ જિનશાસનની કમાલ છે ? એક કાપ કાઢવા રૂપી સાવ સામાન્ય બાબતમાં પણ જીવવિરાધના ન થઈ જાય એ માટેની કેટલી બધી સૂક્ષ્મ વાતો આપણા શાસનમાં બતાવી છે ! આ મારા ગુરુ પણ ખરેખર મારા માટે ભગવાન જેવા છે કે જેઓ મને આવી અદ્ભુત બાબતો જણાવીને મારો મોટો સંસાર કાપી રહ્યા છે. તેઓએ મને આ વિધિ વગેરે ન જણાવી હોત તો તો હું એ કાપ કાઢવાદિ કાર્યોમાં કેટલી બધી અવિધિઓ કરી બેસત. મને કેટલું બધું પાપ બંધાત. કોટિ કોટિ વંદન હો, આ મારા તારક ગુરુદેવને ! અને જગદ્ગુરુ પ્રભુવીરને !”... આવા શુભભાવો શિષ્યના મનાં ઊગળશે. આ ભાવોમાં દેવ-ગુરુ પ્રત્યે અતિશય બહુમાનભાવ અને શાસ્ત્રો પ્રત્યે, પૂર્વપુરુષો પ્રત્યે પણ તીવ્ર બહુમાનભાવ છલકાઈ રહ્યો છે. એની એવી તો પ્રચંડ તાકાત છે કે આ શિષ્ય જે કામ કરવા માંગે છે એમાં ભવિષ્યમાં આવનારા તમામ વિઘ્નો ખતમ થઈ જાય. હમણાં ઉત્પન્ન થયેલા વિઘ્નો પણ નાશ પામે. દા.ત. કોઈ ગ્રંથ ભણવાનો શરૂ કરે તો એ ગ્રંથના અભ્યાસ દરમ્યાન પોતે માંદો ન પડે, વિદ્યાગુરુ માંદા ન પડે. ગ્રંથના અઘરા પદાર્થો પણ સમજી શકવાનો ક્ષયોપશમ પ્રગટ થાય. ગ્રંથ ભણવામાં કંટાળો ન આવે. આ બધા વિઘ્નો એવા હતા કે જો ઉપરનો શુભભાવ પ્રગટ્યો ન હોત તો ઉત્પન્ન થઈને આ સંયમીના ગ્રંથાભ્યાસ રૂપી યોગને અટકાવત. પણ એવું આને ન બને. એમ કાપ કાઢવાદિ તમામ કાર્યોમાં સમજી લેવું.

આનો અર્થ તો એ જ કે કોઈપણ કામમાં સફળતા મેળવવી હોય તો ગુરુને વિનયપૂર્વક પૂછીને જ એ કામ કરવાની ટેક દરેક સંયમીઓએ ધારણ કરવી જોઈએ.

આ બીજો લાભ જોયો.

(૩) ઉપર પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વાધ્યાયાદિ કાર્યોના પ્રતિબંધક એવા કર્મો વગેરે દૂર થાય. એ કાર્યમાં સફળતા અપાવે એવા પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કર્મો બંધાય. પરિણામે એ કાર્યમાં એને જ્વલંત સફળતા મળે, એનાથી નવું પુણ્યકર્મ બંધાય, વધુ સારા સ્વાધ્યાયાદિયોગો કરવાનો ઉલ્લાસ જાગે, પ્રતિબંધક કર્મોનો વધુ વિનાશ થાય. એ સાધુ ફરી નવા વધુ સારા સ્વાધ્યાયાદિ કાર્યોમાં જોડાય. ફરી ગુરુને આપૃચ્છા કરવા વગેરે દ્વારા એમાં પણ જ્વલંત સફળતા પામે. આ રીતે ઉત્તરોત્તર એ સંયમયોગોમાં અવનવી સિદ્ધિઓ હાંસલ કરતો જાય. એનો વીર્યોલ્લાસ આસમાને આંબે. સંસારનું સ્મરણ તો એને સ્વપ્નમાં પણ ન થાય.

આ ત્રીજો લાભ જોયો.

(૪) આવો મુનિ આખી જિંદગી સુંદરતમ આરાધના કરી દેવલોકમાં જાય. ત્યાંથી જૈન કુળમાં જન્મ આપે. બધી રીતે સુખી બને. છતાં એ સુખમાં લેપાય નહિ. એને ત્યાં પણ જિનેશ્વર દેવની, સદ્ગુરુઓની પ્રાપ્તિ થાય. એમના મુખે તાત્વિક પદાર્થોનું શ્રવણ સાંપડે. આ આત્મા એ સાંભળી વૈરાગ્યવાસિત બને. સંસાર અસાર જાણી ફરી સંયમના માર્ગે પ્રયાણ કરે. પૂર્વભવ કરતાં પણ વધુ ઉંચી કક્ષાની આરાધના કરનારો બને. છેવટે ત્રણ, સાત, આઠ, ભવોમાં પરમપદને પામે. એનું અનંતભવોથી ચાલતું ભ્રમણ અટકી પડે. અનંત ભવો સુધી ચાલનારું ભ્રમણ અહીં જ ખતમ થાય.

શિષ્ય ! “માત્ર એક કાપ કાઢવો, ઉત્તરાધ્યાનાદિ કોઈક ગ્રંથ ભણવાનો શરૂ કરવો” વગેરે સાવ નાનકડા, સાવ સામાન્ય કહેવાતા કાર્યોમાં જો ગુરુને આપૃચ્છા કરવામાં આવે તો અનંતસંસારનો નાશ થઈ જાય.

તો જિનેશ્વરદેવની બધી જ આજ્ઞાઓ પાળીએ, એનો લાભ કેટલો થાય ? નાનકડી પણ આ જિનાજ્ઞા અણુબોંબ કરતાં પણ ભયંકર શક્તિને ધરાવે છે કે જે કર્મશત્રુઓના ચૂરેચૂરા કરી નાંખે છે.

માટે જ આ આપૃચ્છાને નાની, નકામી ન માનીશ. એની ઉપેક્ષા ન કરીશ. પ્રાણની જેમ એનું રક્ષણ કરજે.

શિષ્ય : આપે કહેલી બધી વાત સાચી. પણ આવું તો ક્યારેક જ બનવાનું ને ? કોઈ નવો સાધુ ગુરુને કાપ કાઢવાદિની પૃચ્છા કરે. ત્યારે ગુરુ એને એની વિધિ વગેરે બતાવે. અને એના દ્વારા તમે બતાવેલા લાભો થાય. પણ જે સાધુ ૮-૧૦ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળો થઈ ચૂક્યો છે. જે સાધુ ઓછામાં ઓછા ૫૦-૬૦ કાપ કાઢી ચૂક્યો છે. જે સાધુ શાસ્ત્રો ભણીને કાપ કાઢવાદિની વિધિને જાણી જ ચૂક્યો છે જેને ગુરુ પણ બે-ત્રણવાર કાપાદિની વિધિ કહી જ ચૂક્યા છે એવો સાધુ હવે ગુરુ પાસે કાપ કાઢવાદિની રજા લેવા જાય તો ત્યાં કંઈ ગુરુ એને હવે વિધિનું નિરૂપણ નથી જ કરવાના. એટલે હજી શરૂઆતના એક-બે-ત્રણ વર્ષ ગુરુને બધું પૂછી પૂછી કરીએ એ બરાબર. પણ પછી તો જે કાર્યો એવા હોય કે જેમાં ગુરુએ કંઈ જ વિધિ વગેરેનું નિરૂપણ કરવાનું જ ન હોય. માત્ર 'હા' જ બોલવાનું હોય ત્યાં ગુરુને પૂછવાની કોઈ જરૂર નથી. કેમકે ત્યાં તમે બતાવેલા કોઈ લાભો થવાના જ નથી.

હા ! ૮-૧૦ વર્ષ પછી પણ તદ્દન નવા જ પ્રકારનું કોઈ કાર્ય આવી પડે કે જેમાં ગુરુ પાસેથી ઘણી માહિતી વગેરે મળવાની શક્યતા હોય ત્યાં અવશ્ય ગુરુને પૂછવું. પણ બાકી તમે જે નિયમ બાંધ્યો છે કે ૨૦, ૩૦, ૪૦ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળાઓએ પણ પોતાના ગુરુને પૂછી પૂછીને જ બધા કાર્યો કરવા. એ તો વધુ પડતો જડ નિયમ લાગે છે.

વળી બીજી વાત એ કે ગુરુને પણ અનેક શાસનના કાર્યો હોય છે. ગુરુ કંઈ નવરા બેસી નથી રહેતા. હવે ગચ્છમાં રહેલા ૧૦-૨૦-૩૦ સાધુઓ બધા જ દરેક કાર્યોમાં ગુરુને પૂછ પૂછ કરે તો ગુરુને શાસનના કાર્યો કરવાનો અવસર જ ન મળે. ગુરુ તો પરેશાન થઈ જાય. શું ગુરુને શાતા આપવી, શાસનના કાર્યો કરવા માટે અનુકૂળતા કરી આપવી અને એ માટે શિષ્યોએ આ વારંવાર પૂછપૂછ કરવાનું બંધ કરી દેવું એ યોગ્ય નથી લાગતું ?

ત્રીજી વાત એ કે કેટલાંક કાર્યો તો એવા જ હોય કે જેમાં શાસ્ત્રીય વિધિ જેવું કંઈ હોતું જ નથી. એ કાર્યો તદ્દન સ્વાભાવિક હોય છે. એમાં ગુરુએ કોઈ વિધિ બતાવવાની રહેતી જ નથી. એટલે એ કાર્યો માટે ગુરુને પૃચ્છા કરવામાં તો તમે બતાવેલા કોઈ જ લાભો થતા નથી. દા.ત. શ્વાસોચ્છવાસ લેવા, ખાંસી ખાવી કે છીંક ખાવી, બગાસું ખાવું, વાછૂટ કરવી, ઓડકાર ખાવો વગેરે તદ્દન સ્વાભાવિક વસ્તુઓમાં તો શાસ્ત્રીયવિધિ જ નથી કે જેથી ગુરુ એમાં વિધિ બતાવે.

એટલે તમે બતાવેલા લાભો ખોટા છે એમ મારે નથી કહેવું પણ એ લાભો અમુક જ સ્થાને મળે છે. એટલે જ્યાં એ લાભો મળવાની શક્યતા હોય ત્યાં જ આપૃચ્છા કરવી. એ સિવાય ગુરુની શાતા માટે, શાસનના કાર્યોની વૃદ્ધિ માટે, ખોટો સમય ન બગડે એ માટે આપૃચ્છા કર્યા વિના જ એ કાર્યો કરી લેવા એ મને ઊચિત જણાય છે.

એટલે (૧) નૂતનદીક્ષિતો બે-ત્રણ વર્ષ સુધી બધા કાર્યો ગુરુને પૂછીને કરે, (૨) મોટી દીક્ષાપર્યાયવાળાઓ તદ્દન નવા આવી પડેલા કાર્યમાં ગુરુને પૂછીને પ્રવૃત્તિ કરે. પણ જુના કાપાદિ કાર્યો ગુરુને પૂછ્યા વિના જ કરે. (૩) નૂતનદીક્ષિતો પણ જેમાં શાસ્ત્રીયવિધિ જેવું કંઈક હોય એ જ કાર્યો ગુરુને પૂછીને કરે. સ્વાભાવિક કાર્યો એમને એમ જ કરે.

આ મારો અભિપ્રાય છે આપ કહો કે આપ આ અંગે શું માનો છો ?

ગુરુ : તારી ત્રણેય બાબતોના હું ક્રમશઃ ઉત્તર આપીશ.

(૧) એ વાત સાચી છે કે ગુરુ કંઈ દર વખતે વિધિનું નિરૂપણ કરવાના નથી જ. પુછનારો શિષ્ય મોટો હોય, ભણેલો હોય તો ગુરુ એને 'હા' કહ્યા સિવાય એકેય અક્ષર નથી કહેવાના. પરંતુ તું એ ભૂલી ગયો લાગે છે કે જિનશાસનને સ્પર્શેલા મુનિવરો પોતાના અનંત ઉપકારી ગુરુને ભગવાન જેવા માનતા હોય છે. તેઓને પોતાના ગુરુ પ્રત્યે અપરંપાર બહુમાનભાવ હોય છે. રે ! આ મુનિવરો તો ગૌતમસ્વામીના વંશજો છે. પરમાત્માના મુખે પોતાનું નામ સાંભળીને જે ગૌતમસ્વામીને સાડા ત્રણ કરોડ રૂંવાડાઓમાં હર્ષોલ્લાસ વ્યાપી જતો. એ ગૌતમસ્વામીના વંશજ એવા સુસાધુઓ અનંતોપકારી ગુરુના વચનો ઉપર અતિશય શ્રદ્ધાવાળા હોય જ. એમાં શંકાને સ્થાન નથી.

અને માટે જ જ્યારે તેઓ પોતાના ગુરુને કાપ કાઢવાદિ કોઈપણ કામ પુછે અને તે વખતે ગુરુ માત્ર એટલું જ કહે કે, “હા ! તું કર. મારી રજા છે.” બીજું કંઈ જ ન બોલે. તો પણ આ શિષ્યોનો હર્ષોલ્લાસ ખૂબ વધી જાય.” મારા ગુરુદેવે મને આ કાર્યમાં રજા આપી છે. એટલે હવે મને આ કામમાં સફળતા મળશે જ. મારા ગુરુના આશીર્વાદ નિષ્ફળ ન જાય. વળી ગુરુએ રજા આપી એટલે આ કામ મને હિતકારી જ બનશે. માટે હવે તો આ સ્વાધ્યાયાદિ કાર્યમાં બરાબર લાગી પડું.” આવો પરમ ઉલ્લાસ એ શિષ્યોને થાય.

શિષ્ય ! આ વાત તો એ જ સમજી શકશે કે જે શિષ્યો ખરેખર ગુરુ પ્રત્યે અતિશય બહુમાનવાળા હશે. તે શિષ્યોને તો ‘ગુરુની આ કાર્યમાં અનુમતિ છે’ એટલું જ માત્ર જ્ઞાન શુભભાવોની ધારાને ઉત્પન્ન કરી દેનારું બને છે. આ મારા માટે અનુભવ સિદ્ધ હકીકત છે. જ્યારે પણ મેં ગુરુને કોઈ કાર્યની પૃચ્છા કરી છે અને ગુરુએ માત્ર અનુમતિ આપતો શબ્દ કહ્યો છે. ત્યારે પણ મારો હર્ષોલ્લાસ, વીર્યોલ્લાસ, કામ કરવાની ધગશ વધી છે. અને એ થાય એટલે કાર્યના પ્રતિબંધક એવા કર્મોનો વિનાશ, પુણ્યકર્મનો બંધ વગેરે મેં બતાવેલા લાભો ત્યાં પણ થાય જ છે.

એટલે ગુરુ વિધિનું નિરૂપણ ન કરે તો પણ ગુરુબહુમાની સુસાધુઓને તો મેં બતાવેલા તમામ લાભો આપૃચ્છા દ્વારા મળવા શક્ય છે જ. માટે જ ભલે ઘણા શિષ્યોનો સ્વયં ગુરુ હોય, ભલે ગીતાર્થ બની ચૂક્યો હોય તો પણ એ મુનિએ પોતાના ગુરુને પુછી-પુછીને જ બધા કાર્યો કરવા જોઈએ.

વળી તું એમ કહે છે કે “નૂતન દીક્ષિતોએ પુછી-પુછીને કામો કરવા. વડીલોએ પુછવાની જરૂર નથી.” જ્યારે મને તો એમ કહેવાનું મન થાય છે કે વડીલોએ તો અવશ્ય ગુરુને પુછી-પુછીને કામ કરવા જોઈએ, કેમકે વડીલો જ જો ગુરુને પૂછ્યા વિના કાર્યો કરશે તો નાના સાધુઓમાં સારા સંસ્કાર શી રીતે પડશે ? તેઓ પણ ધીમે ધીમે ગુરુને પૂછ્યા વિના જ બધા કાર્યો કરતા થઈ જશે. નાનાઓ તો વડીલોને જોઈ જોઈને બધું શીખતા હોય છે. પ્રાયઃ એવું જોવા મળે છે કે જ્યાં વડીલો જેટલાં સુંદર આચારો પાળે છે. ત્યાં નાનાઓ પણ એટલા સુંદર આચારો પાળે છે. જ્યાં વડીલો જેટલી શિથિલતાઓ આચરે છે, ત્યાં નાનાઓ પણ એટલી શિથિલતાઓ આચરતા થઈ જાય છે.

જ્યાં વડીલો જલ્દી જલ્દી કાપ નથી કાઢતા, આંખિલાદિ તપ કરે છે, વિગઈઓથી દૂર ભાગે છે. સ્વાધ્યાયમાં લીન રહે છે, વાડા વગેરેનો ઉપયોગ નથી કરતા, મુહપત્તીનો ઉપયોગ રાખે છે... ત્યાં નાનાઓ પણ એ જ બધું કરતા થઈ જાય છે. માટે જ અત્યારે એક ગચ્છ એવો છે કે જેના ગચ્છાધિપતિ જ્યારે પણ વાચનામાં કહે કે, “આ બાધા લેવા જેવી છે” ત્યારે ૧૫-૨૦ સાધુના એ શુપમાં સૌથી મુખ્ય આચાર્ય જ ત્યારે હાથ જોડીને ગચ્છાધિપતિશ્રીને કહે કે ‘સાહેબ ! મને પહેલા બાધા આપો.’ સ્વાભાવિક છે કે આચાર્યશ્રી બાધા લે એટલે બાકીના નાના મુનિઓ તો બાધા લેવાના જ.

એમ ૨૦/૩૦ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળાઓ પણ જો બધા જ કાર્યો ગુરુને પૂછી-પૂછીને જ કરે તો નાનાઓ તો એ જોઈને આશ્ચર્ય પામે “આવા ધુરંધર વડીલો પણ ગુરુને પૂછ્યા વિના દેરાસર પણ નથી જતા. તો અમારે તો અવશ્ય હવે ગુરુને પૂછી-પૂછીને જ બધું કરવું જોઈએ.” એટલે બધા નાનાઓ વિશુદ્ધકક્ષાની આપૃચ્છાસામાચારી પાળતા થઈ જાય. બોલ ! નાનાઓ આપૃચ્છા પાળે, એ માટે પણ વડીલો વગેરે તમામે આપૃચ્છા કરવી ન જોઈએ ?

આ તારી પ્રથમ વાતનો ઉત્તર આપી દીધો.

(૨) ગીતાર્થ-સંવિગ્ન ગુરુઓ એવા તો કુશળ હોય છે કે તેઓ સેંકડો કામો કરતા હોય તો ય બિલકુલ વ્યાકુળ ન બને. શાંતિથી બેઠા બેઠા બધા કાર્યો કર્યા કરે. એટલે શાસનના કાર્યો કરવા સાથે સાધુઓની આપૃચ્છાદિનો જવાબ આપવા વગેરે કાર્યો પણ તેઓને બિલકુલ અઘરા પડતા જ હોતા નથી. અને એમના કાર્યો અટકતા પણ નથી.

વળી સાધુઓના સંયમજીવનની કાળજી, સાધુઓના પંચમહાવ્રતાદિનો યોગક્ષેમ કરવો, સાધુઓ પોતાના સંયમજીવનમાં ડાઘો ન લગાડી બેસે એ માટે સતત જાગ્રત રહેવું, બધો ભોગ આપવો એ બધા પણ શાસનના જ કાર્યો છે. જેમ ઉપધાન, સંઘ, ઉજમણા, વ્યાખ્યાન વગેરે શાસનના કાર્યો છે. તેમ સાધુઓના ઉપરના કાર્યોની કાળજી કરવી એ પણ મોટું શાસનનું જ કાર્ય છે.

ઉલટું જો સંયમીઓ ગુરુને તકલીફ પડવાના ભયથી પૂછ્યા વિના જ બધા કાર્યો કરતા થઈ જશે તો મોટા નુકશાનો થશે. શરૂઆતમાં ગુરુને પૂછ્યા વિના સારા જ કાર્યો કરનારા સંયમીઓ પછી તો અનાદિસંસ્કારોને લીધે સ્વચ્છંદ બનીને ગમે તે અસંયમના કાર્યો પણ કરતા થઈ જશે. સંયમ હારી જશે. તમામ તીર્થંકરોના શાસનમાં જે આપૃચ્છા સામાચારીનું પાલન થતું આવ્યું છે, તે ઘટતું જશે, ખતમ થશે. વર્ષોથી ચાલી આવતી, અનેક ગુણોની ખાણ એવી આ અમૂલ્ય પરંપરાનો વિચ્છેદ કરવાનું પાપ કોઈપણ સુવિહિત અજ્ઞાન ન જ કરે.

વળી, આ વાત ગીતાર્થગુરુઓ પણ સમજતા જ હોય છે. માટે જ જો તમે તમારા ગુરુને પૂછશો કે, “આપને તકલીફ ન પડે એ માટે અમે આપને પુછી પુછીને બધા કાર્યો કરવાનું બંધ કરીને, અમારી મેળે જ બધા કાર્યો કરશું. તો એ બરાબર છે ને ?” તો કોઈપણ સુગુરુ આ બાબતમાં અનુમતિ નહિ આપે. (કદાચ આ કાળની દૃષ્ટિએ એમને અનુકૂળતા નહિ હોય તો તેઓ એક એવા સાધુને સ્થાપિત કરી દેશે કે જેને તમામ સાધુઓ પૂછી પૂછીને કામ કરે. પણ અપૃચ્છા સામાચારીની ઉપેક્ષા તો નહિ જ થવા દે.)

(૩) આ તારી ઘણી મોટી ભ્રમણા છે કે “શ્વાસોચ્છ્વાસ, ઓડકાર, વાછૂટ વગેરે અંગે કોઈ શાસ્ત્ર વિધિ નથી.” શ્વાસોચ્છ્વાસ ઝડપથી ન લેવા, જોરથી ન લેવા, ઓડકાર વખતે અને છીંક ખાંસી વખતે મુખ આગળ બરાબર મુહપત્તી રાખવી. શ્રાવકોમાં મશ્કરી ન થાય એ રીતે વાછૂટ કરવી. વાછૂટ ધીમે ધીમે કરવી... વગેરે ઘણી બધી બાબતોનો તને ખ્યાલ નથી લાગતો. ગુરુ યોગ્યકાળે શિષ્યોને આવી અનેક વિધિઓ કહે.

વળી ગુરુ માત્ર તે તે કાર્યની વિધિ જ બતાવે એવું નથી. વડીલો પણ જો ગુરુને પૂછીને કાપાદિ કાર્યો કરે, તો ક્યારેક ગુરુ તે કામ કરવાની ના પણ પાડે. અથવા એ કાપાદિ કામની સાથે વૈયાવચ્ચાદિના પણ કામ સોંપે.

આ અંગે ઘણી વિચારણા કરી શકાય.

ટૂંકમાં મારે એટલું જ કહેવું છે કે નાના-મોટા દરેક સંયમીઓએ નાના-મોટા દરેક કાર્યો ગુરુને પુછી-પુછીને જ કરવા જોઈએ. એમાં કોઈ બાંધછોડ કરવા જેવી નથી.

શિષ્ય : આપની બધી વાતો મને અક્ષરશઃ હૃદયમાં ઉતરી ગઈ છે. ગમે તેવા વિકલ્પો કરવા બદલ ક્ષમા માગું છું. પણ ગુરુદેવ ! આ શ્વાસોચ્છ્વાસાદિ માટે ગુરુની રજા લેવી તો અશક્ય છે. દર સેકન્ડે એ તો ચાલુ જ છે. સેકન્ડે સેકન્ડે ગુરુને શી રીતે પૂછાય ? વળી છીંક-બગાસુ-ઓડકાર તો અચાનક આવે. એની પહેલેથી ખબર નથી હોતી. તો એ બધા માટે ગુરુને પૃચ્છા કરવી શક્ય જ નથી. તો શું કરવું ?

ગુરુ : “બહુવેલ સંદિસાહુ” ના આદેશો આ માટે જ છે. જે કાર્યો વારંવાર થયા કરતા હોય. અર્થાત્ જે કાર્યો ગુરુને પૂછીને કરવા શક્ય જ ન હોય તે બધા કાર્યોની રજા એકસાથે ગુરુ પાસેથી આ આદેશ માંગીને લઈ લેવામાં આવે છે.

પણ માત્ર જવું. ઉંઘવું વગેરે કાર્યો વારંવાર થતા હોય તો પણ એ ગુરુને પૂછી-પૂછીને કરવા શક્ય છે. તો એવા કાર્યો માટે ગુરુને પૂછવું જ પડે. ત્યાં બહુવેલનો આદેશ કામ કરતો નથી.

આ બધી વાતો તો કરી પણ છેલ્લી એક વાત તો એ જ છે કે ‘તમામ કાર્યોમાં ગુરુને પૂછવું એ જિનેશ્વરદેવોએ બાંધેલી મર્યાદા છે. તેઓની આજ્ઞા છે.’ એટલે હવે એ આપૃચ્છા કરવાથી ગુરુ પાસેથી જાણકારી મળે કે ન મળે.... એ બધી વિચારણા જ કરવાની રહેતી નથી. આ આપૃચ્છા તો તીર્થંકરો અને ગણધરોએ બાંધેલી મર્યાદા છે. એનું ઉલ્લંઘન કદિ ન કરાય.

ઉપાધ્યાયજી તો લખે છે કે “આજ્ઞાયાઃ લેશતોઽપિ ભક્તઃ મહાનર્થહેતુઃ ભવતિ” જિનાજ્ઞાનો લેશથી પણ ભંગ મોટા અનર્થોનું કારણ બને છે. એટલે આપૃચ્છાદિ સામાચારીના પાલનમાં અત્યંત અપ્રમત્ત બનવું જોઈએ.

રે ! આ ‘બહુવેલ સંદિસાહુ’ના આદેશ માંગવાના કદ્યા છે. એની પાછળ આ જ ઊંડું રહસ્ય છે કે શ્વાસોચ્છ્વાસાદિ કાર્યો પણ ગુરુને પૂછીને જ કરવાની જિનેશ્વરોની આજ્ઞા છે. હવે જો એ આજ્ઞાનું પાલન ન કરીએ તો મોટા અનર્થો થાય અને સેકન્ડે સેકન્ડે શ્વાસોચ્છ્વાસાદિ માટે પૃચ્છા કરવી પણ શક્ય નથી. એટલે પછી મહાપુરુષોએ સાધુઓને આજ્ઞાભંગથી બચાવવા, તેના દ્વારા થનારા મોટા અનર્થોથી બચાવવા માટે જ આ બહુવેલ... ના આદેશની વ્યવસ્થા ગોઠવી. (આ વ્યવસ્થા દરેક તીર્થંકરના શાસનમાં પહેલેથી જ હોય છે. કેમકે આ દરેક તીર્થંકરોની સામાન્ય આજ્ઞા છે.)

એટલે હવે ભલે આપૃચ્છા સામાચારી કરવામાં કદાચ બીજા કોઈપણ લાભ ન થતા હોય તો પણ જો એનું પાલન નહિ કરો તો આજ્ઞાભંગ અને તેના દ્વારા દુર્ગતિ વગેરે મોટા અનર્થો તો થવાના જ. એટલે હવે લાભ મેળવવા માટે નહિ, પરંતુ આ બધા નુકશાનોથી બચવા માટે પણ તમામ સંયમીઓએ આપૃચ્છાસામા. પાળવી જ જોઈએ.

પણ શિષ્ય ! સાવ સહેલી લાગતી એવી આ સામાચારી દીર્ઘસંસારીઓ માટે ઘણી જ કપરી છે. જેઓ સ્વચ્છંદી હશે, ઐહિક સુખોમાં લપેટાયેલા હશે, ફોન-ફેક્સ-પત્રિકાદિ અસંયમમાં ખુંપ્યા હશે, ગુરુઓ પ્રત્યે બહુમાન વિનાના હશે, પોતાના વિદ્વત્તાદિગુણોના અહંકારવાળા હશે, તદ્દન સ્થૂલદૃષ્ટિવાળા હશે તેઓ આ બધું જાણ્યા પછી પણ, પોતાના ગુરુ કે વડીલ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ બધા જ કાર્યો એમને પૂછી-પૂછીને કરવા માટે કદિ તૈયાર નહિ થાય. તેઓની ભાવકરૂણા ચિંતવ્યા સિવાય બીજો કોઈ જ ઉપાય નથી.

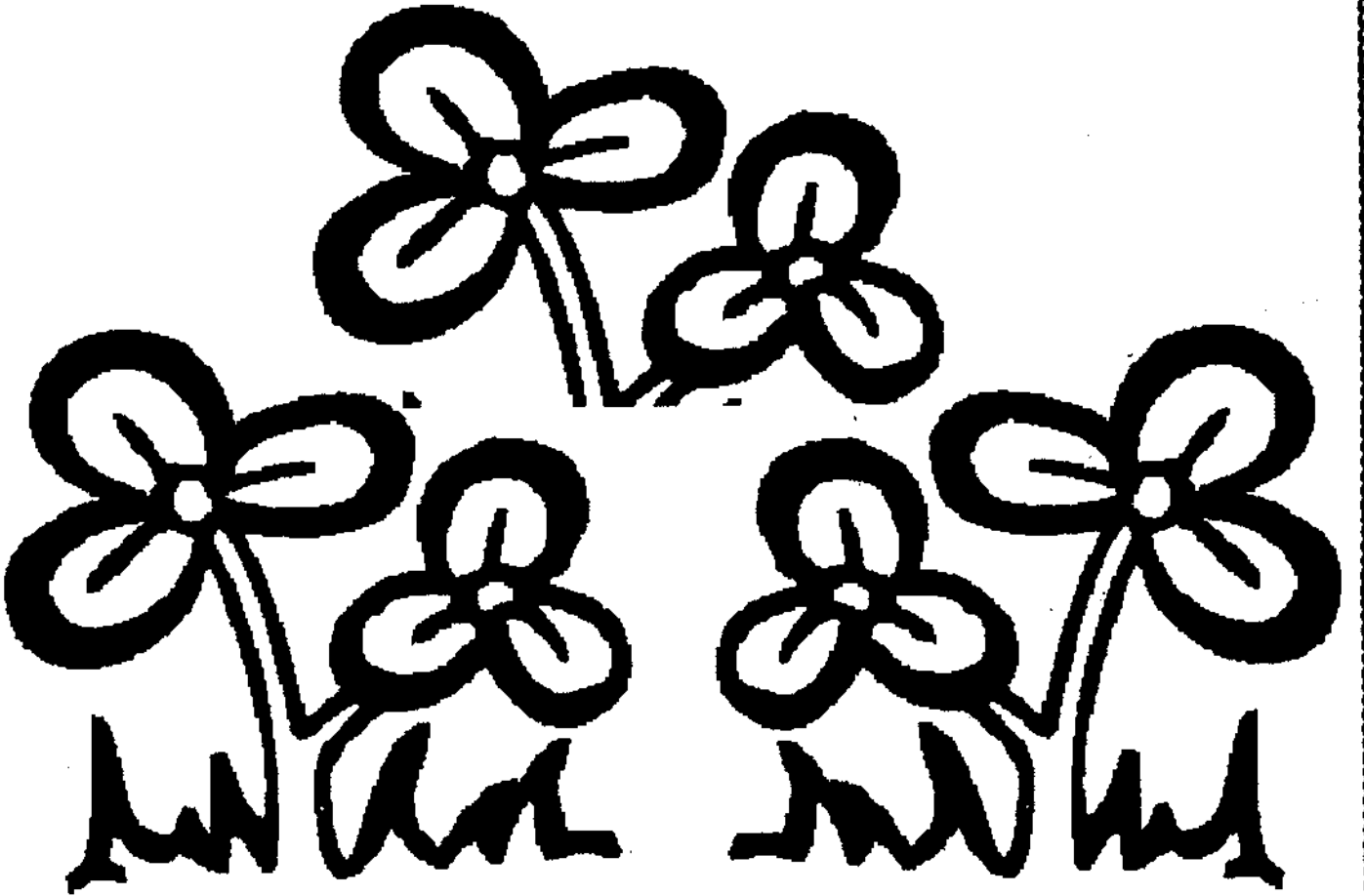
વર્તમાનકાળમાં ગુરુ સાથે ન હોય, ગુરુથી જુદા વિચરતા હોઈએ ત્યારે પણ દરેક સંયમીઓએ પોતાના વડીલ સંયમીને ગુરુ તરીકે માની એમને પૂછી-પૂછીને જ બધા કાર્યો કરવા જોઈએ. ગુરુઓએ પણ શિષ્યોને

ચાતુર્માસાદિ માટે છૂટા મોકલવા પડે તો એવા સુયોગ્ય વડીલને સાથે મોકલવો જોઈએ કે બાકીના સંયમીઓ એ વડીલને બધું પૂછી-પૂછીને કરવા માટે ઉત્સાહી બને.

અને આપૃચ્છા કરનારાઓએ એ તૈયારી રાખવાની જ છે કે ગુરુ કે વડીલ તે કામ કરવાની 'ના' પડે કે ફેરફાર કરવાની સુચના કરે તો એમના કહ્યા પ્રમાણે જ બધું કરવું. બાકી ગુરુ 'ના' પાડે તોય બળજબરી, માયા વગેરે કરીને એમની પાસે 'હા' પડાવવી અને પછી જગત્માં કહેતા ફરવું કે 'હું તો આ કામ ગુરુની રજાથી જ કરું છું' એ તો મહાભયંકર માયા છે. ગુરુ કે વડીલનો અંતરાત્મા જે ઈચ્છતો હોય તે જ પ્રમાણે વર્તવું એ સંયમીઓની ફરજ છે.

પણ એ માટે ગુરુઓએ અને વડીલોએ પણ એવા પરિપક્વ, સંયમી, જ્ઞાની, ગંભીર બનવું અત્યંત આવશ્યક છે.

આપૃચ્છા સામાચારી સંપૂર્ણ

(બ) પ્રતિપૃષ્ઠા સામાચારી

ગુરુએ પહેલા જે કામ કરવાની અનુમતિ કે આજ્ઞા કરી હોય, તે કાર્ય થોડાક કાળ પછી કરતી વખતે ફરીથી બહુમાનપૂર્વક ગુરુને પૂછવું એ પ્રતિપૃષ્ઠા સામાચારી કહેવાય. એમ ગુરુએ પૂર્વે જે કામ કરવાનો નિષેધ કર્યો હોય. એ જ કામ તેવા પ્રકારની વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં કરવાની ફરજ પડે. એ વખતે ગુરુને બહુમાનપૂર્વક પૂછવું એ પણ પ્રતિપૃષ્ઠા કહેવાય.

શિષ્ય : આપૃષ્ઠામાં પણ કોઈપણ કામ ગુરુને પુછીને કરવાની વાત હતી અને પ્રતિપૃષ્ઠામાં પણ કોઈપણ કામ ગુરુને પુછીને કરવાની જ વાત છે તો એ બેમાં ફર્ક શું ?

ગુરુ : પ્રતિપૃષ્ઠા એ ખરેખર તો આપૃષ્ઠા જ છે. આપૃષ્ઠામાં જેમ ગુરુ પ્રત્યેના અતિશય બહુમાન પૂર્વક ગુરુને પૂછીને કામ કરવાની વાત હતી. પ્રતિપૃષ્ઠામાં પણ એ જ પ્રમાણે છે. પરંતુ ફર્ક માત્ર એટલો જ છે કે કોઈપણ કામ પહેલી વખત ગુરુને પૂછવામાં આવે અને રજા મળ્યા પછી તરત જ કરી લેવામાં આવે ત્યાં એ આપૃષ્ઠા ગણાય. પણ કોઈપણ કામ ગુરુને એકવાર પૂછી લીધા બાદ, રજા મળ્યા બાદ પણ અમુકકાળ પછી કરવામાં આવે તો પહેલી પૃષ્ઠા અને કામ કરવા વચ્ચે કાળનું અંતર પડવાથી બીજીવાર પાછું ગુરુને એ જ કામ માટે ફરી પૂછવું એ પ્રતિપૃષ્ઠા ગણાય.

દા.ત. “ગુરુદેવ ! આજે કાપ કાઢું ?” એમ પૂછ્યા બાદ ગુરુની રજા મળતાં તરત કાપ કાઢવા બેસી જાય તો એ આપૃષ્ઠા ગણાય. પણ રજા મળ્યા પછી પણ બીજા કોઈ કામો આવી પડવાથી એ દિવસે કાપ મુલતવી રાખવો પડે. અને બીજા દિવસે કાઢવાનો નક્કી કરે. તો બીજા દિવસે પહેલા દિવસની ગુરુની અનુમતિ ન ચાલે. ત્યારે ફરી ગુરુને પૂછવું પડે કે ‘ગઈકાલે કાપ નીકળ્યો ન હતો. આજે કાઢું ?’ આને પ્રતિપૃષ્ઠા ગણાય. ખરેખર તો કામની પૃષ્ઠા કર્યા બાદ એકાદ કલાકનું પણ જો અંતર પડી જાય. તો ફરી પાછી પૃષ્ઠા કરીને જ એ કામ કરવું જોઈએ.

ઉપરાંત બીજી વાત એ કે ગુરુએ કહેલું હોય કે ‘પાંચતિથિ કોઈએ પણ નવકારશી બેસણું ન કરવા. બધાએ ઓછામાં ઓછું એકાસણું કરવું.’ હવે આઠમના જ દિવસે કોઈક સંયમીને સખત માથું ચડી જાય, તાવ આવી જાય કે પુષ્કળ અશક્તિ લાગે તો આ બધા કારણોસર એને નવકારશી કરવાની ભાવના થાય. એટલે એ ગુરુને પૂછે કે “ગુરુદેવ ! આપે પાંચતિથિ નવકારશીની ના પાડી છે. પણ આજે મારે અમુક તકલીફો હોવાથી નવકારશી કરવી પડે એમ છે. તો આપની રજા હોય તો હું નવકારશી કરું ?” આ રીતે કરાતી પૃષ્ઠા પણ પ્રતિપૃષ્ઠા કહેવાય.

એમ વહેલો અંધારામાં વિહાર ન કરવો, વાડામાં ન જવું, એકલા ગોચરી ન જવું, સંખડિની ગોચરી ન વાપરવી, કાચો ગોળ-ઘી ન વાપરવા, સાધ્વીજીઓ સાથે વાતચીત ન કરવી, કેરીનો રસ ન વાપરવો વગેરે સેંકડો પ્રકારના ગુરુએ કરેલા નિષેધો એવા હોય કે તે તે પરિસ્થિતિમાં અંધારમાં વિહારાદિ કરવા જ પડે અને એ રીતે તે નિષેધોથી વિપરીત આચરણ કરવું પડે. એ માટે ગુરુને પુછી લેવું, એમની રજા લેવી એ પ્રતિપૃષ્ઠા ગણાશે.

શિષ્ય ! આ સામાચારીનું પાલન એ જ કરી શકશે કે જેઓ ગુર્વાજ્ઞાનું પાલન કરવામાં અત્યંત તત્પર હોય, કેમકે એકવાર જે કામની રજા ગુરુ પાસે લઈ જ લીધી છે એ જ કામ થોડા કાળ પછી જ્યારે કરવાનું હોય ત્યારે શિષ્ય ફરી પુછવા જાય છે. એનો અર્થ જ એ છે કે ગુરુએ જે કામ સોંપેલ છે એમાં ઘણા બધા ફેરફારો થવાની શક્યતા છે. જો કોઈપણ ફેરફાર થવાના જ ન હોત તો તો બીજીવાર એ જ કામ માટે ફરીથી પુછવાની

કોઈ જરૂર જ ન રહે.

એટલે જે શિષ્ય સતત એવી જ ભાવનાવાળો હોય કે “ગુરુની ઈચ્છા પ્રમાણે જ મારે કામ કરવા છે. ગુરુની ઈચ્છા બદલાય એટલે મારે પણ મારી ઈચ્છા, મારા કામ બદલી જ દેવાના છે. કોઈપણ હિસાબે ગુરુના મનની ભાવનાનું ઉલ્લંઘન, અવગણના ન જ થવી જોઈએ.” એવા જ શિષ્યો આ સામાચારી પાળે. બાકીના શિષ્યો તો પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જ કામ કરી લે. બીજી વાર ગુરુને પૂછવા જવામાં એમને કંટાળો, ત્રાસ લાગે.

શિષ્ય : આ પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાથી શું લાભ થાય ? શા માટે આ સામાચારી પાળવામાં આવે છે ?

ગુરુ : એકવાર કોઈક કામની રજા લીધા પછી પણ થોડાક કાળ બાદ એ કાર્ય કરતી વખતે પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાનું જે કહ્યું છે એની પાછળ મુખ્યત્વે પાંચ કારણો છે.

દા.ત. (૧) એક શિષ્યે સાંજે ગુરુ પાસે રજા માંગી કે ‘કાપ કાઢું ?’ ગુરુએ રજા આપી. શિષ્ય કાપ માટે આંબિલ ખાતે પાણી લેવા ગયો. પણ પાણી બધું ખલાસ થઈ ગયેલું. છેવટે શિષ્યે વિચાર્યું કે “હવે આવતીકાલે જ કાઢીશ. ચાર-પાંચ તો વાગી ગયા છે.” બીજા દિવસે એ ગુરુને ફરીથી પૂછવા ગયો કે “કાપ કાઢું ?” તો ગુરુએ કહ્યું, “આજે કાપ ન કાઢીશ. આવતીકાલે તારો ચાતુર્માસનો પ્રવેશ અચાનક જ નક્કી થયો છે. ચોમાસાના પ્રવેશના આગલા દિવસે સાબુ-સર્ફ તારે ન વપરાય.”

અથવા “તારો કાપ આજે ન કાઢતો. આજે ગ્લાન-બાલાદિનો કાપ કાઢવાનો છે. બધે પહોંચી નહિ વળાય. બધાના કાપ માટે પાણી પણ ઓછું પડશે.”

અથવા “તારા અક્ષરો સારા હોવાથી મારું ૧૦-૧૫ ફુલસ્કેપ પાના જેટલું લખાણ તારે તૈયાર કરવાનું છે. તાત્કાલિક જરૂર છે. આજે કાપ ન કાઢીશ.” વગેરે બીજા કાર્યો દર્શાવે એ શક્ય છે. આમ “પહેલા બતાવેલા કામ કરતાં બીજા જ કોઈ કામો સાથે દર્શાવવાના હોય” ત્યારે આ પ્રતિપૃષ્ઠા ઉપયોગી બને.

જો શિષ્ય ગુરુને પૂછ્યા વગર જ કાપ કાઢવા બેસી જાત, તો ઉપરના કાર્યો અટકી પડત. ગુરુની સેવા-ભક્તિનો લાભ ગુમાવવો પડત.

(૨) ગુરુએ ઘરદેરાસરની પ્રતિષ્ઠાના દિવસે સવારે જ મુખ્ય ગોચરી લાવનારને કહ્યું કે આજે સ્વામીવાત્સલ્ય છે. એટલે બધા સાધુઓ માટે મિષ્ટ લાવજે. ઘણા સાધુઓને તપના પારણા-અત્તરવારણા ચાલે છે. આ બહાને શરીરને પોષણ મળી રહે.”

સવારે આઠ વાગે આ વાત થયા પછી બાર વાગે ગોચરી લેવા જતી વખતે એ સાધુ પાછો ગુરુને પૂછવા ગયો કે, “ગુરુદેવ ! મિષ્ટ લાવું ને ?” ત્યાં તો તરત ગુરુએ કહ્યું કે, “ના, આ શ્રાવકે હમણાં જ સમાચાર આપ્યા કે આપણા સમુદાયના મોટા આચાર્ય કાળ કરી ગયા છે. હવે આજે મિષ્ટનો ટુકડો પણ ન લવાય.”

અથવા “આપણા પાંચ-છ સાધુઓ હમણાં જ મારી પાસે આવી આજના શુભદિવસથી ઓળી ઉપાડવાની રજા લઈ ગયા છે. એટલે હવે મિષ્ટ લાવવાનું ઘણું જ ઓછું થઈ ગયું છે.”

અથવા “આ જમણવાર જેના તરફથી છે એણે દેવદ્રવ્યનું ભક્ષણ કર્યું હોવાના સમાચાર હમણાં જ મળ્યા. ત્યાં ગોચરી ન જવાય.”

આવા અનેક કારણોસર ગુરુ એ અનુચિત કાર્ય અટકાવી દે. પણ જો એ સાધુ પૂછ્યા વિના સીધો જ ગોચરી માટે નીકળી જાય. અને મિષ્ટાદિ લઈ આવે તો શું થાય ? કેટલું બધું નુકશાન થાય ? આમ કાર્યની ના પાડવા માટે પ્રતિપૃષ્ઠા ઉપયોગી બને.

(૩) ગુરુએ શિષ્યને કહ્યું કે “સાંજે ચાર વાગે અહીંથી અડધો કિ.મી. દૂરના જ્ઞાનભંડારમાંથી અમુક પ્રતો

લાવવાની છે. ત્યાંના ભાઈ રોજ ચારવાગે ત્યાં આવે છે. તું ચાર વાગે ત્યાં પહોંચી જજે. જાતે જોઈને આ બધી અગત્યની પ્રતો કઢાવી લાવજે.” સવારે દશ વાગે આ વાત થયા પછી એ સાધુ પોણા ચાર વાગે ગુરુ પાસે જઈને કહે કે “ગુરુદેવ ! હું બધી પ્રતો લેવા જાઉં ?” ગુરુ કહે, “અરે ! તને કહેવાનું ભુલી ગયો. એ ભંડારવાળા ભાઈ ચાર નહિ પણ આજે પાંચ વાગે આવવાના છે. એટલે કલાક પછી જ જજે.”

જો એ સંયમી પ્રતિપૃષ્ઠા વિના જ જતો રહેત, તો ત્યાં ભંડારના ભાઈ ન હોવાથી કાં તો એક કલાક રાહ જોવી પડત. અથવા અડધો કલાક રાહ જોઈ પાછો આવત તો ગુરુ પાછો પાંચ વાગે મોકલત. આમ બે ધક્કા થાત. કદાચ પાછો ન જાત તો ગુરુના વાંચન, લેખનાદિ કાર્યો અટકી પડત.

આમ, કામ મોડું કરવાનું થાય ત્યારે પણ આ પ્રતિપૃષ્ઠા ઉપયોગી બને.

(૪) એક સાધુએ ગુરુને પૂછ્યું કે “આજે સુદપાંચમના ૩-૪ ઉપવાસ હોવાથી આવતી કાલે સવારે નવકારશીમાં વાપરનારા ઘણા હશે. તો આવતીકાલની નવકારશીનો લાભ મને આપો. રોજ તો કોઈ નવકારશી વાપરનાર જ નથી.” ગુરુએ “હા” પાડી. છેક ગુરુના સંથારો કરવાના સમયે કોઈક સાધુ ગુરુ પાસે ગયો અને કહ્યું, “આવતીકાલે મારો દીક્ષાદિવસ છે. હું અને મારો સગો ભાઈ સાધુ બે જણ આખી માંડલીની ભક્તિ આખા દિવસની કરીશું. આપ રજા આપો.” ગુરુએ રજા આપી.

ગુરુ “પેલા સાધુને પણ ગોચરી લાવવાની રજા આપી છે” એ વાત ભુલી ગયા. અથવા તો ગુરુએ એમ વિચાર્યું કે “એ સાધુ સવારે આવશે, ત્યારે વાત કરી લઈશ.”

હવે સવારે એ સાધુ ગુરુને પુછવા ગયો કે “નવકારશી લેવા જાઉં ?” તરત ગુરુએ કહ્યું કે, “આજે એ બધા કામો પેલા બે સાધુઓ જ કરવાના છે. એટલે તારે નથી જવાનું.”

પણ જો એ સાધુ ગુરુને પૂછવા ન જાય અને દૂરના ઘરોમાં ગોચરી જવા માટે, વહેલો જ ઝોળી-પલ્લાં લઈને નીકળી જાય. બીજા સાધુઓને પણ એ ખ્યાલ ન રહે તો પછી સવારે બમણી ગોચરી આવે. બધા હેરાન થાય, પરંતુ તો વિરાધના થાય.

આમ “સોંપેલું કામ પછી બીજા જ સંયમીઓ કરવાના હોય” તો આવા વખતે પણ પ્રતિપૃષ્ઠા ઉપયોગી થઈ પડે.

(૫) ગુરુએ એક શિષ્યને કહ્યું કે, “ચોમાસું બેસવા આવ્યું છે. ચાતુર્માસ માટે કાપડ, બોલપેનો, પોસ્ટકાર્ડ વગેરે આટલા આટલા પ્રમાણમાં વહોરી લેજે. એવા કોઈ ભક્ત શ્રાવક આવે ત્યારે એની પાસેથી વહોરી લેવું.”

આ વાત થયા બાદ બીજા જ કોઈ શિષ્યની પાસે એના શ્રીમંત સ્વજનો બધી વસ્તુઓ વહોરવા લાવ્યા. એ વખતે જેને ગુરુએ કામ સોંપેલું એ સાધુ બહાર સ્થંડિલ વગેરે ગયેલો. આ સાધુએ ગુરુ પાસે જઈ વાત કરી કે, “આ સ્વજનો કાપડાદિ વહોરવા લાવ્યા છે.” ગુરુએ એ સાધુને જ બધું વહોરવાનું જણાવી દીધું. એ બધું વહોરાઈ ગયું. આ બાજુ પેલો બહાર ગયેલો શિષ્ય પાછો આવ્યો. બે-ચાર કલાક બાદ એની પાસે એના ભક્તો વસ્તુ વહોરાવવા લાવ્યા. પેલો શિષ્ય ગુરુને પૂછવા જાય કે “આ બધું વહોરું” તો તરત ગુરુ કહે કે, “આ તો કલાક પહેલા જ પેલા સાધુએ વહોરી લીધું છે. હવે કંઈ પણ વહોરવાનું બાકી નથી.”

જો આ શિષ્યે બીજીવાર પૂછ્યા વિના જ બધું વહોરી લીધું હોત તો બમણી ઉપધિ થાત. ચાર મહિના પ્રતિલેખન તો કરવી જ પડત. ઉપરાંત પરિગ્રહાદિ ઘણા દોષો લાગત.

એટલે ‘આ કામ બીજા સાધુએ કરી લીધેલું છે’ એવું જણાવવા માટે પણ એ વખતે પ્રતિપૃષ્ઠા ઉપયોગી બને છે.

(દ) શિયાળામાં સવારે ગુરુએ શિષ્યને કહ્યું કે, “આજે બપોરે એકાસણામાં મારા માટે સુંઠ ખાસ લાવજે. શર્દી વધી ગઈ છે.” બપોરે ગોચરી જતી વખતે શિષ્યે ગુરુને પ્રતિપૃષ્ઠા કરી કે, “ગુરુદેવ ! પેલી સુંઠ લાવું ને?” તરત ગુરુએ કહ્યું, “હા ! સુંઠ તો લાવજે. પણ એની સાથે થોડીક હળદર પણ ભેગી કરી લાવજે. અને આંબિલ ખાતે જો ધગધગતું પાણી હોય તો એ જ એમાં નંખાવી લાવજે. એટલે સુંઠ-હળદરનો ઉકાળો વધુ અસરકારક રહેશે.”

હવે જો શિષ્ય પુછ્યા વિના જ નીકળી જાત, સુંઠ લાવત. તો ગુરુની વિશેષ ઈચ્છાને પૂરી ન કરી શકત. આમ તો ગુરુ જ સામેથી શિષ્યને બોલાવીને આ બધું કહી દે. પણ ક્યારેક કામકાજમાં કહેવાનું યાદ ન આવે અને શિષ્ય પુછે ત્યારે જ આ બધા ઉપયોગ આવે. એટલે “સોંપેલું કાર્ય જ્યારે વિશેષ પ્રકારે કરવાનું હોય” ત્યારે પણ આ પ્રતિપૃષ્ઠા ઉપયોગી બને.

જે શિષ્યને ગુર્વાદિ પ્રત્યે અસીમ બહુમાન ભાવ હોય તે જ શિષ્ય આ બધું સમજી, ગુરુની સાચી-સંપૂર્ણ ભક્તિ કરવા વારંવાર પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાનું કદિ ન ચૂકે.

શિષ્ય : પણ આવી રીતે વારંવાર ગુરુના અભિપ્રાયો બદલાયા કરે તો શિષ્ય કંટાળી ન જાય ? ગુરુનું મન સ્થિર હોવું જોઈએ ને ? વારંવાર નિર્ણયો બદલ્યા કરે એ શી રીતે ચાલે ?

ગુરુ : ગુરુનું મન સ્થિર જ છે. પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જ એવા ઉત્પન્ન થાય કે એના કારણે નિર્ણયો ફેરવવા પડે. હું તને પૂછું કે મારવાડીઓની જાડી રોટલીઓ વાપરવાના સ્થાને ચાર રોટલી ખાનારો તું ગુજરાતીઓના સંઘમાં ૮-૧૦ રોટલી ખાવાનો નિર્ણય એક જ દિવસમાં કરી લે છે. એ શું યોગ્ય ન ગણાય ?

જે ક્ષેત્રના આંબિલખાતામાં રોજ ૫૦-૧૦૦ આંબિલ થતા હોય ત્યાં આંબિલખાતાની ગોચરીથી આંબિલ કરતો તું રોજના એક-બે આંબિલવાળા ક્ષેત્રમાં જતાની સાથે જ આંબિલખાતાની વસ્તુ વાપરવાનો સ્પષ્ટ નિષેધ કરી દે અને આમ તદ્દન વિરુદ્ધ નિર્ણય લે એ શું યોગ્ય ન ગણાય ?

ઠંડીના દિવસોમાં ધગધગતું પાણી વાપરનારો તું ઉનાળો શરૂ થતાની સાથે ઠંડુ પાણી વાપરવાનો નિર્ણય લે તો શું એ યોગ્ય ન ગણાય ?

આરોગ્યની હાજરીમાં ૧૦ રોટલી વાપરતો તું તાવ આવતાની સાથે જ લાંઘણ કરવા માટે એકપણ રોટલી ન વાપરવાનો નિર્ણય કરે તો શું એ યોગ્ય ન ગણાય ?

ઉપર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના એક એક દૃષ્ટાન્તો મેં બતાવ્યા, કે જેમાં નિર્ણય બદલી યોગ્ય જ ગણી છે. એમ ગુરુ પણ મનની અસ્થિરતાને લીધે નિર્ણય-બદલી નથી કરતા પરંતુ આ વિષમપરિસ્થિતિઓને કારણે નિર્ણય બદલે છે.

અને આવી પરિસ્થિતિમાં કોઈપણ સમજી સંયમી વારંવાર નિર્ણયબદલી થવા છતાં પણ ન કંટાળે. એ સ્વાભાવિક છે.

શિષ્ય : પણ જે સ્થળે શિષ્યે પ્રતિપૃષ્ઠા ન કરી અને છતાં ગુરુએ કોઈ નિર્ણય બદલી ન કરી હોય. તો એ સ્થળે તો કોઈ નુકસાન થતું જ નથી. તમે બતાવેલ ૬ કારણો તો ક્યારેક જ થાય. કંઈ વારંવાર ન થાય તો જ્યાં એ કારણો ન હોય ત્યાં તો દોષ ન લાગે ને ?

ગુરુ : પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાની જિનાજાનો ભંગ થઈ ગયો એના કરતા વધારે મોટો બીજો કયો દોષ તારે જોઈએ છે ? વળી આ રીતે પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાના સંસ્કારો ખલાસ થઈ જશે તો કટોકટિના સમયે અતિગંભીર નુકસાનો પણ થવાની શક્યતા છે. એવું જોખમ શા માટે લેવું ? માટે યોગ્ય કાળે પ્રતિપૃષ્ઠા કરવી જ જોઈએ.

આમ (૧) ગુરુએ કહેલું કાર્ય, થોડાક કાળ પછી કરતી વખતે અને (૨) ગુરુએ જે કામની ના પાડી હોય એ જ કામ કરવાનો અવસર આવી પડે ત્યારે આમ બે સ્થળે પ્રતિપૃષ્ઠા કરવાની છે.

હવે તને ત્રીજું પણ એક સ્થાન બતાવું.

ગુરુએ પાંચ સાધુઓને અમુક નગરમાં ચૈત્રી ઔળી કરાવવા માટે મોકલવાનો નિર્ણય કરી વિહાર કરવાનો આદેશ કર્યો. સામાન્યથી વિધિ એવી છે કે વિહાર બધા સાધુઓએ સાથે જ કરવો. બે જણ વહેલા નીકળે અને બે પછી નીકળે એવું પ્રાયઃ પૂર્વકાળમાં ન બનતું. એમાં જે વડીલ હોય તેને જ આગળ રાખવામાં આવે. બાકીના સાધુઓ પાછળ ચાલે. હવે આ રીતે પાંચ સાધુઓ ઉપાશ્રયમાંથી બહાર નીકળ્યા અને ત્યાં જ સામેથી વિધવા સ્ત્રીને આવતી જોઈ. અપશુકન થયેલા જાણી બધા સાધુઓ પાછા ફરે. મંગલ માટે એક નવકારનો કાયોત્સર્ગ કરી પાછા નીકળે. ત્યાં વળી કાગડાઓના કા-કા કરતાં દુઃસ્વરો સંભળાય. તો બીજીવાર અપશુકન જાણી પાછા ફરે. પાછા બે નવકારનો કાયોત્સર્ગ કરી અને ત્રીજીવાર નીકળે. ત્રીજીવાર પણ ગધેડો સામે મળવા વગેરે રૂપ અપશુકનો થાય તો પછી પાછા ફરે. અને વડીલ સાધુને પાછળ કરી નાના સાધુને આગળ કરે. કદાચ એના પુણ્યથી અપશુકનાદિ દૂર થાય. પરંતુ ચોથીવાર પણ અપશુકન થાય તો પાછા ફરી ગુરુ પાસે જઈને પ્રતિપૃષ્ઠા કરે કે, “આપે ત્યાં વિહાર કરીને જવાની વાત કરી છે. પણ આ રીતે ચારવાર અપશુકન થયા છે. હવે અમારે શું કરવું ?”

હવે જો ગુરુ અવધિજ્ઞાનાદિ વિશેષજ્ઞાનવાળા હોય અને એમને એમના જ્ઞાનમાં એમ દેખાય કે આ સાધુઓને વિહાર કરવા છતાં કોઈ નુકશાન નથી થવાનું. તો આદેશ કરે કે, “ભલે, અપશુકન થાય તો પણ તમે નીકળો.”

જો ગુરુ પાસે એવું વિશિષ્ટ જ્ઞાન ન હોય અને કામ અતિ અગત્યનું હોય તો પછી એમ કહે, “તમે પાછા શકુનાદિ જોઈને સારું શુકન થાય એટલે નીકળો.” નહિ તો છેવટે ગુરુ એ કામ બંધ રખાવે. વિહાર કરવાની જ ના પાડી દે.

આ તો એક વિહાર કરવા રૂપ કાર્યની વાત કરી. એમ આગાઢ જોગ શરૂ કરવાના હોય, કોઈકને દીક્ષા આપવાની હોય, કોઈકને હોસ્પિટલમાં ઓપરેશન માટે દાખલ કરવા લઈ જવાનો હોય વગેરે અનેક પ્રસંગોમાં વારંવાર અપશુકન થાય, મંગલો કરવા છતાં પણ અપશુકન થાય, શુકન ન મળે તો શિષ્યોએ ગુરુ પાસે જઈને બધી વાત કરવી જોઈએ. પછી તો એ ગીતાર્થ ગુરુ જે પ્રમાણે કહે એ પ્રમાણે જ કરવું.

શુકન ન મળે તો હજી ચાલે. પણ અપશુકન તો ન જ થવા જોઈએ. વિધવા કે ઘરડી સ્ત્રી સામેથી આવતી હોય, લોકો રડતા રડતા ઠાઠડીને લઈ જતા સામે મળે, કાગડા-શિયાળના દુઃસ્વરો ખૂબ સંભળાય, બિલાડી આડી ઊતરે, પુરુષોની ડાબી અને બહેનોની જમણી આંખ ફરકે વગેરે અનેક પ્રકારના અપશુકનો શુકનશાસ્ત્રોમાં બતાવેલા છે. વિશિષ્ટ સંયમીઓએ આનું જ્ઞાન મેળવી લેવું જરૂરી ખરું.

શિષ્ય : આ શુકન અને અપશુકન શું છે ? એને કોણ લાવે ? એ શું કામ કરે ? મેં તો આવું સાંભળ્યું છે કે પુણ્યાત્માઓને શુકન થાય અને પાપીઓને અપશુકન થાય. અપશુકન એ ભયંકર મુશ્કેલીઓને ઉભી કરનારા હોય છે.

ગુરુ : “પુણ્યાત્માઓને શુકન થાય” એ તારી વાત સાચી. પણ બાકીની બે ય વાત તદ્દન ખોટી છે. હું તને બે ય વાતના ઉત્તરો આપીશ.

(૧) “અપશુકનો ભયંકર મુશ્કેલીઓને ઊભી કરનારા હોય છે” એ તારી ભ્રમણા છે. અપશુકનો મુશ્કેલીઓને ઊભી નથી કરતા. પરંતુ પાપકર્મોના ઉદય દ્વારા જે મુશ્કેલીઓ ઊભી થવાની હોય છે એને

જણાવવાનું જ કામ આ અપશુકનો કરે છે.

આ વાત જરાક વિસ્તારથી સમજાવું.

મોટી ચાંદી-સોનાની દુકાનોમાં ધનની રક્ષા માટે ચાર-પાંચ શસ્ત્રધારી ગુરખાઓ ગોઠવવામાં આવે છે તો ક્યાંક વળી એવી સાયરન (ઘંટડી) ગોઠવવામાં આવે છે કે દુકાનનો કે તિજોરીનો દરવાજો જો તુટે, તો તુટતાની સાથે જ ભયંકર મોટા અવાજ સાથે એ સાયરન વાગે. બધાને ખબર પડી જાય કે “ચોરો ચોરી કરવા આવ્યા છે” એટલે બધા સાવચેત બની ધનને ચોરાતું બચાવી લે.

આમા શસ્ત્રધારી સૈનિકો તો ચોરોને પકડીને જેલમાં નાંખવાનું કે મારી નાંખવાનું જ કામ કરે. એમ વિશિષ્ટતમ પુણ્યોદય એ શસ્ત્રધારી સૈનિકો જેવો છે. એ સાધુના કો'ક પાપોદયથી રસ્તામાં અકસ્માત્ કે ગંભીર માંદગી વગેરે થવાની શક્યતા હોય. તો પણ એ પેલો પ્રચંડ પુણ્યોદય પેલા પાપોદયને દૂર હટાવી, ખતમ કરીને સાધુને કોઈપણ મુશ્કેલી આવવા જ ન દે.

પરંતુ સાયરનનું કામ ચોરોને મારવાનું કે પકડવાનું નથી. એનું કામ તો માલિકને સાવધ કરવાનું જ છે કે, “ચોરો ચોરી કરવા આવ્યા છે. તમે સાવધ થશો, યોગ્ય પગલા ભરશો, તો તમારું ધન બચશે. નહિ તો નહિ બચે. મારું કામ ચોરોને પકડવાનું નથી.”

એમ જે સંયમીઓનો પુણ્યોદય સાધુના ઉદયમાં આવનારા પાપકર્મોને રોકવા કે તોડવા સમર્થ ન હોય તે પુણ્યોદય સાયરનનું કામ કરે. એ પુણ્યોદય જ અપશુકનો ઉભા કરી દે અને સાધુઓને ચેતવે કે “તમે વિહારાદિ કરતા અટકો. નહિ તો તમારા ઉપર મોટી મુશ્કેલીઓ આવશે. એને દૂર કરવાની તાકાત મારી નથી. તમે જો પાછા ફરશો, સાવધ થશો તો એ મુશ્કેલીઓ નહિ આવે, કેમકે એ કુકર્મો પણ ચોક્કસ નિમિત્તો વિના તો ઉદયમાં આવતા જ નથી.”

જે માલિક સાયરન સાંભળી સાવધ બની યોગ્ય નિર્ણય લે, તે નુકશાનથી બચી શકે. એમ જે સંયમી અપશુકન જોઈ સાવધ બની યોગ્ય નિર્ણય લે તો એ અવશ્ય મોટા નુકશાનથી બચી જાય.

અહીં ‘સાયરન ચોરોને ચોરી કરવા બોલાવે છે’ એમ ન કહેવાય તેમ ‘અપશુકન પાપકર્મોને ઉદયમાં લાવીને મુશ્કેલીઓ ઉભી કરે છે’ એમ પણ ન બોલાય. સાયરન તો આવેલા ચોરોને જણાવવાનું જ કામ કરે છે. તેમ અપશુકન આવી રહેલા નુકશાનોને, પાપોદયોને જણાવવાનું જ કામ કરે છે.

આ તારી એક શંકાનું સમાધાન મેં આપ્યું.

(૨) “પાપીઓને અપશુકન થાય” આ તારી બીજી ભ્રમણા આ દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી જ ખોટી સાબિત થઈ જાય છે. શું સાયરન વાગે એ માલિકનો પાપોદય ગણાય ? કે પુણ્યોદય ? કહેવું જ પડશે કે એ પુણ્યોદય જ કહેવાય. ઉલ્ટું જો એ જ વખતે સાયરન બગડી જાય અને ન વાગે, તો એ જ મોટો પાપોદય ગણાય, કેમકે સાયરન ન વાગવાથી ચોરો બધું લૂંટી જ જવાના.

એમ અહીં જો અપશુકન ન થાય તો સંયમીઓ વિહારાદિ કરે અને પછી અકસ્માત્ વગેરેનો ભોગ બને. એટલે અપશુકન થવા એ પુણ્યોદય છે. પાપોદય નથી.

આ પદાર્થની સાક્ષીરૂપે મહોપાધ્યાયજીની જ એક નાનકડી પંક્તિ તને બતાવું :

દુર્નિમિત્તોપનિષાતસ્તુ તજ્જ્ઞાપકો (વિઘ્ન-જ્ઞાપકઃ) અદૃષ્ટવશાદેવોપતિષ્ઠતે । પુણ્યવત એવ અનિષ્ટજ્ઞાનેનાનિષ્ટપ્રવૃત્તિપ્રતિરોધસંભવાત્ ।

અર્થ : અપશુકનનું આગમન એ આવનારી મુશ્કેલીઓને જણાવનારું છે અને તે પુણ્યકર્મના વશથી જ આવી પડે છે, કેમકે પુણ્યવાળાઓને જ (આવા અપશુકનો દ્વારા) ભાવિ અનિષ્ટોનું જ્ઞાન થાય અને એ જ્ઞાન દ્વારા એ અનિષ્ટમાં થનારી પ્રવૃત્તિનો પ્રતિબંધ સંભવે છે.

શિષ્ય : ગુરુદેવ ! આપે તો કમાલ કરી. સાચરન અને ગુરખાના દષ્ટાન્ત દ્વારા અપશુકનનો પદાર્થ કેવો સુંદર સમજાવ્યો !

આ બધું તો સમજાઈ ગયું. પણ આપે જે એ વાત કરી ને ? કે પહેલીવાર અપશુકન થાય તો સંયમીઓ પાછા ફરી એક નવકારનો કાયોત્સર્ગ કરીને પાછા નીકળે. બીજીવાર પણ અપશુકન થાય તો પાછા ફરી બે નવકારનો કાયોત્સર્ગ કરીને નીકળે..." આમાં મને આશ્ચર્ય એ થાય છે કે નમસ્કારમહામંત્ર તો પરમ મંગલ છે. એ કર્યા પછી પણ અપશુકનો આવે ? ત્રણ-ત્રણ, ચાર-ચાર વાર અપશુકનો આવે ? શું મહામંત્રની કોઈ શક્તિ જ નથી? વિઘ્નોને ખતમ કરવા માટેની આ આખી શાસ્ત્રીય વિધિ કરવા છતાં પણ જો વિઘ્નો દૂર ન થાય. અપશુકનો થયા જ કરે. તો પછી અમારે શું માનવું ?

ગુરુ : મોટી ટ્રકમાં સેંકડો કીલો અનાજને ભરીને લઈ જવાની શક્તિ છે. આમ છતાં એ ટ્રક ઉપર હાથી ચડે તો ટ્રક કદાચ તુટી પણ જાય. હાથીને એ વહન ન કરી શકે. આ હકીકત જોઈને એમ તો ન જ કહેવાય ને ? કે "ટ્રક હાથીને વહન કરી શકતું ન હોવાથી સેંકડો કીલો અનાજને પણ વહન કરવાની એની શક્તિ નથી."

બે હજારની સભામાં બે કલાક અસ્ખલિતધારાએ બોલી શકવા સમર્થ વક્તા દશહજારની સભામાં અડધો કલાક પણ માંડ બોલી શકે એટલે કંઈ એમ ન કહેવાય કે એની બે હજારની સભામાં પણ બે કલાક બોલવાની શક્તિ નથી.

એમ નમસ્કાર મહામંત્ર વગેરેની પણ અમુક ચોક્કસ પ્રકારની શક્તિ તો છે જ. અમુક પ્રકારના વિઘ્નોને તો એ ખતમ કરી જ શકે. પણ જ્યારે નિકાયિતપ્રાયઃ કર્મોના ઉદયો સામે હોય ત્યારે તો આ મહામંત્રાદિ પણ એને ખતમ ન કરી શકે. અને એટલે ત્યાં મહામંત્ર બોલવાદિ વિધિ કરવા છતાં પણ વારંવાર અપશુકન થાય એ શક્ય છે. એટલા માત્રથી કંઈ "એ મહામંત્રની કે શાસ્ત્રીય વિધિની કોઈ શક્તિ જ નથી. એ નકામા છે." એવું તો ન જ માની લેવાય.

વળી મહામંત્ર બોલનાર, શાસ્ત્રીય વિધિ કરનાર વ્યક્તિની દૃઢ શ્રદ્ધા, શુભભાવ વગેરેને અનુસારે મહામંત્રાદિની શક્તિ કામ કરતી હોય છે. વ્યક્તિ શ્રદ્ધાદિ વિનાનો હોય, ઉપયોગ વિના ગમે તેમ વિધિ કરતો હોય તો એની અસર શી રીતે થાય ?

એટલે શ્રદ્ધા, ભક્તિ, ઉપયોગપૂર્વક આ મહામંત્રાદિની વિધિ કરવામાં આવે અને સામે વિઘ્નો, વિઘ્નો લાવનારા કર્મો અતિભયંકર, નિકાયિત જેવા ન હોય તો જ આ વિધિ દ્વારા એ વિઘ્નાદિ દૂર થાય. એ સિવાય ન થાય.

શિષ્ય : તમે પહેલા એમ કહેલું કે, "ગુરુએ જે કામની ના પાડી હોય એ કામ કરવાની પરિસ્થિતિ ઉભી થાય ત્યારે ગુરુને પૂછવું."

હવે ગુરુએ પાંચતિથિ નવકારશી કરવા વગેરેની ના પાડી છે એનો અર્થ એ કે એ પાંચતિથિ નવકારશી કરવી એ પાપ છે. કેમકે ગુરુ પાપ કાર્યની, અહિતકારી કાર્યની જ ના પાડે ને ? તો હવે જ્યારે ગ્લાનાદિ સાધુ નવકારશીની રજા માગશે, ત્યારે જો ગુરુ 'હા' પાડે તો એ તો પાપકાર્યની રજા આપી ગણાય. એ તો યોગ્ય

ન જ ગણાય ને ?

ગુરુ : કોઈપણ વસ્તુ એકાંતે પાપ કે પુણ્ય ન બને. વ્યવહારનયની વ્યાખ્યા ગમે તે હોય પણ નિશ્ચયનય પ્રમાણે તો એ જ વ્યાખ્યા છે કે જે કરવાથી રાગદ્વેષની પરિણતિઓ ઘટે. જે કરવાથી મોક્ષ નજીક આવે તે પુણ્યકાર્ય ગણાય. જે કરવાથી મોક્ષ દૂર થાય તે પાપકાર્ય ગણાય. ગ્લાનસાધુ તિથિના દિવસે એકાસણાદિ કરવાથી ભયંકર અસમાધિ વગેરે દ્વારા મોક્ષમાર્ગથી દૂર ફેંકાતો હોય તો એના માટે એ એકાસણાદિ ત્યારે કર્તવ્ય ન બને. પરંતુ ત્યારે નવકારશી કરી, દવા લઈ, સાજો થઈ પાછો સંયમ આરાધનામાં ઊજળતો થઈ જાય તો એના માટે એ નવકારશી પુણ્યકર્મ જ બને.

ટૂંકમાં ઉત્સર્ગમાર્ગે જેનો નિષેધ હોય, એની જ અપવાદ માર્ગે અનુમતિ હોઈ શકે છે. હા, આમાં માયા-કપટ બિલકુલ ન જોઈએ. જે સાધુ પોતાની શક્તિ હોવા છતાં, નાની માંદગી હોવા છતાં માયાદિ કરીને નવકારશી કરવા લાગે એ તો ઉન્માર્ગગામી બની જાય.

શિષ્ય : તમે મને પહેલા કહેલું કે “હું ઉત્સર્ગ અને અપવાદની ઘણી બધી વાતો પછી કરીશ” આપને યોગ્ય લાગે તો મને એ સમજાવો ને ?

ગુરુ : તારી ઈચ્છા જ છે તો તને સરળભાષામાં એ પદાર્થો સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તું ધ્યાન દઈને એક એક શબ્દો સાંભળજે.

જિનશાસનનું એક માત્ર લક્ષ્ય છે મોક્ષ. અનંતા તીર્થંકરોએ શાસનની સ્થાપના માત્ર જીવોના મોક્ષને માટે જ કરી છે. મોક્ષનો અર્થ છે “રાગ-દ્વેષ નામના બે મુખ્યદોષોનો સંપૂર્ણ વિનાશ અને એ દ્વારા આત્માના ગુણોની પ્રાપ્તિ.” રાગદ્વેષનો સંપૂર્ણ વિનાશ એક ધડાકે થઈ જવો શક્ય ન હોવાથી જેમ જેમ એ રાગ-દ્વેષ નબળા પડે એ માટેનો સતત પ્રયત્ન કરતા રહેવાની જ જિનેશ્વરોની એકમાત્ર આજ્ઞા છે.

રાગ અને દ્વેષ નબળા શી રીતે પડે ? એના ઉપાયો કયા ? અને રાગદ્વેષને વધારનારા તત્ત્વો કયા ? એ જાણી લઈ રાગાદિને નબળા પાડનારા ઉપાયોને અજમાવવા જોઈએ અને રાગદ્વેષને વધારનારા તત્ત્વોને છોડી દેવા જોઈએ.

સર્વજ્ઞોએ પોતાના જ્ઞાનમાં જોયું કે “જે આસવા તે પરિસવા, જે પરિસવા તે આસવા” જે કર્મબંધના સ્થાનો છે. એ જ કર્મક્ષયના કારણો છે. જે કર્મક્ષયના કારણો છે એ જ કર્મબંધના કારણો છે. અર્થાત્ જે જે વસ્તુઓ રાગ-દ્વેષને વધારનારી છે એ એ જ વસ્તુઓ રાગદ્વેષને ખતમ કરનારી પણ બની છે. અને જે જે વસ્તુઓ રાગદ્વેષને ખતમ કરનારી બની છે. તે તે વસ્તુઓ રાગદ્વેષને વધારનારી પણ બની જ છે.

જિનપ્રતિમા, સદ્ગુરુ, શાસ્ત્રો, રજોહરણ, તીર્થંકરો, ચતુર્વિધસંઘ વગેરે પદાર્થો અનેક આત્માઓના રાગદ્વેષનો વિનાશ કરવામાં નિમિત્ત બન્યા છે. તો એ જ પદાર્થો કેટલાંકોના રાગ-દ્વેષને વધારવામાં નિમિત્ત બન્યા છે. મુસલમાનો જિનપ્રતિમાઓનું નિમિત્ત પામી એને કાપી નાંખવા દ્વારા પુષ્કળ ભારેકર્મી બન્યા. કુલવાલક સદ્ગુરુનું નિમિત્ત લઈ પતન પામ્યો. સુકુમાલિકા સાધ્વી આતાપનાનું વર્ણન કરનારા શાસ્ત્ર દ્વારા ઉન્માર્ગગામી બની. વિનયરત્ન રજોહરણને હથિયાર છુપાવવાનું સાધન બનાવી ભયંકર પાપી બન્યો. ગોશાળો તીર્થંકરની આશાતના કરી અનંતસંસારી બન્યો. ચતુર્વિધસંઘની નિંદાદિ કરનારા અનંત આત્માઓ અનંત સંસારને પામ્યા જ છે. આ બધામાં આ દરેક પદાર્થો નિમિત્ત બનેલા કહેવાય જ છે.

તો બીજીબાજુ સ્ત્રી સાથે હસ્તમેળાપ, વીંટી વગેરે આભૂષણો, લાડુ વગેરે ખાદ્યપદાર્થો આવી અનેક વસ્તુઓ રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ કરવામાં નિમિત્ત બની છે. તો ગુણસાગર હસ્તમેળાપની ક્રિયાથી, ભરતચક્રી વીંટી

વગેરે આભૂષણોથી, સુવ્રત સાધુ સિંહકેસરિયા લાડુના નિમિત્તથી કેવલજ્ઞાન પામ્યા છે.

એટલે જ્યારે બધી જ વસ્તુઓ રાગદ્વેષનો વિનાશ અને વિકાસ કરનારી બની જ છે. તો પછી શું બધી જ વસ્તુઓનું સેવન કરવાનો ઉપદેશ આપવો ? કે બધી જ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપવો ? બે યમાં મુશ્કેલી છે.

સર્વજ્ઞોએ જોયું કે જેઓ અચરમાવર્તી છે. તેઓને કોઈપણ વસ્તુ સંસાર વધારનારી જ બને છે. તેઓ ઉપદેશને માટે અપાત્ર જ હોવાથી એમને ઉપદેશ દેવાનો જ નથી. ચરમાવર્તમાં પણ અપુનર્બંધક દશાને પામેલા જીવોથી પ્રાયઃ ઉપદેશની પાત્રતા શરૂ થાય. એટલે જે ઉપદેશ આપવાનો છે એ આ અપુનર્બંધકાદિ જીવોને નજર સામે રાખીને આપવાનો છે. બાકીના જીવોને એ ઉપદેશથી લાભ થાય ? કે નુકશાન ? એની વિચારણા જ કરવાની નથી.

હવે અપુનર્બંધકાદિમાં તો સદ્ગુરુ, શાસ્ત્ર વગેરે સારા પદાર્થો મોટા ભાગે રાગદ્વેષની હાનિ કરનારા જ બને છે. અને સ્ત્રી વગેરે ખરાબ પદાર્થો મોટા ભાગે રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ કરનારા જ બને છે. દર ૧૦૦ જીવોમાં ૧ જીવ એવો નીકળે કે જેને શાસ્ત્રાદિ પદાર્થો રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ કરાવનારા અને સ્ત્રી વગેરે પદાર્થો રાગદ્વેષની હાનિ કરાવવામાં નિમિત્ત બનતા હોય. તો હવે સ્વાભાવિક જ છે કે જે વસ્તુઓ પ્રાયઃ કરીને રાગદ્વેષની હાનિ કરાવનારી અને ક્યારેક જ રાગાદિની વૃદ્ધિ કરાવનારી બનતી હોય ત્યાં એ વસ્તુઓ સારી, આદરવા યોગ્ય તરીકે જ નિરૂપણ કરાય. અને જે વસ્તુઓ પ્રાયઃ કરીને રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ કરાવનારી અને ક્યારેક જ રાગાદિની હાનિ કરાવનારી બનતી હોય ત્યાં એ વસ્તુઓ ખરાબ, ત્યાગ કરવા યોગ્ય તરીકે જ નિરૂપણ કરાય.

ગુંદરની ઘેસ ખાવાથી શરીર સશક્ત બને છે તો તદ્દન નબળી હોજરીવાળાઓ એનાથી મરી પણ જાય છે. પણ શરીર સશક્ત બનવાની ક્રિયા મોટા પ્રમાણમાં છે. ગુંદરઘેસથી મરી જવાની ક્રિયા ઓછા પ્રમાણમાં છે. એટલે ગુંદરઘેસ ઉપકારી, સારી છે એમ જ કહેવાય છે. “ગુંદરઘેસ મારનારી છે, છોડી દેવા યોગ્ય છે” એવું નથી કહેવાતું.

ઓપરેશન કરાવવાથી જીવનારા ઘણા છે, મરનારા ઘણા ઓછા છે. માટે ઓપરેશન સારું-કર્તવ્ય ગણાય. ઓપરેશન મારનારું, કોઈ પણ હિસાબે હેય તરીકે ગણવાનો વ્યવહાર થતો નથી.

અકસ્માત્થી સ્મરણ શક્તિ ગુમાવી ચૂકેલો માણસ ક્યારેક નવા અકસ્માત્થી સ્મરણશક્તિ પાછી મેળવી ખૂબ જ આનંદમાં આવી જાય છે. તેમ છતાં અકસ્માત્ મોટા ભાગે નુકશાનકારક જ બન્યો હોવાથી એ ખરાબ જ ગણાય એને સારો ન કહેવાય.

આમ જે વસ્તુઓ પ્રાયઃ હિતકારી જ બનતી હોય તે વસ્તુઓ સારી અને જે વસ્તુઓ પ્રાયઃ અહિતકારી જ બનતી હોય તે વસ્તુઓ ખરાબ” આ સર્વસામાન્ય વ્યવહાર છે.

શાસ્ત્રકારોએ પણ આપનુર્બંધકાદિને પ્રાયઃ હિતકારી જ બનનારા શાસ્ત્ર વગેરે પદાર્થો સારા, આદરણીય તરીકે બતાવ્યા. અને અપુનર્બંધકાદિને પ્રાયઃ અહિતકારી જ બનનારા સ્ત્રી વગેરે પદાર્થો ખરાબ, અનાદરણીય તરીકે બતાવ્યા.

આમ આવી રીતે સારા પદાર્થોની આદરણીયતા અને ખરાબ પદાર્થોની હેયતાનું જે વર્ણન થયું એ ઉત્સર્ગમાર્ગ કહેવાય.

પ્રાયઃ કરીને હિતકારી જ બનનારા પદાર્થો જે વ્યક્તિઓને અહિતકારી બનનારા હોય, તે વ્યક્તિઓને તે પદાર્થોનો નિષેધ કરવો એ અપવાદ માર્ગ બને.

પ્રાયઃ કરીને અહિતકારી જ બનનારા પદાર્થો જે વ્યક્તિઓને હિતકારી બનનારા હોય, તે વ્યક્તિઓને તે પદાર્થોની મંજૂરી-અનુમતિ એ પણ અપવાદ માર્ગ બને.

પ્રાયઃ હિતકારી એવા આંબિલ, કોઈક વિચિત્ર શરીરવાળાને વાયુનો પ્રકોપ કરાવવા દ્વારા અત્યંત નુકશાનકારક બને તો એને આંબિલ કરવાની ના પાડવી એ અપવાદમાર્ગ છે.

પ્રાયઃ હિતકારી એવો ગચ્છવાસ અત્યંત ઝઘડાખોર, ક્રોધી સ્વભાવવાળા, ચંડુદ્રાચાર્ય જેવા સાધુઓને નુકશાનકારી બનતો હોવાથી એમના માટે ગચ્છવાસત્યાગ એ અપવાદમાર્ગ બને.

પ્રાયઃ અહિતકારી એવું વિગઈસેવન અત્યંત અશક્ત બની ગયેલા ધોરતપસ્વી વગેરેને ધર્મકાય=શરીરની રક્ષા માટે અત્યંત ઉપયોગી બનતું હોવાથી એના માટે વિગઈસેવન એ અપવાદ બને.

આ રીતે મેં તને એકદમ સ્થૂલ ભાષામાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદનો ભેદ સમજાવ્યો. એને બરાબર ધ્યાનથી વાંચીશ તો તને બધું બરાબર સમજાઈ જશે.

બરેબર જોવા જઈએ તો શાસ્ત્રો ભણવાની જરૂર નથી. “પરમાત્માની અનુમતિ ક્યાં છે ? અને નિષેધ ક્યાં છે ?” એ જાણવાનો એક જ ઉપાય છે. “રાગદ્વેષનો ઘટાડો ક્યાં થાય છે ? વધારો ક્યાં થાય છે ?” જ્યાં રાગદ્વેષનો ઘટાડો થતો હોય એમાં પ્રભુની અનુમતિ જ હોય. જ્યાં રાગદ્વેષનો વધારો થતો હોય એમાં પ્રભુનો નિષેધ જ હોય. એટલે પ્રભુની આજ્ઞા પાળવાની ઈચ્છાવાળાએ “પ્રભુએ શું કીધું છે ?” એ જાણવાની જરૂર જ નથી. પણ રાગદ્વેષના વધારા-ઘટાડાના ગણિત પ્રમાણે એ આત્મા પ્રવૃત્તિ કરે એટલે એ પ્રભુની આજ્ઞાનો પાલક બની જ જાય.

પરંતુ રાગદ્વેષના વધારા-ઘટાડાનું ગણિત કંઈ સહેલું નથી. ભલભલા મહારથીઓ પણ આમાં થાપ ખાઈ જાય. રાગદ્વેષને વધારનારી પ્રવૃત્તિને ઘટાડનારી માનીને એ પ્રવૃત્તિ કરવા મંડી પડે અને ભયંકર નુકશાન પામે. એના ગણિત ખૂબ-ખૂબ સૂક્ષ્મ છે. એટલે એ સૂક્ષ્મગણિતને પકડવા માટે જ જિનાગમોનું જ્ઞાન, ચિંતન અત્યંત આવશ્યક છે.

દા.ત. જિનાગમો ન ભણેલો સારો આત્મા વિચારે કે “પાપોની આલોચના એ તો રાગાદિનો નાશ કરનાર છે” અને એટલે એ ગમે તેની પાસે આલોચના કરી બેસે તો એને એવો તો ફડકો પડે કે કાયમ માટે આલોચના કરતો બંધ થઈ જાય. ભયંકર રાગદ્વેષની વૃદ્ધિને પામે. કદાચ આલોચના કરવાના લીધે જ અનંતસંસારી પણ બની જાય. પણ જિનાગમોનો સમ્યગ્ બોધ હોય. તો એ ગીતાર્થ-સંવિગ્ન પાસે જ આલોચના કરે. સાચા અર્થમાં રાગદ્વેષની હાનિ પામે. જો સુયોગ્ય ગુરુ ન મળે તો એ આત્મા આલોચના ન જ કરે અને તેમ છતાં સુયોગ્ય ગુરુ પાસે આલોચના કરવાના નિર્મળતમ પરિણામ હોવાથી એ આલોચનાદિ કર્યા વિના મરે તો પણ આત્મકલ્યાણને સાધનારો જ બને.

એટલે ‘જિનાજ્ઞા શું ?’ એ જાણવાનો સીધો ઉપાય સરળ છે કે “રાગદ્વેષનો ઘટાડો ક્યાં ?” પણ એ ઘટાડા-વધારાનું અતિ ગુંચવાડા ભરેલું ગણિત ઉકેલવા માટે શાસ્ત્રોનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરવો અત્યંત આવશ્યક છે. માટે જ શાસ્ત્રો ભણેલો સંયમી જ ઉત્સર્ગ-અપવાદનો જ્ઞાતા કહેવાય. શાસ્ત્રો ન ભણેલા સારા આત્માઓ પણ આવા ઊંડા ગણિતના અજ્ઞાની હોવાથી ઉત્સર્ગ-અપવાદના જ્ઞાતા કહેવાતા નથી.

શિષ્ય ! મારે તો હજી ઘણું ય કહેવું છે. ખૂબ ઊંડાણપૂર્વક, અનેક દૃષ્ટાન્તોપૂર્વક સમજાવવું છે. પણ એમાં વિષય બદલાઈ જાય છે. એટલે અત્યારે આટલું પૂરતું છે.

શિષ્ય : મારો આ છેલ્લો પ્રશ્ન છે કે પહેલા દિવસે કાપ કાઢવાની રજા માંગ્યા બાદ એ દિવસે કારણસર

કાપ ન કાઢી શકે અને બીજા દિવસે પૂછ્યા વિના કાપ કાઢે તો એણે પ્રતિપૃષ્ઠા ન કરી હોવાથી પ્રતિપૃષ્ઠાનો લાભ ભલે ન મળે. પણ પહેલા દિવસે આપૃષ્ઠા કરેલી હોવાથી એની નિર્જરા તો પ્રાપ્ત થાય કે નહિ ?

ગુરુ : ના. હું તને બીજો પ્રશ્ન પૂછું કે જ્યારે દેરાસરમાં ચૈત્યવંદન કરવાનું હોય અને આખું ચૈત્યવંદન જે કરે એ તો ચૈત્યવંદનનો લાભ મેળવે. પરંતુ જ્યારે પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય અને ત્યારે પ્રતિક્રમણના એક નાનકડા ભાગ રૂપ ચૈત્યવંદન કરીને કોઈ વ્યક્તિ બાકીની વિધિ ન કરે તો એને પ્રતિક્રમણનો લાભ તો ન જ મળે પરંતુ શું એમ કહેવું યોગ્ય ખરું કે “તે જે ચૈત્યવંદન કર્યું. એ ય ઘણું સારું કર્યું ?” કે પછી એને એમજ કહેવું પડે કે “ભલા માણસ ! આ રીતે અડધી ક્રિયા કરીએ એ તો મોટી આશાતના ગણાય. આમ તે કઈ ક્રિયા કરાતી હશે?”

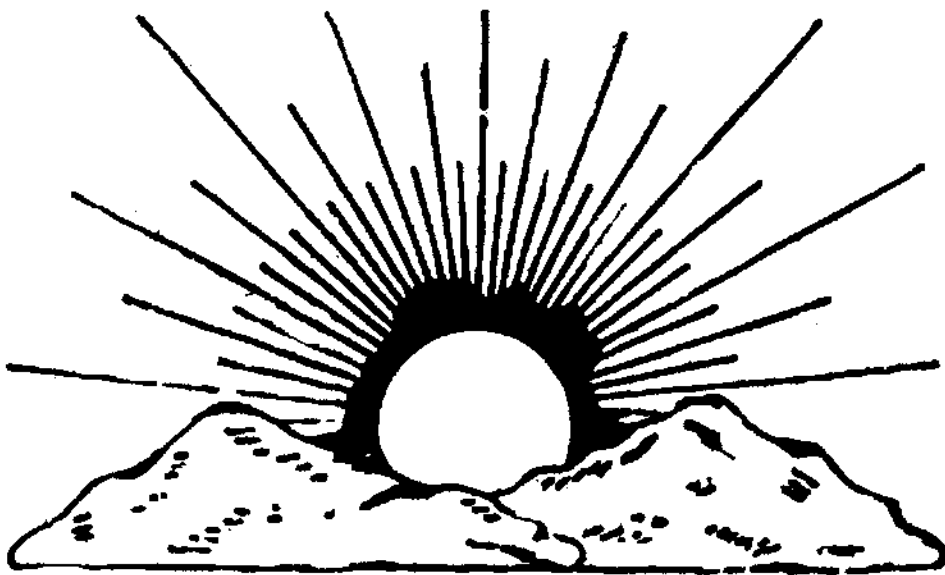
એમ માત્ર જઈને આવ્યા બાદ સંયમી ઈરિયાવહિ સૂત્ર બોલે પણ પછી તસ્સઉત્તરી, અન્નત્થ-લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ વગેરે ન કરે. તો એને ક્રિયા અડધી છોડી દેવાને લીધે આશાતનાનું પાપ જ લાગે. “એણે જે ઈરિયાવહિ સૂત્ર બોલ્યું એનું ફળ એને મળશે” એવું ન કહિ શકાય.

ટૂંકમાં ક્રિયાને ગમે તે રીતે અડધી છોડી દે, તો કરેલી અડધી ક્રિયાનું ફળ પણ ન મળે. એમ જ્યારે પ્રતિપૃષ્ઠાનો અવસર છે, બીજા વાર પૂછીને કામ કરવાનો અવસર છે ત્યારે માત્ર એક જ વાર પૂછીને એ કામ કરે, બીજા વાર ન પૂછે તો એણે આજ્ઞાભંગ કરેલો હોવાથી પહેલીવાર કરેલી આપૃષ્ઠા પણ નિર્જરાને ઉત્પન્ન કરનારી ન બની શકે.

હા, જ્યારે કાપ કાઢવાનું પૂછીને તરત જ કાપ કાઢી લે ત્યાં તો પ્રતિપૃષ્ઠાનો અવસર જ ન હોવાથી, ત્યાં આપૃષ્ઠાનો જ અવસર હોવાથી આપૃષ્ઠાનું ફળ મળે. જેમ દેરાસરમાં માત્ર ચૈત્યવંદન જ કરવાનું હોવાથી ત્યાં માત્ર ચૈત્યવંદન કરે તો એનું એને ફળ મળે છે.

આ પ્રમાણે પ્રતિપૃષ્ઠા અને આપૃષ્ઠા લગભગ સરખા હોવા છતાં એક જ કામ માટે બીજા વાર કરાતી આપૃષ્ઠા એ પ્રતિપૃષ્ઠા બને છે એ સિદ્ધ થયું.

પ્રતિપૃષ્ઠા સામાચારી સંપૂર્ણ

(૮) છંદના સામાચારી

જે ગોચરી-પાણી વહોરીને લાવ્યા હોઈએ, એ ગુરુને બતાવવા અને ગુરુને પૂછવું કે “આ લાવેલી વસ્તુઓથી સાધુઓની ભક્તિ, વૈયાવચ્ચ કરું?” ગુરુ રજા આપે એટલે પછી બાલસાધુ, ગ્લાન, વૃદ્ધ વગેરે સંયમીઓને શાસ્ત્રીયક્રમ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી કે “તમે કૃપા કરી મારી લાવેલી ગોચરીમાંથી આપને પ્રાયોગ્ય=અનુકૂળ વસ્તુ સ્વીકારો.” આ પ્રાર્થના એ જ છંદના સામાચારી કહેવાય.

આમાં મુખ્યત્વે ચાર બાબતો હોવી જોઈએ.

(૧) જે વસ્તુની સંયમીઓને વિનંતિ કરવાની છે એ વસ્તુ વહોરીને લાવેલી હોવી જોઈએ. એ વસ્તુ વહોરવા લેવા જવાનું હોય અને વિનંતિ કરીએ એ ન ચાલે.

(૨) સંયમીઓની ભક્તિ કરવાની ખરી. પણ એ માટે પહેલા ગુરુ કે વડીલની રજા લેવી પડે. એ રજા લીધા વિના ભક્તિ કરે તો ન ચાલે.

(૩) સાધુઓને જે વિનંતિ કરવાની છે એમાં શાસ્ત્રમાં બતાવેલા ક્રમ પ્રમાણે વિનંતિ કરવી. ક્રમનું ઉલ્લંઘન ન થવું જોઈએ. દા.ત. ગ્લાનાદિને વિનંતિ કર્યા વિના પોતાના મિત્રાદિ સાધુને પ્રાર્થના કરે તો એ ક્રમનો ભંગ કરેલો ગણાય. એ ન ચાલે.

(૪) સંયમીઓને હૃદયના ભક્તિભાવપૂર્વક પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાદિ ન કરે અને એમને એમ જ પોતાની લાવેલી વસ્તુ તેઓને વપરાવે તો ભક્તિ કરી હોવા છતાં છંદના સામાચારી પાળેલી ન કહેવાય.

શિષ્ય : આ સામાચારી તમામ સાધુઓ પાળી શકે ? કે અમુક જ સાધુઓ છંદના કરી શકે ?

ગુરુ : આ સામાચારીનું પાલન કરવાની છૂટ બે પ્રકારના સાધુઓને છે. બધાએ આ છંદના સામાચારી કરવાની નથી (૧) આત્મલબ્ધિસંપન્ન (૨) વિશિષ્ટ તપસ્વી.

એમાં જે સંયમી પાસે લાભાન્તરાયકર્મનો ક્ષયોપશમ વિશિષ્ટ પ્રકારનો હોય અને એથી એને સારી, ગચ્છને અનુકૂળ એવી વસ્તુઓનો લાભ સહજ રીતે થતો હોય તો એવો સંયમી આ છંદના સામાચારી કરવાનો અધિકારી છે. આનું કારણ એ જ છે કે ગચ્છમાં અનેક પ્રકારના સાધુઓ હોય. બાલ સાધુઓ હોય. કોઈક માંદગીવાળા હોય, કોઈ વૃદ્ધો હોય, કોઈક શ્રીમંતાદિના ઘેરથી દીક્ષા લીધેલી હોવાથી અમુક પ્રકારની જ અનુકૂળ વસ્તુઓ વાપરવા ટેવાયેલા હોય. કોઈકનો પાપોદય જ એવો હોય કે એને ગોચરી મળતી જ ન હોય અથવા તો સાવ સામાન્ય કક્ષાની ગોચરી જ મળતી હોય. વિશેષ પ્રકારની ન મળતી હોય. તો આ બધા સાધુઓ પોત-પોતાને અનુકૂળ વસ્તુઓ ન મળવાથી સંકલેશ અશાંતા, અસમાધિને પામે. ભલે તે સાધુઓમાં એવો પ્રયંડ વૈરાગ્ય નથી કે ગમે તે વાપરીને પણ ચલાવી લે. એટલા માત્રથી તેઓ સંયમી તરીકે મટી નથી જતા તેઓ પાસે પાંચ મહાવ્રતો છે. નિર્દોષગોચરી વગેરે ઉત્તરગુણો પણ છે.

બાકી એક વાત તો નક્કી કે વીતરાગતા વિનાના કોઈપણ વ્યક્તિમાં કોઈકને કોઈક દોષો તો હોવાના જ. એટલા માત્રથી તેઓ તિરસ્કારને પાત્ર ન બને.

જો આ બાલ, વૃદ્ધાદિ સાધુઓ સીદાય, સંયમનો ઉલ્લાસ ગુમાવી બેસે તો જિન શાસનને કેટલું નુકશાન થાય ? તેઓનું પણ કેટલું બધું અહિત થાય ?

આ બધાની વૈયાવચ્ચ, ભક્તિ કરવા માટે જ લબ્ધિધારી સાધુને આ છંદના સામાચારી સોંપવામાં આવી છે. એ લબ્ધિધારી હોવાથી ઘણા બધા માટે અનુકૂળ વસ્તુઓ લાવી શકે અને બધાને ભક્તિથી વપરાવી સાધર્મિક ભક્તિ, સ્થિરીકરણ, જિનશાસનની પરંપરાનો અવિચ્છેદ વગેરે અનેક લાભોને એ પામી શકે.

બાલસાધુને મિષ્ટાદિ જોઈએ, વૃદ્ધોને પોચી-ચાવવી ન પડે એવી વસ્તુઓ જોઈએ, શ્રીમંતોને અમુક અમુક ચોક્કસ પ્રકારની વસ્તુઓ જોઈએ, ગ્લાનને પણ દવા-પરેજી પ્રમાણેની વસ્તુઓ જોઈએ. લબ્ધિધારી સાધુ આ બધું જ લાવી આપે, બધા વાપરી પ્રસન્ન બને. ઉત્સાહપૂર્વક બાકીનો આખો દિવસ સંયમયોગોમાં કાઢે. આ બધાનો લાભ લબ્ધિધારી સાધુને મળે. માટે જે સંયમી લબ્ધિધારી હોય તેણે અવશ્ય આ પ્રમાણે બધાની ભક્તિ કરવી.

શિષ્ય : પણ “કયો સંયમી લબ્ધિધારી છે ?” એ શી રીતે ખબર પડે ?

ગુરુ : જે સંયમી જ્યારે ગોચરી લેવા જાય, ત્યારે એને લગભગ કંઈને કંઈ સારી સારી વસ્તુઓ મળતી જ હોય અને પાત્રાઓ ભરાઈ જતા હોય એ સંયમી લબ્ધિધારી કહી શકાય. દરેક શુપોમાં લગભગ આવા સંયમીઓ હોય છે કે જેઓ એ શુપમાં લબ્ધિધારી તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા હોય છે. એટલે એ તો તરત ખબર પડી જાય.

શિષ્ય : કોઈ સંયમી ભક્તના ઘરે જઈ એને આદેશ આપી દે કે ‘શીરો વગેરે બનાવજો’ અને પછી એ પુષ્કળ શીરો વહોરીને લાવે તો એ લબ્ધિધારી કહેવાય કે નહિ ? મહાત્માઓની ભક્તિ કરવા માટે તો આવી રીતે આધાકર્મી પણ કરાવી શકાય ને ?

એમ કોઈક સંયમી ગૃહસ્થના ઘરે જઈ નવું બનાવવાનું ન કહે પણ જે એમના ઘરે બનેલું નિર્દોષ હોય એની માંગણી કરે કે “તમારા ઘરે છુંદો-મુરબ્બો તો છે ને ? એ વહોરાવો. તમારા ઘરે સંઘની મીઠાઈ આવી છે એ વહોરાવો. જુઓ, તમે કેરીનો રસ વહોરાવવાનો ભૂલી ગયા છો. એ વહોરાવો.”

અથવા તો કોઈ સંયમી સ્પેશ્યલ ન બનાવડાવે. માંગણી પણ ન કરે. પણ શ્રાવક જે વહોરાવે એ વધુ પ્રમાણમાં વહોરી લે. દા.ત. સુખડીના દશ ટુકડા હોય એમાંથી આઠ ટુકડા વહોરી લે. એક જ ઘરેથી ટોકસી કે ચેતનો ભરીને મુરબ્બો વહોરી લે. એક જ ઘરેથી પાંચ માણસનું નાનકડું કુટુંબ હોવા છતાં દશ-વીસ રોટલીમાંથી અડધા-પોણા ભાગની રોટલી વહોરી લે.

આવા સાધુઓ પણ અત્યારે લબ્ધિધારી તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા મને દેખાયો છે. તો શું ખરેખર એમને લબ્ધિધારી માનવા કે નહિ ?

ગુરુ : આ તો ઘણી ભયંકર વાતો તે કરી, જિનાજાઓનો ભુક્કો બોલાવીને કંઈ સાધુઓની ભક્તિ થતી હશે ? રે ! અપવાદ માર્ગે ગાઢ માંદગી વગેરેમાં આધાકર્મીદિ સેવવા પડે એ હજી જુદી વાત. પણ ભક્તિ માટે આવા દોષો બિલકુલ ન સેવાય.

કેટલાંક સંયમીઓમાં એવું અજ્ઞાન છે કે ‘સાધુઓની ભક્તિ માટે દોષિત પણ વપરાવાય.’ પણ આ વાત મને તો બિલકુલ ઊચિત લાગતી નથી.

તો કેટલાંક સંયમીઓ માત્ર પોતાની લબ્ધિધારી તરીકેની ખ્યાતિ પામવા માટે પ્રશંસાના લોભથી આવા વિચિત્ર દોષો (માંગણી કરવી, વધારે વહોરી લેવું) સેવતા હોય છે. આ તો અત્યંત અનુચિત છે.

આવા લબ્ધિધારીઓને સાચા લબ્ધિધારી ન કહેવાય. સુસંયમીઓ આવા પ્રકારના લબ્ધિધારીઓએ લાવેલી ગોચરી વાપરવાની કે એ લબ્ધિધારીની અનુમોદના-પ્રશંસા કરવાની ભુલ કદિ ન કરે, કેમકે એની ગોચરી વાપરવી કે એની પ્રશંસા કરવી એ તો એને ઉન્માર્ગ તરફ વધુ ધકેલવાનું કામ કરે છે.

મહોપાધ્યાયજીએ સાડીત્રણસો ગાથાના સ્તવનમાં છેલ્લી ઢાળમાં કહેલા આ શબ્દો બરાબર ધ્યાનમાં રાખો : ‘એક તુજ આણ શું, જેહ રાતા રહે, તેહને તેહ નિજ મિત્ર દેખે.’ જેઓ જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાના અત્યંત

અનુરાગી છે. એ જ મારા મિત્ર છે. આજ્ઞા પ્રત્યે ઉપેક્ષાદિ કરનારાઓ સાથે મારો લેશ પણ ભાવસંબંધ હોઈ જ ન શકે.

સાચો લબ્ધિધારી તો એને કહેવાય કે જેને પોતાની પ્રશંસા વગેરેની લેશ પણ ભુખ ન હોય. જેના મનમાં જિનાજ્ઞાનો જ રણકાર ચાલતો હોય. “હું જો ગચ્છના સાધુઓ માટે વિશિષ્ટ વસ્તુઓ નહિ લઈ જાઉં, તો તેઓમાં મારી લબ્ધિધારીની છાપ ખલાસ થઈ જશે.” આવા પ્રકારનો કોઈપણ ભય જેને ન હોય. અને જિનાજ્ઞા પ્રમાણે ગોચરી વહોરતો હોય છતાં એને સહજ રીતે જ સારી સારી વસ્તુઓ મળતી હોય.

યોગશતકમાં તો કહ્યું છે કે

સુસંયમીઓનું પુણ્ય એવું પ્રચંડ હોય છે કે દેવો પણ એમના ચરણો ચૂમતા હોય છે. તો પછી ઘેબર વગેરે જડવસ્તુઓ એમને સહજ રીતે મળે એમાં શું નવાઈ? સુસંયમીઓ જ્યારે જે વસ્તુની અપેક્ષા કરે ત્યારે તે વસ્તુ એકદમ સ્વાભાવિક રીતે એમને મળી જ જાય.

અત્યારે એવા અતિ ઉંચી કોટિના પુણ્યશાળી સંયમીઓ ભલે ન મળે. તો પણ મધ્યમ-જઘન્ય કોટિના પુણ્યવાન સાચા લબ્ધિધારી સંયમીઓ તો આજે પણ છે જ.

આવા સંયમીઓએ એવો વિચાર ન કરવો કે, “મારે જ બધાની સેવા કરવાની?” રે ! આ તો સર્વવિરતિધરોની ભક્તિ કરવાનો ઉત્કૃષ્ટ લાભ છે. ઓઘ નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે “જે મહાત્મા ગ્લાનાદિ સાધુઓને અનુકૂળ વસ્તુઓ આપવા દ્વારા સમાધિ આપે છે. તે સ્વયં સર્વસમાધિને પામે છે. મનની પ્રસન્નતા, કાયાની નિરોગિતા અને વાણીની મધુરતા એ મહાત્માને પ્રાપ્ત થાય.”

આ ઉપરાંત જે વિશિષ્ટ તપસ્વી હોય, છઠ્ઠ-અઠ્ઠમાદિ તપ કરતો હોય એ પારણાના દિવસે બે-ત્રણ ચાર વાર વાપરે એ શક્ય છે. એટલે બપોરે એક જ વાર ગોચરી માંડલીમાં વાપરવાનો ઉત્સર્ગનિયમ એના માટે ન હોય. એ તપસ્વી સવારે પોતાના માટે ગોચરી લાવે અને એમાં વધી જાય એ શક્ય છે જ. એટલે વધેલી વસ્તુ એ તપસ્વી ગુરુની રજા લઈ બાકીના સાધુઓને પ્રાર્થના કરવાપૂર્વક આપે.

આમ આ બે પ્રકારના સંયમીઓ છંદના કરવાના અધિકારી છે.

આ બે ય સંયમીઓએ ખાસ ખ્યાલ રાખવો કે બીજા સાધુઓને ઉચિત વસ્તુઓ વપરાવવા દ્વારા “અમે એ સાધુઓ ઉપર ઉપકાર કરી રહ્યા છીએ.” એવું બિલકુલ ન વિચારવું. પરંતુ “એ ગ્લાન વગેરે સાધુઓ મારી પ્રાર્થના સ્વીકારી મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કરી રહ્યા છે.” એમ એમને ઉપકારી માનવા. જો આ લબ્ધિધારીઓ પોતાને ગ્લાનાદિ ઉપર ઉપકાર કરનારા માનશે, તો અહંકારાદિભાવોને પામશે. અને જો તેઓ ગ્લાનાદિને પોતાના ઉપકારી માનશે તો નમ્રતાદિ વિશિષ્ટગુણોને પામશે.

તથા છંદના કરતી વખતે ખૂબ જ મીઠી નમ્રભાષા વાપરવી. “મહાત્મનું ! હું મુરબ્બો વગેરે લાવ્યો છું. તમારે આ દ્રવ્યો ખૂબ જ અનુકૂળ રહેશે. મારા પર કૃપા કરી આ વસ્તુઓ વાપરો.” આવી ભાષા જ છંદના ગણાય. પણ, “તમારે ચાલતું હોય તો લો. ન ચાલે તો બીજા ઘણા લેનારા છે. મારે કંઈ વધવાનું નથી. જલ્દી બોલો. મારે મોડું થાય છે.” આ રીતની ભાષા છંદના તો ન જ કહેવાય પણ ભાષાસમિતિ પણ ન ગણાય. આ બધી ઝીણી ઝીણી બાબતો ખૂબ જ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે.

ટૂંકમાં આજુબાજુના ઉત્તરગુણોના દોષવાળા, સ્વાર્થી, ખાવામાં આસક્ત, કોધી, હસાહસી કરનારા, પ્રમાદી એવા પણ પંચમહાવ્રતનું પાલન કરનારા સંયમીઓ પ્રત્યે જેને ભારોભાર બહુમાનભાવ હોય. સાધર્મિક વાત્સલ્યના મોજા હૃદયમાં ઊગળતા હોય. એ જ લબ્ધિધારી સાચા અર્થમાં આ છંદના પાળી શકશે.

શિષ્ય : મારો એવો ખ્યાલ છે કે આજના કાળમાં ૧૦ સાધુના ગ્રુપમાં બે કે ત્રણ જણ બધાની ગોચરી લાવતા હોય છે પરંતુ ભૂતકાળમાં તો લગભગ બધા જ પોતપોતાની ગોચરી જાતે લાવનારા હતા. ગુરુ, ગ્લાન, બાલાદિ કેટલાંક સંયમીઓ સિવાય તમામ સંયમીઓ બે-બેની દુકડીમાં વહોરવા નીકળતા અને પોતાના પુરતી જ ગોચરી લાવતા કોઈ વધારે ગોચરી ન લાવે. કેમકે એણે લાવેલી વધારે ગોચરી બીજા કોણ વાપરે ? બધા પોત-પોતાની પુરતી ગોચરી લઈને જ આવ્યા છે.

હવે જ્યારે કોઈપણ સાધુને વધારે ગોચરી લાવવાની છૂટ જ નથી. તો લબ્ધિધારી સાધુ પણ વધારે ગોચરી નજ લાવે ને ? તો પછી એ છંદના શી રીતે કરે ? છંદના કરીને બીજાને આપે તો પોતાને ભૂખ્યા રહેવાનો વખત આવે, કેમકે એ પોતાના પુરતી જ માપસર ગોચરી લાવેલો હતો.

ગુરુ : તારી બધી વાત સાચી. પણ મેં તને પહેલા જ વાત કરી કે ગ્લાનાદિના માટે આ લબ્ધિધારી અને તપસ્વીને વધારે લાવવાની છૂટ આપવામાં આવી છે, કેમકે એમાં તેઓને પુષ્કળ નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે. બીજા સાધુઓને નિમંત્રણાની રજા નથી જ.

શિષ્ય : લબ્ધિધારી સંયમી ગ્લાન, બાલ, ગુરુ વગેરે માટે અનુકૂળ દ્રવ્યો લાવે અને પછી ગુરુની રજા લઈ બધાને વિનંતિ કરે. બધા જ એ દ્રવ્યો લેવાની ના પાડી દે તો ? ગ્લાનાદિને વાપરવાની ઈચ્છા ન હોય અથવા બીજા કોઈ સંયમીએ લાવેલા દ્રવ્યો વાપરી લીધા હોય તો તેઓ આ લબ્ધિધારીએ લાવેલી વસ્તુઓ ન પણ લે. તો અહીં તો ભક્તિ કરવાનો લાભ ન મળવાથી કરેલી છંદના તો નકામી જ ગઈને ? આજે ય એવું જોવા મળે છે કે ભક્તિભાવવાળા સંયમીઓ ગુર્વાદિ માટે ઘણી વસ્તુ લાવે છતાં ગુર્વાદિ એ ન પણ લે તો એ વખતે કરેલી છંદનાનું ફળ તો ન જ મળે ને ?

ગુરુ : કર્મનો ક્ષય કે કર્મનો બંધ મુખ્યત્વે આત્માના પરિણામને આધીન છે. જો લબ્ધિધારીના ભાવ નિર્મળ હોય તો ગ્લાનાદિ ભલેને એની વસ્તુ ન લે તો પણ લબ્ધિધારીને પુષ્કળ કર્મક્ષય થાય જ. ગ્લાન એ વસ્તુઓ લે અને લબ્ધિધારી આપે.... આ બધી બાહ્યક્રિયાઓ તો ગૌણ છે. મુખ્યત્વે તો સાધુનો પરિણામ જ છે.

અરે, કદાચ એવું બને કે લબ્ધિધારીની વિનંતિ સ્વીકારી બાલ વગેરે સંયમીઓ એ લાવેલ મિષ્ટાદિ લે તો કદાચ લબ્ધિધારીનો અધ્યવસાય બદલાઈ પણ જાય. “મારે મિષ્ટ ખાવું હતું. પણ આણે મિષ્ટ લઈ લીધું. મેં ભુલ કરી. વિનંતિ જ ન કરી હોત તો સારું થાત.” આવા વિચારો આવે તો તો અહીં ભક્તિ થઈ હોવા છતાં લબ્ધિધારીને તો આવા અશુભપરિણામને લીધે કર્મબંધ જ થાય.

એટલે સામેવાળો સાધુ તમારી ભક્તિ સ્વીકારે કે ન સ્વીકારે. એની ચિંતા કરવાને બદલે સંયમીએ પોતાના પરિણામો સતત શુભ જ રહે એની કાળજી વધારે કરવાની છે.

શિષ્ય : છતાં એક વાત તો અનુભવાય છે કે સંયમી ગુર્વાદિને માટે અનુકૂળ વસ્તુઓ લાવે અને જો ગુર્વાદિ એ અનુકૂળ વસ્તુઓને વાપરે તો સંયમીને ખૂબ જ હર્ષ થાય. “અહો ! આજે મને ખૂબ લાભ મળ્યો. મારું લાવેલું દ્રવ્ય ગુરુ / ગ્લાનાદિએ વાપર્યું. ખરેખર મારું આ શરીર અસાર જ છે. આ શરીરની શક્તિનું ફળ માત્ર એટલું જ છે કે આ મહાત્માઓની હું વૈયાવચ્ચ કરું. બાકી આ શરીર કંઈ જ કામનું નથી.” આવા પોતાના જ સુકૃતની અનુમોદના રૂપ ભાવો સંયમીને ઊછળે છે.

પણ જ્યારે ઘણું ફરીને કોઈ દ્રવ્ય મેળવ્યું હોય અને ઉપાશ્રયમાં આવી ગુરુ વગેરેને વિનંતિ કરે અને છતાં જો તેઓ ન લે તો સંયમીને અફસોસ થાય છે કે “અરેરે ! આ દ્રવ્ય માટે કેટલા ઘરોમાં ફર્યો ! થાકી ગયો. પણ ગુરુએ તો એ દ્રવ્ય વાપર્યું જ નહિ. મારું ભ્રમણ નિષ્ફળ ગયું.”

આમ ગુરુ, ગ્લાન વગેરે ભક્તિ સ્વીકારે તો જ લબ્ધિધારી સંયમીના ભાવ વધે છે.

વળી એ ગુરુ વગેરે પણ જ્યારે ભક્તિ સ્વીકારે ત્યારે પેલા સંયમીની મનોમન કે વાણીથી પણ અનુમોદના કરે છે કે “ખરેખર તે આજે સારી ભક્તિ કરી. મારે જે દ્રવ્ય જોઈતું હતું. એ જ તું લઈ આવ્યો. મારી પ્રસન્નતા વધી ગઈ. તારો ભક્તિભાવ પ્રશંસનીય છે.”

પણ ગુરુ વગેરે જ્યારે કોઈપણ દ્રવ્ય વાપરવા ન લે ત્યારે તેઓ પણ આવા પ્રકારની કોઈ અનુમોદના કરતા નથી.

એટલે ગુરુ-ગ્લાનાદિ ભક્તિ સ્વીકારે તો બે ય પક્ષે ભાવવૃદ્ધિ છે અને એ સિવાય ભાવહાનિ છે. માટે જ ગુરુ વગેરે લે તો જ બે ય પક્ષે નિર્જરા થાય.

ગુરુ : તે જે વાત કરી એ અવિવેકી સંયમીઓમાં એકદમ સાચી ઠરે છે. વિવેક વિનાના જડ સંયમીઓ આવી રીતે ખેદ કરે, અનુમોદના ન કરે એ સંભવે છે. પણ જેઓ વિવેકી છે, સમજુ છે. તેઓ તો એમ જ વિચારે કે “ભલે ને ગુરુદેવે મારી વસ્તુ ન લીધી. પણ મેં ગુરુ પ્રત્યેના બહુમાનથી એ વસ્તુ લાવી છે. એ માટે સખત પ્રયત્ન કર્યો છે. એટલે મને તો એમાં પુષ્કળ કર્મફલ થવાનો જ છે. કેમકે જિનશાસન ભાવપ્રધાન છે.”

એમ ગુરુ વગેરે પણ જો વિવેકી હોય તો સંયમીએ લાવેલી વસ્તુ ન લેવા છતાં મનમાં તો એના સુકૃતની અનુમોદના કરવાના જ કે “આ સંયમીઓ ભક્તિભાવ ખરેખર પ્રશંસનીય છે. મારી અનુકૂળ વસ્તુ લાવવા એ કેટલું ફર્યો ? એનું નક્કી કલ્યાણ થઈ જવાનું.”

અરે, જે સંયમીઓ વિવેકી હોય તેઓનું તો વર્તન જ અનોખું હોય. દા.ત. એક સંયમી ગુરુ માટે સારું વ્યંજન જુદું ટોકસીમાં લાવ્યો. ત્યારે બીજો સંયમી એના કરતા વધુ સારું વ્યંજન લાવ્યો. તો પહેલો વિવેકી સંયમી તરત વિચારે કે “મારા વ્યંજન કરતા આ બીજા સંયમીએ લાવેલું વ્યંજન ગુરુ માટે વધુ અનુકૂળ છે.” અને એટલે એ જ જો ગુરુને ગોયરી આપતો હોય તો પહેલા પોતાનું વ્યંજન આપવાને બદલે બીજાનું લાવેલું વ્યંજન આપે.

પણ જો એ સંયમી અવિવેકી હોય તો બીજાએ લાવેલ વ્યંજનને છુપાડી દઈ પોતાનું ઓછું સારું વ્યંજન જ ગુરુને દેખાડે. ગુરુ એ લઈ લે એટલે આ સાધુ આનંદ પામે કે “મને ગુરુનો લાભ મળ્યો.” આ કેવો ભયંકર અવિવેક ! પોતાની જડતાના કારણે આવા સંયમીઓ ગુરુને નુકશાન કરનારા બની રહે છે.

એટલે એવા અવિવેકીઓ તો ‘ગુર્વાદિઓ ભક્તિ સ્વીકારે કે ન સ્વીકારે’, સર્વત્ર કર્મબંધ કરનારા બને. જ્યારે વિવેકીઓ બંને ય પરિસ્થિતિમાં શુભભાવ દ્વારા પુષ્કળ કર્મફલ મેળવનારા બને.

ભક્તિ કરનારા સંયમીએ મનમાં એક જ અધ્યવસાય રાખવો કે “આ ભક્તિ કરવાથી મારા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વૃદ્ધિ પામો. મારા દોષોનો ફલ થાઓ. અને આ ગ્લાનાદિના પણ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની વૃદ્ધિ થાઓ.”

જો સંયમી એવો વિચાર કરે કે, “અત્યારે હું આ ગ્લાન વગેરેની બરાબર સેવા-ભક્તિ કરીશ તો ભવિષ્યમાં તે પણ મારી બરાબર સેવાભક્તિ કરશે. અથવા આની બરાબર ભક્તિ કરીશ તો મારી સાથે રહેવા માટે, ચોમાસું કરવા માટે આવશે. અથવા આ સેવા-ભક્તિ કરીશ તો મારી ખૂબ પ્રશંસાદિ થશે. સાધુઓમાં મારી સંયમી તરીકેની છાપ પડશે અથવા આની બરાબર સેવા કરીશ તો એ મારા જે અમુક દોષો જાણી ગયો છે એ હવે ગુરુને નહિ કહે. નહિ તો જો ગુરુને કહેશે તો મારે ઘણું સાંભળવું પડશે.... તો એ ભક્તિ કરનારો સંયમી ભક્તિનો કોઈ લાભ પામી ન શકે. છંદનાથી થનારી નિર્જરાને ન પામે.

શિષ્ય ! કેટલાંક સંયમીઓમાં ઉંડે ઉંડે આવા મલિન વિચારો હોય છે. એ તો તેઓ ખૂબ જ સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી આત્મસંપ્રેક્ષણ કરે તો જ એમને એ દોષોનો ખ્યાલ આવે. દા.ત. એક દિવસ દોઢ કલાક ગોયરી ફરી ખૂબ

જ સારી વસ્તુઓ લાવી સંયમી આવ્યો. અને ગ્લાનાદિએ વાપરી. પણ કોઈએ એ સંયમીની એક અક્ષર પણ અનુમોદના ન કરી. હવે આ વખતે જો એ સંયમીને દુઃખ થાય, ઓછું-ઓછું લાગે તો નક્કી માનવું કે એના મનમાં યશકીર્તિની ભુખ હતી.

એમ જે માંદો સંયમી એમ બોલે કે “પેલો સંયમી માંદો હતો ત્યારે મેં એની પુષ્કળ સેવા-ભક્તિ કરેલી. આજે હું માંદો છું તો એ મારી સેવા નથી કરતો. તદ્દન સ્વાર્થી છે. કૃતઘ્ન છે.” આમ એ સંયમી પ્રત્યે અસદ્ભાવને ધારણ કરે તો સમજી લેવું કે પહેલા માંદાની સેવા કરતી વખતે આ સાધુના મનમાં ઊંડે ઊંડે પોતાની માંદગી વખતે પેલો મારી સેવા કરશે.” એવી ઈચ્છા હતી જ. જો આવું ન હોત તો અત્યારે એ માંદો સંયમી સંકલેશ ન પામત, ક્રોધ ન કરત. સંપૂર્ણ સમાધિમાં રહેત. એટલું જ નહિ દશ દિવસ બાદ પાછો પેલો સામેવાળો સંયમી માંદો પડે. તો આ હમણાનો માંદો સંયમી ત્યારે સાજો હોય તો પહેલાની જેમ એટલા જ ઉમળકાથી પાછી સેવા-ભક્તિ કરે જ.

પણ આવા સંયમી ખૂબ ઓછા જોવા મળે છે. એટલે જ માનવું પડે કે સાચી આત્મકલ્યાણની ભાવના જાગવી એ ખૂબ ખૂબ ખૂબ જ દુર્લભ છે.

એમ એક સંયમી બીજા ગ્લાનાદિની ભક્તિ કરે અને એ પછી ગ્લાનાદિ આ સંયમી અંગે ગુરુને કોઈક ફરિયાદ કરે. દા.ત. “એ ખૂબ સ્વાર્થી છે. અથવા પ્રમાદી છે અથવા નિષ્ઠુર છે.” અને એ વાતની પેલા ભક્તિ કરનારા સંયમીને ખબર પડે અને પછી જો એને મનમાં એમ થાય કે “મેં આટલી બધી ભક્તિ કરી છતાં એ મારા વિશે ગુરુને ફરિયાદ કરી આવ્યો. આટલી બધી કૃતઘ્નતા ! આવાઓની તો હવે સેવા જ ન કરવી.” તો માનવું જ પડે કે આ સંયમીને ભક્તિ કરતી વખતે ઊંડે ઊંડે આવા મલિન વિચારો હતા જ કે “મારી ભક્તિ પામીને પેલો સાધુ મારી ફરિયાદ વગેરે કરતો બંધ થાય.”

ઓ મોહરાજ ! તારી આ બધી કુટિલ નીતિઓને તો કોણ સમજી શકે ?

શિષ્ય : ભક્તિ-છંદના કરનારે કેવા ભાવ રાખવા અને કેવા ન રાખવા એ વાત તો આપે જણાવી દીધી. પણ જે ભક્તિ લેનારો છે એને તો દોષ જ લાગે ને ? એ શા માટે પોતાની ગોચરી જાતે નથી લાવતો ? બીજાની ભક્તિ સ્વીકારનારો સંયમી પોતાનું વીર્ય છતી શક્તિએ ફોરવતો ન હોવાથી વીર્યાતરાય કર્મ બાંધશે. ભક્તિ કરનાર તરફે પણ ભક્તિ લેનાર તો ડુબશે જ ને ? જિનશાસનમાં શું આવી વસ્તુની રજા હોઈ શકે કે જેમાં એકનું હિત અને બીજાનું અહિત થતું હોય ?

ગુરુ : ભક્તિ લેનારો પણ નીચે પ્રમાણેના શુભભાવો પૂર્વક ભક્તિ સ્વીકારે તો તો એને પણ પુષ્કળ કર્મક્ષય થાય.

(૧) ગુરુ-વડીલ-રત્નાધિક સાધુ પોતાની ગોચરી વગેરે લાવવા સમર્થ હોય છતાં એ જુએ કે “સાથેના સાધુઓનો વડીલોની=અમારી ભક્તિ કરવાનો તીવ્ર ઉલ્લાસ છે. એ ઉલ્લાસથી એના આત્માને પુષ્કળ નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થશે.” તો તેઓ એને ભક્તિ કરવા જ દે. એની ભક્તિ સ્વીકારે. આમાં શેઠાઈ ભોગવવાનો, જલસા કરવાનો, શિષ્યાદિને નોકરની જેમ કામ કરાવવાનો લેશ પણ ભાવ ન હોય, એકાંતે એમના હિતની બુદ્ધિ હોય તો એ ગુર્વાદિને ભક્તિનો સ્વીકાર કરવામાં કોઈ દોષ નથી.

અરે ! સામાન્ય સંયમીઓ પણ આવી જ ભાવનાથી બીજા સંયમીની ભક્તિનો સ્વીકાર કરી શકે છે. દા.ત. સંઘમાં સ્વામિવત્સલ્ય હોય એ જ દિવસે કોઈક સંયમીનો દીક્ષાદિવસ આવે તો એને આખા ગચ્છની ભક્તિ કરવાનું મન થાય. ખૂબ-ખૂબ ઉલ્લાસ સાથે બધાની ગોચરી પોતે લાવે. તો આવા વખતે ગચ્છના સાધુઓ “અમે તમારી ગોચરી નહિ વાપરીએ. અમને વીર્યાતરાય બંધાય” આવું બોલે એ ઉચિત ન જ ગણાય. તેઓ

સામેવાળાના તીવ્રતમ ભક્તિભાવને જોઈ માત્ર એને વિશિષ્ટ નિર્જરા મળે, એનો ભાવોલ્લાસ વધે તે માટે ભક્તિ સ્વીકારે.

પણ સામાન્ય સંયમીઓ અપરિપક્વ હોય તો ધીરે ધીરે તેઓમાં આળસ, બીજાની ભક્તિ લેવાની વૃત્તિ ધુસી જવાની પાકી શક્યતા છે. એટલે વિશિષ્ટસંયોગો વિના તેઓએ બીજાની ભક્તિ સ્વીકારવાની ઉદારતા બતાવવી યોગ્ય નથી. દા.ત. બે વર્ષનો દીક્ષાપર્યાયવાળો સાધુ ત્રણ વર્ષના પર્યાયવાળાને કહે કે, “સાહેબ ! માત્રાનો લાભ આપો.” ખૂબ વિનંતિ કરે તો ય, જો એ મોટો સાધુ તે વખતે સાચા ભાવથી માત્રાનો પ્યાલો પરઠવવા આપે તો ય એનો પર્યાય ઘણો નાનો હોવાથી, પરિપક્વતા-પરિણતિ ન ઘડાઈ હોવાથી આળસના-પ્યાલો પરઠવવા નહિ જવાના સંસ્કાર ગાઢ બનતા જશે. આમાં ઘણાં નુકસાનો છે જ. એટલે “સામેવાળાને નિર્જરા થાય” એવા શુભભાવથી સામેવાળાની ભક્તિ સ્વીકારવાનો અધિકાર મુખ્યત્વે પરિપક્વ-પરિણત આત્માઓને જ છે.

(૨) જે ગ્લાન, બાળસાધુ વગેરે છે તેઓ પોતાની ગોચરી લાવવા સમર્થ નથી. તો બીજાએ લાવેલી ગોચરીમાંથી જો તેઓ ન વાપરે તો એમનું શરીર શી રીતે ટકે ? વાપર્યા વિના સ્વાધ્યાયાદિ યોગો શી રીતે સચવાય ? એટલે પોતાના સંયમયોગોની સાચવણી માટે આવા સાધુઓ બીજાની ભક્તિ સ્વીકારે તો એમાં કોઈ દોષ તો નથી જ, ઉલટું સંયમની રક્ષા કરવાનો નિર્ણય પરિણામ હોવાથી પુષ્કળ કર્મકાય જ થાય. પિત્તવાળો સંયમી બીજાએ લાવેલ આમળા પિત્ત શાંત કરી સ્વાધ્યાયાદિ કરવા માટે જ વાપરે છે. શર્દાવાળો સંયમી બીજાએ લાવેલી સૂંઠની ગોળીઓ કફાદિને શાંત કરી સંયમપાલન કરવા માટે જ વાપરે છે.

હા ! જે સંયમીઓ આળસુ, પ્રમાદી હોવાના લીધે બીજાઓની ભક્તિ સ્વીકારે, આસક્તિ પોષવા માટે બીજાઓની ભક્તિ સ્વીકારે, “તમે અત્યારે મારી ભક્તિ કરશો તો હું પણ તમારી ભક્તિ કરીશ.” એવા પ્રલોભનો આપીને બીજાની ભક્તિ સ્વીકારે, બીજા વડે દોષિત વસ્તુઓ દ્વારા કરાતી ભક્તિ પણ જાણકારી હોવા છતાં સ્વીકારે તેઓ તો બધા કર્મબંધના ભાગીદાર બને છે. એમના સંયમપરિણામો તુટવા મંડે છે.

નિષ્કર્ષ એ છે કે

સંયમીઓને સતત મોક્ષની ઈચ્છા હોય અને માટે જ મોક્ષના ઉપાયભૂત એવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની ઈચ્છા પણ હોય જ. એટલે ભક્તિ લેનારો કે ભક્તિ કરનારો સાધુ જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિની ઈચ્છાથી જ ભક્તિ લે છે, આપે છે. પણ જેઓ ખાવા-પીવાની આસક્તિ પોષવા ભક્તિ સ્વીકારે, જેઓ કીર્તિ વગેરેની લાલસાથી ભક્તિ કરે તેઓ મોહનીયકર્મને બાંધે.

શિષ્ય : મોક્ષની ઈચ્છા પણ છેવટે તો રાગ જ છે ને ? તો એ કર્મબંધ ન કરાવે ?

ગુરુ : જેમ અગ્નિ પહેલા લાકડા વગેરે ઈંધનને ખાઈ જાય. ત્યાં સુધી એ અગ્નિ બળતો જ રહે. લાકડું ખલાસ થઈ ગયા પછી એની મેળે અગ્નિ ઓલવાઈ જાય. એમ મોક્ષની ઈચ્છા એ પણ આ અગ્નિ જેવી જ છે. એ પહેલા તો બધા પાપકર્મોને ખલાસ કરે. જ્યાં સુધી કર્મો ઉભા હોય, ત્યાં સુધી મોક્ષેચ્છા એમને ખતમ કરતી જાય. પાપકર્મો ખતમ થઈ જાય એટલે પછી એ મોક્ષેચ્છા પણ એની મેળે ખલાસ થાય. એટલે મોક્ષેચ્છા રાગ રૂપ હોવા છતાં એ નુકશાનકારી નથી બનતી.

શિષ્ય : સંયમીમાં આ સામાચારી પાળવા માટે મુખ્યત્વે કયા ગુણો હોવા જરૂરી છે ? કે જે ગુણો વિના આ સામાચારી ભાંગી પડે ?

ગુરુ : છંદના કરનાર અને એની ભક્તિ લેનાર એ બે ય માં ગંભીરતા, ધીરતા એ બે ગુણો હોવા જ જોઈએ.

તો જ આ સામાચારી બરાબર પાળી શકાય.

મહોપાધ્યાયજીએ આ બે ય શબ્દોની ખૂબ જ સુંદર વ્યાખ્યા કરી છે.

ગંભીર:=અલબ્ધચિતાભિપ્રાયઃ, ધીર:= કાર્યનાન્તરીયકસ્વગતપરિભવસહિષ્ણુઃ ।

જેના મનમાં શું વિચારો રમી રહ્યા છે એ સામેવાળાને ખબર જ ન પડે એ ગંભીર કહેવાય. તો કોઈપણ કામ કરવામાં પોતાનો જે તિરસ્કાર, નિંદા અપમાનાદિ થવાના હોય તેને જે સહન કરી શકે એ પરાભવથી કામને છોડી ન દે એ ધીર કહેવાય.

સૌ પ્રથમ ભક્તિ કરનાર છંદકમાં આ બે ગુણોની વિચારણા કરીએ.

ઘણીવાર એવું બને છે કે જે ગ્લાનાદિની ભક્તિ કરવાની હોય એ ગ્લાનાદિએ આ ભક્તિ કરનારા સાધુ માટે પહેલા ઘણી નિંદાઓ કરી હોય અથવા એને પરેશાન કરવાના પ્રયત્નો કર્યા હોય અથવા એની સાચી -ખોટી ફરિયાદો ગુરુને કરી હોય અને આ બધી બાબતની જાણકારી એ ભક્તિ કરનારાને પડી ગઈ હોય. પેલો ગ્લાનાદિ તો એમ જ સમજતો હોય કે આ બધી એને ખબર નથી. હવે જ્યારે એ ગ્લાન થયો ત્યારે તો ઢીલો થઈ ગયો હોય અને આ જ સંયમીને બધી ભક્તિ કરવાની જવાબદારી આવી. એ વખતે ભક્તિ કરતાં કરતાં પણ એ જો બોલે કે “હવે ભાન આવ્યું ? મારી નિંદા-ટીકા કરતા હતા, અને આજે મારી જ જરૂર પડીને ? હવે આવા ધંધા બંધ કરી દેજો.” તો આ એની અગંભીરતા કહેવાય. આમાં પેલા ગ્લાન સાધુને આઘાત લાગે. ભલે એણે પહેલા ખોટું કરેલું. પણ એટલા માત્રથી એ કંઈ સાવ સાધુ તરીકે મટી નથી ગયો. અરે ! આવા વચનો બોલવાથી તો ઉલ્ટો એ કદાચ વધારે ખરાબ પણ બને. આ ભક્તિ કરનારા પ્રત્યે જે સદ્ભાવ જાગતો હોય એ પણ ઓગળી જાય. કદાચ એ વીફરે તો કહી દે કે “હું મરી જઈશ. પણ તમારી સેવા નહિ લઉં.” આમાં સંકલેશો, વૈરવૃત્તિ, અપ્રસન્નતા ઘણી વધે.

પણ વૈયાવચ્ચી જો કોઈપણ શબ્દો ન સંભળાવે. કટાક્ષમાં પણ એને કંઈ જ ન કહે. એક સરખી ભક્તિ કર્યે જ રાખે. તો એની ગંભીરતા પેલાના દોષોને ઓગાળી નાંખે. એક દિવસ એવો આવે કે એ ગ્લાન સાધુ આના પગમાં પડી, ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડીને માફી માંગે. એ સામેથી પોતાની ભુલો સ્વીકારે. પરમમિત્ર બની જાય.

ક્યારેક ગ્લાનાદિ સાધુઓ એવા વિચિત્ર સ્વભાવના થઈ જાય કે રોગ ઉતરી ગયો હોવા છતાં તેઓ ભયને લીધે, રોગ વધી જવાની બીકને લીધે જલ્દી રોજિંદા કાર્યોમાં ન જોડાય. દા.ત. મેલેરિયા ઉતરી ગયાને બે દિવસ થઈ ગયા હોય પણ પેલાને ગભરોટ હોય કે “ગોયરી લેવા જઈશ તો પાછી લુ લાગી જશે તો ?” એટલે એ કોઈ કામ ન કરે. હવે મનની માંદગી તો દૂર કરવી ભારે જ છે. એ વખતે વૈયાવચ્ચી ઉતાવળો બનીને કહી દે કે “હવે તો તમે સાજા થઈ ગયા છો. ગોયરી-પાણી લેવા જાઓ...” તો પેલાને આઘાત લાગે. ઘણા દિવસોની વૈયાવચ્ચી લેવાથી વૈયાવચ્ચીઓ પ્રત્યે ઉભો થયેલો સદ્ભાવ ક્ષણવારમાં નાશ પામે. આવા વખતે વૈયાવચ્ચીએ ખૂબ ગંભીર બનવું પડે. બે-ચાર દિવસ વૈયાવચ્ચી વધારે કરી લેવી પડે. એની માનસિક બિમારી દૂર કરવા માટે ખૂબ જ ચાલાકી અપનાવવી પડે. હા ! પેલો જાણી જોઈને, કપટ કરીને ભક્તિ સ્વીકારતો હોય તો તો ગીતાર્થતાનો ઉપયોગ કર્યા વિના છુટકો નથી. પણ જ્યાં એની માનસિક બિમારી છે. ત્યાં તો અત્યંત ગંભીર બન્યા વિના છુટકો જ નથી. આપણે એને માનસિક બિમારીવાળો માનીએ છીએ એવી એ ગ્લાનને ખબર ન જ પડવી જોઈએ. એક વડીલે તાવમાંથી ઉભા થયેલા સાધુને કહ્યું કે, “તમે બિલકુલ ચિંતા ન કરશો. જ્યાં સુધી તમે મને સામેથી નહિ કહો કે “આ કામ હવે હું કરીશ.” ત્યાં સુધી તમને એકપણ કામ હું નહિ સોપું.” પેલા સાધુએ સામેથી જ કહ્યું કે આવતીકાલથી હું કામ કરવા લાગીશ.”

ગ્લાનાદિ સાધુઓને પરેજીની બાબતમાં વધુ પડતી શંકા-કુશંકાઓ હોય એ સંભવે છે. વૈદ્યે તીખી-તળેલી

વસ્તુની ના પાડી હોય અને એટલે જરાક તેલ-મરચાવાળું શાક આવે એટલે એ ગ્લાનાદિ ના પાડી દે. દૂધ અને તેલ ભેગા વાપરવાની ના પાડી હોય એટલે શાક ખાઈ ચૂકેલો ગ્લાન દૂધના બે પાંચ ટીપાવાળી તરપણી ધોવાની પણ ના પાડી દે. શરીર વધારે બગડી જવાના ભયથી અડધી રોટલી પણ ખપાવવા માટે ન લે. આવી બધી પરિસ્થિતિમાં જો વૈયાવચ્ચી બોલી દે કે, “આટલામાં શું વાંધો આવે ? તમે ખોટી શંકા કર્યા કરો છો ? હું કહું છું કે કંઈ તબિયત નહિ બગડે. બગડશે તો સેવા કરનારો હું બેઠો છું.” તો ગ્લાનને આ બિલકુલ ન ગમે. આ વખતે મુખ ઉપરની રેખા પણ બદલ્યા વિના, સહેજ પણ અરુચિભાવ દેખાડ્યા વિના એને અનુકૂળ થવું એ મોટી ગંભીરતા છે. અવસરે શાંતિથી બધું સમજાવી શકાય.

હવે “વૈયાવચ્ચીએ ધીરતા ગુણ કેળવવો જોઈએ.” એ વાત વિચારીએ. સામાન્યથી એ કહેવત છે કે “કામ કરે એનાથી ભુલો થાય જ. જે ચાલે એને ઠોકર વાગવાની શક્યતા છે જ.” એમાં ય ગોચરીની ભક્તિ કરવાનું કામ તો એવું છે કે એમાં ભાગ્યે જ કોઈક દિવસ ભુલ વિનાનો જતો હોય. આવા વખતે બાકીનાઓ તો એ વૈયાવચ્ચીને જેમ તેમ બોલે એ શક્ય છે. તે વખતે વૈયાવચ્ચીએ બરાબર સહન કરવું જોઈએ.

પાલિતાણા ચાતુર્માસમાં એક વૃદ્ધ સાધુએ ૪૫ ઉપવાસ કર્યા. ચાલીસ સાધુઓમાંથી મુખ્ય એક સાધુને એમની વૈયાવચ્ચની જવાબદારી સોંપાયેલી. ૪૫ દિવસ ખૂબ જ ભક્તિભાવથી એમણે સેવા કરી. જરાક પણ ઓછું ન આવવા દીધું. સંયમીઓ પણ એમના વૈયાવચ્ચની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરે. પણ પારણાના દિવસે એ વૃદ્ધ સાધુ એકલા દર્શન કરવા નીકળ્યા. વૈયાવચ્ચી સંયમી કંઈક અગત્યના કામને લીધે બે મિનિટ મોડા પડ્યા. હવે એ તપસ્વીને રસ્તા ઉપરથી એકલા પસાર થતા ગુરુએ જોયા. એમણે તરત વૈયાવચ્ચીને બોલાવ્યો. “અલા ! તને કંઈ ભાન છે ? આ સાધુ ૪૬માં દિવસે એકલો જાય એમાં આપણી ઈજાજત શું ? અને રસ્તામાં ચક્કર આવી જાય તો ? તને કંઈ તપસ્વીની પડી જ નથી ?”

એક અક્ષર પણ પ્રતીકાર કર્યા વિના એ મુનિરાજે ઠપકો સ્વીકારી લીધો.

આનું નામ ધીરતા ! એ મુનિ ધારત તો સામે કહી શકત કે “૪૫ દિવસ મેં ખડે પગે સેવા કરી એનું કંઈ જ નહિ ? અને આજે મારી એક નાનકડી ભુલ થઈ, એનો આટલો બધો ઠપકો ! બાકીના સાધુઓએ સેવા ય નથી કરી. છતાં એમને એક અક્ષર પણ કહેવાનો નહિ. આ કંઈ જાતનો ન્યાય છે ?” પણ જો આવું તે કરત તો તે વૈયાવચ્ચીગુણને ગુમાવી બેસત. એમ પણ આવા વખતે વૈયાવચ્ચીને આ વિચાર આવી જ જાય કે “એક તો તન તોડીને વૈયાવચ્ચ કરવાની અને ઉપરથી ગાળો ખાવાની. એના કરતા હવે વૈયાવચ્ચ જ કરવી નથી.” આવો વિચાર કરે એ અધીર ગણાય. સંયમીએ ધીર જ બનવું પડે.

આવું તો ઘણું બને. વૈયાવચ્ચી સાધુથી કોઈકવાર વધારે ગોચરી આવી જાય, કોઈકવાર ગોચરી લાવવામાં મોડું થઈ જાય. ક્યારેક અનુકૂળ ગોચરી ન મળે. એમાં પણ જે વૈયાવચ્ચીનું પુણ્ય ઓછું હોય એ તો ગચ્છ માટે ઘસાઈ જાય તો ય સર્વત્ર નિંદા-તિરસ્કારને પાત્ર પણ બને. આ ઘણી બધી વિચિત્રતાઓમાં લેશ પણ સહનશીલતા ન ગુમાવવી. “મારે મોક્ષ મેળવવો છે. અને એ કંઈ સહેલો નથી. એ માટે આ બધું સહન કરવું જ પડશે” એવો દૃઢ સંકલ્પ કરી વૈયાવચ્ચ કરતા જ રહેવી. પોતાની ભુલો સુધારવાનો પ્રયત્ન પણ કરતાં જ રહેવો.

આમ વૈયાવચ્ચીમાં ગંભીરતા અને ધીરતા જોઈએ એ વાત આપણે વિચારી.

એમ ગ્લાન, બાલાદિ જે વૈયાવચ્ચ લેનારાઓ છે. તેઓમાં પણ આ જ બે ગુણો જોઈશે.

વૈયાવચ્ચી ક્યારેક મોડી ગોચરી લાવે, એ વખતે ગ્લાન વગેરેને થોડીક તકલીફ પડી પણ હોય. પણ જો તેઓ મોઢા ઉપર ખેદ બતાડે, “તમે બહુ મોડું કરો છો ? અમારો જરાક વિચાર કરો.” એમ બોલી દે તો

વૈયાવચ્ચીને દુઃખ થાય. એમ વૈયાવચ્ચી ક્યારેક કોઈક વસ્તુ વધારે લાવી દે, હવે એ વખતે વૈયાવચ્ચીને ગ્લાન ખખડાવે કે “તમને લાવવાનું ભાન નથી. હવે તમે જ ખપાવો. આ તમે શું ઉચકી લાવ્યા ?” તો પણ વૈયાવચ્ચીને ત્રાસ થાય. એ વખતે ભલે પોતે ન વાપરી શકે તો પણ વૈયાવચ્ચી પ્રત્યે અરૂચિભાવ તો પ્રગટ ન જ થવા દે. “આમ તો વાપરી જાત. પણ હવે રૂચિ નથી.” ઈત્યાદિ કહીને વાળી લે. જરૂર લાગે તો એકદમ શાંતિથી પછી બધું સમજાવે.

ટૂંકમાં વૈયાવચ્ચીની વૈયાવચ્ચની અમુક અમુક પદ્ધતિઓ ન ગમે તો પણ ગ્લાનાદિએ ગંભીર બની એ પચાવી લેવી જોઈએ. યોગ્ય અવસરે ખૂબ જ શાંતિથી વૈયાવચ્ચીને શિખામણ આપવી. જો ગ્લાનાદિ ગમે તેમ વર્તન કરે, જરાક પ્રતિકૂળતા પડે અને કોધે ભરાઈ જેમ તેમ બોલી નાંખે, બીજાની આગળ વૈયાવચ્ચીની જ નિંદા કરે તો એની આ અગંભીરતા વૈયાવચ્ચીના ભાવોને તોડી નાંખે.

એમ ગ્લાનાદિએ ધીરતા પણ ઘણી જાળવવી પડે. લાંબા કાળ સુધી ગ્લાનાદિની સેવા કરીને કંટાળેલા અથવા ઓછાકાળમાં પણ વૈયાવચ્ચ કરવાથી કંટાળેલા સંયમીઓ એ ગ્લાનને તતડાવે, યોગ્ય કાળજી ન કરે. તો એ વખતે ગ્લાન, બાલાદિએ સહન કરવું જ રહ્યું. હા ! એમાં પોતાનું શરીર સાવ જ બગડી જતું હોય તો હજી જુદી વાત. બાકી આવી વૈયાવચ્ચીઓ તરફથી નાની મોટી ઉપેક્ષા, તિરસ્કાર, કટુ શબ્દોને સહન કર્યા વિના છુટકો નથી. આમ કરવાથી જ વૈયાવચ્ચીઓને પોતાની ભુલોનું ભાન થશે.

આમ છન્દક અને છન્દે ધીરતા અને ગંભીરતાને કેળવીને આ સામાચારી સારી રીતે પાળવી જોઈએ.

વર્તમાનકાળમાં તો લગભગ અમુક જ સંયમીઓ ગોચરી જતા હોય છે. પરંતુ ગોચરી આવ્યા બાદ સંયમીને પોતાના પાત્રામાં જે મળે તે પોતાની માલિકીનું બની જાય છે. એટલે પછી એ વસ્તુ બીજા સંયમીઓને ભક્તિભાવપૂર્વક આપી શકે છે. અપેક્ષાએ એના માટે એ પણ છંદના કહી શકાય. પણ એ વખતે પણ ગુરુની રજા લઈને છંદનાદિ કરવા વધુ ઉચિત છે. કેટલીકવાર ગીતાર્થ ગુરુ જાણતા હોય કે “આ ગ્લાનાદિને ખાવાનું ભાન ઓછું છે. અને આ સાધુ જે વસ્તુની ભક્તિ કરવા ઈચ્છે છે. એ પેલા ગ્લાનાદિને માટે યોગ્ય નથી.” તો ગુરુ ના પણ પાડી દે કે આ વસ્તુની ભક્તિ આ સાધુને ન કરવી. એમ બીજા પણ અનેક કારણોસર ગુરુ છંદનાદિને અટકાવી દે.

પરંતુ જે ગુરુને પૂજ્યા વિના જ છંદનાદિ કરવામાં આવે તો તો નુકશાન જ થાય. દા.ત. એક સંયમીએ ગુરુને પૂજ્યા વિના જ મિષ્ટાન્નાદિ વસ્તુઓ સાધુઓને આપી દીધી. એ પછી ગુરુદેવ અને એમની સાથે બાલ મુનિ પધાર્યા. ગુરુએ જોયું કે બાલમુનિ માટે મિષ્ટાન્નાદિ કંઈ જ નથી. તરત ઠપકો આપ્યો કે “બાલમુનિ માટે તો કંઈક રાખવું જોઈએ ? તમને એટલું પણ ભાન નથી ?” એમ, માસકપણના તપસ્વીને કોઈક વૈયાવચ્ચીએ પારણાના પહેલા જ દિવસે ગુરુને પૂજ્યા વિના ઢીલા મગ વપરાવ્યા. ત્યારે પણ ગુરુને ખબર પડતા સખત ઠપકો આપ્યો. “પહેલા જ દિવસે મગ ખાઈને સાધુ મરી જશે. ૫-૭ દિવસ તો માત્ર પ્રવાહી જ આપવાનું હોય” એટલે ગુરુને પુછીને જ છંદનાદિ કરવા.

છંદના સામાચારી સંપૂર્ણ

(૯) નિમંત્રણ સામાચારી

ગોયરી વહોરવા જતી વખતે સંયમી પહેલા ગુરુની રજા લે અને પછી ગુરુ રજા આપે એટલે ઉચિત ક્રમ પ્રમાણે ગ્લાન, બાલાદિને પૂછે કે “બોલો ! હું ગોયરી લેવા જાઉં છું. તમારા માટે શું લાવું ? કેટલું લાવું ?” ભક્તિભાવપૂર્વક બોલાતા આવા શબ્દો એ નિમંત્રણ સામાચારી કહેવાય.

નિમંત્રણ અને છંદનામાં માત્ર એટલો જ ફર્ક છે કે ગોયરી વહોરી લાવ્યા બાદ એ વસ્તુની સાધુઓને વિનંતિ કરવી એ છંદના ગણાય અને ગોયરી વહોરવા જતી વખતે સાધુઓને “શું લાવું ?” ઇત્યાદિ પૃચ્છા કરવી એ નિમંત્રણ કહેવાય. બાકી છંદના અને નિમંત્રણ વચ્ચે કોઈ જ ભેદ નથી.

સંયમી સવારે એક પ્રહર = ૨/૩ કલાક સૂત્રપોરિસી કરે, એ પછી ત્રણ કલાક અર્ધપોરસી કરે. આમ સખત સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-વૈયાવચ્ચાદિ કર્યા બાદ જ્યારે બપોરે ગોયરી વહોરવા જવાનો સમય થાય ત્યારે “હું ગોયરી વહોરવા જાઉં ?” એમ ગુરુને પૂછે. ગુરુ રજા આપે પછી ગુરુને જ નિમંત્રણ કરે કે “આપના માટે શું લાવું ? મને લાભ આપો ને ?” એ પછી બીજા સાધુઓને નિમંત્રણ કરવાની અનુમતિ લઈ ગ્લાન, બાલ વગેરે જેઓ ગોયરી ન જતા હોય, સામાન્યથી તેઓને પૂછે “શું લાવું ? મુનિવર ! મને લાભ આપો. તમારી ભક્તિનો લાભ મને ક્યારે મળે?” અને પછી એમના કહ્યા પ્રમાણે વસ્તુઓ લાવી આપે.

(વર્તમાનકાળમાં તો શુપનો એક સાધુ આખા શુપની ગોયરી નોંધતો હોય છે. તો એણે બધા સંયમીઓને ખૂબ ભક્તિભાવથી “શું શું લાવું ?” ઇત્યાદિ પૂછવું જોઈએ. ઉપરાંત ક્યારેક સંયમીઓ ગોયરી જનારાઓને જ સીધું કહેતા હોય છે કે “મારા માટે સુંઠ, મરી, ગોળ, ઘી ઇત્યાદિ લાવશો ?” એ વખતે ગોયરી જનારાઓએ સદ્ભાવ સાથે એમની વાત સ્વીકારી, વસ્તુ લાવી આપવી જોઈએ. પણ એમનો તિરસ્કારાદિ ન કરવા જોઈએ. “મારી પાસે તમારી વસ્તુ લાવવા માટેનું સાધન નથી અથવા તમે આ બધું વ્યવસ્થાપકને કહો, આ કંઈ મારી જવાબદારી નથી. વ્યવસ્થાપક કહેશે તો લાવીશ.” આવા શબ્દો સુસંયમીના મુખે શોભતા નથી. પોતાને વસ્તુ લાવવામાં ખરેખર મુશ્કેલી પડતી હોય તો પણ આદરથી, મધુર શબ્દોથી ‘ના’ પણ પાડી શકાય. સમજાવી શકાય. પણ લાવવાની અનુકૂળતા થઈ શકે એમ હોવા છતાં એ સંયમી પ્રત્યેના સદ્ભાવનો અભાવ હોવાથી ઉપેક્ષા કરવી એ તો ઉચિત નથી જ.

ઘણીવાર એવું જોવા મળે છે કે એક સંયમીને બીજો મિત્ર સંયમી કે વિશિષ્ટ સાધુ જે વસ્તુ લાવવાનું કહે તે વસ્તુ માટે એ સંયમી ખૂબ ઉમંગલાભેર ‘હા’ પાડે. અને એવી પરિસ્થિતિમાં કોઈક સામાન્યસંયમી એ જ વસ્તુ લાવવાનું કહે તો મોઢું મચકોડીને ના પાડી દે. આમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે કે ‘સાધુતાનો રાગ નથી. વ્યક્તિનો રાગ છે.’ સંયમી નાનો છે, ગાઢ મિત્ર નથી એટલે એણે મંગાવેલી વસ્તુ ઉપર વિશેષ લક્ષ્ય ન આપવું અને ગાઢમિત્રની મંગાવેલી વસ્તુ ગમે તે રીતે શોધી લાવવી એ બધું તો શાસનરાગ, સંયમરાગનું દેવાળું કહેવાય.

શિષ્ય : જે સંયમી સતત સ્વાધ્યાય કરતો હોય, ગુર્વાદિનો કાપ કાઢી આપવા વગેરે રૂપ પ્રવૃત્તિ પણ કરતો હોય. આવો ખૂબ પરિશ્રમ કરી ચૂકેલ જે સાધુ છે, એણે પછી બીજાઓની ભક્તિ કરવા માટે નિમંત્રણ કરવી કંઈ જરૂરી નથી લાગતી. વળી આટલા બધા સુંદર યોગો સેવી લીધા બાદ આમ પણ હવે એ કૃતકૃત્ય થઈ જાય. પછી એને આ નિમંત્રણાદિ કરવાની ઈચ્છા શી રીતે થાય ? આ તો જે અભણ, પ્રમાદીઓ હોય. વિશેષ કોઈ સંયમયોગો ન સેવતા હોય તેઓ આ નિમંત્રણાદિ કરે એ બરોબર. સ્વાધ્યાયી વગેરે તો એનાથી જ સંતુષ્ટ બની ગયેલા હોય. એટલે તેઓ આ નિમંત્રણાદિ કરવામાં ઉત્સાહી બને એ અમને તો શક્ય નથી લાગતું.

ગુરુ : આ વાત તારે વિસ્તારથી સમજાવી હોય તો થોડીક ધીરજ રાખવી પડશે.

(૧) સવારથી માંડી બપોર સુધી પુષ્કળ સ્વાધ્યાય, વૈયાવચ્ચાદિ કરવા છતાં, બપોરે પછી સંયમીને પોતાના સહવર્તિઓની ભક્તિ કરવાનો, તે માટે નિમંત્રણાદિ કરવાનો, ગોચરી વહોરી લાવવાનો ભાવ થાય જ. આનું મુખ્ય કારણ એક જ છે કે સંયમીના મનમાં સેકંડે સેકંડે એક જ નાદ ચાલતો હોય કે “મારા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વૃદ્ધિ પામે” અને સતત એની ઈચ્છા હોવાથી જ એ જ્ઞાનાદિને લાવી આપનારા યોગોમાં પણ સતત ઈચ્છા થાય એ શક્ય જ છે. જેમ આજે પિક્ચર જોવાના અત્યંત શોખીન માણસો ત્રણ-ચાર કલાક એકધાર્યું એક પિક્ચર જોયા પછી પણ બીજા પિક્ચર જોવાનું ચૂકતા નથી. નવ-નવ કલાક સુધી પિક્ચરો જોનારાઓ પણ છે. એમ જ્ઞાનાદિના અત્યંત અભિલાષી સંયમીને પણ સવારથી માંડી બપોર સુધી સતત સ્વાધ્યાયાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં પણ, તે પછી મહાત્માઓની ભક્તિ કરવા માટે અત્યંત ઉત્સાહી થાય જ. કેમકે મહાત્માઓની ભક્તિ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને વધારી આપે છે.

શિષ્ય : પણ સેકંડે સેકંડે ‘મારા જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ થાઓ’ એવી ભાવના શી રીતે સંભવે ?

ગુરુ : આનું કારણ એ છે કે :

(૨) તે મહાત્માઓને સતત મોક્ષની ઈચ્છા ચાલુ જ હોય. “મારો મોક્ષ ક્યારે થશે ?” એ રણકાર એમનો ચાલ્યા જ કરતો હોય. ભલે ઉપયોગરૂપે એ ન અનુભવાય. પણ સુસંયમીને ક્યારેય પણ એ પ્રશ્ન પુછવામાં આવે કે “તને સૌથી વધુ ચિંતા શેની ?” તો એ સાડાત્રણ કરોડ રૂંવાડેથી આ જ જવાબ આપશે “મારો મોક્ષ ક્યારે થશે ?”

મોક્ષની ઈચ્છા સતત ચાલે, એટલે એને લાવી આપનારા જ્ઞાનાદિની ઈચ્છા પણ સતત ચાલે એ સ્વાભાવિક છે.

શિષ્ય : ગુરુદેવ ! આવી તીવ્રતમ મોક્ષેચ્છા સંભવી શકે ? અમને તો એવો કોઈ મોક્ષનો વિચાર પણ આવતો નથી.

ગુરુ : ‘તેઓને સતત મોક્ષની તમન્ના હોય છે’ એનું કારણ એ છે કે :

(૩) તેઓને સંસારના સુખોની કોઈપણ પ્રકારની ઈચ્છા હોતી નથી. પાંચ વિષયસુખોમાં તેઓને બિલકુલ રસ હોતો નથી. મહાવૈરાગી એ મહાત્માઓને યશ-કીર્તિ પણ ભૂંડા લાગતા હોય છે. જેઓને સંસારની ઈચ્છા હોય તેઓને મોક્ષની ઈચ્છા ન ટકે એ સાચી વાત છે. ગરમીની ઈચ્છાવાળાને ઠંડીની ઈચ્છા ન હોય. ભોજનની ઈચ્છાવાળાને ભુખ્યા રહેવાની ઈચ્છા ન જ હોય. પરંતુ આ સંયમીઓ સંસારના સુખો પ્રત્યે તદ્દન નિઃસ્પૃહ હોવાથી એમને સતત મોક્ષની ઈચ્છા ચાલ્યા જ કરે.

સુસંયમીઓને ખાવાની વસ્તુઓના વિચારો જ ન આવે. રૂપાદિ જોવાનું કુતૂહલ એમને ન થાય. કોમળ વસ્તુઓ તરફ એમનું મન કદિ ન લલચાય.

બીજી વાત એ છે કે તેઓ સતત અપ્રમત્ત હોય છે. વિષયો-કષાયો-ગપ્પા-સપ્પા મારવા-ઉંઘ્યા જ કરવું આ બધા પ્રમાદો એવા છે કે એ મોક્ષની ઈચ્છાને ખતમ કરી બીજી જ દિશામાં જીવને ઢસડી જાય.

પણ આ મુનિઓ અપ્રમત્ત હોવાથી એમને સતત મોક્ષની ઈચ્છા ટકે. એનો વિચ્છેદ ન થાય.

શિષ્ય : પણ સંસારના કોઈપણ સુખો પ્રત્યે બિલકુલ ઈચ્છા ન થવી અને સતત અપ્રમાદ હોવો એ જ મને તો ધોળા દિવસે આકાશમાંથી તારા તોડી લાવવા જેવું લાગે છે. આ શી રીતે શક્ય બને ?

ગુરુ : ‘સંસાર સુખોની ઈચ્છાનો અભાવ અને અપ્રમાદ સતત ટકે’ એનું કારણ એ છે કે :

(૪) તેઓ પાસે વિવેકબુદ્ધિ છે. ‘શું સારું. હિતકારી અને શું ખરાબ, અહિતકારી’ વગેરે બાબતોને આ

સંયમીઓ ખૂબ સારી રીતે જાણે છે. સંસારના સુખો અનંતદુઃખોની ભેટ આપનારા જાણ્યા બાદ એમાં ઈચ્છા શી રીતે થાય ? પ્રમાદભાવ અનંતસંસારનું કારણ જાણ્યા બાદ પ્રમાદ સેવાય જ શી રીતે ?

શિષ્ય : ગુરુદેવ ! તો આપ મને આ વિવેકબુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય બતાવો ને ? હું પણ એ પામી મારું આત્મકલ્યાણ સાધું.

ગુરુ : વિવેક બુદ્ધિ જોઈતી હોય તો :

(પ) સતત જિનેશ્વરના વચનોનું શ્રવણ, વાંચન, મનન પરિશીલન, ચિંતન કરવું પડે. જિનવચન જેવી આ જગત્ની સર્વોત્કૃષ્ટ કોઈ વસ્તુ નથી. દ્વાદશાંગી=શાસ્ત્રો=જિનવચનને આધારે જ અનંત આત્માઓ પરમપદ પામ્યા છે.

વળી આ જિનવચનનું પરિશીલન સતત કરવાથી જ વિવેક બુદ્ધિ પ્રગટે. બે કલાક શાસ્ત્ર વાંચે અને અડધો કલાક છાપાં-મેગેઝીન વગેરે વાંચે. સ્વાધ્યાય કરતાં કરતાં વાતચીતો-વિકથા કરે, ચાલુ સ્વાધ્યાયમાં બીજા-ત્રીજા વિચારો કર્યા કરે તો એ જિનવચનનું પરિશીલન નિરંતર નથી બનતું. વચ્ચે અશુભયોગોના આંતરાવાળું બને છે. અને એવા પરિશીલનથી વિવેક બુદ્ધિ વગેરે પ્રાપ્ત ન થાય.

એટલે સંયમયોગોમાં સતત ઉત્સાહ રહે એ માટે જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિની ઈચ્છા સતત રહેવી જરૂરી છે. એ માટે મોક્ષની ઈચ્છા સતત રહેવી જરૂરી છે. એ માટે ખોટી ખોટી ઈચ્છાઓનો અભાવ અને અપ્રમાદભાવ જરૂરી છે. એ માટે વિવેક બુદ્ધિની જરૂર છે અને એ માટે સતત જિનવચનનું પરિશીલન=સ્વાધ્યાય જરૂરી છે.

માટે શિષ્ય ! અત્યારે તું બાકી બધી વિચારણા છોડી, સદ્ગુરુના ચરણો પકડી એમને સંપૂર્ણ પરતંત્ર રહી સતત સ્વાધ્યાયમાં લાગી જા. આપમેળે તને આ બધી જ વસ્તુઓ મળી જશે.

શિષ્ય : પણ ગુરુદેવ ! સતત જિનવચનોનું પરિશીલન શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? કોને પ્રાપ્ત થાય ? એવા સદ્ગુરુ શી રીતે મળે ? એ મળે તો ય અમારો એ માટેનો ઉત્સાહ શી રીતે કેળવાય ? આજે મને તો ઘણા બધા સંયમીઓ એવા જોવા મળે છે કે જેઓને વિશિષ્ટ ગીતાર્થ-સંવિગ્ન ગુર્વાદિનો યોગ ન હોવાથી તેઓ સ્વાધ્યાયાદિ કરી શકતા જ નથી. સતત સ્વાધ્યાય કરવા માટે તલપાપડ હોવા છતાં, સ્વાધ્યાય કરવાની પુષ્કળ શક્તિ હોવા છતાં તેઓ ભણી શકતા નથી. ઉત્તમ શાસ્ત્રોના રહસ્યો પામી શકતા નથી. ગુરુદેવ ! આ સતત સ્વાધ્યાય= જિનવચનપરિશીલનને પ્રાપ્ત કરવાનો કોઈ ઉપાય બતાવો ને ?

ગુરુ : શિષ્ય ! (દ) જેનો સંસાર સાગર ખાબોચિયું બની ચૂક્યો હોય. નજીકના જ કાળમાં જેને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવાની હોય તેવા કોઈક વિરલ વ્યક્તિઓને જ નિરંતર જિનવચનપરિશીલનની=સ્વાધ્યાયની પ્રાપ્તિ થાય છે. નજીકમાં જ જેનો મોક્ષ હોય એનો જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ કદાચ તીવ્ર ન પણ હોય. તો પણ મોહનીયાદિનો ક્ષયોપશમ એની પાસે એટલો તો અવશ્ય હોય કે એ સતત સ્વાધ્યાય કરી શકે.

એનો પુણ્યોદય પણ એવો હોય કે એને બધી રીતની અનુકૂળતાઓ મળી જાય. વિશિષ્ટગીતાર્થ-સંવિગ્ન ગુરુ એને સામેથી મળે. તેમના આધારે એનો સતત સ્વાધ્યાય પૂરવેગે ચાલે. અને પછી ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સતત સંયમયોગોમાં ઉત્સાહ ઉભરાય. છ-આઠ કલાક સ્વાધ્યાય-વૈયાવચ્ચાદિ કર્યા પછી પણ સંયમીઓની ભક્તિ કરવાનો ઉલ્લાસ, ઉત્સાહ એ આ સ્વાધ્યાયાદિની પરંપરાને જ આધીન છે.

વર્તમાનમાં આવા સંયમીઓના દર્શન કરવા મળે તો એમના ચરણોમાં ઝૂકી ઝૂકીને વંદન કરજે. કેમકે આવું વિરાટ વ્યક્તિત્વ, આવી વિરાટ ભાવનાઓ આ હલાહલ કળિયુગમાં ખૂબ ખૂબ દુર્લભ છે.

મહામહોપાધ્યાયજી આપણી મોક્ષની ઈચ્છા સતત ટકી રહે એ માટે ઉપદેશ આપે છે કે, “પુષ્કળ પુણ્યોદય

થાય ત્યારે સૂક્ષ્મજીવમાંથી બહાર નીકળી બાદરપણાની પ્રાપ્તિ થાય. એ પછી પાછો પુષ્કળ પુણ્યોદય થાય ત્યારે ક્રમશઃ ત્રસપણું, પંચેન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત થાય. એ પછી માંડ માંડ માનવભવ મળે. આવા માનવભવને પામીને એકદમ અપ્રમત્ત બનવું જોઈએ.” જેમ ત્રણ દિવસના ભુખ્યા માણસને સતત ભોજનની ઈચ્છા થયા કરે. એમ સંયમીને સતત મોક્ષની, જ્ઞાનાદિની તમન્ના હોય.

શિષ્ય : મીઠાઈ ખાધા પછી ફરસાણની ઈચ્છા થાય એ તો હજી સમજ્યા. પણ એક જ મીઠાઈ પુરતી ખાઈ લીધા પછી પાછી એ જ મીઠાઈ ખાવાની ઈચ્છા ન થાય. એમાં તો તૃપ્તિ જ અનુભવાય. એમ સ્વાધ્યાય કરીને પછી વૈયાવચ્ચ કરવાની, ભક્તિ કરવાની ઈચ્છા થાય એ તો હજી ય બરાબર. પરંતુ જેણે હમણાં જ ગુરુનો કાપ કાઢવા વગેરે રૂપ વૈયાવચ્ચ કરી હોય એને પાછી વૈયાવચ્ચમાં ઈચ્છા શી રીતે થાય ?

ગુરુ : કેમ ? એક મીઠાઈ ઘણી ખાધા પછી પણ બીજી સારી-ભાવતી મીઠાઈ મળે તો લોકો ખાય તો છે જ. એમ વૈયાવચ્ચ કર્યા છતાં બીજી વૈયાવચ્ચ મળે તો સંયમી પોતાની શક્તિ હોય તો અવશ્ય વૈયાવચ્ચ કરે જ.

લલિત વિસ્તારમાં “નમોઽત્યુ ણં અરિહંતાણં” એ શબ્દનો અર્થ કર્યો છે કે મને અરિહંત ભગવંતોનો નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાઓ.” અહીં ભક્ત ભગવાન પાસે ભાવ નમસ્કારની પ્રાપ્તિની માંગણી-યાચના કરે છે.

ત્યાં એક જણે પ્રશ્ન કર્યો છે કે પહેલા ગુણસ્થાને રહેલા મિથ્યાત્વીઓ ભાવનમસ્કાર વિનાના હોવાથી તેઓ ભગવાન પાસે આ માંગણી કરે એ તો હજી બરાબર. પણ જે સુસંયમીઓ છે, ભાવનમસ્કારને પામી જ ચૂક્યા છે. તેઓ પછી આવી પ્રાર્થના કરે એ તો મૃષાવાદ જ ગણાય ને ? જે વસ્તુ મળી જ ગઈ છે, એની માંગણી શી રીતે કરી શકાય ?

ત્યાં ગ્રંથકારે ઉત્તર આપ્યો છે કે “એ સંયમીઓને જે ભાવનમસ્કાર મળી ચૂક્યો છે એના કરતા ઘણી ઊંચી કોટિના ભાવ નમસ્કાર પ્રાપ્ત કરવાના તો હજી બાકી જ છે ને ? તો એ ભાવનમસ્કારોની પ્રાર્થના કરવામાં શું વાંધો ?”

આ જ વાત અહીં લાગુ પડે છે. સંયમી ભલે અમુક વૈયાવચ્ચને પામી ચૂક્યો છે, સાધી ચૂક્યો છે. પરંતુ હજી વધુ સારી, વધુ સુંદર વૈયાવચ્ચની ઈચ્છા એને થાય જ. અને એ માટે એ વારંવાર પ્રવૃત્તિ કરવા તલસે એમાં કોઈ જ શંકા નથી.

શિષ્ય : શું આચાર્ય વગેરે પણ આ રીતે છ કલાક સખત પરિશ્રમ કર્યા બાદ પણ, સંયમીઓની વૈયાવચ્ચ કરવામાં ઉત્સાહી બને ? ખરેખર આચાર્યની આ વિશિષ્ટતા કહેવાય ?

ગુરુ : ના, શિષ્ય ! આવી ભ્રમણામાં ન પડીશ. અમે ઉપર જે વાત કરી કે “સખત સ્વાધ્યાય કરનારા, વૈયાવચ્ચાદિ કરનારા પણ આ રીતે સંયમીઓની ભક્તિમાં તત્પર બને.” એ બધું સામાન્યસાધુઓની અપેક્ષાએ સમજવું. બાકી તો જે વ્યક્તિ જે યોગમાં હોંશિયાર હોય એણે એમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની.

આચાર્યનું=ગુરુનું મુખ્ય કામ ભણવા-ભણાવવાનું છે. એ સતત શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું ચિંતનાદિ કર્યા કરે. અને સંયમીઓને બરાબર ભણાવે. શાસનના કામો કરે. વૈયાવચ્ચ કરવી એ આચાર્યનું કામ નથી. એટલે એમણે એ માટે ઉત્સાહી બનવાનું જ નથી.

એમ જે વૈયાવચ્ચી હોય, ક્ષયોપશમાદિ ઓછા હોવાથી સાધુઓની ભક્તિ વગેરેને જ મુખ્યતયા કરતો હોય. એ એવી ઈચ્છા કરે કે, “હું પણ હવે રોજ ૧૦-૧૨ કલાક ભણું, બીજા સાધુઓને ભણાવું” તો આ ઈચ્છા એના માટે ઉચિત નથી.

એક શહેરમાં જવાના બે રસ્તા છે. એક રસ્તો સીધો છે, બીજો રસ્તો લાંબો, વાંકો-ચૂંકો, ખાડા-ટેકરાવાળો છે. હવે શહેરમાં જવા માટે જે વાંકો માર્ગ પકડશે એ ઘણો હેરાન થશે, શહેરમાં પહોંચશે તો ય મહામુશ્કેલીએ પહોંચશે.

એમ મોક્ષમાં જવા માટે પણ બે પ્રકારના માર્ગો હોય છે. આચાર્યને માટે અધ્યયન અધ્યાપન એ સીધો માર્ગ છે અને વૈયાવચ્ચાદિ એ વાંકો માર્ગ છે. જ્યારે વૈયાવચ્ચી માટે વૈયાવચ્ચ એ સીધો માર્ગ છે અને અધ્યયનાદિ એ વાંકો માર્ગ છે. જે પોતાના માટે વાંકા ગણાતા માર્ગથી જશે, તે ઘણો જ પરેશાન થશે. અને જે પોતાને માટે સરળ માર્ગથી જશે, તે ઝડપથી મોક્ષે પહોંચશે.

દા.ત. આચાર્ય કે ગુરુને એવી ઈચ્છા થાય કે “હું સાધુઓના કાપનો લાભ લઉં?” તો (૧) એમણે ઘણા વખતથી કાપ કાઢ્યો ન હોવાથી એમને પરિશ્રમ સખત પડે, (૨) માટે જ એ કાપનું કામ બગડે, બરાબર ન થાય (૩) થાકાદિને લીધે એ પછી સ્વાધ્યાયાદિ પણ ન કરી શકે. એમાં આખા ગચ્છને નુકશાન થાય (૪) કદાચ કાયમ માટે તબિયત બગડે.

એમ વૈયાવચ્ચી સાધુ જો વૈયાવચ્ચ ગૌણ કરી ભણવાદિમાં લાગી જાય તો (૧) ક્ષયોપશમ ન હોવાથી જલ્દી ભણી ન શકે. પદાર્થો ન સમજાવાથી કંટાળો આવે, ઉંઘ પણ આવે. (૨) એની વૈયાવચ્ચથી જે સંયમીઓ સમાધિ પામતા હતા એ સમાધિ જોખમાઈ જાય. એક મુનિરાજ પોતાના ગુરુની ખડે પગે સેવા કરનારા હતા. પણ પછી એમને ભણવાનો ખૂબ જ ઉલ્લાસ જાગ્યો, જેટલા પાઠ ચાલે એ બધામાં બેસે. આમાં ગુરુની વૈયાવચ્ચમાં વેઠ ઉતરવા લાગી. ગુરુએ ઘણું પરેશાન થવું પડ્યું. ગુરુ પરેશાન થાય એટલે એના નુકશાન આખા ગચ્છ અને છેવટે સંઘ-શાસનને પણ થાય.

મહોપાધ્યાયજી લખે છે કે **યત્ર યસ્ય અધિકારપાટવમ્, તત્ર તસ્ય ઇચ્છા અવિલમ્બિતસિદ્ધિક્ષમતયા શ્રેયસી, નાન્યથા** જે સંયમીની જે યોગમાં હોંશિયારી, આવડત, ઉત્સાહ હોય. તે સંયમીની તે જ યોગમાં ઈચ્છા-ઉત્સાહ-પ્રવૃત્તિ એ એને ઝડપથી સફળતા મેળવી આપનાર હોવાથી કલ્યાણકારી બને છે. એ સિવાય કલ્યાણકારી ન બને.

દા.ત. એક શાસનપ્રભાવક એવા છે કે જેમના વ્યાખ્યાનમાં હજારો માણસો ઉમટે, પુષ્કળ, ધર્મ પામે. શાસન દીપી ઉઠે. તો આ સાધુની વ્યાખ્યાનયોગમાં ખૂબ જ હોંશિયારી છે એ નક્કી થાય. હવે એ સાધુ નવકારશીથી વધુ પર્ય. પણ કરી શક્તા નથી. જ્યારે કરવા જાય ત્યારે શરીર બગડે, વ્યાખ્યાનાદિ બધું બગડે. હવે આ સંયમી “મારે તપસ્વી બનવું છે. કમસેકમ એકાસણા તો કરું.” એવી ભાવનામાં રમ્યા કરે અને એ માટે પ્રયત્નો કરે. તો એમાં એને સફળતા ઓછી જ મળવાની. એ એકાસણાદિ કરવામાં એની પોતાની સમાધિ પણ નહિ ટકે, એટલે કરવા છતાં એવો આનંદ-ઉત્સાહ એનો આત્મા નહિ અનુભવી શકે. પરિણામે એમાં કંઈ વિશેષ ફળ નહિ મળે.

તો બીજી બાજુ આ બધું કરવા જતાં વ્યાખ્યાનાદિ ગુમાવ્યા એટલે એમાં જે પરોપકાર, ઉત્સાહવૃદ્ધિ, શાસનપ્રભાવના જોઈ અતિશય આનંદ વગેરે લાભો થતા હતા. એ બધા જ ખલાસ થઈ જાય.

તો એક સાધુ એવો છે કે એ ખૂબ જ ભણેલો છે. સંસ્કૃત-પ્રાકૃતિમાં નવા ગ્રંથો રચવા, જુના-અધરા-મહત્વના ગ્રંથોનું ભાષાંતરાદિ કરવું એ બધા કાર્યોમાં એની પ્રચંડ શક્તિ છે. બીજી બાજુ બાહ્યપુણ્ય ઓછું હોવાથી એની પાસે વ્યાખ્યાનલબ્ધિ નથી. માંડ ૫૦ માણસને ભેગા કરી શકે છે. કોઈ વિશિષ્ટ શાસનપ્રભાવના કરી શકતો નથી.

હવે આ સંયમી “મારે વ્યાખ્યાનકાર બનવું છે.” એમ ઈચ્છા કરે. તો એના વ્યાખ્યાનમાં માણસો ઓછા આવવાથી, ચાલુ વ્યાખ્યાને ઉઘંનારા કે ઉભા થઈને જતા રહેનારા હોવાથી આ સંયમીને એમાં વિશેષ આનંદ નથી જ થવાનો. નુકશાન જ થવાનું. ઉલ્ટું વ્યાખ્યાનમાં પડવાના કારણે નૂતનગ્રંથોનું નિર્માણ વગેરે કાર્યો અટકી જવાથી એ નુકશાન મોટું થાય. જો સાધુ ગ્રંથનિર્મણાદિમાં જ પરોવાયેલા રહેત તો સેંકડો ગ્રંથો બનાવી, હજારો સંયમીઓ ઉપર ઉપકાર કરનારા બનત. સેંકડો-હજારો વર્ષો સુધી સંઘ ઉપર એમનો ઉપકાર ચાલુ રહેત.

એમ સ્વાધ્યાયી સાધુ જપ માટે પ્રયત્ન કરે. જપવાળો સાધુ સ્વાધ્યાયમાં જવા જાય. સ્વાધ્યાયી વૈયાવચ્ચમાં, વ્યાખ્યાનાદિમાં ઉત્સાહી બને. અને વૈયાવચ્ચી સ્વાધ્યાયાદિમાં ઉત્સાહી બને... આ ઘણી બધી વિટંબણાઓ સ્વપરને નુકશાન કરનારી બની શકે છે.

સાવધાન ! આનો અર્થ એવો ન કરતા કે સ્વાધ્યાયીએ વૈયાવચ્ચ ન કરવી. વૈયાવચ્ચીએ સ્વાધ્યાય ન કરવો. જપ કરનારાએ સ્વાધ્યાયાદિ ન જ કરવા કે સ્વાધ્યાયીએ જપાદિ ન જ કરવા. આવો એકાંત પકડવાની ભુલ કદિ ન કરવી.

આપણા રોજિંદા જીવનમાં જે જે સંયમાદિ યોગો આવે છે એને સામાન્યથી બે વિભાગમાં વહેંચી શકાય. પ્રધાનયોગ અને ગૌણયોગ. એમાં જે સાધુ જે યોગમાં હોંશિયાર અને ઉત્સાહી હોય એને માટે એ યોગ પ્રધાનયોગ બને. એ સિવાયના યોગો ગૌણ યોગો બને. ગૌણ યોગોને પ્રધાન ભલે ન બનાવીએ પણ ગૌણયોગોનો સર્વથ ત્યાગ પણ ન જ ચાલે. ગૌણયોગો ઔચિત્ય પ્રમાણે આદરવા જ પડે. જે યોગો ન સેવવાથી અનુચિત વર્તન કરેલું ગણાય એ યોગો ગૌણયોગો તરીકે પણ અવશ્ય આદરવા જ પડે.

દા.ત. એક સાધુને સ્વાધ્યાયમાં ખૂબ જ રસ છે. જપમાં બિલકુલ રસ નથી. તો એના માટે સ્વાધ્યાય એ પ્રધાનયોગ ભલે બને. ભલે એ સાધુ આખો દિન સ્વાધ્યાય કરે. પણ ધારો કે શાસ્ત્રની કે ગુરુની એવી આજ્ઞા હોય કે ઓછામાં ઓછી એક બાંધી નવકારવાળી સાધુએ ગણવી જ પડે. તો હવે એ ન ગણવામાં શાસ્ત્રજ્ઞાનો, ગુર્વાજ્ઞાનો ભંગ કરેલો ગણાય. અનુચિતપ્રવૃત્તિ ગણાય. તો આ સાધુ ભલે બે-ત્રણ કલાકનો જપ ન કરે પરંતુ રોજ એણે એક બાંધી નવકારવાળી તો ગણવી જ પડે. જો એ પણ ન કરે તો એણે ઉચિત પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરેલો ગણાય. અને અનુચિતપ્રવૃત્તિપૂર્વકનો સારો પણ સ્વાધ્યાયાદિ યોગ એને હિતકારી ન જ બને.

એમ જપમાં ખૂબ રૂચિવાળો સંયમી જપયોગને પ્રધાન બનાવી રોજ ચાર-પાંચ કલાકનો જપ કરે તો એ યોગ્ય છે. પરંતુ ગુરુએ કહ્યું હોય કે “બધા સંયમીઓએ કમસેકમ એક કલાક તો શાસ્ત્રવાંચન કરવું જ.” અને એ સાધુ એ પણ ન કરે તો એણે ગુર્વાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરેલું હોવાથી એનો જપયોગ સફળ ન બને.

એમ પુષ્કળ સ્વાધ્યાયાદિ કરનારા માટે વૈયાવચ્ચ એ ભલે ગૌણ યોગ હોય. પણ એમાં બે ટાઈમ ગુરુના વસ્ત્રનું પ્રતિલેખન કરવું, ગ્લાનાદિ વસ્ત્રોના પ્રતિલેખનમાં જવું, એને શાતા પુછવી, ગ્લાનાદિને કોઈક વસ્તુની જરૂર પડે અને કોઈ બીજું હાજર ન હોય તો પોતે જાતે લાવી આપવું આ બધા ઉચિત યોગો એણે સેવવા જ પડે. હા, ગ્લાનાદિનો ચોવીસકલાકનો વૈયાવચ્ચી ન બને, ગુરુના મોટા વૈયાવચ્ચાદિ કામો ન પણ કરે, માંડલીની ભક્તિ ન પણ કરે (આખી માંડલીનું પાણી લાવવું વગેરે) તો પણ એ અનુચિત ન હોવાથી એના પ્રધાનયોગોને વાંધો ન આવે.

અઠમ વગેરે કરનાર તપસ્વી સંયમી ગુરુના કાપાદિમાં ભલે ન બેસે, ગોચરી-પાણી લેવા ભલે ન જાય, બપોરે પા-અડધો કલાક ભલે આરામ લે આ બધું હજી એની અનુચિત પ્રવૃત્તિમાં ન ગણાય. પરંતુ આખો દિવસ ગપ્પાઓ મારે, મેગેઝીન વાંચે, નિંદા-વિકથા કરે તો આ બધું અનુચિતપ્રવૃત્તિઓ રૂપ હોવાથી એનો તપયોગ

ફળ આપવા માટે સક્ષમ ન બને.

આવી તો સેંકડો બાબતો છે.

બધાનો સાર એટલો જ કે પોતાના ઉત્સાહ અને શક્તિ પ્રમાણે એકાદ-બે શુભયોગને પ્રધાન બનાવી, બાકીના યોગોમાંથી ઉચિતયોગોને અવશ્ય સેવનારો મુનિ સાચા અર્થમાં મોક્ષમાર્ગનો આરાધક બની શકે છે.

જે યોગ ન સેવવાથી ગીતાર્થો એમ કહે કે, “આ સાધુએ ઉચિત ન કર્યું.” એ યોગ એ સાધુ માટે ઉચિત યોગ કહેવાય. એણે એ સેવવો જ પડે.

સુદપાંચમના દિવસે ૬ સાધુમાંથી ૪ સાધુને ઉપવાસ હોય તો છઠ્ઠના દિવસે બાકીના બે સાધુઓ જો સવારે ગોચરી-પાણી ન લાવે અને સ્વાધ્યાય, જપ કે પ્રભુ ભક્તિમાં લાગી પડે તો ગીતાર્થો કહેશે જ કે “આ સ્વાધ્યાયી, ભગવાનના ભક્તે કે જપ કરનારાએ ઉચિત નથી કર્યું.” એટલે એનો અર્થ એ જ કે એ વખતે એ સ્વાધ્યાયીએ કે જપ કરનારાએ ગોચરી-પાણી લાવવા જ જોઈએ. તો જ એમનો સ્વાધ્યાય કે જપનો યોગ સાચો યોગ બને.

સંયમીઓ શાંત ચિત્તે આત્મસંપ્રેક્ષણ કરશે તો તેઓને પોતાની મેળે જ ખ્યાલ આવી જશે કે “અમારો પ્રધાનયોગ ઉચિતપ્રવૃત્તિઓથી ભરેલો છે કે અનુચિત પ્રવૃત્તિઓથી ભરેલો છે ?” છતાં ખ્યાલ ન આવે, તો આજુબાજુના સારા સંયમીઓ પાસે જઈ ખાનગીમાં ખૂબભારપૂર્વક, વિનયપૂર્વક પૂછજો કે, “મારા જીવનમાં શું શું અનુચિત છે ? એ મને જણાવવા કૃપા કરો. મને બિલકુલ ખોટું લાગવાનું નથી. આપ નિઃસંકોચ મારી ભૂલો મને જણાવો.” મને લાગે છે કે જો ભૂલો સ્વીકારવાની તૈયારી હશે, સુધારવાની તૈયારી હશે તો ખૂબ જ ઝડપથી એ ભૂલો નીકળી જશે.

આમ તો વ્યક્તિએ-વ્યક્તિએ ઉચિતપ્રવૃત્તિઓ-અનુચિતપ્રવૃત્તિઓ બદલાતી રહેતી હોય છે. એટલે કોઈપણ યોગ કાયમ માટે, બધા માટે ઉચિત કે અનુચિત એકાંતે હોઈ શકતો નથી. છતાં સામાન્યથી જે યોગો ઉચિતયોગો તરીકે પ્રસિદ્ધ છે એવા કેટલાંક યોગો જણાવું.

(૧) બે ટાઈમના પ્રતિક્રમણ વિધિસર કરવા. કમસે કમ ઉભા-ઉભા કરવા. માંદગી વગેરેને લીધે બેઠા-બેઠા કરવા પડે તો ય મસ્તક નમાવવાદિ રૂપ સાપેક્ષભાવ જાળવવો. માંડલીમાં જ પ્રતિક્રમણ કરવું.

(૨) સાવ અંધારામાં પ્રતિલેખન ન કરવું. સ્વાધ્યાયાદિ માટે અંધારાદિના પ્રતિલેખન એ અનુચિત પ્રવૃત્તિ ગણાય.

(૩) ગુરુના બે ટાઈમના પ્રતિલેખનમાં અવશ્ય હાજર રહેવું. ગ્લાનના પ્રતિલેખનમાં પણ કાળજી કરવી.

(૪) માંડલીના વ્યવસ્થાપક જે કામ સોંપે, તે બરાબર કરવું, શરીરની પ્રતિકૂળતાદિને લીધે એમણે સોંપેલું કામ ન ફાવે તો પણ વિનંતિ કરી બીજું કોઈ પણ એકાદ કામ તો કરવું જ.

(૫) છાપા-છુપી, મેગેઝીનો, વિકથાઓ એ પ્રાયઃ કોઈપણ સંયમી માટે ઉચિતપ્રવૃત્તિ બની શકતી નથી એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવું.

(૬) સંયમીઓને જ્યારે આપણી સહાય, મદદ વિના મુશ્કેલી પડવાની હોય, ત્યારે બધું પડતું મૂકીને સહાય, મદદ કરવા દોડી જવું.

(૭) દિવસ દરમ્યાન ઓછામાં ઓછા ત્રણ કલાક તો સ્વાધ્યાય હોવો જ જોઈએ. વ્યાખ્યાન પણ સ્વાધ્યાય જ ગણાય. એમાં સંસ્કૃત ભણેલાઓએ સંસ્કૃતવાંચન રૂપ સ્વાધ્યાય કરવો. અને રાત્રિ દરમ્યાન ઓછામાં ઓછો અડધો-એક કલાક જપ વગેરે રૂપ અંતર્મુખતાનો યોગ હોવો જોઈએ.

આ સિવાય અનેક ઉચિત-અનુચિત પ્રવૃત્તિઓનું જ્ઞાન દરેકે પોતાના સુસંયમી સદ્ગુરુઓ પાસેથી જ

મેળવવું રહ્યું.

આ બધાનો સાર એટલો જ કે જે યોગીનું સેવન ન કરવામાં આવે તો અનુચિત પ્રવૃત્તિ ગણાય, એ તમામ યોગી સેવવા પૂર્વક આપણા ઉત્સાહ અને શક્તિને અનુસારે કોઈપણ એક યોગને પ્રધાન બનાવવો એ જ મોક્ષનો સીધેસીધો માર્ગ છે.

યોગસારની આ ગાથાઓ તું બરાબર ધ્યાનમાં લેજે.

(૧) ઔચિત્યં યે વિજાનન્તિ, સર્વકાર્યેષુ સિદ્ધિદમ્ । સર્વપ્રિયદ્વૃષા યે ચ, તે નરા વિરલા જને ।

(૨) ઔચિત્યં પરમો બન્ધુઃ, ઔચિત્યં પરમં સુખં, ધર્માદિમૂલમૌચિત્યં, ઔચિત્યં જનમાન્યતા ।

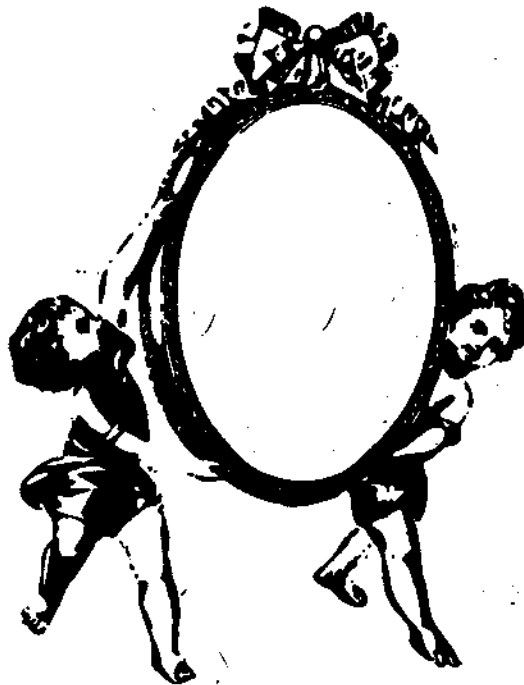
અર્થ : તમામ કાર્યોમાં સફળતાને આપનારા ઔચિત્યને જેઓ જાણે છે અને ઔચિત્ય દ્વારા જેઓ સર્વલોકોનું પ્રિય કરનારા છે. તેવા માણસો તો આ લોકમાં ઘણા જ ઓછા હોય છે.

ઔચિત્ય એ તો આપણો પરમબંધુ છે. ઔચિત્ય એ પરમ સુખ છે. ધર્મ વગેરેનું મૂલ પણ ઔચિત્ય છે, લોકપ્રિયતા ઔચિત્યથી જ આવે છે.

શિષ્ય : સાધુઓને નિમંત્રણ કરતા પહેલા ગુરુની રજા લેવા સંયમી જાય અને ગુરુ કહી દે કે “ના, તારે સંયમીઓને નિમંત્રણ કરવાની નથી.” (ના પાડવાના ઘણા કારણો હોય. આ સંયમી વધારે પડતી ગોચરી લેવી દેતો હોય. અથવા જેમને નિમંત્રણ કરવાની છે તેઓ બીજાની વૈયાવચ્ચ લેવા દ્વારા આળસુ બની જવાની શક્યતા ગુરુને દેખાતી હોય...) તો ત્યાં તો એ સંયમીને નિમંત્રણ કરવાનો અવસર જ ન મળવાથી એને આ સામાચારીનું ફળ તો નહિ જ મળે ને ?

ગુરુ : એનો ભાવ નિમંત્રણ કરવાનો છે માટે એને એનું ફળ મળી રહે છે. ‘જિનશાસન ભાવપ્રધાન છે’ એ વાત તું કદિ ન ભુલીશ.

નિમંત્રણ સામાચારી સંપૂર્ણ

(૧૦) ઉપસંપદ્ સામાચારી

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને માટે પોતાના ગુરુની રજા લઈ બીજા આચાર્યાદિ પાસે જઈ એમની નિશ્રા સ્વીકારવી “હું આપની નિશ્રા સ્વીકારું છું.” એવા શબ્દો બોલવા એ ઉપસંપદ્ સામાચારી કહેવાય છે.

આ પરનિશ્રા ત્રણ કારણસર સ્વીકારાય છે.

(૧) જ્ઞાનોપસંપદ્ : પોતાના ગુરુ પાસે જે શાસ્ત્રજ્ઞાન હતું. એ શિષ્યે મેળવી લીધું. હજી વધારે શાસ્ત્રજ્ઞાન મેળવવું છે. પણ ગુરુ પાસે એ શાસ્ત્રજ્ઞાન નથી. અથવા એ ભણાવવાની શક્તિ નથી. ઘડપણને કારણે, શાસનના કાર્યોની વ્યાકુળતાને કારણે ગુરુ એ શિષ્યને ભણાવી શકે એમ નથી. તો શિષ્ય એ વિશિષ્ટ ગ્રંથો ભણવા માટે બીજાની નિશ્રામાં જાય. એ માટે પહેલા પોતાના ગુરુની રજા લઈ લે. આ રીતે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે બીજાની નિશ્રા સ્વીકારવી એ જ્ઞાનોપસંપદ્ સામાચારી કહેવાય.

આના કુલ નવભેદ છે. આપણે દષ્ટાન્ત સાથે આ વાતને વિચારીશું.

પૂર્વના કાળમાં ગ્રંથો ન હતા. એક અક્ષર પણ લખવો એ પાપ ગણાતું. પુસ્તકો અસંયમના સાધન ગણાતા. સાધુઓ પોતાના ગુરુ પાસેથી મોઢે-મોઢે જ પાઠ લેતા. અને તે વખતે બુદ્ધિ ખૂબ જ જોરદાર હોવાથી બધા એ રીતે જ યાદ કરી લેતા. એટલે જ્યારે પણ તેઓને પોતે ગોખેલા સૂત્રો વગેરેમાં શંકા પડતી ત્યારે ગુરુને જ પૂછવા જવું પડતું. ત્યાં પુસ્તકો ખોલી, પુસ્તકમાંથી જોઈને ભૂલ સુધારી લેવાની પદ્ધતિ જ ન હતી.

અપેક્ષાએ આ પદ્ધતિ ઘણી સારી હતી. પુસ્તકો ન હોવાથી સંયમીઓ સૂત્રો લેતી વખતે એકદમ એકાગ્ર બને, કેમકે એમને ભય હોય જ કે “જો એકાગ્રતા નહિ રાખીએ, તો સૂત્ર આવડશે નહિ. પાછળથી પુસ્તકમાં જોઈ-જોઈને મોઢે કરવાની તો વાત જ નથી. અને આખા સૂત્રમાં નાનકડી પણ ભૂલ પડે તો તો પાછા ગુરુને પૂછવા જવું પડે” એટલે સહજ રીતે તેઓ અત્યંત એકાગ્ર બનીને ભણે.

• વળી આમાં ગુરુ પ્રત્યે બહુમાનભાવ, ગુરુપારતન્ય, વિનયાદિ ગુણો ખૂબ જ વિકસે, કેમકે અહીં તો ગુરુ વિના એક ડગલું પણ આગળ ન વધી શકાય. આજે તો ગુરુ ન હોય તો પુસ્તકમાંથી જાતે ગાથા ગોખી લે, ભાષાંતરના પુસ્તકોની સહાયથી જાતે ભણતો થઈ જાય. ગુરુને તુચ્છ ગણવા લાગે. જ્યારે એ વખતે તો પુસ્તકાદિ જ ન હોવાથી બધું ગુરુને પૂછી-પૂછીને જ ભણી શકાતું. આથી બધા શિષ્યો ગુરુને સ્વાભાવિક રીતે પરતંગ રહેતા.

પણ વિષમકાળે આ બધી વ્યવસ્થાઓને ભાંગી નાખી.

આ પ્રાચીનકાળની પદ્ધતિ એટલા માટે જણાવી કે અહીં ‘આગળ જે વાત કહેવાની છે’ એ પ્રાચીનકાળની પદ્ધતિનો બોધ હશે તો જ સમજી શકાય એવી છે.

હવે આપણે નવભેદની વિચારણા કરીએ.

એમાં સૂત્રના ત્રણ ભેદ (૧) ગ્રહણ (૨) વર્તન (૩) સંધન.

અર્થના ત્રણ ભેદ (૧) ગ્રહણ (૨) વર્તન (૩) સંધન.

સૂત્ર+અર્થ=તદુભયના ત્રણ ભેદ (૧) ગ્રહણ (૨) વર્તન (૩) સંધન.

(અ) એક ગુરુએ શિષ્યને આચારાંગ સૂત્ર આપું આપી દીધું. પછી શિષ્ય કહે કે હવે મને કલ્પસૂત્ર આપું આપો. ગુરુ કહે કે “એ મને ઉપસ્થિત નથી. પણ અમુક આચાર્યને એ ઉપસ્થિત છે. તું એની પાસે ભણવા જા.” શિષ્ય બીજા આચાર્ય પાસે કલ્પસૂત્રના મૂળસૂત્રો પામવા માટે નિશ્રા સ્વીકારે તો આ સૂત્રગ્રહણ-ઉપસંપદ્

કહેવાય.

(બ) એક શિષ્યે ગુરુ પાસે આચારાંગ ભણી લીધું. આમ તો મોઢે આવડે છે. પણ નવકારની જેમ એકદમ કડકડાટ નથી થયું. એ તો સેંકડો વાર એનો પાઠ કરીએ ત્યારે એકદમ રૂઢ થાય. હવે પોતાના ગચ્છમાં આ પાઠ કરવામાં સહાયક કોઈ ન હોય અને બીજા ગચ્છના આચાર્ય એ સૂત્રને કડકડાટ કરાવવામાં સહાયક બને એવા હોય તો આ શિષ્ય ગુરુની રજા લઈ, ભણેલું સૂત્ર સ્થિર=દઢ કરવા માટે બીજાની નિશ્રા સ્વીકારે તો એ સૂત્રવર્તન-ઉપસંપદ્ કહેવાય.

(ક) આચારાંગાદિ ભણી ચૂકેલો સાધુ મહીનાઓ-વર્ષો સુધી ચાલનારી લાંબી બિમારીમાં પટકાયો. સૂત્રોનો પાઠ ન થવાથી સૂત્રોમાં ભુલો પડવા માંડી. એકધારા તૂટી ગઈ. હવે ગચ્છમાં એ તૂટેલા સૂત્રોને જોડી આપનાર કોઈ ન હોય તો એ સૂત્રોને જોડવા માટે આ શિષ્ય બીજા આચાર્યની નિશ્રા સ્વીકારે તો એ સૂત્રસંધન-ઉપસંપદ્ ગણવી.

જેમ સૂત્રમાં ત્રણ ભેદ જોયા. એમ કોઈ કલ્પસૂત્રના અર્થો તદ્દન પહેલીવાર ભણવા માટે, ભણેલા અર્થો કડકડાટ કરવા માટે અને કાચા-પાકા થઈ ગયેલા અર્થો પાછા સંધિ કરવા માટે આચાર્યની નિશ્રા સ્વીકારે, તો અર્થને આશ્રયીને ત્રણભેદ થાય.

એમ કોઈ સંયમી સૂત્ર અને અર્થ બે યના નવા અભ્યાસ, સ્થિરીકરણ કે ભુલેલાની સંધિને માટે બીજા આચાર્યાદિની નિશ્રા સ્વીકારે તો એ તદુભયને આશ્રયીને ત્રણ ભેદ પડે.

આમ જ્ઞાનને આશ્રયીને નવ ભેદ થયા.

(૨) દર્શનોપસંપદ્ : સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ કરનારા જે સન્મતિતર્ક, સૂચગાંગ, ગણધરવાદ વગેરે ગ્રન્થો હોય તેના સૂત્ર, અર્થ અને તદુભયને આશ્રયીને ઉપર પ્રમાણે જ બીજા આચાર્યની નિશ્રા સ્વીકારવામાં આવે તે દર્શનોપસંપદ્ કહેવાય.

આમાં બધું જ જ્ઞાનોપસંપદ્ પ્રમાણે જ જાણવું. ફર્ક માત્ર એટલો જ છે કે આમાં સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ કરનારા ગ્રન્થોને માટે લેવાતી નિશ્રાની વાત છે. જ્ઞાનોપસંપદ્માં એ સિવાયના શાસ્ત્રોને માટે લેવાતી નિશ્રાની વિવક્ષા છે. એ સિવાય એ બેમાં કોઈ જ ફર્ક નથી.

(૩) ચારિત્રોપસંપદ્ : (અ) બીજા આચાર્ય વગેરેની વૈયાવચ્ચ કરવાની ભાવનાથી એમની નિશ્રા સ્વીકારવામાં આવે, (બ) પોતાના ગચ્છમાં તપસ્વીની સેવા કરનાર કોઈ ન હોવાથી વિશેષ તપ કરવા માટે બીજા ગચ્છની નિશ્રા સ્વીકારવામાં આવે તો આ બે રીતે ચારિત્રોપસંપદ્ સંભવે છે. આનું વિસ્તારથી વર્ણન પછી જોઈશું. સૌ પ્રથમ તો જ્ઞાન-દર્શન-ઉપસંપદ્નું જ વર્ણન કરીશું.

એમાં જ્ઞાન-દર્શનને માટે બીજા આચાર્યાદિની નિશ્રાનો સ્વીકાર ચાર રીતે સંભવી શકે છે. આ ચાર પ્રકાર કાલ્પનિક દષ્ટાન્ત દ્વારા સમજાવીશ.

(અ) ગુણસેન નામના આચાર્યે પોતાના ક્ષમાવિજય નામના શિષ્યને કહ્યું કે, “તારે હવે છેદગ્રંથો ભણી લેવા જોઈએ. પણ મારી શારીરિક અનુકૂળતા ન હોવાથી હું તો ન ભણાવી શકું. તું એક કામ કર. બાજુના જ ગામમાં વીરસેન આચાર્ય ચોમાસું રહેવાના છે. તેઓ છેદગ્રંથો ખૂબ જ સારી રીતે ભણાવી શકે છે. તું એમની પાસે જઈને છેદગ્રંથો ભણ.” ક્ષમાવિજયે એ જ પ્રમાણે કર્યું. અહીં ગુરુએ શિષ્યને જેની પાસે ભણવાની રજા આપી છે તે જ શિષ્ય તેની જ પાસે ભણે છે. એ પહેલો પ્રકાર થયો.

(બ) ગુણસેન આચાર્યે પોતાના બીજા શિષ્ય તિલક વિજયને કહ્યું કે, “તારે કમ્મપયડિનો સૂક્ષ્મતમ અભ્યાસ

કરવો જોઈએ. પણ વીરસેન આચાર્ય કમ્મપયડિમાં હોંશિયાર નથી. ઘણી ભુલો કરે છે. એટલે એમની પાસે નહિ ભણતો, પરંતુ કૃષ્ણવિજય આચાર્ય બાજુના ગામમાં આવે છે એમની પાસે ભણજે.” હવે શિષ્યને થયું કે “મારા ગુરુભાઈ છેદગ્રંથ ભણવા વીરસેન પાસે જ જાય છે. એ સાથે હોય તો મજા આવે. અહીં હું એકલો પડી જઉં. ભણવાનું થોડું ઓછું થશે. બાકી વીરસેનઆચાર્ય કંઈ ઓછા વિદ્વાન્ નથી.” આમ વિચારી ગુરુની ના હોવા છતાં વીરસેન આચાર્ય પાસે જઈને ભણવા લાગ્યો.

અહીં ગુરુએ જે શિષ્યને કમ્મપયડિ જેની પાસે ભણવાની રજા આપી છે. તેની પાસે એ શિષ્ય નથી ભણતો પરંતુ જેની ના પાડી છે, એની પાસે ભણે છે. માટે આ પ્રકાર અડધો ખોટો કહેવાય.

(ક) ક્ષમાવિજયને છેદગ્રંથ ભણવા જતા જોઈ પ્રશમવિજયે ગુરુને વિનંતિ કરી કે ગુરુદેવ ! હું પણ એમની સાથે વીરસેન આચાર્ય પાસે છેદગ્રંથ ભણી લઉં ?” ગુરુએ કહ્યું, “ના. હજી તારે આવ.નિર્યુક્તિ વગેરે ગ્રંથોનો અભ્યાસ ચાલે છે. પાયાના ગ્રંથો વિના છેદગ્રંથો ન ભણાય. બે-ચાર વર્ષ પછી તું એ આચાર્ય પાસે ભણજે. આચાર્ય તો સારા છે. પણ અત્યારે તું ભણવાને લાયક નથી.” આમ કહેવા છતાં પ્રશમવિજય જીદ કરી, ગુરુની ઉપરવટ થઈ આચાર્ય પાસે જઈને ભણે, તો અહીં ગુરુએ જેની પાસે છેદગ્રંથની રજા આપી છે એની પાસે જ ભણે છે, પણ આ શિષ્યને અત્યારે તો ના જ પાડી છે એટલે અત્યારે એ આચાર્ય પાસે ભણનારો શિષ્ય અડધી ગુર્વાજાને ભાંગે છે. આ ત્રીજો પ્રકાર છે.

(ડ) સંભવવિજયે ગુરુને કહ્યું કે, “તિલકવિજય તો વીરસેનાચાર્ય પાસે કમ્મપયડિ ભણવા ગયા છે. તો હું પણ ભણવા જાઉં.” ગુરુએ કહ્યું કે, “મેં એને કમ્મપયડિની રજા આપી છે. પણ વીરસેન પાસે રજા નથી આપી. તને તો કમ્મપયડિની પણ રજા નથી આપતો, કેમકે અત્યારે તારે વૈધાવચ્ચ કરવાની છે અને એમાંય વીરસેન પાસે તો રજા ન જ અપાય.” આમ છતાં સંભવવિજય વીરસેન પાસે જઈ કમ્મપયડિ ભણવા લાગ્યા. અહીં ગુરુએ જે શિષ્યને ના પાડી છે, જેની પાસે ભણવાની ના પાડી છે. એ જ શિષ્ય એની જ પાસે ભણે છે. એટલે બે ય રીતે આજ્ઞાનો ભંગ કરેલો હોવાથી આ ચોથો પ્રકાર સંપૂર્ણ ખોટો છે.

ટૂંકમાં, (૧) ગુરુ વડે રજા અપાયેલો સાધુ ગુરુ વડે રજા અપાયેલા આચાર્ય પાસે ભણે.

(૨) ગુરુ વડે રજા અપાયેલો સાધુ ગુરુ વડે રજા નહિ અપાયેલા આચાર્ય પાસે ભણે.

(૩) ગુરુ વડે રજા નહિ અપાયેલો સાધુ ગુરુ વડે રજા અપાયેલા આચાર્ય પાસે ભણે.

(૪) ગુરુ વડે રજા નહિ અપાયેલો સાધુ ગુરુ વડે રજા નહિ અપાયેલા આચાર્ય પાસે ભણે.

આમાં પહેલો પ્રકાર શુદ્ધ છે, કેમકે એમાં ગુરુની આજ્ઞાનું સંપૂર્ણ પાલન થાય છે. બીજા અને ત્રીજા પ્રકારમાં ગુરુની અડધી આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. ચોથામાં ગુરુની આખી આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. માટે છેલ્લા ત્રણ પ્રકારો અશુદ્ધ છે. જિનાજા વિરુદ્ધ છે.

આ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે.

જે જિનશાસનમાં ગુરુપારતન્ત્ર્યને સંયમજીવનનું સૌથી ઉચું તત્ત્વ ગણેલ છે એ જ જિનશાસનમાં એમાં ય અપવાદમાર્ગો બતાવવામાં આવ્યા છે. અલબત્ત, આ અપવાદોનું સેવન પરિપક્વ ગંભીર સાધુઓ જ કરી શકે.

એક હોંશિયાર શિષ્યને ખ્યાલ આવ્યો કે, “અમુક આચાર્ય પાસે છેદગ્રંથો વગેરેનું ખૂબ જ ઉંડું જ્ઞાન છે. અણમોલ રહસ્યો એમની પાસે પડેલા છે. વળી સુપાત્રને ભણાવવામાં એ ખૂબ જ ઉત્કંઠાવાળા છે. ઉંમર એમની ઘણી છે. એમની પાસે જો ભણવા મળે તો મારો ભવ સુધરી જાય. મારા ગુરુ એ જ્ઞાન આપી શકવા સમર્થ નથી.”

તો એ શિષ્ય ગુરુ પાસે રજા માંગે. પણ ગુરુ “મારો શિષ્ય પારકાના ગચ્છમાં ન જવો જોઈએ. એ કદાચ એ તરફ ખેંચાઈ જાય તો ?” અથવા “એ ગચ્છનો સુંદર આચાર જોઈ મારી શિથિલતાઓને લીધે મારા તરફ ઉપેક્ષાવાળો બને તો ?” અથવા “આ શિષ્ય મારી ખૂબ જ સેવા કરે છે. બીજા પણ સેવા કરનારા છે. પણ આની સેવા તો જબરદસ્ત છે. એ સેવા ગુમાવી, કષ્ટ વેઠવું મને શી રીતે પાલવે ?” આવા અયોગ્ય કારણોસર કોઈપણ બહાના કાઢી શિષ્યને ત્યાં ભણવા ન પણ જવા દે.

આવા વખતે એ પરિપક્વ શિષ્યને લાગે કે “ત્યાં જઈને ભણવામાં પુષ્કળ લાભ થશે. એ અણમોલ રહસ્યો મળવાથી અનેકને એનાથી આત્મિક કલ્યાણમાં પોષણ મળશે.” તો ગુરુ પ્રત્યેના સહેજ પણ અસદ્ભાવ વિના માત્ર આત્મહિત માટે, શાસનના માટે ગુરુની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘીને શિષ્ય એ પીઠ આચાર્ય પાસે ભણવા જાય, ભણે. તો એમાં એને કોઈપણ દોષ ન લાગે.

(એમ ગુરુ ઘણા જ શિથિલ હોય, એમની પાસે રહેવામાં સંયમજીવનને પુષ્કળ દોષો લાગવાની શક્યતા હોય. અસમાધિ રહેતી હોય તો ગુરુ ના પાડે છતાં પોતાની સમાધિ, સંયમની રક્ષા માટે બીજાની નિશ્ચા સ્વીકારવામાં દોષ નથી. પણ એ શિષ્યની ફરજ બની રહે છે કે ‘પોતાના ગુરુની નિંદા વગેરે ન કરવા.’ જે મળે એની આગળ “મારા ગુરુ શિથિલ છે, વિચિત્ર છે...” આ બધું બોલવું ન જોઈએ. શિષ્યને લક્ષ્ય સંયમરક્ષા જ હતું. અને એ તો એણે સાધી જ લીધું છે. પછી આ બધી નિંદા કરવાનો શું લાભ ?)

(ખરેખર તો ગુરુઓએ ઉદાર બનીને પોતાના શિષ્યને સમાધિ રહે, એનું સંયમ વધે એ માટેના સખત પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. એ માટે એને બીજા સુપમાં જવાની ઈચ્છા થાય તો બિલકુલ રોકવો ન જોઈએ. સામે ચાલીને ઉચિત વ્યવસ્થા કરી આપવી જોઈએ.)

અહીં શાસ્ત્રાભ્યાસ માટે નિશ્ચા સ્વીકારવાની વાત ઉભી થઈ છે. એટલે ગુરુ પાસેથી વાચના=પાઠ લેવાની વિધિ શું છે ? એ બતાવે છે.

(૧) એક ખ્યાલ રાખવો કે પાઠ લેવા-આપવાનું સ્થાન જૂદું હોય એ વધુ યોગ્ય છે. જ્યાં બધા સંયમીઓ બેસતા હોય, શ્રાવકોની અવરજવર હોય, આજુબાજુ વાતચીતો થતી હોય તે જગ્યાએ પાઠ લેવો કે સ્વાધ્યાય કરવો ઉચિત નથી, કેમકે એમાં પાઠ લેનારાઓનું ચિત્ત એકાગ્ર ન બને. આજુબાજુ નજર કર્યા કરે. આજુબાજુની વાતો સાંભળ્યા કરે. ઘોંઘાટને લીધે ભણાવનારને પણ પરિશ્રમ પડે. વળી પાઠના કારણે બાકીના સાધુઓને પણ મુશ્કેલી થાય. એટલે એક સ્થાન એવું રાખવું કે જ્યાં માત્ર સ્વાધ્યાય કરવા, પાઠ લેવા-આપવા માટે જ બેસવાનું હોય.

હવે જે સ્થાનમાં પાઠ લેવાનો હોય તે સ્થાને દંડાસનથી કાજો લેવો જોઈએ. એ પછી જ એ સ્થાને પાઠ લઈ શકાય. કાજો લીધા વિનાના સ્થાને સ્વાધ્યાય-પાઠ વગેરે કાર્યો ન કરી શકાય.

મહોપાધ્યાયજી લખે છે કે - જ્ઞાનાચારો હિ ચારિત્રિણાં ચારિત્રાચારાવિરોધેનૈવ શ્રૈયાન્, અન્યથા પુનરનાચાર એવ ચારિત્રાચારને વિરોધ ન આવે એ રીતે જ્ઞાનાચારનું સેવન જ આત્માને હિતકારી બને. ચારિત્રાચારને ઉલ્લંઘીને જ્ઞાનાચારનું સેવન એ અનાચાર બને. કાજો લેવો એ ચારિત્રાચાર છે. એ પાળ્યા વિના ત્યાં પાઠ લેવો એ જ્ઞાનાચાર અનાચાર બને. એમ વહેલી સવારે પાઠ લેવા માટે અંધારામાં પ્રતિલેખન કરવામાં આવે તો એ ચારિત્રાચારના ઉલ્લંઘનવાળો જ્ઞાનાચાર અનાચાર બને. નિર્દોષ સ્થંડિલ ભૂમિ જવાને બદલે, સ્વાધ્યાયાદિ માટે સમય બચાવવા વાડાનો ઉપયોગ કરીને વધુ સ્વાધ્યાયાદિ કરવો એ પણ અનાચાર છે. એમ નિર્દોષગોચરી છોડી સમય બચાવવા દોષિત વસ્તુઓ ઝડપથી લાવીને પુષ્કળ સ્વાધ્યાયાદિ કરવા એ પણ

અનાચાર છે.

એટલે અહીં પણ જ્યાં પાઠ લેવાનો હોય ત્યાં કાજો બરાબર લેવો જોઈએ.

(૨) કાજો લીધા બાદ સંયમીઓએ વિદ્યાગુરુનું અને સ્થાપનાચાર્યનું એમ બે આસન તૈયાર કરવા જોઈએ. વિદ્યાગુરુ આસન લઈને આવે અને તે જાતે પાથરે એ તો સુસંયમી વિદ્યાર્થીઓ માટે કલંક કહેવાય. તેઓ જ સ્વયં વિદ્યાગુરુનું આસન પાથરી લે.

એમ ઉંચા સ્થાને સ્થાપનાચાર્યજી પણ યોગ્ય રીતે મૂકે.

શિષ્ય : સ્થાપનાચાર્ય વિના વાચના ન અપાય ?

ગુરુ : ના. સ્થાપનાજી વિના વાચના આપનાર ગુરુ દોષના ભાગીદાર બને છે. પાઠ-વાચના વગેરે વખતે સ્થાપનાજીની હાજરી હોવી જોઈએ.

(૩) વિદ્યાર્થી સંયમીઓએ ગુરુના આસનની પાસે જ બે પ્યાલા રાખી મુકવા. એકમાં રાખ ભરેલી હોય. જેથી ગુરુ એમાં કફ વગેરે કાઢી શકે. અને બીજો પ્યાલો ખાલી હોય. ગુરુને માત્રુ લાગે તો તરત એમાં માત્રુ કરી તરત પાછો પાઠ ચાલુ રાખી શકે.

શિષ્ય : આ રીતે નજીકમાં પ્યાલા મુકવાની શી જરૂર ? ગુરુને કફ નીકળશે તો ઉભા થઈને જ્યાં રાખ પડી હશે ત્યાં જઈ કફ કાઢી, પાછા આવીને પાછી વાચના આપી શકે છે. એમ માત્રુ લાગે તો ય ઉભા થઈ માત્રુ કરી આવે. અને ફરી પાછી વાચના આપે.

ગુરુ : રે ! આમાં તો ઘણો સમય બગડે. ઉભા થવું, પ્યાલાના સ્થાન સુધી જવું, થુંકવું કે માત્રુ કરવું... એમાં સમય ઘણો જાય. બે ય પ્યાલા નજીકમાં જ હોય તો તો આ સમય ન બગડે. પાઠ વધારે થાય.

શિષ્ય : એમાં વળી સમય શું બગડે ? પ્યાલા કંઈ કીલોમીટર દૂર નથી પડ્યા. ૧૫-૨૦ ડગલા ચાલવા પડે. વધુમાં વધુ એક કે બે મિનિટ થાય. એમાં વળી શું આસમાન તુટી પડવાનું છે ?

ગુરુ : શિષ્ય ! આ શ્રુતજ્ઞાનની કિંમત તને ખબર નથી માટે આમ બોલે છે. એની તો સેકંડ સેકંડ અત્યંત અણમોલ ગણાય. તું ૬૦-૬૦ સેકંડો બગાડવા તૈયાર થાય એ મને તો યોગ્ય નથી લાગતું. મને તો શ્રુતજ્ઞાનની એટલી બધી ધગશ છે કે એક સેકંડ પણ ન બગડે એની મને ચિંતા હોય છે. મને શું? કોઈપણ સુસંયમી, હળુકર્મી આત્મા શ્રુતજ્ઞાનપ્રાપ્તિની એક પણ ક્ષણ નકામી ન જ જવા દે.

શિષ્ય : પણ, ગુરુને કફ ન નીકળતો હોય તો ય કફનો પ્યાલો મુકવાનો ? વળી સામાન્યથી એવો નિયમ છે કે પાઠાદિ આપતા પહેલા જ ગુરુ માત્રુ કરી લે. પછી જ પાઠ આપે. હવે પાઠ તો લગભગ એક કલાકનો હોય. એક કલાકમાં ગુરુને પાછું માત્રુ લાગી જાય ? એ શક્ય જ નથી. તો પછી માત્રાનો પ્યાલો મુકવાની પણ શી જરૂર?

ગુરુ : જ્યાં શિષ્યોને એવો પાકો વિશ્વાસ હોય કે “પાઠ દરમ્યાન ગુરુને કફ નીકળવાનો જ નથી. માત્રાની શંકા થવાની જ નથી.” ત્યાં તેઓ પ્યાલો ન મુકે તો ચાલે. પણ જ્યાં કફ કે માત્રુ થવાની શક્યતા ઉભી હોય ત્યાં તો બે ય પ્યાલા મુકવા જ પડે.

બાકી શિયાળામાં અડધો-અડધો કલાકે પણ માત્રાની શંકા થાય. ઉનાળામાં પણ એક સાથે ખાલી પેટે ઘણું પાણી પીધું હોય તો ય વારંવાર માત્રાની શંકા થાય અને ગુરુને એવો કોઈ વિચિત્ર રોગ જ હોય કે વારંવાર માત્રુ જવું પડે ત્યાં તો છુટકો જ નથી. આમ “તરત માત્રાની શંકા ન જ થાય” એવો કોઈ નિયમ નથી. વળી વાચના પહેલા માત્રુ જવાનો ઉપયોગ ન રહે તો માત્રુ ન પણ જાય. અને તો પછી ચાલુ વાચનામાં પણ માત્રાની

શંકા થઈ શકે છે. એટલે આ બધા કારણોસર માત્રાનો ખ્યાલો મુકવો જરૂરી છે.

એમ કફના દર્દી ગુરુને દર પાંચ-દશ મિનિટે કફ-શર્દા નીકળ્યા જ કરે એવું પણ જોવા મળે છે. એટલે એવા ગુરુ માટે કફનો ખ્યાલો, શર્દાનો ખ્યાલો જરૂર મુકવો પડે.

શિષ્ય : પણ ‘જેને વારંવાર માત્રુ જવું પડે’ એવો વિચિત્ર રોગ હોય. જેને ઘણો કફ થઈ ગયેલો હોય એ ગુરુએ વાયના આપવાની જ શી જરૂર છે ? શાંતિથી બીજી આરાધના કર્યા કરે તો શું વાંધો ?

ગુરુ : શાસ્ત્રકારો આ જ સૂચવવા માંગે છે કે “અમે ગુરુ માટે બે ખ્યાલા મુકવાનું કહ્યું છે. એનાથી હે ગુરુઓ ! તમે સમજજો કે આવી રોગિષ્ઠ અવસ્થામાં પણ વાયના આપવા રૂપ તમારું કર્તવ્ય તમારે બજાવવાનું છે. રોગ થયો હોવાના સાચા બહાના હેઠળ પણ વાયના બંધ કરવાની નથી. શિષ્યોને જે માટે દીક્ષા આપી છે. એ એમનું આત્મહિત વાયના વિના શક્ય નથી. એમને ગોચરી વપરાવવી, મીઠાં શબ્દોથી બોલાવવા એ બધું તો સંસારના માતાપિતાઓ પણ કરતા હતા. એનાથી આત્મકલ્યાણ નથી થતું. એ માટે તો એમને રીતસર શાસ્ત્રીય પદાર્થોની વાયના જ આપવી પડે. એ વિના એમનું આત્મહિત ન થાય.

હા ! ગુરુ બોલી જ ન શકે એવી પરિસ્થિતિમાં હોય. ૧૦૩-૧૦૪ ડીગ્રી તાવ હોય. જીભને લકવો થઈ ગયો હોય તો તો એ વાયના ન આપે એ બરાબર. પણ જ્યાં સુધી બીજી બધી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પણ બોલવા જેટલી શક્તિ બચી હોય તો ત્યાં એમણે એ શક્તિ ફોરવવી જ જોઈએ.

બાકી જો આટલી શક્તિ પણ નહિ ફોરવે અને વાયના નહિ આપે. તો એટલો એમણે શક્તિનો સદુપયોગ બંધ કરેલો ગણાશે. એમાં નુકશાન એ ગુરુને જ છે. એટલે “શિષ્યોના હિત માટે વાયના આપવી” એ વાત બાજુ પર રાખો તો ય ગુરુ જો વાયનાશક્તિ હોવા છતાં વાયના ન આપે તો શક્તિનિગૂહન કરનારા બને અને પોતાનું જ અહિત કરનારા બને. એટલે ગુરુએ પોતાના હિત માટે પણ જેટલી શક્તિ હોય એ શક્તિને છૂપાવ્યા વિના વાયના આપવી જ જોઈએ.

શિષ્ય : શક્તિનિગૂહન કરે તો ય શું વાંધો ? એમાં ખરાબ કામ ક્યાં કર્યું છે ?

ગુરુ : શક્તિનિગૂહન એ જ મોટું ખરાબ કામ છે. મહોપાધ્યાયજી લખે છે કે શક્તિનિગૂહન વિના યતમાનઃ એવ યતિઃ ઉચ્યતે । શક્તિનિગૂહન વિના પ્રયત્ન કરનાર સાધુ એ જ સાચો સાધુ કહેવાય. નહિ તો એ સાચો સાધુ ન કહેવાય. જેમ જેમ શક્તિનિગૂહન વધે તેમ તેમ આત્મા સંયમધર્મથી = સંયમપરિણામથી વધુ ને વધુ દૂર થતો જાય.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે આ પંક્તિ લખવા દ્વારા ઘણા બધા રહસ્યો આપણી સામે પ્રગટ કર્યા છે. અત્યંત આશ્વાસનદાયક આ પંક્તિ છે.

શિષ્ય : મને તો આમાં રહસ્યો કે આશ્વાસન જેવું કંઈ દેખાતું નથી.

ગુરુ : સાંભળ. ઘણા સંયમીઓને એવા વિચારો આવતા હોય છે કે, “પૂર્વના કાળના સાધુઓ તો ધોર તપ કરતા, આપણે તો રોજ વાપરીએ છીએ. રે ! નવકારશી કરીએ છીએ. આપણે શી રીતે સાધુ કહેવાઈએ ?

પૂર્વના કાળના સંયમીઓ ૧૦૨૪ ભાંગાઓથી શુદ્ધ, નિર્દોષ સ્થંડિલભૂમિમાં ઠલ્લે જતા. આપણે તો પુષ્કળ વિરાધનાઓવાળી ભૂમિમાં જઈએ છીએ. રે ! ક્યારેક તો વાડાનો જ ઉપયોગ કરવો પડે છે. આપણે શી રીતે સાધુ કહેવાઈએ ?”

“પૂર્વના કાળના સંયમીઓ વર્ષે એકવાર કાપ કાઢતા. આપણે તો મહિને, પંદર દિવસે કાપ કાઢીએ છીએ. આપણે શી રીતે સંયમી ?”

“પૂર્વના કાળના સંયમીઓ વિગઈ બિલકુલ ન વાપરતા. કદાચ માંડ મહિને એકદવાર વાપરતા હશે. આપણને તો રોજ જ દૂધ જોઈએ છે. ધીની ચોપડેલી રોટલી વાપરીએ છીએ. આપણે શી રીતે સંયમી ?”

“પૂર્વના કાળના સાધુઓનું પ્રતિલેખન પણ અજવાળામાં અને વિહાર પણ અજવાળામાં થતા. આપણામાં પ્રતિલેખન અને વિહાર પણ અંધારામાં થવા લાગ્યા.”

“પ્રાચીન સંયમીઓ શિયાળામાં ઠંડી સહન કરતા, આપણે ધાબડા-કામળીઓ વાપરીએ.

પ્રાચીન શ્રમણો એક મુહપત્તી પણ વધારાની ન રાખતા. આપણી પાસે પુસ્તકાદિ કેટલી બધી વસ્તુઓનો પરિગ્રહ છે ? અત્યારના કાળમાં આપણી પાસે સાચી સાધુતા નથી.”

આવા સેંકડો વિચારો અનેક સંયમીઓને આવતા હોય છે. પોતાની શિથિલતા બદલ પશ્ચાત્તાપ થાય એમાં કંઈ ખોટું નથી. પણ “અમે આવા-આવા હોવાથી સંયમી નથી” એવી રીતનો નબળો-ખોટો વિચાર ઉભો કરવો કે ફેલાવવો એ ઘણું ખોટું છે.

એ ખોટું એટલા માટે કે (૧) આ વિચારથી સંયમનો ઉત્સાહ ખલાસ થઈ જાય. સતત નબળા વિચારો આવે. (૨) પાપત્યાગનો પ્રયત્ન નબળો પડી જાય. દા.ત. જે બિલકુલ દોષિત ન વાપરતો હોય. એને ગોચરી જરાક પણ દોષિત લાગશે, તો ‘મને દોષ લાગશે’ એમ ગભરાઈને એ દોષથી પાછો ફરશે. પણ જે દોષિત વાપરતો હશે એને તો એમ જ થશે કે “આમે ય દોષિત જ વાપરું છું ને ? એમાં આ દોષિત લેવામાં કે ન લેવામાં ઝાઝો શું ફેર પડવાનો ?”

એમ “હું સાધુ જ નથી” એ વિચારથી એ સંયમીઓ હવે કોઈપણ દોષત્યાગની વાત આવશે ત્યારે કહેશે કે “આપણે આમે ય ક્યાં સાધુ છીએ ? વેષધારી જ છીએ ને ? એમાં હવે આ ગોચરી વગેરે દોષોનો ત્યાગ કરીએ કે ન કરીએ એમાં શો ફેર પડવાનો ?”

સીધી વાત છે કે સતી સ્ત્રી પોતાના શીલમાં નાનકડો પણ દોષ ન લાગવા દેવા એકદમ સાવધ હશે. પણ જે એકવાર ભ્રષ્ટ થાય. એ પછી “આમ પણ હવે હું ભ્રષ્ટ જ છું ને ?” એ વિચારથી વારંવાર ભ્રષ્ટ થવા લાગે. આ અતિભયંકર દોષ છે.

(૩) ગુરુત્ત્વ વિનિશ્ચય વગેરે ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે “જેઓ એમ બોલે કે આ કાળમાં સાધુપણું છે જ નહિ. કોઈ સાચી સાધુતાને ધરાવતું નથી. તો એવું બોલનારને ચતુર્વિધસંઘમાંથી બહાર કાઢી મૂકવો. એ શાસનનો શત્રુ છે.”

એટલે આપણા દોષોને જોઈને પશ્ચાત્તાપ-પ્રાયશ્ચિત્ત અવશ્ય કરવા. પણ શાસ્ત્રકારોએ જે સાધુતાની વ્યાખ્યા બતાવી છે. એ બરાબર વિચારી એ પ્રમાણે જો જીવનમાં કંઈપણ હોય તો સમજવું કે ‘ગમે તેવા જઘન્યકક્ષાના પણ સાચા સાધુ અમે હોઈ શકીએ. અમે કદાચ નહિ હોઈએ તો બીજા અનેક સંયમીઓ આ હળાહળ કળિયુગમાં પણ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનના માલિકો છે જ.”

શિષ્ય : તમે મને એ સાધુતાની વ્યાખ્યા બતાવશો ?

ગુરુ : અવશ્ય. શુભભાવપૂર્વક, પોતાની શક્તિપ્રમાણે જિનાજ્ઞાનું પાલન કરનારો આત્મા સુસાધુ કહેવાય.

અભવ્યો વગેરે સંપૂર્ણપણે જિનાજ્ઞાનું પાલન કરનારા હોવા છતાં પણ શુભભાવ=મોક્ષની ઈચ્છા, દોષક્ષયની ભાવના ન હોવાથી તેઓ સુસંયમી ન બને.

તો સમ્યગ્દષ્ટિઓ, સંવિગ્નપાક્ષિકો શુભ ભાવપૂર્વક કેટલીક જિનાજ્ઞાઓ પાળતા હોવા છતાં શક્તિ પ્રમાણે પાળતા ન હોવાથી તેઓ પણ સુસાધુ ન કહેવાય.

આ વ્યાખ્યાનું નિરૂપણ કરનાર ઉપદેશમાલાની આ રહી બે અણમોલ ગાથાઓ :

જો હુજ્જ ડ અસમત્થો, રોગેણ વ ફુરિઓ જરિઅદેહો,

સવ્વમવિ જહાભણિઅં કયાઇ ન તરિજ્જ કાઠં જે ।

સો વિ ય નિપયપરક્કમવવસાયધિઇબલં અગૂહંતો, મુત્તૂળ કૂડચરિઅં જઇ જયંતો અવસ્સ જઈ ॥

૩૮૩/૩૮૪

જે સંયમી શરીરથી નબળો હોય, રોગોથી ઘેરાયેલો હોય, ઘરડો થઈ ગયો હોય અને માટે પ્રભુએ જેટલી આજ્ઞાઓ પાળવાની કહી છે. એ આજ્ઞાઓ એ જ પ્રમાણે પાળવા જે સમર્થ ન હોય. તો પણ જો એ પોતાની શારીરિકશક્તિ અને માનસિક બળને છુપાવ્યા વિના કૂડ-કપટને દૂર કરીને શક્તિ પ્રમાણે જિનાજ્ઞાઓના પાલનમાં યત્ન કરે તો તે અવશ્ય સુસાધુ જ જાણાવો.

ધારો કે એક સંયમીનો ખોરાક ૧૬ રોટલી છે. બીજા કોઈક સંયમીનો ખોરાક ૧૦ જ રોટલી છે. તો ૧૬ રોટલી ખોરાકવાળો સંયમી ૧૬ રોટલી ખાઈને વિહારાદિ બધા કાર્યો સુખેથી કરી શકશે. અને ૧૦ રોટલી ખોરાકવાળો સંયમી પણ ૧૦ રોટલી ખાઈને પહેલા સંયમીની જેમ જ વિહારાદિ બધા કાર્યો સુખેથી કરી શકશે. ૧૬ રોટલી ખાનારો વધુ કામ કરે અને ૧૦ રોટલી ખાનારો ઓછું કામ કરે એવો કોઈ નિયમ નથી. જેનું શરીર જેટલી રોટલી પચાવવાની શક્તિ ધરાવે, એ એટલી રોટલી ખાઈ રોજંદા કામો કરી શકે.

એમ જે આંખિલ કરવાની શક્તિવાળો હોય એ આંખિલ કરીને મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધે. પણ જેની આંખિલ કરવાની શક્તિ બિલકુલ ન હોય. તો એ એકાસજ્ઞા કરે તો ય આંખિલ કરનારાની માફક જ એટલો જ મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધી શકે.

રે ! જેની શક્તિ માત્ર નવકારશી જ કરવાની હોય. પોરિસી કરવાની પણ જેની શક્તિ ન હોય. તો એવો સંયમી નવકારશી માત્ર કરે તો પણ એ આંખિલ કરનારાની માફક જ મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધે.

પણ ૧૬ રોટલીના ખોરાકવાળાને ૧૦ જ રોટલી ખાવા મળે, તો એનું શરીર નબળું પડે. એ વિહારાદિ કાર્યોમાં ઢીલો પડી જાય. હવે આ ૧૬ રોટલીવાળો પણ ૧૦ રોટલી ખાય છે. અને ૧૦ રોટલીવાળો પણ ૧૦ રોટલી ખાય છે. એટલે એ રીતે બે ય એકસરખા ખોરાકવાળા છે. પરંતુ ૧૬ રોટલીવાળો ૧૦ ખાઈને નબળો પડે. જ્યારે ૧૦ વાળો ૧૦ ખાઈને નબળો ન પડે.

એમ જેની એકાસજ્ઞા જ કરવાની શક્તિ છે. તે એકાસજ્ઞા કરે તો એનો આત્મા મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધે. પણ જેની શક્તિ ઉપવાસના પારણે ઉપવાસ કરવાની કે રોજ આંખિલ કરવાની છે એ પણ રોજ એકાસજ્ઞા કરે તો રોજ એકાસજ્ઞા કરતો હોવા છતાં એણે શક્તિને ગોપવી હોવાથી એ દોષનો ભાગીદાર બને. એના સંયમપરિણામ હાનિ પામે.

આશ્ચર્ય તો એ છે કે ૧૬ રોટલીની શક્તિવાળો ૧૨ રોટલી વાપરે તો ૧૦ રોટલીવાળા કરતા ૨ રોટલી વધારે ખાધી હોવા છતાં ૧૦ વાળો નબળો નહિ પડે. પણ આ ૧૨ રોટલીવાળો નબળો પડશે.

એમ અક્રમના પારણે અક્રમ સાવ સહેલાઈથી કરી શકે એવા અત્યંત સક્ષમ દેહવાળો સંયમી આંખિલો જ કરતો હોય તો એકાસજ્ઞા કરનારા કરતા વધુ ઊંચો તપ હોવા છતાં શક્તિને નિગૂહન કરનારો બનવાથી ચારિત્રપરિણામની શુદ્ધિને પામી શકતો નથી.

આ માત્ર યુક્તિથી પદાર્થને બેસાડી દેવાની વાત નથી. આપણે જ આપણા જીવનમાં આવા અનુભવો

કરીએ છીએ. ૮૦ વર્ષનો વૃદ્ધ સાધુ વાડામાં ઠલ્લે જાય તો ય કોઈ એને ઠપકો નહિ જ આપે. પણ ૨૪ વર્ષનો યુવાન સાધુ એક કીલોમીટર દૂર નિર્દોષ સ્થંડિલભૂમિ હોવા છતાં ખ્યાલામાં જઈને ઘાસ વગેરે ઉપર કે શુદ્ધ જમીનમાં પરઠવશે તો ય સાધુઓ કહેશે કે “અલા ! નજીકમાં જગ્યા મળે જ છે ને ? આમ પરઠવે છે શા માટે ? આ ખોટા સંસ્કાર કહેવાય.”

૧૦૪ ડીગ્રી તાવવાળો સંયમી ચોમાસી ચૌદશના દિવસે બેસણાનું પચ્ચકખાણ માંગે તો પણ ગુરુ એને છુટ્ટી નવકારશી કરાવે. અને એ જ વખતે રોજ એકાસણા કરનારો સાધુ ત્યારે પણ એકાસણાનું પચ્ચકખાણ માંગે તો ગુરુ કહેશે જ કે “આવડા મોટા દિવસે પણ એક આંબિલ કરવાની ભાવના નથી થતી ? આ કેવી તમારી શિથિલતા ?”

હરણિયાનું ઓપરેશન કરાવી ચૂકેલો સંયમી એક ઘડો પાણી લેવા જતો હોય તો પણ ગુરુ અટકાવે કે “તને દુઃખાવો થશે. ન જઈશ” અને સક્ષમ સાધુને ઘડા લાવવાનું કામ સોંપવામાં આવે અને એ ના પાડે, તો ગુરુ ખખડાવી પણ દે કે “કામચોર છો, તમે ? સાધુઓની ભક્તિ નથી કરવી ? પાણીના ઘડા લાવવામાં શરમ આવે છે ?”

આ દરેક પ્રસંગમાં ચોખ્ખુ જોવા મળે છે કે શક્તિને ગોપાવનારો સંયમી નિંદનીય બને છે. જ્યારે શક્તિ ન હોવાને લીધે ઓછું સંયમ પાળનારો સંયમી નિંદનીય નથી બનતો. અરે ! એ વૃદ્ધ સાધુ જાતે નીચે વાડામાં ખ્યાલો મુકવા જતા હશે તો સાધુઓ એના સ્વાવલંબનની પ્રશંસા કરશે. ૧૦૪ ડીગ્રીવાળાને બેસણાનું પચ્ચ. માંગતો જોઈ સાધુઓ એની અનુમોદના કરશે. હરણિયાવાળા સાધુને એક ઘડો પાણી લાવવા પણ તૈયાર થતો જોઈ સંયમીઓ એની સરાહના કરશે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે “કોણ કેટલા આચારો પાળે છે ?” એ મહત્વનું નથી. પરંતુ “કોણ શક્તિ ફોરવે છે ? શક્તિનું નિગૂહન નથી કરતો ?” એ અત્યંત મહત્વનું છે.

એટલે હવે સંયમીઓએ પોતાના જીવનમાં પણ એ નથી જોવાનું કે, “હું કેટલા આચારો પાળું છું ? હું આંબિલાદિ કરું છું કે નહિ ?” એ જુઓ તો ય મુખ્ય તો એ જ જોવાનું છે કે “એવા કયા સંયમયોગો છે ? જે મારી શક્તિ હોવા છતાં હું નથી આચરતો ? **“કિં સક્કણિજ્જં ન સમાચરામિ”**

દા.ત. “હું આંબિલ કરું તો મને વાયુ થાય છે, જડતા આવે છે. તો ભલે હું આંબિલ ન કરું. પણ એકાસણામાં રોટલી-શાક-દાળ-ભાત અને વધુમાં વધુ દૂધ વાપરું તો તો મારું શરીર ચાલે જ છે ને ? તો પછી મારે મીઠાઈઓ, ફરસાણો, ફળો વગેરે તો છોડી જ દેવું જોઈએ. આંબિલ ન કરું એ મારી શક્તિ ન હોવાને લીધે ચાલશે. પણ મીઠાઈ વગેરેનો ત્યાગ ન કરું તો મારી શક્તિ હોવાને લીધે ન ચાલે. કમસેકમ મહીનામાં ૩ કે ૫ દિવસથી વધારે દિવસ ન વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા મારે લેવી જોઈએ.”

એમ “સ્થંડિલભૂમિ બે કી.મી. દૂર હોય તો મારી શક્તિ ન હોવાથી, તડકો અને થાક પુષ્કળ લાગતા હોવાથી ભલે ત્યાં ન જાઉં. પણ એટલે કાયમ માટે વાડામાં જ જવું એ પણ યોગ્ય નથી. મારે નિયમ લેવો જોઈએ કે પોણો કિ.મી. સુધીમાં જ્યાં સ્થંડિલભૂમિ મળે ત્યાં મારે બહાર જ જવું. આટલી તો મારી શક્તિ છે જ.”

“હું રાત્રે ૧૨ વાગ્યા સુધી સ્વાધ્યાય કરું અને સવારે પાંચ વાગે ઉઠી જાઉં, તો તો મારું માથું દુઃખવા લાગે. તાવ આવી જાય. મારે ૬ થી ૭ કલાકની ઉંઘ વિના શરીર ટકતું નથી. તો ભલે ૧૨ વાગ્યા સુધી પાઠ ન કરું. પણ ૧૦.૩૦ કે ૧૧ વાગ્યા સુધી પાઠ કરું તો મને ૬-૭ કલાકની ઉંઘ મળી જ રહે છે. એટલે ૧૨ વાગ્યા સુધી સ્વાધ્યાય ન કરું એ ચાલશે. પણ ૧૦-૧૧ વાગ્યા સુધી પણ સ્વાધ્યાય ન કરું એ તો ન જ ચાલે.

કેમકે મારી શક્તિ છે.

“શિયાળામાં ઠંડી વગેરેને કારણે વિહારમાં ત્રણ કામળીઓ કે ધાબડા રાખવા પડે છે. આટલું બધું ઉંચકીને ચાલવાની શક્તિ નથી. એટલે સાઈકલવાળો કે લારીવાળો માણસ સાથે રાખ્યો છે. વૃદ્ધ ગુરુ વગેરેની ઘણી બધી ઉપધિ અમારાથી ઉંચકી જ શકાતી ન હોવાથી એ માણસ રાખ્યો તો એ હજી ય બરાબર. પણ મારી ઝોળી, સંધારો વગેરે ઉપધિ, દાંડામાં પ્યાલો, અમુક પુસ્તકો ઉંચકવાની શક્તિ તો મારી છે જ. માણસ રાખ્યો એટલે બધું જ એને સોંપી ન દેવાય. ગુરુ મહારાજની પુષ્કળ ઉપધિ કે મારી વધારાની કામળી / ધાબડો ભલે સાયકલવાળાને આપું. પણ બાકી તો મારી જેટલી શક્તિ હશે એટલી ઉપધિ જાતે જ ઉંચકીશ.”

શિષ્ય ! આવા તો સેંકડો દૃષ્ટાન્તો છે. જેમાં સંયમીઓ તે તે યોગોમાં સંપૂર્ણ શક્તિમાન ન હોવા છતાં આંશિક શક્તિવાળા તો છે જ. છતાં તેઓ એ આંશિક શક્તિ પણ ન ફોરવે તો તેઓ સાધુપરિણામ ગુમાવે. જ્યારે ૧૦ થી ૫ વાગ્યા સુધી ઉઘવા છતાં ૧૦ વાગ્યા સુધી રીતસર સ્વાધ્યાય કરે, સાયકલવાળો માણસ રાખવા છતાં પોતાની શક્ય એટલી ઉપધિ તો જાતે જ ઉપાડે. શક્તિ ન હોવાને લીધે આંબિલો ન કરવા છતાં નનવકારશી કરવા છતાં મીઠાઈ વગેરેનો ત્યાગ કરી દે. તો એ અવશ્ય આ કાળનો સુસંયમી ગણાય.

શિષ્ય ! જો તું બાહ્ય આચારને સંયમ માનવાની ભૂલ કરીશ. તો ઘણાને અન્યાય કરી બેસીશ. પણ આંતર પરિણતિને સંયમ માનીશ. તો દરેક સ્થળે સાચો ન્યાય કરી શકીશ.

જેમ ધન કમાવવાની ઈચ્છાવાળો સતત એ જ ઈચ્છા કરે કે “વધારે ધન શી રીતે કમાવાય ?” ભલે એ મૂડી પ્રમાણે ધંધો નાનો કરે.

જેમ પરીક્ષા આપનારા વિદ્યાર્થીઓની ઈચ્છા તો એ જ હોય કે “મારો પ્રથમ નંબર આવે.” ભલે એ મંદબુદ્ધિના કારણે ઓછા ગુણાંક લાવે.

તેમ સુસંયમીની ભાવના એક જ હોય કે, “હું વધુને વધુ સારી રીતે વધુ ને વધુ જિનાજા પાળું ?” ભલે એ અશક્તિના કારણે ઓછી જિનાજા પાળે. અવિધિવાળી જિનાજા પાળે.

બસ, આવો વધુ ને વધુ સારી રીતે, વધુ ને વધુ જિનાજા પાળવાનો ટળવળાટ જ્યાં દેખાય ત્યાં એને સુસંયમી માની હૃદયથી નમી પડજે. ભલે એનો આચાર ઘણો ઓછો હોય.

પણ જ્યાં આવો ટળવળાટ ન દેખાય ત્યાં જિનાજાપાલન હોય તો પણ ત્યાં સંયમપરિણામની હાજરી માની શકાતી નથી.

સાવધાન ! આ બધું સાંભળી કોઈ પોતાની જાત સાથે છેતરપીંડી ન કરે. “મારી શક્તિ નથી. માટે હું નથી કરતો. બાકી મારી ભાવના તો છે જ.” એવા વિચારોથી જાતને છેતરશો નહિ. આ ભયંકર બાબત છે.

તમારી સામે ત્રણ વસ્તુ રજૂ કરું છું : (૧) શક્તિગોપન (૨) શક્તિ-ઉલ્લંઘન (૩) શક્તિ વર્ધન.

એમાં પોતાની શક્તિ છુપાવવી, શક્તિ હોવા છતાં જિનાજાઓ ન પાળવી એ શક્તિગોપન તો ખરાબ છે જ. એમ જેટલી શક્તિ હોય એના કરતા ઘણું વધારે કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ શક્તિ-ઉલ્લંઘન પણ નુકશાનકારી છે.

દશ રોટલી ખાવાની શક્તિવાળો સંયમી એક સાથે સોળ રોટલી ખાય તો એણે શક્તિનું ઉલ્લંઘન કર્યું કહેવાય. એ માંદો પડે, અપચો થાય એ નક્કી છે.

એમ જેનાથી નવકારશી પણ માંડ થતી હોય, તે ઉલ્લાસમાં આવી આંબિલની ઝોળીઓ ઉપાડી લે તો ખેંચી-ખેંચીને ઝોળી કરી લે તો ય પછી માંદગી વગેરેમાં પટકાય એવી શક્યતાઓ ઘણી જ છે.

ગૌતમપૃચ્છા જેવા સામાન્ય ગ્રંથ પણ વાંચવાની શક્તિ વિનાનો સંયમી સીધો જ સ્યાદ્વાદ રહસ્ય વગેરે અતિકઠિન ન્યાયગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવા બેસી જાય તો સર્વોત્કૃષ્ટ પાઠક હોય તો ય પેલો પરેશાન જ થવાનો છે.

ચાર ઘડા પાણી લાવતા પણ જેને શ્વાસ ચડી જતો હોય એ દીક્ષાદિવસે ઉલ્લાસમાં આવી માંડલીના ૪૦ ઘડા પાણી લાવવાની ભક્તિનો લાભ લે તો છેવટે શું થાય ? બીજા દિવસથી આખી માંડલીએ એની દિવસો સુધી ભક્તિ-સેવા કરવાનો વારો આવે.

Sleep-dishના રોગવાળો સંયમી સ્વામિવાત્સલ્યના સ્થાને એક સાથે પંદર-વીસ સાધુઓની ગોચરી એકલો લઈ આવવાનો લાભ લે તો શું થાય ? કદાચ આખી જિંદગી માટે સામાન્યગોચરી લાવવાની પણ શક્તિ ગુમાવી બેસે.

મહોપાધ્યાયજીએ સાડા ત્રણસો ગાથાના સ્તવનમાં આ વાત કરી જ છે કે : “ઉચિતક્રિયા નિજ શક્તિ છાંડી, જે અતિવેગે ચડંતો. તે ભવસ્થિતિ-પરિપાક થયા વિણ જગમાં દીશે પડંતો.” પોતાની શક્તિને અનુસારે જ કાર્યો કરવા ઉચિત છે. એ કરવાને બદલે શક્તિને ઓળંગીને જે ખૂબ ઝડપથી આગળ વધવા જાય છે તે બિચારો એનો કાળ પાક્યો ન હોવાથી પાછો પતન પામ્યા વિના રહેતો નથી.

લોકમાં પણ માટે જ કહેવત છે કે “મૂડી પ્રમાણે ધંધો કરવો. વ્યાજના પૈસે ધંધો કરનારાઓ જોખમમાં છે.”

એટલે શક્તિ-ઉલ્લંઘન પણ ખોટું છે.

મારે જે અગત્યની વાત કરવી છે, તે છે “શક્તિવર્ધન”

એકવાર આંબિલ કરવાથી નબળાઈ, અશક્તિ આવી જવાથી કાયમ માટે આંબિલ છોડી ન દેવાય. ગાથા ગોખવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં ન ગોખાય, ભુલાઈ જવાય એટલે કાયમ માટે ગાથા ગોખવાની જ છોડી ન દેવાય.

પણ જેમ ઓછી મૂડીવાળાઓ શરૂઆતમાં ઓછી મૂડી પ્રમાણે ધંધો કરે. ધીમે ધીમે મૂડી વધારતા જાય. જેમ જેમ મૂડી વધે એમ એમ ધંધો પણ વધારતા જાય. ૧૦૦૦ રૂ.ની મૂડીવાળો એક જ ધડાકે કરોડ રૂ.નો ધંધો ભલે ન કરે. પણ વધતો વધતો પાંચ-દશ વર્ષે કરોડ રૂ.નો ધંધો કરતો થઈ પણ જાય.

૧૦ જ રોટલી ખાનારો એક જ દિવસમાં ૧૬ રોટલી ખાતો ભલે ન થાય. પણ ચાર-ચાર દિવસે અડધી-અડધી રોટલી વધારતો જાય તો શક્ય છે કે મહીના બાદ ૧૬ રોટલી પચાવતો થઈ જાય.

એમ નવકારશી કરનારો સંયમી અચાનક આંબિલ પર ચડે, તો પાછો પડે એ શક્ય જ છે. પણ ત્રણ ટાઈમ વાપરવાને બદલે, બેસણા શરૂ કરે પછી ધીરે ધીરે સવારે માત્ર ખાખરા-દૂધ જ વાપરતો થાય. ધીરે ધીરે માત્ર દૂધ જ વાપરતો થાય. પછી નવકારશીમાંથી પોરિસી પચ્ય. કરે. એમ કરતાં બે-ચાર મહિને એ એકાસણા કરતો થઈ શકે છે.

અત્યાર સુધી વિહારમાં એકપણ વસ્તુ ન ઉંચકનાર સંયમીને હવે સ્વાવલંબી બનવાની ઈચ્છા થાય તો પહેલા જ દિવસથી, ઝોળી-તરપણી, પુસ્તકોનો થેલો, ઉપધિનો વીંટીયો, પ્યાલો વગેરે બધું એ સંયમી ભલે ન ઉંચકે પણ શરૂઆતમાં નાની ત્રણ-ચાર પાત્રીઓ ઉંચકતો થાય. પછી તરપણી ઉંચકે. વીંટીયો બાંધતો થાય એમ કરતાં બે મહીને એ સહેલાઈથી પોતાની બધી જ ઉપધિ જાતે ઉપાડતો થઈ જાય.

આવું તો પાણી લાવવું, ગોચરી લાવવી, મોટા કાપ કાઢવા, વગેરે તમામ બાબતોમાં સમજી લેવું.

એટલે જે સંયમીઓ એમ કહેતા હોય કે, “અમારી શક્તિ નથી, માટે અમે તે તે સંયમયોગો પાળી શકતા

નથી.” તેઓ ભલે આ વાતમાં સાચા હોય. પણ એમની ફરજ આ જ છે કે તેઓ શક્તિને વધારવાનો પ્રયત્ન કરે. પ્રાયઃ કોઈપણ બાબત એવી નથી કે જેમાં ધીરે-ધીરે શક્તિ વધારવામાં આવે તો એમાં સફળતા ન મળે.”

જેઓ અશક્તિ હોવાનું બહાનું કાઢે છે અને શક્તિ વધારવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ સાચા બહાનાવાળા હોય તો પણ સંયમપરિણામની શુદ્ધિને પામી શકતા નથી.

આ બધાનો સાર એટલો જ કે સંયમીના જીવનમાં આચારપાલન ઓછું-વતુ હોય એ મહત્વનું નથી. પરંતુ શક્તિગોપન અને શક્તિ-ઉલ્લંઘન ન જ હોવા જોઈએ.

આ બે ન હોય એટલાથી પણ નહિ ચાલે પણ સાથે શક્તિવર્ધન હોવું જોઈએ. મેં ઘણા જ વિસ્તારથી આ શક્તિ અંગેની બાબત તને સમજાવી છતાં હજી એમાં ઘણું ઘણું કહેવાનું બાકી જ છે. પણ એ કહેતો નથી.

આપણે મૂળ વાત ઉપર આવીએ.

આચાર્યની વાચના આપવાની શક્તિ હોવા છતાં જો એ ન આપે તો શક્તિનિગૂહન કરનારા હોવાથી સુસંયમી ન ગણાય.

શિષ્ય : ગુરુ વાચના ન આપે એટલે કંઈ ઉંઘી નથી જવાના. વાતચીતોમાં સમય પસાર નથી કરવાના. પરંતુ તેઓ જાપ-સ્વાધ્યાય-ચિંતનાદિ જ કરવાના છે. એટલે એમણે પોતાની શક્તિ વાચનામાં ભલે ન વાપરી પણ બાકીના શુભકાર્યોમાં તો વાપરી જ. માટે એમને શક્તિ-નિગૂહનનો દોષ લાગતો જ નથી.

ગુરુ : હસવું આવે એવી તારી વાત છે. જે ગુરુ વાચનાની શક્તિ હોવા છતાં, એ શક્તિનો ઉપયોગ બીજા બધા શુભ એવા પણ કાર્યોમાં કરે એ ગુરુ મુર્ખ=અવિવેકી ગણાય. વાચના=વ્યાખ્યાન એ તો રત્નોનો વેપાર છે. એ સિવાયના બાકીના કાર્યો ગુરુ માટે ચણા-મમરાના ધંધા જેવા છે. રત્નોનો વેપાર શક્તિ હોવા છતાં ન કરે એ તો મૂર્ખ જ ગણાય ને ? ગુરુ પાઠ-વ્યાખ્યાન-વાચના આપવામાં જેટલા હોંશિયાર અને ઉત્સાહી હોય એના કરતાં સોમાં ભાગ જેટલી હોંશિયારી કે ઉત્સાહ એમનો બીજા કાર્યમાં ન હોય. એટલે બીજા કાર્યોમાં આવડત ન હોવાથી અને ઉત્સાહ પણ એવો ન જાગવાથી ત્યાં આમ પણ વિશેષ લાભ નથી થવાનો.

કદાચ આવડત ઉત્સાહ હોય તો પણ ચણા-મમરાના ધીકતા ધંધાની કમાણી કેટલી ? અને રત્નોના વેપારની કમાણી કેટલી ?

એટલે વાચના આપવાની શક્તિ જે ગુરુ પાસે હોય એણે વાચના આપવી જ. એને છોડીને બીજા યોગો સાધવાનો વિચાર ન કરવો.

વ્યાખ્યાન લેવાની વિધિના વર્ણનમાં આપણે જોઈ ગયા કે સંયમીઓ ગુરુ માટે બે પ્યાલા મૂકે.

(૪) ત્યારબાદ વ્યાખ્યાન સાંભળનારા નાના-મોટા તમામ સંયમીઓ વાચનાદાતાને=વિદ્યાગુરુને વંદન કરે. એ વંદન પણ સામાન્યવંદન નહિ, પણ વાંદણાસૂત્ર દ્વારા વંદન કરે. (અત્યારે આ વિધિ નથી દેખાતી. પાઠ આપનાર જો નાનો હોય તો પાઠ લેનારા વડીલો એને વંદન ન કરે પણ સ્થાપનાચાર્યને વંદન કરી લે” એ પ્રમાણે અમારી સામાચારી છે. આ બાબતમાં દરેક સંયમી પોતાના ગુરુની સૂચના પ્રમાણે જ કરે.)

(૫) ત્યારપછી વિદ્વોના નાશને માટે બધા કાયોત્સર્ગ કરે. વિદ્યાગુરુ થાકી જાય, પાઠ લેનારાઓને જ ઉંઘ આવે, અસજાયા થઈ જાય... વગેરે ઘણા વિદ્વો છે. આવા કોઈપણ વિદ્વો દ્વારા પાઠ બંધ ન થાય. વ્યાખ્યાન ખૂબ જ સારું ચાલે એ માટે બધા કાયોત્સર્ગ કરે. (અત્યારે આ વિધિ દેખાતી નથી. વિદ્યાગુરુ કે જે વડીલ હોય તે નવકાર બોલી મંગલ કરે છે.)

શિષ્ય : વ્યાખ્યાન પોતે જ મહામંગલ છે. એના માટે વળી આ બીજું મંગલ કરવાનું શું કામ છે ?

ગુરુ : મંગલની હાજરી માત્રથી કામ ન થાય. પણ મંગલની હાજરી ઉપરાંત મંગલનું જ્ઞાન હોય તો જ મંગલ દ્વારા વિઘ્નોનો વિનાશ થાય. વ્યાખ્યાન પોતે મંગલ રૂપે હાજર હોવા છતાં શ્રોતાઓને તો “આ મંગલ છે” એવું જ્ઞાન નથી. એટલે મંગલ હાજર હોવા છતાં શ્રોતાઓના વિઘ્નોનો ક્ષય ન થાય. પણ મંગલ સ્વતંત્ર રીતે કરવામાં આવે તો “અમે મંગલ કર્યું” એવો શિષ્યોને બોધ થાય. અને એટલે પછી વિઘ્નોનો ક્ષય થાય.

મંગલને જો કોઈ અમંગલરૂપે માને, તો એને અમંગલનું જ ફળ મળે. દા.ત. સામેથી સુસંયમી આવતા હોય તો એ મહામંગલ કહેવાય. પણ ગાડીમાં જનારો નાસ્તિક વિચારે કે “મુંડીયાને જોયો છે એટલે નક્કી કંઈક ખરાબ થશે” તો ખરેખર એનો અકસ્માત વગેરે કોઈ અમંગલ થાય પણ ખરું. એટલે સાચા મંગલની હાજરી તો જોઈએ જ પણ એ ઉપરાંત “આ મંગલ છે” એવા પ્રકારની બુદ્ધિ પણ જોઈએ. અને એ માટે જ કાયોત્સર્ગાદિ રૂપ સ્વતંત્ર મંગલ કરવામાં આવે છે.

(પ) કાયોત્સર્ગ બાદ વિદ્યાગુરુને પાછા વંદન કરીને એમની વધારે નજીકના કે વધારે દૂરના સ્થાને બેસવાનું છોડીને ઉચિત સ્થાને બેસે.

શિષ્ય : વધુ નજીક કે વધુ દૂર કેમ ન બેસવું ?

ગુરુ : એના કારણ હું તને બતાવીશ. પણ એની સાથે જ “શિષ્યોએ પાઠ લેતી વખતે કયા કયા વિનયો સાચવવા જોઈએ ?” એ પણ તને બતાવીશ.

(અ) ગુરુની ઘણી નજીકમાં બેસે તો ગુરુને પ્રશ્નાદિ પૂછતી વખતે ગુરુ ઉપર થૂંક ઉડે, ઉચ્છ્વાસાદિ પણ લાગે. શિષ્યના પગ ગુરુને લાગી જાય. ગુરુના આસન-ઉપધિ વગેરેને શિષ્યનો પગ લાગે, શિષ્યના મેલા વસ્ત્રો ગુરુના શરીર, ઉપધિ વગેરેને લાગે. આ બધા ઘણા દોષો લાગવાની શક્યતા હોવાથી ગુરુની અત્યંત નજીક ન બેસવું.

(બ) ગુરુથી બહુ દૂર બેસે તો ગુરુના શબ્દો સ્પષ્ટ ન સંભળાય અથવા ગુરુએ વધારે મોટેથી બોલવું પડે એમાં ગુરુને પરિશ્રમ પડે.

(ક) વાચનામાં-પાઠમાં આડી-અવળી નજર ન નાંખવી, એક ધાર્યું ગુરુના શબ્દોમાં ધ્યાન આપવું. “કોણ આવ્યું-ગયું ?” વગેરે તરફ લક્ષ્ય ન આપવું.

(ડ) પાઠમાં સંયમીઓએ પરસ્પર વાતચીત ન કરવી. ચાલુ પાઠે બીજા પુસ્તકો-ટપાલો વગેરેમાં નજર ન કરવી.

(ઈ) ગુરુ આવે એ પહેલા જ શિષ્યે હાજર થઈ જવું.

આ બધા વિનયો શિષ્યોએ સાચવવા જોઈએ.

નીતિવાક્ય છે કે “રાજા, અગ્નિ, ગુરુ અને સ્ત્રી એનો ગાઢ સંપર્ક કરો તો એ આપણા જ નાશને માટે થાય. એનાથી ઘણા દૂર રહો તો એનાથી થનારા લાભો ન થાય. એટલે એમની ખૂબ નજીકમાં રહેવું કે ઘણા દૂર રહેવું એ બે ય ખરાબ છે.”

આવશ્યક નિર્યુક્તિ કહે છે કે સંયમીઓએ ગુરુની વાચના સાંભળતી વખતે ઉંઘ, વિકથા છોડી દેવી. હાથ જોડીને વાચના સાંભળવી. હૃદયમાં પુષ્કળ બહુમાનભાવ ધારણ કરવો. મુખ ઉપર હર્ષોલ્લાસ, ઉત્કંઠા પ્રગટ કરવા અને એના દ્વારા ગુરુને પણ હર્ષિત કરવા.

જે શિષ્યો ગુરુ પ્રત્યે ટોચક્ષાના વિનય અને ભક્તિને ધારણ કરે છે તેઓ ગુરુને આનંદ પહોંચાડે છે અને તે શિષ્યો ખૂબ જ ઝડપથી પુષ્કળ શાસ્ત્રજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનારા બને છે.

(૬) વાચના પૂરી થાય એ પછી સાધુઓ માત્ર જઈ આવે અને પછી પાછા એ જ સ્થાને ભેગા થાય અને અનુભાષકને બધા જ વંદન કરે.

શિષ્ય : અનુભાષક એટલે શું ?

ગુરુ : પૂર્વના કાળમાં એવી વ્યવસ્થા હતી કે આચાર્ય પાઠ આપે, એ પછી તરત જ બધા સંયમીઓ ત્યાં જ એનું પુનરાવર્તન કરે. એમાં એક સૌથી વધુ હોંશિયાર સંયમી બધાને ગુરુના કહેલા પદાર્થો સ્પષ્ટ કરી આપે. જેને જે શંકા હોય તે દૂર કરી આપે. ગુરુની વાચના બાદ એ જ પદાર્થોનો પુનઃ પાઠ કરાવનાર સાધુ એ અનુભાષક કહેવાય.

આ વ્યવસ્થાથી ઘણો જ લાભ થતો. ગુરુ પાસે લગભગ બધા પદાર્થો સ્પષ્ટ થઈ જ ચૂક્યા હોય. અને તરત બીજીવાર એ પદાર્થોનો પાઠ થઈ જાય એટલે તે પદાર્થો દઢ બને. વળી ગુરુની સામે પ્રશ્નો કરવામાં કોભ અનુભવતાં સંયમીઓ અનુભાષકને બધા પ્રશ્નો પૂછી લઈ શંકાઓ દૂર કરે.

આ રીતે અનુભાષક એ ગુરુના સ્થાને આવે છે. એટલે બધા જ પાઠ લેનારા સંયમીઓ અનુભાષકને વંદન કરે.

અનુભાષક એ જ બની શકે કે જે હોંશિયાર હોય. બધા પદાર્થો સમજાવવા માટે સમર્થ હોય. એ નાનો હોય તો ય બાકીના વડીલો એને ત્યારે વંદન કરે. (આ પ્રાચીન વિધિ હતી.)

શિષ્ય : જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા એ છે કે “જ્યેષ્ઠને=મોટાને નાના સંયમીએ વંદન કરવું.” અહીં મોટો ત્રણ રીતે ગણી શકાય. (૧) દીક્ષાપર્યાયથી (૨) ઉંમરથી (૩) જ્ઞાનથી.

તમે અહીં “જ્ઞાનગુણવાળા નાના સાધુને દીક્ષાપર્યાયથી મોટો સાધુ પણ વંદન કરે” એમ વાત કરી. એ ઉચિત નથી, કેમકે વડીલ મુનિના વંદન નાનો લે, તો નાનાને તો દોષ જ લાગે ને ? એને વડીલની આશ્વાસના કર્યાનો, અહંકારવૃદ્ધિનો દોષ લાગવાનો જ.

ગુરુ : અધિકગુણવાળો સંયમી અલ્પગુણવાળાના વંદનને સ્વીકારી શકે. અહીં નાનો સાધુ પર્યાયથી ભલે નાનો હોય, પણ જ્ઞાનગુણની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો એ પેલા વડીલો કરતા પણ અધિકગુણવાળો જ છે. વડીલો જ્ઞાનગુણથી તો હીન જ છે. એટલે આ અવસરે નાનો સાધુ વડીલોના વંદન સ્વીકારે તો કોઈ દોષ નથી.

એ વંદન સ્વીકારે છે એમાં એને અહંકાર ન જ હોવો જોઈએ. એ વાત સાચી. એ એમ જ વિચારે કે “આ વડીલો જ્ઞાનનો વિનય કરવા મને વંદન કરે છે. એટલે આમાં મારી કોઈ વિશેષતા નથી. જ્ઞાનગુણથી જ વિશેષતા છે.”

વળી આ રીતે વડીલો પણ જ્ઞાનગુણાધિકને વંદન કરે એવી શાસ્ત્રાજ્ઞા છે. અને શાસ્ત્રાજ્ઞા પાળવી-પળાવવી એ બે ય હિતકર જ છે. એટલે નાનો સાધુ વડીલો પાસે આ શાસ્ત્રાજ્ઞા પળાવે તો એના આત્માનું હિત જ થાય. અહિત ન થાય.

શિષ્ય : અધિકગુણવાળો અલ્પગુણવાળાના વંદન લે. એ તમારી વાત બરાબર છે. પણ અહીં તો આ નાનો સાધુ અધિક ગુણવાળો બનતો જ નથી. એની પાસે જ્ઞાનગુણ વધારે છે. તો વડીલો પાસે દીક્ષાપર્યાય મોટો હોવાથી ચારિત્રગુણ વધારે છે. એટલે બે ય પાસે એક એક ગુણ વધારે હોવાથી બે ય જણ સમાનગુણવાળા કહેવાય. તો સમાનગુણવાળો શી રીતે સમાન ગુણવાળાના વંદન સ્વીકારી શકે ?

ગુરુ : આવું માનીશ તો તને જ મુશ્કેલી થશે. શ્રેણિક રાજા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી હતા અને એમણે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વવાળા ધન્ના અજાગાર વગેરે અનેક સાધુઓને વંદન કર્યા જ છે. હવે એ સાધુઓ

ચારિત્રગુણથી મોટા છે તો શ્રેણિક દર્શનગુણથી મોટો છે. એટલે બે ય જણ એક-એક ગુણથી મોટા હોવાથી અપેક્ષાએ બે ય સમાનગુણવાળા બની ગયા. અને તો પછી શ્રેણિકના વંદન લેનારા પ્રભુવીરના સાધુઓને દોષ લાગવાની આપત્તિ આવશે. આ વાત બરાબર નથી.

હકીકત એ છે કે જેના માટે જે ગુણ આરાધનીય હોય=મેળવવા યોગ્ય હોય=પૂજવા-સત્કારવા યોગ્ય હોય. એના માટે એ ગુણવાળો વ્યક્તિ વંદનીય બને.

શ્રેણિક પાસે ચારિત્ર ન હતું. એટલે એના માટે ચારિત્ર આરાધનીય ગુણ હતો. એટલે એ ગુણવાળા સાધુઓ ક્ષાયિક સમકિતી શ્રેણિકને માટે વંદનીય બને.

વાચના બાદ પાઠ લેતી વખતે વડીલો પાસે વ્યાખ્યાનશક્તિ નામનો ગુણ ઓછો છે કે સર્વથા નથી, એટલે એ ગુણ એમના માટે ત્યારે આરાધનીય છે. એટલે એ ગુણવાળો, નાનો પણ સાધુ એ વડીલો માટે વંદનીય બનશે.

હા ! જે સાધુ શિથિલાચારી, કોઈપણ ગુણ વિનાનો હોય, અને છતાં મુગ્ધ લોકોને વંદન કરતા ન અટકાવે એમના વંદન સ્વીકારે એ ભયંકર મોહનીય કર્મ બાંધે.

બિચારા મુગ્ધજીવો તો એ સાધુનો વેશ અને સ્થૂલ આચાર જોઈને નમી પડે છે. પણ એની પાસે સાચી સાધુતા નથી. ઘણી બધી પરિણતિની ગરબડો છે. આમ છતાં એ લોકોને વંદન કરવાની ના નથી પાડતો. પેલાઓ આના ઉપર વિશ્વાસ મૂકે છે કે “આ ગુણવાનુ સાધુ અમને તારશે.” અને આ સંયમી એમના વિશ્વાસનો ઘાત જ કરે છે, કેમકે એ સાચી હકીકત જણાવતો જ નથી. બધાની સામે પોતાને સારા સાધુ તરીકે ઓળખાવે છે. એટલે એ ભયંકર મોહનીય કર્મ બાંધે.

પણ અહીં જે અનુભાષક સાધુ છે. એ કંઈ ખરાબ નથી. એ તો ચારિત્રસંપન્ન છે. ઉપરાંત જ્ઞાનગુણથી મોટો છે. એટલે એ વંદન લે તો એમાં કોઈ જ દોષ નથી.

આ વંદન બાબતમાં શાસ્ત્રકારોએ ચાર ભાંગાઓ બતાવ્યા છે.

- (૧) સાધુવેષ છે + સર્વવિરતિપરિણામ છે. દા.ત. ગૌતમસ્વામી
- (૨) સાધુવેષ છે + સર્વવિરતિપરિણામ નથી. દા.ત. અંગારમદંક આચાર્ય
- (૩) સાધુવેષ નથી + સર્વવિરતિપરિણામ છે. દા.ત. વલ્કલચીરી, ભરતચક્રી
- (૪) સાધુવેષ નથી + સર્વવિરતિપરિણામ નથી. દા.ત. કાલસૌકરિક કસાઈ

જુના જમાનામાં સોનાની ધાતુનો સિક્કો બનાવાતો. અને એના ઉપર રાજ મુદ્રા લગાડાતી. એ રાજમુદ્રાવાળો સુવર્ણ સિક્કો ખરીદ-વેચાણ વગેરેમાં વપરાતો અર્થાત્ એ ચલણ તરીકે કામ લાગતો. હવે

- (૧) મુદ્રા=ચિહ્ન છે + સુવર્ણનો સિક્કો છે → ચલણ તરીકે વપરાય.
- (૨) મુદ્રા=ચિહ્ન છે + ખોટો સિક્કો છે → ચલણ તરીકે ન વપરાય.
- (૩) ચિહ્ન નથી + સુવર્ણ સિક્કો છે → ચલણ તરીકે ન વપરાય.
- (૪) ચિહ્ન નથી + ખોટો સિક્કો છે → ચલણ તરીકે ન વપરાય.

શુદ્ધ વ્યવહારનય એમ માને છે કે જેમ માત્ર સાધુવેષ વંદનીય ન બને, તેમ સાધુવેષ વિનાનો સર્વવિરતિપરિણામવાળો પણ વંદનીય ન બને. સાધુવેષ અને સર્વવિરતિપરિણામ બે ય હોય તો જ એને વંદન કરાય.

માટે જ ભરતચક્રીને કેવલજ્ઞાન થઈ ગયું હોવા છતાં, ક્ષાયિક ચારિત્રપરિણામ હોવા છતાં પણ જ્યાં સુધી એમણે સાધુવેષ પહેર્યો ન હતો ત્યાં સુધી ઈન્દ્રે એમને વંદન ન કર્યું. સાધુવેષ પહેર્યા પછી જ વંદન કર્યું. એટલે

જેમ અંગારમદક કે કસાઈને વંદન ન કરાય એમ સાધુવેષ વિનાના સાચા વિરતિધરોને પણ વંદન ન જ કરાય. નિશ્ચયનય કહે છે કે સાધુવેષ હોય કે ન હોય હું તો આંતરપરિણામને જ વંદનીય માનું છું. એટલે ભરતચક્રી પણ વંદનીય બને.

આ તો સામાન્યથી વંદનીય કોણ બને ? એ વાત કરી.

હવે સુસાધુઓમાં પણ પરસ્પર કોણ કોને વંદન કરે ? એ વિચારીએ.

- (૧) વધારે દીક્ષાપર્યાય + ચારિત્ર પરિણામ છે.
- (૨) વધારે દીક્ષાપર્યાય + ચારિત્ર પરિણામ નથી.
- (૩) ઓછો દીક્ષાપર્યાય + ચારિત્ર પરિણામ છે.
- (૪) ઓછો દીક્ષાપર્યાય + ચારિત્ર પરિણામ નથી.

વ્યવહારનય કહે છે કે જે વધારે દીક્ષાપર્યાયવાળો હોય અને ચારિત્રપરિણામવાળો હોય તો એ બાકીનાઓને વંદનીય બને. પરંતુ એ સિવાયના ત્રણેય પ્રકારના સાધુઓ અવંદનીય છે.

નિશ્ચયનય કહે છે કે દીક્ષાપર્યાય નાનો કે મોટો હોય એની સાથે કોઈ નિસ્ખત નથી. ચારિત્રપરિણામ હોવો જોઈએ. અને એમાં ય જેમાં જે ગુણ વધારે એ વ્યક્તિ એ ગુણને લઈને વંદનીય બને. એટલે જ્ઞાનગુણથી અધિક એવો અનુભાષક પણ વંદનીય બને.

શિષ્ય : આ બધી નયોની બાબતમાં અમને ઓછી સમજ પડે છે. તમે સ્પષ્ટ કહો કે અમારે શું કરવું ?

ગુરુ : સામાન્યથી તો તમારે વ્યવહારનય પ્રમાણે જ વર્તવું. ઉત્સર્ગમાર્ગ પણ એ જ છે કે સાધુવેષધારી, ચારિત્રપરિણામવાળા અધિક દીક્ષાપર્યાયવાળાને વંદન કરવું.

પણ જ્યારે નાનો સાધુ વડીલોને પુનરાવર્તન કરાવે ત્યારે તે વખતે નાનો સાધુ જ્ઞાનગુણથી અધિક છે. ત્યાં એ દીક્ષાપર્યાયથી નાનો હોવા છતાં વડીલોને વંદનીય બને. અહીં નિશ્ચયનય મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. વ્યવહારનય પ્રમાણે તો આ નાનો સાધુ અવંદનીય છે. પણ નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ ત્યાં એને વંદન કરવું (અત્યારે આ વિધિ નથી એ અમે આગળ કહી ગયા છીએ.)

હવે જ્યારે કોઈ સાધુને વધારે દીક્ષાપર્યાયવાળા તરીકે આપણે જાણ્યો. પણ એનામાં “સાચી સાધુતા છે કે નહિ ?” એનો કોઈ નિર્ણય થયો નથી, કેમકે પહેલીવાર જ મળેલા હોવાથી એવા ચિહ્નો જોવાનો જ અવસર નથી આવ્યો. તો ત્યાં ‘ચારિત્રપરિણામ છે’ એવો નિશ્ચય ન હોવા છતાં માત્ર અધિકપર્યાયને નજર સામે રાખીને વંદન કરવા એ વ્યવહારનયની પ્રધાનતા છે. પણ પછી એ સાધુ ‘ચારિત્રપરિણામ વિનાનો છે’ એમ ખબર પડે તો એને વંદન ન કરવા. (આ બધી પ્રાચીન મર્યાદાઓ આજે કેટલા અંશમાં પાળવી ? એ મોટો પ્રશ્ન છે. છતાં ‘ચોથા-પાંચમા વ્રતમાં મોટી ગરબડો વાળાને વંદન ન કરવા’ એવો આજે વ્યવહાર જોવા મળે છે. આ બાબતમાં દરેકે પોત-પોતાના ગીતાર્થ-સંવિગ્ન ગુરુના કહ્યા પ્રમાણે કરવું.)

શિષ્ય : નિશ્ચયનયે જો જ્ઞાનગુણાધિક એવો નાનો સાધુ વડીલોને વંદનીય બને તો સમ્યગ્દર્શનથી મોટો એવો શ્રેણિક કે કૃષ્ણ શા માટે બાકીના સાધુઓને વંદનીય ન બને ? ન્યાય સરખો છે.

ગુરુ : ના, એ રીતે બધે એક સરખો ન્યાય ન લાગે. શ્રાવક ભલે સમ્યક્ત્વગુણથી મોટો હોય તો પણ એ સાધુઓ માટે વંદનીય ન જ બને એવો વ્યવહારમાર્ગ છે.

કેવલીઓ જ્યાં સુધી કેવલી તરીકે જગત્માં પ્રસિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ પોતાના છન્નસ્થ એવા ગુરુને પણ વંદન કરે. આ જ બતાવે છે કે જેમ નિશ્ચયનય બળવાન છે એમ વ્યવહાર પણ બળવાન છે.

અહીં એક અપવાદમાર્ગ એ છે કે કોઈક સાધુ અત્યંત શિથિલ હોય તો પણ જો એની પાસે જ વિશિષ્ટ ગ્રંથો ભણી શકાય એમ હોય. બીજા કોઈ સંવિગ્ન સાધુ ભણાવનાર ન હોય તો એવા શિથિલને-ચારિત્રહીનને પણ વંદન કરીને પાઠ લેવાની રજા છે. એમાં એની પાસે રહેલા જ્ઞાનને મેળવવાની જ એકમાત્ર ઈચ્છાથી વંદન કરાતા હોવાથી એનામાં રહેલા દોષોની અનુમોદના લાગી જવાનો ભય નથી.

આ રીતે વિસ્તારથી જ્ઞાનોપસંપદ અને દર્શનોપસંપદ જોઈ.

હવે ચારિત્રોપસંપદ જોઈએ.

એના બે ભેદ છે.

(૧) એક સાધુને વૈયાવચ્ચ કરવાની ખૂબ ભાવના છે. પણ પોતાના ગચ્છમાં બધા સાધુઓ સક્ષમ હોવાથી ત્યાં વૈયાવચ્ચનો લાભ મળતો નથી. અથવા ગ્લાનાદિ છે ખરા પણ પોતાના ગચ્છમાં સામાચારીઓનું પાલન બરાબર ન થતું હોવાથી વૈયાવચ્ચી સાધુને ત્યાં રહીને વૈયાવચ્ચ કરવાની ઈચ્છા નથી. તો આ કારણસર એ સાધુ બીજા ગચ્છમાં આચાર્ય વિગેરેની સેવા કરવા માટે જાય, એમની નિશ્રા સ્વીકારે તો એ ચારિત્રોપસંપદ વૈયાવચ્ચ માટે કરેલી કહેવાય.

આમાં ઘણી લાંબી વિચારણા કરવાની છે.

જે આચાર્યની સેવા કરવા માટે આ સાધુ ગયો છે. એ આચાર્ય પાસે પહેલેથી જ વૈયાવચ્ચ કરનારો જે સાધુ હોય તે જુનો સાધુ ગણવો. અને આ વૈયાવચ્ચ માટે આવેલો સાધુ એ નવો સાધુ ગણવો. તથા જે વૈયાવચ્ચી વૈયાવચ્ચ કરવામાં જોરદાર લબ્ધિવાળો હોય તે લબ્ધિધારી કહેવાય તથા જે વૈયાવચ્ચી આખી જિંદગી સુધી એ આચાર્યની સેવા કરવા માટે તૈયાર હોય એ ‘યાવત્કથિક’ ગણાય. જે સાધુ બે-ચાર વર્ષ માટે વૈયાવચ્ચ કરવાનો હોય તે ‘ઈત્વર કથિક’ કહેવાય.

આ શબ્દોનો અર્થ ધ્યાનમાં રાખવો.

(અ) જો જુના અને નવા બે સાધુમાંથી એક સાધુ લબ્ધિધારી છે અને બીજો નથી. તો લબ્ધિધારીને જ આચાર્ય રાખે. બીજાને ઉપાધ્યાયાદિની સેવામાં મૂકી દે. હવે જો બે ય લબ્ધિધારી હોય તો આચાર્ય જુનાને રાખે, નવાને ઉપાધ્યાયાદિની સેવામાં મૂકે, કેમકે જુનો સાધુ વર્ષોથી વૈયાવચ્ચ કરવામાં ટેવાયેલો છે અને આચાર્ય પણ એના સ્વભાવાદિના જાણકાર હોવાથી એ જ એમને વધારે ફાવે.

પણ નવો સાધુ જીદ કરે કે મારે ‘આચાર્યની સેવા કરવી છે’ તો પછી આચાર્ય જુનાને સમજાવે કે “તું ઉપાધ્યાયાદિની સેવા કર” જુનો સાધુ પણ આચાર્યની સેવા કરવાની જીદમાં હોય. ઉપાધ્યાયાદિની સેવા કરવા જવા તૈયાર ન હોય તો પછી આચાર્ય જુનાને જ રાખે અને નવાને કહી દે કે “તારે ઉપાધ્યાયાદિની સેવા કરવી હોય તો કર. નહિ તો પાછો જતો રહે.”

હવે જો આચાર્ય પાસે કોઈ જુનો સાધુ (વૈયાવચ્ચી) હોય જ નહિ તો તો પછી ઉપરની કોઈ વિચારણા કરવાની રહેતી નથી. નવો જે આવે તેને આચાર્ય જ રાખી લે.

જ્યાં બે ય વૈયાવચ્ચી યાવત્કથિક હોય ત્યાં આ ઉપરની વિધિ સમજવી.

(બ) હવે જો જુનો સાધુ યાવત્કથિક અને નવો ઈત્વરકથિક હોય તો બધું (અ) મુજબ જ સમજવું. ફક્ત માત્ર એટલો જ કે (અ)માં જુનો સાધુ ઉપાધ્યાયાદિ પાસે જવાની ના પાડે તો એની વાત સ્વીકારી લેવી પડતી હતી. જ્યારે અહીં જુનો જો ઉપાધ્યાયાદિ પાસે જવાની ના પાડે તો પછી ગુરુ એને પ્રેમથી સમજાવે કે “તારે ઉપાધ્યાયાદિની સેવામાં ન જવું હોય તો વાંધો નથી. તું થોડોક સમય આરામ કર. આ નવો સાધુ થોડાક સમય

માટે જ વૈયાવચ્ચ કરવા આવ્યો છે. એ કરીને જાય પછી તું પાછો વૈયાવચ્ચ કરજે.”

પણ આવું કહેવા છતાં જુનો સાધુ આ રીતે થોડાક સમય માટે પણ વૈયાવચ્ચ છોડી આરામ કરવા તૈયાર ન થાય. તો એ જુનાની વાત માની લઈ નવાને રજા આપી દેવી.

(ક) જો જુનો ઈત્વરકથિક અને નવો યાવત્કથિક હોય તો જુના સાધુને એનો જેટલો વૈયાવચ્ચ કરવાનો કાળ બાકી હોય એટલો કાળ ઉપાધ્યાયાદિની સેવામાં મુકી દેવો. બાકી બધું જ ઉપર (અ)માં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું.

(ડ) બે ય જો ઈત્વરકથિક હોય તો બેમાંથી કોઈપણ એકને ઉપાધ્યાયાદિની સેવામાં મૂકે અને એકને પોતાની પાસે રાખે. બાકી બધું જ (અ) પ્રમાણે સમજવું.

ટૂંકમાં જુના સાધુની મુખ્યતા રહેશે. એની ઈચ્છાપ્રમાણે નિર્ણય કરવાનો રહેશે. (વર્તમાનમાં આવા પ્રકારની ઉપસંપદ્ ઓછી જોવા મળે છે. હા ! એક જ ગુરુના અનેક શિષ્યોમાં ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરવા અંગે આ બધા વિકલ્પો સંભવી શકે છે.)

(ર) પોતાના ગચ્છમાં તપસ્વીની વૈયાવચ્ચ, સમાધિદાન કરનાર કોઈ ન હોવાથી તપસ્વી સાધુ તપ કરવા માટે બીજા આચાર્યની નિશ્રા સ્વીકારે તો એ ઉપસંપદ્ તપ માટે કરેલી ગણાય.

તપસ્વી બે પ્રકારના હોય છે : (૧) ભવિષ્યમાં અનશન કરનાર. (૨) અનશન સિવાયના બીજા તપ કરનાર.

એમાં બીજા પ્રકારના તપસ્વી ને પ્રકારના છે : (૧) અક્રમ વગેરે મોટા તપ કરનાર (૨) ઉપવાસ-છઠ્ઠનો તપ કરનાર.

હવે જ્યારે ઉપવાસ-છઠ્ઠનો તપ કરનારો સાધુ આચાર્ય પાસે નિશ્રા લેવા આવે ત્યારે આચાર્યે એને પૂછવું કે “તું ઉપવાસ/છઠ્ઠના પારણે, ઉપવાસ/છઠ્ઠ વગેરે કરવાની ભાવના ધરાવે છે. પણ પારણાના દિવસે સવારે તારી હાલત કેવી થાય ?” જો એ તપસ્વી કહે કે “પારણાના દિવસે હું માંદા માણસ જેવો ઢીલો થઈ જાઉં છું” તો આચાર્યે એને સ્પષ્ટ કહી દેવું કે “ઉપવાસ-છઠ્ઠના પારણે માંદા જેવા બની જનારા સાધુએ ઉપવાસાદિ કરવાની કોઈ જરૂર નથી. તું તપ બાજુ પર મૂક અને સ્વાધ્યાય-વૈયાવચ્ચાદિમાં લાગી જા.”

જે અક્રમના પારણે અક્રમાદિ કરનારો હોય તે પણ જો એમ કહે કે, “પારણામાં હું માંદા જેવો બની જાઉં છું.” તો એને પણ તપની ના પાડી દેવી.

કેટલાંકો વળી કહે છે કે અક્રમાદિ તપ કરનારો સાધુ પારણાના દિવસે ગ્લાન જેવો થતો હોય તો પણ એને તપ કરવાની રજા આપવી. એનો સ્વીકાર કરવો.

હવે જો માસક્ષપણાદિ મોટા તપ કરવા માટે કે અનશન માટે કોઈ સાધુ નિશ્રા સ્વીકારવા આવે તો એનો સ્વીકાર કરી લેવો.

પણ તપસ્વી સાધુનો સ્વીકાર કરતા પહેલા ગુરુની એક ફરજ છે કે ગચ્છને ભેગો કરી એને પૂછવું કે “બોલો. તમે આ નવા આવનાર તપસ્વીની સેવા કરશો ?” જો ગચ્છ હા પાડે તો જ પેલાને સ્વીકારવો. ગચ્છ કહે કે “આપણે ત્યાં બીજાની વૈયાવચ્ચ કરવામાં અમે લાગેલા છીએ. એટલે નવાની કાળજી નહિ કરી શકીએ” તો પછી પેલા તપસ્વીને ના જ પાડી દેવી.

જો ગચ્છની રજા લીધા વિના આચાર્ય પેલા તપસ્વીને રાખી લે તો ગચ્છ સાધુઓ તો “અમે આની જવાબદારી લીધી નથી. આચાર્યશ્રી એની વૈયાવચ્ચની વ્યવસ્થા કરશે” એમ વિચારી એ તપસ્વીની સેવા ન કરે. કદાચ આચાર્ય કહે તો પણ ગચ્છના સાધુઓ ચોખ્ખી ના પણ પાડી દે કે, “તમે અમને પૂછ્યા વિના બધાને ભેગા કરો, એમાં અમને કેટલી તકલીફ પડે ? અમે સેવા નથી કરવાના.”

માટે ગચ્છને પૂછીને જ આચાર્યે નવા તપસ્વીને સ્વીકારવો. ગચ્છને પૂછ્યા બાદ ગચ્છની અનુમતિ મળ્યા બાદ, તપસ્વીનો સ્વીકાર કરી લીધા બાદ જો ગચ્છ તપસ્વીની વૈયાવચ્ચાદિમાં ઉપેક્ષાવાળો બને તો આચાર્ય ગચ્છને ઠપકો આપવાના અધિકારી છે કે “તમારી રજા મળ્યા પછી જ મેં આ તપસ્વીને રાખ્યો છે. એની કાળજી કરવાની જવાબદારી તમારે નિભાવવી જ પડે. પ્રમાદ-ઉપેક્ષા કરો એ ન ચાલે.”

એમ જે સાધુ જે તપ કરવા માટે કે વૈયાવચ્ચ કરવા માટે નિશ્રા સ્વીકારીને રહ્યો હોય તે સાધુ જો એ તપ-વૈયાવચ્ચાદિ ન કરે તો આચાર્ય એને કહે કે “તું મારી નિશ્રામાં તપ/વૈયાવચ્ચ કરવા માટે આવ્યો છે. પણ એ તો તું કરતો નથી. આ શી રીતે ચાલે ?” આમ છતાં જો પેલો તપ-વૈયાવચ્ચાદિ ન કરે તો એને કાઢી મૂકે.

આ બધી વ્યવસ્થાઓ સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ બતાવેલી છે. એટલે એનું એ પ્રમાણે પાલન કરવાની આપણા બધાયની ફરજ છે.

જેમ સાધુ બીજા આચાર્યાદિની પાસે ઉપસંપદ્=નિશ્રા સ્વીકારે. એમ શ્રાવકની પણ નિશ્રા સ્વીકારે. સાધુ એક ક્ષણ માટે પણ બીજાએ નહિ આપેલી જગ્યાનો ભોગવટો ન કરી શકે. રસ્તામાં વરસાદ વગેરેને કારણે કોઈ ઘરની છત નીચે ઉભા રહેવું હોય તો પણ સાધુએ એ ઘરના માલિકની રજા લેવી પડે. ક્યાંક બેસવું હોય તો પણ એ જમીનના માલિકની રજા લેવી પડે. જંગલ વગેરેમાં ઝાડની નીચે ઉભા રહેવું હોય તો ત્યાં જે પહેલેથી કોઈ માણસ આવીને ઉભેલો હોય એની રજા લઈને ત્યાં સાધુ ઉભો રહી શકે.

કોઈ જ ન હોય તો ‘અણુજાણહ, જસ્સુગ્ગહો’ બોલી એ ક્ષેત્રના દેવની નિશ્રા સ્વીકારી સાધુ એ સ્થાનનો ઉપયોગ કરે.

આ બધું ગૃહસ્થોપસંપદ્ તરીકે ઓળખાય છે.

ઉપસંહાર :

આવશ્યકનિર્યુક્તિ, ઉત્તરાધ્યયન, પંચાશક વગેરે ગ્રંથોમાં આ દશ સામાચારી બતાવી છે. પણ એ ટુંકાણમાં છે. અલ્પબુદ્ધિવાળાઓ એનો ગૂઢ અર્થ સમજવા સક્ષમ નથી.

૩૦૦ વર્ષ પૂર્વે થયેલા લઘુહરિભદ્રભિરૂદધારી, મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબે આ સ્વતંત્ર સામાચારી પ્રકરણ ગ્રંથ રચી એમાં પ્રત્યેક પદાર્થોની ખૂબ સુંદર છણાવટ કરીને ખરેખર કમાલ કરી છે. એમનો ઉપકાર જેટલો માનીએ એટલો ઓછો છે. એમના ઉપકારનો અંશતઃ બદલો વાળવો હોય તો એ આ દશ સામાચારીના યથાશક્તિ પાલનથી જ વળી શકે.

તમામ સંયમીઓ દૃઢ નિશ્ચય કરે કે “આ દશ સામાચારીઓ પાળવી કંઈ અઘરી નથી. અમે અવશ્ય એને પાળશું.” અને એ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાઓ-બાધાઓ લઈ લે તો મહોપાધ્યાયજીનો પ્રયત્ન સફળ થયેલો ગણાશે.

હવે મહોપાધ્યાયજીનો સૌથી છેલ્લો, સૌથી વધુ ઉત્કૃષ્ટ, જિનશાસનના રહસ્યથી ભરેલો શ્લોક વિચારી આપણે સામાચારી ગ્રંથ પૂર્ણ કરશું.

किं बहुणा जह जह रागदोषा लहुं विलिज्जंति । तह तह पयट्ठिअव्वं एसा आणा जिणिंदाणं ॥

મેં તમને ૯૯ ગાથામાં ઘણું કહી દીધું છે. હજી ય ઘણું કહેવું છે. પણ હવે એ વધારે કહીને કંઈ કામ નથી. તમને માત્ર સાર જ કહી દઉં છું કે જેમ જેમ તમારા રાગ અને દ્વેષ ઝડપથી નાશ પામતા જાય તેમ તેમ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. બસ જિનેશ્વરોની માત્ર આટલી જ આજ્ઞા છે.

કોઈપણ બાબતમાં પ્રભુનો એકાંતે આગ્રહ કે એકાંતે નિષેધ નથી. પણ ‘રાગદ્વેષની હાનિ થવી જોઈએ’ એ પ્રભુની એકાંતે આજ્ઞા છે.

તમારાં વહાલાં બાળકોને છેવટે ત્રણ વર્ષ માટે તો 'તપોવન'માં મૂકો જ જૂન માસથી શરૂ થતું સત્ર

મારે બાજુ વિકૃતિના વાયરા વીંઝાઈ રહ્યા છે. ખૂબ જ નાની-દસથી ચૌદ વર્ષથી જ બાળકોમાં ખરાબ સંસ્કારો પડવા લાગ્યા છે. 'ગંદું' કહેવાય તે બધું તેમના જીવનમાં પેસવા લાગ્યું છે. સમાજ તરફ સૂક્ષ્મ નજર કરતાં આ અતિ કડવું દર્શન કોઈ પણ સંસ્કૃતિપ્રેમીને થશે અને તે તીખી ચીસ પાડી દેશે. સંસારી જીવોની વહાલામાં વહાલી ચીજ તેમના સંતાનો ગણાય. જો તેમનું જ જીવનગુલાબ ખીલ્યું ન ખીલ્યું ત્યાં જ કરમાવા લાગે; તેમાં દોષોના કીડા પડવા લાગે અને કરમાઈ જાય તો એ મા-બાપોએ ક્યાં જવું ? ક્યાં રોવું ? શું આપઘાત કરી નાખવો ?

પોતાના ઘરમાં કે ગમે તેવાં બોર્ડિંગ વગેરેમાં રાખીને બાળકોને શિક્ષણ આપી શકાશે, પરંતુ સંસ્કારો તો નહિ જ આપી શકાય. ઘરમાં મા-બાપો જ ટી.વી. વગેરેથી સમયની બરબાદી કરતાં ચક્કરોમાં જ જો ફસાયા હોય અને બોર્ડિંગોના સંચાલકોને જ બાળ-સંસ્કરણ માટેની કોઈ ગંભીરતા ન હોય તો સંસ્કાર ત્યાં શી રીતે મળશે ?

તપોવનમાં ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક - બન્ને પ્રકારનું શિક્ષણ છે. એ શિક્ષણ પણ ઊંચી ગુણવત્તાવાળું છે; પરંતુ તેની સાથોસાથ અહીં બાળકોના જીવનબાગમાં સુસંસ્કારોના છોડોનું વાવેતર કરવાનું કાર્ય તેમજ શારીરિક, શૈક્ષણિક, સામાજિક વગેરે રીતે સુવ્યવસ્થિત કરવાની સાથે તેને માનસિક અને આધ્યાત્મિક રીતે અત્યન્ત સુંદર બનાવવાનું સૌથી પ્રધાન લક્ષ છે. તે વડીલોનો અને દેવગુરુનો ભક્ત બને; સહુનો મિત્ર બને, જાતનો પવિત્ર બને... અને એ બધું બનીને એ શૂરવીર બને; જેથી રાષ્ટ્રરક્ષા, સંસ્કૃતિરક્ષા અને ધર્મરક્ષાનો એ સબળ યોદ્ધો બને એ જ આ તપોવનનું એકમાત્ર લક્ષ છે. એનામાં ધાર્મિકતા, માનવતા અને રાષ્ટ્રીયતા (રાષ્ટ્રદાઝ) જો લાવી ન શકાય તો તપોવનને નીચું જોવાનું થાય એવું તમામ કાર્યકરગણનું મંતવ્ય છે.

જો આ બધી વિચારણામાં અને એના આધારે ગોઠવાયેલા તપોવનના માળખામાં મા-બાપોને રસ પડતો હોય તો તેમનાં બાળકોને વિકૃતિઓનાં ઝંઝાવાતમાંથી ઉગારી લેવા માટે તપોવનમાં (ધોરણ ૫ થી ૧૨ની શાળા માટે) કમસે કમ ત્રણ વર્ષ માટે તો મૂકવાં જ જોઈએ. બાળક તો નાદાન છે. એના ભાવિના ઘડતરના આ કામમાં એને ક્યાંક અગવડતા પડે; એની ઘરેલું સ્વચ્છંદતાને અહીં પોષણ ન મળે તેથી તે તપોવનમાં દાખલ થવામાં અરુચિ બતાવે તો કઠણ કાળજાના બનીને પણ મા-બાપોએ બાળકોના સમગ્ર જીવનના હિતમાં તેને ઓછામાં ઓછું ત્રણ વર્ષનું સંસ્કરણ તપોવનમાં આપવાનો નિર્ણય કરવો જ જોઈએ.

● યાદ રાખો ●

લાડમાં કે લાગણીમાં મા-બાપો તણાશે તો બાળકોના જીવનને આરંભમાં જ એવું મોટું નુકસાન થઈ જશે જે

જીવનભરમાં ભરપાઈ થશે નહિ; જેનાથી આખું કુટુંબ 'ત્રાહિમામ્' પોકારી જશે.

ના... હવે શા માટે કિશ્કયાનિટીનો જ પ્રચાર કરવાની નેમવાળી કોન્વેન્ટ-સ્કૂલમાં આપણાં બાળકો જાય ?

ઘો. ૪ સુધી કોન્વેન્ટમાં ભણનારા બાળકોને તપોવનમાં જરૂર મૂકી શકાશે.

હવે તો માત્ર તપોવન એ જ આપણાં સંતાનોનો તરણોપાય.

ઉચ્ચ સંસ્કાર સાથે ઉચ્ચ શિક્ષણના
સોપાન સર કરવાના લક્ષ્યને વરેલા

તપોવનમાં ભણતા બાળકો

અતિથિઓને નમોનમઃ કરે છે.

...રોજ નવકારશી કરે છે.

...રોજ અષ્ટપ્રકારી જિનપૂજા કરે છે.

... રોજ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરે છે.

...રોજ ગુરુવંદન કરે છે.

...રોજ નવી નવી વાર્તાઓ સાંભળે છે.

...રોજ કુમારપાળ રાજાની આરતિ ઉતારે છે.

...રોજ નવી નવી વંદનાઓ ગાય છે.

...રોજ નવા સ્તવનના રાગ શીખે છે.

...કોમ્પ્યુટર શીખે છે ...ક્રાટે શીખે છે...

...સ્કેટીંગ શીખે છે ...યોગાસન શીખે છે...

...સંગીતકળા શીખે છે... નૃત્યકળા શીખે છે...

...લલીતકળા શીખે છે ...ચિત્રકળા શીખે છે...

...વક્તૃત્વકળા શીખે છે ...અભિનયકળા શીખે છે...

...અંગ્રેજીમાં **Speech** આપતાં પણ શીખે છે...

માતાપિતાના સેવક બને છે.

પ્રભુના ભક્ત બને છે.

ગરીબોના બેલી બને છે.

પ્રાણીઓના મિત્ર બને છે.

શક્તિમાન બનવા સાથે ગુણવાન બને છે.

મુખપૃષ્ઠ લિખ પઢિયાય

આત્મસાધના કરવા નીકળેલા સંયમીના સંયમરથની સાથે જ્ઞાન અને
ક્રિયારૂપી બે અશ્વો જોડાયેલા હોય ! સારથિ તરીકે ગીતાર્થ
ગુરુભગવાંત બેઠા હોય ! અને દશવિધચક્રવાલ સામાચારી પાલન
રૂપી બે ચક્રો (પૈડા) જોડાયેલા હોય ! તેવા શિષ્યને પરંપરાએ સાક્ષાત્
પરમાત્મા અને પરમપદની પ્રાપ્તિ ઝાઝી દૂર ક્યાંથી હોય ?